

I,

,

K,

ippen

A M,
R O E,

M A.

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

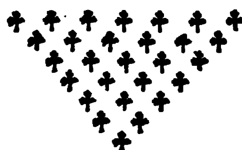
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Eerste Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXVI.

BODLEIANA BIBLIOTHECA

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de praktyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Naarden. Vyfde Stukje. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1785. *In gr. octavo.*

Het gewigtig onderwerp, het Volkscharacter van 't oude Israël, in het vierde Stukje aenvanglyk overwoogen, word in dit vyfde verder behandeld. De Eerwaerde *Swaving* had zich, gelyk we gemeld hebben (*), in 't voorige bepaeld, ter ontvouwinge der voornaemste byzonderheden van den aert der Hebreen, om dan vervolgens de kern des Volks, de Godvruchtigen, na te gaen, en in overweging te nemen, in hoe verre de volksaert ook de hunne was; waertoe hy zich in dezen verledigt. —— Vooraf echter gaet, als een tweede byvoegzel op het bovengemelde, ene nadere onderrichting en opheldering, nopens etlyke byzonderheden in het reeds behandelde, als mede wegens de schikking der Verhandelinge zelve. Hierin komt bovenal in opmerking, 's Mans onderzoek, of hoogmoed dan afgodery voor den voornaemsten trek van 't Nationael character van het Joodendom te houden zy? en zyn Eerwaerde toont ten klaerste, dat het eerste, het overoud hooge volksgevoelen, „ wy al-
„ leen

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IVde D. bl. 383.

„ leen zyn het heilige volk," hun bestendig en algemeen hoofdcharacter geweest is, dat zelfs ook nog heden in hun doorstraelt, en wel geteld mag worden, onder de redenen, welken velen hunner, ook in onze dagen, wederhouden van den Christelyken Godsdienst te omhelzen. De overweging hiervan geeft hem voorts aenleiding, ter nadere opheldering e en bevestiginge van 't geen hy reeds gezegd had, betreffende den invloed van der Jooden zinlyken aert op hunne Afgodery, waer door ze te gereeder tot dezelve oversloege: en by die gelegenheid merkt hy tevens aen, dat het onder hen heerschend bygeloof, het welk hun nog heden aenkleeft, ook grootlyks daer aen zy toe te schryven. Wyders zyn hier nog bygevoegd enige vragen, welker onderzoek, met betrekking tot dit onderwerp, zyne nuttigheid zou kunnen hebben. ——— Na deze bedenkingen, tot het voorheen behandelde behoorende, afgegeven te hebben, vangt zyn Eerwaerde het tweede gedeelte van zyn onderwerp aen, om het Joodsche Character te beschouwen met opzicht tot het beste deel des volks.

In de overweging hiervan doet hy ons zien, dat de Godvruchtigen in Israël, (hoe onderscheiden ook van de heffe des Volks, ten opzichte van hun Godsdienstig gedrag,) evenwel het algemene Volkscharacter bezaten, en het eigenste nationael character als hunne overige Landsgenooten droegen. Intusschen wil hy hieromtrent enige nadere bepalingen gade geslagen hebben. (1.) De Jooden, hoe zeer afgezonderd van alle andere volkeren, bleven echter niet geheel en al onvermengd van vreemdelingen, die Joodengenooten, en in de Joodsche burgerschap ingelyfd werden; hier door ontstond veelligt, dat hun character wat min zuiver Joodsch bleef. (2.) Gelyk onder alle andere Natien, zo zullen 'er ook onder de Jooden, buiten tegenspraek, wel enigen geweest zyn, die, by en onder het nationale, iets byzonders hadden, waerin zy van hunne broederen enigzins verschilden. (3.) De Godlyke genade, waerdoor de Godvruchtige Jooden geheiligd en bestuurd werden, maekte hier zeker een kennelyk onderscheid. En (4.) de Geloovigen, van welken ons het meest in den Bybel is nagelaten, waren gemeenlyk niet uit de heffe des volks, des men met rede, uit hunne opvoeding en andere bykomende omstandigheden, moge verwachten, dat hun character aen de slechtste zyde verbeterd, en aen de beste zyde verhoogd zal zyn

ge-

geworden. En uit dit laetste leid zyn Eerwaerde af, dat dezulken niet weinig toegebragt kunnen hebben tot de beschaving des Volks, zo lang hun getal nog enigzins aenmerkelyk was; maer dat, de ondeugd de overhand krygende, met het afnemen van den invloed der Godvruchtigen, het Joodsche Volk ook ten ondergang moest neigen; het welk de Geschiedenis onwraekbaer bevestigt. De Eerwaerde *Swaving*, deze bepalingen breeder ontwikkeld hebbende, oordeelt, dat 'er, onder die bepalingen, gene zwarigheid zy, in vast te stellen, „ dat de Gelovigen en Godvruchtigen in Israël over het algemeen het „ zelfde nationaal karakter voerden als hun gansche Volk, „ en gevolglyk deszelfs beste en slegtste zyde, in de voorige verhandeling breeder opengelegd, met het overige „ deel der natie gemeen hadden." En hy toont vervolgens dat zelfs die gemaekte bepalingen, in stede van zyn plan om ver te werpen, zeer geschikt zyn, om hetzelve te bevestigen.

Men zal de hier gemelde voorafgaende ophelderingen, en deze verdere ontvouwing van 't Volkscharacter van 't oude Israël, met geen minder genoegen doorbladeren, dan men het voorige Stukje, deswegens gedaen heeft; daer de Autheur, door ene oordeelkundige en oplettende behandeling, zyne denkbeelden nopens dit onderwerp ten bondigste ontvouwd, en in een volkomen daglicht gesteld heeft. ——— Een recht inzien van dit onderwerp is van te meer gewigt, om dat hetzelve van een uitstekenden dienst kan zyn, in 't ophelderen veler plaetzen der Heilige Schriften; die dikwerf een vreemde verklaringen onderworpen zyn, wanneer men, geen agt gevende op den byzonderen aert der Israëlitische Natie in vroegere dagen, dezelven naer onze tegenwoordige denkwyze verstaet en opneemt. Het is ook dit, dat den Eerwaerden *Swaving* byzonder bewoogen heeft, om 'er bepaeldlyk op stil te staen; en men verwacht eerlang, volgens den aert van dit zyn Geschrift, en zyne herhaelde toezegging, in een volgend Stukje, verscheiden proeven hiervan; in welken hy ons het recht en onrecht gebruik van zodanige Schriftuurplaetzen in de practyk der Godzaligheid zal ontdekken, en verder leeren onderscheiden.

Gesprekken en Overdenkingen over het Lyden en Sterven van onzen Heere J. CHRISTUS, *door* W. L. KRIEGER, *Predikant te Zwolle. Eerste en tweede Stukje. Te Amsterdam, by* J. Wesfing Willemsz. 1785. *Behalven de Voorrede*, 554 *bladz. in gr. octavo.*

In deze Gesprekken en Overdenkingen bedoelt de Eerwaerde *Krieger* niet, ene gezette letterkundige ontvouwing van de Lydens-geschiedenis te geven; met aenmerkingen van die natuur hond hy zich niet breeder op, dan volstrekt noodig is, ten rechten verstande van een of ander byzonder gedeelte der geschiedenisse. Zyn voornaemlyk beoogde is stichtelyke overdenkingen nopens dit onderwerp mede te deelen; en den Lezer op te leiden tot Godvruchtige bespiegelingen by de overweging van 't zelve. Hiertoe heeft zyn Eerwaerde, naer zyne denkwyze, alles zeer wel ingericht, en ernstig uitgevoerd; des 'er een opwekkelyk gebruik van gemaekt kunne worden. Het Geschrift is, eenstemmig met den titel, op tweeërleie wyze uitgevoerd, bestaende deels uit gesprekken, deels uit overdenkingen.

By den aenvang ontmoeten wy twee achtereenvolgende Gesprekken, die ten onderwerp hebben den waren aert van 's Heillands borgtochtlyk lyden; waerover de Eerwaerde *Krieger*, zo als hy zich uitdrukt, indezervoege denkt. „ *Ik begrijp* al het lijden van Jesus, zo wel als „ zijn dood, als tot zijn plaats, vervangende borgbetaa- „ ling te behooren, waardoor de straf volgens Gods von- „ nis, voor alle zonden van Gods keurvolk gedraagen, „ en dus aan den eisch der straffende gerechtigheid van „ God volkomen is genoeg gedaan. *Ik erken ook wel de-* „ *gelijk*, dat men uit de bijzondere lijdens des Heilands „ de tegenoverstelling van misdaad en straffe, volgens het „ vonnis van den Opperrechter, moet zoeken te ontdek- „ ken. Maar ik meene met even zo veel duidelijkheid „ te zien, dat men met geen grond aan het eene gedeelte „ van dit lijden het betaalen voor deze, en aan een an- „ der deel wederom het voldoen voor eene andere zonde „ kan toeeigenen." —— Het hier aen volgende Gesprek gaet over de wyze, op welke wy, by het beschouwen der lydensgeschiedenisse, behooren te verkeeren. En het vierde Gesprek vervat een beknopt voorstel, van 't geschakeld verhael der Euangelisten, aengaende het laetste lyden

van

van Jezus. Met het afloopen van dit Gefprek zegt *Filo* aen zynen medgezel *Menander* toe, het mededeelen van zyne Overdenkingen nopens dit lyden, zo als hy dezelven, naer den leiddraed van dat voorftel, van tyd tot tyd op het papier zal brengen. ——— Hieraen volgt dan een elftal van Overdenkingen; welken beginnen met de befchouwing der voorzegginge van Jezus en de raedpleeging der Jooden, Matth. XXVI. 1—5. Marc. XIV. 1, 2. en Luk. XXII. 1, 2. doorloopende voorts het gefchiedverhael tot op den bloedigen en aenhoudenden ftryd van Jezus in Gethfemane, Luk. XXII. 43—46. Matth. XXVI. 44—46. en Marc. XIV. 41, 42. ——— Op deze overdenkingen, hiermede voor ditmael afgebroken, volgen wyders nog twee Gefprekken, waer van de ene dient ter nadere verklaringe van het onderwerp, in de twee eerfte Gefprekken verhandeld; en het andere enige byvoegzels by de voorgaende Overdenkingen behelst, die grootlyks gefchikt zyn, om enige byzonderheden, in die Overdenkingen voorgedragen, op te helderen: het zy dat ze tot het hoofdonderwerp behooren, of als van ter zyde inkomen. En *Filo* belooft, in 't flot, zyne Overdenkingen ter gelegener tyd te zullen achtervolgen.

De peinzende Kristen, of bundel van ftichtelyke Gedachten voor de Eenzaamheid, door PETRUS BROES, *Predikant te Amfteldam. Vierde Stukjen. Te Amfterdam, by* P. Schouten *en* J. Wesfing, 1785. *In gr. octavo,* 155 *bladz.*

Gedachten van denzelfden aert, en in den eigenften fmaek uitgevoerd, als ons de voorige Stukjes aen de hand geven; des onze vroegere aenmerkingen over dien arbeid, niet noodig te herhalen, ook dezelfden blyven. Alleenlyk is ons, buiten dat, in 't doorbladeren van dit Stukje voorgekomen, dat de Eerwaerde *Broes* meer, ten minfte naer wy ons van de voorige Stukjes kunnen herinneren, in zinnelyke voorftellen valt; 't welk deze gedachten, hoe ftichtelyk velen derzelven ook zyn, nog minder gefchikt maekt voor hun, die fmaek hebben in ene welberedeneerde ftichtende befchouwing van Godsdienftige onderwerpen. ——— Men neme tot ene proeve een gedeelte der peinzingen van dezen Kristen, op de gedachte,

Heden nachtmaal, eerlang biddag. By die gelegenheid laet hy zich onder anderen aldus uit.

,, Heden ontvange ik de dierbare, de onſchatbare geleegenheid, om, eer het biddag is, myne byzondere zaken met God, myn Vader, af te doen in Jeſus naam, en met myne perſoneele ſchuld te komen tot het bloed der verzoeninge, en om voords, ontheeven van het verwyt van eigene ſchuld, en met een gewisſe, dat door 's Heilands bloed gereinigd is, de handen ruimer te krygen, en meer onbelemmerd, op den biddag, met de algemeene belangen te kunnen opkomen voor Gods troon. —— Zoo worde ik, in eenige mate, gelyk aan Israëls aartspriester, zoo als hy eerst met zyne eigene ſchuld, en daarna met de ſchuld des volks, voor God verſcheen. —— En, mag ik heden aan het nachtmaal de kenbare vergeving van myne eigene ſchuld, tot verwyding van myn hart, ontvangen, die gewaarwording zal geen inbreuk maken, op de herhaling der gevoeligſte belydenis myner dwaasheden; neen! Het gevoel van vergeevende genade zal de belydenis en uitvoeriger en ootmoediger doen zyn. Op Nederlands biddag zal myn hart van aandoening en ſchaamte wegvloeien, wanneer ik denken zal: God vergeeft. Hy vergeeft geerne. En hy, zulk een, hy is het, tegen wien myn vaderland en ik zich zoo vergreepen hebben.

,, Heden wordt my de weg geopend, om my by den groten den eenigen Middelaar van God en der menſchen aan te melden by het avondmaal, hem te verzoeken, dat hy, door den verworven Geest, my leere bidden. —— Joſef gaf zynen broederen de woorden in den mond, die zy voor Farao ſpreeken moesten. —— Ik zal myn Heiland, myn oudſten broeder, aan het nachtmaal ſmeken, dat hy my zegge wat en hoe ik bidden moete op Nederlands verbodsdag; dat zyn Geest my, gelyk een kind, dat ſpreken leert, alles voorzegge, en my naar God doe bidden, naar deszelfs wil, overeenkomſtig deszelfs welbehagen; dat zyn Geest my inzien in alles geeve, verſtand van kermen ſchenke, pleitredenen aan de hand geeve, en, in eenige mate, op my ruste, als wel eer op zyne Mosesſen en zyne Daniëls. —— Aan het nachtmaal zal ik myn Heiland vragen, weenende vragen, dat hy in het bidden voor myn vaderland voorga, den voortocht houde. Ik zal hem, dien oppergunſteling aan het hemelhof, dien Zoon van Gods welbehagen, by voorraad, den gantſchen bundel van dankzeggingen, belydenisſen en gebeeden, die,

op

op den verbodsdag van myn vaderland, uit binnenkameren en heiligdommen plechtig zullen opgaan naar den troon, in handen geeven, met een aangedrongen verzoek: ô Middelaar! wiens zoendood ik thans beſpiegele, ô Middelaar! zal ik, en zullen myne landgenoten, eerlang de gebeden nederleggen op den gouden altaar, die voor den troon uws Vaders is, ei! doe 'er uw reukwerk by, en laat de rook daarvan, met de gebeeden uwer vrienden en de mynen, van uwe hand opgaan voor God." Dus gaat de peinzende Christen, gelyk hy in 't begin dezer beſchouwinge betuigt, „ aan het nachtmaal, daar de bid- „ dag nadert, een geopend oor beſpreeken by den God der „ vaderen."

'Er is in dit alles zulk eene ſterke zamenvlegting van zinlyke voorſtellingen, dat wy moeite hebben, om derzelver inhoud verſtandlyk op onzen redelyken Godsdienst over te brengen. En is het dat wy te kort zien, ligt 'er iets wezenlyks in het hier voorgeſtelde verband tusſchen het nachtmaal en den biddag, dan zou het, dunkt ons, de opmerkzaemheid van de Beſtierderen der Kerke wel vorderen, eens bedagtelyk te overwegen, of het niet raedzaem zou zyn, gewoonlyk het nachtmael te onderhouden, kort voor het vieren van den biddag.

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, *M. L. A. Dr. Phil. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen te Haarlem en Vlisſingen, en Predikant te Zutphen. Derde Deel, met nieuwe Plaaten* (*). *Te Amſterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1785. *In gr. octavo,* 347 *bladz.*

Het geſchiedverhaal van de lotgevallen der Joodſche Natie, onder de laatere Koningen van Juda en Israël, van

(*) By de opgave van deezen Tytel, herrinneren wy ons, dat wy den Leezer nog te berigten hebben, hoe de Boekhandelaar *van Gulik*, voor eenigen tyd, een aantal van 15 wel uitgevoerde Plaaten afgegeeven heeft, om gevoegd te worden in het tweede en derde Deel, van het door hem uitgegeeven Werk, onder den tytel, *Alle de Werken van* Flavius Joſephus *verkort*, met een *Vervolg*, in welk laatſte *de Hiſtorie der Jooden* tot op den tegenwoordigen tyd gebragt wordt. Men zie een ver-

van derzelver wedervaaren in de gevanglyke wegvoering, en van de herstelling van een gedeelte des Volks in hun Vaderland, mitsgaders van de onderdrukkingen, waar onder de Jooden vervolgens zugtten, en van hunne poogingen om zig van dat juk te ontslaan, tot op den dood van den beroemden *Judas Machabeus*, maakt den inhoud van dit derde Deel uit. De Eerwaarde *Martinet* vervolgt zynen arbeid op denzelfden pryswaardigen voet, waarmede hy dien begonnen heeft; waarvan het in dit Stuk gemelde, wegens de komst van Koning *Alexander* te *Jerusalem*, op nieuw ter proeve kan strekken; doch het zal, ten rechten verstande, noodig zyn, vooraf kortlyk te melden, wat 'er aanleiding toe gegeeven hebbe.

Alexander naamlyk had, na de op *Darius* behaalde overwinning, zyne legermagt in *Syrie* gevoerd; nam *Damascus* in, veroverde *Sidon* en belegerde *Tyrus*. „ Terwyl hy," zegt de Historieschryver, „ met dit beleg bezig was, schreef hy aan *Jaddus*, Hoogepriester der Jooden, dat hy drie zaaken van hem begeerde, te weeten, hulp, eenen vryen handel met zyn heir, en denzelfden bystand, welken hy aan *Darius* gaf; verzekerende hem, dat, indien hy zulks deedt, hy geen oorzaak zou hebben van zich te beklaagen, dat hy zyne vriendschap boven die van anderen gesteld hadde. De Hoogepriester antwoordde, dat de *Jooden* aan *Darius* met eede beloofd hadden, dat zy nooit de wapenen tegen hem opneemen zouden, en dat zy daarin niet nalaatig konden zyn, zo lang hy leefde. Dit antwoord vertoornde *Alexander* dermaate, dat hy hem liet weeten, dat, zodra hy *Tyrus* zou bemagtigd hebben, hy met zyn heir hem tegen zoude trekken, om hem en al de waereld te toonen, aan wien hy eed moest houden." Hieruit nu ontstond het, dat *Alexander*, na het overmeesteren van *Tyrus*, en voorts van *Gaza*, tegen *Jerusalem* optoog; waarvan ons *Josephus* het volgende berigt geeft.

„ Toen deeze roemruchtige Overwinnaar die plaatzen ingenomen hadt, trok hy naar *Jerusalem* (*a*): dan de Hooge-

verslag van de geschiktheid en nuttigheid van dit Geschrift in onze *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, II. D. *bl.* 206. *en* VI. D. *bl.* 412.

„ (*a*) Sommigen onder de Geleerden verdeedigen de waarheid van JOSEPHUS verhaal ter deezer plaatze; anderen twyfelen; en eenigen verwerpen dat geheel. De laatsten brengen by, dat de oude Schryvers van ALEXANDERS leven dit geval geheel verzwy-

gepriester JADDUS, wien des Konings toorn tegen hem wel bewust was, ziende zig met al het Volk in een onvermydelyk gevaar, nam zyne toevlugt tot God, ftelde openlyk gebeden in, om hem zynen byftand te fmeeken, en offerde hem offerhanden. Hier op verfcheen de Heere hem den volgenden nacht in eenen droom, en beval hem, de Stad met

zwygen, dat ARRIANUS, CURTIUS, DIODORUS SICULUS en anderen eenpaarig verhaalen, dat ALEXANDER op den zevenden dag, na dat hy van *Gaza* was vertrokken, in *Egypte* gekomen is, welke tyd te kort is, om te ftellen, dat hy eerst *Jerufalem* zou hebben aangedaan, de omliggende Steden veroverd, beftelling gemaakt omtrend de Samaritaanen, [gelyk *Jofephus* hier vervolgens te kennen geeft,] en, evenwel, op den zevenden dag in *Egypte* zou gekomen zyn. Ook fchynt het aan deezen vreemd te zyn, dat ALEXANDER den waaren GOD te *Jerufalem* zou hebben aangebeden, en den goeden uitflag van zynen togt uit DANIELS Boek verftaan. Dan de Hoogleeraar HAMELSVELD heeft, onlangs, gewigtige redenen aangevoerd, om de waarheid van JOSEPHUS Verhaal te ftaaven. Volgt 'er uit, vraagt hy, dat deszelfs Berigt onwaaragtig zy, al is het iets opgefierd? ftemmen niet de *Jooden* en *Kristelyke Oudvaders* met JOSEPHUS overeen? Heeft de Gebeurtenis geene waarfchynlykheid, daar *Jerufalem* in ALEXANDERS togt naar *Gaza* en *Egypte* lag, daar hy altyd den Jooden gunst beweezen heeft? En doet het ftilzwygen van andere fchryveren hier wel veel uit, daar wy flegts Uitfchryvers van ALEXANDERS leven hebben, en de egte Gedenkfchriften ons ontbreeken? Of heeft de haat tegen de *Jooden*, en de onkunde aangaande die Natie, geene aanleiding tot dit ftilzwygen gegeeven? —— Maar zou de Tekst van JOSEPHUS niet bedorven zyn? Moet men de woorden *Gaza bemagtigd hebbende*, [zo toch luidt de Griekfche Tekst bepaaldlyk by den aanvang van dit verhaal,] niet doorhaalen, en *Tyrus* leezen? En kan hy, geduurende het beleg van *Tyrus*, niet gekomen zyn met eene afgezonderde bende te *Jerufalem*? —— Voorts is het ongelooflyk, dat men hem DANIELS Boek vertoond hebbe? En kan hy, ten aanzien der Droomen, niet gelyk geftaan hebben met NEBUCADNEZAR? —— Indien deeze redenen de gemaakte tegenwerpingen overweegen, dan ziet men hier Gods Opperheerfchappy over de Koningen der Aarde; nevens deszelfs bewaaring en zorg voor de *Jooden*, zyn Volk, om het zelve uit alle zwaarigheden te redden: eindelyk men heeft hier een byzonder bewys voor de Oudheid van DANIELS Boek. Wy winnen veel, zo de waarheid deezer Gefchiedenis vast gaat, maar de Beftryders van den Godsdienst niets, zo dat Verhaal moet verworpen worden."

met bloemen te doen bestrooien, alle de Poorten te doen openzetten, en nevens alle de Priesters in 't priesterlyk gewaad gedost, met de andere Ingezetenen in 't wit gekleed, ALEXANDER, onbeschroomd te gemoet te gaan, en zich op de godlyke bescherming te verlaaten. JADDUS, hier over verheugd, maakte den Volke deeze Openbaaring bekend, en elk bereidde zich, om in dien staat de komst des Konings te verwachten. Toen men verstondt, dat hy naderde, ging de Hoogepriester, verzeld van de andere Priesters en de Burgery, met zulk eene staatelyke praal, zo veel van die van andere Volken verschillende, hem te gemoet, tot aan eene plaats genaamd *Sapha*, betekenende zo veel als *Uitkyk*, om dat men van daar de Stad *Jerusalem* en den Tempel kon zien. De *Feniciërs* en *Chaldeen*, die in 't heir van ALEXANDER waren, twyfelden niet, uit hoofde zyner gramschap tegen de *Jooden*, of hy zou hun toelaaten *Jerusalem* te plonderen, en den Hoogenpriester, anderen ten voorbeelde, te straffen. Maar 't viel heel anders uit: want zo dra zag deeze Vorst niet die groote menigte van Menschen, in 't wit gekleed, de Priesters met hun linnen gewaad, den Hoogepriester met zynen *Ephod* van hemelsblaauwe koleur met goud versierd, en zyne muts op 't hoofd met eene gouden plaat, waarop de Naam des Heeren geschreeven stondt, of hy naderde alleen tot hem, aanbadt dien heiligen Naam, en groette den Hoogepriester, die van niemant anders nog gegroet was. Toen omringden de *Jooden* ALEXANDER, en wenschten hem, met luider stemme, geluk en voorspoed; maar de Koningen van *Syrie* en andere Grooten, die hem vergezelschapten, stonden hierover geheel verbaasd, meenende, dat hy zyn verstand verlooren hadt. Zelfs PARMENIO, zyn groote gunsteling, vraagde hem, waarom hy, die van al de waereld aangebeden werdt, den Hoogenpriester der *Jooden* aanbadt (*b*)? ,, 't Is niet, ant-

(*b*) DRIEBERGEN merkt hier aan, dat JOSEPHUS, of een ander, die, voor hem, JADDUS ontmoeting met ALEXANDER opgesteld heeft, hadt behooren te letten, dat ze met geene omstandigheden bekleed werdt, die valsch en met de bekende Historie van dien Vorst strydig zyn, hoedanig de vraag van PARMENIO is: *waarom hy, die van al de Waereld aangebeden werdt, den Hoogenpriester der Jooden aanbadt?* PARMENIO kon toen deeze vraag niet doen, dewyl ALEXANDER, op dien tyd, van niemandt aangebeden werdt. Dit was een *Persiaansch*, maar geen-

antwoordde ALEXANDER, de Hoogepriester, dien ik aanbid; maar 't is de GOD, wiens dienaar hy is; want toen ik nog te *Dio* in *Macedonie* was, en overlag, hoe ik *Asie* zou kunnen bemagtigen, verscheen hy my in eenen droom, in dit zelfde gewaad (*c*), vermaande my niets te vreezen, beval my onbeschroomd de engte des *Hellesponts* over te trekken, en verzekerde my, dat hy myn Heir zoude geleiden, en my 't ryk der *Persen* doen veroveren. Hierom kan ik, nooit te vooren iemant met zodanig een gewaad, gelyk deezen, die my in den droom verscheen, gezien hebbende, niet twyfelen, of 't is door eene godlyke bestiering, dat ik deezen oorlog ondernomen heb, en dat ik DARIUS zal overwinnen, het ryk der *Persen* vernietigen, en dat alles my naar wensch gelukken zal." ALEXANDER, aldus tot PARMENIO gesproken hebbende, omhelsde den Hoogenpriester, en de andere Priesters, en, daarna, in hun gezelschap voortgaande, kwam hy dus te *Jerusalem*, alwaar hy naar den Tempel opging, en GODE offeranden offerde op zodanig eene wyze als de Hoogepriester hem beval, vereerende hem en de Priesters op eene ongemeene wyze. Deeze Opperpriester toonde hem vervolgens het Boek van DANIEL, in 't welk geschreven stondt, dat een *Grieksch* Vorst het ryk der *Persen* vernietigen zou (*d*), het geen hem,

geenzins een *Macedonisch* gebruik, welke eer hy zich niet heeft willen aanmatigen, dan toen hy, na DARIUS dood, meester geworden was van de *Persiaansche* heerschappy. Indien derhalve deeze vraag verzonnen is van iemand, die in ALEXANDERS Historie onbedreeven was; voor welke munt moet men dan houden het volgende breede Antwoord, het geen die Koning op PARMENIO's Vraag gezegd wordt gegeeven te hebben? Of heeft JOSEPHUS de tyden niet genoeg onderscheiden, toen hy PARMENIO dus liet spreeken, gelyk zo dikwerf den Historieschryveren gebeurt? Heeft hy de woorden, *die van al de waereld aangebeden wordt*, als ziende op het toekomende, in deezen zin, *die haast van al de waereld zult aangebeden worden*, aangemerkt, (dewyl het toch binnen kort gebeuren zou,) dan zal de bovengemelde zwaarigheid weggenomen zyn."

„ (*c*) Heeft men regt om deezen droom van ALEXANDER te verdenken, en als een versiersel aan te merken? Is aan NEBUCADNEZAR, die mede een Uitvoerder van den Goddelyken Wil was, niets dergelyks wedervaaren? Het aanbidden der *Heidensche Vorsten*, te *Jerusalem*, is daarna, meer dan eens, gebeurd."

„ (*d*) De Hoogepriester zal hem vertoond hebben, de rolle, waar

hem, toen hy het op zichzelven toepaste, zeer verheugde. Daarop liet hy de menigte vertrekken. Des anderen daags deedt hy hen weder te zamen komen, en beval hun te zeggen, wat gunst zy van hem begeerden. De Hoogepriester antwoordde, dat zy hem baden, hun te willen toelaaten, volgens hunne vaderlyke wetten te leeven, en hen, in 't zevende jaar te ontslaan van den tol, dien zy hem jaarlyks betaalden. Hy stondt hun dit toe; en verder verzocht zynde, dat de *Jooden*, die in *Babilonië* en *Medië* waren, insgelyks volgens hunne wetten mogten leeven, beloofde hy zulks mede; en zeide, dat indien eenigen van hun in zyn heir wilden dienen; hy hun zou toelaaten, aldaar volgens hunnen Godsdienst te leeven, en hunne gewoonten te onderhouden; waarop veelen zich onder zyne banieren vervoegen. ——— Na dat deeze Vorst dit te *Jerusalem* verricht hadt, trok hy naar de nabuurige Steden, en werdt aldaar met open' poorten ontvangen."

waar op Hoofdstuk VIII. en XI. 3. van DANIELS Voorzegging geschreeven stonden, naamelyk het aangetekende van den *Ram* en den *Geitenbok*. De laatste beduidde eenen Koning van *Griekenland*, die de *Meden* en *Persen* zou te onder brengen."

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *Tiende Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1785. *In gr.* 8*vo.* 787 *bladz.*

In dit Boekdeel ontmoeten wy eene zeer fraaije en uitgewerkte Verhandeling van de Heeren N. VAN DER EEM en L. VAN LEEUWEN, *Medicinæ Doctores te Amsterdam*, over de *Vergiften*; zynde een Antwoord op de voorgestelde Vraag: *wat is voor het Menschlyk Ligchaam vergif? En welke Vergiften kunnen in de Geneeskunde, zo uit- als inwendig, onder de vereischte voorzorgen, een nuttig gebruik hebben?* De Toxicologie, of de leere van de Vergiften, is een veld dat tot hiertoe nog zeer onvolledig is bearbeid, en waaraan nog, onaangezien de verdiensten van eenen *Mead*, *Boerhaave*, *Tissot*, *de Haan*, *Hillefeld*, *Gmellin*, *de Meza*, en andere, nog zeer veel ontbreekt. ——— De gevoelens der meeste Schryvers omtrent de waare natuur der Vergiften zyn nog zeer verschillende, en derzelver geneeskundig gebruik nog zeer onbepaald: zommigen hebben de beteekenis van het woord *Gift*, of *Vergift*, in eenen

nen te ruimen, anderen wederom in eenen te bepaalden, zin genoomen: en hier van daan al die dubbelzinnigheid en tegenstrydigheid, omtrent het Geneeskundig Gebruik derzelven, hier van daan de verschillende oordeelvellingen omtrent de waare natuur en eigenschappen der Vergiften. — Deeze en soortgelyke bedenkingen schynen dan ook het Genootschap tot het voorstel der gemelde Vraag bepaald te hebben; en het Antwoord, door de Heeren *van der Eem* en *van Leeuwen* daarop toegezonden, en door het Genootschap met den gouden Eerenprys bekroond, is zo wel uitgewerkt, dat wy deeze Verhandeling, met recht, voor het beste Werk houden, 't welk tot hiertoe over dit Onderwerp geschreeven is.

De Schryvers. die zich reeds door hunne Academische Strydschriften, als echte Kenners der Geleerdheid hebben gekentekend, geeven in deeze Verhandeling niet alleen de duidelykste blyken, dat zy het onderwerp volkoomen meester zyn, en de beste Schryvers daar over geleezen en doordacht hebben; maar hun. voorstel is daarenboven zo duidelyk, en by den rykdom van zaaken zo kort, dat wy ons durven verzekerd houden, dat deeze Verhandeling de algemeene goedkeuring zal moeten wegdraagen, ——— doch laat ons kortelyk den inhoud daarvan aanstippen.

In de *eerste* Afdeeling, word de betekenis van het woord *Vergift* naagespeurd en bepaald. By de Grieken en Romeinen was de betekenis der woorden, welke zy bezigden om het denkbeeld van een Vergift uit te drukken, zeer verschillende, ja zelfs gantsch tegenstrydig. Het woord φάρμακον gebruikten de Grieken veelal om de heilzaamste Geneesmiddelen te betekenen; dan, zomtyds, verstonden zy daardoor een schadelyk Vergift. Zomtyds echter onderscheidden zy deeze verschillende beduiding door het toedoen van byvoegsels, en noemden de Geneesmiddelen φάρμακα ἐσθλὰ, dat is *goede*, de Vergiften daarentegen φάρμακα λυγρά. dat is, *schadelyke* of *verderflyke*; om dit laatste uit te drukken, gebruikten ook *Aristoteles* en *Hippocrates*, als byvoegsels. de woorden ὀλέθριον, θανατόφορον; τοξικὸν, *verderflyk*, *schadelyk*, *doodelyk*. ——— Uit welk alles de Schryvers met recht aantoonen, hoe verschillende de betekenis van dit woord by de Grieken geweest zy. — Eveneens was het met de woorden *venenum* en *virus*, by de Romeinen, gelegen; echter blykt het uit de menigvuldige bygebragte voorbeelden, dat deeze woorden meestal eene

kwaa-

kwaade betekenis hadden, schoon zy ook zomwylen in eenen goeden zin gebezigd wierden.

In onze taal is de betekenis, welke wy aan het woord *Gift*, of *Vergift*, hechten, bepaalder, wordende namentlyk nooit in eenen goeden zin gebezigd; maar betekent altoos iets *schadelyks*, iets *verderflyks*.

De juiste bepaling van een Vergift is altoos zeer moeielyk geweest, en het is hier van daan, dat wy nog by geenen Schryver eene voldoende verklaaring gevonden hebben. ——— Die, welke onze Schryvers daarvan geeven, komt ons voor (hoe bescheiden zy 'er ook zelve over denken,) algemeen toepasselyk te zyn. ——— *De Vergiften*, zeggen zy, *zyn Ligchaamen, welke in eene zeer geringe hoeveelheid, of inwendig gebruikt, of uitwendig aangelegd, in de meeste, gezonde en aan derzelver werking niet gewoone menschen, door een byzonder en met hunne grootte niet overeenkomstig vermogen, zodanige uitwerksels voortbrengen, welke hen van de gezondheid en 't leven berooven*, Deeze Verklaaring (*Definitio nominalis*) word vervolgens oordeelkundig ontleed, en op de onderscheiden soorten van Vergiften toegepast.

By het geneeskundig gebruik der Vergiften, moet men wel in het oog houden, dat dezelve verdeeld worden in *onbepaalde* en *betrekkelyke* (*absoluta & relativa.*) De eersten beneemen ons onze gezondheid en leven altoos, in welk eene geringe hoeveelheid zy ook toegediend worden: de laatste daarentegen hebben deeze uitwerksels niet, dan in eene wel geringe, doch zekere, en genoegzaame, hoeveelheid, en deeze laatste zyn het, van welker gebruik, als Geneesmiddelen, in de *tweede* Afdeeling gehandeld word. ——— Gaarne zouden wy onzen Leezer ook een korte schets van dit tweede, en gewigtigste, gedeelte der Verhandeling mededeelen: ——— ware het niet dat de menigvuldigheid der daarin voorkomende onderwerpen, en de kortheid die wy in onze Recensien doorgaans in het oog houden, ons zulks beletten.

Dit alleen zullen wy 'er nog maar byvoegen, dat de geleerde Schryvers, aan dit gedeelte der Verhandeling, geene moeite gespaard hebben, om aan het zelve den mogelykften graad van volkomenheid te geeven: alle de bekende soorten van betrekkelyke Vergiften worden hier afgehandeld: derzelver geneeskundig gebruik bepaald, en met menigvuldige waarneemingen der beste Schryvers gestaafd: ——— zo dat men hier in een kort bestek alles vindt, wat men tot hier toe

toe over het gebruik en misbruik der Vergiften gedacht en geschreeven heeft. Jammer is het, dat deeze Verhandeling in eene taal geschreeven is, die onder de Buitenlandsche Geleerden zo weinig bekend is; te meer nog, daar dezelve oorspronglyk in het latyn is opgesteld. —— Dan, wy hoopen, dat dezelve, door de vertaalzieke Duitschers, wel binnen kort zal overgezet worden.

Achter deeze Verhandeling, vind men nog eene andere over het zelfde onderwerp, door den Heer F. W. VAN DER LEEUW, *Geneesheer te Stevenswaarde*, aan wien de Zilveren Gedenkpenning is toegeweezen.

Deeze Verhandeling maakt, onder het welneemen van de Heeren Bestuurderen van dit Genootschap, een slegte Figuur by de voorgaande, zo regtmaatig met de Gouden Medaille beloond. —— Twee zonderlinge waarneemingen van de Heeren J. BARLINCKHOFF, *Medicinæ Doctor* te *Dockum*, en H. KEULS, *Chirurgyn in Amsterdam*, besluiten dit Boekdeel.

Inleiding tot de kennisse der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRÉ, A. L. M. Ph. Dr. *en Lid van het Utrechtsche Provinciaale Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. Met Plaaten. Vierde Deel. Te Leyden, by* F. de Does, Pz. 1785. *In gr. octavo*, 547 *bladz.*

Naar de voorheengemaakte tweeledige verdeeling van de Leer der *Beweeginge*, in eene *Beschouwende* en *Beoefenende Werktuigkunde*, volgt in dit Vierde Deel, op het nagaan der *Beschouwende*, in 't Derde Deel afgehandeld, de overweeging der *Beoefenende Werktuigkunde*, anders ook wel, als by uitneemendheid, alleen de *Werktuigkunde* genoemd; om dat dezelve eigenlyk de werking der Werktuigen ten hoofdonderwerp heeft. In de ontvouwinge hiervan gaat de Heer *Esdré*, op denzelfden klaaren en geleidelyken leertrant, voort, dien wy reeds meermaalen in 't beloop van dit Werk opgemerkt hebben, en die zyne onderwyzing voor het algemeen hoogstnuttig maakt.

Hy vangt hier zyn onderwys aan, met eene ontvouwing van de algemeene kundigheden nopens dit onderwerp; verdeelende hetzelve in de *Weegkundige Werktuigkunde* gaande over het *Evenwigt*, en de eigenlyk gezegde *Werktuigkunde*, betrekkelyk tot *Werktuigen*, welken dienen tot het vervoeren en verplaatzen van lasten; die in *enkelvoudige* en

en *zamengestelde* Werktuigen onderscheiden worden. By de ontvouwing hiervan voegt hy eene verklaaring der drie dingen, die alle Werktuigen gemeen hebben; te weeten, het *werkende Vermogen*, of de *Beweegkragt;* de *te beweegen* of *vervoeren Last*, of de *Wederstand* die *overwonnen* moet worden; en het *Steunpunt* of *Schraagpunt*, waarop het Werktuig rust of waardoor het ondersteund wordt. —— Na het afhandelen hiervan stond, volgens de bovengemelde verdeeling, de *Weegkundige Werktuigkunde*, eerst in aanmerking te komen; dan de Heer *Esdré* vindt het, op goeden grond, raadzaam, om den Leerling vooraf de noodige onderrigting te geeven, wegens den *Hefboom*; nademaal dezelve de grondslag is van alle Werktuigen, en dus ook van die Zamenstellen, welken tot de *Weegkunst* behooren. Zulks doet hem de drie verschillende soorten van Hefboomen afzonderlyk nagaan; by die gelegenheid ook handelen over de Draag- en Trekboomen; en tevens, als zynde hier de geschiktste plaats, den aart en werking der schuine Vermogens ontvouwen.

Met de voorstelling hiervan de noodige voorafgaande kundigheden, genoegzaam, opgehelderd hebbende, komt de Onderwyzer nader tot de beschouwing der Werktuigen zelven; en wel, in de eerste plaats, met betrekking tot de *Weegkunst*, ter verklaaringe van de werking en het rechte gebruik der *Weegschaalen* met gelyke, en der *Unsters* met ongelyke, Armen. Hierop gaat hy over tot de eigenlyk gezegde *Werktuigkunde*, waarin, volgens het opgemelde, *enkelvoudige* en *zamengestelde* Werktuigen in overweeging komen. De Heer *Esdré* had zig voorgesteld, zyne behandeling van dit gedeelte in eens af te geeven; maar het vereischte getal van Plaaten heeft die uitvoering eenigzins vertraagd: uit dien hoofde vervat het thans afgegeeven alleen de *enkelvoudige* Werktuigen; en 't overige, de *zamengestelde* Werktuigen betreffende, staat binnen kort insgelyks het licht te zien. ——— 't Is bekend, dat de beoefenaars deezer Weetenschap, in 't bepaalen van 't getal der Werktuigen, die men *enkelvoudigen* noemt, verschillen. Onze Autheur bepaalt dezelven tot de vyf volgende: de *Hefboom*, de *Katrol*, het *Windas*, de *Wigge*, en de *Schroef*. Van deeze zyne bepaaling en schikking, heeft hy, in 't begin van dit Deel, voldoenende reden gegeeven; en naar dezelve richt hy nu zyn onderwys, aangaande derzelver werking en gebruik. Van den *Hefboom*, als den grondslag aller Werktuigen, reeds gehandeld hebbende, gaat

gaat hy in de bovengenoemde orde voort, en geeft zynen Leerling eene duidelyke onderrichting van 't geen men, omtrent ieder der overige enkelvoudige Werktuigen, in opmerking heeft te neemen. —— De Heer *Esdré* heldert 'zyn onderwys in dit Deel, even als in de voorigen, meermaals op, door 't zelve ook toepasfelyk te maaken op de dagelykfche gebruiken veeler Werktuigen; waarvan wy, (te meer daar andere ftaalen uit dit Werk by te brengen, noodwendig de daar toe behoorende Figuuren vereifchen,) tot een voorbeeld nog zullen mededeelen, het geen hy ons nopens de werking de *Mesfen* en *Schaaren* meldt. —— De *Meester*, zynen *Leerling* onder 't oog gebragt hebbende, de verfchillende gedaante der *Wiggen*, en byzonder gefproken hebbende van derzelver *fnydende* gebruik, laat zig by die gelegenheid verder in, in een gefprek over het fnyden met *Schaaren* en *Mesfen*.

„ De fnede, zegt hy, van eene gemeene Hand- of Zakfchaar; — die der Koperflagers; — der Tuinieren enz. *rechthoekige Wiggens* (*), welker fnede alleen door drukking tusfchen de deelen van het te fnyden ftuk word ingedreven. —— Byaldien de fnede van eene Schaar twee Vouwkanten had, zou men met dit Werktuig niet konnen fnyden, aangezien het een noodzakelyk vereischte is, dat de twee vlakke zyden tegens elkander fchuiven, ten einde het ftuk tusfchen de twee fneden te konnen vatten, en door drukking van een te fcheiden.

„ L. Ik bezef uit deze bygebragte reden, dat een Schaar (van wat foort ook) noodzakelyk eene platte en eene fchuine fnydende kant moet hebben; want zo beide de zyden fchuin naar elkander toeliepen, zou het te fnyden ftuk tusfchen de twee bladen niet gevoeglyk gevat, en overzulks behoorlyk gefneden konnen worden. —— Dat zulks waar is blykt (myns bedunkens) klaar uit een Schaar, welker bladen, wegens de flapheid van den Klinknagel. niet fluiten, en overzulks het te fnyden ftuk, zo als wel behoorde, genoegzaam knellen kunnen. —— In dit geval leerd de ondervinding, dat het ftuk tusfchen de twee bladen telkens infchiet, zonder afgefneden te worden. —— Het zelvde nu zou moeten gefchieden, wanneer de twee bladen van de Schaar ieder geen vlakke, en

(*) 'Er zyn twee zoorten van Wiggen, *rechthoekigen*, welker twee Zydvlakken *rechthoekige* Driehoeken zyn; en *gelykbeenigen*, welker twee Zydvlakken *gelykbeenige* Driehoeken zyn.

en tegens elkander fluitende zyde hadden, gelyk zulks zou plaats hebben, wanneer beide de zyden van de fnede fchuin naar elkander toeliepen.

M. Uitmuntend wel hebt gy de zaak nader opgehelderd. —— Laaten wy nu ook de werkzaamheid der gewoone Mesfen onderzoeken.

„ Een *Mes* is in deszelfs oorfpronglyk famenftel eene *gelykbeenige Wigge.* —— De Rug van hetzelve is de Kop der Wigge. —— Hoe kleiner deze breedte is, hoe fcherper ook de fnede.

L. Zeer zeker. —— Als dan is de hoek, door de twee zyden van de fnede gemaakt, zo veel kleiner.

M. Men kan uit de bovenkant van den Rug egter, in alle foorten van Mesfen, altyd de fcherpte der fnede niet afmeeten.

L. Waarom niet?

M. 'Er zyn Mesfen, welker fneden by uitftek dun en fyn zyn, en waarvan het Lemmer egter een zeer dikken Rug heeft. —— By voorb. een *Scheermes* is het fcherpfte van alle de Mesfen, en heeft dienvolgens de dunfte fnede, desniettegenftaande een aanmerklyk breeden en dikken Rug. —— Deze dikte nu kan men geenszins voor den Rug of Kop van de fnede houden. —— ó Neen! —— Het is bekend, dat de breedte van het Lemmer, tusfchen de fnede en den boven-Rug, hol uitgeflepen is. —— In deze holte is eigenlyk de plaats, daar de Kop of Rug van het fcherp moet gezogt worden. —— Deze gedaante is volftrekt noodzakelyk, want zo het Lemmer niet hol uitgeflepen wierd, zou de fnede te ftomp moeten vallen, by aldien men de gewoone breedte van het Mes wilde behouden.

L. Zeer zeker zou zulks moeten gefchieden. —— Maar zou het Lemmer niet fmaller kunnen genomen worden.

M. Dit zou men kunnen doen; edoch het Werktuig zou alsdan geenszins aan het gebruik beantwoorden. —— De gewoone breedte der Scheermesfen is, naar myne gedachten, om twee reden noodzakelyk. —— 1. Moet de Rug dik zyn, om het gedeelte van het Lemmer, tusfchen de fnede en den Rug, te ftyven; anderszins zou het Lemmer te buigzaam zyn, en gevaar loopen van te fpringen. 2. Is de breedte van het Lemmer noodzakelyk, om dat het gebruik vereischt, dat de afgefchooren ftoffe een wyk-

wyl tyds tegens de breedte van het Mes kan oploopen, en alzo verzameld worden.

L. Ik ben voldaan.

M. De gemeene Mesſen vereiſchen deze voorzorge niet. ——— De Rug van het Lemmer is daarom de Kop van de Wigge of van de ſnede. ——— Dit zy genoeg betrekkelyk de gedaante der Mesſen; nu zullen wy derzelver werkzaamheid, namenlyk het Snyden, ter overweeging neemen. ——— Het *Snyden* is een werkzaamheid, welke iedereen oppervlakkig kent, maar niet zo algemeen zal weeten grondig te verklaren.

„ Een Mes, 't welk men op een ſtuk hout of eenig andere ſtoffe ſteld, om die in ſtukken te ſnyden, heeft, geduurende deszelfs werkzaamheid, tweeërleie beweeging: namenlyk eene, met welke het Lemmer, door drukking, tusſchen de ſtofdeelen indringd: — eene tweede, met welke het, tevens heen en weder getrokken zynde, de deelen van een rukt, en dus afſcheid. ——— Beide deze beweeging, en vooral de laatſte, is volſtrekt noodzakelyk; want zo men by voorb. een ſnede van een Brood wil afſnyden, en het Mes ten dien einde ſlegts aandrukte, zou men, dus doende, tusſchen de van een te ſcheidene deelen wel indringen, maar egter niet dan bezwaarlyk het ſtuk konnen afſcheiden. ——— Maar, wanneer men al drukkende het Lemmer tevens heen en weder trekt, zal de ſnede zo dun, als men begeerd, kunnen worden afgeſneden.

L. Waarom?

M. Om dat de ſnede of het ſcherp niet anders is, dan een Regel van voor het bloote oog onzichtbare ſcherpe punten of tandjes, welke, tusſchen de ſtofdeelen ingeperst zynde, naderhand de deelen van een ſcheiden, zo ras men al drukkende tevens het Lemmer heen en weder trekt.

L. Deze reden is klaar ——— Hieruit blykt onwederſprekelyk, hoe noodzakelyk het zy, dat men, in het ſnyden, het Mes niet alleen aandrukke, maar ook te gelyker tyd heen en weder ſtoote. ——— Ik wil wel bekennen, de werkzaamheid van een zo gemeen Werktuig nimmer uit dat oogpunt beſchouwd te hebben.

M. Hieruit is mede blykbaar, waarom een Mes met een groffe ſnede, dat is, welk op een groffen ſteen, of ſlypplank met Zand geſleepen is, een ſtuk niet zo glad zal afſnyden, dan wel wanneer hetzelve op een fynen

ſteen is aangezet: want de ſnede word in het laatstgenoemd geval niet alleen dunner, maar ook, de tandjes veel fyner en kleiner vallende, maken op de oppervlakte des afgeſneeden ſtuks minder zichbare kratzen of ſtriemen. —— Om diergelyke reden zult ge een Timmerman zyne Bytels eerst op een groffen, en naderhand op een fynen Olyſteen zien aanſtryken. —— Om gelyke reden is men verpligt om een Pennemes, na 't op een Olyſteen behoorlyk geſleepen te hebben, vervolgens aan te zetten op een lederen Riem, welke laatſte bewerking aan het Mes een fynere ſnede byzet; anderzins zouden de tandjes der ſnede te groot vallen, en dus de Schaft niet glad genoeg kunnen afſnyden; 't geen in het vermaken van een Schryfpen vooral noodzakelyk is, dewyl het geringſte vezeltje aan de punt de ſchoonheid en duidelykheid der Letteren zou benadeelen.

L. Het een en ander is waar, in die vooronderſtelling, dat de ſnede van een Mes tandjes heeft. —— Ik heb zulks te vooren nooit kunnen vermoeden.

M. Begeerd ge hiervan overtuigd te worden, gelievd dan (te huis gekomen zynde) het ſcherp van uw *Zak-*, en naderhand van uw *Penne-mes* door een Vergrootglas te beſchouwen, gy zult myne gezegden met de waarheid overeenkomſtig bevinden. —— Zelfs heeft zulks plaats in de *Scheermesſen* en *Laatvlymen*, hoe dun en fyn dezelve ook van ſnede mogen zyn.

„ Hoe kleiner de tandjes, hoe fyner de ſnede, en dus hoe gladder de afgeſneden oppervlaktens zullen zyn. —— Een Chirurgyn is verpligt met zeer dunne en fyn aangeſtreken Mesſen te werken, en zulks om de even verklaarde reden: want eene inſnyding in eenig vleeſchig deel moetende doen, en dit met een grof of gemeen Mes willende verrigten, zou geen genoegzaam gladde en effen ſnede konnen maken, maar integendeel de van een te ſcheiden deelen (als het ware) van elkander afſcheuren; het geen den Lyder een merkelyk grooter pyn veroorzaken, en daarenboven de aaneenhegting in veele gevallen moeilyker, en het Litteken na de geneezing zichtbaarder zou moeten maken."

Kap.

Rapport van de Heeren, door hun Hoog. Mog. Gecommitteerd, tot het onderzoek wegens de redenen van non-executie, van hun Hoog. Mog. ordres, tot het verzenden van tien Schepen naar Brest. Te bekomen te Dordrecht, by Blusſé, *Amſterdam* Verlem en Schuurman, enz. 335 *bladz. in gr. octavo.*

Dit Rapport is, zo wel wegens het gewicht der zaake, daarin vervat, als wegens de Vaderlandſche rondborſtigheid en beſchaafde kieschheid, die in deszelfs opſtel doorſtraalen, de aandacht der Natie dubbelwaardig. En ſchoon het zommigen, die met ſoortgelyke geſchriften niet zeer gemeenzaam zyn, hier en daar wat duister moge voorkomen, is het echter met alle duidelykheid, die men in een bericht wegens zulk een ingewikkelde zaak verlangen kan, opgeſteld. Men kan uit het gantſche beloop duidelyk beſpeuren, dat 'er geheime beweegraderen moeten gewerkt hebben, die de uitvoering van hun Hoog Mog. orders geſtremd hebben, ſchoon men deeze beweegraderen zelve niet dadelyk ziet werken. En ſchoon Heeren Gecommitteerden in hun onderzoek veel beter geſlaagd zyn, dan men zich ooit had durven voorſtellen, ſchynen zy echter niet tot eene volkomene ontdekking der waarheid gekomen te zyn, gelyk zy ook zelve te kennen geeven, „ dat zy zich buiten ſtaat bevonden hebben om het in deeze zaak tot eene meerdere of vollediger klaarheid te brengen, alzoo de aart van het aan hun gedemandeerd politiek onderzoek, en de bepaling by H. H. M. Reſolutie gemanifesteerd, geen middel van Conſtrainte tot onbewimpelde openbaaring der waarheid gedoogde, en zulks dus gereſerveerd moet blyven voor die geenen, welke by verder onderzoek in deeze zullen worden gequalificeerd of Competent verklaard: doch dat zy nogthans meenden zich verzekerd te mogen houden, dat of ſchoon zy breedvoeriger, dan de gewoone termen van een Rapport doorgaans medebrengen, hierin waren uitgeweid, het oplettend onderzoek van Hun Hoog Mog. echter de noodzakelykheid hiervan ras zoude ontdekken, zoo in het gewigt van deeze Commisſie, 't welk, naarmate van de zich developpeerende omſtandigheden, meer en meer was toegenomen, als in de menigvuldige en ſteeds onderling verſchillende uitvluchten, waarmede men, by het neemen der Informatiën, veelal getracht had, de attentie van het

Befogne van den waaren ſtaat der zaaken af te trekken, en in een zee van opgegeeven tegenſtrydigheden zich te doen verliezen; ten einde dus, (want hierin alleen kan het oogmerk daarvan beſtaan hebben) dit onderzoek zelve ten eenemaal infructueus te maaken."

Wy zullen, in plaatze van eenige afgebrokene details uit dit rapport, dat in zyn geheel verdient geleezen te worden, te plaatzen, onzen leezeren de Concluſie mededeelen, welke Heeren Gecommitteerden gemeend hebben uit het verhandelde, by wege van ſamentrekking der gedetailleerde pointen, te kunnen en te moeten afleiden.

„*Voor eerst*, dat de Scheepen, in het Jaar 1782 door hun Hoog Mog. naar *Brest* gedestineerd, niet van al het nodige, 't welk tot die Reize, zo als het oogmerk daarvan by hun Hoog Mog. Reſolutien van den 3den October omſchreeven was, in den volſten en ruimſten zin wierd gerequireerd, zyn voorzien geweest.

„*Ten tweeden*, dat het alzoo plaats gehad hebbende gebrek, in eenen verſchillenden graad, gedeeltelyk moet worden toegeſchreven aan de Generale by de Marine plaats gehad hebbende directie, en aan de particuliere behandeling van het Collegie ter Admiraliteit te Amſterdam, met opzicht tot het doen victualieeren der Scheepen; en gedeeltelyk aan de beſchikkingen zo van den Commandant der Vloot en dien van de Rheede van Texel, als van ſommige der byzondere Bevelhebbers van de Scheepen, tot de voorsz. reize gedestineerd geweest.

„*Ten derden*, dat het gebrek of mindere voorziening der Scheepen, zo als dat een en ander effectivelyk plaats gehad heeft, evenwel niet heeft uitgeleverd zulk een impediment, waardoor het doen der reize naar Brest, op den voet van de daartoe gegeeven abſolute ordres, volſtrekt infaiſabel moest verklaard worden; en dus, wanneer het voor zodanig is opgegeeven, aanmerkelyk is geexaggereerd, en in zo verre mitsdien te houden is voor een *prætext*.

„*Ten vierden*, dat de redenen, waarom de ordres tot de expeditie naar Brest niet uitgevoerd zyn, eigenlyk, (het motif van ongenegenheid van ſommigen tot dien tocht hier in 't midden gelaaten wordende) beſtaan hebben in de vergrootende denkbeelden, die men aan de mindere geſchiktheid en voorſiening der Scheepen, in den ruimſten en volleedigſten zin genomen, heeft getracht te hechten, zonder intusſchen iets in 't werk geſteld te hebben, om, naar tydsomſtandigheid, in de opgegevene defectueuze geſteldheid der Schee-

Scheepen eenigzins te remedieeren; voorts in het verkeerd begrip, dat men zich van den waaren zin van hun Hoog Mog. Resolutien, (althans zo als dit door sommigen is opgegeeven) heeft gevormd; in de suppositie der meeste Officieren, dat de Scheepen, offchoon geenerlei ordres hiertoe aanleiding gaven, tegen het najaar zouden worden opgelegd, conform welk denkbeeld de meeste inrichtingen dan ook vry arbitrair gemaakt waren; en eindelyk in de singuliere en alleszins bedenkelyke wyze, op welke men zich de beoordeeling van hun Hoog Mog. volstrekte, en geenerhande willekeurige uitzonderingen permitteerende, ordres, veroorloofd heeft.

„*En laatstelyk ten vyfden:* dat alles te samen genomen de betoonde gevoeligheid der respective Bondgenooten, over dit eclatant geval, ten hoogsten moet billyken; zo wel als hoogst derzelver gedeclareerd verlangen, ten einde daaromtrent eene gepaste voorziening gedaan zoude worden.

„ Dan dat, wat die voorzieninge zelve betreft, die in deeze gesteldheid van zaaken nu het convenabelste zoude kunnen worden gereekend; zy Heeren Gecommitteerden zich by hun Hoog Mog. van den 23 December 1783 niet geroepen of gequalificeerd gevonden hebbende, om dien aangaande onderzoek te doen of een Advis te Suppediteeren; derhalven de bepaaling daarvan, als niet onduidelyk by die Resolutie voor hun Hoog Mog. zelven gereserveerd zynde, aan Hoogst dezelven eerbiedig zouden overlaaten, in 't vertrouwen dat de gesuppediteerde ouvertures materie genoeg aan de hand zouden geeven, om in deeze eene gepaste, en naar 't gewigt der zaake geevenredigde, bepaaling te maaken."

By het slot van dit Rapport hebben Heeren Gecommitteerden nog gevoegd de opgave van eenige het werk der Marine meer in 't generaal betreffende omstandigheden, welke, daar zy aan 't besogne waren voorgekomen uit haar aart altoos aanleiding te kunnen geeven, zo tot eene reëele, als tot eene voorgewende, ongereedheid der Scheepen, mitsdien begrepen waren, in zo verre en in dien zin ook onder de *medewerkende redenen*, waarom de Expeditie naar Brest niet uitgevoerd is, geteld te kunnen worden.

Onder de verscheidene redenen, welke Heeren Gecommitteerden met zeer veel grond als zodanig in overweeging geeven, brengen zy ook by het denkbeeld, het welk

uit de behandeling deezer geheele zaak aan 't Befogne gebleeken is, doorgaans by de Officieren te hebben plaats gehad, namelyk; *dat zy, offchoon pofitive ordres van hun Hoog Mog. ontvangende, die, na gehouden befognes met de Admiraliteiten, en met voorkennis van den Heer Admiraal Generaal*, (en dus met communicatie van dezulken, in welken eene genoegzaame kundigheid wegens den Staat der Scheepen niet kan of mag worden gefupponeerd ontbroken te hebben,) *zyn gearresteerd, evenwel de uitvoering van zodanige ordres afhangkelyk mogen maaken van hun byzonder oordeel, of iets diergelyks raadzaam zy dan niet.* Een Systema, 't welk, indien der Officieren gezag tegen over den Souverain tot die hoogte moet gereekend worden gefteegen te zyn, dan misfchien wel de grootfte en voornaamfte reden van de non-executie der Expeditie naar Brest in zich zal bevatten. Dan hoedanig Systema Heeren Gecommitteerden teffens hadden moeten confidereeren, als niet alleen in 't generaal ftrydig tegen de auctoriteit van den Souverain, en de zo hoognodige Subordinatie in den dienst; maar teffens ten uiterfte temerair in de applicatie; alzoo het van zelve fpreekt, dat de Souverain redenen kan hebben van het uiterfte aanbelang voor den Staat, fchoon aan de commandeerende Officieren van een Vloot of Esquader geheel onbekend, om zekere Expeditiën abfolutelyk te ordonneeren, en derzelver Executie volftrektelyk te begeeren, offchoon ook eenige hem wel bekende, maar niet onoverkomelyk toefchynende zwarigheden, dewelke 's Lands welzyn hem noodzaakt voor dien tyd over 't hoofd te zien, daartegen, in andere gevallen, als bedenkelykheden van eenig gewicht, zouden kunnen worden gemoveerd. Gelyk het ook handtastelyk is, dat het Vaderland meenigmaal aan onherftelbaare nadeelen zoude zyn blootgefteld, indien de Commandanten van een Vloot of Esquader, wien de zwarigheden, welke zekere Expeditie, in 't afgetrokkene befchouwd, moesten afraden, wel bekend zyn; maar die daarentegen de redenen van ftaat, om welke de Expeditie evenwel noodzakelyk gekeurd is, geheel ignoreeren, dezelve, op hun eigen oordeel en begrippen, zouden achterlaaten. Van welk een en ander, zonder nader betoog, de toepasfing op het voorhanden zynde geval genoeg zal kunnen worden opgemaakt.

Va-

Vaderlandsch Woordenboek, *door* JACOBUS KOK. *Dertiende deel*, DR—EN. *Met Kaarten*, *Plaaten en Pourtraitten. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1785. *Behalven den Naamwyzer*, 332. *bladz. in gr. octavo.*

Dit Werk, dat wy reeds meermaalen als een nuttig Woordenboek, met opzicht tot de voornaamste byzonderheden van ons Vaderland hebben aangepreezen, waaruit ieder weetgierige de vereischte onderrichting wegens het een of ander tot 's Lands geschiedenis of toestand behoorende, gereedelyk kan erlangen, en tevens uit de aangeweezene bronnen aanleiding krygen om van het bygebragte een uitvoeriger verslag aan te treffen. —— Dit Werk (zeggen wy) wordt thans niet alleen op den ouden voet voortgezet, maar daarenboven vermeerderd met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten, die het zelve niet alleen een nieuw sieraad byzetten, maar ook somtyds tot opheldering van het een' of ander Artikel strekken kunnen. Gaven wy, by ons verslag van het voorgaande deel deezes Werks, als een byzonder staal uit het zelve op, de naauwkeurige opmerkingen van den Heer *van de Wall*, wegens het aantal der verdronken dorpen, by het bekende onderloopen van de Zuidhollandsche Waard, in den jaare 1421, thans zullen wy onzen leezeren mededeelen het geen de Schryver heeft aangeteekend, nopens de *Dyken*, als die Kunstgewrochten, welke de binnenlanden voor de overstroomingen en het geweld der wateren beveiligen op die plaatsen, alwaar de Almacht geene Duinen geplant heeft. „ Zy zyn te samen gesteld uit aarde, klei, en andere daar toe dienstige stoffen. De lieden, die hier aan arbeiden, worden *Dykers* genaamd. De veelheid en magt van water heeft de eerste aanleiding gegeeven tot dit hulpmiddel, om haven en leven in veiligheid te stellen. Naar gelange de bewooners, byzonder van deeze gewesten, voor het geweld van water bloot lagen, hebben zy zich op de volmaaking deezer Kunst meer en meer moeten toeleggen. De groote Russische Keizer, PETER DE I vergeleek Holland by een vat, en de Dyken, van welke het omringd wordt, by de Hoepels, die het vat aan een houden op dat het niet in duigen valle. Men wil dat deeze Konst reeds by de Egyptenaars bekend was, en dat zy den Nyl en andere stroomen, door dit middel, binnen hunne oevers wisten te bedwingen.

 „ On-

„Onzekerder is het, wanneer het bedyken van de tegenwoordige Landen van *Holland*, *Zeeland* en *Friesland* eenen aanvang heeft genomen. SMALLEGANGE, in zyn *Chronyk* van *Zeeland*, is van gedachten, dat de *Cimbren* het *dyken* van de *Grieken* geleerd hebben. Doch wy gelooven, dat al wat verhaald wordt, wegens het leggen van Dyken, zo in *Zeeland* als *Friesland*, als reeds vóór Christus geboorte geschied, indien geen beuzeltaal, ten minsten zeer onzeker te zyn. Althans indien men geloof mag slaan aan de beschryving van *Plinius*, die in het laatst der eerste eeuwe leefde, woonden toenmaals de volken wel op hooge heuvelen, doch waren nog niet voorzien van Dyken. Zyn verklaarder *Furmerius* zegt in zyne Friesche Jaarboeken: „ De gedaante van Friesland was „ toen anders als nu, wyl het hier door aanspoeling „ toenam, en daar door afspoeling afnam. Naar 't noor-„ delyk gewest, het welk door de Brittannische Zee be-„ spoeld wordt, is 't overal laag, door veele moerassen „ ontoegangklyk, met veele meeren of poelen en staande „ wateren doorsneden, welke door veelvuldige rietschorren „ alomme ongedaan, met geene *Dyken* of *Sluisen tegen het* „ *geweld der Zee voorzien zyn.*" Uit dit en andere bewyzen, welke zouden kunnen worden aangevoerd, durven wy besluiten, dat vóór den tyd, met welken de Jaartelling der Christenen een aanvang neemt, de oude Friesen nog door geene Dyken beschut werden; maar dat zy dit hulpmiddel eerst geleerd hebben van de Romeinen, die, gelyk uit verscheidene plaatsen by TACITUS blykt, in het leggen van Dyken zeer ervaren waren. Onder anderen verhaalt hy in het 13de zyner Jaarboeken, Kap. 31, hoe PAULINUS POMPEUS, Stadhouder ten tyde van NERO, een *Dyk*, ter weeringe van den Rhyn, deed maaken. Dit was dezelfde Dyk, die zestig jaaren te vooren, door DRUSUS begonnen, maar onvoltooid gelaaten was, en die dertien jaaren laater door CIVILIS weder verbroken werd. Van de Romeinen is deeze Kunst overgegaan op de Franken, die op het onderhouden der Dyken verscheide wetten maakten, welke in de Verzameling der *Capitularia* en Saxische Landrechten te vinden zyn.

„ Onzeker is het ondertusschen, wannneer de eerste bedyking in Holland en Zeeland geschied zy. Zommigen stellen dit op het jaar 37, anderen op het jaar 42, zy geeven daarvan de eer aan CLAUDIUS CIVILIS. Anderen, die minder geloof verdienen, verschuiven deezen nuttigen arbeid

beid tot op het jaar 1180. Doch onze oude Jaarboeken, die, al voor dien tyd, van doorbraaken van *Dyken* en *Dammen* gewag maaken, werpen dit gevoelen om verre; 't welk nog verder van zyne kracht beroofd wordt door de aloude benaamingen van Steden en Dorpen, die met *Dyk* of *Dam* eindigen, hoedanigen zyn *Lattendyk*, *Ellewoutsdyk*, *Evertsdyk*, en anderen die op *Dam* uitgaan. Veeleer zou men JUNIUS kunnen gelooven, dat de Batavieren, die Kunst van de *Romeinen* geleerd hebbende, dezelve aan de *Friesen*, *Hollanders* en *Zeeuwen* hebben medegedeeld. De *Friezen* schreeven dit veelal toe aan ADGILLUS, die regeerde in het jaar 640, of daaromtrent. Het blykt ook, dat zy in het *dyken* zulke goede vorderingen maakten, dat zy daar door het byzonder voorrecht verkreegen, van niet buiten de grenzen van hun Vaderland den kryg te moeten volgen; van welk voorrecht zy naderhand, tegen Keizer FREDERIK DEN III, zich met 'er daad bedienden.

„DOUZA verhaalt in zyne Jaarboeken, dat de Zeeuwsche Eilanden, omtrent het jaar 758 door de *Gothen* en *Deenen* met dyken en dammen omgeeven zyn. SMALLEGANGE beweert, dat een groot deel van *Zeeland*, reeds voor 't jaar 833, met *Dyken*, *Dammen* en *Gebouwen* voorzien was; doch dat *Duiveland*, *Noordbeveland*, *Wolfaartsdyk*, *Zuidbeveland* en *Tholen*, eerst na het jaar 850, bedykt zyn. In de Vlaamsche Chronyken leest men, dat in het jaar 1180, door de Hollanders, de *Dyken* en *Dammen* te *Sluis* gemaakt wierden, en dus meer dan 100 jaaren nadat Holland bedykt was. Van tyd tot tyd zyn dus de aan Zee gelegene Landen, ten deele bedykt, en ten deele daar door, voor de overstroomingen beveiligd. Wy zeggen, ten deele, omdat de droevige ondervinding maar al te dikwils geleerd heeft, hoe zelfs de allerzwaarste *Dyken* door het onweerstaanbaar geweld der slaande wateren verbroken, en de schoonste Landen ten prooije der zilte wateren geworden zyn. GUICIARDIN en BERTIUS, in hunne beschryvingen van Vlaanderen, verhaalen, dat aldaar, in 't jaar 1340, in gebruik was, wanneer men Land verkocht of verpandde, met uitdruklyke woorden in de Koopbrieven te schryven, indien het Land binnen de tien jaaren overstroomd werd, dat de koop als dan te niet was; waaruit blykt, dat by ondervinding gebleeken was, hoe weinig vertrouwen men op de Dyken kon stellen. —— Bykans onnoemelyk zyn de kosten, welke het leggen en onderhou-

houden der Dyken vordert. Om niet te fpreeken van de *Oostvriesche* Dyken, en ons alleen tot die van Zeeland te bepaalen; VAN METEREN en SMALLEGANGE teekenen aan, dat de omloop der Landen van *Zeeland*, zo verre die met *Dyken* bezet en befchut zyn, wel gemeeten zynde, veertig mylen weegs bedraagt, elke myl van veertig honderd roeden, (THUANUS zegt 400 en PARS 1400 roeden) en dat elk roede dyks, de eene door de andere gerekend, gekost heeft ruim 10 ponden Vlaams, of 60 guldens, van 20 ftuivers ieder gulden; zo dat, zeggen zy, volgens deeze rekening, alle de *Buitendyken*, te famen genomen, komen te ftaan op *dertig tonnen gouds*. *Thuanus*, uit dit *Dykmaaken*, den rykdom van 't Land afleidende, zegt op 't jaar 1590, van Holland en Zeeland fpreekende: „ Uit geene „ zaaken kan men beter den rykdom van dezelve afleiden, „ dan uit de groote en zwaare kosten, welke gedaan wor- „ den aan het maaken van Dyken, waardoor zy zich tegen „ de overftrooming der Zee befchermen. Want de omtrek „ der *Zeeuwsche* Eilanden begrypt wel 40 mylen weegs; „ ieder myl is 400 roeden, en ieder roede 12 voeten; de „ voet gereekend op 5 gulden, zo volgt dat het geheel „ komt te kosten 160000 *Vlaamsche* ponden; dat is, ne- „ genhonderd zestigduizend guldens." Onder deeze berekening zyn nog niet begreepen de *Binnendyken*, van ouds gemaakt en derzelver jaarlyks onderhoud. Volgens de aanteekening van SMALLEGANGE, uit *Reinier Telle*, moeten, in het *Land van Schouwen*, van ieder gemeet of halve morgen Hollandsch, alle jaaren betaald worden, zo aan Schotals Dykgeld omtrent 4 guldens, welke penningen alleen tot Dykmakinge befteed worden. A. PARS teekent aan, dat Holland, worftelende tegen de Zee, Rivieren en uitgaande Meiren, nauwlyks 400,000 morgens vruchtbaar Lands buiten *Duin* en *Hei*, bevat, en dat zomtyds aan ééne roede, langs den Zeedyk geleegen, wel 600 guldens kosten moeten gedaan worden: welke berekening ons evenwel een weinig te hoog dunkt gefteld te zyn. Doch vooronderfteld, dat elke roede Dyks, gewoonlyk, buiten ongewoone fchade, op 120 gulden wordt gerekend, zal men een denkbeeld kunnen vormen van de verbazende fommen, welke aan de Dyken te koste gelegd moeten worden.

„ Wat aangaat de manier van *Dyken* of *Bedyken*; GUICIARDYN geeft een bericht, hoe de Zeeuwen daaromtrent plagten te werk te gaan. „ De Zeeuwfche Dyken, zegt „ hy, die gemeenlyk 10 Antwerpfche ellen hoog zyn, en

„ van

„ van onderen 25 van gelyke ellen breed, worden door arbeid
„ en vernuft gemaakt, niet van gemeene, maar van taaije
„ Klaiachtige Aarde, binnenwaards met steen aangevuld,
„ en buitenwaards voorzien met wonderlyk kunstig saam-
„ gevlochten stroo van twee vingeren dik. Te weeten op
„ dat de aanstootende golven de spitsen der Dyken niet
„ zouden afkabbelen of uitslaan, is men nu meest overal
„ gewoon, zo hoog het water doorgaans slaat, daar over-
„ al, even als een digt en wel doorwrocht net of matten
„ van stroo, of rietachtig stroo, te breiden, en in de
„ Aarde of Klai vast te hechten; welke arbeid den naam
„ draagt van *bestikken* of *bekrammen*, die verricht wordt
„ door sterke arbeiders, welke men *Stikkers* noemt. Dee-
„ ze *Stikkers* draaijen het stroo, ter dikte van twee of
„ drie vingeren, zo vast in een, als of het touwen wa-
„ ren, en hegten het met een yzer vast in de Dyken,
„ dat zy *Kram* of *Dykspade* noemen; hebbende de kram
„ van onderen twee tanden om het stroo te vatten; dee-
„ ze door het stroo heen gestoken zynde, vallen zy met
„ al hunne macht op de *Dykspade*, hebbende voor den
„ buik een dikke yzeren plaat, om zich niet te bezee-
„ ren."

„ Op zommige plaatzen ziet men de Dyken ter hoogte van 16 tot 20 ja 24 voeten, en op de kruin zo breed, dat 'er twee wagens naast elkanderen kunnen ryden. Beneden aan den voet beslaan zy, veelal, de breedte van twee of drie roeden, of ook wel van 100 of 120 voeten; aan den buitenkant, om ze voor het afzakken te bewaaren, zyn ze bezet met zwaare paalen. SMALLEGANGE meldt, in zyn Kronyk, de schikkingen, ten tyde van KAREL DEN V, en zynen Zoon Filips, daaromtrent beraamd.

„ Naardemaal deeze Konstwerken, even als de Duinen, volgens billyke wetten moeten onderhouden worden, hebben de Graaven van *Holland* en *Zeeland*, ten allen tyde, daar voor zeer zorgvuldig gewaakt; in MIERIS *Charterboek* zyn daarvan overvloedige bewyzen voor handen. De wetten door 's Lands Staaten, naderhand hierop gemaakt, en van tyd tot tyd vermeerderd of verbeterd, zyn te vinden in de bekende Placaatboeken. Hiertoe behooren, inzonderheid, de *Dyk-* en *Zylrechten*, het *Spatenrecht*, de Instructiën voor *Dykmeesteren*, *Dykbaazen*, *Dykgraaven*, *Heemraden*, in *Holland Zeeland* en *Friesland*, en *Dykrechten* in *Oostfriesland*; ook de Ordonantien op de *Dykschouwingen*, *Dykpandingen*, enz.

„ Van

„Van de *Paal-* en *Kokerwurmen* fpreekende, zullen wy in 't vervolg gelegenheid hebben aan te wyzen, welke veranderingen, in het verzorgen der Dyken daar door veroorzaakt zyn. Onder het Artikel ROBLES, (CASPER,) zal de Staat en gefteldheid der Friefche Zeedyken, zo van de voorige als tegenwoordige eeuwe, vermeld worden.

„De kosten der Dykaadjen, die, gelyk wy boven reeds gezien hebben, ongemeen hoog loopen, worden, even als die, welke vereischt worden tot onderhoud van het Kollegie en de bedienden der Heemraadfchappen, gevonden uit de belastingen op de Landeryen; welke kosten in Noord-Holland zo hoog zyn gereezen, dat men reeds verfcheiden Landeryen heeft *fpaa* geftooken; zynde in Zuid-Holland tot die hoogte geklommen, dat de eigenaars der Landeryen naauwlyks twee en één half of drie ten honderd van hun Kapitaal kunnen reekenen. In Rhynland moeten tegenwoordig de Landeryen, voor Jaarlykfche omflagen, meer dan 40 ftuivers, voor ieder morgen, opbrengen. In Delfland beloopt dit reeds boven de 50 Stuivers. Daarenboven bedragen de Polderkosten omtrent 30 en de Ambachtskosten 11 of 12 ftuivers voor ieder morgen. Doch dit is het nog niet alles. De Zuid-Hollandfche Landeryen moeten, daarenboven, voor gewoonlyke verpondingen, 5 guldens, en voor buitengewoone 50 ftuivers van ieder morgen aan 't Land betaalen, boven en behalven de belastingen, welke van de voortbrengzels deezer landen moeten opgebragt worden. De waarde van één morgen best land, in dien oord, wordt begroot op byna 500 guldens. Ieder morgen doet aan Landhuur byna 30 guldens; de verpondingen en omflagen moeten hier eerst betaald, en Huis, Schuur, Hooiberg en Poldermoolen enz. onderhouden worden. L'EPIE bl. 188 begroot alle deeze onkosten, van ieder morgen Lands, in Noord-Holland, op twintig guldens."

Nationaale Brieven. Eerfte Stukje. Te Amfterdam, by J. Allart. *Behalven de Voorrede,* 120 *bladz. in gr. octavo.*

Deeze brieven zyn, volgens den Inhoud van de Voorrede, gefchikt en ingericht, om te voldoen aan den welmeenenden wensch van de Gemaatigden in ons Vaderland, die het buitenfpoorige aan den eenen en den anderen kant zien

zien en betreuren, en dus reeds lange gewenscht hadden dat men de geschillen op eene andere wyze behandelde, en de wanbegrippen zogt weg te neemen, zonder de driften op te wekken en de gemoederen meer te ontrusten. Zy zyn gewisseld tusschen twee Vrienden, die wel op eene verschillende wyze ten opzichte van den tegenwoordigen staat van ons Land denken, echter zonder eenige andere inzichten, dan om zo veel mogelyk de waarheid en zodanige middelen uit te vinden, welke tot bevrediging en herstelling van ons gemeenebest zouden kunnen strekken, elkander onderhouden; en zy kunnen tot een voorbeeld strekken, hoe zulks zeer wel op eene gematigde wyze kan geschieden, zonder dat door de band van vriendschap, veel min van bloedverwantschap, geheel zou behoeven gebroken te worden.

De onderwerpen der brieven, in dit eerste Stukje vervat, betreffen zo wel de mishandelingen en oorlog ons door de Engelschen aangedaan, als onze geschillen met den Keizer. Doch daar de Engelsche Oorlog reeds lange geeindigd is, en onze geschillen met den Keizer thans vereffend zyn, schynen deeze Brieven wat ontydig te komen, te meer daar zy geene nieuwe aanmerkingen behelzen, die eenig meerder licht over deeze zaaken verspreiden, dan voorheen reeds meermaalen geschied is, ten zy dezelve, gelyk ons uit het geheel ook toeschynt, slegts dienen om de oorzaak onzer geschillen uit den grond op te haalen, en dus als het ware tot eene inleiding te verstrekken voor interessanter Stukken die nog volgen moeten. Voor het overige zyn deeze Brieven in een deftigen en behaaglyken styl opgesteld, en laaten zich met vermaak leezen.

De vrye Nederlander, verdeedigende de eer eener onafhangkelyke Republiek en de vryheid in den Burgerstaat, en hunner belangelooze Voorstanders tegen alle wetteloose heerschzucht. Eerste Stuk. Te Amsterdam, by J. Weppelman, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 374 *bladz. in gr. octavo.*

De bedoeling van den Schryver, of Schryvers, van dit Werk, dat onder de periodieke Werken van deezen tyd behoort, is, volgens hunne betuiging, om de Vryheid in haaren waaren aart te vertoonen, — de gebreken niet in den eenen te verheffen, terwyl men ze in den anderen doemt

doemt —— de heerschzucht niet in den eenen te beteugelen, terwyl men ze in den anderen bot viert, en dus noch voor de affectie voor zyne vrienden, noch voor den haat jegens zyne vyanden vatbaar te zyn —— met een woord, om, met alle onpartydigheid, de waarheid alleen, ten nutte van het algemeene welzyn, hulde te doen en in het helderste daglicht te stellen. —— Waarlyk eene edele en loffelyke bedoeling, die eenen vryen Nederlander waardig, doch tevens moeijelyk te volvoeren is! Ook zyn de Schryvers nedrig genoeg om 'er tevens by te voegen, dat, zo zy in het hun voorgestelde doel nog niet verre gevorderd zyn, men dit moet toeschryven aan de zwakheid, waarmede alle beginzelen van menschelyke onderneemingen gemerkt zyn, terwyl het een voornaam gedeelte hunner beoefening zyn zal ook hier in naar meerdere volmaaktheid te streeven.

Wy kunnen niet zeggen, dat dit Werk, 't welk grootendeels over de Utrechtsche zaaken handelt, zo interessant en zo wel geschreeven is als het met recht geachte Werk van den Post van den Rhyn, dat in alle opzichten verre boven hetzelve verheven is. Ondertusschen verdienen echter de welmeenende pogingen der Schryvers, om het hunne ter bevordering der Vryheid toe te brengen, lof en aanmoediging, te meer daar eenige Vertoogen de kenmerken draagen van de bedoeling, die zy zich hadden voorgesteld.

Taelkundige Mengelingen, uitgegeven onder de Zinspreuk: Linguæ Patriæ excolendæ Amore. N. VI *Te Leydén, by* F. de Does, 1785. *In gr. octavo,* 88. *bladz.*

Dit Stukje is een vervolg van het voorige N. IV en V, het welk ons eenige Mæso-Gothische overblyfzelen, vergezeld van eene woordlyke Nederduitsche vertaaling, mededeelde, met etlyke nevensgaande aanmerkingen over eenige Mæso-Gothische woorden, in die overblyfzelen uit den *Brief van Paulus* aan de *Romeinen* voorkomende, waarvan wy voor eenigen tyd verslag gegeeven hebben (*). Als een vervolg hiervan behelst dit Stukje eenige soortgelyke aanmerkingen, nopens zommige Mæso-Gothische woorden, in de andere overblyfzelen, te weeten, het *Onze Vader*, en de *Lofzangen* van *Maria* en *Simeon*. Hiernevens zyn nog gevoegd aanmerkingen over zommige oude Nederduitsche woorden, die in de woordlyke overzetting van 't overblyfzel van des Apostels brief gebruikt zyn; hebben

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 46.

bende men zig, in die overzetting, hier en daar bediend van oude Nederduitsche woorden, die beter met de *Mæso Gothischen* overeenstemden, en derzelver betekenis beter uitdrukten, dan onze tegenwoordigen. —— Het eene en 't andere dient, ter staavinge van 't voorheen beweerde (*), raakende de gemeenschap der Gothische en Nederduitsche taale; als geevende een aantal van voorbeelden aan de hand, die ons de naverwantschap deezer taale ten duidelykste voor oogen stellen. En 't nagaan hier van geest tevens meermaals aanleiding, tot het ophelderen van de beketenis en den nadruk veeler thans verouderde woorden onzer taale; 't welk dikwils ten beteren verstande onzer oude Schryveren kan strekken. —— De Liefhebbers onzer Nederduitsche Taaloefeninge zullen des hier op nieuw t' over reden vinden, om deeze *Taelkundige Mengelingen* in waerde te houden. De opheldering van een en ander woord verstrekke hier ter proeve.

„ Mikils is het M-G. *magnus*, groot, hier van Mikiljan *magnificare*, groot maken. Dit M-G. Mikils, in onze Tongval overgebragt zijnde, is het bij ons reeds voorlang in onbruik geraakte michel, *magnus*. Bij KILIAEN is dit woord niet bekend. Dat het evenwel ten tijde van G. DE SCHEUREN, in den jaare 1477, Cancellier van het Hertogdom Kleef, in gebruik was, blijkt uit zijnen *Theutonista*, alwaar gevonden wordt, „ Mijchel groit, magnus." Bij Schrijvers van vroeger eeuw vindt men het gemeender gebruikt. LODEWIJK VAN VELTHEM (*a*).

—— Gi Heren! nv siet!
Ginder komt op ons een michel *diet* (†);
Het sijn viande, na minen wane.

JACOB VAN MAERLANT bedient zich ook op verscheide plaetzen van dit woord, over welken zie onze Aanteekeningen in het II Deel. In Duitschland is het langer in gebruik gebleven volgens het getuigenis van WACHTER (*b*). De verwandschapte taalen erkennen mede dit M-G. woord; als A. S. micel, micl, micle, micyl, micla. Al. MICHIL, MIKIL, *magnus*. Zie verder WACHTER en vooral JO. IHRE (*c*)." Wat wyders het werkwoord *Mikiljan* betreft, daaromtrent merken onze Schryvers nog aan, dat 'er hun wel overblyfzels van voorgekomen zyn

(*) *Ald.* V. D. bl. 386.

(*a*) *Spiegel Histor.* III. B. 46 c.

[† *diet*, in de beteekenis van *volk* of *eene menigte*, is, volgens eene vroegere aanteekening in dit Stukje het M-G. thiuda volk.]

(*b*) *In Glossar. Germ.* V. MICHEL.

(*c*) *In Glossar. Sueo-Goth.* V. MYCKEN.

zyn in onze verwanfchapte taalen, maar niet in 't Nederduitsch. Voorts verzenden ze ons, over het tegenwoordige gebruik van het woord Wichel, tot het aangetekende, door M. H. GOLDASTUS (*d*).

„ Van het M-G. Manwjan, Gamanwjan *parare*, *præparare* zijn, noch in onze verwandfchapte taalen, noch in ons N-D. eenige overblijffels te vinden, dan alleen in ons verouderd N-D. *maenen* door M. STOKE (*e*) gebruikt.

Als d Ammirael gheware waert
Datte Grave hem ontboet,
Sette hi toe met haesten groet,
En ghine daer omme lopen selve,
En maende *fiere galeiden elve:*
Jan Paydroeghe sette oec mede,
En maende *daer ter selver stede*
Acht en dertich groter scepe.

en het welk door HUYDECOPER verklaard wordt te willen beteekenen, dat de Ammiraal en Jan Paydroge hunne laatfte orden gaven om onder zeil te gaan. —— Welke verklaaring juist wel niet van den weg af is; doch eigenlijk fchijnt maenen hier in de beteekenis te komen van het M-G. Manwjan *parare*. De beteekenis van *vocare*, welke VAN HASSELT (*f*) aen deze plaats geeft, komt hier niet te pas; ook is maenen in dezen zin van *vocare*, *roepen*, door KILIAEN ook geenfins verklaard: want *vocare* is bij hem *in jus vocare*, 't geen te meer blijkt uit zijne nadere verklaaring door *mannire*. Maenen beteekent dan hier *gereed maaken*; en dus wil *Stoke* niet anders zeggen, dan dat de Ammiraal zelf zich haastede, om zijne *galeiden* gereed te maaken, of door zijne tegenwoordigheid te bezorgen, dat alles, wat noodig was, om fchielijk onder zeil te gaan, gereed gemaakt wierdt."

By deeze twee voorbeelden, die het Mœso-Gothifche betreffen, zullen wy nog een derde voegen, overgenomen uit de Aanmerkingen nopens eenige oude Nederduitfche woorden, in de opgemelde woordelyke overzetting gebruikt; waar toe wy die over het woordje Jof verkiezen.

„ Onder alle de beteekenisfen van het woordjen of, door KILIAEN en PLANTYN opgegeven (*g*), is ook die van SI, *indien*. Jof, door my hier gebruikt, is by hen niet te vinden. —— Het is een van die woorden, die mooglyk ten tyde van die twee

(*d*) *In Notis ad Tyrol. R. Paraenes.* §. 28.

(*e*) *Rymkr.* B. IX. v. 590.

(*f*) *In Notis ad* KILIAN. v. maenen.

(*g*) *Thes. Ling. Teut.*

twee Schryvers reeds geheel in onbruik geweest zyn. ——— In het A-S. is Gif of Gyf *indien*. Het Alem. erkent ook Jof. Dergelyke voorzetting (*prothesis*) van *j* is niet zonder voorbeeld. Onze MAERLANT heeft zich menigmaal van dit woord bediend, en op het gezag van dien Schryver heb ik het ook genomen, om het M-G. jabai, zo veel als mooglyk was, letterlijk over te zetten. MAERLANDS woorden zyn deze (*h*) de geschiedenis van Jacob en Ezau verhalende, om niet alle plaatsen by te brengen:

Die moeder, die sijns maecte vele
Decte sijn hande ende sijn kele
Datten die vader vonde ru
Jof *hij yet twiyelde van esau.*

„ Wat nu de beteekenis van of voor *indien* aangaat; daarvan vindt men verscheiden voorbeelden by onze Oude Schryvers. By MELIS STOKE leest men het ook in dezen zin gebruikt (*i*).

Si baden, dat God verdoemen
Moeste. of *si gaven raet*
Tot so jamerliker daet.

Merk op in het voorbygaan, dat *Melis* nooit ons indien gebruikt heeft, maar het altyd op eene byzondere wyze uitdrukt. B. V.

Ic sal hem lesen sulken lesse,
Pensde hi; behoudiet leven,
Ic doe hem discipline gheven.

Maar keeren wy tot ons of weder. *Gen.* XXIIII. (*k*). *Die knaep antwoerde*, of *dat wijf niet en wilde comen met mi. Ghuld. Troen.* (*l*) *Ghi vint oec die rechte wijsheit in uwen monde*, of *ghi vergeuet uwen schuldenaren opter stat dair ghi he machtich sijt, en* of *ghi god dancber sijt, alle sijnre ghenadeliker wercken. Somerst. vander Guld. Leg.* (*m*) *Ende vitus seide Doch comen dine gode dat si di genesen* of *si mogen.* Hier mede zoude men dit gebruik van of voor *indien*, *sive particula dubitandi*, voor bewezen kunnen rekenen Dan laat ons eens zien, of men de oorsprong van deze beteekenis niet kan ontdekken. IHRE (*n*) leert ons, dat jef in het *Sueo-Goth. twyfel, dubium*, betekent. Hier dunkt my is de *Etymologie* al gevonden. En dan beduidt ons oude jof, of zo veel als *'er is twyfel aan.* Deze afleiding schynt

(*h*) *Rijmb.* f. 13. a HS. (*i*) *Rymkron.* B. V. vs. 1284. Zie ook B. IX. vs. 61.
(*k*.) Bybel 1477. (*l*) bl. 65. 2. (*m*.) f. XX. d. HS. (*n*) *Glosf. Sueo Goth.* h. v.

ſchynt my toe wel zo veel ſtreek te houden, als de vergezogte, welke ons SKINNERUS opgeeft (*o*), het A-S. *gif* van *gifan dare* afleidende, en dan zoude het zo veel als *dato*, naar zyn zeggen, beteekenen. *efa* is in het Ysl. *twyfelen*, *dubitare*."

Laatstlyk verleent ons dit Stukje nog eene *Lijst van vergelyking tusſchen de Laplandſche en Nederduitſche taal*; waar in ons een aantal van meer dan vier honderd woorden medegedeeld wordt, die reeds eene merkbaare overeenkomst tusſchen deeze twee ſpraaken aanduiden. Waarſchynlyk heeft men dezelve, volgens den Opſteller deezer Lyste, daaruit af te leiden, dat men de Laplanders voor de eerſte inwoonders van het oude Scandinavie hebbe te houden; by eene volgende gelegenheid ſtaat dit onderwerp verder nagevorscht en ontvouwd te worden.

(*o*) Zie JUNIUS in *Etym. Angl.* V. IF.

Beſpiegelingen van de vier Leevensſtanden. Eerſte Stukje. Te Haarlem, bij A. Loosjes Pz., 1785. *In gr. octavo*, 99 *bladz.*

Uit de Inleiding, voor dit eerſte Stukje geplaatst, bemerken wy dat de Opſteller deezer Beſpiegelingen voor heeft, den Mensch in zyne *Kindschheid*, *Jeugd*, *Middelbaaren Leevensſtand* en *Ouderdom* te beſchouwen; van ieder deezer ſtanden een Tafereel te maalen, waarin hy het nuttige en aangenaame zal tragten te vereenigen. Ter bereikinge hiervan zal hy het oog vestigen op de voornaamſte omſtandigheden van ieder derzelven, zig van een ongedwongen ſchryſtrant bedienen, en het Proza nu en dan met de Poëzy verwisſelen. ——— Naar dit Plan is het eerſte Stukje, het welk de Kindschheid ten onderwerpe heeft, uitgevoerd op eene wyze, die te gelyk leerzaam is en vermaak verleent, bovenal aan de zodanigen dien de Opvoeding der Kinderen is aanbevolen, en aan alle dezulken, die met eene zekere genoeglykheid de ontwikkeling van de werkzaamheden der Kinderen gadeſlaan.

De Autheur vangt aan met eene aandoenlyke beſchouwing van het treffende tydſtip der geboorte eenes Kinds, en van de hartlyke vreugde des Huisgezins, op de heuchelyke verlosſing. De wyze ſchikking der Voorzienigheid, in het magtlooze kind het geſchiktſte voedzel te doen vinden in 's Moeders melkvollen boezem, trekt voorts zyne aandagt. Vervolgens houdt hy onzen geest aangenaam bezig, met eene afſchetzing van de ſtreelende trekken der tedere Kindschheid; die, zo ze niet door een vroegtydigen dood afgebroken, maar ſlegts door de ongevallen van het opkomende gebit bezwalkt worden, elk welgeſteld hart vervrolyken. Hier mede nadert hy tot den tyd, dien men den eigenlyken aanvang der verſtandlyke en zedelyke opvoeding mag noemen; hy doorloopt het eerſte tyd-

perk

perk van dezelve, met eene gepaste ontvouwing van 't geen zig in de Kinderen opdoet, en 't geen de Ouders, in die dagen, ten hunnen opzigte in agt hebben te neemen. —— Niet ongepast wordt dit onderwerp hier afgebroken, door een meewaarig oog te ſlaan op de woedende kinderziekte, die zo vaak al het dus ver aangewende ſtoort, ja ook wel geheel verydelt. Een treffend tafereel doet zig by die gelegenheid voor ons op: eene bedroefde Moeder ſmelt in traanen op het gezigt van haar lydend kind; en haare droefheid klimt, op deszelfs overlyden, tot een te hooger trap, om dat zy geen gehoor gegeeven heeft aan de menschlievende raadgeevingen, om haar beminde Dogtertje by tyds in te enten. Wanhoop zou haar hart overmeesterd hebben, was zy niet opgebeurd en vertroost door een verſtandig en Godvrugtig Leeraar; dien 't ſpyt dat zyne vroegere raadgeevingen niet opgevolgd zyn, terwyl hy hoopt, dat dit zo ſmertelyk ongeval, aan andere Moeders, tot eene heilzaame les zal ſtrekken. —— Dit akelige wordt vervangen door eene vrolyker ſchildery, welke ons de kinderlyke vermaaken en bedryven vertoont, waarin te gelyk hunne natuurlyke geaartheid veelal ten duidelykſte doorſchittert; zo dat dezelve aan opmerkzaame Ouders, welken ook hier in het gedrag der Kinderen regelen, niet kunne ontgaan. By de voorige Schooloefeningen van Leezen en Schryven komt nu mede het Rekenen; en 't Kind wordt vatbaar voor 't aanleeren van zodanige weetenſchappen, die aan het zelve tot eene vermaaklyke uitſpanning mogen verſtrekken, waar van eene verſtandige opvoeding een nuttig gebruik maakt. Wel byzonder wordt het nu ook tyd, om de oppervlakkige kundigheden van Godsdienst, in vroegere dagen het Kind ingeboezemd, eenigzins uit te breiden, en overtuigend voor te draagen, zonder het egter in te wikkelen in beſpiegelingen, die deszelfs vatbaarheid te boven gaan. —— Ter duidelyker voorſtellinge hiervan ſchetst ons de Autheur de leerwyze en het gedrag van eenen in het kennelyke en betragtelyke van den Godsdienst geoefenden Huisvader, die zynen kinderen de vereischte kennis van Godsdienst en Zedekunde eenvoudig en overtuigend inprent; die hunne afwykingen van hunnen pligt niet ongemerkt over 't hoofd ziet, maar hen in bedaardheid gematigd kastydt, en tevens leerzaame lesſen van gedrag geeft; het welk de waare gehoorzaamheid, die uit eerbied en liefde ontſtaat, in de kinderen vestigt. —— Eene ziekte, die den Vader het naakende ſterfuur ſchynt aan te kondigen, geeft gelegenheid tot het voorſtellen der laatſte Vaderlyke lesſe; waarby de gehoorzaamheid aan, en de liefde voor, de Voogden byzonderlyk aangedrongen wordt. En door dit bezef van ouderlooze Kinderen wordt de Autheur natuurlyk opgeleid, om te denken op het nut der Weeshuizen. Hierop keert hy weder te rug tot het gedrag van overblyvende Ouderen, omtrent hun-

hunne Kinderen, met betrekking tot hunne verdere leevenswyze, ter aanvaardinge van 't eene of andere beroep, dat hun een eerlyk bestaan zal kunnen leveren. En dit brengt hem tot den overgang, uit den staat der Kindschheid, in dien der Jongelingschap, welks beschouwing voor een volgend Stukje geschikt is, dat hem hier mede doet afbreeken; hegtende alleenlyk ten slot 'er nog aan eenige opmerkingen, op den aart en de goede gesteldheid der Kinderen. ——— Om, by de opgave van het beloop deezer Bespiegelingen, nog een staal van derzelver uitvoering te geeven, zullen wy het oog slaan op het volgende tafereel der streelende Kindschheid.

„ Is 'er, „ zegt de Autheur, met het hoogste regt,!' Is 'er beter tafereel van wezenlijke bevalligheid te schetzen, dan een schoon kind, dat met zijne poezelige armen den hals zijner moeder tracht te omvatten? De stamelende klanken, de eerste poogingen tot spreeken, zijn zo veel aangenaamheden voor het ouderlijk hart, als 'er zich verscheidenheden in deeze wonderlijke wendigen en tongvallen opdoen.

't Kind krijgt trek tot kinderspelen;
't Grijpt met vreugd den rammel op,
En verheugt zich in het tooizel
Van den grappigen hansop.
't Grijpt na vruchten, bladen, bloemen,
Kleuren, die afsteekend zijn,
Jan! schept lachend welbehaagen
In den teedren maaneschijn.

„ Te gelijk met deeze poogingen der keemende menschlijkheid beginnen de eerste tandjes te botten. De blijde lachjes verdwijnen van het vriendelijk gelaat, daar de grievendste pijnen met eene treurige bleekheid het liefelijk blos doen afwisselen.

„ Niet vreemd zeker, dat deeze smatten de kinderen doen kwijnen, daar een verder gevorderde Leeftijd tegen soortgelijke pijnen bijlange na niet is opgewoogen.

„ Hoe veele bloemen, pas ontlooken, vallen niet voor deezen stormwind neder; maar wanneer een ander lot door de Goedheid van het Opperweezen het kind en den ouderen beschoren is, dan klimt de vreugde ten top.

't Botten van de scherpe tandjes,
Baart het kind dien overlast,
Daar het schreijend met zijn handjes
Na de harde kevels tast.

Jan

Jaa het klein, 't gevoelig lichaam
Wordt door deeze pijn ontsteld,
Daar 't voor 't woeden deezer smarten
Als de sneeuw voor 't zonlicht smelt.
Doch dat vrij die pijnen knellen,
Droefheid gaat slechts vreugde voor.
Hoor de Moeder juichend roepen:
Zie 'er is een tandje door.
Tot dus lang is 't lieve wichtje
Met de Moedermelk gespijsd,
Doch Natuur, die met den vinger
't Menschdom zijn bestemming wijst,
Leert de Moeder 't kind te speenen.
Daar zij weigert met verdriet,
Zegt zij: schrei niet lieve kindje!
't Is Natuur, die mij 't verbiedt.
Eindlijk, eindlijk door den honger
Fel geneepen proeft het kind
Mondkost, die hem eerst niet smaakte,
Maar de nood dra lekker vindt,
Daar een rij van witte tandjes,
Snijdend scherp en schoon gekast,
Al de spijzen fijn vermaalen,
Waar de tong zich op vergast.
O hoe blij is nu de Moeder,
Als zij 't wichtje gade slaat,
Daar 't bij 't hart betoovrend lachen
De Elpen tandjes blinken laat.

„ Naa de aanwinst der tandjes krijgt de spraak vast meer en meer eene gevestigde wending. De woorden, die alleen het ouderlijk gehoor door genegenheid en gewoonte verstondt, beginnen verstaanbaar te worden voor den vreemden: en het kind zelf schept genoegen in het nabootsen van de woorden zijner ouders.

„ De liefelijke naamen van Vader en Moeder zijn het kind in den mond bestorven; die vriendelijke woorden op eenen streelenden toon, der Kindschheid bijzonder eigen, uitgesproken, verrukken het ouderlijk hart, en winnen deszelfs volkomen genegenheid; en hoe gelukkig is dezelve! Immers hoe veele deezer jonge schepzeltjes zijn alleen aangenaam voor het hart van den vader en de moeder, daar de ongemakken der vroeg-

ſte Kindschheid hun onaangenaam maaken in het oog van vreemden. Gelukkige ſchikking, gelukkige geſteldheid der dingen, dat juist die zwakheid dikwerf de bron der tederſte liefde wordt.

„ Ieder rechtſchapen vader immer boezemt, met den dichter RIEMSNIJDER, omtrent zijne kinderen in verrukking uit,

Lieve Telgen, waardſte ſchatten,
Speelt vrij om en op mijn ſchoot!
Als mijn armen u omvatten,
Ben ik als een Vorst zo groot;
Uw geſtamel, hoe gebroken,
Is welſpreekenheid voor mij!

Proeve van Mengelpoëzy. Door ISAAK VAN HAASTERT. *Te Leyden, by* A. en J. Honcoop, 1785. *In gr. octavo,* 85 *bladz.*

Eene nette taal, eene keurige ſtyl, gepaste versmaat, en cierlyke behandeling zyn de algemeene kenmerken van deeze Proeve. Vooral munt de Heer *van Haastert* uit, in het zagt ſchilderen. Zyn *verheerlykte Middelaar* en *Tafereel van het Oorlog* voldoen ons, ſchoon zeer goede Dichtſtukken op zich zelve beſchouwd, niet in vergelyking met zyn' Lentezang en dergelyken. Hoor, hoe bevallig in den gemelden Zang de Dichter van dat lieve Jaargetyde zingt; zy zelf, die het Rym, als een niet ontbeerlyk vereischte der Nederduitſche Dichtkunst aanmerken, zullen toch eenig ſchoon in deeze zoet vloeijende en gemaklyk rollende regels moeten erkennen.

Gy, vroegtyd, geeft de ſpieren
Des ſtroeven Grysaarts krachten;
Gy ſchildert purpren blosjes
Op de aangenaame kaken
Van 't jeugdigſte der ſchonen,
Dat aller tong u roemen,
Uw' lof ten top verheffen!
ô Kroon der Jaargetyden!

En wat laager.

Ontrolt de Nacht heur ſluyer,
Dan zie ik 't bleke Maanlicht
Door 't ſchomlend lovër blinken,

Ter-

Terwyl het Nachtegaaltje
Zyn aangenaame tonen
Doet golven door den Luchtkring.
Ook haalden myne klanken
By u voltonig orgel,
ô Blyde Filomele!
Dan rees de Lof der Lente
Naar eisch uit mynen boezem.
Met eng beperkt vermogen,
Met ſtamerende tonge,
Betaamt het yder ſchepzel,
Door dankbaar vuur ontſtoken,
Den Schepper van die ſchoonheên,
De bron dier Zaligheden,
Met hart en ziel te pryzen.
Dat al wat leeft u love
ô Oorſprong aller dingen!

Hier en daar helt de Schryver tot het *Sentimenteele* wat ſterk over, dat wy als het wezenlyk gebrek in deeze zyne Proeve aanmerken, en wel als zodanig een gebrek, dat in ſtaat is, om al het waarlyk mannelyke en kragtige, dat anders een' Dichter door den tyd eigen wordt, ontzenuwt, en bederft.

Leerzaame Fabelen en Vertel'els. Met plaaten. Te Leyden, by W. H. Gryp. 64 *Bladz. in gr. octavo.*

Eene gansch niet onaartige Verzameling van Fabelen en Vertelſels, getrokken uit *Eſopus*, *Phedrus* en andere Fabelſchryvers. De voordragt is zeer duidelyk en ligt bevatbaar. De Beryming ontbreekt het gansch niet aan vloeibaarheid, en de Navolging is over 't algemeen natuurlyk en los. Tot een voorbeeld en ter ſtaaving van ons gezegde diene de Fabel met het opſchrift.

DE BYGELOVIGE BOER EN DE SPIN.

Een Boer, zo wys en vroom als Boeren zyn,
(En dus van jongsaf aan door Bygeloof bezeten)
Lag zeekren tyd op 't krankbed vol van pyn,
De ſleepende uuren af te meeten.
Hy vreesde afgryſelyk voor kist, voor baer, en graf.

Al riep Magister Klaas: „ 'k zweer Kryn! je komt 'er af.
Het baatte niet... Myn Heer Pastoor moest komen,
En hooren in de biegt zyn zonden aan.

Nu kwamen: water in de melk gedaan,
Verkorte tienden, en geschonden 's Heeren boomen,
Ook visschen, diefsch by nacht zyns buurmans fuik ontnomen,
En... maar hier bleef de tong van Kryn in 't biegten staan.
„ Hoe nu toch Kryn! wat gaat u aan?"
„ Och lieve Heer Pastoor!... Wie zou niet schroomen!
„ Een kleppertje... hoor! hoor!... daar slaat het, droeve nood!

„ Dit spelt gewis myn dood.
De goede Priester spant al zyne kragten t'zamen
Om Kryn deez' zotterny te praaten uit het hoofd.
Hy zegt, dat die gedachten niet betaamen,
En dat hy zich behoort te schaamen,
Dat geen verstandig Man zulke ydelheên geloofd;
Vergeefsch! hy praat het Kryn niet uit zyn hoofd.
„ Men mag Amfion zyn, en rots en woud vervoeren,
„ Men overtuigt nogthans geen boeren."
Een oude Spin, die aan de bedstêe zat,
En 't recht der Gastvryheid by Kryn lang had genooten,
Had alles aangehoord, en 't heeft haar zeer verdrooten
Dat zulk een dwaaze waan haar vroomen waard bezet;
Zy heeft dan kort en goed het heel geschil beslooten;
Want langs haar spindraad afgeschooten
Heeft zy het kleppend diertje fluks gevat.

„ Zie, riep zy, dwaaze Mensch van waangeloof bezeten,
„ Zie wat ik in myn nypers heu,
„ 't Is uw Profeet!... zoo ik vertrouw,
„ Gy zult uw dwaasheid nu vergeeten

„ Zeg toch hoe zulk een diertje uw dood zou weeten,
„ Dat van zyn eigen noodlot 't minst niet wist,
„ En dat ik voor uwe oogen op zal eeten?
„ ô Kryn, ô Kryn! gy hebt uw grof vergist.

Wil-

Willem de Eerste, Prins van Oranje, Treurspel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1785. *In gr. 8vo., 68 bladz.*

Een zeer geregeld en fraai Treurspel, behelzende de Edelmoedige daad van *Mandesloo*, in het spaaren van het leeven van *Prins Willem de Eerste. De la Brize*, het contrast van *Mandesloo*, is een allereislykst Character, en door den Dichter versierd. Het Dichtkundige is zeer wel in agt genomen, en het Character van *Willem de Eerste*, gelyk ook der overige Persoonaadjen, voornaamlyk dat van *Aldegonde*, in het waare licht geplaatst. Het gebrek aan Vrouwen in dit Treurspel wordt door de kragt van zeggen en overige schoonheden genoegzaam vergoed; en wy gelooven, dat de onbekende Dichter van dit Stuk op den regten weg is, om in dit vak der Dichtkunst voort te werken.

Proeve van de Dichtkundige Letteroefeningen, over den Gysbrecht van Aemstel en Lucifer, van VONDEL; *over* HOOFT, *als Dichter, en over de Elegyen. Derde Deel, door* J. MACQUET, *Lid van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde, te Leyden. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1786. *In groot octavo, 246. bladz.*

Dit deel bevat, gelyk de twee voorige (*), zeer juiste en oordeelkundige Verhandelingen over de opgemelde onderwerpen. De Heer *Macquet* beschouwt de *Gysbrecht van Aemstel*, hoe veele schoonheden dezelve bezitte, met de naauwziende oogen van eenen keurigen en kieschen Kunstrechter: toont verscheide fouten in het zelve aan, en zet de schoonheden in een helder daglicht. De tweede Proeve behelst eene diergelyke beschouwing van den *Lucifer*. De derde bevat eene strenge, maar tevens, naar ons voorkomt, eene billyke beoordeeling van den grooten *Hooft* als Dichter. De Schryver vindt de kragt van dien grooten Man, als Dichter, gelegen in den Anacreontischen Lierzang. Het vonnis over zyne Treurspelen loopt ten uitersten ongunstig, doch de Heer *Macquet* heeft zulke bondige redenen voor zyn gestelde, dat wy ons, onaangezien de hoogachting voor *Hooft* in andere opzigten, verpligt vinden, daaraan ons zegel te hangen. De vierde Proeve gaat over de *Elegyen*, welk zoort van Gedichten de Heer *Macquet* het middelsoort stelt te zyn tusschen den verheven Lierzang en den Anacreontischen; zynde deeze uitvoerige Proeve door verscheide voorbeelden opgehelderd. De vergelyking tus-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* II. D. bl. 309 en V. D. bl. 582.

tusſchen *Ovidius*, *Cats* en *Racine*, welke deeze Proeve besluit, zullen wy tot een voorbeeld der behandeling onzen Leezers mededeelen.

„ De ſmaek van *Ovidius* is aengenaem, behaeglyk, en zeer geſchikt, om door zoete teere Sentimenten te vermaken, doch hy is ook gevaerlyk en kan zeer ligt door de weeldrigheid bederven, zelfs eer men het merkt; des men over alles te breed uitweidt in de omſtandigheden die zulks het minſte vereiſchen. Om volmaekt den geest van *Ovidius* te merken, kan men misſchien den Nederlandſchen Lezer niet veiliger zenden, dan naer de werken van *Cats*. Zyn Huwlyk, zyn Trouwring, zyn Buitenleven, enz. zyn alle vol aengename, bevallige, zoete zaken, waerin een ongemeen Ryk vernuft, dat alles behaeglyk ſchildert, uitmunt. De vloeijendheid der verzen, die even als by *Ovidius* nimmer ſtooten, maer altoos op denzelfden toon gaen, waerom zy eentoónig worden, koomt volmaekt met dien van den Sulmoaner overeen. Alles is daerenboven zeer leerzaem, dat het harte zagt raekt, en tot het verſtand op eene aengename wyze ſpreekt. Men behoeve de *Ars amandi* en *Fasti* van *Ovidius*, Dichtſtukken van een langen adem, maer te lezen, hoe zeer zy in alles in de Werken van onzen *Cats* zyn uitgedrukt. Men vindt in beide die groote gemaklykheid, om, wat zy dagten, in verzen te brengen; die ongemeene weeldrigheid van gedagten, die zich naeuwlyksch weet te bepalen, maer de zelfde zaek onder verſcheiden oogpunten, en met andere woorden, beſchouwt, en ſchier geheel uitput. In het Fransch komt *Racine* in verſcheiden zaken met deze twee Dichters overeen, zelfs zoo, dat 'er verſcheiden Tooneelen in zyne Treurſpelen zyn, die volmaekte *Elegyen* in den Ovidiaenſchen ſmaek mogen heeten, gelyk ik reeds met een woord van zyne *Berenice* hebbe gezegd. Hier vindt men die ſterke Treurſtof niet, om het harte met ſchrik en diep medelyden te treffen. Het bedryf loopt over de Liefde van *Titus* voor *Berenice*, doch waeraen hy niet kan voldoen, om dat de wetten van *Rome* geenszins toelaten, dat de Keizer eene Koningin trouwt. *Titus* en *Berenice* beklaagen zich in teere, aerdige tael, als lieden, die in eene verliefde Melankolye zyn, en wat zy zeggen, is niets anders, dan de tael van verliefde Helden of Heldinnen, die weinig gevaers aenduiden, en volmaekte *Elegyen* zyn, waerin zy elkanderen over de hardheid der wetten en hunne ongelukkige Liefde beklagen. Men vindt zelfs by *Racine* die gemaklykheid in het maken der verzen, waerdoor zy zeer zagt vloeijen, doch even als die van *Cats* en *Ovidius* tot het eentonige overſlaen. Alle menſchen lezen echter deze Dichters met het uiterst vermaek, omdat alles zo zagt is, zo zoet vloeit, zoo vele behaeglyke gedagten toont, en, zonder ſtudie en groote geleerdheid aen te wenden en te bezitten, verſtaen wordt. Ik neme waer, dat zelfs zulke liedon, die geen vermaek in het le-

lezen van Poëten vinden, echter iets van *Ovidius*, *Cats* en *Racine* kunnen lezen. By de teere sekse, door de weelde der groote Steden niet bedorven, en met eenigen smaek begaefd, worden deze Dichters met ongemeen genoegen gelezen. Het moet al een zeer onaerdig mensch wezen, en voor alle aendoeningen schier onvatbaer, die in de Ovidiaensche Poëzy geen genoegen vindt".

De Dankbaare. Eene Fransche Geschiedenis, door W. IMME, *te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1785. *In gr. 8vo.*, 187. *bladz.*

De Heer *Imme*, bekend door zyn Tooneelspel *Lucas en Lucinde* (*), waarvan wy met lof gewaagden (†), geeft in dit Stuk nieuwe proeven zyner bekwaamheid. Eene nette, vloeijende en gepaste styl stelt in het bovengemelde Stuk, eene waarschynlyke, treffende en leerzaame Geschiedenis voor; waarin de Dankbaarheid, voldoende zulks aan den tytel, met de bevalligste kleuren geschilderd is. Zo lang ons Vaderland vernuften oplevert, die oorspronglyk zo zuiver en bekoorlyk weeten te schryven, mogen de dweepachtige Voortbrengzels van nabuurige Volkeren vry onvertaald blyven liggen, jaa geheel vergeeten worden. De inhoud dezer fraaije Geschiedenis komt hoofdzaakelyk hierop uit.

Lyzander, de Zoon van eenen Landbouwer, die, door eenen onrechtvaardigen Broeder van de geringe erfportie zyns Vaders beroofd, oorspronglyk opgeleid tot de Letteren, hem eene zeer goede eenvoudige opvoeding gegeeven hadt, verliest dien braaven Vader in den aanvang zyner jonglingschap: *Lyzander*, zich door zynen Vader van alles ontbloot ziende, vervalt in de diepste zwaarmoedigheid; door deeze gedreeven, werpt hy zich op het graf zyns braaven Vaders in den avondstond neder. *De Montcourt*, een edelmoedig Heer, die omstreeks het dorp van *Lyzander* een Lusthof hadt, waarheen hy zich met 'er woon begaf, vindt den jongeling half dood van droefheid in deeze omstandigheden. Hy neemt hem in zyne koets, brengt hem op zyne Hofstede, en leidt hem, door alle middelen, zoveel van zyne zwaarmoedige denkbeelden af, als hem maar eenigzins mogelyk is. *Lyzander* geeft hem een verslag van zynen Vader, en deszelfs lotgevallen. *De Montcourt*, getroffen door het edel hart van *Lyzander*, neemt hem geheel by zich, en, den volgenden winter, weet hy hem by den Heer *Orgon* op het Comptoir te bezorgen. Daar zynde verlieft *Lyzander* op *Henriette*, de dochter van *Orgon*; en *Henri-*

(*) Dit Tooneelspel is te vinden in het Zedelyk Tooneel, uitgegeeven by *A. van der Kroe*.

(†) Zie *Alg. Vad. Lett.* IV. Deel, bl. 606.

riette, bezeffende de moeijelykheid, jaa bykans onmogelykheid, van de bewerking eener verbintenis tusfchen haar en *Lyzander*, die mede, uit hoofde van zyne geringe afkomst, zich nooit aan haar ontdekt hadt, ftort in eene kwyning. De fchrandere *de Montcourt* weet door zyne tusfchenkomst de oorzaak deezer kwyning uit te vorfchen, en bewerkt by den Vader het huwlyk deezer twee gelieven, het welk ras geflooten en met twee lieve Kinderen bekroond wordt. *Orgon* fterft, en *Lyzander* volgt zynen Schoonvader in deszelfs ampt van Notaris op. *De Montcourt* overreedt *Lyzander*, naa eenigen tyd, zyne zaaken in de Stad vaarwel te zeggen, en geheel by hem buiten te komen. *Lyzander* voldoet daaraan, naa eenige tegenftribbeling. Daar woonende, ontvangt hy een brief van zynen Oom, die zynen Vader van het weinige beroofd hadt, en met een vrouw van middelen gehuwd na Engeland overgeftoken was, zonder eenige acht op deszelfs geringheid te flaan. Die brief, ingericht aan dien Broeder, komt *Lyzander* in handen, en bevat eene betuiging van het diepgaandst berouw, over zyne verregaande ongevoeligheid, en een dringend verzoek, dat hy zo fpoedig doenlyk zich na Engeland zal begeeven, ter oorzaake van de zwakke lichaamgefteltenis, waarin hy zich bevondt. *Lyzander*, zynen Oom van het overlyden zynes Vaders bericht gedaan hebbende, vertrekt, naa een zeer teder affcheid van *de Montcourt*, aan wiens zorg hy zyne Kinderen beveelt, met zyne *Henriette* na Engeland. Terwyl zy daar vertoeven, en de kragten van den Oom merkelyk afneemen, dat hun verblyf daar ter plaatfe volftrekt noodzaaklyk maakt, ontvangt *de Montcourt* een bezoek van eene Nicht, zynde een gering en arglistig Vrouwsperfoon. Dit ondeugend fchepfel weet de brieven van *de Montcourt* aan *Lyzander*, en wederkeerig van *Lyzander* aan *de Montcourt* te onderfcheppen. *De Montcourt* verneemt intusfchen na den welftand van *Lyzander* en *Henriette*, en denzelven door eenen Vriend in Engeland, buiten hun weeten, vernomen hebbende, fchryft hy deeze fchynbaare ftremming der Briefwisfeling aan de verkoeling van de edelmoedige gevoelens van den nu ryk geworden *Lyzander* toe. Het flinkfe wyf weet middelerwyl te bewerken, dat *de Montcourt*, die reeds de Kinderen van *Lyzander* van zich verzonden hadt, zyn uiterften wil geheel, ten haaren voordeele, verandert. Naa hierin geflaagd te zyn, doet zy den braaven *de Montcourt*, zo zy meent, vermoorden, en ook was de wonde, hem op een' eenzaamen weg toegebragt, van dien aart, dat hy, door eenen weldaadigen houthakker geherbergd, eenigen tyd aan dezelve fukkelde, en, toen hy zich meende bekend te maaken, in yle koortzen verviel, die hem bykans van alle bezef beroofden. Naa dus langen tyd geheel vermist te zyn, was zyn landgoed verkogt en zyne goederen waren in de magt van die baatzugtige Vrouw, reeds na haar eigen landgoed vertrokken. Daarop befluit *de*

Mont-

Montcourt na Engeland over te steeken; daar aangeland, vindt hy, hebbende dus lang van zyne kleinoodien en goudbeurs, die hem door den omgekogten Moordenaar niet ontnomen waren, het ellendige leeven onderhouden, zich genoodzaakt zyn brood te bedelen. *Lyzander*, die intusschen, niets vermoedende van den gepleegden moord, den dood van *de Montcourt* vernomen hadt, by zyne komst in Frankryk, hadt, uit hoofde van het gemis van eenen zo waardigen Vriend, dat Koningryk verlaaten, en woonde in Engeland, waar hy op zyn landgoed een Gedenkteken met het opschrift, AAN DEN EDELMOEDIGSTEN MENSCHENVRIND MONTCOURT, oprichtte. *Lyzander* ontmoet den ongelukkigen *de Montcourt* in zyne omstandigheid van Bedelaar: deeze vermomde hem zodanig, en het verloop van tyd, waarin *Lyzander* gelyk ook zyne *Henriette* door de afwisselende omstandigheden, en vooral door de treurigheid over het gemis van *de Montcourt*, merkelyk van gelaat veranderd waren, hadt hun voor elkander onkenbaar gemaakt. *Lyzander*, aangedaan met den ongelukkigen Grysaart, neemt denzelven in zyn huis; en, naa eenig verblyf daar ter plaatze, volgt de ontdekking by het Gedenkteken. Daarop besluit *Lyzander* in stilte het Landgoed van *de Montcourt* in Frankryk weder in te koopen; het geen hy gelukkig door een goed Vriend, met de noodige bedektheid, volvoert. Naa zo gelukkig dit Landgoed magtig geworden te zyn, vertrekt *Lyzander* met zyn geheel huishouden, en *de Montcourt*, na Frankryk. De verrukkingen de natuurlyke gevolgen van den geheimen koop van het Landgoed, waarvan de vruchten by de aankomst daar ter plaatze *de Montcourt* zo duidelyk, zo treffend, blyken, worden op de gevoeligste wyze beschreeven. Hierop verspreidt zich het gerucht van het leeven van *de Montcourt*; en de boosaartige arglistigheid der gierige Nicht vindt, egter, een middel, om, zonder zich te ontdekken, het Landgoed en de bezittingen aan *de Montcourt* weder in eigendom te bezorgen. — Dus zegepraalt in dit Stuk, de Deugd op eene zeer bevallige wyze over de arglistigste boosheid, terwyl de Dankbaarheid, eene der bevalligste Deugden, volgens het gemaakt ontwerp van den Schryver, de hoofdrol speelt.

Fanny Belton, of de Geschiedenis eener ongelukkige Juffer: gevolgd naar het Engelsch. IIde Deel. Te Amsterdam, by J. Weppelman, *in 8vo.* 253 *bl.*

Deeze kleine en onderhoudende Roman, van welken wy by de uitgaaf van deszelfs eerste Deel met genoegen spraken (*) blyft den gegeeven lof volkomen waardig. Kortlyk is het vol-

(*) *Zie Alg. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 407.

volgende het beloop der geschiedenis, welke met dit Deel eindigt.

Fanny, dan uit het huis haarer Tante verstooten en van haar geld beroofd zynde, komt te Londen, doch bevindt, dat de Dame, aan welke zy geaddresseerd was, reeds lang gestorven is; dit brengt haar in groote verlegenheid, waaruit zy egter natuurlyk en gelukkig gered wordt. — Zy onthoudt zich eenigen tyd als Gezelschaps-juffer, by Juffrouw *Barlow*, naa welker dood zy ten huize van Mevrouw *Welwood* komt, eene Dame ten uitersten van haaren Letterkundigen smaak; hier vertoeft zy eenen geruimen tyd, doch, tot haar ongeluk, maakt zy, over een van de Dichtstukken dier Mevrouw, eenige niet zeer gunstige aanmerkingen, en hierdoor vervalt zy eensklaps uit derzelver gunst. Die stelt haar tot een prooi der Behoefte. Zy ontkomt de strikken, die haar deugd door een eerloozen Lord gespannen worden, op eene moedige wyze, en wordt (schoon dit gevallig genoeg inkomt, om de waarschynlykheid te houden) door eenen bloedverwant van Juffrouw *Barlow*, op eene zeer edelmoedige wyze, met penningen bygestaan, door middel van zeker getrokken Lot. Hierop volgt haar Huwlyk met eenen onbekenden Geleerden, den Heer *Benson*; doch naa deeze Verbintenis ontvangt zy van Graaf *Charles*, die tegen zyn dank getrouwd geweest was, eenen brief met eene volslagen liefdesverklaaring. Dit maakt haaren toestand vry ongelukkig, doch haare rampen neemen merkelyk toe door het ondeugend Character van *Benson*, die, haar schelmagtig bedroogen hebbende, haar vermogen geheel uitput, en door zyn schandelyk buitenspoorig leeven haar deugd geduurig op de sterkste proef brengt. Naa zeer veele rampspoeden, naa het verlies van haar Dochtertje, de vrugt van haar ongelukkig Huwlyk, sterft zy in eene gevangenis, die, door de schulden van haaren Man, haar verblyf geworden was.

Het beloop van deezen Roman is zeer natuurlyk, en de Schryver, die zich ten oogmerk schynt gesteld te hebben om de eigenlyke bestemming der Vrouwlyke Bekwaamheden, en derzelver behoorlyke aanleg aan te toonen, als mede het gevaar van een onbezonnen Huwelyk, heeft, onzes achtens, zyn doelwit getroffen. *Fanny Belton* is voor alle Meisjes, die meêr met de pen dan de naald ophebben, en den welspreekenden Minnaar een gereeden toegang verleenen, een waarschuwend voorbeeld.

NIEUWE

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien, door L. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen, te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Tweede Deels eerste Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1785. *In gr. octavo, 652 bladz.*

In dit tweede Deel word een aenvang gemaekt, van de overweging der voornaemste byzonderheden, die tot den aert van dit Werk behooren, welke in 't Boek, *Exodus* geheten, voorkomen. Het begint des met de behoudenis van *Moses* in een bootje van biezen, en leid ons voorts tot zyn leven als Schaepherder, zyn gezigt van het brandend bosch, en het verdere wonderdadige by die gelegenheid voorgevallen. Het besnyden van zyn Zoontje door *Zippora*, en 't einde waer toe Israëls Volk, by 't vervaerdigen der tichelsteenen, stroo moest verzamelen, komt dan verder in opmerking. En hieraen volgt ene beschouwing, zo van het eerste wonderwerk van *Moses* en *Aäron* voor *Pharao*, als van elk der tien achtereenvolgende plagen over *Egypte;* met de bevryding van het Land *Gosen*, daer Israël zich onthield. By de beschouwing der laetste plage, of den dood der eerstgeboorenen in Egypte, word ook onze aendacht nog afzonderlyk gevestigd, op de keuze en het eeten van het Paeschlam; als mede op de spreekwyze Exod. XI. 7. *geen Hond zal zyne tong roeren.* Ene uitdrukking die men juist niet naer de letter, maer als een spreekwoordlyk gezegde heeft op te nemen; ter aenduidinge van de diepe stilte in de wooningen der Israëlieten, terwyl onder de Egyptenaren alles in volle onrust gedompeld was. Wyders verleent men ons ophelderende aenmerkingen over Israëls uittogt uit Egypte, het geleide door de Wolk en Vuurcolom, benevens den doortogt van Israël door de Roode Zee, en den ondergang van 't heir van Pharao in dezelve. En hierby komt

vervolgens nog ene overweging van 't geen *Moses* verhaelt, wegens het zoet maken der bittere wateren te *Mara*, betreffende de Palmboomen te *Elim*, en het Manna der Israëlieten in de woestyne. —— De Eerwaerde *Meijer*, zynen aengevangen arbeid, met ene oplettende oordeelkunde, voortzettende, heeft, even als in 't voorgaende, niet alleen hier en daer zyne aenmerkingen geplaetst, maer 'er ook enige stukken, die te breedvoerig waren om onder de aentekeningen gebragt te worden, by manier van Toegifte, 'er aen gehecht. By de beschouwing van Israëls uittogt uit Egypte, deelt hy ons mede een naeuwkeurig onderzoek na 't Land *Gosen*; by de overweging van 's Volks doorgang door de Roode Zee, verleent hy ons ene nader ophelderende Verhandeling over dit onderwerp; en by de melding der Palmboomen te *Elim*, geeft hy ons nog een uittrekzel, uit ene keurige Verhandeling van den kruidkundigen *Olaus Celsius* over de Palmboomen, die verscheiden spreekwyzen der heilige Schryveren desaengaende in een duidelyk licht stelt. —— Om uit deze opgemelde onderwerpen nog ene byzonderheid, tot ene nieuwe proeve van dit Werk voor te dragen, zullen wy ons oog slaen op het gemelde, wegens de oorzaek van den ondergang van 't heir van *Pharao* in de Roode Zee. —— *Scheuchzer* geeft deswegens het volgende op, en hier by zyn, door *Donat* en *Meijer* de verdere aentekeningen, slaende op de aengewezen plaetzen, gevoegd.

„ *De zee kwam wederom*, zegt MOSES, *tot haare kracht*, dat is tot vloeibaarheid, beweging en stroom. CLERICUS schrijft dit toe aan den wind, en beroept zich op de woorden in MOSES lied. Exod. XV. 8, 10. (1.) Toen de natuurwetten wederom in haare voorige werking hersteld waren, moest het water wel door zijn eigen zwaarte te rug vallen, en het ontledigd ruim wederom schielijk vervullen. Men kan ondertusschen ook toestaan, dat die werking door een tusschen gekomenen wind bevorderd zij. Maar; naar de mening van CLERICUS, die tot afbreuk van het wonder verklaart, zouden de raderen der wagens aan harde klippen en steenachtige zeegewassen zich gestooten hebben, en daarvan geborsten, of in stukken gesprongen zijn. Maar hoe kon dan MOSES gezegd hebben; *de* HEER *stiet de raderen van hunne wagens weg, en deed ze bezwaarlijk voortkomen?* (2.) Of hier nu enkel natuurlijke middelen gediend hebben, dan of 'er ook bovennatuurlijke gebruikt zijn, laat zich niet lichtelijk bepaalen. (3.) De geheele

na-

natuur is God gehoorzaam en Hem dienstvaardig. ——— Niemand zal ondertusschen zwaarigheid maken, om iets voor een Godlijk wonder te houden, waarbij God zich ook van de natuur bedient. Stelt men dan nu, dat hier een wind, en wel een sterke wind ontstaan was, die natuurlijk niet zoude ontstaan zijn, of ten minste zoo niet zou gestormd, en die uitwerkselen niet gehad hebben, die hier gemeld, en zelf vooraf voorspeld waren, zou die niet voor een wonder moeten gerekend worden? (4.) Wen Moses het Volk, in dien vrijmoedigen en niet minder verzekerenden toon aansprak: *Vreest niet, staat vast, en ziet het heil des* HEEREN, *het welk Hij heden aan ulieden doen zal. Want deeze Egiptenaars, die gij heden ziet, die zult gij nooit weder zien;* zou men daar geen wonder te gemoet zien?

(1.) CALMET ziet het gevoelen van CLERICUS zoo aan, als of dezelve een wezenlijk wonder hier erkende, en MOSHEIM bevestigt dat oordeel. *Bibl. Untersuch, II. Th. p.* 70. Dan dit wonder bestond bij hem in den sterken en buitengewoonen wind; die echter, wen wij den Heer MICHAELIS hooren, hier ook slechts natuurlijk was. Beide nemen zij ondertusschen eene zeer sterke ebbe hier aan. Naar die onderstelling nu moest die wind ten eenemaal opgehouden hebben, en met stille kalmte verwisseld zijn, om het tegengehouden water wederom met zijnen gewoonen loop in den Arabischen zeeboezem in te dringen, en het strand bij *Suez* te vervullen. Of men moest eenen tegengestelden, uit het zuidoosten waaijenden, wind aannemen, die den vloed zo veel te schiclijker kon voortdrijven.

(2.) ASAFS dichtkundig vertoog in den LXXVIIsten Ps. vs. 16——21. heeft ongetwijfeld deezen doorgang der Israëlieten door de roode zee tot een onderwerp. Daar meldt nu de Dichter van *water uit de wolken uitgestort*, van het kraakend *geluid des donders*, van de *schitterende blikšemen*, als zoo veele *Gods-pijlen*, en van het *daveren der beroerde*, der *trillende aarde.* Dat geeft licht aan deeze gebeurtenis, en ontvouwt ons de geduchte uitwerkselen, die MOSES nopens de Egiptenaars in de zee beschrijft. Wen wij ons voorstellen, welk eene ontzachlijke menigte van water eene enkele onwederswolk behelst en uitstorten kan; (en dat die vrij veel is, verzekeren ons de Natuurkundigen, die het gewigt van zulk eene wolk wel eens op 10,666,666 ponden begrooten;) wen wij, op het gezag van den Dichter, aannemen, dat zulk een stortregen op de Egiptenaaren gevallen is; kunnen wij ons ook lichtelijk voorstellen, dat de grond daar van

glibberig, van water overſtroomd, en de tocht voor hun ten uiterſten zwaar moet geworden zyn; eerder nog, dan zij van de wederom ſtroomende zee verrast en eensklaps door haar water overſtelpt wierden.

„De woorden in den grondtekst, door de onzen vertaald, *Hij deed ze zwaarlijk voortvaaren*, naar SCHEUCHZERS, en misſchien de Zurichſche overzetting, *Hij voerde ze met onſtuimigheid*, en van LUTHERUS vertaald door, *Hij ſtortte ze met onſtuimigheid*, zou men van een ſtormwind voor de Egiptenaaren zeer belemmerd en nadeelig, of beter van het traag en zwaar voortkomen der wagens, welker raderen van de as, door zwaare ſchokken en ſtooten, afvoeren, verſtaan kunnen. ——— De Hr. MICHAELIS vertaalt ze dus: *en ieder tred*, ofte ſtap, *viel hun zuur*. Maar de natuur van den donder maakt eenen ſtorm, vaak daarmede verzeld, zeer begrijplijk. Hij beroept zich ook op de woorden uit Ps. LXXVII. en meent, dat veellicht die wolk, tot het heir der Egiptenaaren genaderd, door vreeslijken donder en bliksem, hunne paarden ſchuw gemaakt hebbe: waardoor de, meest uit ruiterij en wagens beſtaande, legermacht der Egiptenaaren in grootſte wanorde geraakt, de raderen der wagens zouden gebrooken, en zij dus verhinderd geworden zijn van verder voort te gaan: een voorval, het welk voor een heirleger, daarin de wanorde de overhand krijgt, zeer ongelukkig is.

„[Dit vertoog van ASAF, waarin deeze verlosſing van Israëls volk, gelijk uit vs. 16 en 21. ontegenzeggelijk blijkt, bezongen word, heeft, bij zijn verſchil van MOSES vertoog, echter veel overeenkomst daar mede. MOSES meldt wel niet van een onweder, van plas- of ſtortregen, van donder en bliksem; hij zegt ſlechts: *de Heere zag in de vuur- en wolk-kolom neder op de Egiptenaars*. Maar de Dichter geeft ons eene nadere verklaaring van dit *zien*, het welk, aan God toegeſchreven, doorluchtige werkingen, blijken van deszelfs geduchte tegenwoordigheid, 't zij tot voordeel, 't zij tot een oordeel over ſtervelingen, in den ſtijl der gewijde Schrijveren, dikwijls te kennen geeft, en hier in het verhaal van Gods wonderen, bij de roode zee gebeurd, in den laatſten zin zekerlijk gebruikt is.

„Om nu aan zijne beſchrijving van dit verbazend onderwerp licht, leven, ſterkte en eene roerende kracht bij te zetten, gebruikt de Dichter wel dezelfde uitdrukking van MOSES, dog met eene andere wending en toepasſing. Want het geene MOSES nopens de Egiptenaaren zeide, dat brengt

de

de Dichter over op levenlooze onderwerpen, en bedient zich gelukkig an dien meesterlijken trek der welſpreekenheid, dien men eene perſoonsverbeelding (*proſopopiia*) noemt: van eene even zoo roerende wederophaaling (*anaphora*): van eene opklimming in zijn vertoog (*gradatio*): en van een verzuim der voegwoordjes (*aſyndeton*): ſtukken, die zamenwerken, om een voorſtel duidelijk, ſierlijk, levendig en roerend te maaken, zo wel als om den ernst en de aandoening van den ſpreker uit te drukken.

„ De perſoonsverbeelding heerscht in alle de deelen van dit voorſtel. *De wateren zagen U, ô God!* Indien ze gevoel en aandoening gehad hadden, ze zouden bezeſt hebben, dat God, met verontwaardiging en in toorn, op de Egiptenaaren neder zag, en omtrent hen aangedaan was; dat Hij hen zijn heilig ongenoegen thans op de geduchtſte wijze wilde doen ondervinden: zij zouden zich gehoorzaam ten dienst van Hem hebben aangeboden, om de werktuigen in zijne hand te zijn tot ſtraf over zijne vijanden, aan welken Hij zijne wreekende rechtvaardigheid wilde verheerlijken, waartoe ze ook van Hem thans gebruikt wierden. Dit voorſtel word nog eens weder opgehaald: *De wateren zagen U.* ——— En deeze verklaaring ſchijnt ons hier beter te ſtrooken, dan dat men het *zien* voor *ondervinden*, het geene zomtyds daardoor betekend word, hier nemen wilde, en, met toeſpeeling op oorlogende partijen, die elkanderen gezegd worden te *zien*, de wateren, als tegen God aangekant en ſtrijdende, doch Gods Almacht ondervonden hebbende, voor Hem zwigtende en onderworpen, zich verbeeldde: hoedanig de Hr. VENEMA deeze ſpreekwijs verklaart; die ons, dewijl men de wateren, gelijk de andere elementen, in dit beloop, als aan God gehoorzaam en dienstbaar, heeft te begrijpen, zoo goed niet voldoet.

„ 'Er volgt zonder koppelwoord, ofte aaneenſchakeling, *zij beefden*, of *waren in barensnood*, om, voor eenen tijd geſtremd in hunne natuurlijke werkingen, nu dezelve in kracht te hervatten; nu de verloste des Heeren beveiligd waren, zouden ze derzelver vijanden en vervolgeren vernielen. Deeze uitdrukking en de volgende gebruikt MOSES omtrent de Egiptenaaren: *God verſchrikte het leger der Egiptenaaren*; maar de Dichter van de wateren en afgronden: daar is הםם, hier חיל welker betekenis in de zaak op het zelfde nederkomt.

„ Eene opklimming, en ſterker wordende reden is hier in

 het

het volgende voorftel: *ook de afgronden wierden beroerd.* Gods doorluchtige werking op, en die verbaazende verandering aan, de roode zee word hier door uitgebeeld; deeze, ten voordeele der Israëlleren gebeurd, bevorderde hunnen doortocht, maar haalde den Egiptenaaren het verderf en den ondergang op den hals. Dit is Ps. CXIV. 3. een *vlieden*, aan de wateren toegefchreeven. ——— Terwijl MOSES dat opgeeft, als het befluit der raadelooze en in diepfte verlegenheid gedompelde Egiptenaaren: *Laat ons vlieden*, zeggen ze Exod. XIV. 25. ——— Het een en ander is Exod. XV. 8. in MOSES lied dus uitgebeeld: *Door het geblaas van Uwen neus*, den wind, *zijn de wateren opgehoopt geworden, de ftroomen hebben overend geftaan als een hoop, de afgronden zijn ftijf geworden in het hart der zee.* Deeze afgronden, de bodem der zee, moesten, op Gods bevel, voor de doortrekkende Israëlleren tot een weg en ter bevorderinge van hunne ontkoming, maar den Egiptenaaren tot een graf, verftrekken.

„ Wijders zegt de Dichter bij opklimming: *de dikke* opgepakte, van onweder zwangere, *wolken*, die, als de toerustkamer der vertoornde Godheid, hier de wapenen tot ftraf en verderf der vijanden moesten uitleveren, *gooten water uit*, om met ftort- en plasregenen, met ijslijk geweld en geraas nederploffende, de Egiptenaaren te overftelpen: *de bovenfte wolken*, dus volgt 'er zonder koppelaar, *gaven geluid*, om den donder, insgelijks een vreeslijk wapen der verbolgene Almacht, aan te wijzen, die toen gehoord wierd. *Ook gingen Uwe pijlen*, de blikfem, onftuimig en met geweld *daar heenen.* Het een en ander gaf den vijanden aanleiding, om te zeggen, *dat de Heere voor Israel tegen de Egiptenaaren ftreed.* Exod. XIV. 25.

„ , De drie grootfte en fchrikkelijkfte byzonderheden,' zegt de Heer HERVEY, in zijnen *Theron* en *Aspafio*, IV. D. bl. 332. , zijn hier uitgekozen, en zulks met alle de , beknoptheid, dog te gelijk kragt, die de menschlijke , taal zamen te paaren weet. ——— De volgende woor-, den bevatten geenzins eene herhaaling van het voorige; , maar eene verheffing en uitbreiding van het ijsfelijk , denkbeeld, door ontvouwing van de uitwerkfelen van , 't geen voorheen befchreeven was.' *Het geluid Uwes donders was in dit rond:* de ratelende donderflagen klonken niet alleen, maar klonken van het eene aspunt tot het ander, en vervulden met een voortrollend vreeslijk geklater den wijden omvang van lucht en hemel. *De blikfemen*

men verlichteden de weereld, ſchitterende, vreeslijk ſchitterende en ſchielijk elkander vervangende blikſemſchichten ſcheenen door hun zwavelachtig vuur ver en nabij alles te ontſteken, alles in lichte laaije vlammen te zetten. *De aarde werd beroerd en daverde:* de trillende lucht en haare geweldige ſchokkingen, bij de losberſtende donderſlagen, teisterden de aarde; en ſcheenen haar te ſchudden, te doen beven en ſidderen op haare grondvesten enz. Men verſchoone ons deezen uitſtap, in welken wij het fraaie en verhevene van dit dichterlijk vertoog eenigzins poogden op te helderen. *De Vert.*]

(3.) Het komt mij voor, dat, wanneer men ſtelt, dat God, bij het verdrinken der Egiptenaaren, dat beletſel, waardoor de natuurwetten en werkingen voor een wijl geſtremd wierden, ſlechts had doen ophouden, men dan geen wonder verder noodig hebbe. Ondertusſchen ontdekt zich veelligt nog iets daarbij, het geen als een wonder kan aangemerkt worden. Want het opgepakt en als een muur opgereezen water ſchijnt niet overal even ſchielijk neder te ſtorten, maar zijnen val eerst aan de Egiptiſche kust te beginnen. Vermids 'er gezegd word, dat *de Egiptenaaren vluchteden*, ongetwijfeld na hunne kust, daar ze van daan gekomen waren, en nu wederom poogden uit te komen; ondertusſchen vluchteden zij *de zee te gemoet*, die over zulks van dien kant, derwaarts zij zich om uitkomst wendden, eerst wederom vlot wierd, inſtortede, en haaren ſtroom wederkreeg. Dus wierden zij van het water ingeſlooten, en wel ſchielijk geheel en al overſtelpt, en midden in de zee nedergeſtort. En dit denkbeeld, daartoe de beſchrijving van MOSES ons van zelve leidt, is geheel wat anders, dan het geene men van ebbe en vloed natuurlijk denken kan.

(4.) Hierbij zal het niet ondienſtig zijn het bericht van den Heer NIEBUHR, in zijne *Beſchrijving van Arabie*, bl. 392. in het oog te houden, dat naamlijk de wind op den Arabiſchen zeeboezem gewoonlijk zes maanden in ééne ſtreek zijne richting houdt, en, bij afwisſeling, dan eens zes maanden uit het zuiden, dan wederom zoo lang uit het noorden waait. Maar hier waaide dezelve, binnen 24 uuren, uit twee vlak tegengeſtelde gewesten. —— [De Heer POCOCKE, in zijne *Beſchrijving van het Oosten*, I. D. 2. St. bl. 335. heeft ook aangemerkt, dat 'er twee ſoorten van wind, te weeten, de noord- en zuide-wind, meestal waaijen in Egipte.]"

Verhandeling over 's Heillands borgtogtelijk lijden, in deszelfs bijzonderheden, door R. SCHUTTE, *in leven Predikant te Amsterdam. Uitgegeeven door* W. L. KRIEGER, *Predikant te Nijmegen. Te Amsterdam, bij* J. Wesfing Willemsz., 1785. *Behalven het Voorbericht*, 94 *bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die, na het doorbladeren veler Schriften, over 's Heillands borgtogtlyk lyden, in deszelfs byzonderheden, 't welk onze Godgeleerden zo verschillend verklaren, deswegens nog niet voldaen zyn, en steeds na ene duidelyker verklaring van de Leer der Kerke nopens dit onderwerp verlangen, kan deze Verhandeling van wylen den hooggeagten Eerwaerden *Schutte* hare nuttigheid hebben: daer hy ten oogmerk heeft, en zyn bedoelde als een kundig Godgeleerde schrander uitvoert, „ de oude en „ welbeproefde Leer van onze Kerk," (zo als hy zich uitdrukt,) „ te verklaren en te verdedigen."

Ten dien einde handelt hy *eerst* over de *Voldoening van Christus*, waeromtrent zyn Eerw. deze vier stellingen beweert. „ (1.) Alle lijdingen van Jesus zijn plaatsver- „ vangende strafleidingen. (2.) Hij heeft die als God- „ mensch, alleen, zonder iemands hulp, gedraagen en „ doorgedraagen. (3.) Hij heeft, door 't voldoen *aan* „ alle de straffen, voldaan *voor* alle de zonden. (4.) Hij „ leed hier als de tweede Adam en de Borge der uitver- „ koren." ——— Ter nadere opheldering hier van vestigt onze Godgeleerde, *voorts*, de aendacht op *de tegenstellinge van den eersten en tweeden Adam;* waer uit hy dan afleid, op hoedanig ene wyze men dit Stuk hebbe te beschouwen en omzichtig voor te dragen. By die gelegenheid waerschouwt zyn Eerwaerde ons tegen twee uitersten.

„ Wij moeten, zegt hij, ons hier voor twee uitersten wachten. Aan den eenen kant voor 't lochenen van die gewigtige waarheid, dat alle de lijdingen van Christus, welke dien naam kunnen draagen van Bethlehem af tot Golgotha toe, gelijk zijne arme geboorte, schoon Hij uit koninglijken bloede van eene maagd van Davids huis gesprooten, het recht tot Davids troon had. Zijn vlugt uit Immanuëls land, schoon Hij heer was van den aardkloot. Zijn besnijdenis, schoon Hij zonder smet ontvangen en gebooren was, enz. ten opzichte van den hemelschen Richter. wezenlijke plaatsvervangende straffen zijn geweest, welke Jesus, naar 't Godlijk vonnis in 't Paradijs geveld,

als

als Borge voor Adam én zijn verkooren kroost heeft uitgestaan. Aan den anderen kant is 'er een uiterste van speelingen des vernufts, die fijngesponnen in een' Dichter draaglijk, en eenige misschien niet geheel van waarschijnlijkheid ontbloot zijn, gelijk de Voorzienigheid ook somtijds wilde speelen, in de wereld haars aardrijks; maar die, van nabij beschouwd, geene genoegzaame vastigheid hebben, om ze in den rang van een betoog te plaatsen.

„ Ook wenschte ik wel, dat men eenige niet zeer geschikte, en vooral sommige zeer onbeschaafde uitdrukkingen, welke of valsche, of ten minste geene juiste, denkbeelden opgeeven, zorgvuldig poogde te vermijden. Gelijk, bij voorbeeld: „ dat de Borge door ieder BIJZONDERE LEIDING „ voor ieder BIJZONDERE ZONDE zou VOLDAAN hebben (*); „ dat Hij ontkleed en in een spotgewaad gestooken, voor „ de zondige kleederpragt; over dorst klagende, met gal „ en edik gedrenkt, voor de dronkenschap; door de voe„ten gespijkerd, voor het zondig dansen; 's nagts lijden„de, voor baldaadigheden, die in den nagt gepleegd wor„den; enz. zou VOLDAAN hebben." Dit is of onwaaragtig, of, zo 'er al iets waars, hier of daar, in is, dan wordt het door die ruwe uitdrukkingen in zulk een gewaad gestoken, dat men het waare naulijks vinden kan, of dat ten voorwerpe stelt der spotlust van dartele vernuften. Neen! zoo denk ik 'er niet over, en zoo moet men, mijns oordeels, 'er niet over denken. Zoo onbeschaafd behoort men zich niet uit te drukken."

Om deeze en dergelyke misvattingen en wanschiklyke voorstellingen af te keeren, en tevens te toonen, hoe men, zyns oordeels, dit onderwerp hebbe te verhandelen, verledigt zyn Eerw. zich nog, in de derde en laetste plaets, tot het mededeelen van enige *aenmerkingen*, welken hy als grondslage legt, waerop men agt behoort te geven, „ om in „ het overbrengen der bijzonderheden van Jesus lijden een „ vasten streek te houden;" en dan vestigt hy eindelyk daerop enige *uitlegregels*, „ die men, zegt hy, in het ver„ klaaren van 's Heilands borgtogtelijk lijden, mijns bedun„ kens, in 't oog moet houden; welke ik aan elk, die nauw„ keurig oordeelt, ter toetsing overgeeve."

(*) Nopens dit denkbeeld heeft zyn Eerwaerde al vroeger in deze Verhandeling gezegd. „ De voldoening door ieder „ bijzondere straf, voor ieder bijzondere zonde, is een hers„ senschim; zulk een borgbetaling wordt van de Hervormde „ Kerk niet geleerd."

De grondlegging der Christen-Kerk, benevens haare gesteldheid en lotgevallen, geduurende de eerste Eeuw, in eenige byzonderheden overwoogen. Door J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven, met een Voorbericht, door* C. BREM. *Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1785. *Behalven het Voorbericht, 472 bladz. in gr. octavo.*

Het geschiedkundige van de eerste Eeuw der Christen-Kerke is het hoofdonderwerp van dit Geschrift; doch de Eerwaerde *Newton* heeft zich niet zo zeer voorgesteld het zelve geschiedkundig, als wel zedekundig, te behandelen. Hy legt de geschiedenis tot een grondslag, en deelt daeromtrent zyne zedelyke overwegingen mede; het welk ons ene leerzame en stichtende ontvouwing van dit onderwerp verleent, dat de Autheur, in drie Boeken, als drieledig beschouwt.

In het eerste Boek, betreffende de Geschiedenis der Kerke, van 's Heillands geboorte tot zyne Hemelvaert, vestigt zyn Eerwaerde onze aendacht eerst op Gods Wysheid en Goedheid, zichtbaer in de bepaling van het tydperk der komste van Christus in de Waereld; het welk hier opgehelderd word, door ene korte beschouwing van de gesteldheid des Menschdoms, voor en op den tyd van 's Heillands geboorte. ——— Verder ontvouwt hy ons den waren aert en de eigenschap van het Euangelie, afgeleid uit de Leer en het Voorbeeld van onzen Zaligmaker. ——— Hierop verledigt hy zich, tot het nagaen der ware grondbeginzelen van den tegenstand, welken de Heer Jezus, in den loop zyner Bedieninge op aerde, ontmoette; als mede der tegenbedenkingen en kunstgreepen, van welken zyne Vyanden zich bedienden, om het Volk tegen hem voor in te nemen, en 't omhelzen zyner Leere te beletten. ——— En daer by komen voorts enige aenmerkingen over de roeping en de karakters der Apostelen en Discipelen onzes Heren, voor zyne Verhoging.

Het tweede Boek gaet over de uitbreiding van het Euangelie, na 's Heillands Hemelvaert, tot op het einde der eerste Eeuwe; en behelst, in de eerste plaets, ene achtervolgende beschouwing van het geen de Euangelist Lukas deswegens in het Boek, de Handelingen der Apostelen genaemd, heeft aengetekend; welk gedeelte van dit Geschrift met regt aengemerkt mag worden, als ene beknop-

te

te geregelde opheldering van dat gefchiedverhael. ——— Voorts ontvouwt ons de Eerwaerde *Newton* kortlyk de verdere lotgevallen der Kerke, inzonderheid geduurende de vervolgingen, door de Roomfche Keizers tegen dezelve aengewend; en, by die gelegenheid, hecht hy daer aen een onderzoek, nopens de beweegredenen, die de Heidenen alle gelegenheden deeden aengrypen, om de belyders van het Christendom zelfs geweldig tegen te ftaen. ——— Ten befluite van dit Boek komt hierby nog ene algemene befchouwing van den toeftand der Christen-Kerke, tot op het afloopen der eerfte Eeuwe, zo ten aenzien van derzelver zuiverheid, als ten opzichte van de befmetting, die hare zuiverheid al vroeg begon te bezwalken.

Op deze laetstgemelde algemene befchouwing, volgt wyders, in het derde of laetfte Boek, ene overweging van etlyke byzonderheden, rakende de gefteldheid der Kerke in die eerfte Eeuwe. Vooraf gaet ene Proeve over het Karakter van den Apostel Paulus, als een Patroon of Voorbeeld van een Dienaer van Jezus Christus. Daerop ontvouwt ons de Eerwaerde *Newton* de ongeregeldheden en ergernisfen, welken zich in de Apostolifche Kerk openbaerden. En ten laetfte geeft hy ons een berigt van de dwalingen, door valfche Leeraers, ten tyde der Apostelen, voortgeplant.

Twee Veldpredicatien, gedaan voor het tweede Battaillon van het Regiment Infantery van zyne Exc. den Heere Lieutenant Generaal ONDERWATER, *gecampeerd by de linie des Lands van Axel, in Staats-Vlaanderen; door* J. SCHARP, *Meedebedienaar des Euangeliums in de hervormde Gemeente van Axel en Zuiddorpe. In 's Graavenhaage, by* J. A. Bouvink, 1785. *Behalven de Voorreden, 97 bladz. in groot octavo.*

Byzondere aenzoekingen van geagte Krygsofficieren hebben den Eerwaerden *Scharp* overgehaeld, om, fchoon geen commisfie als Legerpredikant hebbende, deze twee Veldprecatien voor 't opgemelde Bataillon te vervaerdigen en uit te fpreken. De verkiezing der verhandelde onderwerpen en de wyze van uitvoering loopen te zamen, om de Lezers, zo wel als de Hoorders, een loflyk getuigenis van 's Mans oordeel en bekwaemheid af te vorderen.

Het onderwerp der eerfte Predicatie, gedaan den tienden van

van Hooimaand 1785, is, *de betaamlykheid der Godsvrucht voor een Krygsman.* Ter ontvouwinge hiervan ftelt zyn Eerwaerde zich voor, „ (1.) te onderzoeken, of hy, die, „ boven anderen, Godsvrucht en deugd betracht, niet de „ beste Krygsman is: en (2.) nader te bepaalen, welke de „ Godsvrucht zy, die hy den Krygslieden aanpryst, en welke „ de deugden zyn, die zy vooral te betrachten hebben."

De tweede Predicatie, veertien dagen later uitgefproken, enigermate een vervolg der voorige, ftrekt om te toonen, *Het ongegronde van alle fchynreedenen, waar meede men zou willen bewyzen, dat de voorheen aangepreezene Godsdienftigheid, en het ftipt Godzalig leeven van een Krygsman niet kan worden gevorderd.* Zulks doet zyn Eerwaerden „ (1.) onderzoeken het voornaamfte waardoor men zich „ poogt te verzekeren, dat men Godsdienst en euangeli„ fche deugd *in het gemeen* zoo ftipt van een goed foldaat „ niet vergen kan. En (2.) daar het gewoonlyk vloeken, „ zweeren, en ontheiligen van Gods naam eene voornaa„ me hoofdzonde der lieden van den oorlog is, zoo over„ weegt hy verder, *in het byzonder*, het geen men daar„ voor ter verfchooning zou kunnen bybrengen."

Ieder Predicatie word met ene manlyke flotvermaning beflooten, waervan wy de laetfte in dezen zullen mededeelen. Dus luid dezelve.

„ Ik eindige hier myne lesfen. Gy hebt gehoord, myne waardfte! dat 'er geene bedenkingen zyn, die u kunnen terug houden om Godsdienftig te leeven, de deugd te betrachten, en den Heiligen naam van God met vreeze en eerbied te gebruiken.

„ Gaat dan nu heenen, en vermaakt u in de ongerechtigheid, vloekt, zweert, dobbelt, hoereert, trapt de eerlykheid, de braafheid, de orde met voeten, onteert den Godsdienst, fpot met alle vermaaningen, lacht met de deugd: maar verloochent dan ook uw christendom, verliest den naam van eerlyke en braave foldaaten, en beeft voor God.

„ Liever dan uw geweten bevryd, uw geluk behartigd, vergeeving gezogt in het bloed van Jefus, en heiligende genade by den Geest van God.

„ Braave foldaaten! deugdzaame christenen! volhard, neemt toe, in de betrachting uwer pligten, dan wagten u op aarde goede dagen, in vreede genoegens, in den kryg gloriepalmen, en in den hemel pryslaurieren.

„ Zoo lang deugd en braafheid fchittert by het blinken

van

van uw krygsgeweer, zoo lang zal het den Lande wel gaan, en onze vryheid en de roem des Lands, door uwe dappere vuisten, beveiligd blyven.

„, Zoo lang elk eerlyk en verstandig Vaderlander zyne denkwyze door reeden bestuurt, en overtuigd is, dat een krygsmans kleed, een net *manuaal*, en eene cierlyke *exercitie* alleen geen braaf foldaat maakt; maar dat, voor eene sobere belooning, zyn leeven altoos in de hand te draagen, onder de strengste krygstucht, honger en dorst, kommer en ongemak te lyden, aan alle oorden des Lands de zwakste plaatzen te beschermen, in het open veld de woede der vyanden, in gevaar van gevangenis, verminking en dood, te braveeren, en, naar vermogen, in het draagen der gemeene lasten, het zyne toe te brengen, tot onderhoud des Lands, en van zich zelv' ten minsten eenige erkentenis verdient van den gerusten Burger; zoo lang zal elk braaf militair in achting, en elk deugdzaam krygsheld met onderscheiding behandeld zyn by menschen, en gezegend by God."

Zyn Eerwaarde spreekt hier recht in den toon, welke enen Leeraer voegt, die het woord tot Krygslieden voert; en even dit houd hy, in het geheele beloop zyner Predicatien, bestendig, ongedwongen in 't oog. Hieraen gedachtig, vermyd hy ook omzichtig alle ingewikkelde redeneringen, en stelt zyne denkbeelden voor in zulk ene klaerheid, en met zodanig ene manlyke tael, dat zyne voorstellingen ook voor den gemenen Soldaet vatbaer, en geschikt zyn om ingang te vinden, by elk, die niet geheel verbasterd is. Wel byzonder neemt hy steeds in agt, dat zyne Toehoorders tot verschillende Christelyke Gezindhede behooren, als zynde Gereformeerde, Luthersche en Roomsche; uit dien hoofde vermyd hy alle zodanige overdenkingen, die uit byzondere geloofsbegrippen afgeleid zouden worden; en bedient zich alleen van zodanige kundigheden, die van allen, welken het Euangelie eerbiedigen, erkend worden; om langs dien weg, zo veel 't mogelyk ware, allen in 't algemeen, en ieder in het byzonder, dienstig te zyn. —— Ook kan men, uit deze onze opgave van den inhoud, genoeg afnemen, dat 's Mans Predikatien, hoewel inzonderheid voor Krygslieden geschikt, echter ook grootendeels van anderen, met ene leerzame opwekkinge ter ernstige Deugdsbetrachtinge, gelezen kunnen worden.

De denkende Christen. Vijfde Stukje. Te Amsterdam, bij J. v. d. Burgh en Zoon, 1785. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl.*

Dit Stukje behelst weder een drietal van Verhandelingen, over onderwerpen, welken de ernstige overweging van denkende Christenen vorderen. —— De eerste raekt *de geoorloofdheid der Zelfverdedinge*; en, nadien de enige bedenking, welke met schyn van rede hier tegen ingebragt kan worden, haren grond heeft, in de woorden van onzen Hemelschen Leermeester, Matth. V. 38——42. zo verledigt zich de Schryver, inzonderheid, ter naspooringe van den zin dier voorstellinge. Hy toont, by de ontvouwing van vers 38——41, ten bondigste, dat dezelven in genen deele betrekkelyk zyn tot de Zelfverdediging, maer tot het nemen van wraek, of het straf vorderen by den Regter, over geringe verongelykingen. „Invoegemen," zo als hy zich uitdrukt, „die woorden van on„zen Zaligmaaker, overeenkomstig met het oogmerk, den „zamenhang, en de omstandigheden, op deeze wijze schijnt „te konnen uitbreiden." — Gij hebt gehoord, dat gezegd is, „oog om oog en tand om tand, enz. en hieruit neemt „gij gelegenheid, om een gelijke vergelding te eischen „over de geringste en beuzelagtigste beledigingen, die in „geene vergelijking komen bij de pijn en het nadeel, die „het verlies van een oog of een tand u kosten. Maar „ik, die gekomen ben om de Wet te vervullen, en van „valsche uitlegginge te zuiveren, zegge u, dat gy in „zulke geringe gevallen, die niet het leeven, het lichaam „of de ledemaaten raaken, den boozen niet zult weder„staan, door wraak daarover te eischen of te neemen, „maar dat gij, als u iemant een slag op de wang geeft, „liever dan u te wreeken, duldt dat hij u op de andere „wang slaat; als iemant een proces tegen u wil aanvan„gen om een rok, geeft hem liever den mantel daaren„boven; en als iemant u dwingen wil een mijl uit uwen „weg te gaan, gaat liever twee mijlen, dan dat gij u „daar tegen zoudt stellen, of voldoening van zulk een „gering ongelijk vorderen." —— Wat wyders nog vers 42. betreft; *geef den genen, die van u bidt, en keert u niet af van den geenen, die van u leenen wil*; 't is zeker, dat men ook deze les niet, in den uitgebreidsten zin, letterlyk te verstaen hebbe. „Onze Zaligmaaker beoogt alleen," zegt onze Schryver zeer wel, „dat men een

een iegelijk die waarlijk behoeftig is, en onderstand verzoekt, overeenkomstig met zijnen nood en ons vermogen, helpen moet; dat men aan zulke behoeftigen, die wij voor eerlijk, naarstig en zuinig kennen, moet leenen, als wij het doen konnen, zonder ons merkelijk te benaauwen, al heeft men geen zekerheid van het weêrom te krijgen, en al voorziet men, dat de ontleener onmagtig kan worden om te betaalen." De Opsteller van dit Geschrift wettigt zyne bovengenoemde verklaringen van dit geheele voorstel, met dugtige bewyzen, die hem de Rede en de Openbaring aen de hand geven; en tevens brengt hy den Lezer onder 't oog zeer gepaste Uitlegregels, die meermaels, in 't ophelderen van algemeen uitgedrukte voorstellingen, in de Heilige Schriften, te stade komen.

Ene hier aen volgende Verhandeling heeft ten onderwerpe, *de natuur en uitwerkingen der Nederigheid*, of behelst een antwoord op de Vragen: „ Bestaat de *Nede-* „ *righeid*, in *laag van zigzelven te denken*, of in *naar* „ *waarheid van zigzelven te oordeelen?* Of, indien noch „ in 't een noch in 't ander, wat is dan eigenlijk *Nede-* „ *righeid?* En in welke gevallen komt het voornaamlijk „ te pas die Deugd te betrachten?" Na ene ontkennende beantwoording der twee eerste Vragen, geeft de Schryver, op de derde, deze bepaling van die Gemoedsgesteldheid en Deugd. „ *Nederigheid* is Bereidwilligheid om „ zig te vernederen of vernederd te worden. *Deugdlyke* „ *Nederigheid* is Bereidwilligheid om zig te vernederen of „ vernederd te worden, daar Gods Eere, of het heil van „ onzen naasten, of ook van ons zelven, zulks vorde- „ ren." In de onderscheidenlyke beantwoording en de oordeelkundige staving van het voorgestelde, vind men ene welberedeneerde opheldering van de voornaemste plaetzen in de Schriften des Nieuwen Testaments, welken van deze Deugd gewagen. En eindelyk gaet de Opsteller dezer Verhandelinge over tot het beantwoorden der laetste Vrage, brengende die gevallen voornaemlyk tot de acht volgende, welken hy, ieder op zichzelven, zeer juist ontvouwt. (1.) Men heeft zich voor 't Opperwezen zo laeg te vertoonen als men wezenlyk is, dat is, zyne afhanglykheid, behoefte en schuld oprechtlyk voor God te belyden. (2.) Wy moeten onze minderheid erkennen, en van die erkentenis blyken geeven, ten aenzien van zulken onzer medemenschen, die boven ons verheven zyn. (3.) De Nederigheid vordert van ons, dat wy, in de vereischte omstandigheden, be-

bereid zyn, om aen onze medemenſchen lage dienſten te bewyzen: (4.) dat wy inſchiklyk en toegevend zyn, van onze verkiezing afſtaen, om aen anderen genoegen te geven, en dus onze medemenſchen zo behandelen, als of zy meer regt hadden, om hunnen zin te hebben dan wy, ſchoon 't inderdaed zo niet gelegen zy. (5.) Wyders behoort tot de Christelyke Nederigheid gaerne met het geringſte te vrede te zyn, en anderen, daer 't pas geeft, de aenzienlykſte plaets en den hoogſten rang te gunnen: (6.) mitsgaders gemeenzaem en minzaem met zyne minderen om te gaen. (7.) Ook behoort nog tot de Deugdlyke Nederigheid bereidwillig te zyn, om zynen uiterlyken ſtaet en levenstrein te verlagen, zich meer of min bekrompen te behelpen, of zich tot gering en laeg werk ter winninge van Nooddruft te begeven, wanneer onze omſtandigheden zulks vorderen: en laetstlyk (8.) gelaten en wel te vrede te zyn in lage en geringe omſtandigheden, ook dan, wanneer wy ons te vooren in gunſtiger toeſtand bevonden: ons daer na ſchikkende, niet uit nooddwang, maer met ene hartlyke bereidwilligheid om vernederd te worden, daer dit Gods goede en wyze wil is.

Wyders levert ons dit Stukje nog ene derde Verhandeling, in welke *de verplichting der Christenen tot het vieren van den Zondag*, overwoogen wordt. Daer 't buiten tegenſpraek zy, dat de Christenen niet gehouden zyn, den Joodſchen Sabbath of den Zaturdag te vieren; en daer 't bekend is, dat de Christenen den Zondag tot een ſoortgelyk einde, als eertyds de Joodſche Sabbath diende, geſchikt hebben, zo valt de vraeg: „ Hebben zij hier aan wel ge„ daan, en zijn wij als Christenen verplicht ons naar dit „ gevestigd gebruik te voegen?" De beantwoorder dezer Vrage erkent, dat de Christenen desaengaende geen uitdruklyk verplichtend gebod hebben; maer hy beweert, dat het voorbeeld der eerſte Christenen, en zelfs van 's Heillands Apostelen, „ onze navolging verdient, in eene zaak, die, „ ſchoon niet uitdrukkelijk gebooden, echter van eene door „ zichzelve blijkbaare nuttigheid is, die met het belang „ van Kerk- en Burgerſtaat ten hoogſten overeenkomt, en „ die dus door het gezond verſtand zelf ons wordt aanbe„ volen." 't Zyn deze denkbeelden, die in dit Geſchrift breeder uitgebreid en overtuigend aengedrongen worden; zo dat een ieder, op de ernſtige overweging van het voorgeſtelde, onzen Schryver gereedlyk zal toevallen, in 't erkennen zyner verplichtinge om dien dag te vieren,

zo

zo door het handhaven van den openbaren Godsdienst, als door het staken van zyne dagelykſche bezigheden, in zo verre het zyne omſtandigheden toelaten; en dat het ten hoogſte betamelyk zy, zyne omſtandigheden, zo veel mogelyk, daer na te regelen, op dat hy, niet alleen zelf minder belemmerd zy, maer ook anderen, buiten noodzaek, niet belemmere in 't bywoonen van den openbaren Eerdienst. ——— Ten beſluite merkt de Opſteller nopens dit onderwerp nog aen, „ dat onſchuldige vermaaken, „ maaltijden en eerlijke gezelſchappen, geheel niet ſtrijden met het oogmerk van deezen dag: wanneer het „ ernſtig waarneemen van den Godsdienst, het oeffenen „ van weldaadigheid, en het betragten van alle andere „ Christelijke deugden, daar door niet vergeeten of benaadeeld worden. ——— De Sabbath was voor Israël „ een dag van vreugde. Zoo begreepen de eerſte Christenen, dat voor hun ook de dag des Heeren zijn moest; „ en met regt. Geoorlofde uitſpanningen en vermaaken, „ en een matig gebruik van al het goede dat God ons „ geeft om te genieten, zijn dingen, die niet ſtrijden, „ maar overeenkomen met het groote oogmerk van het „ Euangelie, om namelijk het waar geluk en genoegen „ der menſchen, in tijd en eeuwigheid, te bevorderen."

ED. SANDIFORT, Medicinæ, Anatomes & Chirurgiæ, in Academia Batava, quæ Leidæ est, Profesſoris. Exercitationes Academicæ. Liber Secundus. Lugd. Bat. apud *S.* & *J. Luchtmans*, *P. v. d. Eyk* & *D. Vygh*, 1785. cum Fig. 160 pp.

In zeventien byzondere Hoofdſtukken, deelt ons de Geleerde SANDIFORT, verſcheide zeer merkwaardige Waarneemingen mede, aangaande de tegennatuurlyke en ziekelyke geſteldheden van zommige deelen des Lichaams, welke waarneemingen de Schryver vervolgens, door menigvuldige voorbeelden, uit vroegere en laatere Schryvers, opheldert en vermeerdert. ——— Onze Leezers kunnen de manier, op welke de Hoogleeraar zyne onderwerpen behandelt, reeds uit zo veele andere Werken, die wy aan zyn Hooggeleerdens iever te danken hebben, dat wy ons ongehouden agten iets meer tot aanpryzing van dit tweede Boek 'er by te voegen. Achter dit Boekdeel vind men acht fraaije *Plaaten*, die zeer veel tot opheldering van het verhandelde kunnen toebrengen.

Wis- Meet- en Doorzichtkundige Handleiding, volgens welke men, ten allen tyde en plaatze, den stand der Zonne en Maane; de verlichting der voorwerpen door dezelven, de strekking en lengten van derzelver slagschaduwen, gemaklyk vinden, en in perspectiefsche regelen overbrengen en bepaalen kan: zeer nuttig in het zamenstellen van Kunsttafreelen, die een Zon- of Maanlicht voorstellen. Door C. PHILIPS, Jacobsz. *Kunstgraveerder en geadmitteerd Landmeeter voor den Ed. Hove van Holland en Westvriesland. Lid van het Mathematisch Genootschap te Amsteldam. Te Amsteldam, by* J. B. Elwe *en* D. M. Langeveld, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 102 *bladz. in gr. octavo.*

De zo wel onderscheidende tytel van dit Geschrift duidt genoegzaam aan, welke onderwerpen in het zelve behandeld worden; en elk, die 'er niet geheel vreemd van is, begrypt gereedlyk, dat ze voor de beoefenaaren der Teken- en Schilderkunste van groot belang zyn. In derzelver ontvouwing gaat de kundige *Philips* met alle naauwkeurigheid te werk, en geeft desaangaande, met betrekking tot de voornaamste verscheidenheden, die daar omtrent in aanmerking kunnen komen, eene juiste onderrigting, welke met weinig moeite nagegaan, en opgevolgd kan worden, door alle dezulken, die zig de beginselen der Wis- Meet- en Doorzigtkunde eigen gemaakt hebben. 'Er ontbrak tot nog eene behoorelyke aanleiding van die natuur; des men te over reden hebbe, om den arbeid van den Heer *Philips* dankbaar te erkennen, daar hy, ter opheldering van dit Stuk, zyne vlyt aangewend heeft, door zyne hier over gemaakte aantekeningen by een te verzamelen, in eene geregelde orde te brengen, en ten nutte van de Kunst algemeen te maaken; gelyk hy ook, voor eenige jaaren, zyn leerzaam *Onderwys in de Doorzichtkunde* het licht heeft doen zien (*).

Het valt wat bezwaarlyk een byzonder voorbeeld aan de hand te geeven, uit een Geschrift van zodanig een inhoud, daar onvermydelyk eene geduurige aanwyzing van Figuuren, en zomtyds van Figuuren op meer dan ééne Plaat te gelyk, plaats heeft. Om 'er egter een voor te draagen, waaruit men eenigzins over de uitvoering kan oor-

(*) Zie *Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 236.

oordeelen, hebben wy ons bepaald tot het hiervolgende, met de nevensgaande Plaat; waarin de Auteur zig, ten bewyze van zyn voorſtel, nog maar op ééne Figuur, uit eene andere Plaat, beroept. ——— Het zelve is betrekkelyk tot het wegneemen van voor het oog ſchynende tegenſtrydigheden van de verlichte voorwerpen, waaromtrent ons de Autheur deeze opheldering geeft.

„ Tot onderwerp zy eene opene kamer, by wyze van een portaal, door welks opening men over een ſtil water tot aan den horizont ziet; ——— in de zoldering is geſteld, eene agtkantige opening, omzet met eene borstweering of balluster; in de zy- of naar het oogpunt wykende muuren, ziet men opene venſters of lichtgaten, en op den vloer twee vierkante blokken. ——— De ſtand der maane is midden voor de opening der kamer, loodrecht boven het oogpunt, zynde de maan verheven tot 24 graaden boven den horizont.

„ In dit onderwerp komt nu hoofdzaaklyk voor:

I. De maansverheffing, by U, boven den horizont, O N.

II. De ſtand des zieners tegen denzelven, en de grootte van den gezichtshoek, waaruit dan weder volgt:

1. De afſtand van den ziener tot het tafreel, ABDC.

2. De verlichting of de lichtſtraalen, door de opening des zolders vallende.

3. De invallende lichtſtraalen in de venſtergaten der zymuuren.

4. Over de opſtaande blokken.

5. En de ſtrekking der ſlagſchaduwen van ieder voorwerp, in het byzonder, als door welke voornaamlyk het generaal in de kunsttafreelen voordgebragt wordt.

„ Zynde de afſtand van den ziener tot het tafreel onder een hoek van 60 graaden, ter lengte van 8 voeten, 6 duimen en ruim 6 lynen; dus de middellyn der maane eene lengte van 11 en byna ½ lyn heeft.

AANMERKING.

„ De regelen, ten aanzien der afkomende lichtſtraalen der zonne en maane tot de voorwerpen, zyn dezelfde, en dus aan elkanderen gelyk; maar de kracht des lichts is tusſchen dezelve zeer verſcheiden, en vermits wy niet voorneemens zyn, als alleenlyk over derzelver ſtraalen en ſtandplaatzen te handelen, zullen wy ons in dit voorſtel tot die der maane bepaalen.

PROPOSITIE.

„ *Het komt mogelyk den beschouwer ongerymd voor*, *dat*, *daar de maan* U, *zo het schynt*, *laager dan de zoldering*, CEFDC, *gezien wordt*, *men echter de opstaande borstweering*, a b c d e f, *rondsom der in de zolder zynde opening*, *niet alleen aan derzelver zyden*, b c, d e, *benevens die*, *welke van het oogpunt*, ⊙, *wyken*, *als* b a, e f, *door de maan bescheenen of verlicht ziet*, *maar ook nog de bovenhoeken*, c *en* d, *der horizontaale zyde*, c d, *de lichtstraalen* (*), c g i, d h k, *van de maan afkomende*, *eene slagschaduw*, *door de horizontaal opstaande zyde*, c d, *veroorzaakt*, *bepaald: insgelyks dat van de zolderinghoeken*, E *en* F, *de lichtstraalen* (†), E m *en* F l, *over de zymuuren eene slagschaduw*, *veroorzaakt door het horizontaal liggend zolderdak*, ECDFE, *bepaald wordt* (§).

O P-

(*) (†) Deeze van de maan afkomende lichtstraalen, moeten dezelfde strekkingen neemen als die der straal ZL, in *Plaat* IV. *Fig.* 1. om dezelven te vinden brengt men op de muur een genoegzaam aantal ruiten, van gelyke grootte als die op den vloer; wanneer men nu in dit geval dit *eerste Figuur* als een verticaal opstaand vlak aanneemt, behoeft men slechts de richting of strekking der straal, ZL, door de ruiten op het zelve na te gaan, en die in de muuren over te brengen, dan zal de strekking der straal op den muur, als E *m* F *l*, gelyk zyn aan die van ZL in 't opgemelde *Fig.* ——— Maar nadien in des zolders opening de ballusterhoeken, *b c d*, *e d c*, wyde hoeken zyn, en dus grooter dan de rechte hoeken, die de zymuuren aan het zoldervlak, by E en F, maaken, en dus de opstaande vlakken der zolderingsopening, in hunne strekking met de zymuuren verschillen, zo volgt, dat ook de lichtstraalen, *c g i*, *d h k*, met die welke over de zymuuren vallen, als E *m*, F *l*, geenszins parallel kunnen zyn. —— Ter vindinge der voorschrevene straalen, *c g i*, *d h k*, wordt het vlak des zolders, in een gelyk aantal ruiten, als dat van den vloer, verdeeld, en op gelyke wyze, als by de blokken, R en S, voorgesteld, bepaald.

(§) Naardien de diameter der lichtcolom van de zon veel grooter dan de diameter van den aardkloot is, en de diameter van de lichtcolom der maane, veel grooter is, dan de breedte eener straat, zo volgd, dat, wanneer de stand van één dier lichten voor het midden eener straat is, dat de huizen, ter wederzyde staande, overschaduwd zyn; doch door het op den grond vallende licht dus sterk gereflexeerd worden, dat

de

OPLOSSING.

„ Om het voorgeftelde te bevatten, moet men in aanmerking neemen, dat de ftand der maane altoos verre van den aardkloot is: de gemiddelde afftand wordt gefteld op 66611⅗ uuren, of 98817715⅓ *Rhynlandfche roeden*, en is dezelfde, ook op dat oogenblik dat ze ons toefchynt zeer laag, of naby aan de aarde te zyn. —— Die fchynbaare laage ftand der maane boven den horizont bevat byna oogenblikkelyk, wanneer zy flecht even boven den horizont gereezen is, reeds eene aanmerkelyke hoogte; want neem dat derzelver ftand niets meer dan ééne graadsminuut (*) boven den horizont ware, dan is derzelver hoogte, reeds, byna 500 *Rhynlandfche roeden*, en tot de hoogte van een graad geklommen zynde, dan is die hoogte 29670 roeden (†), dus byna 1400 maal hooger dan de Westerkerks toren te Amfteldam; maar dit heeft geenszins eenige betrekking tot den maansafftand van de aarde, en is alleenlyk ten aanzien van haare opklimming boven den horizont of het vlak der aarde.

„ Nadien nu de maan, als mede de zon, hoe laag in oogenfchyn, aan den horizont zynde, altoos echter veel hooger is, dan de hoogfte voorwerpen op den aardkloot, zo volgt, dat ook alle horizontaale vlakken en recht opftaande voorwerpen, altoos van boven af, de lichtftraalen ontvangen (§), en derhalven van onderen nimmer verlicht wor-

de daarop vallende fchaduwen der uitfteekende ftoepen, uithangborden, opene venfters, enz. zeer kennelyk zyn. Even zo is het met den ftand der zonne of maane, voor het midden eener kamer, gelyk in deeze *Plaat* voorgefteld wordt, zynde in dezelve de zymuuren overfchaduwd, doch weder door het licht, op den grond vallende, dus fterk gereflexeerd, dat de flagfchaduw der zoldering, over dezelve vallende, ten duidelykften kenbaar is.

(*) Is 20 uursminuten of 494½ *Rhynlandfche roeden*.

(†) De ftand der maane in het tafreel is 24 graaden boven den horizont, maakende een lengte of hoogte van 712080 Rhynlandfche roeden.

(§) Gelyk het met de verlichting der blokken, R en S, (tusfchen welken de maan fchynt in te ftaan,) en die als 't waare uit een punt verlicht worden, gelegen is, zo is 't ook met de rondom de maan dryvende wolken; de ons toefchynende verlichte wolkranden misleiden het oog; want hoe groot ook

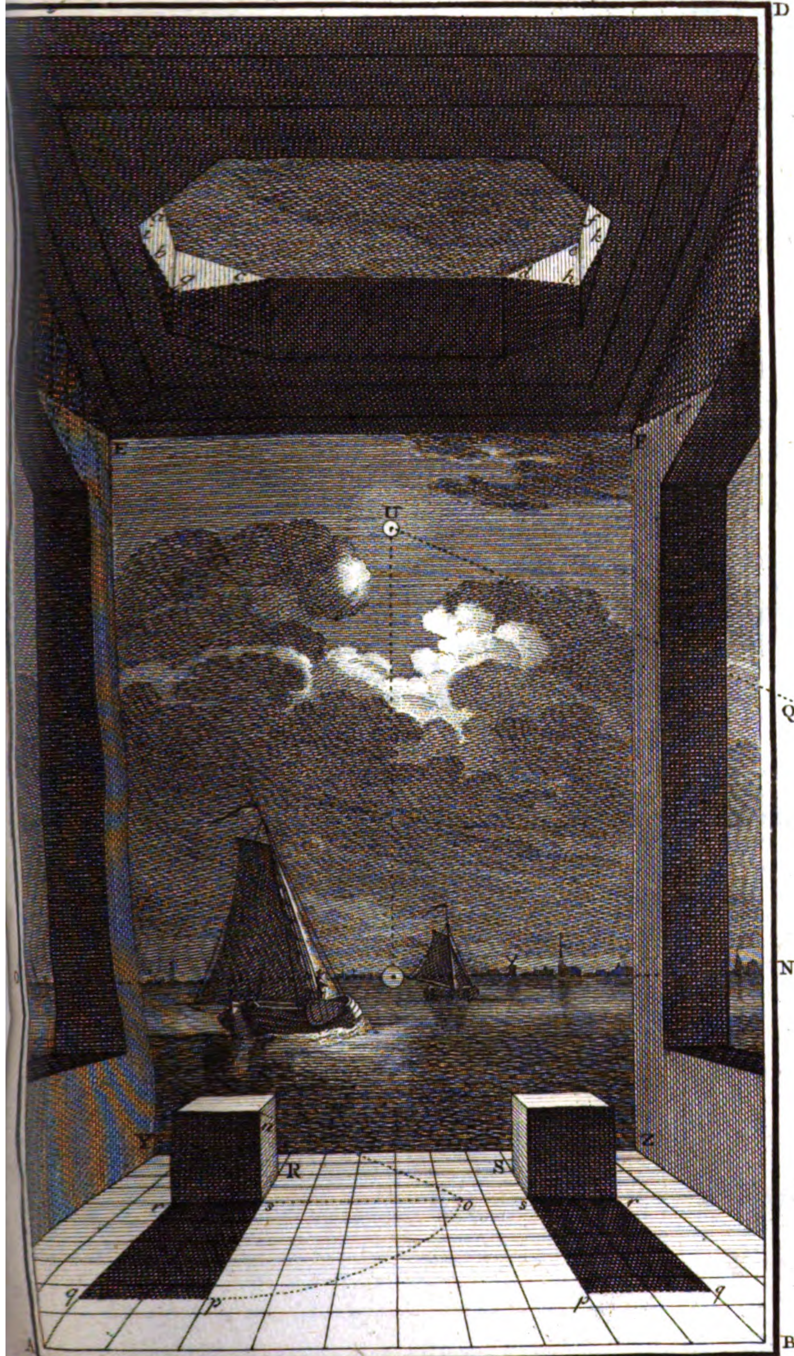
worden: daarom is 'er niets ſtrydigs in, maar het komt volkomen overeen met de wet der Natuure, dat, in het voorgeſtelde tafreel, de in de zolderingsopening geſtelde borstweering of balluster, *a b c d e f*, derzelver over de maan ſtaande zyden, *a b c*, *d e f*, door het licht der maane, beſcheenen worden, en gevolglyk van de tegen die zyden aankomende, en een hoek maakende, en tevens tegen de maan gekeerde vlakten, die der zoldering, CEFDC, nevens de voorzyden der blokken, R en S, ſlagſchaduwen van zig werpen, als zynde de ſtraalen, die van het licht der zonne of maane, en over de hoeken der voorwerpen vallen, parallel aan den hypotenuſa, QU, van den rechthoekigen driehoek, welke de ſtand der zonne of maane met den horizont, aan het oog des zieners, maakt.

AANMERKING.

„ Dat nu de over de zymuuren afkomende lichtſtraalen, E *m*, F *l*, met de voorsz. hypotenuſa, QU, niet ſchynen parallel te zyn, komt doordien het vlak der muuren naar het oogpunt wykt; maar dat de hoek, YE *m* en ZF *l*, aan de muuren, gelyk is aan den hoek, ⊖UQ, wordt beweezen in de ſtrekking der ſtraalen, E *m*, F *l*, door de ruiten, als overeenkomende met de ſtrekking der ſtraal, ZL, door de ruiten, in 't opgemelde eerſte *Figuur*; zy, die de regelen der perſpectief verſtaan, zullen dit als eene waarheid toeſtemmen.

„ Naardien nu ook de lichtſtraalen, *n o*, welke over het blok, R, afkomt, parallel is aan den hypotenuſa, UQ, zo is ook de hoek, *s n o*, gelyk aan den hoek, ⊖UQ, wordende de lengte der ſlagſchaduwe door de lichtſtraalen, *n o*, op des bloks verlengde grondlyn, *s o*, bepaald

ook de tusſchenwydten van de door het oog gewaarwordende wolken zyn mogen, komt echter derzelver afſtand of tusſchenwydte tegen de lengte van den diameter der maans lichtcolom in geen vergelyking; daar uit volgt dus ontegenzeggelyk, dat, vermits de ſtraalen der maans lichtcolom, van boven parallel afvallen, alleenlyk het oppervlak der wolken verlicht kan worden; maar de randen derzelven, dunner dan het midden zynde, laaten de lichtſtraalen door; en hier van daan is het dat het oog zig meermaals verbeeldt zelfs die randen, welken zig als 't ware boven de maan vertoonen, verlicht te zien; en dit alles is by het zonnelicht het zelfde.

D
U
Q
N
Y
Z
R
S
r
s
o
s
r
q
p
p
q
A
B

paald in het punt, *o*, zynde 4½ voeten: deeze lengte vervolgends overgebragt op de verkortende voeten van *s* in *p*, en getrokken de lyn, *p q*, dan is, *r s p q r*, de omtrek der ſlagſchaduwe van het blok R. —— Naardien nu de maan, U, loodlynig of verticaal, boven het oogpunt, ⊖, ſtaat, en dus in het midden van het tafreel, zo volgt dat de ſlagſchaduwen ter wederzyden van het oogpunt, ⊖, afwyken, (zo het ſchynt,) om dat haare grondlynen, *r q*, *s p*, in het oogpunt, indien ze verlengd werden, zouden zamenkomen.

„ Indien nu de ziener, na het vinden van den hoek, onder welken hy de maan boven den horizont ziet; als by voorbeeld in dit tafreel 24 graaden, zig van beneden oogenbliklyk op den zolder begaf, dus 21 voeten boven het vlak des vloers verheven, en aldaar weder, even als te vooren beneden gedaan is, den hoek peilde, onder welken hy als dan de maan zag, zou hy weder het zelfde getal, naamlyk 24 vinden. —— De rede daar van is, dat zyn horizont met hem opklimmende, en de maan in dien korten tyd genoegzaam onmerkbaar gereezen zynde, zulks geene verandering in den hoek der zieninge tot de maan kan voordbrengen, niettegenſtaande het hem voorkomt, als of de maan met hem opklom: want, gelyk de maan ons ſchynt te vergezellen in het afleggen eener horizontaale lengte (*), even zo ſchynt het ons ook toe, dat dezelve met ons eene verticaale hoogte opklimt."

(*) Dat de maan niet met ons voordgaat, is ligtlyk uit het volgende te bevatten: ſtel dat, in een zelfde tydſtip, twee perſoonen, de een met zyn aangezicht naar de maan gekeerd, en de andere met zyn aangezicht van de maan af, voordwandelen, dan zal het den eenen toeſchynen, dat de maan voor hem wykt, en als vooruit loopt, terwyl 't den anderen, op het zelfde tydſtip, zal voorkomen, dat de maan hem van achteren volgt: nadien nu geen ding, te gelyk in een zelfden tyd, voor- en achterwaards kan gaan, zo volgt, dat die voordgang der maane of zonne niets dan eene ſchynvertooning is.

Spiegel Historiaal, of Rymkronyk van JACOB VAN MAERLANT, *met aantekeningen, door* Mr. J. A. CLIGNET *en* Mr. J. STEENWINKEL, *Leden van de Maatschappy der Nederl. Letterk. te Leyden. Tweede Deel. Te Leyden, by* F. de Does, 1785. *In gr. octavo.*

By eene voorige gelegenheid, hebben wy onzen Leezeren reeds een breedvoerig verslag gegeeven, zo wel van de voortreflykheid deezes Werks, ten aanzien van het geschiedkundige, en de aanleiding, welke tot deeze uitgave gelegenheid gegeeven heeft, als ook van 't geen men nopens den Dichter van dit Werk, zo uit zyne schriften, als uit de weinige aanteekeningen, die hem aangaande nog voorhanden zyn, heeft kunnen opmaaken; zo dat wy thans, om in geene nadelooze herhaalingen te vallen, den Leezer, die deswegens eenig bericht verlangt, te rug wyzen naar het VIde Deel onzer *Algem. Letteroefeningen*, bladz. 151. en volg., en volgens onze belofte, by dat verslag gedaan, nu wat breedvoeriger zyn zullen in het mededeelen van den inhoud van eenige dier aanmerkingen, welke de kundige Uitgeevers van dit Werk, ter bevordering onzer Taalkennis, by het zelve gevoegd hebben.

Beeten, beteekent niet alleen *de equo aliove animali descendere*, gelyk het dikwils gebruikt wordt, maar is eenvouwig *nederdaalen*, *afdaalen*, van eene hoogere tot een lagere plaats, en deeze grondbeteekenis straalt in alle de gebruiken van dit woord door. *Van der eeren beeten*, is by MAERLANT van het hoogste toppunt van eer tot eenen jammerlyken staat te komen. ——— BEETEN is ook niet alleen *descendere*, *nederdaalen*, *nederkomen*; maar, gelyk KILIAAN ons leert, ook *considere*, in welken zin het MAERLANT gebruikt van het stil houden van een hoop oproerigen, ten tyde van dien Landvoogd Felix, van welken in de Handelingen der Apostelen gewag gemaakt wordt, by den Olyfberg. ——— Het woord PREUS, beteekent *dapper*, *moedig*, en is hetzelfde met het Fransche *preux*. *Rom. de la Rose*, vs. 19594.

Tel Chevalier preux & *vaillant,*
Large, courtois, bien bataillant,
Doit par tout astre bein tenu,
Loué, amé & chier tenu.

Het

Het byvoeglyk woord DORPER komt ons hier voor in de beteekenis van *onedelmoedig:*

Hi es dorper *die ſinen viant*
Slaet , aldaer hi leget in 't ſant.

De twee Beſchuldigers van Suſanna worden door Daniel by onzen Dichter, *dorpere* genoemd. DORPERLYK voor *valſchelyk*, vindt men mede by onzen Dichter. In de beteekenis van *inurbanus*, die KILIAAN ook aan DORPER geeft, leest men by onzen Dichter:

Ne wes niet dorper *indinen luut.*

d. i. *lomp*, *ongeſchikt.* Hoerery bedryven is, by MAERLANT, DORPERNIE DOEN. ——— DORPERHEID ſtelt R. VISSCHER, tegen over alle *ſoete en boertige praet. Sinnepoppen*, bl. 180. leerende, hoe iemand zich gedragen moet, die zich by Vrouwen aangenaam wil maaken, *die moet* (zegt hy) *hem ſtellen om haer te dienen met een ſoete, boertige, vermaeckelyke praet*, *mydende alle* dorperheid *en vilonie. Vilonie* en DORPERHEID, beteekenen hier byna het zelfde. ——— *Onbeſchaafdheid van Schryfſtyl*, noemt een onzer latere Schryveren , DORPERHEID VAN STYL. *Tydwinst in led. Uur.* in de *Voorr.* ——— DORPER wordt ook dikwils als een zelfſtandig naamwoord gebruikt, en dan beteekent het 't zelfde als *Dorpman.* Wy zouden tegenwoordig zeggen *Buitenlieden* , *Dorplieden* , want *Boer* is eigenlyk geheel iets anders , hoewel HUIDECOPER deeze woorden als *ſynonima* gebruikt. *Boer* is verkort uit *Bouwer* , zo als HUIDECOPER te recht geleerd heeft in zyne *Proeve van* T. *en* D., B. I. vs. 125. en dit niet had behooren tegen te ſpreeken in zyne *Aant.* op *M. Stoke*, D. 1. bl. 408. ——— Voor een Bewooner van een Dorp genomen, leest men het in den Bybel 1477; en voor DORPER heeft de Bybel 1531 *Dorpman*, onze *Bybelvertaalers* hebben *Landman*, 't welk Griekſche γεωργος 't best uitdrukt. Een *eenvouwig man*, wordt van onzen MAERLANT een SIMPEL DORPER genaamd. Het DORPMAN *Rusticus*, van KILIAAN, ſtaat by V. VELTHEM, daar die *Dorpmannen* beſchreven worden zulke dappere daaden gedaan te hebben in den Slag van *Woronc*, als of zy Ridderen waren. Integendeel vindt men *Dorpman* gebruikt, om het griekſche woord οικονομος van Lucas [XVI. 1.]

uit te drukken, in eene oude Griekfche Vertaaling van het N. T. *Een rycman was hi hadde eenen* dorpman. — *Doe seide die* Dorpman *in he selue wat sal ic doen.* Hier is DORPMAN geheel iets anders dan by KILIAEN of V. VELTHEM. DORPMAN is hier het zelfde met *Meijer*, dat onder anderen ook volgens KILIAEN beteekent, *Coloniæ præfectus*. Die hier DORPMAN genaamd wordt, hiet by MAERLANT een *Meije*, waarvoor men zekerlyk *Meijer* leezen moet. ——— In de verwandfchapte taalen, vindt men ons DORP, *villa*, weinig gebruikt, en nog veel minder zal men eenige daar van afkomende woorden aantreffen. *Ulphilas* gebruikt altoos HƕIM in zyne vertaaling van de Evangeliën. De A-S. heeft ꞇun. het eerfte is is ons HEIM, het laatfte ons TUIN, *hortus*, *Locus septus*. Hier uit ziet men wat het verloop van tyden en het gebruik in de taalen al vermag. TUIN is by ons een rondom befloote wooning voor weinige menfchen. Het A-S. gebruikt het om een geheele maatfchappy van menfchen aan te duiden. Eveneens is het met het Zweeds-Goth. TORP, het welk ook voor een alleen ftaande huis, in eene vlakte of bosch, gebruikt wordt.

Op het woord GERE, waarover onze Schryver reeds breedvoerig gehandeld heeft in zyne *Taalk. Mengelw.* bl. 13. en volgg. erinnert hy den Leezer, dat GHERE beteekent *begeerte*, en bepaalt zich thans alleen, voor eerst, om het gebruik van het werkwoord GHEEREN, zonder het *augmentum syllabicum* GHE nader door voorbeelden te ftaven; en ten anderen eene derde beteekenis, waarin ons woord GHERE, by onze Ouden gebruikt wordt, op te geeven. GHERE, nameiyk, beteekende by hen ook een *geweer*, het zy dan meer bepaaldelyk, *werpspiessen* of ook wel *zwaarden*. By onze taalverwanten, vind men dit woord ook in dezelfde beteekenis gebruikt. De A-Sax. hebben ȝan. dat LYE, *Diction. Sax.. & Goth. Lat.* vertaalt, *jaculum*, *telum*, *arma*. De Sueo-Goth., GEIR. De oude Hoogduitfchers hadden GER, door SCHILTER, *Glossi. Teuton. Gladius*, door SCHERZ., *glosf. germ. medii ævi*, *telum missile*, *jaculum*, vertaald.

INGHESINDE is *huisgezin*, *huisgenoten*, bepaaldelyk *huisdienstboden*, *het gevolg van den Heer*. KILIAEN teekent INGHESINDE op als een oud Vlaamsch woord, en verklaart het *familia*. IHRE *Glosf. Sueogoth.* INGESINNE, *familia*, *famulitium*, dat hy afleidt van INNE *domus*, en dan zal ons *huisgezin* juist overeenkomen met het oude INGHE-

SIN-

SINDE, waarvoor de oude Hoogd. hebben INGESINDE, by SCHERZIUS, *gloss. germ. med. ævi*, vertaald, *famulitium*. *Jus. Prov. Alem. Cap.* CCC. §. 2. daar gezegd wordt: dat een schuldenaar, die, noch zyn schuld voldoen, noch borg stellen kan, door den Rechter aan den Schuldeisscher zal worden overgegeven, *dan* (vervolgt de wet,) *sal 'er, behalven reht, als sin* inghesinde. *Hunc ille penes se retinere valet, uti alios* famulos *suos*. INGESINDE wordt ook in de oudste beteekenis gebruikt voor een *bedienden*, en zo gebruikt OCFRIDUS ook *Diufeles gesinde* voor *Diaboli minister*. Dat deeze de oudste beteekenis des woords is, zegt WACHTER, *Glossarium Germanicum*, v. GESIND, *Famulitium*; naderhand echter, vervolgt hy, is het genomen voor het geheele huisgezin, voor den geheelen stoet van dienstknechten. De afleiding van dit *gezind*, welke ons WACHTER geeft, is dus aanneemelyk, dat het namelyk zynen oorsprong heeft van *gesind*, *comitatus*, (welks oudste beteekenis is *comes*, *reisgezel*,) om dat het gezin, de slaven en slavinnen, hunnen Heer overal, byzonder ook op reis, vergezelden; van denzelfden oorsprong is, buiten twyfel, ons *inghesinde*, en het oude Hoogd. *ingesinde*, behalven dat men hier door bepaaldelyk zal verstaan moeten, hunne bedienden, hunne knechten, *famuli domestici*, zo als *ingezinde*, door HALTAUS, *Gloss. l. c.* vertaald wordt.

OPE. Onze Ouden hielden de H nooit voor eene letter, en voegden dezelve dikwils voor eene klinkletter, alwaar wy de H thands nooit meer bezigen; doch deeze aanblaazing wordt ook by dezelfde oude Schryvers achtergelaaten, in woorden, waarby wy dezelve voegen. De volgende voorbeelden, door onze Schryvers uit MAERLANT opgegeeven, kunnen dit bevestigen. OPE voor *hope*, *spes*. —— ALSBERG voor *Halsberg*. —— ALF voor *half*. —— ELLE voor *Helle*, *orcus*. —— OUT voor *hout*, *getrouw*, *fidelis*. —— AGELEN voor *hagelen*, *grandinare*, —— voor *Hameide*, *slagboom*, zo als men by VELTH M leest, of *Hameeden*, zo als MAERLANT heeft, schryft JAN VAN HEELV., *slag van Woerd.*, AMEIDE. Voor *Hymne*, *Hymnus*, gezang, heeft onze Dichter YMPNEN, voor welk *ympnen* hy ook *ymmene* schreef.

DINGEN verklaart ons KILIAEN, *Disceptare*, *contendere*, *certare*, *causas agere*, *lites agere*, *litigare*, *judicio concertare* & Sax. *Judicare*, *cognoscere causas*, vulgo *bannire*. Doch alle deeze beteekenissen zyn maar overdrachtelyk. De eer-

eerste of grondbeteekenis, (*significatio primitiva*) is by hem niet te vinden. Ten zynen tyde zal die denkelyk al geheel in onbruik geraakt zyn. M. STOKE heeft ze ons behouden, B. I. vs. 304.

Hier latic van den Kaerlinghen
Myn scriven bliuen en myn dinghen.

Zeer wel verklaart de geleerde HUIDECOPER deeze plaats, zeggende: DINGHEN is *zeggen*, *praaten*, *dicere*. Uit deeze beteekenis van *dicere*, *loqui*, in die van *certare*, *causas agere*, *judicare* gesproten, in welke beteekenis het onze Dichter gebruikt. DINGHUIS is by hem het zelfde, als ons tegenwoordig, vooral op Dorpen, zeer in gebruik zynde woord, *Rechthuis*. DINGTRONE is *Dingstoel* of Rechterstoel. DINGBANK is *Rechtbank*. DINGEBANC gebruikt V. VELTHEM voor *Dinghuis*, *Rechthuis*.

ACHTINGE HEBBEN, beteekent by MAERLANT, *begeerte hebben*. Dus wordt Tiberius gezegd *achtingh te hebben*, om het Roomsche Ryk aan Drusus, na deszelfs dood, te laaten. Op gelyke wyze leest men ook, P. III. B. I. C. X.

Alse Karel hadde vromelike,
Verwonnen menech Conincrike,
Haddi achtinge, *dat hi woude*,
't Aken rusten in siere oude.

By de Taalverwanten zal men van deeze spreekwyze geene spooren vinden.

DROGHENAAR beteekent *bedrieger*, en komt af van DROGH, *fraus*, *impostura*. H. L. SPIEGHEL, in zyn *hertsspieghel*, B. I. vs. 32.

De burger twist en krygh, die 't Neerland overtrekt,
Die 't vollik slecht en recht, tot lóch en dróch *verwekt*.

en B. VI. vs. 472.

Om onmaats, quistgoeds end' óók onverzaadheids boet,
Komt men tot lóch en dróch, *dieft*, *moord*, *roof*, *overmoed*.

Ten besluite zullen wy hier nog iets byvoegen wegens het woord CALLEN, 't welk in de eerste grondbeteekenis, *vocare*, *roepen*, beduidt, welke beteekenis onze Dichter al-

alleen met de Zweeden en Yslanders behouden heeft, die het ook nog heden met de Engelschen gebruiken. —— KALACHTIG, *roepachtig*, *clamosus*, staat in den Bybel, 1477. By KILIAEN vindt men de beteekenis van *spreeken*, *loqui*, *dicere*, als de oudste gemeld, en deeze is by ons in Holland zelf niet meer bekend; doch in Gelderland nog in gebruik; dus hoort men nog daaglyks in Venlo: *wat caltge?* voor: *wat zegtge?* Voorbeelden van KALLEN, *dicere*, *loqui*, *narrare*, verschaft ons ook onze Dichter op verscheidene plaatsen. KALLEN beteekent ook *sermocinari*, *fabulari*, *praaten*. In deeze beteekenis wierd het oudtyds, en in eenen goeden en in eenen kwaaden zin genomen. Het laatste is by ons behouden, het eerste is verlooren geraakt. —— In eenen goeden zin leest men het in eene geschreeven overzetting van het N. T. Lucas XXIV. *Ende het geschiede* callede *en mit malcader vraghede dat ih's selue daer bi quam. Bybel* 1477. *Job* VII. *ic sal* callen *mitter bitterheid myner ziele* De *Vulgata* heeft: *Confabulator:* onze Overzetters: *Klagen.* —— Hier van CALLINGE, by KILIAEN niet bekend. —— In een kwaaden zin vindt men het, *Bybel* 1477. *Ecclesiastic.* VIII. *En stride niet mit ene* callende *mensche.* Die van 1531. heeft *ghetongden.* Dus ook CALLINGE. *Bitter uren des doods*, HS f. 35. b. *alle dwase* callinghe, *en ydel woerde zyn* —— *teghen die verbiedinghe Gods.*

Eenige Zeeuwsche Oudheden, uit echte Stukken opgehelderd en in het licht gebragt. Zesde Stukje. Te Middelburg, by W. Abrahams, 1784. *In gr. octavo.*

Van het oogmerk en de nuttige uitvoering deezer Verzamelinge hebben wy, by de uitgave der vyf eerste Stukjes, gewag gemaakt (*); nu ons het zesde Stukje ter hand gekomen is, zien we dat dezelve agtervolgd wordt, en dat men nog meer van dien aart te verwagten heeft; het welk den onderzoekeren onzer Vaderlandsche Oudheden niet anders dan aangenaam kan weezen. In het Voorberigt tragt men de bezitters van oude bescheiden en aantekeningen aan te moedigen, om dezelven mede te deelen, door het dankbaar vermelden van het gulhartige vertrouwen van den Heer Mr. *Jacob van Citters*, en den behulpzaa-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 174.

zaamen arbeid van den Heer *Verhege van Citters*, met betrekkinge tot het geene in dit Stukje vervat is. Ook vleit men ons met de hoop dat 'er, uit de aanzienlyke verzameling van Stukken, raakende Zeeland, onder laatstgemelden Heer berustende, vervolgens nog wel het een en 't ander te voorschyn zal komen, dat ter opheldering der Zeeuwsche Oudheden kan dienen; het welk een des te gunstiger vooruitzigt op des Auteurs verderen arbeid verleent.

Het Stukje, dat wy thans in handen hebben, behelst eene beschryving van het *Slot en Ridder Hofstad* Popkensburg, *benevens de Heerlykheid* Sint Laurens *in Walcheren*. ——— Het Slot zelve, dat van zeer oude herkomst is, en althans in den jaare 1290 reeds aanweezig was, wordt hier in de eerste plaatze beschreeven, met nevensgaande aanmerkingen over deszelfs instandhouding, en een kort berigt van deszelfs tegenwoordigen staat. By de daarop volgende melding der Eigenaars blykt het, dat deeze Ridder-Hofstad, uit het geslacht van *Poppekinsborg*, overgegaan is in het Huis van *van Borsfele van Brigdamme*; en vervolgens, na herhaalde verkooping, de eigendom werd van den Heer Mr. *Jacob van Citters*. De Voorregten en Vryheden, benevens de Agterleenen, mitsgaders de uitgestrektheid gronds tot dit Huis behoorende, en 't geen daaromtrent verder in opmerking komt, wordt voorts afgehandeld, en hier op geeft de Schryver, in de tweede plaats, een nader berigt van het *Dorp en de Heerlykheid van Sint Laurens*, in welke Heerlykheid het opgemelde Slot gelegen is.

Deeze Ambachtsheerlykheid, liggende genoegzaam in 't midden van Walcheren, te vooren onder den naam van *Popkensburg* bekend, heeft den naam van *Sint Laurens* verkreegen, by gelegenheid van 't stichten eener Kerke aldaar, (naastdenkelyk door Heer *Claes van Borsfele* in 't jaar 1353,) aan *Sint Laurens* toegewyd; blyvende den naam van *Popkensburg* alleen aan 't Slot gehegt. Dit heeft, gelyk onze Schryver opmerkt, waarschynlyk voorts te meer stand gehouden, om dat het Slot en deeze Heerlykheid vervolgens, voor eenigen tyd, ieder byzondere Eigenaars hadden: doch in laatere dagen zyn ze weder, gelyk alvoorens, onder één Heer en bestuur gebragt, en dus den opgemelden Heere *Citters* in eigendom geworden. Met de beschryvinge deezer Heerlykheid geeft men ons hier een verslag van het voorgevallene deswegens, en verder een be-

berigt van den toestand der Kerke in deeze Heerlykheid, tot op derzelver verwoesting in die dagen, toen men de meeste Kerken van Walchers platte Land sloopte, en de Roomsche Leer tot in leevenlooze dingen vervolgde. Voorts meldt ons de Autheur de Kerklyke schikking, met de prediking der Hervormde Leere, alhier ingevoerd; by welke gelegenheid ook, in den jaare 1644, eene Kerk in deeze Heerlykheid gebouwd werd, welke tevens voor de Gemeente van het nabuurige *Brigdamme* diende, welker inwoonders in het Kerklyke aan het Kerkdorp *Sint Laurens* onderhoorig zyn. De voornaamste byzonderheden, daartoe betrekkelyk bygebragt zynde, wordt deeze beschryving besloo-ten met een berigt van de Magistraat en het Regtsgebied aldaar, mitsgaders van de Heerlyke Regten des Ambachtsheeren, en het Wapen deezer Heerlykheid: waar by dan ten laatste nog eenige Bylagen, met een Aanhangzel gevoegd zyn, strekkende ter bevestiginge of nadere ophelderinge van eenigen der aangevoerde byzonderheden.

Bedenkingen over de Schaarsheid van Zeevaarend Volk in het gemeen, en het verval onzer Nationaale Zeevaart in het byzonder. Door Mr. G. TITSINGH. *Te Amsterdam, by* H. W. *en* C. Dronsberg, 1780. *In groot octavo, 50 bladz.*

By eene ons gedaane herinnering, dat wy in onze Letteroefeningen, wat vroeger of laater, geen gewag gemaakt hebben van deeze hier boven gemelde *Bedenkingen*, kwam zulks ons in den eersten opslag vreemd voor; doch op het nagaan hebben wy het zo bevonden. Vermoedelyk zal dit Stukje, al vroeg, hier of daar verlegd, voorts onder andere papieren geraakt, en dus in vergetelheid gekomen zyn. ——— Wat hier van zy, wy kunnen niet nalaaten dit verzuim te herstellen, door melding te maaken van een Geschrift, 't welk aanleiding gegeeven heeft tot eene den Lande zeer nuttige inrigting; waar door de Heer en Mr. *Titsingh* het ongemeene genoegen heeft van te zien, dat het door hem in dit Geschrift voorgestelde, by zyne Landzaaten, een gewenschten ingang gevonden hebbe.

Het onderwerp, door hem behandeld, is ook zekerlyk van dien aart, dat het eene byzondere opmerking vordere, en bovenal wel verdiene, dat eene Natie, welke het grootste belang in de Zeevaart heeft, 'er haare aandagt op vestige;

ge; als zynde niet minder, dan de oorzaaken van het verval en de middelen van herſtel onzer Nationaale Zeevaart, of eigenlyk, zo als wy het liever zouden benoemen, van Nationaale Zeevaarende Perſoonen. Onder de eerſte telt hy voornamentlyk: „ 1.) Dat 'er veelal een kleinachting, „ zo geen verachting, door den tyd, aan het Zeevaaren „ by ons gehegt is: 2.) gebrek aan aanmoediging: 3.) ſlegt „ vooruitzigt voor de meesten." En dit heeft, gelyk zyn Ed. voorts opmerkt, zo zeer geen plaats omtrent Vreemden in onzen Zeedienst; want, „ 1.) de Zeedienst is onder „ hunne Landlieden eerder een titul van meerdere recom„ mandatie: 2.) hen ontbreekt geen aanmoediging, om dat „ 'er door hen beter zorge gedraagen word van de hunnen „ tot dat werk op te leiden; en 3.) hun vooruitzigt is uit „ dien hoofde beter."

Wy kunnen, zonder te breedvoerig te worden, het geheele redenbeleid van den Auteur niet volgen; en zullen derhalve alleen maar eenige ſtaaltjes van 's Mans gedagten, nopens dit gewigtige Stuk, overneemen; die op langduurige waarneemingen gegrond zyn, en waaromtrent hy byzondere gelegenheid gehad heeft, om dezelve te maken.

De meesten neemen, volgens zyne opmerking, dienst in hunne jeugd, als Jongens, zonder 'er behoorelyk toe opgeleid te zyn: en weinigen daar onder zyn Kinderen van voornaame Burgers, min nog van zeer aanzienlyke Familien. —— Veelal zyn de besten hunner, Kinderen van misſchien zeer braave, maar behoeftige, Ouders; wien het vermogen ontbreekt, niet alleen om hunne Kinderen eenig onderwys, hoe gaarne zy zulks wenschten, te kunnen laaten geeven, maar zelfs om ze te voeden en ordentlyk groot te brengen: de kommer en elenden, die zy met deeze Kinderen lyden, doet hen beſluiten, dezelven, zo haast ze maar kunnen, zo als ze zyn, aan den Zeedienst over te geeven, om zig zelven te ontlasten, en hunnen Kinderen brood te verſchaffen; hoopende, dat het hen wel moge gelukken. Een ander zoort zyn Kinderen van Ouders, waarvan, zo wel Vader als Moeder, om beſtaan voor het talryk en behoeftig Huisgezin te vinden, verpligt zyn, den ganſchen dag uithuizig te moeten weezen. Deeze Kinderen zyn als geabandonneerd, loopen op de ſtraaten zwerven, of, zo zy al ter ſchool, of op ambagten, beſteld worden, misſen de geduurige nodige toezigt hunner Ouderen, om hen hunnen plicht vlytig te doen waarneemen: zy groeien op, zonder iets wel geleerd te hebben, of hun zogenaamd Ambacht te verſtaan:

en

en dus, op zyn best, ten halve geschikt; om de kost te winnen, agt men 't, om verder sukkelen voor te komen, raadzaamst, hen aan den Zeedienst over te geeven. Hierby komt nog een derde soort, bestaande uit zekere stoute, slegte gasten, ongehoorzaame jongens, welken door de welmeenendste Ouderen zelven niet in tugt gehouden of geregeerd kunnen worden; die het daarom best oordeelen zorg te draagen, dat zy maar van den wal en van verleidend gezelschap afraaken, op dat men 'er geene droefheid of schande van hebbe: en zy geeven hierop deeze ongeschikte jongens, welken niets hebben willen leeren, aan den Zeedienst over. „ Zo dit," zegt de Heer en Mr. *Titsingh*, „ maar „ al te veel het geval is, gelyk het is, van verre de meesten, die als jongens dienst neemen, is het dan te verwonderen, dat aan den Zeedienst zekere verachting gehegt word, en dat dezulke, by verder jaaren, niet worden gevordert tot den trap van Opper-Officieren of Bevelhebbers van Schepen; waartoe zy ten eenemaal ongeschikt zyn, als missende die volstrekt nodige eerste gronden zelve van kunde, op welke de Zeemanschap moet worden gebouwt, om 'er de hoogste trappen van te beklimmen?"

Verbaazend is het verschil tusschen den voorigen en den tegenwoordigen tyd daaromtrent; het welk ons de Auteur in eenige voorbeelden doet opmerken; waar van één in de Voorouderen van eene onzer Burgemeesterlyke Familien; uit welke zig een Vader met zeven Zoonen, alle hunne eigen Koopvaardyschepen commandeerende, in de Sond bevond. Hiertegen is hem, gelyk hy getuigt, door meer dan een van onze tegenwoordige Nationaale Schippers verzekerd, dat zy zig, om als Onder-Officieren dienst te krygen, voor Vreemdelingen hadden uitgegeeven, als die bekwaamer en beter opgeleid geagt wierden. „ Kan men," is 's Mans gevoelige taal deswegens, „ zulks met onverschilligheid hooren, en laauw met de handen over elkander blyven aanzien, als men 't kwaad kent, en 'er geen middelen nog ontbreeken, om het te geneezen?" Onder deeze geeft hy aan de hand als algemeene: „ 1.) Komt den „ ongelukkigen Ouderen te gemoed, die het onderwys hunner Kinderen niet kunnen bekostigen: 2.) Zorgt voor de goede opvoeding der Kinderen van Ouderen, die, om hun bestaan te zoeken, zig den ganschen dag buiten hunne huizen moeten onthouden, en de geduurige toezigt, welke hunne Kinderen vereischen, moeten laaten vaaren. 3.) beteugelt de weerbarstigen, en leert hen vroeg onder

„ eene goede discipline op te groeijen: boezemt deezen „ grondbeginzelen van goede zeden in; en gy zult niet alleen een zeer wezentlyken dienst doen aan deeze Kinderen, en het harte hunner Ouderen verheugen, maar een „ zeer wezentlyken dienst zelfs aan de Maatschappy, van „ welke zy naderhand slegts de ballasten worden." Voorts is zyn raad alles aan te wenden, om hen tot beschaafde en braave Menschen te vormen, eer zy werkelyk na Zee gaan.

„ Indien 'er egter," vervolgt de Auteur, „ niet meer „ vereischt wierd om den Zeeman te vormen, zoude men „ mogen denken, dat door zulke etablissementen, als reeds „ plaats hebben, voor de Kinderen der behoeftigen de weg „ tot het bekomen van onderwys genoeg open staat: dog „ hem leezen, schryven en zynen catechismus te leeren, is „ alleen niet toereikende; dan moest men uit de Godshui„ zen de beste subjecten krygen, die daarenboven in eene „ geduurige discipline gehouden zyn.

„ Hy moet byzonder van jongs af tot zulk een regtscha„ pen en kloek Zeeman worden toegerust: hierna dient de „ regel zyner opvoedinge speciaal ingerigt: al, wat hem als „ zodanig kan te pas komen, moet men zig toeleggen hem „ boven al te doen weeten: hy moet geen zagt en week „ leeven leiden, maar aan soberheid en hartvogtigheid ge„ wend; in een hangmat slaapen; zyn slaap moet kort zyn, „ en, door beurtwisselende wagthouding, zomtyds door een „ loos alarm, afgebrooken: men leere hem zig altoos rein „ te houden, 't geen dikwils veel tot de gezondheid aan „ boord contribueert; zyn kost moet eenvoudig, dog ge„ zond zyn, en in dezelve smaak, als aan boord, geschaft „ worden, ook, in bakken verdeelt, opgedischt: men leere „ hem de beginzelen van Zylenmaaken, Scheepstimmeren, „ Mastenmaaken, het splitsen en knoopen van Touwwerk, „ het maaken van Syfings en Servings; het inbinden van „ Blokken, enz. 't manœuvreeren met Geschut en Handge„ weer, het klimmen in 't Wand, het reeven, los- en „ vastmaaken der Zylen; het stryken en opzetten van Sten„ gen en Rhaas ——— Dat men die, van welke meer „ verwagting is, leere Tekenen, en hen onderwyzen in de „ Theorie der Navigatie; men onthoude hen geene gele„ genheid om de Aardryksbeschryving te leeren, voorna„ mentlyk die een Zeeman te pas komt; zyne Lectures „ behooren te zyn Reisbeschryvingen, Historie van den „ Koophandel en Volken: zyn Vraagboekje behelze, be„ halven de noodigste kundigheden van een Zeeman, de

„ daa-

„ daaden onzér beroemde Zeehelden; zyne Printboeken
„ moeten zyn Atlassen, Zeekaarten, Afbeeldingen van
„ Baaijen, Havens, Zeeslagen: dat de Schilderyen daar
„ van zyn Vertrek vercieren: dat men nu en dan de Le-
„ vensbeschryvingen van onzen grooten de Ruiter, Tromp,
„ Heemskerk, Sweers, van Galen, Piet Hein, en ande-
„ re, hem voorleeze; welker afbeeldzels zyn jeugdig ge-
„ moed kunnen voorgesteld worden, om het te ontvon-
„ ken, die doorlugtige Mannen na te volgen, als het de
„ omstandigheid vereischt: dat men hem op bepaalde ty-
„ den brenge ter plaatze, daar de Zegentekenen dier
„ dapperen nog ten toon hangen, zekerlyk niet zonder
„ oogmerk, of alleen met oogmerk, om de dooden te
„ vereeren, maar voornamentlyk, om de levenden op te
„ wekken."

Vervolgens slaat de Heer en Mr. *Titsingh* een byzonder middel voor, het welk by uitstek geschikt is, om het opgemelde te bereiken: te weeten het oprichten van een Kweekschool, om jonge Lieden, op dien voet, tot den Zeedienst bekwaam te maaken. Hy toont hoe men in Engeland iets van dien aart heeft opgericht, waardoor, in den tyd van zeventien jaaren byna 21000 koppen aan den Zeedienst geleverd werden (*): waartoe eene inschryving van, naar ons geld, vier ducaaten was geopend, tot welke zig aanstonds 600 Inschryvers opdeeden, en welk getal zedert merkelyk was toegenomen. ——— Deezen zynen voorslag dringt hy verder aan, met verscheiden aanmoedigende redenen, om onze Natie tot deeze onderneeming te beweegen, welke t'overwaardig zyn dat ze in 't Stuk zelve, in haar geheele verband, geleezen worden. Ze zyn ontleend van de gezonde Staatkunde, de waare menschlievenheid, het nut van den Koophandel, enz. Hier benevens geeft hy te gelyk een provisioneel plan, naar 't welke zodanig een Kweekschool zou kunnen worden ingerigt; in 't welke alle Kinderen van Ouders, binnen 't gebied van den Staat woonende, en tot de Zeevaart genegen, van 10 tot 16 jaaren oud, ingenomen en opgevoed zouden kunnen worden.

Dit

(*) *Wy meenen dat de Engelsche Societeit der Marine niet zo zeer op 't oog heeft Zeelieden bekwaam te maaken, als wel Onvermogenden en Kinderen, die geen beroep hebben, zelfs tegen wil en dank, naar Zee te zenden, en van een uitrusting te voorzien.*

Dit voorſtel is allen Vaderlanderen zeer aangenaam geweest, en een groot aantal heeft, zo wy verneemen, niet alleen hier te Lande, daartoe ingeſchreeven; maar ook heeft de zugt tot zodanig een etablisſement zig uitgeſtrekt tot de Colonien, voornamentlyk in de Oost Indiën, van waar een aanmerkelyke onderſtand daartoe is overgemaakt; ook hebben de Kooplieden, door alle onze Steden, eene vrywillige gifte van hunne Schepen daartoe aangebooden. Wyders heeft 's Lands Hooge Overheid deeze inrigting, met recht, haare zorge en beſcherming waardig geoordeeld; en daarom het aanzienlyke Gebouw, door de Stad van Amſterdam tot een Kweekſchool geſchonken, en door dezelve met de Vryheid van Stads impoſitien vereerd, ook met de Vryheid van 's Lands impoſitien begiftigd. Voorts wordt nu deeze Vaderlandſche onderneeming geheel tot effect gebragt. door de loffelyke Commisſarisſen van het Vaderlandſche Fonds, in den jaare 1781, in de Steden van Haarlem en Amſterdam opgericht, ter onderſteuninge der Weduwen en Kinderen van de geſneuvelden, mitsgaders verminkten in de Actie op Doggersbank; wier onvermoeide yver in dit werk boven onzen lof is; en die, zo wy hartelyk wenſchen, zo wel hun, als den recht Vaderlandſchen Uitvinder hier van, tot in het laatſte Nageſlagt, tot eere, en het Vaderland tot nut, zal ſtrekken.

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daartoe betrekkelyk, met Plaaten. Derde Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1785. *In gr. quarto*, 116 *bladz.*

In de twee voorige Deelen werd ons de Visſchery, benevens de Zee en Kusten, in en langs welken dezelve gedreeven wordt, ontvouwd, met eene voordragt van aanmerkingen over de voornaamſte byzonderheden daar toe behoorende. Hieraan nu hegt de Opſteller van dit Geſchrift, in het derde Deel, eene nadere beſchryving van de daaromtrent liggende Gewesten; met eene nevensgaande melding van 't geen, wegens de Natuurlyke Historie, de leevenswyze en zeden der Landzaaten van dit Waereld oord, onze opmerking vordert. ——— Men vindt hier een beknopt verſlag van het merkwaardigſte, wegens Ysland, Lapland, Noordland en Finmark, als mede van het Land der Samojeeden; en verder een uitvoeriger berigt van de voornaamſte byzonderheden, nopens de verſchillende ſoorten van Aarde en Steen in Groenland, mitsgaders van de Land- en Zeegewasſen, de Land-dieren, de Land- en Water-

tervogels aldaar. Ten laatste ontvouwt ons de Schryver naauwkeurig de gedaante, het zedelyke bestaan en de leevenswyze der Groenlanders in 't algemeen; voorts hun voedzel, kleeding, wooningen en gereedschappen; en eindelyk nog byzonder hunne huislyke zeden, hun gedrag en geaartheid in 't Burgerlyke leeven, als mede hunne zedelyke geaartheid, of de deugden en ondeugden, die bovenal in 't gedrag der Groenlanders doorstraalen. Het eene en 't andere verleent eene groote verscheidenheid van onderwerpen, die men met een leerzaam vermaak kan nagaan; byzonder zal men, in 't doorbladeren der berigten, wegens de zeden en leevenswyze der Bewoonderen deezer Gewesten, dikwerf reden hebben, om zig deswegens te verwonderen, en tevens op te merken, hoe veelen hunner inrigtingen, terwyl ze zeer verre van de onzen verschillen, onder hen haare nuttigheid hebben. Om een staal hier van aan de hand te geeven, zullen wy het oog slaan, op het gebruik dat ze van hunne vrolyke byeenkomsten maaken; die men, daar ze voor 't overige onder geen algemeenen Regeeringsvorm, noch bestier van gevestigde Wetten leeven, als eene soort van Volksvergaderingen mag aanmerken.

De Groenlanders naamlyk hebben, hoewel de koude en bedaarde gesteldheid hunner vogten hen, gemeenlyk, tot eene soort van droefgeestigheid of treurige stompheid brengt, echter ook, vooral in den wintertyd, wanneer de duisterheid en de koude hen rondom den haard of hunne lampen verzameld houdt, hunne vrolyke byeenkomsten; waarin ze, op hunne wyze, Gastmaalen aanregten, zig met spel, zang en dans, en veelerleie lichaamsoefeningen, als kaatzen, worstelen en dergelyke, vermaaken.

„ In deeze vergaderingen, (dus luidt het hier gegeeven berigt,) die verscheide maalen jaarlyks vernieuwd worden, wanneer men overvloed van voorraad heeft, en het jaargetyde, niet toelatende om in Zee te gaan, tot handelen schynt te nodigen, worden tevens de uitdagingen vereffend, door welke men de geschillen door zang en dans eindigt, en deeze spelen worden genoemd, *het gevecht der Zangers.* Een Groenlander, die zich beledigd oordeelt door eenen anderen, betuigt 'er noch zyne gramschap, noch zyne gevoeligheid over, maar bewaart de wraak, en stort al zyne gal in een schimpdicht uit, 't welk hy, danssende en zingende, voor zyn maagschap herhaalt, en voornamelyk in tegenwoordigheid der vrouwen, tot dat hy het ter deeg van buiten kan. Als dan daagt hy zynen tegenstreever uit, om te vechten, niet met den degen, maar met de stem; deeze neemt de uitdaaging aan, en vertoont zich in den kring, op eene zoort van toneel, welke gewoonlyk een bank is. De Aanvaller begint zyne vaerzen op het geluid van een trommel uit te donderen, en die van zyne party laaten niet na, om na ieder vers, 't welke zy in eene

ry herhaalen, als ter aanmoediginge *Amna hjak, ajak-ak-ak* te zingen; terwyl de vergadering door een groot gelach aan alle de kwaade trekken, welke de befchuldiger tegens zynen vyand uitboezemt, toejuicht. Deeze verfchynt op zyne beurt op het tooneel, en beantwoordt het fchimpdicht, door allerleie fpotternyen tegens den maaker voor den dag te brengen, welke door de toejuiching van zyne party onderfteund worden; en lagchers voegen zich dikwyls aan zynen kant. De Uitdaager komt vervolgens op nieuws te voorfchyn, en tracht het belagchelyke op zynen belediger te doen te rug keeren: deeze ftryd duurt dus eenigen tyd, en de overwinning is aan dien, die den laatften aanval doet. Deeze wint het geding; de toehoorders, rechters geworden zynde, fpreeken het vonnis uit, en geeven de laurier aan hem, die het flagveld behoudt: deeze tweegevechten eindigen gewoonlyk met de vernieuwing van vriendfchap en volkomene verzoening der partyen. Zeldzaam komt hier gerucht door, of moeielyke toevallen in de vergadering, ten zy iemand, geholpen door zyne nabeftaanden en vrienden, eene vrouw met geweld fchaakte, die hy wilde trouwen. Deeze zoorten van fchaakingen gelyken naar den roof der Sabynen, en konnen daarom ook verfchoonbaar worden. Maar wel verre echter van deeze geweldenaaryen en uiterften, die tegens de orde der Maatfchappy ftrydig zyn, te wettigen, maakt men van deeze vergaderingen gebruik om de goede zedekunde in te prenten, en de fchimpdichten op byzondere perzoonen worden leeringen voor het algemeen. Men leert 'er om aan een iegelyk te geeven, het geene hy recht heeft te eifchen; de leugen en de kwaadfpreekendheid te vlieden; men berispt 'er de ontrouw en onrechtvaardigheid, bovenal het overfpel, 't welk beide deeze ondeugden aan zyne zyde heeft; men fchildert 'er de ondeugden en de misdaaden, die de nadeeligfte voor de Maatfchappye zyn, op het haatelykfte af, en de vreeze van in een kwaad gerucht te komen is de grootfte breidel voor eenen Groenlander. Deeze zoort van algemeene wraak wederhoudt de byzondere, gelyk ook het verraad en den moord. Ondertusfchen kan men zeggen, dat deeze zoorten van fpelen en fchimpgevechten meer gefchikt zyn, om de tong en de kwaadaartigheid der partyen te oeffenen, dan om de zeden van een ondeugend volk te verbeteren. Deeze vergaderingen van zang en dans dienen ter zelver tyd aan de Groenlanders voor alles: het zyn hunne Olympifche Spelen, hunne Areopagus, hun Toneel, Hooge School, Kermis, Gerichtshof en Rechtbank. Alle hunne zaaken worden in 't midden van hun vermaak afgehandeld, en dus weert men 'er bedrog en knevelarye buiten. Indien de gefchillen 'er menigvuldig zyn, zo zyn zy ook zo veel te eer bygelegd, en worden nimmer met voordacht begonnen. Deeze vergaderingen zyn de verzamelplaatzen van gelykheid en van vryheid; le-

ieder vader heeft gezag over zyn huisgezin, maar niemand over het geheele gezelschap. De geest van 't algemeen, die op deeze kermisfen heerscht, wordt uit den byzonderen, die in de verscheide huisgezinnen regeert, te zamengesteld. Ieder van deeze bevat wederom verscheide andere kleinere huisgezinnen, dewyl drie, vier en meer onder één dak zamen woonen, welke alle van elkanderen onafhanglyk zyn; elk hoofd of vader regeert 'er; niemant eigent zich eenig gezag toe, dan uit hoofde van zyne jaaren, of wordt hem gegeeven, dan uit hoofde van zyne kundigheden, ondervinding en roem, welke by zich in de visscherye verkreegen heeft, en van zyne kennis der tyden en plaatzen, die ter oeffening van deeze nuttige bezigheid best geschikt zyn. Een man, die deeze verdiensten bezit, ontvangt, zonder het te zoeken of te eischen, den vrywilligen eerbied van het geheele huis, of van den kring, die hem het Noordlykste gedeelte van de wooning afstaat, ongetwyffeld om dat deeze kant, hoewel anderzins de koudste, niet geopend is voor den toegang der lucht; men draagt hem daarenboven het opzicht over de goede orde en zinlykheid van de wooning op. Indien iemand zynen raad niet volgen wil, (want de opziener heeft geene bevelen te geeven, of recht om straf te oeffenen,) besluiten de Inwooners van die hut gezamentlyk, om den volgenden Winter met dien wederspannigen niet weder zamen te woonen, en dat van zyne hardnekkigheid in de gezangen, by de eerste vergadering, melding gemaakt zal worden, indien zyn gedrag deeze algemeene berisping verdient. ——— Voorts hebben de Groenlanders alleenlyk zeden, geene Wetten: —— en als men hun het gebrekkige en onredelyke van zommigen hunner gebruiken onder het oog brengt, antwoorden zy, gelyk de allerbeschaafdste menschen in diergelyke gelegenheden, *het is dus de gewoonte.*"

Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd. Vyfde Deel, met Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by J. Allart, 1785. *Groot* 283 *bladz. in* 12mo.

In de uitvoering van dit Werkje, dat by aanhoudenheid den lof verdient, dien wy reeds meermaalen aan het zelve hebben toegekend, en als een zeer nuttig en aangenaam geschenk voor de Jeugd kan worden aangemerkt, gaat de Schryver op dezelfde wyze, als in de voorige Deeltjes, voort, om 's Lands Geschiedenissen op eene bevallige wyze in leerzaame Gesprekken af te schetzen. De draad der Geschiedenis, die in het voorafgaande Deeltje by het Ontzet der Stad Leyden was afgebroken, wordt thans weder opgenomen, en voortgezet tot den dood van Prins Willem den eersten, wien de Schryver,

in navolging van *Watson*, ten besluite van dit Deel, met de volgende trekken, onpartydig en naar waarheid afgeschildert.

„ Nimmer was een man geschikter tot het volvoeren van moeilyke onderneemingen, om een verdrukt volk van het juk eens dwinglands te ontheffen, dan Willem de Iste. Zyne bitterste vyanden erkennen, dat hy wakker, onvermoeid, diepdenkend en schrander was; en eene byzondere behendigheid bezat om de genegenheid van anderen te bestuuren, tot zich te trekken en te behouden. ——— De deugden van grootmoedigheid, rechtvaardigheid en gematigdheid bezat niemand ooit in grooter maate. Te midden van alle Lotgevallen, was hy nimmer opgeblazen, nimmer neerslagtig. Het zy de zaaken mede of tegenliepen, hy was zich zelven altyd gelyk. ——— Beschuldigingen van gierigheid en schraapzucht, hem te laste gelegd, zyn woorden zonder bewys. ——— Die van bedrog en geveinsdheid, smaadredenen in het wild uitgebraakt. ——— Wat aangaat zyne ongodsdienstigheid, hy was vry van Bygeloof, een haater van Vervolging, en beoefende de plichten van den Godsdienst naauwkeurig; maar zyne menschlievendheid beletten hem zulken, die anders dachten, te verdoemen. ——— Met één woord, hy verdiende de eernaamen van *Vader des Vaderlands*, van *Beschermer der Vryheid en der Wetten*, en van *Handhaaver van den gezuiverden Godsdienst*. En met deeze verhevene eertytels daalde hy, in den ouderdom van weinig minder dan 52 jaaren, ten grave, alwaar wy hem zullen laaten rusten, en dit Deel eindigen."

Request aan H. Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland, en Westvriesland, ingeleverd door vyf Classen der Noordhollandsche Synode. Met de nodige Bylagen. Te Hoorn, by L. Vermande, 1785. *In gr. 8vo.* 33 *bladz.*

Misbruiken door toegevendheid ingewortcld te keer te gaen, en ene grondwettige herstelling der regten te wege te brengen, bezielt de Natie thans meer dan ooit; en zulks heeft niet alleen plaets in 't Burgerlyke, maer ook in 't Kerklyke. Vyf Classen der Noordhollandsche Synode, te weten die van Alkmaer, Haerlem, Hoorn, Enchuysen en Edam, door dit denkbeeld gedreven, opgemerkt hebbende, hoe 'er reeds zedert enigen tyd een misbruik, in 't begeven der honorabele en meer of min profitabele Synodale commissien, hunnes oordeels, was ingesloopen, zyn te rade geworden hunne handen in elkanderen te slaen, om dit misbruik te weren, en de zaken weder op den ouden regtmatigen voet te brengen. 'Er is ten dien einde een vast Plan, of Rooster gearresteerd, volgens welken de begeving dier commissien, onder de Predikanten der Steden en die van 't platte Land, op een egalen voet, zonder praju-

dicie van enig Lid, gebragt zou mogen worden. De meerderheid der Leden dier Clasfen vonden dezen Rooster goed; dan 'er waren, onder dezelven, ook zulken die 'er geen genoegen in namen. En 't gevolg hier van was, dat deze voorgeslagen schikking, op de laetstgehouden Synodale Vergadering te Hoorn, geheel en al verydeld werd; dewyl men aldaer goedvond, door het in train brengen van stemmen *per capita*, van den Rooster af te gaan, de commisfien op *den zogenaemden ouden voet* te begeven, en een ander plan ter begevinge van dezelven, in 't vervolg, de Clasfen *ad referendum* op te dringen. De tegen deze handelwyze protesten zyn geweigerd, en de protesteerende Leden hebben niets meer kunnen verkrygen, dan de bloote aentekening *in actis Synodalibus*, dat zy geprotesteerd hadden, en dat hunne overhandigde protesten *quasi* in de Synodale kist gelegd zyn. —— Op dit voorgevallene, zo als het in dezen Requeste gemeld, en door de nevensgaende Bylagen breeder opengelegd word, hebben de bovengenoemde vyf Clasfen besloten deswegens aen den hoogstgeëerbiedigden Souverain te doleeren, en H. Ed. Gr. Mog. het volgende verzoek voor te dragen.

„ De vyf Clasfen supplieeren en verzoeken by deezen allereerbiedigst UEd. Gr. Mog. dat het UEd. Gr. Mog. gunstig behagen mag —— aan de stem der Clasfen, immers in geheel *domesticque* zaaken, eene vrye en onbelemmerde *cursus* te doen geworden, ten einde den, by groote meerderheid der integreerende Leden der Noordhollandsche Synode, wettig gearresteerden Rooster effect te doen sorteeren, en wyders zodanige efficacieuze voorziening te doen, dat in het vervolg nimmer op de H. E. Synodale vergadering, byzondere leden hunne instructien te buiten gaan, en door het *capitatim* uitbrengen der stemmen, in zaken, op welke zy gelast zyn, volstrektelyk tegen de intentie van hunne principalen aangaan, of dezelve illuderen. —— of wel ——

„ De byzondere Clasfen te qualificeren, om zodanige gedeputeerdens, in zodanige gevallen, door kerkelyke middelen van constrainte tot hun pligt te brengen, te straffen, of te mulcteren, zo en indiervoegen, als de Clasfen, volgens kerkelyke wetten, en deeze van UEd. Gr. Mog. by dit suppliçq geimploreerde dispositie, zullen meenen te behooren." —— Het hier op verleende Appointement van H. Ed. Gr. Mog. luid aldus.

De Staaten van Holland en Westvriesland vinden goed, dat deeze Requeste gesteld zal worden in handen van de Heeren Gedeputeerden der Stad LEIDEN, *en onder Hun Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de Kerkelyke zaaken, om dezelve te examineeren, en de vergadering daarop te dienen van Hunne consideratien en advis.*

Brieven van eenige Jooden, over den tegenwoordigen toestand van den Christelijken Godsdienst en het Christendom, verzameld en in 't licht gegeven door c. v. s. *Te Haarlem, by* C. v. d. Aa, 1786. *Behalven het Voorbericht* 356 *bladz. in gr. octavo.*

Een Godgeleerde Roman over etlyke verschillende denkbeelden der Christenen, nopens verscheiden stukken der Christelyke Leere, die enige Jooden opzetlyk navorschen en beoordeelen: dit komt wat vreemd in; maer onze Romanschryver houdt zich, in 't geheele beloop van dit Geschrift, niet zeer aen 't waerschynlyke; een Man, zyner uitstekende bekwaemheid bewust, bind zich juist niet aen den natuurlyken loop der zaken.

De twee hoofdpersonadien zyn *Joseph de L...*, een gemoedlyke Jood, die tot den Christelyken Godsdienst overhelt; en *Israel C...*, die voor 't uiterlyke een Jood is, maer *allen Godsdienst*, zo als hy te kennen geeft, *voor enkel loert en bedrog houd*, en oordeelt, *dat men, met de verandering van Godsdienstbeleidenis, leeven kan als Hans Potagie met zijn muts*. Aen dezen laetsten openbaert zich de eerste, en houd deswegens met hem briefwisseling. —— Men zou dit natuurlyk niet verwachten, daer zulk ene correspondentie ten hoogste oneigen is; dan de Heer c. v. s. heeft zulks mogelyk best geoordeeld, om dus terstond een sterk contrast te maken, en daer door het Stuk te verlevendigen, gelyk dit genoegzaem het gantsche Geschrift door stand houd. *Israël C...* stelt alles gestadig in een bespotlyk licht; en *Joseph de L....*, die hem daer over bestraft, vordert intusschen, zo veel men bemerkt, geen voetstap op den weg, om een Christen te worden; maer *Israël C...* schynt enigzins tot ernstiger gedachten te komen, bewoogen door het gerust sterven van zynen Christelyken Tuinman, die éne der medewerkende oorzaken geweest is der meerdere overhellinge van *Joseph de L....* tot het Christendom. Deze Tuinman is een welmenend mensch, en hy word hier byzonder in een gunstig licht gesteld, om dat hy, zonder agt te geven op de uitlegkunde, zich aen de letter van den Bybel houd. Hy is echter een Protestant, en de Heer c. v. s. schryft ook als zodanig een: ongetwyfeld heeft onze Romanschryver, met dit eenvouwig letterlyk verstaen van den Bybel dus aen te pryzen, niet gedacht aen de woorden, *dit is myn lichaem*: doch wie is ook altyd even oplettend! —— By deze Briefwisseling komt nog een Brief van *Isaac M...* aen Rabbi *Josua B... L...*, benevens het antwoord van dien Rabbi; welke Brieven eigenlyk niet zo zeer tot den Roman behooren, als wel betreklyk zyn tot het hoofdbedoelde van den Heer c. v. s., in het opstellen van dezen Roman.

'Er worden naemlyk, volgens het oordeel van dien Heer, thans

thans velen onder de Christenen gevonden, die zodanige denkbeelden van den Christelyken Godsdienst vormen, dat ze daer door denzelven geheel ondermynen: dezulken ten toon te stellen is, naer het geheele beloop van dit Geschrift, het hoofdbedoelde van dezen Roman. —— Hieromtrent komen by hem boven al in opmerking, de *Instellingen van den Natuurlyken en geopenbaerden Godsdienst*, benevens de *Geschiedenis van 't bederf des Christendoms*, door *J. Priestley* geschreven; mitsgaders het *Samenstel der zuivere Wysbegeerte of de leere der Gelukzaligheid, volgens het Christendom*, opgesteld door *G. S. Steinbart*. Verder heeft hy het oog op ene gansche reeks van Schriften van Hoogduitsche Godgeleerden, die veelal in 't Nederduitsch vertaeld en uitgegeven zyn, door dezulken, die de daerin voorgedragen leeringen enigzins toegedaen zyn. By dezen komen ook nog andere zo binnen-als buitenlandsche Schriften; en daernevens ook de denk-leer- en handelwyze van velen in ons Vaderland, zo in als buiten de publicque Kerk. —— Hy stelt dit alles, als opgemerkt door Jooden, in 't sterkste licht, en doet *Israël C....*, mistgaders *Isaac M...*, hieruit afleiden, dat het wel dra gedaen zal zyn met den Christelyken Godsdienst; waerop dan de Joodsche Godsdienst zal zegepralen; waer tegen nochtans inloopen de gedachten van Rabbi *Josua B... L....*, die deze flikkerende hoop, ten minste voor als nog, geheel uitbluscht.

Naer het beloop van alles, wat onze Romanschryver dezen Jooden in de pen legt, komt ons de Heer c. v. s. voor, als ware hy de Man, die den echten proefsteen der Christelyke Leere, byzonder, in handen heeft, en by wien alles, wat maer met zyne denkwyze, zelfs ook in 't uitlegkundige, niet overeenkomt, niet alleen verkeerd, maer ook terstond min of meer geschikt is, om den Christelyken Godsdienst te ondermynen. Alle dezulken, die in Godgeleerde stellingen enigzins van den gewoonen weg afwyken, zyn, in 's Mans oogen, Deïsten, of zodanigen, die het Ongeloof in de hand werken. Hy vind dat in hunne denk-leer-en handelwyze, of regelrecht of zydlings, ten minste by ene eerste, tweede of derde gevolgtrekking, en spreekt bestendig geheel uit de hoogte. 'Er heerscht in alles zo sterk een geest van waenwysheid, bitterheid en kwaedaertige verdraeijingen, als men maer zeldzaem in enig Godgeleerd geschrift ontmoet; en 't geheele Geschrift is op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat de Schryver, indien hy, gelyk men denken moet, 'er mede beoogd heeft, deze en gene leerstellingen, zo veel in hem was, uit te rooien, by gebrek van een goed doorzigt, een geheel verkeerden weg ingeslagen hebbe.

Hy brengt den Lezer ene menigte van Leerstellingen onder 't oog, die hy gevaerlyk agt, en welken hy niet wederlegt: des het ligtlyk kunne gebeuren, dat velen ze hier door leeren ken-

kennen en opmerken, die 'er anders nimmer om gedacht zouden hebben. Men heeft meermaals op die wyze, zelfs tegen zyn eigen oogmerk aen, onvoorzichtig voet gegeven, tot het verspreiden van zommige leeringen: gelyk zo iemand, op het lezen van ene lyst van zogenaemde Ketteryen, eigenlyk ter waerschouwinge opgesteld, tot het ombelzen van verscheiden derzelven oversloeg. —— Een enkel woord van gezag — ene bloote magtspreuk van veroordeeling —— is te zwak om dit af te keeren.

Wel byzonder moet een ieder, die dit Geschrift doorbladert, deswegens in 't oog loopen, een uitvoerige brief van *Israël C...* aen *Joseph de L....* Dezelve is zo spottende met den Christelyken Godsdienst opgesteld, als ons immer een Geschrift van dien aert ter hand gekomen is. Alles word hier verwardlyk onder een gemend, met historietjes opgeschikt, en zelfs Schryvers, die in ene vry algemene hoogagting der Christenen deelen, worden 'er in ten toon gesteld, als waren zy 't eens met de Ongeloovigen. *Israël C...* schryft dit alles in zo luchtig een trant, dat iemand, die nog enige agting voor den Godsdienst heeft, dezen Brief niet dan met verontwaerdiging kunne lezen. Zulks heeft hier te meer plaets, daer men begrypt, dat dezelve aen losse en onbedagtzame menschen moet behagen, en men ongetwyfeld te wachten heeft, dat ze van velen der zodanigen reeds met gretigheid gelezen zal zyn; waertoe ook de schryfwyze zelve aenleiding geeft. 'Er is toch in dezen gehelen bondel geen één Brief zo natuurlyk geschreven als deze Brief van *Israël C...*; des men, (zo de aert van dit Geschrift ons niet van het tegendeel overtuigde,) bykans in de verzoeking zou geraken, om te denken, dat de Romanschryver hier eigenlyk recht in zyn element ware. —— Daer dit intusschen verre van daer zy, komt ons het opstellen van zodanig een Brief ten minste voor, als een stap van de uiterste onvoorzichtigheid. 't Is ons althans ten hoogste vreemd, dat de Heer e. v. s., indien hy waerlyk een Godsdienstig Man zy, zulk een Brief heeft kunnen schryven, ter drukperse schikken en openlyk gemeen maken; of het moet zyn, dat het hem, in ene driftsvervoering, aen oordeel gemangeld hebbe, en dat hy, by gebrek van rechte Menschenkennis, het gevaerlyke hiervan niet bespeurde. —— Wat 'er van zy, 't is om 's Mans eer te wenschen, dat zyn naem, dien hy zo wel verborgen heeft, dat men zich, gelyk hy in zyne Voorrede te kennen geeft, *vruchteloos zou vermoejen*, om denzelven na te speuren, nimmer openlyk bekend worde; hy heeft, vermoedlyk, zyne drift, na derzelver uitbersting, bedaerder geworden zynde, genoeg te dragen aen de beschuldiging van zyn eigen geweten.

Ben-

Hendrik Stilling's Kindsheid, Jongelingsjaaren en Vreemdelingschap. Eene waare Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, by W. Troost, 1786. *Buiten het Voorbericht*, 506 *bladz. in octavo.*

Het Voorbericht van dit Geschrift verzekert ons, dat de Geschiedenis, in deeze bladeren vervat, echt is, en zegt uitdrukkelyk: „ Men kent, door geheel Duitschland, den beroemden Schryver; wy zouden, zo wy niet oordeelden, dat „ dit tegen de bescheidenheid streed, zynen naam kunnen noemen; en men is verzekerd, dat deze bladen, onder vercierde namen, de geschiedenis van zyn eigen hart en de „ lotgevallen van zyn eigen leven behelzen." Op deeze verzekering aangaande, houden wy dan dit Boek voor eene waare Geschiedenis: en zullen onzen Leezer een zeer kort verslag van deszelfs inhoud mededeelen.

De zogenaamde *Hendrik Stilling* dan, is de Zoon van *Willem Stilling*, een Kleermaaker, en een Klein-Zoon van *Evert Stilling*, een' Kolenbrander. Het Tooneel wordt geopend in Westphalen. Onze *Hendrik* verliest in zyne kindschheid zyne Moeder; en zyn Vader, een Man van *Pietistische* gevoelens, voedt hem op in eenzaamheid, en doet hem, in zyne kindschheid, allerlei soort van geestverwilderende boeken leezen, en leidt hem op in zyne dweepende denkbeelden. *Hendrik*, de harsens van wonderlyke gevoelens vol hebbende, begeeft zich aan het School-houden, en dit School-houden, waartoe hy geheel ongeschikt was, niet uit hoofde zyner bekwaamheid in de vereischte kundigheden, maar door derzelver verkeerde toepassing op den geest der Kinderen, enz. verwisselt hy geduurig met de handteering van Kleederen te maaken. Ondertusschen wil *Hendrik* al hooger en hooger op, en vindt geduurig tegenspoeden, zo dat wy hem nu in de Snyderswinkel en dan in het ampt van Schoolmeester bezig zien. Middelerwyl heeft hy eenige maalen inlichtingen en voorgevoel van zyn toekomend lot; alles op eene vry wonderlyke en ongeloovelyke wyze. Het was dan op zekeren tyd, dat hy in zyne ziel als een stem hoorde: *Ga uit uw Vaderland van uw Maagschap, en uit uws Vaders huis naar een Land dat ik u wyzen zal.* Hier op neemt hy het besluit tot zyn Vreemdelingschap: en, zonder eenig geld, of bepaald oogmerk, verlaat hy, met kennis van zynen Vader, zyne geboorteplaats: Buiten dezelve gekomen, bejegenen hem geduurig zeer vreemde gebeurtenissen, gelyk natuurlyk is, dat aan iemand, zo onvoorzigtig en vreemd van gevoelens, als *Stilling*, overkomen, zonder noodzaaklyk een meer dan gewoon bestuur der Goddelyke Voorzienigheid in het spel te brengen. *Stilling* heeft nog al vry veel dienst van zyn naald, en blyft zukkelen, het nu eens beter, dan erger hebbende, tot dat hy by zekeren *Spanier* Huisonderwyzer wordt, —— daar

—— daar vertoeft hy zeven jaaren. —— Hy kende, nu buiten zyne Moederspraak, Latyn en Fransch. —— Hierop krygt hy een inval om Grieksch te leeren, 't geen hy in eenen zeer korten tyd magtig wordt, gelyk ook eenig Hebreeuwsch. Intusschen blyft zyn lot onzeker, tot dat hy, weder op de een of andere wyze, bovennatuurlyk aangemaand, besluit, dat zyn aanleg tot de Medicynen is. Hy krygt kennis aan zekeren *Friedenberg*, en verlieft, maar mede op eene bovennatuurlyke wyze, op *Christina* diens Dochter, en de verlooving volgt, op het oogenblik dat zy op elkander verliefden. Voorts gaat *Stilling* te Straatsburg, weder zonder geld, of zonder uitzicht op het zelve, zyne Studiën voortzetten. Langs zeer wonderlyke en ongeziene wegen, krygt hy geld in den vereischten overvloed; huwt zyne *Christina* en wordt Doctor in de Medicynen.

Een Rhapsodie van Dwepery, gepaard met anders vry gezuiverde denkbeelden.

Mijn Slaapmuts, door den Heer MERCIER. Nulla dies sine linea. *Eerste Deel. Tweede Stuk. Te Haarlem, bij* C. H. Bohn en Zoon, 1785. *In gr. octavo,* 185 *bladz.*

Dit tweede Stukje, in den zelfden smaak als het voorige opgesteld (*), behelst weder eene verscheidenheid van bespiegelende onderwerpen, die den geest, op verschillende wyzen, een aangenaam onderhoud verleenen. De schoone Lente streelt ons; de rustlooze werkzaamheid voor den Matroos trekt onze aandagt tot zig; het laate uitvinden der Stygbeugels doet ons het zeldzaame en den traagen voortgang der uitvindingen opmerken; de beschouwing der Vorstlyke Regeeringe en der Dwingelandye leert ons het geluk van een Volk kennen, dat onder geen Dwingelandy zugt, maar welks Bestierders niet anders beoogen, dan het heil der Ingezetenen, uit dien hoofde bemind, en daar door magtig worden; onderrigtingen, hoe de voorspoed te gebruiken, eene aanpryzing der milddaadigheid, — deeze en soortgelyke onderwerpen, benevens anderen van veelerleien aart, brengt ons de Heer *Mercier* hier voor den geest, en noopt ons tot leerzaame overdenkingen, die te gelyk nuttig en aangenaam zyn. —— Tot een byzonder staal uit derzelver menigte diene de volgende *Droom*, welke, hoewel in de eerste plaats betrekkelyk tot den Adel, ook gereedlyk over te brengen is, op alle de zodanigen, die 'er maar al te veel gevonden worden, welken hun Aanzien geweldaadig misbruiken, en op hunnen Rykdom trotschen.

„ Ik droomde, zegt de Schrijver, dat ik magtig rijk was, zelfs zoo, dat mij 't hoofd van al die rijkdommen draaide: dat ik den adelstand gekogt had met een groot landgoed, eindelijk, dat ik den titel van Baron voerde.

„ Weldra liet ik mijn wapenschild op de deuren, vensters en

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII. D. bl. 137.

en schoorsteenen van myn kasteel schilderen: het zelve op de hoeden en kousen mijner bedienden plaatzen, en op de hoefijzers mijner paarden graveeren; zelfs zonderde ik mijne *Garderobe* 'er niet van uit, alles moest de wapens van mijn Heer den Baron vertoonen.

„ Ik verzaamelde ook om die redenen een groote Bibliotheek, alleen om mijn Wapen op elk boek te doen zetten; en leende die boeken aan elk die 'er na vroeg; zelfs las ik nooit, om dat ik te rijk was.

„ Ik gaf vijftigduizend kroonen aan een opsteller van geslacht-registers, die mij deedt afstammen van LODEWYK den dikken uit de vrouwelijke linie, en die kostbaare geslagtlijst hing ik, op de aanzienlijkste plaats van mijn zaal, aan den wand.

„ Iemand, aan mijn tafel spijzende, zeide, dat alle menschen uit één stam sprooten, dat de Adel alleen op persoonlijke verdiensten moest gegrond zijn; ik hield staande, dat men een Edelman moest gebooren zijn, om in de waereld te vorderen; en schoon de andere op dit overtuigend antwoord zweeg, om dat hij zijn maag braaf vulde, deed ik hem aan mijn deurwagter opmerken, om hem, wanneer hy wederkwam, niet toe te laaten.

„ Een ander gast hield staande, dat zoo de Groote Heer lust kreeg om zig te doen doopen, men hem niet als Kannunik in een Duitsch Kapittel zou aanneemen, wijl hij geen bewijs van den kant zijner moeder kon bijbrengen: deezen betoonde ik eene bijzondere Vriendschap, wijl hij mij dikwerf zeide, dat ik, volgens mijn geslagtlijst, agt kwartieren kon toonen. —— Dit gestaadig te hooren zeggen overtuigde mijzelven van de waarheid, en ik eerbiedde een grooten deugniet van een zoon, om dat hij een graad edeler was, dan ik.

„ Mevrouw de Baronnes viel in flaauwte, als men een Burgerman aankondigde. Zij deedt mij koopen *le Nobiliaire en l'art Heraldique*, in welke boeken zij bijna den gantschen dag las, en volgens haar zeggen ontdekte ik, ontegenspreeklijk, dat onze adeldom van eeuwigheid was.

„ Onze daaglijksche gesprekken gingen meest over 't onderzoek, wie de adelijkste Vorst in Europa was. Verscheide gekroonde hoofden verlooren bij dit onderzoek, en hun kroon verbleekte voor 't doorziend oog van Mevrouw de Baronnes: in tegendeel had zij een' geestelijken eerbied, voor een klein Vorst, wijl zij beweerde, dat het bloed, van twee doorlugtige huizen vereend, edeler was dan van elk in 't bijzonder.

„ Ik herhaalde haare zeggingen in elk gezelschap: zij beloonde mij als dan met een teder glimlagje dat mij verrukte: want zeedert lang had zij mij overtuigd, dat een sterke liefde alleen haar hadt overgehaald om mij tot man te neemen.

„ Daaglijks ging ik ter jagt, en zoo een boer ongelukkig een haas doodde, deed ik hem in een donkeren kelder werpen, die ik een gevangenis noemde, en daar bij bijna van de rotten

ten en muizen werdt opgegeeten. Ik woonde altoos de hooge Mis bij, en dan verzogt ik den Priester ter maaltijd, om dat hij over de liefddaadigheid gepreekt hadt, en onder den maaltijd prees ik zijne welfpreekendheid.

„ Mevrouw de Baronnes verzogt mij, om nu en dan de Boeren te doen afrosfen, om hen ondergefchikt te maaken, ik volgde haar raad, om mijn rang te bewaaren. Een dier boeren ontmoette mij eens op een eenzaamen weg, en leerde mij door een gevoelig bewijs, dat de ongelijkheid der ftanden een hersfenfchim was. Een bewijs, dat ik Mevrouw de Baronnes niet verhaalde, om dat zij de mooglijkheid 'er van nooit zoude geloofd hebben.

„ Ik had een groote dogter, door haar moeder in de ftriktfte denkbeelden van haaren adel en rang opgevoed. Pas zes jaaren oud, gaf zij den zoon van den Prefident een klap, om dat hij haar op 't einde van een menuët hadt willen kusfen, waarna zij hem, op eene edele manier, de hand ter kus aanboodt. Dit voorfpelde aan Mevrouw de Baronnes eene aanzienlijke verbintenis, om dat de kragt van 't bloed zig zoo vroeg in haar ontdekt hadt.

„ Mevrouw de Baronnes befchouwde mij als een verdwaald Vorst, dien door zijn duistere geboorte een kroon gemist had; haar teederheid troostte mij dikwerf; mij voorhoudende alle de zorgen en ongerustheden aan een kroon verknogt; zij deedt mij opletten, dat een mijner kleinzoonen opvolger zou zijn van een uitgeftorven ftam, en dat mijn geflagtboom niet zou fterven, zonder nieuwe vrugten te geeven.

„ Verrukt door die fchoone denkbeelden, drukten wij elkaar teederlijk in de armen, vooral wanneer wij de aanftaande waardigheid onzer nakomelingfchap befchouwden. Mevrouw de Baronnes was, na dergelijke gefprekken, geheel vervuld met de deugden der Vorften, en verneederde zig, een boer als een mensch te behandelen; want inderdaad zij was met eene heerschzugtige ziel gebooren.

„ Mijn dogter werdt groot: zij kende, in een juiste order, en zonder verwarring, onze geflagtlijst geheel van buiten, en de Wapenfchildkunde was haar liefhebberij. Mevrouw de Baronnes befchouwde alle Burgers als gevogelte dat op een voorplein loopt, niet vreezende dat haar dogter ooit zou verleid worden: maar burgers, die zij bij Indiaanfche haanen vergeleek, konden haar fpreeken en vergezellen: dog een Edelman fprak nooit met haar dan in 't bijzijn van de Moeder, en op een zekeren afftand.

„ Wie hadt dit ooit kunnen voorzien! de zoon van den Baillluw van 't Dorp bezwangerde mijn Dogter. Mevrouw de Baronnes, geheel woedend, ontdekte dit ongeluk aan mij; ik, hier door mijn ftamboom vernietigd ziende, verviel in een raazende verwondering, en dagt van fpijt te fterven; maar — wat gebeurde 'er? — ik ontwaakte."

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de Reize der Israëlieten in de Woestijne, en eenige bijzonderheden van Jerusalem en deszelfs omtrek. Door R. SCHUTTE, *in leeven Predikant te Amsterdam. Te Utrecht bij* G. T. *en* A. v. Paddenburg, *te Rotterdam bij* J. Bosch *en* R. Arrenberg, *te Amsterdam bij* M. de Bruyn, 1785. *Behalven het Voorberigt van* J. C. MOHR, 229 *bladz. in gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht, is deze ontvouwing van de Reize der Israëlieten door de Woestyn het laetste Werk van den hooggeagten *Schutte*, in zyn zes- en zeventigste jaer geschreven; na dat hy dit onderwerp, in vroegere jaren, zo dikwerf, en van zo onderscheiden zyden had overwoogen, dat hy meermaels plag te zeggen: „Ik heb wel even veel jaaren die Woestijne doorgereisd, „als de Israëlieten zelve daar in hebben doorgebragt." Ook toont de wyze van uitvoering ten klaerste, dat het geen overhaest Werk is, nadien het alomme de duidelykste kenmerken van een nauwkeurig onderzoek en welwikkende overweging draegt. —— Zyn Eerwaerde geeft ons hier, in de eerste plaetze, een achtervolgend verslag van de reize der Israëlieten, uit Egypte door Arabie naer Kanaan, met ophelderende aenmerkingen over hunne Legerplaetzen, en het merkwaerdigste hier en daer voorgevallen. —— Vervolgens deelt hy ons mede ene tydrekenkundige ontvouwing van die reize; welke ons den tyd van hun verblyf in hunne Legerplaetzen, en den tyd van hunne verschillende tochten onder 't oog brengt. —— Aen deze twee de geheele reis der Israëlieten doorloopende Verhandelingen is gehecht ene derde Verhandeling, welke byzonder gaet over Israëls reis van Sinai naer Hor; strekkende ter opheldering van het duistere in 't geschiedverhael Deut. X. 6, 7. en Exod. XXXIII. 1—16. vergeleken met Num. XXXIII. 31—33. —— En hier by komen nog vier Verhandelingen, in welken zyn Eer-

waerde een berigt geeft van de gelegenheid van 't Gebergte Seir en de Stad Petra, mitsgaders van de ligging van Golgotha; vervolgens gewag maekt van de Bergen en Bronnen van Jerusalem; en eindelyk zyne gedachten mededeelt over de gegrondheid der overleveringe, nopens de plaets van 's Heillands Hemelvaerd op den Olyfberg.

Bybeloefenaers zullen dit Geschrift, zo met betrekking tot de groote hoofdzaek, de reis der Israëlieten in de Woestyn, als met opzicht tot de andere gemelde byzonderheden, met een leerzaem vermaek doorbladeren; nadien het uitlegkundige oordeel van den Eerwaerden *Schutte* hier meermaels aen verscheiden plaetzen der Heilige Schrift een duidelyk licht byzet. Tot een stael hier van diene het volgende gebruik dat hy maekt van zyn bericht, wegens de gelegenheid van 't Gebergte Seir. ——— Men heeft naemlyk dit Gebergte te onderscheiden in 't *Noordlyke* en *Zuidlyke*. Het *Noordlyke Seir* liep noordwaerds van Kades Barnea, of het Gebergte Hor, gelyk ook van Elath naer Petra, en vervolgens, zich wyd en zyd uitstrekkende, naer het zuidlyke einde van de Doode Zee. Dit was de eerste en eigenlyke bezitting van Esau en zyn nageslacht. Het *Zuidlyke Seir*, grenzende aen de zuidlykste landpalen van Edom, werd door de golf van Elath en die van Heroopolis bepaeld, en strekte zich zuidwaerds van Kades Barnea uit tot het effen veld van Paran ten zuide van den Berg Sinai. ——— De Eerwaerde *Schutte* dit onderscheid aengetoond, en opgemerkt hebbende, dat hierdoor enige schynstrydende plaetzen gereedlyk vereffend worden, vervolgt daerop indezervoege.

„ Dan laaten zich ook, mijns oordeels, voegzaam vereffenen verscheidene zwaarigheden, welke zich opdoen uit Esaus togt van 't *gebergte Seir*, naar de beek Jabbok, Gen. XXXII. 3, 22; en uit Jakobs voornemen, om bij zijnen broeder Esau tot Seir te komen, Gen. XXXIII. 14, gelijk Esau daar weder heen trok, vs. 16. Men weet dat Esau 't *gebergte Seir* bewoond heeft: dit leert ons Moses uitdrukkelijk, Gen. XXXVI. 6——9. Die verhaalt daarenboven, dat God, door 't verdrijven der Choriten, voor Esaus nazaaten daar plaats gemaakt heeft; min of meer als hij voor de Israëlieten in Kanaan tans doen zou, Deut. II. 22. Hier doen zich nu de zwaarigheden op. Bijaldien '*t gebergte Seir* alleen aan den zuidkant van het gebergte *Hor*, hedendaags waarschijnlijk de berg *To* genoemd, gelegen heeft tot den berg *Sinai* toe: (1.) Hoe komt het,

dat

dat Jakob booden zendt van de beeke Jabbok, naar 't noorden van Kanaan gelegen, om zijns broeders aangezicht in 't vriendelijke te mogen zien? (2.) Hoe komt het dat Esau, heel van de ſtreek omtrent Sinai, naar de beeke Jabbok trekt? (3) Hoe is het te begrijpen, dat Jakob zijnen broeder kan belooven, dat hij bij hem te *Seir* zal komen, het Oosten door 't Overjordaanſche, zoo men zich verbeeldt, omtrekkende, daar hij aanſtonds de Jordane overtrekt, en naar Sichem ten westen van de Jordane reist?

„ Brocardus heeft deeze zwaarigheden gezien: Hij meent, dat 'er twee *Seirs* geweest zijn; een aan 't oosten van de Jordane in de halve ſtam van Manasſe, en een omtrent de woestijne Paran digt bij de Roode zee, in de beſchr. van 't H. land C. V. p. 174. ——— Dan ik kan niet zien, dat men noodig heeft, twee zoo wijd van elkander afgeſcheidene *Seiers* te ſtellen: dat men het *noordelijke* bij de beek *Jabbok* zou moeten zoeken. ——— En men ontmoet geen voetſpoor bij de beek Jabbok, noch van den *Berg Seir*, noch dat de Edomiten ooit zoo verre met der woon zijn doorgedrongen. ——— Integendeel daar was, gelijk bekend is, de woonplaats, niet der Edomieten, maar die der Ammonieten, Amorieten, enz.

„ De Edomieten woonden ten zuiden van Kanaan, en in 't geheel niet ten Oosten, gelijk ik tegen den Heer Voltaire, die Midian voor een deel van het Edomitiſche houdt, en door eene onverſchoonlijke onkunde, tusſchen de Arnon en de Zered plaatst, onwederleggelijk heb bewezen (*). Ik heb klaar getoond, dat Ptolomeus, integendeel, een ſtreek van Idumea geheel aan 't westen der Jordane meldt, wanneer hij ſchrijft: (†) [*Steden*] *van* [*dat*] *Idumea*, *'t welk geheel is aan 't westen der Jordane.* Eigenlijk aan 't westen der Doode Zee. Doch hij begrijpt de Jordane, als of ze doorliep tot het zuidelijk end der Doode Zee. Deze Landbeſchrijver ſtemt dan overeen met Brocardus, die het Edomitiesch Seir, in 't zuiden van Kanaan, tot digt bij de woestijn Maön doet loopen. Maön nu wordt gemeld bij Hebron, gelijk ook bij Carmel, dat maar tien, en bij Ziph, dat maar acht Rom. mijlen van Hebron lag. Men vergelijke Joſ. XV. 45———55, met het Naamboek van Euſebius en Hieronymus in de naamen Ar-

(*) In de Acad. der Gel. 1 D. bl. 315.

(†) Geogr. L. V. C. XVI. p. 141.

Arbok, Carmel en Ziph. Dus moet het uiterste van *Seir* omtrent de punt der Doode Zee, met een bogt naar 't noordwesten, geloopen hebben. Ja wat zeg ik! *Het gebergte Seir* wordt duidelijk tot eene landpaale gesteld aan dezen kant, niet verre van Baala of Kiriath Jearim, voor den stam Juda, Jos. XV. 10. Derhalven, moet het noordelijk end van 't Edomitiesch *Seir* gelegen hebben, genoegzaam tegen 't midden der Doode Zee, op de noorder breedte van 31 graaden, een uur of wat ten zuiden van Hebron, alwaar Isaak, de Vader van Jakob en Esau woonde, en werwaards Jakob tot zijnen ouden Vader, na zijne wederkomst uit Paddan Aram, welke omtrent het 2975 jaar van den Jul. Tijdk. voorviel, was te rug gekeerd, om bij hem in Mamre te Kiriath Arba, welk is Hebron, te woonen, gelijk hij, al eenigen tijd te vooren, zich met der woone daar digt bij te Bethlehem had neergeslagen, Gen. XXXV. 19——29. De groote Usher brengt Jakobs terugkomst te Hebron, tot het zesde jaar na zijne wederkeering uit Paddan Aram, het 2981 van den Jul. Tijdkring. Middelerwijl vertrok Esau, die te vooren in Kanaan, ten zuide van Hebron, tot het gebergte *Seir* toe woonde, van daar met zijn huisgezin, en al zijn have en goed, naar een [ander] land, te weten dat der Chorieten, die 't gansche *noordelijke Seir* besloegen. En, 't gene zeer opmerkelijk is, „ hij vertrok *van 't aangezicht* zijns „ broeders Jakobs, om dat hunne have te veel was, om „ samen, dat is, digt bij een te woonen; en dat het land „ hunner vreemdelingschappen hen niet kon draagen van „ wege hun vee." Derhalven woonde Esau van dien tijd af, *op het gebergte Seir*, daar hij te vooren *aan* woonde. Zoo moet men Moses aantekening verstaan, Gen. XXXVI. 6—8. Dit onderstellende, gelijk ik het beweezen hebbe, laaten zich alle de vraagen, welke ik gedaan hebbe, gemaklijk beantwoorden.

„ (1.) Jokob zendt boden van de beeke Jabbok, tot zijnen broeder naar het land Seir, Edoms landstreek in Kanaan; om zich met hem te verzoenen, en de oude veete uit het harte wech te doen. Gen. XXXII. 3 —— 5. Zijnde hij voornemens, om, als de vriendschap getroffen wierd, zich in Kanaan, eerst te Sichem, daarop te Bethel, te Bethlehem, en vervolgens bij Hebron, (ten einde zijnen ouden Vader tot ondersteuning te wezen,) met zijne have en veeweiderij ter neêr te slaan. Dit kon niet geschieden, bijaldien de broeders in onmin met elkanderen leef-

leefden. (2.) Dan ziet men, dat Esau, niet van Paran en Sinai, 't gene wel vier graaden of 80 uuren gaans van de beeke Jabbok lag; maar uit Kanaan gekomen is, van *den berg Seir*, wat zuidelijker dan Hebron, alwaar hij woonde, en dat maar 1½ graad of 30 uuren van de Jabbok was. (3.) Dan is, inderdaad, Jakob, volgens zijne belofte, tot zijnen broeder gekomen, *te Seir* in Kanaan: bij wien hij, zoo wel als bij zijnen ouden vader Isaak, niet alleen een bezoek zal hebben afgelegd, na zijne te rugkomst uit Paddan Aram, maar in wiens buurschap hij zelfs is komen woonen. En men moet vooral begrijpen, waarvan hier zeer veel afhangt, dat Esau, zoo wel als Jakob, hunne reizen niet door 't Overjordaansche aan de oostzijde, maar aan deze zyde der Jordane, de westkant langs, gedaan hebben.

„ 't Verkeerde begrip van deze reize, en van de waare gelegenheid van dat *Gebergte Seir*, aan welks voet in Kanaan Esau te dier tijd woonde, is de groote oorzaak van alle de verwarringen, waar in men zich, en ten opzichte der aardbeschrijving, en met betrekking tot de tijdrekening, gestort heeft; weetende niemand, buiten dat, raad om de samenwooning van de twee broeders, Jakob en Esau, in 't land Kanaan, en 't vertrek van Esau naar eén ander land, gemerkt hunne have te veel was, om samen te woonen, recht in de tijdrekening te plaatsen. Dit is, naar mijne gedachten, kort na dat Jakob in Mamre bij Hebron is 'komen wooneu: wanneer de Broeders in vriendschap gescheiden zijn, en Jakob te Hebron gebleven; maar Esau verder zuidwaard opgetrokken is, en 't gansche noordelijk *Gebergte Seir*, 't welk God aan hem gaf, na 't verdrijven der Chorieten, beslaagen heeft.

„ Dit *noordelijk gebergte* moesten de Israëlieten daarom, ten tijde van Moses, aan de Edomieten laaten; willende God hun van dit land niets geeven, ook niet tot de betreedinge van eene voetzoole: maar door het *zuidelijke Seir*, dat de Chorieten behielden, zouden ze dwars en langs rond trekken. Deut. II. 1—6."

Oude Joodsche Brieven, Samenspraeken en Verhaelen van sommige tydgenooten des Zaligmaekers, behelzende het voornaemste der Euangelie-geschiedenissen. Gevolgd naer het Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER, *Prediker in de Weeshuiskerk te Zurich. Eerste Deel. Te Leyden by* L. Herdingh, 1785. *Behalven de Voorreden*, 388 *bl. in gr.* 8vo.

Ten einde het verhael der Euangelisten, nopens 's Heillands geboorte, omwandeling op aerde, sterven, opstanding en hemelvaerd, met te meer levendigheid en nadruk voor den geest der Lezers, ook van min geoefenden, te brengen, is de Heer *Pfenninger* te rade geworden, enigermate een nieuw plan te vormen, of althans het zelve, in zo verre het voor hem reeds enigzins gevormd ware, verder uit te breiden. Hy heeft getragt zich die denkbeelden eigen te maken, welken men, natuurlyker wyze, mag vooronderstellen plaets gehad te hebben, by de tydgenooten van onzen Zaligmaker; hunne daeruit voortvloeiende overdenkingen en redeneeringen, in deze en gene omstandigheden. Overeenkomstig hiermede doet hy hen aen elkanderen Brieven schryven, of onderlinge redewisseling voeren, en brengt verhalen van de zodanigen te berde, in welken zy bericht geven van 't geen hun wedervaren is, en 't geen zy in hunne ontmoetingen opgemerkt hebben. De Persoonen, die hy dus invoert, zyn, buiten de zodanigen, welken in de Euangelische Geschiedenissen genoemd worden, menschen van allerlei rang en staet, niet alleen, maer ook menschen van verschillende geäertheid en denkwyze, hoedanige 'er in die dagen, als uit het Euangelische verhael blykt, in ene groote verscheidenheid gevonden werden: 't welk hem de gelegenheid geeft, om de voornaemste geschiedenissen van alle zyden te beschouwen, en de daer omtrent te maken overwegingen in opmerking te nemen. —— Zyn Eerwaerde heeft dit plan, by uitstek, leerzaem en stichtelyk uitgevoerd; des allerleie soorten van opmerkzame Lezers 'er een nuttig gebruik van kunnen maken. Bovenal heeft hy, 't geen in zulk een schryftrant een gewigtig vereischte is, de Natuur in 't algemeen, en de verschillende geestgesteldheid der menschen in 't byzonder, zo wel gade geslagen, dat men veelal zich genoegzaem konne verbeelden, ten minste zich eigenaertig voorstellen, dat men de bedoelde Persoonen hoore spreken, of een Brief door den zodanigen opgesteld leze. Men oordeele hier over uit de twee volgende Brieven van *Maria* aen

aen *Elisabeth*, betrekkelyk tot het Euangelische verhael, Matth. I. 18—25. —— De eerste gaet inzonderheid over hare bekommering, wegens het aenstaende gedrag van *Joseph* jegens haer; en de tweede ontvouwt hare vreugderyke gemoedsgestalte, op het verdryven van alle bedenkelykheid desaengaende, uit het gemoed van *Joseph*, op een Godlyken droom, die hem van de kuischheid zyner Beminde verzekert. Zie hier dezelven, zo als ze in dit Geschrift voorkomen.

MARIA aen ELISABETH.

(Vergelykt Mattheus I. vers 18, 19.)

„ God zy geloofd vóor al die vergenoeging en zegeningen, voor alle uwe liefde en weldaden, welke ik, in al den tyd van myn verblyf by u, genoten hebbe! Dierbare Elizabeth! ik kan byna niet gewennen van u af te zyn. Geduurig verbeelde ik my, dat ik u moet spreken, dat ik uwen engelachtigen Joannes in slaep moet zingen. Is hy nog welvarende? Ziet hy u nog steeds met zo veel schyn van kennis aen? —— ik zag nog nimmer zulken kind; het is geduurig, als of hy met zyn gezicht, als 't ware, wilde spreken.

„ Myn reize was zeer voorspoedig, en ik hebbe de mynen wel gevonden. Ik danke den Heere nog dikwyls met een byzondere blydschap, dat ik niet genoodzaekt was, voor uwe verlossing herwaert te keeren. Hoe kan toch de indruk zoo spoedig verflauwen van alles, wat daerby voorviel, en, onder ons, gesproken, gebeden en onuitspreeklyk gevoeld werd; 't welk alles een zoo krachtige sterkte gaf aen myn geloof!

„ Een zaek egter baert my nog steeds niet weinig kommer. Maer het is my goed, dat ik my ook daerin aen mynen God houde, dat ook myn hart niet wankelt in vertrouwen en overgegevenheit aen God. Ik heb deernis met mynen Minnaer. Hy bemint my —— ja Rachel was niet zoo geliefd by Israël, als Joseps hart verkleefd is aen het myne; en ik beminne hem als myn leven; — Nazareth heeft geen éénen zoo braeven meer in zig. Welke twyfelingen moeten hem mynenthalven kwellen en folteren? Hoe kan, hoe durft hy op myn bloote woord geloven, wat my God liet wedervaren? God alleen weet

 dat

dat groot geheim en myne onfchuld, en de geheele werelt moet my veroordeelen; ook myn Jofeph kan zulks niet wederftaen. Helaes! hy zal my verlaten, indien God, door zyne wondervolle beftuuring, zulks niet verhoede. Te fchande maken zal hy my niet, des ben ik verzekerd; daertoe is hy al te goedaertig. Maer zoo ftil, zoo geheim, als mogelyk is, zich van my ontdoen — dit zal hy doen. Een fcheidbrief! — ik — van Jofeph, dit gaet my door 't hart! ook offchoon hy geen letter in den fcheidbrief plaetst, die myne eer bezwalken kan! — In Gods naem! het zy zoo! ook dan, wanneer my de werelt verlaet, — wanneer vader en moeder my verlaten, — wanneer hy zelve my verlaet, om wiens wille ik vader en moeder gewillig zou verlaten hebben, — ook dan zal my de Heere doch niet verlaten; Hy zal my aennemen. Ik wachte het uur geduldig af, wanneer Hy mynen fmaed zal wegnemen, en het fchenden myner eere zal verwisfelen met de geluksfpraeken aller geflachten.

„ Somtyds, 't is waer, (dan, wat behoeve ik u dit te melden, gy, vertrouwde van myn hart!) fomtyds fchiet nog wel eens een ftraal van hope in myn ziel, ook ten aenzien van Jofeph; ja zelfs meer dan éénmaal kon ik met niet weinig vertrouwen bidden: „ Heere! zend uwen En-„ gel aan dien Geliefden, dat hy myn onfchuld leere ge-„ loven, en die groote verborgenheid kenne?" En ten zelfde tyde kwam my de tael mynes Vaders Davids te binnen: *die op Hem zien, hun aengezicht zal niet fchaemrood worden, en alle, die op Hem betrouwen, zullen niet fchuldig verklaerd worden* (*).

„ Maer inderdaed, dat de geboorte van den Mesfiah door myne onbegryplyke zwangerheid en door de geheime wyze, waerop Gabriël deze alleen aen my verkondigde, aen al de werelt aenleiding geeft tot vreemde oordeelvellingen, ——— dat Johovah dus eerst de geheele werelt, als 't ware, aenport tot tegenfpraek, —— dit, lieve Elifabeth! kan ik niet begrypen. Hoe wonderbaer en onnafpeurlyk zyn toch de wegen des Heeren! ——— Dan wel haest zal de heerlykheit van zyn ryk ten vollen fchynen als het middaglicht, offchoon deze nu nog, gelyk de zonne in den tyd der morgenftarre, een flaeuwe fchemering vertoont en onkenbaer fchynt.

MA-

(*) Pfalm XXV. 3. en XXXIV. 6.

MARIA aen ELIZABETH.

(Vergelykt Mattheus I. vers 20—25.

Die op hem zien, hun aengezicht zal niet schaemrood worden.
Alle, die op hem betrouwen, zullen niet schuldig verklaerd worden.
DAVID.

„ Loof met my den Heere! want Hy heeft de stemme myner smeeking gehoord, en zyne ooren gunstiglyk geneigd nae het gebed zyner dienstmaegd.

„ Gisteren kwam Joseph by my; hy kende myne onschuld; hy wist die verborgenheit des Heeren! Zyn gelaet, met een beminlyken blos van schaemte overtogen, verraedde zyn opgeruimde en vreugdevolle ziel. „ ô Myn Joseph!" (riep ik hem te gemoete) „ de Engel des Heeren is u „ verschenen." —— „ Ja, myn Waerde! hy is my „ verschenen; vergeef het my; de Heere heeft het my „ vergeven!" Ik gebood hem te zwygen van *vergeven*; en toen gaf hy my dit bericht.

„ Ik bejammerde myn noodlot, en het uwe, en bad „ vuuriglyk voor u tot den Heere. Vermoeid van schreien „ en bidden viel ik in slaep; en in den droom stond de „ Engel des Heeren voor my. Geloof my, Maria! al ons „ waken is droomen, in vergelyking der klaerheit en ze- „ kerheit van dezen droom; en de Engel zei: „ Joseph, „ „ Zoon van David! schroom geenzins, Maria uwe bruid „ „ in uw huis te nemen; want, 't geen zy onder haer „ „ hart draegt, is gevormd door den Geest des Eeuwi- „ „ gen! Zy zal eenen Zoon baeren, en gy zult zynen „ „ naem Jesus noemen, want Hy zal zyn volk verlossen „ „ van deszelfs zonden." ô Maria, hoe ras, hoe ras „ werd ik uit de diepte myner hevigste droefheid overge- „ voerd tot een hemelhooge vreugde en vrolykheit door „ de hand des Almagtigen! Het geen ik, in het ergste „ oogenblik van kwaad vermoeden, anders nooit gevreesd „ moest hebben, dat heb ik voor waer gehouden, —— „ en 't geen myn hart, ook in het zaligste oogenblik der „ kloekste hope, nooit gewaegd had te hopen, dat is nu „ waer! Maria is de Moeder van Gods Gezalfden! Ach!" (dus ging hy nog een wyle tyds voort) „ Ach! myne Ma- „ ria! hoe lang sammelde ik, en hoe bezwaerlyk kon ik „ besluiten tot deze verbindtenis! hoe lang liet my de „ Heere toeven, eer ik eene keuze deed, waerin myn

 „ gan-

„ gansche hart zich kon vergenoegen. Thans was dit ge-
„ lukt; myn hart deed in u eene keuze, als waerom ik,
„ de Eeuwige weet het! zoo dikwils en zoo vuurig gebe-
„ den had; —— maar nu, een zo ontzettend voorval,
„ (dus waende ik,) zou deze afgesmeekte verbindtenis
„ weder verbreeken; —— denk eens, hoe naby my
„ dit wegvoerde in den afgrond van ongeloof en wantrou-
„ wen jegens den Heere! —— vergeet dit voor eeuwig,
„ ik zal dit ook eeuwig vergeeten, —— maer nooit zy-
„ ner genade, —— die pryze ik met u tot den dood toe
„ — ja tot in eeuwigheid in het Ryk uwes Zoons!"

„Dit en nog meer sprak Joseph tegen my; in weerwil van zynen stillen, ernstigen en stilzwygenden aert, was hy nu vol van reden. Ik smolt by deze zyne gesprekken innerlyk van vreugde over de nieuwe openbaring van den Heere, en zyne goedheit en trouwe. Hy zal nu de nodige schikking maeken, om my in 't kort tot zich te nemen: „ Spoedig," (zegt hy) „ spoedig neme ik u in myn huis, „ ô! uitverkorene! —— Echter, zoo lang gy nog dien „ Heiligen niet gebaerd hebt, zyt gy de myne niet, zyt „ gy een heilige bruid des Heeren." Deze waren zyne laetste woorden.

„Heden kwam hy ook voor weinige oogenblikken, om my te groeten, en te verhalen, hoe zeer het hem had getroffen, dat men in de Synagoge juist die plaets van JESAIAH gelezen had, waerin gezegd wordt: *Ziet een maegd zal zwanger worden, en zal eenen Zoon baren, en gy zult zynen naem noemen Immanuël!* (*) Ja, Amen! God is met ons door Hem, dien ik verwaerdigd ben, onder myn hart te dragen! —— ja waerlyk is God met ons!— ook aen mynen Joseph werd door Gods Engel wederom gezegd, dat het Godlyk Kind Jesus heeten moest, en zyn volk van deszelfs zonden verlossen zou. Ik weet niet van waer het komt, Elisabeth! maer, hoe vast ik ook gelove, hoe ontwyfelbaer ik ook vertrouwe op des Heeren toezegging, zoo sterkt toch eene zoo juist met al het overige strookende gebeurtenis, eene zoo duidlyk herhaelde voorspelling, steeds op nieuw myn geloof! ô! hoe zie ik verlangende uit nae dat uur, wanneer Hy zal daer zyn, en over Hem uitgesproken zal worden, 't geen de Engel nu tweemael gezegd heeft : JESUS."

Op deze Brieven volgt een stuk van een Brief, 't welk wy

(*) Jes. VII. 14.

wy hier nevens zullen voegen, om dus nog een voorbeeld van eene andere natuur aen de hand te geven.

Rabbi ESRA aen Rabbi ELEASAR.

(*Stukswyze.*)

„'t Geen gy voorts op 't laetst van uwen Brief schryft, is naeuwlyks eenig antwoord waerdig. Geloof my, de toekomst van den Messiah zal met meer openbaere heerlykheit geschieden; want daer staet geschreven: „*alle vleesch zal Gods heil zien* (*);" en wederom „*uit Sion, die allerschoonste, zal hy verschynen* (†)." Immers al, wat men verhaelt, en waerin slechts eenige meest ongeleerde menschen vermeld worden, komt duidelyk voor als eene in 't verborgen voorgevallene zaek; ja daerenboven stoot dit los gebouw van hope zich zelve om verre, daer gy zegt, dat de vrouw, dien de Messiah baeren zou, eene van Nazareth is. Zyt gy vergeten wat Micha voorzegd heeft omtrent Bethlehem Ephrata? laet ons niet voorbarig zyn in deze zake. —

„En al ware het eens zoo, wat voordeel zou ons dit onderzoek doen? de aenvang zyner Regeeringe zou toch in onze dagen niet gebeuren."

(*) Luc. III. 6. vergel. Ps. XCVIII. 2. en Jes. LII. 10.

(†) Ps. L. 2.

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, door twee Godgeleerden. Zondag XXV tot XXXVIII. Derde Deel. Te Utrecht, by S. de Waal *en* G. van den Brink, Jansz. 1785. *In gr. octavo, 471 bladz.*

Onder de voortzetting van dezen arbeid houd de Godgeleerde Uitgever bestendig denzelfden voet, gelyk ook de Leerredenen van den overleden Godgeleerden in denzelfden smaek ingericht zyn; des de uitvoering volkomen blyve beantwoorden aen 't groote oogmerk, dat men zich aenvanglyk met de afgifte dezer Verhandelinge heeft voorgesteld. Men behandelt de zaken en spreekwyzen, zo als ze in den Catechismus voorgedragen en uitgedrukt zyn, nauwkeurig; en toont in de toepassingen het gebruik der behandelde voorstellingen met een ernstigen nadruk aen.

De eer en het Gezag der Formulieren van Eenigheid, en byzonder van den Heidelbergschen Catechismus verdedigt, en deszelfs regt en voordeelig Predikgebruik in de Hervormde Kerke, aangewezen in twee Leerredenen, volgens 2 Tim. 1. 13. *Door* P. H. van Lis, *Predikant te Burgt. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1785. *In gr. octavo*, 147 *bladz.*

Volgens de klagte van den Eerwaerden *van Lis*, in zyn Voorbericht voor deze Leerredenen, zyn 'er, niet alleen buiten, maer ook zelfs in, onze Nederlandsche Kerk, velen, die gansch niet gunstig denken over het bepalend gebruik der daerin aengenomen Formulieren van Eenigheid in 't algemeen, en van het prediken naer den leiddraed van den Heidelbergschen Catechismus in 't byzonder. Zulks heeft hem bewoogen twee voorbereidende Leerredenen tot den Catechismus, door hem voor zyne Gemeente gedaen, een weinig uit te breiden, en dus door den druk gemeen te maken; ten einde het zyne aen te wenden, om die denkwyze tegen te gaen. —— Met dat oogmerk stelt hy zich, na zyne verklaring der Apostolische lesse aen Timotheus, 2 *Tim.* 1. 13. de beantwoording der vier volgende Hoofd-Vragen voor.

„ 1. Is het opstellen en invoeren van een kort begrip der Euangelieleer in de Chisten Kerk billyk en nuttig, als het op de regte wyze geschied? —— mag de Kerk dat voorschryven, zoo dat de leeraars het volgen, de gemeentens daar naar onderwezen, de dwalingen daar naar getoetst en wederlegt worden?

„ 2. Zo ja, welke eigenschappen moet zulk een voorbeeld der gezonde woorden hebben, om van kragt en nut te wezen?

„ 3. Heeft de Heidelbergsche Catechismus, die in onze Kerke daartoe is ingevoert, niet die eigenschappen? —— en is dus dezelve, als zulk een voorbeeld, der Kerke, den Leeraaren en der Gemeentens aan te pryzen? of, moet hy verandert en verworpen worden?

„ 4. Hoe moet een Leeraar zig daaraan houden; hoe den Catechismus volgen en prediken? —— hoe moet 'er de Gemeente over denken, haare verklaring bywoonen, en welk gebruik moet zy 'er van maken? —— en, welke voordeelen zyn daarvan in de Kerke te wagten?"

De Eerwaerde *van Lis* behandelt dit onderwerp, en be-

beantwoord deze Vragen als een ernstig Voorstander der Formulieren van Eenigheid in 't algemeen, en van den Heidelbergschen Catechismus in 't byzonder. ——— Hy durft zich niet vleien met het denkbeeld, dat zyne voorstellingen juist overtuigend zullen zyn, voor de zodanigen, die ene rechtstreeksch-strydige denkwyze over dit onderwerp voeden; maer hy hoopt door dezen arbeid enigen dank by zyne Kerk en Medebroeders te behalen. ——— Aen 't laetste twyfelen wy geenzins, dewyl de manier van uitvoering over 't geheel op zodanig ene wyze ingerigt is, dat ze zynen Medestanderen moete behagen. En wat dezulken betreft, wier denkwyze in het tegengestelde loopt, ze zullen, hoewel niet overtuigd wegens de gegrondheid van 't beweerde, echter, indien ze 't onpartydig overwegen, gereedlyk, zo we vertrouwen, erkennen, dat de Eerwaerde *van Lis* niet in 't wilde schermt, maer zyn Stuk geregeld en met een verstandig overleg voorstaet.

Heelkundige Mengelstoffen, door G. J. VAN WY, *Stads-Operateur van den Steen, Chirurgyn van het Pesthuis en van de Waale Diaconie-Armen te Amst., enz. IIde Deel. 1ste Stuk. Te Amsterdam, by* J. van Selm, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 120 *bl. in gr.* 8vo.

In dit Stuk ontmoeten wy verscheiden Waarneemingen, die voor den Beoefenaaren der Heelkunde inderdaad gewichtig zyn, en die zo veel te meer onze aandacht verdienen, dewyl zy zeer ongekunsteld en met veel onzydige waarheidsliefde zyn opgesteld. Een vereischte, die men in het mededeelen van Waarneemingen nimmer behoorde uit het oog te verliezen, en die wy, by den Heer VAN WY, altoos pryswaardig hebben gevonden. In de Inleiding geeft de Schryver een korte Schets van de geneezing der Kanker, en van het gebruik des *Spiritus Sal. Ammon. cum. C. V. parat.*, door den Heer MARTINET aangeraaden en met proefneemingen bekrachtigd. ——— De Waarneemingen, door den Schryver medegedeeld, zyn de volgende, twee *Waarneemingen wegens een Kwaadaartige Kankerachtige Zweer, voornaamentlyk in het aangezicht, aan den hals, en de borst.* ——— Verscheiden zo inwendige als uitwendige Geneesmiddelen wierden vruchteloos aangewend; eindelyk besloot de Heer VAN WY, met goedvinden van den Heer

Heer VAN ERICHEM, een zeer kundig en beroemd Geneesheer te Amsterdam, het middel van den Heer MARTINET te beproeven; de uitslag daarvan was, dat beide Lyders gelukkig hersteld wierden. —— De Heer VAN WY merkt te recht aan, dat de toediening van dit middel zo wel inwendig als uitwendig, volgens de opgaave van den Heer MARTINET, in zeer veele gevallen niet toereikende is, en dat men hieraan misschien moet toeschryven, wanneer dit middel in zommige gevallen niet de verlangde uitwerking heeft. —— De *Recensent* wenscht, by deeze gelegenheid, dat ook andere Heelkundigen in ons Land zig mogten verledigen, om dit middel, waarvan men tog meermaalen goede uitwerking gezien heeft, nader te beproeven. —— Te meer, daar de Kanker hoe langs hoe algemeener schynt te worden, en wy inderdaad nog geen beproefd middel tegens dit zo vreeslyk kwaad hebben. —— *De* Derde *Waarneeming*, *wegens een Breuk- of Uitpersing van het Druivenvlies*, met bygevoegde Proeven en Waarneemingen, wegens de opgegeeven geneeswyze eens Beenbreuks, is beschreeven en medegedeeld door den Heer VAN DER HAAR. In de *vierde Waarneeming*, geeft de Heer VAN WY eene beschryving van de Geneeswyze eener Waterzucht der Kniebeenderen. —— De *vyfde* en *zesde Waarneeming* handelt over het zelfde ongemak. De *zevende Waarneeming* behelst de Geneezing van een zodanig ongemak, dat van eene Venerischen aart was, en waarin nogthans de Methode van VAN DER HAAR de gewenschte uitwerking had; hierby zy nog gevoegd, eenige Briefwisselingen over verscheiden heelkundige gebreken. —— In de *achtste* en *laatste Waarneeming*, vind men eene Geneezing eener zeldzaame en zeer aanmerkelyke Tongwond, die inderdaad de kundigheid en tegenwoordigheid van geest des Schryvers eere aandoet, en waaruit men ten duidelykften ziet, dat eene wel beredeneerde en onbeschroomde onderneeming, in de moeijelykste gevallen, dikwyls allergewenschste gevolgen hebben kan.

Ver-

Verzameling van Verhandelingen over verschillende Natuurkundige Onderwerpen, door J. INGENHOUSZ, *M. D. Hofraad en Lyfarts van zyne Keizerlyke en Koninglyke Maj. enz. Vertaald door* J. VAN BREDA, *M. D. Raad in de Vroedschap en regeerend Schepen te Delft, enz. Tweede Deel. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1785. *Behalven het Voorbericht. 446. bl. in gr. octavo.*

Dit tweede Deel behelst een zestal van Verhandelingen, niet min merkwaardig dan de Stukken in het eerste Deel vervat, waarvan wy onlangs verslag gegeeven hebben (*): weshalven de Liefhebbers van natuurkundige navorschingen te over reden zullen vinden, om deswegens voldaan te zyn. ——— In de eerste plaatze wordt ons hier geleverd een korten inhoud van het Leerstelzel van den Heer *Franklin*, betreffende de Electriciteit; waar in het beloop van dat Stelzel, het welk men dagelyks nog meer en meer, door aanhoudende proeven, bevestigd ziet, beknoptlyk wordt voorgedraagen; en wel op zodanig eene wyze, dat het tot eene geschikte handleiding kunne dienen, om zig een algemeen geregeld denkbeeld van de Electrische werkingen te vormen. ——— Tot eene breedere ontvouwing hiervan strekt eene volgende Verhandeling, door eene verklaaring der verschynzelen van den *Electrophorus*, geschikt naar de grondbeginzelen van het *Franklynsche* Leerstelzel, aan de hand te geeven. 't Is veelen naamlyk voorgekomen, dat de verschynzelen der *Electrophore* het Leerstelzel van *Franklin*, als daar mede niet overeenkomstig, uitermaate verzwakten, zo niet geheel in duigen deeden vallen. Dan de Heer *Ingenhousz* toont hier, na eene voorafgaande ontvouwing van verscheiden wetten, welken de verschillende beweegingen der Elektrieke Vloeistof schynen te volgen; dat die verschynzelen, wel verre van dit stelzel eenigzins te verzwakken, integendeel grootlyks dienen, om het zelve ten sterkste te bevestigen: het ontvouwen hiervan plaatst de voorige opgave van dit Stelzel, en ook daar door het Stelzel zelve, in een helder daglicht. ——— By deze twee Verhandelingen, die de Electriciteit betreffen, komt eene derde, welke ten onderwerp heeft, den aart der gedephlogisteerde lugt, de wyze om dezelve te verkrygen, en 'er gebruik van te

(*) Zie *Alg. Vad. Lett*, VIIde Deel, bl. 546.

te maaken ter geneezing van ziekten. De natuur- en geneeskundige *Ingenhousz* doet ons by den aanvang zien, hoe 'er gegronde, en door proefneemingen bevestigde, reden zyn, om te beweeren, dat het inademen van gedephlogisteerde lugt, in veelerleie ziekten, van uitsteekend veel dienst kan zyn. Zulks doet hem vervolgens, ter bevorderinge van het gebruik van dit hulpmiddel, gewaagen van de zelfstandigheden, uit welken men die lugt bekomen kan, en van de byzondere hoedanigheden dier lugt, op onderscheiden wyze, uit verschillende lichaamen getrokken; waar by nog komen byzondere aanmerkingen over de wyze, om gedephlogisteerde lugt uit Salpeter te trekken (†). Vervolgens ontvouwt hy ons de manier, om de gedephlogisteerde lugt gemaklyk te ademen, en dezelve te zuiveren van het lugtzuur, of de vaste lugt, met welke zy altoos belaaden wordt, na dat zy door de longen gegaan is: en eindelyk hegt hy hier aan een verslag van eene korte manier om de gedephlogisteerde lugt te toetzen. —— Op deeze Verhandeling volgt eene vierde, gaande over den graad der gezondheid van de Dampkring-lugt in volle zee, vergeleeken met dien der lugt naby de Kusten, en verre van de Zee. In dezelve geeft de Heer *Ingenhousz* een naauwkeurig berigt van zyn daar omtrent gemaakte waarneemingen in Engeland, op eene reis van daar, door 't Kanaal, na Ostende, voorts door Braband en Vlaanderen na Holland, en verder na Parys. Alle zyne waarneemingen bevestigen eenpaarig het gunstige denkbeeld, dat men veelal van de Zeelugt voedt; daar 't alleszins blykt, dat de Dampkring-lugt, in volle zee en aan de Kusten, gezonder is, dan in het hart van 't Land, verre van de Zee.

Ieder deezer Verhandelingen vordert, met volle regt, de op-

(*) Nadien de Heer *Ingenhousz*, in de overtuiging van het heilzaame gebruik der gedephlogisteerde lugt, gaarne wenschte, dat men dezelve in den vereischten overvloed goedkoop bekomen konde, en zulks tot nog niet doenlyk is, zo maakt hy 'er byzonder zyn werk van, om althans de veiligste en minst kostbaare manier, om ze te verkrygen, te ontdekken. En dit heeft insgelyks den Heer *Breda* bewoogen, om, buiten het geen hy, by manier van aantekeningen, op deeze Verhandeling, bygebragt heeft, in zyn Voorberigt voor dit Deel, zyne nadere opmerkingen desaangaande te melden, en die aan de verdere beproevingen van Scheikundigen aan te beveelen; noopende hen tevens tot het naspooren van een middel om deeze lugt, gemaklyker dan tot nog geschiedt, uit Salpeter te erlangen.

opmerkzaamheid der Natuuronderzoekeren; maar zulks mag vooral, in den sterksten zin, gezegd worden van de daaraan volgende vyfde Verhandeling, als welke eene nieuwe ontdekking aanbiedt, die der verdere navorschinge aanbevolen blyft: ze betreft de zogenaamde *Groene Stof van den Heer* PRIESTLEY. ——— Toen de Heer *Priestley*, naamlyk, ontdekte, dat 'er in water, inzonderheid in pompwater, aan de zonneschyn blootgesteld, eene groene stof gebooren wordt, welke eene ryke bron van zuivere gedephlogisteerde lugt is, of welke, ten minste, de medewerkende oorzaak der voortbrenginge van die lugt is, was hy ten uiterste vlytig om deeze stoffe na te spouren. Zyne opmerkzaame waarneemingen leidden hem tot het denkbeeld, dat dezelve noch tot het Dieren- noch tot het Planten-ryk behoorde, maar een op zigzelve staande Weezen (*substantia sui generis*) was, dat met den algemeenen naam van *Groene Stof* benoemd moest worden: en hy hield ze voor eene uit het water nedergezonken stof, zonder werktuiglykheid, welke groen wordt, als zy aan de zon bloot staat: dan laatere navorschingen hebben den Heer *Ingenhousz* 'er geheel andere gedagten van doen vormen. ——— Zyn Ed. vermoedt, dat de Heer *Priestley* deeze stof al leen beschouwd heeft, toen zy reeds in een vry ver gevorderden staat was; dat hy daaruit dit zyn denkbeeld opgemaakt had, en 'er wel dra anders over gedagt zou hebben, indien hy zyne waarneemingen over den aart dier stoffe verder voortgezet hadde.

„ Indien de Heer *Priestley*, zegt hy, den voortgang van deeze stoffe, van derzelver eerste begin af, nagegaan had, en byaldien hy nauwkeurig alle de waarlyk verwonderlyke gedaante-wisselingen, welken zy trapswyze ondergaat, had gevolgd, zou hy waarschynlyk geheel anders over derzelver aart gedagt hebben; en ik twyfel niet, of hy zou geen zwaarigheid gemaakt hebben, dezelve (ten minste wanneer zy nog jong is) in den rang der weezens, die tot het Dieren-ryk behooren, te plaatzen: hy zou zelf (zo ik denk) genoopt geworden zyn te besluiten, dat zy trapswyze van het Dierenryk tot het Planteuryk overgaat, zonder nogtans volstrekt alle eigenschappen van derzelver eerste natuur te verliezen; en zo hy zyne waarneemingen, gelyk ik gedaan heb, geduurende geheele jaaren agtervolgd had, zou hy nog veel meer verwonderd geweest zyn te zien, dat deeze zelfstandigheid, na den grooten stap, van welken ik spreeke, gedaan te hebben, dat is te zeggen,

wanneer zy in de daad in den rang der Planten is overgegaan, ten minste in den rang dier weezens is gekoomen, welke men tot nog toe onder het Plantenryk geschikt heeft (*); dat zy, zeg ik, door eene zonderlinge omwenteling, (welke egter niet dan by zekere omstandigheden plaats heeft (†)) op nieuw wederkeert tot het Ryk, uit het

(*) Ze behooren dan, gelyk de Heer *Ingenhousz* vervolgens toont, onder de *Tremella* en *Confervæ*, welken men tot hier toe, als draadagtige waterplanten, onder de bewerktuigde weezens van het Plantenryk geschikt heeft.

(†) „ Ik heb," zegt de Heer *Ingenhousz*, daar hy vervolgens van dit verschynzel gewaagt, „ twee of driemaal gezien, in het begin van de Zomer, dat de groene stoffe, na reeds een geheel jaar in een open waterbak geweest te zyn, en na dat ze de gedaante van eene *Tremella*, (gewoonlyk onder de *Watermossen* betrokken,) had aangenomen, ontbonden en rottende is geworden; en dat het water, het welk tot dien tyd toe helder gebleeven was, troubel en groen geworden is. —— Deeze couleur wierdt veroorzaakt, door eene verbazende menigte van het zelfde soort van kleine groene Insecten, als in het voorgaand jaar de eerste groene couleur verwekt hadden. —— Deeze nieuwe Insecten zyn vervolgens naar den grond gezakt, en hebben eene nieuwe groene slymige korst gevormd, juist eveneens als de eerste. Deeze van zelfs geschiedende ontbinding der groene stoffe gebeurt zeldzaam; en schynt van eenige toevallige omstandigheid af te hangen. —— Ik gisse dat deeze nieuwe rottige gisting aan den gang was gebragt door eenige Dierlyke of Plantaartige zelfstandigheid, die, in de bakken gevallen zynde, 'er in verrottede." In deeze gissing is hy bevestigd geworden, door die nieuwe rotting, met denzelfden uitslag, meer dan eens willekeurig voort te brengen; en op de melding hiervan laat hy zig over deeze gedaante-wisseling aldus uit. „ Indien de groene stoffe, eene *Tremella* geworden zynde, indedaad tot het Plantenryk behoorde, verlaat zy het zelve op nieuw, wanneer zy verrot, verliezende allen schyn van eene *Tremella*; en de nieuwe groene couleur, door deeze verrotting veroorzaakt, niet anders zynde als eene groote menigte van diergelyke Insecten, als in het voorig jaar in het water waren voortgebragt, schynt het my toe, dat men besluiten mag, dat deeze zelfstandigheid, eene Plant geweest zynde, (indien de *Tremella* dien naam verdient,) opgehouden heeft eene Plant te zyn, en in Insecten veranderd is; of, om my volgens het algemeen aangenomen stelzel van onzen tyd uit te drukken, is geworden de baarmoeder, of het voedzel van een nieuw Ras van Diertjes."

het welk zy was voortgekoomen; en dat zy vervolgens ten tweedenmaale wederkeert tot den rang dier weezens, der Planten namelyk, welken zy verlaaten had."

Van dit zonderlinge verschynzel, en deeze verwonderlyke gedaante-wisselingen, geeft de Heer *Ingenhousz*, in deeze Verhandeling, een uitvoerig verslag; met eene onderscheidenlyke melding van zyne waarneemingen op deeze stof, van derzelver oorsprong af tot op den verderen voortgang haarer gedaante-wisselingen; 't welk, in eene nevensgaande *Plaat*, door naauwkeurige afbeeldingen, ons ten duidelykste onder 't oog gebragt wordt. Zyn Ed. gaat dit onderwerp van alle kanten na, tragt het zelve, door de overweeging der byzonderheden, die 'er in voorkomen, op te helderen, en toont ons tot welke gevolgen deeze naspeuring aanleiding schynt te geeven. ——— De Heer *van Breda* bevestigt, in zyn Voorberigt, door herhaalde proeven, de waarneemingen van den Heer *Ingenhousz*, moedigt anderen aan, om dit Stuk door verdere proefneemingen nog nader op te helderen, en toont wat men hier omtrent in agt hebbe te neemen. Raakende het besluit dat men 'er uit op te maaken heeft, laat hy zig, daar dit onderwerp nog een nader onderzoek vordert, voorzigtig aldus hooren.

„ Of deeze groene stoffe indedaad, by derzelver zonderlinge gedaante-wisselingen, van het Dieren- tot het Planten-ryk overgaat, dan wel of dezelve, in haar begin duidelyk als dierlyk te kennen zynde, zich naderhand, schoon altyd dierlyk van aart blyvende, verbergt onder de gedaante van een weezen, 't welk gerekend wordt onder de Planten te behooren, en 't welk men tot hier toe meende op de wyze der Planten te groeijen, zal ik niet beslissen; beide deeze denkbeelden zyn nog aan zwaarigheeden onderheevig, welke volgende Proeven misschien zullen ophelderen. Thans zoude ik niet vreemd zyn van te denken, dat deeze Diertjes, welke de groene stoffe uitmaken, de zelfstandigheid, welke door LINNÆUS, *Conferva rivularis*, (gewoonlyk *Flap* geheeten,) genoemd is, en welke men onder de waterplanten gerangschikt heeft, voortbrengen: dat namelyk deeze Diertjes, in zekere omstandigheden en tydperken van hun leeven, zich wooningen vormen, welke de draatagtige holle buizen der *Conferva* zyn, en waarvan misschien de witte beweegende veezels de eerste aanleg zyn. ——— De groene couleur van deeze zogenoemde waterplant schynt alleen aan de couleur der Insecten van de groene stoffe, welke zich in de holligheid der buizen ont-

houden, toe te fchryven te zyn. Men ziet met een goed Microscoop de groene diertjes in de witte en op zichzelve geheel doorfchynende buizen van de *Conferva*, en wanneer men eenige *Conferva* in gedestilleerd water bevoorens wel zorgvuldig gewasfchen, in gedestilleerd water, waarin zich geheel geene Diertjes bevinden, verfcheidemaal doorfnyd of kneust, zo dat veele buizen gebrooken worden, ziet men dat water met groene diertjes vervuld; zelfs zag ik meermaals, gelyk de Heer *Ingenhousz* dit ook heeft waargenomen, voor het Microscoop, de Diertjes uit de afgebrooken einden dier buizen uitvloeijen. Zy fchynen dan leevenloos, althans men ziet ze als dan in den beginne geene dierlyke beweegingen verrichten; eenmaal echter meen ik gezien te hebben, dat deeze Diertjes, zo dra zy uit de buizen van de *Conferva* waren uitgekomen, zich begonnen te beweegen en te zwemmen."

Eindelyk behelst dit Deel nog een aantal proeven met den *Eudiometer* van *Fontana*, welken toonen, dat verfchillende foorten van water verfchillende uitkomften, by het toetzen van Dampkringlugt, te wege brengen, en de nuttigheid aanwyzen van ten allen tyde, tot die proeven, gedestilleerd water te gebruiken. Dezelven zyn genomen door den Heer *van Breda*, en door hem briefswyze voorgedraagen aan den Heer *Ingenhousz*, die ze vervolgens onderzogt, en op herhaalde proefneemingen bevestigd heeft; van waar hy 'er zig ook op beroept, in eene aantekening op de hier bovengemelde vierde Verhandeling, over de Zeelugt. ——— Ter dier gelegenheid maakt hy aldaar mede met lof gewag van den opgenoemden *Eudiometer*, of *Lugtsgefteldheidmeter* van *Fontana*; welken hy, benevens de Heer *van Breda*, insgelyks in eene aantekening op de derde Verhandeling, over den aart en het gebruik der gedephlogisteerde Lugt, ten fterkfte aanpryst, als het allergefchiktfte werktuig, dat tot hier toe bedagt is, om de mindere of meerdere zuiverheid der lugt met naauwkeurigheid te toetzen. ——— De Heer *van Breda*, die 'er in zyn Voorberigt mede het gunftigfte getuigenis van verleent, bevestigt het zelve wel inzonderheid uit deeze zyne Proeven, ter oorzaake van derzelver gelykvormige verfchillende uitkomften, in verfchillende foorten van water. —— „ De beftendigheid, zegt hy, van deezen verfchillenden invloed van onderfcheiden water, op de uitkomst der toetzen van Dampkring-lucht, leevert, zo 't my voorkomt, een bewys op, van de zeekerheid der Proeven, welke met dit werktuig

tuig genoomen worden; want indien die Proeven onzeeker waren, het zy uit hoofde van het faamenstel van het werktuig zelve, of van de wyze der behandeling, of wel door eenige onwisheid uit de Niterlucht voortspruitende, gelyk sommige gedagt hebben, zou het onmooglyk zyn, dat het verschil van eenige weinige graden, het welk tusschen de Proeven, by welke de buis van den Eudiometer met Reegenwater, en die by welke dezelve met Putwater gevuld is, plaats heeft, bestendig en ten allen tyde, de Luchtcolom, welke na de vermenging der twee luchten overblyft, langer deed zyn, wanneer men Putwater, dan wanneer men Reegenwater gebruikt heeft."

Tafereel der Algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heere A. M. CERISIER. *IXde Deels 1ste Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, *in gr.* 8*vo.* 278 *bladz.*

Ons Vaderland in den Oorlog wegens de *Spaansche Naalaatenschap* ingewikkeld, en dien met wyselenden kans voerende, van den Jaare MDCCII tot op de *Utrechtsche Vredehandeling*, maakt het grondwerk uit van dit *Negende Deels Eerste Stuk des Tafereels*, by onze Landsgenooten reeds bekend, door zo veele aankondigingen in ons Maandwerk, en nog meer door het sterk vertier. —— Veldslagen, Belegeringen, Scheepsstryden, Aangevangene en Afgebrookene Vredehandelingen, bovenal die te *Geertruidenberg*, vinden wy hier geboekt. De Heerschzugt, de Staatkunde, speelen groote en verwonderlyke rollen in dit gedenkwaardig Tydvak. Dit alles hier, in den styl en trant des Naavolgers van den *Franschen* Geschiedschryver geboekt te vinden, zal den Leezer een genoegen verschaffen, gelyk aan 't geen hy uit de voorgaande Deelen haalde. Want, schoon het *Fransche Werk*, naar des Franschen Schryvers eigene betuigingen, in de laatste Deelen, bezweeken, en de voorgaande niet gelyk is, heeft de Naavolger de eer zyns Werks opgehouden.

Twee Legerhoofden, van grooten naam, voerden het Leger der Bondgenooten tegen *Frankryk* aan. —— De een Prins EUGENIUS, in *Frankryk* gebooren, afstammende van den Graave DE SOISSONS, uit den Huize van *Savoye*, en van OLYMPIA MANCINI, ééne der Nigten van den Cardinaal MAZARIN. „ Hy stondt," zegt onze Geschiedschry-

ver, „ in den beginne alleen bekend onder den naam van den *Abbé van Savoye*. LODEWYK DE XIV scheen hem niet te agten: maar die Prins, uit den aart groot en heldhaftig, was geschikt om de zodanigen, die hem geen regt gedaan hadden, berouw te doen krygen." —— De ander JOAN CHURCHILL, Graaf van *Marlborough*, van wien wy deeze kenschets aantreffen. „ Hy behoorde tot het getal der zodanigen, die zich weeten te schikken naar de zinnelykheid der Vorsten, wier vertrouwen zy zoeken te winnen. Hadt Koning JACOBUS langer geregeerd, hy was misschien tot de *Roomsche Kerk* wedergekeerd; doch hy was een der eersten, om dien Vorst, ten tyde der Omwenteling, te verlaaten. Toen vertoonde hy zich een yverig Voorstander der *Engelsche* Kerke, en wist naderhand zyne begrippen te schikken naar de verschillende Partyen, die in *Engeland* ontstonden, om zich by die te voegen, welke Koningin ANNA omhelsde. Door dit gedrag bragten de veranderingen, in het Staatsbestuur van *Engeland* voorgevallen, geene verandering ten opzigte van hem te wege. Zyne Egtgenoote hadt den geest der nieuwe Vorstinne geheel ingenomen, en mag men, in zekeren zin, zeggen, dat hy *Engeland* regeerde tot den tyd, dat de hoogmoed der Gravinne haar ten Hove in ongunst bragt. Het geluk vergezelde altoos zyne Wapenen; en, naa ieder Zomer de Krygsbenden der Bondgenooten aangevoerd te hebben, deedt hy zyne bekwaamheden, als Onderhandelaar des Winters, even zeer als zyne Krygsdapperheid uitschitteren. De *Engelschen* hebben hem by CESAR vergeleeken; doch andere en bevoegder Oordeelaars over Krygsverrigtingen, hebben een min gunstig oordeel over hem gestreeken, en, schoon zy niet weigerden hem onder het getal der groote Veldheeren op te tekenen, WILLEM DEN III, meest altoos ongelukkig, hooger geschat dan MARLBOROUGH, van de Overwinning gevolgd. 't Is waar, hy moest den Kryg voeren tegen zeer bekwaame Legerhoofden: doch het was de meerderheid zyner bekwaamheden niet, welke hem de overhand gaf; maar hy genoot veelal het voordeel, om het jonste tydstip waar te neemen zonder daar in belet te worden, terwyl zyne tegenpartyen geen stap konden doen, of iets uitvoeren, zonder last van een Hof ontvangen te hebben, waar zy, die het oor van den Vorst hadden, de noodige bekwaamheden tot het Legerbestuur misten. —— MARLBOROUGH wist tegen de ongestuime ziedende geestdrift der *Franschen* over te stellen, die gepaste tegenwoordigheid van geest, wel-

welke, in een slag, hem als boven het slagveld verhief, uit welke hoogte hy een uitneemend oog vestte op de beide Legers, en vervolgens de eenige party koos, welke het zyne van de overwinning kon verzekeren. Zyne verregaande Geldzugt en Inhaaligheid waren niet geschikt, om hem de genegenheid der mindere Krygsbevelhebberen te doen verwerven; doch hy keurde het genoeg van hun ontzien en gevreesd te zyn; en de eerste voorspoed zyner Wapenen vervulde het Krygsvolk met zo veel vertrouwen, dat het, onder zyne Standaarden strydende, altoos dagt den weg der overwinning op te streeven."

Te deezer oorzaake stondt hy hier te Lande in de blaakendste gunste; een allerspreekendst voorbeeld hier van strekt, dat, wanneer zekeren Veldslag, door hem en OUWERKERK beraamd, door den Generaal SLANGENBERG afgeraaden, en door de Afgevaardigden te Velde by meerderheid van stemmen afgekeurd, hy zich des in eenen Brief aan de Staaten beklaagende, het misnoegen tegen de Afgevaardigden ten hoogsten top rees, toen deeze Brief, door de bezorging van den *Engelschen* Afgezant, ten spoedigsten het licht zag: een misnoegen, 't geen te *Amsterdam* by geen mompelen bleef berusten; een hoop Burgers begaf zich na het Stadhuis om over de Afgevaardigden te Velde te klaagen, die den Hertog van MARLBOROUGH, zo zy zeiden, geen gezags genoeg lieten. Men zette hun met goede woorden af: en, schoon de Afgevaardigden hun gehouden gedrag in eenen Brieve verdeedigden, en dit het misnoegen eenigzins deedt bedaaren, moesten de Staaten den Hertog nogthans deeze voldoening geeven, dat zy het gedrag der Afgevaardigden eenigzins wraakten, anderen voor 't volgend jaar benoemden, en het besluit namen, dat SLANGENBERG in het Leger niet langer onder MARLBOROUGH zou dienen.

Dan, hoe zeer als Krygsheer en Veldheer ook gevierd, hadt men, uit anderen hoofde, rede om van hem afkeerig te worden. „ Wanneer hy," gelyk onze Geschiedschryver optekent, „ in den Jaare MDCCVIII kennis kreeg van de opening tot een naderenden Vrede, mogt hy by herhaalinge betuigen, te verlangen na een goeden verzekerden Vrede, het Belang en de Eerzugt spraken anders in zyn hart, dat den Staaten het bezit der *Spaansche Nederlanden* misgunde, op welker Landvoogdy hy vlamde. Koning CAREL hadt ze hem meer dan ééns aangeboden; doch hy hadt, althans naar zyn voorgeeven, al-

Digitized by Google

toos afftand gedaan van deeze waardigheid: dewyl hy vernam dat zulks den Staaten onaangenaam zou zyn, waarom hy 'er ook voor altyd van afzag. De Hertog deedt deeze fterke betuiging: „ Indien men my in *Holland* het „ Stadhouderfchap aanboodt, by GOD en myne Verdoe„ menis! ik zou het van de hand wyzen. Ik weet wel, „ waar van men my verdagt houdt; doch men bedriegt „ zich zeer ten mynen opzigte. Ik zoek niets dan een „ goeden en duurzaamen Vrede; waar naa ik na mynent „ meen weder te keeren. Zo 'er, intusfchen, een Land„ voogd in de *Nederlanden* noodig ware, zie ik niet „ waarom ik den Staaten minder aangenaam zou zyn dan „ een ander. Maar ik verzeker u, andermaal, dat ik 'er „ niet aan denke!" ——— Ondanks deeze volernftige betuigingen, verzekert men, dat hy onlangs nog nieuwe opene Brieven tot het waarneemen der Landvoogdye voor zyn leeven ontvangen hadt (*). ——— Geen wonder, derhalven, dat hy zich aankantte tegen Vredesvoorflagen, welke de *Spaanfche Nederlanden*, in andere handen, dan die van Koning CAREL, ftelde. Men vondt onder de Staaten, Mannen, fchrander genoeg om de baat- en ftaatzugtige oogmerken des Hertogs te doorgronden; van hier de gefchillen tusfchen hunne Afgevaardigden te Velde, hunne Generaals en het *Engelsch* Legerhoofd; van hunne zugt om den Vredehandel te agtervolgen."

„ De Hertog van MARLBOROUGH hadt zo veel invloeds op deeze handelingen, en zo veel belangs in den Vrede te dwarsboomen, dat de eene zwaarigheid nauwlyks vereffend was, of de andere kwam ter baane. De fchitterende beloften, ten voordeele van den Koophandel, konden de beoogde en gewenschte uitwerking niet te wege brengen. Het Gemeenebest, verblind door de vooringenomenheid tegen *Frankryk*, en trots op de rol van Zegsman onder de Krygvoerende Mogenheden van *Europa*, zag niet dat het ten flachtoffer ftrekte van de belangen des *Engelfchen en Oostenrykfchen Hofs*. Het liet zich beftuuren door den Raadpenfionaris HEINSIUS, een Man, meer afgerigt op het beftuur van zaaken, dan gefleepen in de Staatkunde, een aanbidder van het plan van WILLEM DEN III, die hem met zyn vertrouwen vereerd hadt, en een werktuig der Staatkundige inzigten des Hertogs van MARLBO-

(*) *Secr. Refol. Holl.* 1706. VI. D. bl. 444. en *Lettre de Mr.* PESTERS.

BOROUGH, die de kunst bezat, om elk, die zich niet verre boven den gemeenen kring verhief, naar zynen zin te zetten."

De Markgraaf TORCY geeft van deezen Staatsdienaar de volgende in dit Werk medegedeelde kenschets. „ HEINSIUS, Raadpensionaris van *Holland*, was onder bescherming van den Prins van *Oranje*, naderhand Koning van *Groot-Brittanje*. Deeze Vorst, overtuigd van zynen yver, van zyne geneigdheid tot zyn Persoon en Huis, stelde op hem een volkomen vertrouwen. Naa de *Nieuwmeegsche Vrede*, was hy na *Frankryk* gezonden, om te handelen over het Prinsdom van *Oranje*, en hadt daar te doen gehad met de ongemaklyke geaartheid eens Staatsdienaars, meer gewoon met harde woorden Krygs-Officieren te gebieden, dan om met Vreemdelingen te handelen. 't Was hem niet vergeeten, dat deeze Staatsdienaar hem eens met de *Bastille* dreigde. Hy was door en door bedreeven in zaaken, waar van eene lange ondervinding hem lessen gegeeven hadt. Naauw verknogt aan Prins EUGENIUS en den Hertog van MARLBOROUGH, vormden zy zamen ontwerpen, en bestemden den tyd der volvoeringe; zy allen beschikten den loop der zaaken en de middelen; zy waren als de Ziel van het Bondgenootschap. Doch de Raadpensionaris wordt niet beschuldigd, dat hy zo veel genoegen schiep in de magtbetooning, welke de Oorlog schonk, dat hy dien wilde doen voortduuren, noch ook van baatzugtige inzigten. Geen pracht vertoonde zich in zyn huis en huishouding; niemand zou daar uit opgemaakt hebben, dat hy zich by een Heer van zo veel gezags bevondt. Vier- en twintig duizend Guldens was zyne wedde, meerendeels voortspruitende uit zyn Zegelbewaarderschap. Zyn voorkomen was koel en niet ruw, de beleefdheid straalde door in zyne verkeering, en zelden werd hy in het geschilvoeren driftig. De Verdraagen der Verdeeling, zo wel als die des Grooten Verbonds, ware door zyne hand gegaan. Hy was ten vollen kundig van de voornaamste zaaken, die vóór den Oorlog gebeurd waren, en 't geen, geduurende denzelven, voorviel, en, by gevolge, zeer bekwaam, om de wegen, tot den Vrede strekkende, te kennen en te baanen (*).

Hoe veel zich die *Fransche* Staatsdienaar des liet voorstaan, de aangevangene Onderhandelingen te *Geertruidenberg* werden afgebrooken. MARLBOROUGH was hier van de groo-

(*) TORCY, *Mem. Tom. II. p.* 2.

grooten dryfveer. „ Hy betuigde, zo men wil, dat, wanneer men te doen hadt met een Vorst, die in het onderhouden der Verdragen geenen anderen regel kende dan zyn Magt, deezen de Grenzen en het Krygsvermogen moest ontnomen worden, om zich te beveiligen tegen zulk een Nabuur." (*) —— HEINSIUS, en de andere Hoofden der Regeeringe waren des te meer te beschuldigen, naar 't gevoelen van onzen Geschiedschryver, dat zy de drift van MARLBOROUGH, belang hebbende in eenen Oorlog, die zyne Eer- en Geldzugt, de twee heerschende trekken van zyn hart, voldoening schonk, daar de veranderingen in het *Engelsch* Staatsbestuur eene verandering van maatregelen aankondigde. Zy lieten zich, buiten twyfel, verblinden, door den glans der rolle welke zy speelden. Zy bemerkten niet dat zy zich uitputten voor het *Huis van Oostenryk* en *Engeland;* dat zy nauwlyks deel hadden aan den roem der voordeelen op *Frankryk* behaald; en dat de luister van dien voorspoed bykans geheel en al afkaatste op de aanzienlyke Legerhoofden, die deeze Overwinningen bevogten. MARLBOROUGH'S geest hadt een algemeen overheerschenden invloed. Die groote Veldheer voorzag, dat de Vrede hem noodwendig in ongenade kon doen vallen, en dat de Oorlog alleen hem hoop kon schenken om staande te blyven. Schoon de Koning van *Frankryk* de helft zyner Staaten weggeschonken, en zyn Zoon ontthroond hadt, zou de *Engelsche* Veldheer den Vrede niet begeerd hebben. Geheel *Europa* moest, om zo te spreeken, in de wapenen blyven om zyn wankelend gezag op te houden. ——— Prins EUGENIUS liet zich door hem beleezen: en zyn misnoegen tegen het Hof van *Frankryk*, gevoegd by zyne natuurlyke geneigdheid tot den Oorlog, welke de hoofdzaak [dit moet zeker *hoofdtrek* weezen] in zyn Character, zette hem aan om alles te wederstreeven, wat ter bevordering van den Vrede kon dienen. De Staaten lieten, te *Geertruidenberg*, eene gelegenheid voorbyglippen, welke niet wederkwam. En de Engelsche Staatsdienaar, wiens inboezemingen zy met een afgodischen eerbied gevolgd hadden, verliet hun eerlang. ——— Ten *Engelschen* Hove in ongunst geraakt, veranderde alles ten zynen opzigte van gedaante. Zyne Bloedverwanten waren van hunne bedieningen afgezet, en te *Londen* wedergekeerd, moest hy veel versmaadings ondergaan; hoonende beledigingen en schimp-

(*) *Annal. Politiq. de St. Pierre, Tom. II. p. 56.*

ſchimpſchriften ſtrekten tot loon zyner dienſten: het Volk beſpotte den Held, voorheen door 't zelve als een Afgod aangebeden. Trotsheid, gierigheid, geweld, afknevelingen, bedrog en valschheid werden hem ten laste gelegd, zelfs betwistte men dien Veldheer dapperheid te midden van den voorſpoed zyner Wapenen.

Wy hebben thans deeze trekken van Characters van Lieden welke in dit Tydperk op ons Vaderlandsch tooneel zo groote rollen uitvoerden, willen vermelden. Wat zy, wat hunne Tyd- en Deelgenooten in al den verwarden handel verrigt hebben, ſtelt dit Deel des Tafereels, waar heen wy den Leezer verzenden, hem voor oogen.

Chronyk van de Stad der Batavieren, waarin, nevens de beſchryving van Nymegen, de eerſte oorſprong van deeze Landen, de gryze oudheid deezer Stad, de voortreflykheid van haare Vryheden en Voorrechten en de gedenkwaardigſte Gebeurtenisſen van de vroegſte tyden af, kortelyk aangetoond worden door JOHANNES SMETIUS, *uit de eigenhandige aanteekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare* CIↃIↃCCLXXXIV. *Te Nymegen, by* A. van Goor, *Stads- en Quartierdrukker. Behalven het Voorbericht, 296 bladz. in gr. octavo.*

Dit Chronykje is door den Uitgeever op aanhoudend verzoek ter drukperſſe overhandigd, nadat het zelve met de eigenhandige byvoegingen van zynen Oud-Overgrootvader *Johannes Smetius*, den Zoon, vergeleken, en na de aanteekeningen van zynen Vader uit oude Gedenkſtukken der Stad Nymegen, en andere byzondere papieren, welke genoegzaam als verborgen liggen opgeſloten, eenigzins verbeterd, vermeerderd en vervolgd was. Het behelst den eerſten oorſprong en gryzen ouderdom der Stad Nymegen, de voortreflykheid van haare Vryheden en Voorrechten, de gedenkwaardigſte Gebeurtenisſen en veele Zeldzaamheden, die elders te vergeefs gezogt worden, terwyl wy overal by wyze van aanteekeningen de bronnen vinden opgegeeven, waaruit een weetgierig leezer het aangeſtipte breder kan navorſchen. Daar Schriften van deezen aart niet wel voor uittrekzelen vatbaar zyn, zullen wy liever de evengemelde bronnen, waaruit de Schryver geput heeft, volgens het Voorbericht, kortelyk opgeeven, en dan met ee-

eenige byzonderheden uit de aanteekeningen, nopens de regeering van Nymegen, besluiten.

„ De oudste gedagtenis en wetenschap, welke wy wegens de eerste Bewooners deezes lands, geduurende de overmacht der Romeinen, hebben, wordt door Schryvers van den eersten rang JULIUS CÆSAR en TACITUS verschaft. Uit de Gedenkboeken van JULIUS CÆSAR blykt, dat de Batavieren, toen eerst by de Romeinen bekend geworden, lang voor zynen tyd deeze streek bewoond hebben; en Tacitus, welke ons, ter gelegenheid van den oorlog tusschen de Batavieren onder het beleid van Claudius Civilis en de Romeinen, onze Batavische voorouders en hunne helden, die getergd en gedrukt voor de Vryheid streeden, heeft leeren kennen, spreekt, omtrent honderd jaaren, na onze gewoone tydreekening, van de verhuizing der Batavieren, als van eene oude gebeurtenis. Ook meldt hy van het OPPIDUM BATAVORUM (*), of de STAD DER BATAVIEREN, naar welke Claudius Civilis, nadat hy, omtrent Vetera, tegens de Romeinen ongelukkiglyk had gestreden, zich begeven heeft, en uit welke, als hy die met de wapenen niet langer beschermen konde, alles, wat tilbaar was, medesleepende, en het overige verbrandende, hy naar het EILAND DER BATAVIEREN geweken was.

„ Zo dra ons Tacitus begeeft is de aloude geschiedenis deezer landen byna geheel in het duister. By STRABO, POMPONIUS MELA, FLORUS, VELLEJUS PATERCULUS, PLINIUS, SUETONIUS, PLUTARCHUS, PTOLOMAEUS en DIO CASSI-

(*) Deeze schynt de eenigste Stad geweest te zyn, die de Batavieren toen hadden, en daarom de STAD DER BATAVIEREN by uitsteekendheid genaamd te worden, *Hist. Lib.* V. *cap.* 19, gelyk OPPIDUM UBIORUM, de Stad der Ubiërs, *Annal. Lib.* I. *cap.* 36. & *Lib.* XII. *cap.* 27. Justus Ryckius, *in Animadv. ad Tacit. pag.* 465 en 466. beweert, in navolging van Lipsius, dat 'er by Tacitus niet *opidum* maar *opida* moet geleezen worden, zo als zulks in twee oude handschriften gevonden wordt, en dat de naam van Nymegen van eenen Celtischen oorsprong met de Stad even oud is, dien zy al voor de komst der Batavieren moet gehad hebben. Na de aankomst der Romeinen hebben de Batavieren meer Steden gebouwd, als te zien is by Ptolomaeus, *Lib.* II. *cap.* 9. Zie ook het *Itinerarium Antonini* en de *Tabula Itineraria*, een Werk, zo men acht, van de vyfde eeuw, welke het eerst na Tacitus van deeze Stad gewag maaken, en dezelve met den naam van NOVIOMAGUM en NOVIMAGUM benoemen.

SIUS, welke laatste de krygstochten van Drusus omstandig beschreven heeft, en by eenige Dichters, PEDO ALBINOVANUS, LUCANUS, SILIUS ITALICUS, JUVENALIS en MARTIALIS, vindt men nu en dan maar enkele schaduwen.

„De gedac..tenissteenen en altaaren op de hoogtens boven de Stad, aan den Gallischen Oever der Waale, beneden dezelve en elders gevonden, leeren ons, met hulp van *Tacitus*, *Dio Cassius*, *Ptolomæus* en het *Itinerarium Antonini*, de oude stand- en legerplaatsen der Romeinsche Keurbenden in deeze landstreeken kennen: en dat de Batavieren by hunne aloude waardigheid en eer van BONDGENOOTEN en VRIENDEN DES ROOMSCHEN VOLKS en RYKS, na de getroffene Vrede, gebleeven zyn, en zo min als te vooren verpligt geweest, om eenige schatting aan de Romeinen te betaalen, die zich genoegen lieten met den dienst, dien zy, volgens de voorwaarden des Verbonds, van hunne strydbaare Manschap en Wapenen in den Oorlog hadden.

„Na de invallen der Franken in het Eiland der Batavieren omtrent het einde der derde Eeuw, wanneer het Romeinsche Ryk begon te verzwakken en naar zynen ondergang te hellen, treft men by VOPISCUS, TREBELLIUS POLLIO, EUTROPIUS, AURELIUS VICTOR, MAMERTINUS, EUMENIUS, LATINUS PACATUS en andere Lofredenaars eenige dingen aan, die hier en hieromtrent zyn voorgevallen. Wat laater, doen de naauwkeurige Geschiedschryvers AMMIANUS MARCELLINUS en de Griekſche ZOZIMUS, ook ee nig verslag. Van de vyfde, zesde en zevende Eeuw, ontbreeken byna Gedenkstukken. De invallen der Gottische en andere onbeschaafde Volken veroorzaakten onweetendheid en barbaarsheid. PROCOPIUS, JORNANDES, CLAUDIANUS, AUSONIUS, SIDONIUS APOLLINARIS, VENANTIUS FORTUNATUS, OROSIUS en andere latere Schryvers, geeven van het geen alhier in hunne tyden toenmaals gebeurd is, nu en dan, een enkel voorbeeld op.

„Onder het hoog gebied der FRANKISCHE VORSTEN, die, na het vertrek der Romeinen, deeze Landen, als een gedeelte van het Ryk van Austrasiën, hebben bezeten, en vervolgens, vindt men by AIMOINUS, EGINHARTUS den Geheimschryver van Carolus Magnus, OTTO FRISINGENSIS, *Astronomus Anonymus*, GREGORIUS TURONENSIS, REGINO, LAMBERTUS ASCHAFNABURGENSIS, SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, ADELMUS, HERMANNUS CONTRACTUS, en in de *Annales Francorum* hier en daar eenige opheldering. Men heeft ook den Gedenksteen met Gottische Letteren, aangaande de

de herbouwing van het Hof van Nymegen, door Keizer Frederik Barbarossa, en eenige Stigting- en Giftbrieven der Roomsche Koningen en Keizeren; anderszins ontmoet men in die Eeuwen veeltyds handtastelyke duisternis, tot dat door de verpanding van Willem van Holland, Roomsch Koning, aan Graaf Otto den Derden van dien naam, in den jaare 1248, deeze aloude Ryksstad in Gelderland is ingelyfd. Met die Eeuw beginnen de nevelen te verdwynen. Ten tyde van Hertog Arnold en Adolph, licht ons WILHELMUS BENHEMIUS toe, de eerste Geldersche Geschiedschryver. Van zyn *Chronyk de domo Geldriæ & urbe Noviomagense*, wordt een handschrift, met den Schryver gelyktydig, dat is van den jaare 1466, op het Raadhuis bewaard. Verscheide Stukken, deeze Stad raakende, en die men thans mist, schynen hem bekend geweest te zyn. Ook vindt men eenige dingen, tot de Stad betrekkelyk, aangevoerd by GERHARDUS GELDENHAURIUS, mitsgaders in het *Chronicon Tilense*, ophoudende met den jaare 1499 onder Hertog Arnold; en in de KeulscheKronyk, gedrukt in den jaare 1499."

Zie daar de voornaamste bronnen, waaruit deeze Chronyk is samengesteld. Wat betreft andere stukken, in de aanhaalingen vermeld, waarvan eenige nooit gedrukt zyn geweest, acht de Uitgever het genoeg te melden, dat alle waare en waarschynlyke geschiedkundige Aanteekeningen meestentyds van Tydgenooten, dat is van zulke, die in of naast aan de tyden geschreven hebben, in welke de zaaken zyn voorgevallen, of uit egte en onwraakbaare gedenkstukken ontleend zyn; terwyl naakte, onzekere en met verdichtselen beswalkte verhaalen, aan haare eigene Schryvers zyn overgelaten.

Om een enkel staaltje van des Uitgeevers kunde in 's Lands Geschiedenis en Staatsgesteltenis op te geeven, zullen wy hier laaten volgen het geen hy wegens den alouden Regeeringsvorm en Grondconstitutie der Stad Nymegen heeft aangeteekend, om dat hier uit blykt, dat eene behoorlyke invloed der Burgery op de Regeering, reeds van ouds, in de Constitutie zelve deezer Stad is gevestigd geweest.

„ Volgens deezer Stads alouden Regeeringsvorm en radicaale Constitutie, (zegt hy) is dezelve, van onherdenkelyke tyden af, bestierd geweest door haare eigene *Burgers*, *Raad* en *Ingezetenen*. De oudste Keizerlyke en Koninglyke Brieven van HENRICUS, RICHARDUS, RUDOLPHUS, ALBERTUS, LUDOVICUS en andere Keizers en Roomsch-Koningen zyn gegeeven aan hunne *beminde* en *trouwe burgeren van* Ny-

Nymegen. (*fideles nostri dilecti cives de Noviomagio*) In de laatere Brieven van Carolus IV. en volgende Keizeren, vindt men de benaamingen van *honorabilium Magistrorum Civium scabinorum Consulum ac aliorum civium civitatis Noviomagensis nostrorum & Sacri imperii fidelium.*

Dit oude gebruik van in gewigtige zaaken de GEMEINTE DER BURGERYE te erkennen, blykt nog duidelyk by deeze overdracht van *Burgermeisteren, Schepenen en Raet en Meisteren van sunter Claes gilde mijt ten* GEMEIJNE BURGEREN *op onze lieve Vrouwen avond anunciationis* 1447, en by de overdracht *des nesten dach na sunte Paulus dach conversionis* 1474. Brengende het flot van die overdracht insgelyks mede, dat dezelve NIET zullen mogen veranderd worden, als *met goeddunken van Mrn. van St. Claas gilde van wegens de* GEMEENE BURGEREN. Want, niettegenstaande ACHT *Mrn. van St. Claes gilde*, ('t welk geformeerd werd door TWEEHONDERD voornaame Burgeren, zie de *Insettinge van 't St. Claes gilde*) jaarlyks door Mrn. van de Broederschappen, Gilden en Ambten van wegens de gantsche Burgerye wierden verkooren *om te raaden en te daden helpen by den Raat als tot eer, best en welfaert der gemeine Stad behooren sall* (Guedesdag-boek *op manendach altera circumcisionis Dni* 1531. en 5 *post pentecost.* 1545.) voteerden zy echter nooit in zaaken van belang, waarby de Burgery eenig bezwaar zoude kunnen lyden, voor dat zy de intentie van hunne principaalen, namelyk *der gansche Borgerye*, van ouds in Classen van *Ampten* en *Gilden* verdeeld, *Annal. Saxoniæ ad an.* 997. G. van Loon, *Aloud. Holl. Hist*, *II Deel*, *bl.* 166. 360.) vernomen hadden, die zy dan deeden vergaderen. Buiten des Volks toestemming, mogt in gewigtige zaaken niets besllooten worden. Borgemeesteren, Schepenen en Raad sampt Mrn. van St. Claes Gilde van wegens de gemeene Borgeren *als hoige en geboirlicke Overigheid deser Stat*, maakten dan volgens de Privilegien van de Roomsch-Koningen en Keizeren, (naderhand door de Graven en Hertogen van tyd tot tyd geconfirmeerd en besteedigd, waarvan de Zegelbrieven in den Blok te vinden zyn) der Stads Wetten. De Wetten plagten jaarlyks op den 2 January overzien, vermeerderd of veranderd te worden, en dewyl zulks by *Overeenkomste*, *Contract*, *Conventie of Accoord* geschiedde, hoewel *quoad formam obligandi* met een wet gelyk, wierden die wetten genoemd OVERDRACHTEN, welke voornamelyk *in den Ouden en Nieuwen brief* verzameld

meld zyn, in zich bevattende *quod Senatui Populoque placuit*. Zulks dat nooit de Furften van Gelre wetten aan de Burgers van Nymegen hebben voorgefchreven, gelyk zy wel aan 't platte Land, 't welk aan hun fubject was, by *Land-* en *Dykbrieven* hebben gedaan. Onder de Furften hebben Raad fampt Mrn. van 't St. Claes Gilde, van wegen de Ampten, Gilden en Gemeente, meenigte van overdrachten en ftatuuten gemaakt, over allerhande zaaken haare Borgherye en Ingezeetenen raakende, als over *Magefcheiden*, *Huwelyksvoorwaarden*, *Burgerrechten*, *Momboirfchappen*, *Volmachten*, *Crimineele Juftitie*, *Forme van procedeeren* en diergelyke. En als het gebeurde, dat 'er eenige twyfelachtige pointen van rechten in deeze Stad waren, zyn nooit Burgermeesteren, Schepenen en Raad fampt Mrn. van St. Claes Gilde, van wegens de Ampten, Gilden en gemeene Borgeren, te rade gegaan met de Furften van Gelre, maar hebben de Artikelen naar Aken overgezonden, om daarop van Scheffenmeifteren und Scheffenen van Aken, (welken Stads privilegien door de Roomsch-Koningen en Keizeren aan de Stad Nymegen medegedeeld zyn,) derzelver verklaaring te hebben, waarvan nog *poincten* overig en bekend zyn: hebbende de Voor-Vorften integendeel moeten belooven, dat zy een ieder *Land-* en STAD-*recht* zouden laaten wedervaaren. *Geld. Pl.* B. I. D. *in pr.* col. 9. II D. I. *app. col.* 181, 183. Zo dat van immemoriaale tyden af, Burgemeesteren, Schepenen en Raad nevens de gemeene Burgeren of wel derzelver Reprefentanten (als nu de Gemeenslieden) *alleen* en *privative*, met exclufie van alle anderen, het recht gehad hebben, om, in navolging van de andere vrye Ryksfteeden, binnen haare Stad en Jurisdictie alzulke wetten te maaken, en de oude in het geheel of ten deele zodanig te derogeeren, te veranderen en te amplieeren, als zy oordeelden voor haare Stad en Burgerye oirbaar te weezen. Gallius, *lib.* II. *obf.* 57. 7. en welk recht *ex jure Superioritatis* de Ryksfteden toeftendig, gederiveerd word by Phil. Knipfchildt *de jure et privil. Civit. Imper. Lib. II. cap.* 10. *n.* 16, 17, 18. Vergeleeken met *cap.* 4 *en* 5."

Hand-

Handvesten en onuitgegeevene Charters behoorende tot de Beschryving en Chronyk van Nymegen, en vervattende eenige der aldaar vermelde voortreflyke Vryheden en Voorrechten, door de Roomschkeizeren en Koningen, mitsgaders Heeren, Graaven, Hertogen, enz. aan de Stad en Burgerye van Nymegen verleend: met een lyst van handvesten en gunstbrieven door de Frankische Koningen en Roomschkeizeren gegeeven op den Burg of het Valkhof te Nymegen; en van eenige aldaar voorgevallene en door hun verhandelde zaaken. Te Nymegen, by A. van Goor, *Stads en Quartierdrukker, behalven het Voorbericht en den Bladwyzer, 338. bladz. in gr. octavo.*

Het is bekend, gelyk de Verzamelaar en Uitgeever van deeze Handvesten en Charters in zyn Voorbericht wel aanmerkt, dat Nymegen, de oudste en aanzienlykste Stad van de landen tusschen den Rhyn en Waale, en die reeds in de eerste eeuw na der Christenen tydreekening by de Romeinen als een volkryke Stad beroemd was, na den val van het Romeinsche ryk, onder de Vorsten der Franken in haare oude waardigheid is gebleeven, en door het verblyf van CAROLUS MAGNUS, LUDOVICUS PIUS, LOTHARIUS, en veele volgende Keizeren van ouds vermaard, zich, behalven by de overrompeling der *Noordsche* Volkeren, of *Normannen*, nimmer onder eene andere regeering, dan die der Koningen van Austrasien en Opperhoofden des Roomschen ryks heeft bevonden, van welken zy, reeds zederd de achtste eeuw, niet alleen met byzondere Vryheden en Voorrechten is begiftigd, maar ook deelachtig gemaakt aan alle de uitsteekende hoogheden en heerlyke rechten, die aan de Stad AKEN eigen zyn, welke in de middeleeuwen naast Romen, boven andere Ryksteden, als de hoofdstad van het *Frankisch Lothanngisch ryk* was begunstigd. En hoewel NYMEGEN met deszelfs *Ryk* en *Gebied* aan OTTO de III, Grave van Gelre, door WILLEM, Roomsch-Koning, in den jaare 1248 is verpand, waardoor het aanzien van dien Graaf en het landschap van Gelre niet weinig vermeerderde, is echter de Stad nooit van haaren luister, als eene vrye Ryksstad, ontheven; zodanig ook, dat de aanzienlykste Verbonden, die de Hertogen van Gelre hebben aangegaan, by de voorschreve Stad zyn bezegeld, en zy alle, ieder voor hunne huldiging, zelfs CAREL de V, en PHILIPS de II, toen ter tyd de magtigste Vor-

Vorsten van Europa, allerplegtigst hebben moeten zweeren, Nymegen en haare Burgerye by de oude herkomsten, rechten, voorrechten en gewoontens, en byzonderlyk by de edele Vryheden door de Roomschkoningen en Keizeren verleend, te zullen standhouden. Keizer RUDOLPH de I, ten einde de hooge waardigheid der Stad door de verpanding aan den lande van Gelre niet verminderd mogte worden, heeft, in den jaare 1282, by een byzonder handvest, daarin gelieven te voorzien, en Keizer FREDERIK de III heeft, by vernieuwing der oude voorrechten, die CAREL de Groote aan Aken geschonken had, in den jaare 1442, *omnia jura Superioritatis territorialis* met het geene daaraan is gehecht, en al wat rykssteden onder den naam van *Regalia* en *Jura Principis* bezitten, aan *Aken* en *Nymegen* uitdrukkelyk bevestigd; door Keizer RUDOLPH de II, in den jaare 1576 aan Nymegen op nieuw bekrachtigd, by de toetreeding van die Stad tot het Verbond der *Unie* in den jaare 1579, by een byzonder *Renversaal* voorbehouden, en ten tyde der *Reductie* van dezelve aan den staat in den jaare 1591 onverkort verbleven; van alle welke de oorspongkelyke handvesten en giftbrieven, als zo veele dierbaare kleinodiën en eereteekenen van der Burgeren *standvastige trouw en langduurige diensten aan de Keizeren en het Roomsche Ryk bewezen*, in de Archiven te *Aken*, en in de hoofdkerk te *Nymegen*, ter plaatze, door de oudheid met den naam van den Blok bestempeld, bewaard, en wegens de zorgvuldigheid, die ten allen tyde daaromtrent is betoond, als in een heiligdom gesllooten gehouden worden.

Het was dus te wenschen, gelyk onze Schryver verder aanmerkt, dat het aan *kundige* en *omzichtige Leeden* van den *Raad* en *Gemeente* geoorloofd was die plaats naar welgevallen te mogen naderen, te doen ontsluiten, en de Charters der gryze oudheid, welke in een groot aantal voor handen moeten zyn, naauwkeuriglyk te doorzoeken, en na bevind van zaaken gemeen te maaken, dewyl 'er niets heilzaamer is om de zekerste bewyzen van de oorspronkelyke gesteldheid en geschiedenissen der Steden, en om de waare burgerlyke Vryheid en Voorrechten voor de nakomelingschap in weezen te behouden en op te helderen, dan zodanige handvesten te doen drukken. Uit dien hoofde heeft dan ook de Uitgeever van dit Werk ettelyke Handvesten en Gunstbrieven, zo der Roomsch Koningen en Keizeren, als van andere Fursten in de zo even aange-

gekondigde Chronyk van Nymegen aangehaald, ter Drukpersse overgegeeven, en met eenige aanteekeningen ter opheldering verrykt, zo dat deeze twee Werkjes, die by elkanderen behooren geplaatst te worden, voor die geenen, welke het naspooren van 's Lands oude gesteldheid en geschiedenissen, en in 't byzonder van de Stad Nymegen, ter harte gaat, veele weetenswaardige dingen zullen opleveren, die men elders te vergeefs zoeken zou.

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by de Erven* P. Meyer *en* G. Warnars, *en de Wed.* J. Döll, 1785. *In 8vo.* 453 *bladz.*

Gelyk het eene onbetwistbaare waarheid is, dat onze natuurlyke en zedelyke opvoeding, op ons geheele bestaan, in het vervolg een' verbaazenden invloed heeft; is het even zeker, dat alle weldenkende Ouders zich verpligt moeten rekenen, alles aan te wenden wat in hun vermogen is, om tot dit gewigtig werk de vereischte bekwaamheden te verkrygen: en dit is ook de reden, dat zo veele Geschriften over dit onderwerp, door geoefende Mannen opgesteld, met zo veel gretigheid zyn geleezen. Deeze Eeuw, inzonderheid, of liever de laatste vyf- en twintig jaaren, hebben deswegen een schat opgeleverd, waarover elk rechtschapen Menschenvriend niet kan nalaaten zich oprechtelyk te verheugen. Duitschland vooral kan ten voorbeelde strekken, hoe zeer men in dit vak met reuzen schreden is voortgegaan. Echter was 'er by dit aangenaam verschynsel iets, 't welk Ouders en Opvoeders niet weinig in verwarring bragt, de ontzachlyke menigte naamelyk van meer of min uitvoerige Werken, behelzende of geheele Stelsels, of wel Schetsen en korte Begrippen van Opvoeding, waarin, gelyk het gemeenlyk gaat, by weinig goeds veel verkeerds en gebreklyks wierd gevonden, en waarin ook de Schryvers niet zelden merkelyk van elkanderen verschilden, of elkanderen wel rondelyk tegenspraken; terwyl 'er meer doorzicht, kundigheid en schiftend oordeel vereischt worden, dan men by het gros der Ouderen kan vooronderstellen, om hier naar recht en waarheid te beslissen, en, in zulk een groote verscheidenheid, altoos het beste te verkiezen.

Deeze bedenking werkte ook by den beroemden CAMPE, een Man die zich meer dan twintig jaaren met de praktikaale opvoeding had bezig gehouden, en wiens verdiensten in dit vak, als Theorist, door zyn *Bibliotheek voor Kinderen*, zyn *Beknopte Zedeleer* en *Zielkunde*, zyn *Theophron*, *Robinson Crusoe*, *Ontdekking van America*, enz. zo in Duitschland als elders, en ook by onze Landgenooten, volmondig zyn erkend. Hy zag met overtuiging dat 'er voor de Opvoeding wel veel gedaan, maar ook nog veel te doen was; dat men, by het reformeeren, ook hier wel eens te verre was gegaan, en verkeerdelyk had gehandeld; dat men wel eens iets verdraaglyks had weggesmeeten, zonder iets beters daar voor in de plaats te stellen; dat men, gelyk hy het zelf beschryft, zich met denkbeeldige dingen heeft opgehouden, die alleenlyk by denkbeeldige Kinderen, in een denkbeeldige Maatschappy, zouden kunnen gebezigd worden. En wat was het gevolg van deeze waarneeming, by onzen CAMPE? Het edelste, dat men zich kan voorstellen. Niet minder dan het grootsch ontwerp, om te beproeven, of het mogelyk ware de schranderste verstanden, onder de beoefenende wysgeerige Opvoeders van onzen tyd, tot eene gemeenschaplyke werkzaamheid te vereenigen, ten einde de bovengemelde gebreken te verbeteren of te herstellen; uit den genoegzaamen voorraad van gebruikbaare bouwstoffen, hier en elders verspreid, volgens een welberaden plan, met vereenigde krachten een hecht en sterk gebouw op te rechten, en dus een volledig Leerstel van Opvoeding te vervaardigen, — was 'er ooit een tydstip, waarin dit kon geschieden, was 'er ooit een Land, waarin men dit met de heerlykste uitzichten kon beproeven, het was zekerlyk in onze dagen, het was in Duitschland. „ De gedachte was te bekoorlyk, zegt de „ Heer CAMPE, dan dat ik 'er in zou hebben kunnen be„ rusten om ze blootelyk gedacht te hebben." Hy maakte zyn ontwerp waereldkundig, en had het onbeschryflyk genoegen, te zien, dat de grootste Vernuften, de kundigste Mannen, het zelve goed keurden, en zich genegen toonden daartoe mede handen aan het werk te slaan. Een BUSCH, EHLERS, GEDIKE, MORITZ, REZEWITZ, STUVE, TRAPP, WILLAUME, LIEBERKUHN, SALTZMAN en zo veele anderen, booden zich aan, om, als gewoone en buitengewoone Leden deezer Maatschappy, ten algemeenen nutte te arbeiden. Elk van hen verkoor zulk een gedeelte of stoffe, tot welker bewerking hy by zich zelven den mees-

een lust en de meeste bekwaamheid vond. Doch nu bleeven 'er ook nog eenige stukken over, die tot het geheele ontwerp behoorden, en waarvoor zich nog geen bewerker bepaaldelyk had opgegeeven. Men besloot derhalven zodanige stukken als Prysvraagen voor te stellen, waarvan de ingekomene antwoorden, door de gezamentlyke Leden van dit Genootschap, beoordeeld zouden worden, en aan de Schryvers der goedgekeurde Verhandelingen, voor ieder gedrukt blad, een belooning van drie Hollandsche gouden Dukaaten toegelegd. Waarlyk een edelmoedig voorstel, om Talenten, hier en elders verborgen, of door ongunstige omstandigheden gedrukt, uit te lokken en aan te moedigen! De wyze op welke men aan dit groote Plan arbeidt, is niet minder aanmerkelyk. Kortelyk komt ze hierop uit. Elke Verhandeling, het voortbrengsel van elk Medearbeider, over zulk een gedeelte, als waartoe hy zich zelven meest bekwaam oordeelt, wordt aan elk gewoon Lid van het gezelschap, in een leesbaar, met papier doorschoten, handschrift, toegezonden, en elk gewoon Medelid verplicht zich, om zyne aanmerkingen en verbeteringen daarby te schryven. Vervolgens is het de zaak van elk Opsteller, om van deeze aanmerkingen en verbetering, naar zyn best doorzicht, een gemoedelyk gebruik te maaken, en dezelven zyn' arbeid in te lyven. Wordt hierby iets gevonden, 't welk de Schryver zelf voor geen verbetering houdt, als dan treedt hy daarover in briefwisseling met den Verbetenaar, en de een zoekt den ander te overtuigen, of zichzelven te laaten overtuigen. Zo men het hierömtrent op de eene of andere zyde niet eens kan worden, dan blyft wel het aangetaste gevoelen van den Opsteller (vooröndersteld, dat alleenlyk de een of de ander, en niet het grootste gedeelte der Leden deezer Maatschappy zich daartegen verklaaren mogten,) onveranderd; maar de daartegen ingebragte tegenbedenking wordt 'er, in eene aanmerking, by gevoegd, en de breedvoerige ontleeding der gronden vóór en tegen, tot eene nadere gelegenheid uitgesteld. Niets echter wordt aangenomen, dan 't geen door de meeste Leden deezer Maatschappy eenpaarig wordt goedgekeurd. — Uit deeze beschryving zal men ligtelyk kunnen opmaaken, wat men van zulke vereenigde vermogens, onder het bestier van zulk een' bekwaamen Stylvoerder, als de Heer CAMPE, heeft te wachten. Doch het is thans niet meer bloote verwachting. Men kan uit dit eerste Stukje, in een goede Nederduitsche Vertaaling overgebragt, reeds ge-

deeltelyk over de uitvoering oordeelen. Hetzelve behelst slechts vier Verhandelingen. De eerste, *over het oogmerk der Opvoeding*; die men, in zekeren opzichte, als de platte grond van het geheele gebouw zou kunnen aanmerken, is opgesteld door den Heer BAHRDT; van wien men echter, gelyk wy uit de Voorrede zien, geen meerdere stukken heeft te wachten: een Verhandeling, die (wat men anders ook ten laste van dien Schryver mogt hebben in te brengen) zo veel teekens draagt van oordeel, menschenkennis en wysgeerige naauwkeurigheid, dat zy met recht aan 't hoofd van dit uitmuntend Werk verdient te pronken. Wy zullen ons niet inlaaten, om 'er den byzonderen inhoud van op te geeven, zo min als van de volgende, dewyl stukken van die rykheid geen uittreksel dulden, en wy vertrouwen dat een algemeene opgaave voldoende zal weezen, om weldenkende Ouders en Opvoeders aan te spooren, dit Werk zelve te leeren kennen, waarvan zy zich in 't vervolg zo veel heerlyke vruchten kunnen belooven. De tweede Verhandeling, *over de vereischten eener goede Opvoeding, van de zyde der Ouderen, voor en na de geboorte van een kind*, is door den Heer CAMPE zelv' opgesteld, met al dien nadruk, leevendigheid en klaarheid, welke hem zo byzonder eigen zyn. De derde handelt *over de algemeene grondbeginsels der Opvoeding, afgeleid uit eene waare kennis van den mensch, met opzicht tot zyne verordening, tot zyne ligchaamlyke en geestelyke natuur, en derzelver naauwste verbindtenis, uit zyne vatbaarheid voor geluk en zyne verordening voor de Maatschappy*; — en de vierde *over de algemeene grondbeginselen van de lichaamlyke Opvoeding*; welke beide stukken men aan de bekwaame pen van den Heer STUVE, Rector te Nieuw Reppin, heeft te danken. Wy verlangen naar een vervolg van deezen arbeid, en hoopen dat dezelve door geen onvoorziene toevallen moge gestoord worden. Het Plan is zekerlyk uitgebreid; doch met menigvuldige, gelykwerkende, krachten, kan men ook veel verrichten. „Kleinmoedige Leezers zullen (dus besluit de Heer CAMPE zyn voorbericht) gelyk ik vermoede, na het doorleezen van dit veelbeloovend Plan, grootelyks twyfelen of de uitvoering van hetzelve ook mogelyk zal weezen. Ik zou zelf nooit van deeze mogelykheid hebben kunnen droomen, indien het my niet gelukt waare, om zo veele, zo menigvuldige, zulke geoefende en werkzaame vermogens te vereenigen, en hunne algemeene vlytige poogingen op een en het zelfde doel te doen vestigen. Maar

„ aan

„ aan de hand van zodanige geleiders, als de Voorzienig-
„ heid my heeft toegevoegd, is het geoorloofd om een
„ doel vast te stellen, waarby enkele, verstrooide krachten
„ te recht zouden wanhoopen van het ooit te zullen be-
„ reiken."

De Nederduitsche Uitgeevers van dit Werk, hebben besloten, ieder Deel van hetzelve te doen verzeld gaan van een klein stukje, meer onmiddelyk voor de jeugd zelve geschikt, waarvan thans het eerste mede het licht ziet, onder den tytel:

Leesboek voor Kinderen; met Plaaten.
Eerste Deels, Eerste Stuk.

Welk Leesboek bestaan zal, uit een verzameling van Tooneelstukjes, Zedelyke Tafereelen, meer en min uitvoerige Vertelsels, Fabelen enz., in 't kort, uit het beste, wat men hier en elders, voornaamlyk in andere Taalen, aantreft, en 't welk men geschikt oordeelt, om den Kinderen ter inboezeming van goede gevoelens, en ter uitbreiding van nuttige kundigheden, in handen te geeven.

Deukalion en Pyrrha. Tooneelstuk. Te Amsterdam by P. J. Uylenbroek, 1785. *in gr. 8vo.* 33 *bladz.*

Deukalion en *Pyrrha*, volgens de Fabel-leer, de twee Menschen, die naa den algemeenen Watervloed op Aarde waren over gebleeven, en gehouden voor de eerste Bevolkers der Nieuwe Waereld, worden hier ten Tooneele gevoerd. Dit Stukje schynt ingericht om aan te toonen, dat de Liefde eene wezenlyke behoefte voor het menschlyk hart zy. —— De uitvinding is oorspronglyk en geestig —— de voorstelling natuurlyk en zoetvloeijende.

Juliet Grenville, of de Geschiedenis van het Menschlyk Hart. In Twee Deelen, door den Heer BROOKE, *uit het Engelsch vertaald. Te Arnhem, by* W. Troost. 1786. 2 *Deelen, in octavo*, 610 *bladz.*

Juliet Grenville, eigenlyk de Dochter van den Graaf van *Cranfield*, was in haare kindschheid op ééne School, met *Thomas Cranfield*, eigenlyk de Zoon van *Grenville:* (Deeze verwarring was door de Minnen veroorzaakt, en is te wydloopig om hier geplaatst te worden.) *Thomas Cranfield* verlieft aldaar op *Juliet*, en wel in eenen zeer hoogen graad, en *Juliet* blyft gantsch niet onaangedaan voor zyne liefkoozingen. De Vaders deezer twee Kinderen, zeer groote Vrienden, krygen over een beuzeling een zo hoogloopend ongenoegen, dat Graaf *Cranfield* de verbintenis, welke hy anders met genoegen zich

zich en zynen vriend, uit de aanwasſende liefde hunner Kinderen, voorſpelde, in eens aan flarden rukt, door *Thomas*, die *Juliet* wat voor uit was in Jaaren, buiten Lands te verzenden. Dit ſchokt den jongen Minnaar zodanig, dat hy eenen zeer langen tyd', in eene Ylzinnigheid doorbrengt, en eenigzins herſteld zynde, weet hy het waakzaam toevoorzigt zyner oppasſeren te ontglippen, en zwerft daarop geheel Europa door, in het geloof, dat zyne *Juliet* geſtorven is; doch naa lang zwervens, ſpreekt hy te Napels eenen Landsgenoot, die hem bericht geeft, dat *Juliet* nog leeft, en een der grootſte ſchoonheden van Engeland is. Op dit bericht ſpoedt hy zich na Engeland, en weet toegang te krygen in het huis van *Grenville*, doch zeer vermomd, en zyne lichaamsgeſtalte van een ander aanzien gemaakt hebbende: hy ontdekt zich niet aan *Grenville* noch aan *Juliet*, uit hoofde van de nog niet geheelde vriendſchapsbreuk tusſchen de beide Ouders. Terwyl hy na middelen omziet, waardoor hy in het heimlyke die breuk zoekt te heelen, doet een zeer onverwacht Tweegevecht, waarin zich *Grenville* voor de eer van *Cranfield*, die gehoond werdt, waagde, die gelukkige verzoening ſtandgrypen: hierop verſchynt *Thomas Cranfield*, in zyne eigene houding, aan zyne *Juliet* en alle overigen; de Huwlyksdag word bepaald; doch 'er ontſtaat eene verwarring, waardoor het ſchynt, dat *Thomas* en *Juliet* Zuster en Broeder zyn, welke evenwel zeer gelukkig door de Minnen zelve, de onkundige oorzaaken dier dwaaling, ontknoopt wordt: waarop een zeer gelukkig en gezegend Huwlyk volgt.

Dit is het Geraamte van deezen Roman, door den ſchranderen en geestigen BROOKE geſchreeven: men weet uit zyn *Zot van Aanzien*, (*) hoe hy in zyne eigenlyke Geſchiedenis zeer veele Tusſchen-Geſchiedenisſen invlecht, en dat hy eene gantsch byzondere manier van verhaalen heeft. Dezelfde eigenſchappen ten dien aanziene heeft deeze Roman mede. Wilde BROOKE hier en daar minder den vernuftigen Man ſpeelen, zyne Roman zou nog natuurlyker zyn; vooral hindert dat vernuft in geſprekken; hoe geestig de Figuuren der Redenkunst dikwyls zyn, egter wil de hevige aandoening van het menschlyk hart, dezelve, in zo menigvuldige maate en zo verfynd, niet dulden. Met dat alles is BROOKE, en deeze Roman ſtrekt hiervan tot een zeer ſpreekend getuige, een dier groote Schryvers, welke tot de hairfyne roersels van de menschlyke bedryven doordringen.

(*) Deze fraaije Roman is gedrukt, te Amſterdam, by *J. v. d. Burgh en Zoon*, in 5 deeltjes, in 8vo.

De Schim van Bocatius, of de Geneesmeester der Zwaarmoedigen. Te Keulen by de Erve van J. Gaillard, 1785. *in 8vo.* 248 *bladz.*

Almanachs-klugten en Grappen van het laagſte ſoort, op veele plaatzen de goede Zeden en den Godsdienst kwetzende, zyn de voornaamſte middelen die deeze Geneesmeester tegen de Zwaarmoedigheid voorſchryft. — Wat ſchryft men niet om *Geld?*

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

J. G. EICHHORN, *Prof. te Jena, Inleiding in het Oude Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. te Utrecht. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1785. *Behalven het Voorwerk, 693 bladz. in gr. octavo.*

Op de beschouwing der Historische Schriften des Ouden Testamentes, van 't Boek *Genesis* af tot het Boek *Esther* ingesloten, in 't voorige Deel, volgt in het tegenwoordige, de overweging der overige Schriften, naemlyk die der Propheten, het Boek der Psalmen, dat van Job en de Klaegliederen van Jeremia, benevens Salomons Spreuken, Hooglied en Prediker. De Hoogleeraer ontvouwt zyne gedachten over den inhoud dezer Schriften, en de onderwerpen hier toe betreklyk, met ene soortgelyke vrymoedigheid, als hy in 't geheele beloop van dit zyn Werk betoond heeft. Men zal hier derhalven, even als in 't voorige, en vooral niet minder, veel ontmoeten, waeraen men zo gereedlyk zyne toestemming niet kan geven, ja dat men, met den geagten Nederduitschen Vertaler, als ongegrond zal wraken; dan met dat alles zal men, gelyk zyn Hoogeerwaerde zich uitdrukt, „de schranderheid en het vernuft van den geleerden *Eichhorn* „ achtende, *alle dingen beproevende en het goede behoudende*, reden vinden om Hem te danken, dat Hy, nopens den *Kanon* van het O. T. over het algemeen zo veele nieuwe zekerheid gegeeven heeft." Hy bouwt, wel is waer, dikwerf, in zyne byzondere ophelderingen op gewaegde onderstellingen; doch hy zelve geeft ze ook niet hooger op dan als onderstellingen, die hy den oordeelkundigen ter toetse in handen geeft; en zyn sommigen derzelven wat sterk gewaegd, men vind 'er ook anderen, die hare waerschynlykheid hebben, en zeer wel tegen andere algemeen aengenomen onderstellingen kunnen op-

opwegen. Wy zullen 'er ene van de laetste soort, met betrekking tot den oorsprong van onze Verzameling der Psalmen, tot ene proeve hier van, in dezen onder 't oog des Lezers brengen.

De Psalmen, naemlyk, zyn op tweederleie wyze verdeeld; eerst in twee deelen; vervattende het ene de eerste 72, en het andere de volgende 78 Liederen: voorts zyn ze op deze wyze in vyf Boeken gerangschikt. Het eerste Boek behelst Ps. I—XLI; het tweede Ps. XLII—LXXII; het derde Ps. LXXIII—LXXXIX; het vierde Ps. XC—CVI; en het vyfde Ps. CVII—CL. In ene onderscheiden opgave der Psalmen, in ieder Boek geplaetst, toont ons de Hoogleeraer, hoe elk Boek Psalmen bevat, welker Opstellers genoemd worden, en ook zulken die van ongenoemde Dichters zyn; en wyders merkt hy aen, dat 'er in derzelver schikking ene schynbare wanorde zy, in welke echter ook weder eenigzins ene orde schynt plaets te hebben. Het ene en 't andere levert byzonderheden op, die hare duisterheden hebben, welker opheldering, zyns oordeels in den eigen aert van den oorsprong onzer verzamelinge der Psalmen gezogt en gevonden moet worden. —— Zyn Hooggeleerde vind gene voldoening hier omtrent in het gewoone voorstel des aengaende; volgens het welke men de verzameling der Psalmen, niet alleen in het eerste, maer ook in het tweede Boek, aen *David* zelven toeeigent; waerop men dan voorts *Hiskia* beschouwt, als den verzamelaer der Psalmen in het derde en vierde Boek vervat; en eindelyk de verzameling van het laetste Boek van *Esra* en *Nehemia* afleid. Tegen het laetste heeft de Hoogleeraer niets byzonders in te brengen, dewyl de verzameling van dat Boek ten minsten tot hunnen leeftyd behoort; maer tegen het beweerde nopens *David* en *Hiskia* heeft hy enige bedenkingen, die toonen dat zulks vry onwaerschynlyk is. —— Zie hier zyne gedachten over dit onderwerp.

„ Zekerer, zegt hy, en zonder eenig gevaar van dwaalen, kunnen wy onderstellen, dat, reeds in vroege tyden, van Godsdienstige Hebreën de Liederen van hunnen DAVID in byzondere Verzamelingen gebragt zyn, en dat zulk ene Verzameling de eerste grondlegging van ons Psalmboek geworden is. Het is natuurlyk dat aan zodanig eenen byzonderen Verzamelaar veele stukken van den Zangryken DAVID ontsnappen moesten. Als zy andere Verzamelaars van soortgelyke Bloemhoven van Hebreeuwsche Dichters in handen vielen, dan gaven zy aan dezelven ene plaats in han-

hunne laatere Verzamelingen. Als zulk een byzonder Verzamelaar den naam van DAVID alleen daar voor de Liederen geplaatst heeft, daar hy dien in de Affchriften, die hem in handen vielen, alreeds vond, of ze zelfs bygevoegd, daar hy zeker wist, dat DAVID de Opfteller was, dan is het verklaard, waarom in de eerfte Verzameling, die grootendeels Liederen van DAVID bevat, fomtyds de naam des Dichters ontbreekt; en elders (zo als Ps. XVIII. en XXXVI.) de naam van DAVID met den eertitel van *den knecht des* HEEREN 'er bygevoegd, en waarom de 18de *Pfalm* niet in zyne volmaaktfte vorm ingevoegd is. Daar wilde de Verzamelaar niet loutere gisfingen volgen, en hier voor den Koninglyken Dichter zynen eerbied betuigen, en van den 18den *Pfalm* gaf hy de Uitgave, of het Affchrift, dat hem in handen viel.

„ Zodaanig eene byzondere Verzameling van DAVIDS Gezangen moest vroeg of laat, by herhaalde Affchriften, met Gezangen, deels van DAVID, deels van andere Dichters, als nieuwe Bylagen, dan toevallig, dan opzettelyk, verrykt worden. Bleef 'er op eene huid eene ledige ruimte over, dan vulde men die wel aan, met één of twee Liederen, die niet in het Oorfpronglyke ftonden, dat men affchreef. Men kon ook by een nieuw affchrift die fchikking maaken, dat een ander klein Gezangboek nog plaats had op dezelfde huid, en dat men dit, om zo veel meer op ééne Rolle te hebben, by de eerfte grootere verzameling liet voegen. Dus verklaar ik my het ontftaan van het Hoofdgezangboek, het welk de eerfte grondflag van ons Pfalmboek geworden is; of hoe, achter de 41 Pfalmen van DAVID, 8 Liederen van de *Kinderen van Korah*, (die voor een gedeelte uit laater tyd zyn,) één *Pfalm* van ASAPH, en nog eenige Liederen van DAVID, konden komen te ftaan. Want de 72 eerfte *Pfalmen* maakten onbetwistbaar, voor hunne famenvoeging met de overigen, een afzonderlyk geheel uit, het welk door het onderfchrift; *Hier hebben de Liederen van* DAVID, *den Zoon van* ISAI, *een einde*, verbonden werd. Maar het Affchrift van deeze Verzameling, uit het welk zy voor in ons Pfalmboek geplaatst zyn, kan wel laater, doch niet vroeger, dan HISKIAS Regeering zyn, dewyl 'er eenige Gezangen van de *Korahieten* in zyn opgenomen, welker Inhoud in HISKIAS tyden valt.

„ Uit deeze Hoofdverzameling van 72 Liederen, en drie andere Gezangboeken, is ons Pfalmboek, in zyne tegen-

woordige vorm, na de Babylonische Ballingschap ontstaan; een byzonder Boek bevatte de *Psalmen*, voor welke enkel naamen van Tydgenooten van DAVID, dan met recht, dan met onrecht, geplaatst waren, van Ps. 73 tot 89. Een ander bevatte enkel gezangen van ongenoemden, behalven het eerste van MOSES, en misschien twee van DAVID, indien anders deeze naam niet eerst laater by dezelven is bygeschreven, van Ps. 90 tot 106. Eindelyk was 'er nog eene reeks van andere Liederen in kleine verzamelingen, of op kleine rollen, voor handen, een Feestgezangboek, een Reisboek, een Halleluja-Boek, benevens enkele Liederen van ongenoemde Dichters; —— deeze verkregen van wegen hunne Mengeling de laatste plaats, van Ps. 107——150. Allergevoeglykst stond achter DAVIDS Gezangen (1—72.) het Gezangboek van zyne Zangmeesters; en de Liederen van ongenoemde Dichters (73—106.) stonden billyk voor het Mengelboek, het welk onder anderen ook de Liederen, onder en na de Babylonische Ballingschap, zou bevatten. Thans nam men het oogmerk, om het *Psalmboek* even als de Boeken van MOSES, in 5 deelen te brengen. Drie Boeken kon men gemaklyk onderscheiden; het 5de, 4de en 3de, dewyl 2 Boeken, het 3de en 4de, (of het Boek der Zangmeesters van DAVID en der ongenoemde Dichters,) reeds voorheen op byzondere Rollen stonden, en het 5de eene Mengeling van kleine Zangrollen formeerde, eer zy tot één geheel samen vereenigd waren. Alleen, van waar kon men de twee nog ontbrekende Boeken bekomen? Natuurlyk kwam men op de gedachten, om de buiten dien reeds zo sterke eerste Hoofdverzameling (Ps. 1—72.) in twee deelen te verdeelen; en het eerste Boek daar te eindigen, daar men DAVIDS naam op ééns ophield te verneemen, en daar de naam der *kinderen van Korah* volgde, by den 41sten Psalm. Dus is ons Psalmboek omtrent ontstaan, en tot zyne tegenwoordige gedaante en verdeeling gekomen. §

„ Ik kan wel dit voorstel met geen getuigenis bewyzen, (en wie zou dit ook eisschen?) maar de oorsprong van onze Verzameling der *Psalmen* moet toch door eene Onderstelling verklaard worden, en ik zal my zelven gerechtvaardigd hebben, als ik aantoon, dat deeze niet voor de vuist opgeraapt, maar uit de overweging van het geheel gevormd is. En indien de gegrondheid eener onderstelling als dan blykt, wanneer alle verschynselen, die te verklaaren zyn, daardoor natuurlyk worden opgelost, dan

hoop

hoop ik ook, dat de van my aangenomen onderſtelling zich zal aanpryzen.

„ 1. Daar heerscht wanorde in de ſamenſtelling van onze *Pſalmen.* Daar ſtaan Liederen van DAVID in alle vyf de Boeken; ASAPHS Liederen ſtaan, zo min als die der *Korahieten*, by elkanderen, de Tempel-en Feest-Pſalmen zyn verſtrooid, enz. Als DAVID de zynen niet zelf verzameld heeft, en ons Pſalmboek ontſtaan is uit de ſamenvoeging van meer dan ééne Verzameling, die hunnen oorſprong op de boven beſchreven wyze genomen hebben, dan kon 'er geene orde naar ſtoffen en Opſtellers gehouden worden; daar moesten Bydragen op Bydragen volgen, en Liederen van onderſcheiden Dichters moesten met elkanderen afwisſelen.

„ 2. Doch tusſchen deeze wanorde heerscht echter weder orde; en Liederen, die dan door denzelfden naam, dan door denzelfden inhoud, dan door denzelfden Titel of beſtemming verbonden zyn, volgen op elkanderen. Het grootſte deel van DAVIDS Liederen ſtaat by één, (Ps. 1—41.) even als de Liederen der *Korahieten*, (Ps. 42—49) en ASAPHS Liederen (Ps. 73—83.). De gezangen der Zangmeesters van DAVID formeeren een afzonderlyk Boek, (Ps. 73—89.); de Lofpſalmen (Ps. 146—150.), de Reisliederen (Ps. 120—134), de Bazuinliederen volgen op elkanderen. En als 'er kleine rollen met Liederen ſamengeſteld zyn, die daar naar de — wezenlyke of gewaande — Opſtellers, hier naar den — waaren of gewaanden — leeftyd, en elders naar den inhoud verzameld waren, moest dan niet orde met wanorde verbonden zyn?

„ 3. Thans begrypt men, waarom verſcheiden *Pſalmen* tweemaal voorkomen, zo als Ps. XIV. verg. LIII. Ps. XL. 14. enz. verg. LXX. Ps. CVIII. verg. LVII. 8—12 en LX. 7—14. Zy waren in onderſcheiden verzamelingen opgenomen; en als men ze na de Babyloniſche Ballingſchap in een enkel geheel verbond, zo merkte de Rangſchikker niet op, dat het zelfde Lied reeds ergens elders ſtond, hoewel de Rangſchikkers elders allerhande Gezangen kunnen uitgelaaten hebben, wanneer zy bemerkten, dat zy twee- of meermaal wederkwamen. Moet niet reeds daarom deeze oorzaak van het tweemaal voorkomen der *Pſalmen* waarſchynlyk worden, dewyl alle Liederen van dit ſoort van geringe uitgeſtrektheid zyn, ver van elkander af ſtaan, en men daarom hunne herhaaling ligt over 't hoofd kon zien?

„ 4. Thans begrypt men, waarom oude en nieuwe Liederen onder elkanderen, en waarom

„ 5. In de verzameling, die door DAVIDS naam op het einde vereenigd word, Liederen ftaan, by wyze van aanhangzel; die van zo onderfcheiden Opftellers en uit zo onderfcheiden tyden zyn. Zy zyn dan Aanhangzels, dan Bylagen, die men by eene oude verzameling in laater affchriften gevoegd heeft.

„ 6. Thans begrypt men, waarom onze *Pfalmen* eerst in twee Deelen, en dan weder in vyf Boeken verdeeld zyn. De eerfte verdeeling is by toeval, en alleen deeze tweede met opzet ontftaan. De eerfte moest ontftaan, dewyl men de eerfte Hoofdverzameling (de grondflag van ons Pfalmboek,) met derzelver onderfchrift Ps. 72. affchreef; door de laatfte wilde men het Pfalmboek met de Boeken van MOSES in eenig verband brengen, waartoe het gebruiken van afzonderlyke Gezangboeken aan de Rangfchikkers de eerfte aanleiding geven moest.

„ 7. Eindelyk begrypt men ook, waarom deeze vyf Boeken zo ongelyk verdeeld zyn. Men volgde daarby de fterkte en zwakte der verzamelingen van Liederen, die byeengevoegd zouden worden."

Ontwerp eener volledige gefchiedenis van de Godsdienst-gevoelens der eerfte Christen-Eeuwe, toegepast ter verklaaringe van Paulus Brief aan de Romeinen. Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de zinfpreuk: Altisfimo annuente viribus meis. *Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1786. *Behalven de Voorreden,* 453 *bladz. in gr. octavo.*

Naer den leiddraed van het plan van dit leerzame Gefchrift, van welks nuttigheid wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben, (*) is dit tweede Deel gefchikt ter ophelderinge des Briefs van Paulus aen de Romeinen, wel inzonderheid met in agtneming der Godsdienst-gevoelens in die dagen, waerop de Apostel in 't fchryven van dezen Brief het oog gehad heeft. Ter duidelyker voordragte hiervan gaet de Autheur vooraf, in zyne Inleiding, na, den toeftand der Gemeente, welke den Apostel aenleiding gaf tot het fchryven van dezen Brief; by die gelegenheid ontvouwt hy de heerfchende grondbeginzelen der Heidenen en Jooden in de Christelyke Gemeente te Rome, welken hier

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VI D. bl. 266.

hier boven al opmerking vorderen; en voorts verleent hy ons een beknopt verslag van den inhoud en het beloop dezes Briefs, tot welks verklaring hy vervolgens overga[illegible]t. Het byzondere gezichtspunt, het welk de Hoogle[illegible], [illegible]ch voorgesteld heeft, en bestendig in 't oog houd, o[illegible], [illegible]m-lyk, dezen Brief wel inzonderheid op te helderen, [illegible]it de geschiedenis der toen heerschende Godsdienstgevoelens, maekt de behandeling hiervan zeer onderscheiden van andere verklaringen; en geeft, uit dien hoofde, den beoefenaren van Schriftverklaringen meermaels gelegenheid, om hunne aendagt bepaelder op enige byzonderheden te vestigen, dan wel anders gewoonlyk geschied. Van den oorspronglyken tekst geeft hy, niet zo zeer ene vertaling, als wel ene omschryving; en by deze voegt hy zo tael- als geschiedkundige aenmerkingen, welken indiervoege ingericht zyn, dat ze des Apostels redensbeleid in den zamenhang ontvouwen. —— Wy zouden ligtlyk te breed uitweiden, wanneer wy een of ander stuk zyner verklaringe geheel overnamen; wy zullen ons des liever bepalen tot het hoofdzaeklyke voorstel van 's Mans gevoelen, nopens den zin van 's Apostels woorden, Rom. VIII. 19—23; welken hy, niet ten onregte, onder de moeilykste plaetzen in dezen Brief telt, niet slechts in de bewoordingen, maer inzonderheid in de zaek zelve; waeromtrent hy ons de volgende bedenking aan de hand geeft.

„ Ik verzoeke, (dus vangt hy aen,) dat men den zamenhang wel in het oog houdt. De Tegenwerping, in 't achttiende vers tegengegaan, moet ondersteld worden: „ „ waarom erven wy niet reeds hier, indien wy kinderen „ en erfgenaamen van God zyn? waarom valt het lyden „ ons te beurt?" Blykbaar wil hy deeze vraag door eene nadere voordragt ophelderen. Maar deeze voordragt maakt ons de zaak duister; ten duidelyken bewyze dat de zaak, waar mede de Apostel zyne stelling verklaart, voor ons slegts duisterer is, dan ze voor de *Romeinen* is geweest. De *Joodsche* Volksgevoelens kunnen des ook hier deeze, anders werklyk onoplosbaare, plaats licht byzetten. 't Is naamlyk bekend, dat de *Jooden* de verschyning van den *Messias*, onder eene by uitstek heerlyke gestalte, verwagtten; zy spreeken van dezelve met de verhevenste en staatelykste bewoordingen. Deeze versieringen nu moeten hem, die deeze plaats verklaaren wil, meer dan andere kundigheden bekend zyn. Onder andere hiertoe behoorende voorstellingen is ook deeze, dat de gantsche Natuur, by

de komst van den *Mesſias*; van den Vloek, waaronder zy, zedert *Adams* Val, lag, ontheft, en in eenen veel fraaijer en heerlyker ſtaat geſteld zoude worden. Dit gevoelen nu legt de Apostel tot eenen grondſlag, en hy konde dit zo veel te meer doen, alzo 'er toen eene algemeene verwagting van den *Mesſias* was, ja zelfs de *Heidenen* op de komst van een byzonder Man wagtten, onder welke de geheele Natuur zig zou veranderen. De *Talmud* geeft ons de denkbeelden der *Jooden* nopends dit tydſtip; even als VIRGILIUS bekend Herderdicht ons raakende de verwagtinge der *Heidenen* kan onderregten. Zoude dienvolgends de Apostel geene aanleiding uit dit gevoelen neemen, en 'er tot zyne bedoelde ſtelling uit kunnen beſluiten? 't Is volſtrekt zeker, dat de *Jooden*, gelyk ik ſtraks zeide, toen inzonderheid met hart en ziel, en wel binnen weinig tyds, op de komst van den *Mesſias* wagtte; daar nu ook dit ééne der dwaalingen der *Joodschgezinden* was, dat ze geloofden, de komst des Heeren, of des *Mesſias*, was naby; zoude dan dit, met deeze hoop vergezeld gaande, gevoelen PAULUS geene aanleiding kunnen geeven, om zyne ſtelling te bewyzen! Hy beſluit dan op deeze wyze — *vers* 18. Ik maak het gevolg op — *vers* 19. Zal zig het Schepzel, dat is al het geſchapene, (*alle Schepzelen, onbezielde zo wel als bezielde*,) by de komst van den Mesſias, verbeteren; dan zal ook dit, gewis, by de Geloovigen geſchieden. Dat wagt even zo hartelyk, als gy verdrukt wordende Christenen, op den dag, wanneer het van zynen Vloek, even als gy van uw Lyden, ontheft zal worden. —" De Autheur vind zich, zyns agtens, genoodzackt deze Volksmening der Jooden hier ter plaetze te hulp te nemen; te meer, daer de perſoonsverbeelding, welke men, het woord *Schepzel* in de bovengenoemde uitgeſtrekte betekenis, welke hier vereischt word, verſtaende, tog alleszins moet erkennen, veel te hard zy, dan dat ze PAULUS in zulk ene plaets, als de tegenwoordige is, gevoeglyk kon maken, indien hy niet op dit gevoelen der Jooden zag. „ Eene gewoonte, vervolgt hy, den Apostel zeer gemeen, dat hy, uit gevoelens en ſtellingen der partye, zyne ſtellingen bewyst, en waarom zou hy 't ook niet in deeze plaats kunnen doen? Ik onderſtelle als waarheid, dat PAULUS, indien hy niet op een gevoelen van dit ſlag hadt gezien, voor de *Romeinen* even zo onverſtaanbaar als voor ons hadt moeten zyn; het welk nogthans, daar dit eene verklaaring zyn zal, niet gevoegelyk wezen kan. Des moet, noodwendig,

zulk

zulk een gevoelen onderfteld worden. By de *Heidenen* vind ik geen gelykfoortig, hierop pasfende; des moet het onder de Jooden gezogt worden: en hier is wel geen algemeener bekend, dan het vooraf gegeevene." ——— Op dien grondflag omfchryft de Autheur des Apostels woorden indezervoege.

„ *vs.* 19. Immers de gantfche Schepping ziet, 't geen „ van Gods kinderen zal worden, met verlangen te ge„ moet."

„ *vs.* 20. Want alle Schepzelen zyn, thans, in eenen „ toeftand, waarin zig niets, dan ydel en verganglykheid, „ bevindt, niet vrywillig; zy hebben veeleer een toeleg, „ om uit deezen toeftand te komen; zy doen zulks, om „ dat Gods-orde dus medebrengt, in hoope van eene ge„ lukkige verandering van hunnen toeftand."

„ *vs.* 21. Dewyl ook het fchepzel van zyne vergang„ lykheid zal vrygemaakt worden, waaraan het zig thans „ onderwerpen moet, in dat tydftip, wanneer de met „ grooter heerlykheid gepaard gaande vryheid der Geloovi„ gen haaren aanvang zal neemen (*)."

„ *vs.* 22. Want ons is bekend, dat alle fchepzelen (†), „ in een beangst en fmertlyk zugten na de vrymaaking met „ ons als eene gemeenfchaplyke zaak maaken."

„ *vs.* 23. Niet nu deeze alleen, maar ook wy zelve, de „ Apostelen, die wy de gaaven des geestes ryklyk hebben „ ontvangen, hebben een hartlyk verlangen, dat wy wel „ dra, als kinderen Gods daar gefteld, en dat onze lighaa„ men van den ftaat der fterflykheid verlost mogen wor„ den."

„ Nee-

„ (*) Deeze plaats laat zig, zegt onze Autheur, by de nadere verklaring zyner omfchryvinge, zonder de gemelde onderftelling, niet opghelderen; want juist in het tydperk, waarin de *Messias* zal verfchynen, zal te gelyk de heerlykheid der rechtfchapene Israëliten beginnen, en de Natuur haaren toeftand weder verkrygen, waarin ze voor den Val was."

(†) De uitdrukking in den tekst, het *gansche Schepzel*, ftaet hier, naer des Autheurs oordeel, zonder rede, indien de Apostel alle Schepzelen niet op het oog gehad hadde; en daer de Apostel zegt, *wy weten*, is het, zynes agtens, blykbaer, dat de Apostel zich, hier, beroept, op ene den *Romeinen* bekende zaek, „ Ik trek, (voegt hy 'er by,) 'er het gevolg uit, „ maar weet niet, of het echt is, dat de Apostel op een be„ kend vooroordeel zien moet, naar alle waarfchynlykheid, „ op het vooraf aangenomen vooroordeel der *Jooden*."

„ Neemen wy nu, „ vervolgt onze Autheur, na deze op-„ gegeven en verder verklaerde omschryving," neemen wy nu het gemelde gevoelen der *Joodschgezinde* Christenen aan, als het geen waarop PAULUS doelt, wanneer hy zyne stelling wil bewyzen; dan wordt alles duidelyk. „ Gy ge-„ looft, wil hy zeggen, dat de *Natuur*, door der men-„ schen zonde vervloekt, by de komst van den *Messias*, „ vernieuwd zal worden; hoe vuuriglyk zoude zy dit tyd-„ stip wenschen, indien ze konde denken? Mogen wy ons „ dan niet wegens deszelfs toekomst verblyden, daar wy, „ van den éénen kant, zo kommerlyke tyden beleeven; „ en, aan de andere zyde, eene zo zalige verandering heb-„ ben te wagten?" Indien ik nu al onderstelle, 't zy onwaar, dat de Natuur zugte, en eene verbetering van haaren toestand verwagte, zo kan ik evenwel tog, buiten kyf, van deeze onwaare, hoewel in haaren aart als echt aangenomen stelling gebruik maaken, om 'er eene waarheid mede te staaven. Is dan deeze wyze van besluiten ongerymd? Wordt ze niet, veel eer, van de scherpzinnigste Wysgeeren gebezigd?"

Het oogmerk der komst van den Zoon des Menschen, verklaard in eene Leerreden over Lucas XIX. 10. Uitgesprooken den 6 November 1785. in tegenwoordigheid van 't geheele Stadhouderlyke Hof, door G. KUYPERS, *Hoogl. der Godgel. en Academieprediker op de Hoge School te Groningen. Te Groningen, by* J. Bolt *en* L. Huisingh, 1786. *Behalven de Voorreden*, 33 *bladz. in gr. octavo.*

De Hoogleeraer ontvouwt hier, in de eerste plaetze, 's Heillands voorstel Luk. XIX. 10, als ene beantwoording der genen, die zyn gedrag bedilden, om dat hy den Tollenaer Zacheus met zyn bezoek vereerde, zeggende: *hy is tot een zondig mensch ingegaen om te herbergen.* „ Ja, zegt Jezus, dit is zoo; maar het is geen misdaad. „ —— integendeel dit was myn plicht. —— dit vor-„ derde het oogmerk myner komst. —— deeze man was „ een zondaar, een verlooren schaap. —— dezen heb „ ik opgezocht, en der zaligheid, welke ik verkondige, „ deelachtig gemaakt. —— en dus heb ik myn plicht „ gedaan." —— Aen deze opheldering van den tekst is voorts gehegt ene aenwyzing van de toereikende gronden

den van zekerheid voor die troostryke ftelling, in 's Heillands woorden vervat: „ Gods Zoon is neergekoomen „ onder de menfchen, en dat om ons te zoeken en te „ zaligen." ——— De Hoogleeraer, dit voorgedragen hebbende als ene in de gevolgen doorloopende waerheid door alle tyden, fchikt eindelyk het laetfte gedeelte zyner Leerreden, om zyne Toehoorders te doen opmerken, hoe wy allen, die onder de bedeeling der Euangelieleere leven, ook nog heden deelen in dat heilvolle oogmerk der komfte onzes Zaligmakers; welker dierbare voortreffelykheid by ontvouwt; met ene nevensgaende vermaning en aenmoedigende opwekking, voor menfchen van allerleien rang en ftaet, om 'er een recht gebruik van te maken, tot zaligheid hunner zielen. ——— Zyn Hoogeerwaerde heeft dit onderwerp op ene alleszins ftichtende wyze behandeld; en zich, daer by, in de tegenwoordigheid van het Stadhouderlyke Hof, voor een aental van Toehoorders van verfchillenden rang en denkwyze het woord voerde, geheel onthouden van alles wat tot Godgeleerde of Staetkundige verfchillen enige betrekking mogt hebben, met in agtneming van 't geen de Waerheid en de aenzienlyke Rang van enigen zyner Toehoorderen vorderde; des hy op goeden grond mogte gelooven, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, dat deze zyne Leerreden *Kerklyk en Staatkundig Rechtzinnig zy*, als niets behelzende, dat er tegen inloopt.

De taal van Hollands Souverain, of de Vaderlandfche Bededag. Door GERRIT PAAPE. *Te Rotterdam, by* de Leeuw *en* Krap, 1786. *Behalven de Voorreden,* 38 *bladz. in gr. octavo.*

Ene verftandige en Godsdienftige uitbreiding van de voortreffelyke uitfchryving van den laetstgehouden Bededag. De Heer *Paape* ontvouwt de denkwyze, de tael, de begeerte der Vaderen des Vaderlands, in vollen nadruk, en tracht zyne Landsgenooten, ten ernftigfte, te bewegen, om 'er alleszins aen te beantwoorden. Hy behandelt dit onderwerp met het zuivere vuur van een Vaderlandlievend hart, en ene Godsdienftige ziel; waer door hy de bevordering van tydlyke en eeuwige belangen, als onderling aen een verknogt, ten levendigfte aendringt; zonder zich echter door een vuur van onbezonnen drift

te laten vervoeren; behoudende steeds, onder de levendigste voorstellingen, de bezadigde bescheidenheid van iemand, wien de Godsdienst en 't welwezen des Vaderlands recht ter hârte gaet. Men mag des, uit dien hoofde, dit Geschrift wel ten ernstigste aen Nederlands Volk aenpryzen; als zynde, ook nog lange na den Biddag, der herhaelde lezinge overwaerdig.

Chemische Oefeningen voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en de Apotheekers, Fabrikanten en Traficanten in 't byzonder: door P. J. KASTELEIJN. *Vierde en Vyfde Stuk. Te Amsterdam, by* A. J. van Toll, 1786. *In groot 8vo.*

De onderwerpen, welke in deeze twee Stukjes voorkoomen, zyn voor den Beoefenaaren der Natuur- en Scheikunde van geen minder belang, dan die der voorgaande Stukjes. ——— En de wyze, op welke de Schryver dezelve behandelt, verdient even zo zeer onze goedkeuring. ——— Wy mogen met reden veronderstellen, dat zy, die eenigen lust voor de Scheikunde hebben, reeds lange met den Inhoud derzelven bekend zyn, en onthouden ons dierhalven om eenig verder uittrekzel daarvan mede te deelen. ——— Echter kunnen wy den Brief van den Heer *Kasteleijn*, (geplaatst in 't *Vyfde Stukje*) niet geheel met stilzwygen voorby gaan: deeze Brief betreft onze laatste recensie en de daarin opgeworpen vraag; omtrent het geneeskundig gebruik, of liever de geneeskundige werking, van den *Liquor Anodynus.* ——— De gewoone Liquor van Hofman bezit, zonder tegenspraak, een ingemengd Vitriool-Zuur, en hier van hebben ons de Waarneemingen geleerd, dat het in de daad een krampstillend vermogen bezit, — en het zoude ons niet moeilyk vallen, om aan te toonen, dat de uitvinder van dit geneesmiddel, aan het ingemengde Vitriool-Zuur, zelf in de beschouwing, en als het ware à priori, eenig krampstillend vermogen heeft toegekend. ——— Zeer gaarne stemmen wy toe dat dit gantsche bewys niets tegen den Heer *Kasteleijn* zoude afdoen, maar het gaf ons tog eenig recht, om in onze voorgaande recensie de vraag op te werpen: *Of een Liquor Anodynus, geheel van Vitriool-Zuur bevryd, ook werkelyk den naam van Liquor Anodynus verdiende? Of een zodanig vocht, ook in de daad een*

Kramp-

Krampstillend vermogen bezitten zoude! en zo ja, langs welken weg men zig van het ontvangen van zulk een zuiver Liquor zoude kunnen verzekerd houden. ——— De Heer *Kasteleijn* antwoord niet te onrecht, dat de beantwoording der eerste vraag alleen door Geneeskundigen kan geschieden, dan omtrent het laatste verbind hy zig, om met de vereischte omzichtigheid te willen beproeven, in hoe verre hy in staat mogte zyn, van zodanig eene kunstbewerking aan de hand te geeven, volgens welke men, in alle Apotheeken, een dusdanig begeerd *Liquor* zoude kunnen aantreffen. ——— Men kan, in de daad, van den Heer *Kasteleijn* als Scheikundige niet meer vorderen, en wy houden ons verzekerd, dat zyn WelEd., in dit stuk, geensints in gebreke zal blyven. De Recensent wenschte, dierhalven, dat zodanigen, onder de Geneesheeren, welke dagelyks in de gelegenheid zyn dit middel te beproeven, zig mogten verledigen dit stuk door naauwkeurige Waarneemingen te beslissen; hierdoor zoude der Geneeskunst waarlyk geen gering voordeel aangebragt worden.

Verhandelingen, uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Elfde Deel. Te Middelburg, by P. Gillissen, 1786. *Behalven het Voorwerk, 508 bladz. in gr. octavo.*

Eene beantwoording eener prysvraage, betrekkelyk den Scheepsbouw, is het eerste stuk 't welk ons dit Deel levert. De vraag luidt: „ Hoe groot moet de cirkelboog „ zyn van het *Voorschip* of de zoogenaamde *Boeg*, indien „ dezelve zal geschikt zyn, om het water zagt te klie„ ven, tot bevordering van eenen vaardigen voortgang, „ en teffens bestand te weezen, om het te diep inzinken „ der zwaarte van schip en lading, door de drukkende „ kracht der bystaande zeilen, voor te komen? *En*, hoe „ groot moet de *Boog* van het geheele *Scheepslichaam* „ zyn, op de lyn van het neergeladen schip, ter bevor„ dering van het spoedig wenden, zoo wel *voor* den wind „ als *door* den wind?" ——— Op deeze Prysverhandeling van den Scheepsbouwkundigen Ingenieur, *M. Garnier de St. Julien*, die ervaren Scheepsbouwers met genoegen nader zullen overweegen; volgt eene andere Prysverhandeling rakende de Geneeskunde, in welke *Dr. J. Petersen Michell* den beoefenaaren deezer weetenschap, met eene oor-

oordeelkundige opmerkzaamheid, de behulpzaame hand biedt, ter nadere kennisse en behandelinge der *Febres Catarrhales*. Zyne Verhandeling naamelyk strekt tot een Antwoord op de Vraag: „ Wat is 'er tot nog toe in de Nederlandsche
„ taal over de *Febres Catarrhales*, welke sedert eenige
„ jaaren zich meer dan voorheen in deze Landen vertoond
„ hebben, geschreven, en, wat ontbreekt 'er aan? Welke
„ zyn haare gewone kentekens, loop, *symptomata* en
„ *complicatien*? Zyn 'er eenige redenen te ontdekken,
„ waaruit blyken kan, waarom deeze ziekte meer dan
„ voorheen plaats heeft? Welke is haare veilige en zekere
„ geneezing in alle haare onderscheidene soorten?" —— Benevens die twee Pryseverhandelingen, behelst dit Deel nog etlyke stukken, die ons eene verscheidenheid van onderwerpen ontvouwen.

De Professor Honorarius *P. Hofstede* behandelt hier, in 't breede, het verschil over de waare kleur van den edelen of bybelschen *Sorekwyn*; en toont, met eene uitgebreide lecture, geleerdlyk, dat de bewyzen, welken men aanvoert, ter beweeringe van deszelfs *ligt-geele* koleur, op verre na niet gewigtig zyn; en dat alles veeleer zamenloopt om te stellen, dat dezelve van eene *purper-roode* koleur geweest zy. By die gelegenheid toont zyn Hooggeleerde ook uitvoerig, dat (wat 'er ook zy van de berigten der Reizigers, nopens den hedendaagschen wynteelt in Canaan, als leverende meerendeels *witten* of ook *geelen* (*Rhynsagtigen*) wyn, en slegts spaarzaam *rooden* wyn,) dat egter oudtyds de *roode* wyn, in Canaan, niet alleen de *overvloedigste*, maar ook de *edelste* of *uitgelcezenste*, geweest is. Het naspooren deezer byzonderheid dient, tot het leggen van een grondslag voor eene volgende Verhandeling, welke de Hoogleeraar staat af te geeven, ter nadere ophelderinge van Jacobs voorzegging nopens Juda, Gen. XLIX. 11, 12.

Eene volgende Verhandeling van den Eerwaarden *P. Nieuwland* behelst een beknopt onderzoek of alle mogelyke en middelyke wegen, *tot inwinninge der Jooden*, reeds zyn aangewend van den kant der Christenen, dan, of 'er niet nog een mogelyk middel overblyft? Onze Haagsche Leeraar is van oordeel, dat 'er nog één middel zy, 't welk men of niet beproefd, of ten minste niet behoorlyk werkstellig gemaakt heeft; en van welks aanwending hy nog al gunstige gedagten voedt. Te weeten: „ eene al-
„ gemeene Kerkelyke vergadering, uit Christen- en Jood-
„ sche

„ sche Leeraars samengesteld, met de noodige vereisch-
„ ten, door hoog gezag belegd." —— Hy bevroedt wel, dat sommigen ligtlyk zullen denken, men heeft al een en anderwerf hier van de proef genomen, en de vrugtloosheid van zodanige zamenspreekingen ondervonden; oogende op het geen, volgens het verhael van *Nicephorus Callistus* (L. VII. *Hist. Eccl.* C. 36.) kort na de Godsdienstverandering van Keizer *Constantinus* te Rome in 't werk gesteld zou zyn; mitsgaders op het voorgevallene, zo men wil, in den jare 1650, in de nabuurschap van Buda in Hongarye. Dan zyn Eerwaerde verwerpt het eerste als volstrekt ongeloofwaerdig, en wat het latere betreft, het komt hem mede niet zeer aannemelyk voor: maar echter durft hy het verhaal, om reden, niet geheel wraaken. Edoch, met het erkennen van dit voorval, vind hy zich niet gedrongen, de nutloosheid zyner beoogde Kerkelyke Vergaderinge toe te staan: vermids het blykbaar is, dat de vrugtloosheid dier byeenkomste, volgens dat verhaal, grootlyks toegeschreeven moet worden, aan 't onbezonnen verkeerde gedrag der Roomsche Geestlyken, die de Jooden tot het bygeloovige der Roomsche Kerke wilden overhaalen. Zyn Eerwaarde belooft zich enigzins, van eene betere inrichting en handelwyze, een gunstiger uitslag. Dit doet hem een breedvoeriger berigt geeven van zyne beoogde Vergadering, met aanwyzinge hoe dezelve, zynes oordeels, gesteld behoorde te zyn, om 'er zich iets goeds van te belooven; 't welk hy voorts van eenige aanmerkingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, vergezeld doet gaan. —— 'Er is in dat voorstel, van welks uitvoering wy zo gunstig niet kunnen denken, als zyn Eerwaarde doet, iets dat onze aandagt byzonder getrokken heeft, en waarvan wy de in 't werkstelling van ganscher harte zouden wenschen; iets het geen zyn Eerwaarde met regt aanziet, als een weezenlyk stuk, dat men in dit geval boven alles in 't oog moest houden.

„ Men zoude, zegt hy, zich *stiptelyk* moeten bepaalen,
„ en, zonder regts of links af te wyken, by die bepaa-
„ ling blyven, om niet het een of ander *byzonder samen-*
„ *stel van den Christen-Godsdienst* te doen zegenpraalen,
„ maar eenig en alleen op oog en hart houden, *de alge-*
„ *meene, van alle Christenen eenstemmig erkende, histori-*
„ *sche en leerstellinge waarheden*, betreffende *de komste*,
„ *hoofdeigenschappen*, en *het groote doelwit van het Mes-*
„ *siasschap, het waare verstand der Godspraaken*, en de

„ on-

„ *onbetwyfelde vervalling van dezelve in den perfoon van*
„ *onzen Mesfias, Jezus van Nazareth*; trachtende tevens
„ de klaar voorgeftelde en naar hun vermoogen aange-
„ klemde, tegenbedenkingen der Jooden te wikken, te we-
„ gen, en, was 'er mogelykheid op, geheel uit den weg
„ te ruimen." —— Het vervaardigen van een *Christe-lyk Godgeleerd Zamenftel* van die natuur, waarin, met ter zyde legging van *alle byzondere zamenftellen*, verklaard en ontvouwd werd, *de algemeene van alle Christenen eenftemmig erkende Leer*, nopens de hier opgenoemde ftukken, zou ongetwyfeld van zeer veel nut kunnen zyn voor de Christelyke Kerk; en 't zou dus, hoe men anders ook moge denken over die beoogde Kerkelyke Vergadering, der moeite wel waardig zyn zodanig een Gefchrift te bearbeiden, hoedanig iets toch in gereedheid behoorde te zyn; eer men verdere maatregelen tot zulk eene Vergadering name. Veelligt zou de Eerwaarde *Nieuwland*, die dit onderwerp opzetlyk doorgedagt heeft, één der gefchiktften zyn, om der Christen-Kerke, ten minfte, een provifioneel plan van zulk een *Christelyk Godgeleerd Zamenftel* te leveren.

Voorts ontmoeten we hier eene Verhandeling van den Eerwaarden *G. Kuipers*, in welke hy, opgemerkt hebbende, dat men maar al te dikwils onbedagtzaam handelt, in 't verklaaren der Bybelbladeren, uit de berichten der Reizigers, 't 'er op toelegt, om aan te toonen wat men daaromtrent te betragten en te vermyden hebbe. Zyn Eerwaarde geeft hier deswegens verfcheiden oordeelkundige bedenkingen aan de hand, die weezenlyk kunnen ftrekken, om het misbruik van deeze foort van Uitlegkunde te keer te gaan, en derzelver recht nuttig gebruik te bevorderen.

By deeze Verhandelingen komen nog eenige Stukken, raakende de Natuurlyke Historie; te weeten: Eene befchryving van de Malakfche Tin-erts, en derzelver Mynen, door Dr. *M. Houttuyn*, dienende tot een vervolg zyner voorheen verleende befchryving van eenige Oostïndifche Tin-ertzen. —— Waarneemingen over de voortteeling van de zoetwater Raderdiertjes, door *J. Wetervliet*, welke deeze diertjes, geduurende twee jaaren, met alle naauwkeurigheid gadegeflaagen heeft. Hy houdt ze tot nog, naar alle waarfchynlykheid, voor eigenlyke Hermaphroditen, en verleent ons, met eene nevensgaande afbeelding, eene juiste befchryving van deeze diertjes, van hun-

hunne herkomst uit de eitjes af, tot dat zy den staat van volkomenheid bereikt hebben, zo ver hy zulks met alle mogelyke oplettendheid heeft kunnen nalspeuren. — Eene Verhandeling over het Grond-Ys, door den Eerwaarden *J. F. Martinet*, waarin hy het gemeene denkbeeld, nopens het vormeeren van het zogenaamde Grond-Ys op den grond der rivieren, of den bodem van groote wateren, ten bondigste tegengaat. Hy toont naamlyk, door ontegenzeglyke proeven, ten duidelykste, dat het, by vriezend weer, op den bodem deezer wateren niet konder is, dan op derzelver oppervlakte, maar integendeel; en dat 'er dus geene Ysvormeering op den bodem plaats kan hebben, terwyl de oppervlakte des Waters, en de bovenstaande kolom van Water, zo als men wil, onbevroozen blyft: moetende altoos al het Water, dat boven is, genoegzaam bevroozen zyn, eer 'er op den bodem Ys gevormd wordt. Zie hier zyne verklaaring der vorming van het zogenaamde Grond-ys, 't welk men niet in stille, maar in beroerde, Wateren en snelstroomende Rivieren aantreft.

„ Wanneer 'er eene scherpe vorst schielyk, vooral met eenen doorwaaienden Oostenwind opkomt, poogen wel de Wateren, volgens de gewoone wyze, toe te gaan; maar derzelver beroering, 't zy door den snelvlietenden stroom, 't zy door den Wind, veroorzaakt, belet de geregelde formeering der Ysplaatjes, Ystakjes enz., die men in een glas met Water kan zien geformeerd worden. In weerwil deezer verhinderingen, werken egter de vriesdeelen der lugt, op de oppervlakte der Wateren, steeds voort: dan ze formeeren, deeze rustloos zynde, en geene Yslegging duldende, wegens de telkens veranderende gevolgen, slegts kleine Ysschilfers of dunne Ysplaatjes. Deeze, zich niet kunnende boven houden, noch sterk toeneemen, worden, door de golven of de beweeging der Wateren, telkens op en om geslagen. Alle Ysschilfers kenteren dus, raaken onder elkanderen, worden naar de diepte gedreven, en, door de voortgaande bekoeling der Wateren, onder derzelver oppervlakte niet ontdooid. De Vorst en Wind aanhoudende, vermeerderen deeze Ysschilfers by millioenen. Alles wat zy onder Water aantreffen, grypen zy aan, en hegten 'er zich aan vast: schoenen, schulpen, steenen, zand, touwen, netten, schuiten, niets blyft vry: Zo dra nu de Wind bedaart, en 'er eenige stilte komt, of deeze Ysplaatjes in een onnoemelyk getal vermenigvul-

digd zyn, en zich of vereenigd hebben, of grooter geworden zyn, schieten zy naar boven, gelyk de luchtbellen in eene ziedenden pot. — De Zee schynt dan te kooken. Het *Grond-ys*, zegt men dan, schiet op. En dit verschynsel heeft ongetwyffeld alleen aanleiding gegeven, tot den waan, dat deeze soort van Ys op den grond der Wateren geformeerd wordt. Zeer ras is dan de Zee, als met een dunne pap, met een stremsel belegd, niet anders zynde dan dunne Ysschilfers, welke onze Zeelieden *Kis* noemen. Weinig tyds is 'er noodig, om de bovensten tot eene algemeene korst, of eene doorgaande wel vereenigde schots te vormen. Dus bevriezen alle woelende Zeeën, alle loopende Stroomen en Rivieren; hierin verschillende van stilstaande Wateren, die stil toe gaan, en gelykelyk bevloerd, of met eenen eenvormigen korst van Ys, dat onze Zeelieden *Beleg-ys* noemen, overdekt worden." — Deeze verklaaring doet de Eerwaarde *Martinet* voorts dienen ter ophelderinge van alle zodanige byzondere verschynzelen, waar uit men het vormeeren van Ys op den bodem der Wateren heeft willen afleiden.

Wyders behelst dit Deel nog eene, den beoefenaaren der Wis- en Rekenkunde zeer nuttige, nieuwe handleiding om den *Logarithmus* voor eenig gegeeven getal naauwkeurig te vinden tot veertien Letteren boven den *Index*; benevens eene Tafel der Kunsttallen voor 1000000 — 1001000 berekend door den Heer Griffier Mr. *K. K. Reitz.* En laatstlyk een Geschrift van Dr. *S. de Wind*, dat den Heelkundigen te stade kan komen; zynde een vervolg op zyne voorige Verhandeling over den *Polypus* of slymprop. Daarnevens gaat eene afbeelding van een daar aan nog ontbreekend Werktuig, ter afbindinge van alle soorten van *Polypi*, welke onder het bereik der vingeren vallen, doch te ver van de hand zyn, en in te veel verengde holtens hunne zitplaats genomen hebben, om door een slappen draad te kunnen omvat worden; met bygevoegde Aanmerkingen.

De

De gronden der Natuurlyke Rechtsgeleerdheid afgeschetst, door den Heer F. W. PESTEL, *Hoogleeraar te Leiden. Tweede Deel. Naar de derde Uitgave uit het Latyn vertaald, door* Mr. FREDRIK VAN BREDA, *Adv. te Gouda. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, *en te Gouda by* W. Verblaauw, 1785. *in gr. octavo, 230 bladz.*

Dit uitmuntend Werk van den kundigen Hoogleeraar *Pestel*, 't welk niet alleen van eene uitgebreide nuttigheid is voor de geenen die zich bepaaldelyk op de kennis der Natuurlyke Rechtsgeleerdheid toeleggen, daar het alle Systematieke geschriften, die over deeze wetenschap zyn in het licht gekomen, zeer verre overtreft, maar ook voor een ieder, die van zyne plichten een verlichte kennis poogt te erlangen. —— Dit Werk, zeggen wy, hebben wy reeds voor lange, by gelegenheid van deszelfs Fransche vertaaling, in zynen aart en beloop, onzen leezeren leeren kennen, waarom wy de zulken, die deswegens een gezet verslag begeeren, naar dit ons aanpryzend bericht verzenden (*). En, daar wy, by gelegenheid der aankondiging van het Eerste Deel deezer Nederduitsche Vertaaling, een Staal uit hetzelve hebben medegedeeld, nopens de schadelyke gevolgen der weelde; meenen wy thans onzen leezeren geen ondienst te zullen doen, met hen, by de uitgave van dit Tweede Deel, weder eene proeve uit het zelve op te geeven nopens de aankweeking en aanmoediging eener redelyke Vaderlandsliefde, dat is, volgens den Hoogleeraar, zulke eene liefde, die bestaat in eene aanhoudende bevlytiging om zich in het vermeerderen van de voordeelen des Vaderlands te schikken naar de wetten der Natuur, volgens welke men verplicht is, het voordeel van die geenen het meest te bevorderen, welken men het meeste nut kan en moet aanbrengen.

„ Het is een oud vraagstuk, zegt hy, eener uitgebreide nasporing overwaardig: *Het beste middel te vinden, om te bewerken, dat de burgers de Regeeringswyze van hun land beminnen, en de hun opgelegde wetten niet haaten, maar die als nuttig en noodzakelyk voor zich zelven eerbiedigen.*

„ Voor alle dingen, zyn de schrandere aanmerkingen die de doorluchtige *Montesquieu*, het sieraad zyner eeuw, over dee-

(*) Zie *Ned. Vad. Letteroef.* IV. Deel, bl. 200.

in het Gemeenebest, 't welk uit veele Inwoonderen bestondt, zich meer magts zou aanmatigen, dan hem toekwam, waren geweldig, en strydig met een genoeglyk leven en beschaafden inborst. Het was een ondankbaar middel tegen die, welke zich verdienstelyk maakten, waardoor de Atheniensers trachtten te bewerken, dat niemand *der Burgeren in gezag boven anderen zou uitsteeken*! En hoe lang behield het Roomsche Gemeenebest zynen bloei in de Burgerberoerten, geboren uit eene zucht om het vermogen der edele Geslachten te fnuiken, en te zorgen dat Edelen en Onedelen even veel deel kreegen in de Regeering en de groote Ambten? Zo lang als de oude deftigheid stand hield, en de twistende partyen, zo dra de nood het vorderde, niet door hoop op buit, maar, door vaderlandsliefde, tegen den gemeenen Vyand wierden aangevoerd. Eindelyk gebeurde, 't geen CATO voorzeide, toen men in den Raad handelde over 't afschaffen van de wet van *Oppius*, over de Klederpracht der Vrouwen, die zich der oude eenvoudigheid in haare Kleeding schaamden: *als men*, zeide hy, *zich zal beginnen te schaamen over dat geen, waarover men zich niet moet schaamen; dan zal men zich niet meer schaamen over 't geen waarover men zich schaamen moet.* De Magtigen schaamden zich deugdzaam te zyn, en met iemand gelyk te staan. Na dat, gelyk SALLUSTIUS zegt, *de rykdom tot eer gerekend, en 'er luister, magt en gezag aan vastgehecht was, begon de deugd te kwynen, een gering inkomen wierd voor schandelyk, en een stil leven voor afgunstig gehouden.*

„De gesteldheid van het te gronde gaande Rome is ook die van alle Republieken. Zo dra eerlykheid, *waare* deugd, en die *Godsdienst*, die in *het vermeerderen van 't algemeene welzyn* zyn vermogen vertoont, de harten verlaaten, wordt de zucht, om de *gelykheid* te *bewaaren*, uitgebluscht, en de middelen, ter handhaaving van dezelve uitgedacht, worden krachteloos. Hoe *arm* een Staat zy, zo de deugd 'er in geene achting is, zal het aan geene eergierigen ontbreeken, die huns gelyken niet kunnen draagen: heerscht 'er rykdom, dan dringt 'er eene noodzaakelyke weelde in, die het gemeene welzyn verwoest, en van de Ryken en Leddiggangers tot het werkzaam gedeelte der Ingezetenen overslaat; en hierdoor veeler armoede, schraapzucht, wanhoop, zucht tot Staatsomwentelingen, als het eenige middel tegen het nypende kwaad, ten gevolge heeft. Derhalven is 'er *geen vry Gemeenebest zonder*

der gelykheid, die wederom *zonder eene zucht ter aankweeking van waare deugd niet duurzaam zyn kan.*

„Maar, wy zeggen ook, dat, om de *bestendigheid eener Regeeringswyze van deezen aart op eenen vasten voet te stellen*, de *vrees* niet moet worden uitgesloten, eene vrees namelyk *voor de wetten*, die LIVIUS *doof en onverbidbaar* noemt; *die, daar een Koning gunst en weldaaden bewyst, niets verschoonen noch vergeeven; als men zich te buiten gaat.* Heeft, eindelyk, ook de *Prikkel der eere* geen of weinig vermogen in deeze Regeeringswyze? Was de luister der Gedenkteekenen, die de Atheners ter gedachtenis hunner uitmuntende Veldheeren oprichtten; gantsch krachteloos? En vermogten te Rome, *de Burgerkroonen, de liefde des Volks, het handgeklap in de Schouwtooneelen, enz. niets*? ik zal niet zeggen, om de zucht voor het algemeene welzyn aan te vuuren, maar althands om de gelykheid zelve en de Republikeinsche Regeering te beveiligen? Fraay zegt PLINIUS van de *Burgerkroon*: *Men geniet geen meer eer, schoon men het leven van eenen Veldheer behouden had, om dat de Instelders wilden, dat men ten hoogsten zou vereerd worden als men eenigen Burger behouden had.* —— *Elk, zo dra hy zich in den Schouwburg vertoont, staat voor hem op, zelfs de Raad, naast wien hy het recht heeft zich te plaatsen. Hy, zyn Vader en Vadersvader hebben vrydom van alle Belastingen.* —— *ô Onsterffelyke Zeden! die de eer alleen genoegzaam oordeelden, om zulke verdiensten te beloonen, die, daar alle andere kroonen van het goud hunne waarde ontleenden, het behoud van eenen Burger op geenen prys gesteld wilden hebben, ten duidelykſten bewyze: dat men geen Mensch behouden mag uit winzucht.* Zoo veel het in Monarchiën in heeft, al zyn leven gezag te hebben over veelen, met Ambten en Eertitelen te schitteren, zig ver boven anderen te verheffen, een' uitsteekenden luister en erfelyke voorrechten voor zyne Familie te verkrygen; zo veel beteekent het in de Landen van een vry Volk, door verdiensten uittemunten, te behaagen, van elk nagewezen, geprezen en met zulke eerbewyzen versierd te worden, welke blyken zyn van de algemeene gunst; en tevens *deeze beloningen* zyner *verdiensten* hooger te schatten, dan te kunnen *heerschen*, als men maar wilde.

„De veiligste, en voor elke Regeeringswyze geschiktste, weg, om der Burgeren harten te neigen, is die, welke ons de Natuur zelve aanwyst. Behalven 1.) de vrees voor de *straffen*, die op elke *kwaade daad*, op elke *zedelyke ziekte*,

om zo te spreeken, *natuurlykerwyze volgen*; behalven 2.) het gevoel van genoegen, uit eerlykheid, en eene *getrouwe beoefening der plichten aan de Maatschappy verschuldigd*, voortspruitende; behalven 3.) het vermogen van *eerbied* en *vertrouwen*, die der Burgeren hart vervullende, hen bereidwilliger doen gehoorzaamen en de Staatsveranderingen haaten; heeft de Natuur den Souverain nog twee zeer krachtige dryfveeren geschonken, door welke hy de Burgeren, zowel tot naarkoming der *natuurlyke* en *burgerlyke wetten*, als tot onthouding van onderneemingen, om verandering in de Regeeringswyze te weeg te brengen, kan aanspooren; *voor eerst een levendig bezef der talryke voordeelen, die zy uit de eerbiediging der Wetten en het staande houden der Regeeringswyze*, te wachten hebbe, ten tweeden *de zucht tot navolging*. Deeze twee grondbeginzels passen op *alle Regeeringswyzen*.

„Om het eerste werkstellig te maaken, moeten de Regeerders zich zo gedragen, dat de Burgers zich overreed houden, dat *al hun* goed ook een *gedeelte* van het *gemeen goed* zy; en dat ook in alle burgerlyke inrichtingen niets voor *algemeen goed* gehouden worde, 't geen ook niet te gelyk *het goed der byzondere leden* uitmaakt. Want wat is *het algemeen goed* anders dan *een overvloed der noodige krachten om het goed van den gantschen Staat, en van elken Burger, te handhaaven en te vermeerderen*? Laat den Burger reden hebben om te hoopen datzyne *lydzaamheid en noodzaakelyke gehoorzaamheid* aan hem ook, is het dan niet regelrecht, ten minsten van ter zyde, vruchten zullen aanbrengen, of laat hem die reeds genieten; dan zal hy, begrip hebbende van zyne voordeelen, het voor dwaasheid reekenen, zich te verzetten tegen iets, dat ter *instandhouding der regeeringswyze* of *ter vermeerdering van het algemeen welzyn* vastgesteld wordt, of *zyn byzonder belang van 't algemeen te scheiden*. Hy tog gevoelt dan, dat hy zich zelven benadeelt, als hy 't gemeen belang niet behartigt, en dat het fraai gezegde van MARCUS ANTONINUS waarachtig is, *dat het geen voor de gantsche byenzwerm niet goed is, ook voor elke bye niet nuttig is.*"

„Dan daar de grootste hoop blind is ten aanzien van het verband van hun belang met die Instellingen, welker smertelyke uitwerking in het beteugelen der neigingen, die der gantsche Maatschappy schadelyk zyn, zich straks doet gevoelen, terwyl derzelver heilzaame gevolgen zich eerst langzaam openbaaren; is de kundige Schryver van oordeel, dat

er

'er geen beter middel is om deeze onkundigen te bestuuren dan de *Prikkel van Navolging.* „ Het Gemeen toch, zegt hy, houdt de oogen gevestigd op de Grooten; zy bootsen derzelver gedrag na; als ware alles zo veel beter, naarmate het meer schittert.'

„ Dat dan de Regenten van Gemeenebesten, en de Aanzienlykften des Volks, uitmunten door zulk een levenstrein, welke meest overeenkomt met de *Regeeringswyze* en het *voornaame welzyn* van elken Staat, (by voorbeeld den bloei den Koophandels.) Dat zy voorbeelden geven van *zuivere Vaderlandsliefde*, of die 'er ten minsten het naaste by komt. Dat zy *Godsdienst* en *Deugd* in eere houden.

„ Een goed Burger te zyn, verschaft een edel en waar vermaak: hoe veel edeler is het dan door zyn voorbeeld veele goede Burgers gevonden te hebben.

„ De menigte zal hen, die zy als aanzienelyk door hunne verdienste, of uitsteekend door hunne geboorte en waardigheden beschouwt, blymoedig navolgen, als de vormers harer zeden en van haren yver tot vermeerdering van 's Lands heil. *De eer en het genoegen, dat uit de algemeene goedkeuring ontstaat*, zal elk aansporen tot edele bedryven. *De openbaare schaamte, dat is, eene algemeene vrees voor de welverdiende bestraffing, wegens eene daad, die tegen de braafheid strydt*, zal de ondeugd beteugelen.

„ Gelukkig *Rome*, toen *de wet van Valerius krachtig genoeg bevestigd was*, schoon 'er niets anders wierd bygevoegd, dan *dat de overtreder derzelve eene schandelyke daad zou verrichten!* Van waar, zegt LIVIUS, kwam *die schroomachtigheid by de menschen, daar men thans naauwlyks een slaaf zo bedreigen zoude.*

„ Niet zo zeer der Ouderen vermaningen, als derzelver voorbeelden, regeerden de harten der leerzaame Jeugd; de openbaare zeden stemden overeen met de huislyke opvoeding, en alle treflyke daaden wierden zodanig door eene algemeene bewondering bekroond, dat die aller harten ontvonkten om dergelyke te doen (tot *nayver*) en tot *Vaderlandsliefde.* Heerlyk is het gezegde van SCIPIO, toen hy eene jonge Dochter, die in Spanje zyne gevangene geworden was, en welker schoonheid hem gevangen had, aan haaren Bruidegom met deeze woorden te rug gaf: *Zy is bewaard, op dat ik ze u, ongeschonden, en als een geschenk, myns en uws waardig, zoude kunnen aanbieden. De eenigste vergelding, die ik van u voor zulk eene gift, beding, is, dat gy een vriend van het Roomsche Ryk zyt.* Dit was recht

Romeinsch, geene bedingen te maaken *voor zich, maar voor het Vaderland!* En hoe verheven is het geene hy 'er byvoegde! *En, zo gy my voor een braaf Man houdt, waarvoor myn Vader en Oom al overlang by deeze Volken bekend stonden, zo weet, dat 'er in de Stad van Rome nog velen onzer gelyken zyn.* Toen gevoelde SCIPIO zyne grootheid, daar hy zynen roem niet droeg op deeze *grootmoedigheid*, als hem byzonder eigen, maar rondborstig bekende, dat hy veelen zyns gelyken had."

De Geest der Wetten, door den Heere Baron de MONTESQUIEU; *uit het Fransch vertaald door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedschap en oud Schepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met wysgeerige en staatkundige Aanmerkingen, zo van eenen onbekenden als van den Vertaalder. Eersten deels tweede en derde Stuk. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1783. *in groot Octavo.*

By de afgifte van het eersten Deels eerste Stuk deezer nieuwe Vertaaling, van dit onsterfelyk Werk van den beroemden *Montesquieu*, hebben wy reeds doen zien, waarin deeze laatere uitgave zich boven de vorige aanpryst. (*) Het is thans ons oogmerk van tyd tot tyd eenige aanteekeningen van den kundigen Heer *van Nooten* onzen leezeren mededeelen, om dus over de waarde deezer laatere uitgave, des te beter te kunnen oordeelen, zonder ons voor het overige intelaaten met de natuur, inhoud en het beloop van het Werk zelven, terwyl wy den leezer, welke diens aangaande eenig bericht verlangt, te rug wyzen naar de *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 333, en de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 220 en III. D. bl. 223.

Den Heer de *Montesquieu*, in het eerste Deels tweede Stuk, spreekende over de Pynbank en het pynlyk onderzoek der Misdaadigen, als een gebruik dat reeds door veele kundige Schryvers en schrandere Vernuften is afgekeurd, voegt de Heer *van Nooten*, hier eene aanteekening by, die zo wel zyn hart als zyn verstand eer aandoet.

„ Gave de Hemel (zegt hy) dat, in onze vrye en vryheid-

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroef. VI. D. bl.* 331. *en volgg.*

beidlievende Republick, dit der Natuur en Menschelykheid onteerend overblyfzel van de oude Gothische Rechtspleeging, eens eenmaal geheel wierd afgeschaft! Wat men ook ten voordeele van dit geweldige en tegen den aart van gematigde Staaten strydende middel uit de Criminecle manier van Procedeeren moge aanvoeren, dit is altyd zeeker, dat geene redenen by een gevoelig, en de rechten van de menschlykheid eerbiedigend hart, kunnen opweegen tegen dat éénе denkbeeld, dat een onschuldig mensch, die, hoe zeer alle omstandigheden tegen hem zyn, hoe zeer hem de misdaad op de allerwaarschynlykste wyze beweezen wordt, echter van dezelve geheel vry is, veeleer tot de bekentenis van iets, dat hy nooit bedreven heeft, door bedreiging en daadlyke ondervinding van deeze onmenschlyke pynigingen zal vervallen, dan een booswigt, die aan een ruuw leven gewoon, minder gevoelig is voor zodanige folteringen. Een mensch van eenen zagten aart, die van eene gruwlyke misdaad beschuldigd, alle de voorbereidselen tot de Pynbank ziet, die, hoe onschuldig ook, egter voorziet, dat hy op het punt staat van, voor al zyn lven, van het gebruik zyner ledemaaten beroofd, en een voorwerp van de uiterste elende to worden, zal al zeer dikwils liever eenen gewissen en schandelyken dood verkiezen, dan alle die pynen te ondergaan. 'Er behoort eene zeer groote standvastigheid van geest, een onbezweeken moed toe, die waarlyk niet algemeen onder de menschen gevonden wordt, om onder het geweldig uitrekken van zyne ledemaaten, onder het uitstaan van de allerwreedste pynigingen, zyne onschuld onverschrokken staande te houden, vooral, daar men, onder het hevigste woeden van de pyn, verzeekerd is, dat oogenbliklyk, op het doen van bekentenis, alle verdere foltering ophoudt. Wie is zo standvastig, dat hy, in zodanige omstandigheden, voor een oogenblik van zwakheid zou durven instaan.? De Natuur van den mensch is zo, dat hy altyd zyn geluk zoekt: een ingebeeld ogenbliklyk geluk werkt dikwils allersterkst op onzen geest. Het is allerzeekerst, dat niemand ongelukkiger is dan hy, wiens ledemaaten op de pynbank, tot het afpersen van eene bekentenis, worden uitgerekt; zo een mensch kent, op dat ogenblik, geen grooter wensch, dan dat de folteringen maar ten spoedigsten mogen ophouden. Hoe ligt is het dan mogelyk, dat hy zyn allerweezenlykst geluk, het klaar blyken van zyne onschuld, in die zwaare omstandigheden uit het oog verliest; en, hoe zeer hy voorziet,

ziet, dat zyne bekentenis hem eenen gewisſen en ſchandelyken dood zal berokkenen, egter het ingebeeld geluk van daar door, uit zyne tegenwoordige onlydelyke pynen, ogenbliklyk verlost te zullen worden, verkiest? Dit onmenschlyk middel is uitgedacht, om den rechter zodanig in ſtaat te ſtellen, tot het vonnisſen, dat 'er geene bedenking by hem meer overblyve, of de beſchuldigde de misdaad bedreven hebbe of niet. Maar, wanneer men 't gezegde in 't oog houdt, dan wil men wel eens gevraagd hebben, wat overtuigend bewys men toch immer uit eene zo afgeperſte bekentenis haalen kan? Te willen zeggen, dat de rechter tog, zelden of nooit, doorgaat op die bekentenis, welke onder de pyn geſchied, maar, dat men dezelve naderhand, buiten pynen, laat herhaalen, bewyst niets. De bloote herinnering van de geleedene pynen, het enkele vermoeden van, op de minſte ontkentenis, al weder aan dezelve onderworpen te zullen worden, is in ſtaat om alles te doen bekennen wat men wil.

„Wie, derhalven, die een gevoelig hart heeft, wie, die de rechten der menschlykheid, in haare heiligheid, eerbiedigt, erkent dan niet, dat de geheele Natuur haare ſtem tegen de Pynbank verheft! En hoe moet het hart van eenen rechter geſteld zyn, (zo 'er maar iets gevoel in is) die, wanneer hy, door alle omſtandigheden, door alle waarſchynlykheden, zich gedrongen gevonden heeft, om den eisch van den Pynbank toe te ſtaan, wanneer hy vervolgens den beſchuldigden, op zyne afgeperſte beſchuldiging, zo onder als naderhand buiten pyn, ter dood veroordeeld heeft..... Eindelyk..... na het uitvoeren van het vonnis..... van de volkomen onſchuld van dien ongelukkigen overtuigd wordt!..... Myn hart gruuwt van dit akelig denkbeeld.... de pen ontvalt my.... de geheele Natuur is beledigd.... Veilig beſluit ik, derhalven, dat het enkele gevoel der menschlykheid ons leert, *dat het pynigen en ſtraffen van eenen onſchuldigen, der Natuur geweld aandoet, terwyl het niet ſtraffen van eenen ſchuldigen, zo lange men niet volkomen van zyne misdaad overtuigd is, geene der rechten van het menschdom benadeelt.* Is de misdaad van dien aart, dat de beſchuldigde, indien hy dezelve waarlyk bedreven had, een ſchadelyk lid van de Maatſchappy zou zyn, loopt alles te ſamen om de vermoedens op hem ten hoogſten waarſchynlyk te maaken, zonder dat men echter zo volkomen zeker is, dat men hem ter dood durve veroordeelen.... men bewaare hem, men wachte, tot dat de tyd, moogelyk van zelve, zyne ſchuld

schuld of onschuld aan den dag legge. Dit eischt de algemeene zekerheid van de Maatschappy.... maar meer!.... maar den mogelyk onschuldigen te pynigen.... ach! wanneer zal de stem der Natuur..... wanneer zal het gevoel der menschelykheid eenmaal zegepraalen!"

Niet minder juist is des Vertaalers volgende aanmerking in het derde Stuk van dit eerste Deel, waar de Heer de *Montesquieu* handelt over de wreedheid der wetten, tegen schuldenaren in eene Republiek. " Het is zeeker (zegt hy) dat die wetten, welke de schuldeischers den weg aanwyzen, om hunne schuldenaaren tot betaaling te noodzaaken, of liever de manier van procedeeren tegen schuldenaaren, zeer grooten invloed hebben op de burgerlyke Vryheid — dan hierin moet echter met omzichtigheid gehandeld worden — alle wreedheid, alle eigendunkelykheid in dit geval benadeelt de Vryheid ten allersterksten. Een Wetgeever in een republiek moet aan den eenen kant den eerloozen woeker op de gestrengste wyze beletten; doch aan de andere zyde ook den eerlyken schuldeischer den weg om aan het zyne te geraaken, niet alleen niet toesluiten, maar integendeel allerkortst en allergemaklykst maaken. Wat hier van in de oude Griekſche en Romeinſche republieken plaats moge gehad hebben, dit is zeeker, dat de staatkundige omstandigheden van die republieken merkelyk verschilden van onze tegenwoordige. Die oude republieken kenden die uitgebreide belangens van den Koophandel niet, welke de tegenwoordige staande houden. — Het is in de republiek *der Vereenigde Nederlanden*, welker voornaamste bron van welvaart de Koophandel is, van het uiterste belang, dat in dezelve goede orde op dit stuk zy, en dat de Koophandel door de promptste wetten ten allerkrachtigste begunstigd worde —— de Koophandel van Nederland hangt met eenen onafscheidbaren keten aan die van de geheele waereld, ieder handeldryvend huis is een schakel aan dien keten; zo dra dus een huis breekt, valt 'er een schakel uit dien keten, welke, naar evenredigheid van de grootheid van de breuk, deszelfs invloed op het geheele lichhaam heeft. De aart der republikeinsche Regeeringsvorm eischt dus wel dat in de Wetten tegen de banqueroetiers alle republikeinsche gemaatigdheid plaats hebbe, dat men in 't oog houde of een bankeroetier met zyne boeken kan aantoonen, dat hy zyne zaaken eerlyk en met goed overleg bestuurd hebbe, dat hem zyn ongeluk buiten zyne schuld, door toedoen van anderen, door onvoorziene slagen en dergelyke zyn overgekomen;

in dat geval verdient een zodanig ongelukkig, doch eerlyk man, in eene republiek alle medelyden; ja in zodanig een geval moeten de wetten van eene republiek zodanig ingericht zyn, dat zy hem den weg tot wederophaaling van zyne zaaken gemaklyk maaken en openzetten; maar aan den anderen kant eischt ook weder het algemeen belang, het welk de geheele Natie by een gevestigd crediet heeft, dat de wetten tegen eerlooze bankeroetiers, zonder wreed of willekeurig te zyn, egter zeer gestreng moeten weezen ——— 'er is geene wreedheid of willekeurigheid in te vinden, wanneer een bedrieger, om zyne schulden, volgens de gewoone gerechtspleging, in persoon geärresteerd, gegyzeld, en zo lang in beslooten gyzelinge gehouden wordt, tot dat hy zyne schuldenaaren voldoe; het zou in tegendeel de grootste wreedheid zyn, en de wydste deur tot de ongeboordste willekeurigheden openzetten, indien, in eene handeldryvende republiek, omtrent de rechtspleeging tegen zodanige bedriegers oogluiking plaats konde hebben; dan was niemand langer van zyne bezittingen zeker, dan zou wel ras al het crediet van de Natie weg zyn, en de Koophandel met de geheele welvaart verdwynen. Wie uit dit oogpunt de wetten van ons gezegend Vaderland tegen de bankeroetiers inziet, (ten grooten deele te vinden by *van Zurck Codex Batavus, op het woord Bankeroutiers*) wie op deeze wyze de *Ordonnantie voor de Kamer der Desolaate Boedels der Stad Amsterdam, van den 17. January* 1777, beschouwt, zal in dezelve eenen heerschenden geest van het waare republikeinsche, vermengd met de zuiverste denkbeelden van het wezenlyk belang, 't welk de Koophandel van ons land by een wel gevestigd crediet heeft, ontdekken, en erkennen moeten, dat de denkbeelden der oudste Romeinen, van welke de Heer *Montesquieu* spreekt, in het geheel met onze handeldryvende en geheel andere belang hebbende republiek niet strooken. ——— Schuldenaars moeten derhalven wel veilig zyn tegen de wreedheden en willekeurigheden: de menschlykheid, de waardigheid van een mensch, van eenen burger, die in eene republiek van zo veel belang is, moeten altyd in 't oog gehouden worden, maar eerlyke schuldeischers moeten ook volkomen veilig zyn tegen mishandelingen van bedriegers, en voor het gevaar van op het onverwachtst door eenen eerloozen bankeroetier, uit de beste zaaken van de waereld tot de bedelzak gebragt te kunnen worden, op de zekerste wyze gerust gesteld te worden."

Brie-

Brieven over verscheiden onderwerpen, *door* Mr. RHYNVIS FEITH, *Lid van verscheiden Genootschappen. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 101 *bladz. in groot octavo.*

Met even het zelfde bedoelde, waar mede het Eerste Deel deezer Brieven afgegeeven is (*), ziet ook het tweede, het welk weder een zestal Brieven vervat, het licht. Het hoofdonderwerp in dezelve verhandeld is de Genie, welker aart en werking de Heer en Mr. *Feith* op eene leerzaame wyze ontvouwt, tevens toonende wat men, in derzelver beoordeeling en bestiering, in agt hebbe te neemen. ——— Deeze Brieven komen in, als geschikt ter beantwoordinge van drie gewigtige Vraagen: „ Waar„ aan kent men de Genie? Waarin onderscheidt ze zich „ van den Smaak? En hoe vertonen zich Genie en Smaak „ vereenigd?"

Onze Autheur vangt aan met eene ontvouwing van de kenmerken der Genie, in haare eerstbeginnende en voortgaande werkzaamheden; en heldert zyn gezegde deswegens nader op, door, in eenen tweeden Brief, mede te deelen, het geen de Heer *Bodmer*, by manier van eene persoonsbeschryving, voorgedraagen heeft, nopens de ontwikkeling van het Poëtische naturel. ——— Naast deeze ontwikkeling der Genie komt voorts de Smaak, mitsgaders deszelfs waardy, in den derden Brief, in overweeging, het welk den Schryver tevens aanleiding geeft om over het waare schoon te handelen. ——— Hierop gaat hy, in den volgenden Brief, over, om de middelen, die ter verbeteringe van den Smaak werkstellig gemaakt kunnen worden, aan de hand te geeven; toonende te gelyk aan hoe de Smaak de Genie behoort te regelen, zo om haar voor misvattingen omtrent het waare schoon te behoeden, als om haar alle mogelyke voordeel van alles wat waarlyk schoon is, in alle deszelfs byzonderheden, te doen trekken. En dit verleent hem een vasten grondslag, op welken hy het onderscheid tusschen de Genie en den Smaak, benevens derzelver vereeniging, kan aanwyzen. ——— Om het daarover voorgestelde in een nog duidelyker licht te plaatzen, bedient hy zig in den vyfden Brief van een Stukje, getrokken uit het vierde Deel van de

Sam-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII. D. *bl.* 266.

Sammliche Werke des Wandsbecker Bothen, betreffende de egtheid en nabootzing der gewaarwordingen, over welker onderwerp hy verder eenige aanmerkingen opgeeft, in den laatsten Brief, in welke hy, ten besluite, nog nader aanwyst, hoe de Genie en Smaak zig vereenigd vertoonen. —— In den vierden Brief ontmoeten wy de volgende korte beantwoording der voorgestelde Vraagen.

„ *Waaraan kent men de Genie?* Aan de oorspronglijkheid haarer voortbrengselen. *Waarin onderscheidt ze zich van den Smaak?* Juist door deeze oorspronglijkheid. De genie brengt voort, de smaak beoordeelt het voortgebragte, en zo hij immer zelf voortbrengen wil, mist 'er zeker altijd dat oorspronglijke aan. Hij weet wat 'er tot het schoone behoort, maar hij heeft geen kracht om het voort te brengen. Eindelijk, *hoe vertoonen zich Genie en Smaak vereenigd?* Wanneer 'er niet alleen kracht is, om het schoone oorspronglijk voort te brengen, maar het zelve zo zuiver, zo volmaakt, zo juist ter plaatze voortgebragt wordt, dat het in alle deeze opzichten geen verbetering toelaat."

De Heer en Mr. *Feith* neemt vervolgens deeze antwoorden één voor één op; doch wy kunnen het deswegens voorgestelde niet geheel overneemen, zonder te uitvoeriger te worden. Zie hier het hoofdzaaklyke. —— Op het voorstel, men kent de Genie aan de oorspronglykheid haarer voortbrengzelen, valt natuurlyk de vraag: doch waarin bestaat deeze schoonheid der Genie? In 't beantwoorden hier van begint hy met aan te toonen, waarin ze niet gelegen zy. Te weeten; niet in de uitdrukking op haar zelve, en ook niet in de vloeibaarheid en gemaklykheid van zig uit te drukken, noch in de geestigheid der gedagte. Onze Autheur, dit breeder ontvouwd hebbende, merkt aan, dat de schoonheid van Genie zodanig iets moet zyn, het welk volmaakt onafhanglyk is van alle uitdrukking en kunst, schoon het van beiden dienst kunne ontvangen, even als het zetten en slypen aan den diamant geen meerdere waarde geeft, schoon het deszelfs luister verheffe. —— En hierop ontvouwt hy, stellig, waarin de schoonheid der Genie, naar zyne gedagten, bestaa.

„ Dezelve bestaat, vervolgt hy, in de natuurlijke afdrukking van de gevoelige ziel des kunstenaars, —— hij zij dan Dichter, Schilder, Beeldhouwer, of wat gij wilt. Wij beminnen in een werk van genie de gewaarwording, die de vervaardiger van het zelve *gehad heeft*. — Vat mij

wel,

wel, niet die hij *kunstig nagebootst*, maar die hij *gehad heeft*. Wij denken op dat oogenblik aan geen kunst, wij voelen de natuur zelve. En juist hierin onderscheid zich de Genie van den Smaak. In het verwekken van gewaarwordingen kan de laatste het niet verder brengen, dan men dit einde door kunst bereiken kan. Als hij alleen werkt loopt hij gevaar van in het kleine beuzelachtige te vallen. Het gebrek van natuur poogt hij door bijkomende versieringen en keurige beschaafdheid te vergoeden. Van hier dat bij alle volkeren dat tijdvak, waarin de Smaak zich meer en meer verfijnd had, maar geen Geniën meer voorhanden waren, juist dat der kleene versieringen en geestige beuzelingen is. HORATIUS, die altoos gewoon is zeer veel zaaken in zeer weinig woorden te zeggen, geeft het beste en eenigste middel aan de hand, om aandoeningen te verwekken. *Dichters! Schrijvers! zo gij wilt dat ik schreien zal, schreit gij dan eerst.* Hoe waar is deeze regel! Hoe kan een Dichter verwachten, dat de lezer van zijn vers in die aandoeningen zal geraken, die hij zelve niet bezeten heeft, toen hij het vervaardigde? De Genie alleen doet dit. Zij bezit werkelijk de hartstocht die ze uit wil drukken, en brengt haar eigen gewaarwordingen eenvouwig op 't papier. Het gevolg is, dat de eigen gewaarwordingen in de zielen van alle de gevoelige lezers overgaan; en het gevolg is natuurlijk, om dat de aandoeningen van de genie de aandoeningen der natuur, die van het menschlijk hart zijn. De Smaak gevoelt wel het schoone, het natuurlijke in de werken der Genie; maar als hij alleen ook aandoeningen wil verwekken, kan hij ze zich zelven niet oorspronglijk geven, en ze dan als eigen vrucht aan anderen mededeelen. Hij moet zijn toevlugt tot de kunst nemen en de Genie imiteeren: zo hij dit al volmaakt doet, is het toch geene oorspronglijke gewaarwording, maar de copie slechts van een origineel. Maar de kunst alleen imiteert nooit volkomen de natuur, en eene passie, die kunst verraadt, behaagt geen lezer. Ook raakt de Smaak, alleen werkende, altijd in een van beide gevallen; of hij overdrijft de natuur, of hij blijft onder dezelve en wordt flaauw; en elk van die ontdekt aan den lezer zeer ligt, dat de Dichter de passie, die hij verwekken wil, zelf niet gevoeld heeft, en derhalven voelt hij ze ook niet. In het eerste geval lagcht hij, in het tweede geval geeuwt hij. Hoe veel lijkzangen zou ik hier tot een voorbeeld kunnen aanhalen. De Dichters van dezelve zijn

waarlijk niet treurig geweest, toen zij ze vervaardigden, en de lezers blijven 'er koud als de dood onder. Regels zijn voortreffelijk; maar een treurzang, die geene andere schoonheden bezit, dan dat ze naar de regels der kunst vervaardigd is, is bij mij een gedrochtlijk voortbrengsel, of een huismiddel, dat de opium in slaap verwekkendheid niets toegeeft. Ook volgt de Genie geen regels, als regels beschouwd. Zij drukt de passie uit die ze gevoelt, die haar overweldigt, en zij is wel verzekerd, dat dezelve natuurlijk is, dewijl zij ze zoo gevoeld heeft. Van hier dat het Schoone ouder is, dan de regelen van het zelve. De Genie bragt eerst het schoone voort, de Smaak ging het ontleden, en trok 'er zijne regels uit."

Wyders brengt ons de Autheur, met betrekking tot de vraag, „ hoe de Smaak en de Genie vereenigd zich ver„ toonen," in zynen laatsten Brief nog het volgende onder 't oog. Gewag gemaakt hebbende van GESSNER, KLEITS en KLOPSTOCK, zegt hy:

„ In deeze drie Dichters vertoont zich *Genie* en *Smaak* vereenigd. De Genie heeft hen Dichters gemaakt, de Smaak heeft hun geleerd hoe hunnen rijkdom te gebruiken. Aan den Smaak zijn zij de juiste tepasbrenging, en de onvermengde zuiverheid van hunne schoonheden verpligt, zo wel als de keurige keus en de bevallige terugiating van gedachten en gewaarwordingen, die, wel natuurlijk, maar niet schoon natuurlijk zijn, en in de natuur zelve nooit behagen. Ook alle die mindere schoonheden, die de kiesche bewerking en nette beschrijving aan een werk geven kunnen, en die hunne Dichtstukken in de daad bezitten. Maar, let wel op, tot het eerste moet de Smaak vereenigd met de Genie werken: de Genie volgt voortbrengende de voorschriften van den Smaak, zonder het te weeten; ze zijn haar zo eigen, zo geheel eigen, dat zij ze niet verlaten kan, en datze altijd aan dezelve gehoorzaamt, ook daar zij aan haare eigen invallen alleen meent te gehoorzamen. Indien de Smaak zodanig met de Genie niet vereenigd is, kan de eerste in alles, wat het plan en de uitvoering van een Dichtstuk betreft, geen voordeel aan de laatste doen. Want zo de Genie aan de regelen van den Smaak, in de gelukkige oogenblikken van voortbrenging, denken moest, zou dit zulk een dwang aan haare verbeeldingskracht geven, dat alles koud als de dood voor den dag zou komen, en men, in de plaats van dat edel vuur, dat de Genie in alle haare voortbrengselen karakteriseert, ee-

eenige drooge en regelmatige schoonheden zou vinden, die de moeite niet waardig waren, die 'er aan besteed was, dewijl men ze daaglijks op ieder stap zo ontmoeten kan. Ook kan de Smaak van achteren, in deeze dingen, geen voordeel aan de Genie toebrengen, dewijl 'er de gebreken, zo zij 'er eens in zijn, nimmer uitgenomen kunnen worden, zonder het geheel te verwoesten, en de schoonheden, daar ze onafscheidbaar mede vereenigd zijn, tevens weg te nemen of te beschadigen. Dan tot het laatste, de daarstelling van die mindere schoonheden, die de beschaving aan een Dichtstuk geven kan, is het niet nodig, dat de Smaak met de Genie vereenigd zij. De Smaak kan die, alleen werkende, bereiken. Deeze laatste volmaaktheid kan, voor een groot gedeelte, in een Dichtstuk gebragt worden, na dat het geheel af is. Zij kan 'er door den Smaak alleen ingebragt worden. En ver, dat hier een zeker vuur van Genie toe zou noodig zijn, is het altijd best een Dichtstuk eenige weken na de eerste afwerking te laten liggen, tot dat de eerste indrukken van het zelve verflaauwd zijn, en wij koel genoeg zijn, om het met die bedaardheid te beschaven, als of het niet door ons, maar door een ander, vervaardigd ware. VONDEL geeft, in zijne handleiding tot de Nederduitsche Dichtkunst, aan jonge Dichteren den raad van die gedeelten hunner versen, die reeds af zijn, niet te veel na te lezen; dan ik heb mij bij dien raad niet goed gevonden. Zo lang ik aan een vers arbeide, moet ik telkens, als ik de pen weer opvatte om voort te gaan, het bovenstaande wel degelijk lezen; hier door kom ik weer in het eigen vuur, en ik vergeet, als 't ware, dat ik van mijnen taak ben af geweest. Maar zo dra mijn werk voltooid is, dan fluit ik het weg, en hoe meer ik het dan uit mijne gedachten kan stellen, hoe liever en nuttiger het mij is. Wanneer het mij zo vreemd geworden is, als het mij worden kan, zie ik het voor 't laatst op nieuw na, en beschave het zo veel als in mijn vermogen is."

Nederlandsche Reizen, ter bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegen gewesten des Aardkloots. Met plaaten. Zevende Deel. Te Amsterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. van der Plaats, 1785. *In groot octavo, 170 bladz.*

Twee aanmerkelyke reistogten zyn in dit Zevende Deel vervat. De eerste is die van *Pieter van den Broeck* na de Oost-

Oostindiën, welke, in 't jaar 1613 uitgevaaren, na eene afweezigheid van zeventien jaaren, geduurende welken hy der Maatschappye uitsteekende diensten gedaan had, in den jaare 1630 weder te Amsterdam kwam; alwaar hem de Maatschappy, in de dankbaare erkentenisse zyner verrigtingen, met eene Gouden Keten, ter waarde van zes honderd guldens, vereerde. Hierby komt voorts een togt van *Joris van Spilbergen*, na de Molaksche Eilanden, door de Straat van Magellan; in 't jaar 1614 in Zee gestoken zynde, keerde hy in 't jaar 1617, den Aardkloot rond gezeild hebbende, weder in het Vaderland te rug. ——— Men heeft in dit Deel, buiten vyf Plaaten, die op byzondere omstandigheden staan, ook nog gevoegd eene platte Kaart der geheele Waereld, waarop, zo veel de ruimte toelaat, de voornaamste togten der Nederlanderen, in deeze geheele Reisverzameling verhaald, aangestipt zyn; waardoor men dezelven gereedlyk kan nagaan. ——— Beide deeze Reizen behelzen een aantal van byzonderheden, zo ten opzigte van veele Gewesten en derzelver bewooneren, als ten aanzien van 't wedervaaren deezer Reizigers. Zulks heeft bovenal plaats in de Reisbeschryving van *Pieter van den Broeck*, die, geduurende zyn verblyf van veele jaaren dit Waereldsoord, en ter Zee en te Land, op verschillende wyze, doorkruisd heeft. Dezelve trekt nog te meer des Leezers aandagt, om dat ze ons een berigt verleent, van de gelegenheid, by welke het Komptoir te *Jaccatra* in een Kasteel veranderd werd, 't welk vervolgens, onder den naam van *Batavia*, de hoofdstad der Oostindische Maatschappye geworden is. Het gewigt deezer byzonderheid, door derzelver gevolgen, noopt ons, om 'er op stil te staan, en den Leezer het aanmerkelykste daar van onder 't oog te brengen.

Het verraaderlyk neemen van een Hollandsch Schip, DE ZWARTE LEEUW, door de Engelschen, welke Natie door alle tyden heen onzen Koophandel en Zeevaart belemmerde en dwarsboomde, gaf 'er aanleiding toe; en derzelver jaloezy dwong de Hollanders, welken destyds op zodanig eene vestiging in de Indiën nog niet bedagt waren, tot het bouwen eener sterkte, die zedert hun Bolwerk in deeze Gewesten geworden is. ——— Op het ingekomen berigt van dat verraaderlyke voorval, naamlyk by het afloopen van het jaar 1618, werd men te rade de Hollandsche Logie, in de nabyheid der Hofstad *Jaccatra*, tegen over de Engelsche Logie, gelegen, te versterken, en tegen de aanvallen der Engelschen, in staat van tegenweer te stellen. De Javaanen begonnen zig insgelyks te versterken, en wierpen eene battery op in de Engelsche Logie. Men vorderde van de Engelschen, dat zy dezelve zouden wegneemen; en op de weigering hier van, deed de Hollandsche Generaal zyn Volk de Wapens opvatten. Zy staken eerlang het eene en andere Kwartier in brand, en leiden de

Lo-

Logie en de Battery der Engelſchen in koolen: ondertusſchen werd 'er verſcheiden maal, doch vruchtloos, op hen geſchooten. Ook begonnen de Javaanen uit de Stad te ſchieten; waartegen de Hollanders het 'er op toeleiden, om in de Stadsmuur bres te ſchieten, dat egter niet gelukte. Van dien tyd af hadden 'er herhaalde Vyandlykheden, zo hier als elders, zelfs ook ter Zee, tusſchen de Hollanders en Engelſchen, plaats; en de Hollanders verſterkten ſteeds hunne verſchanſingen, onder het aanhoudend tegenſtand bieden, aan de Javaanen, die zulks poogden te verydelen. Eerlang egter kwam men overeen in het treffen van Vredes voorſlagen, en de rust ſcheen herſteld; doch 't was niet meer dan ſchyn. —— *Pieter van den Broeck*, geduurende de vyandlykheden tot Kapitein Majoor aangeſteld, en verder, op het in Zee gaan van den Generaal *Koen*, om aan de Engelſche Vloot het hoofd te bieden, tot Opperbevelhebber van de Logie benoemd, kwam, na 't ſluiten der Vrede, op het aanſtaan van den Koning, ten Hove, doch hy was 'er naauwlyks, of hy werd gevangen genomen. Voor den Koning en den Engelſchen Generaal gebragt zynde, lieten deezen hem de handen en voeten binden; en geboden hem aan die van het Fort te ſchryven, dat zy zig op ſtaanden voet moesten overgeeven, of dat men anderszins hen daar toe zou noodzaaken. Die van 't Fort, het verraad verſtaan hebbende, weigerden de overgaave; en de vyandlykheden namen weder een aanvang, welken by aanhoudendheid voortgezet werden; tot dat die van 't Fort, eindelyk, onmagtig om het langer uit te houden, het oor leenden aan de, hoe nadeelige ook, voorſlagen der Engelſchen. Het getroffen verdrag werd den eerſten van Sprokkelmaand des jaars 1619 getekend, door *Wydurck Rama*, Koning van *Jaccatra*, en *Thomas Deal*, Engelſchen Generaal, benevens alle de Leden van zynen Raad, aan de eene, en door alle de bezettelingen in het Fort, aan de andere zyde; maar men verſtond egter nog niet, dat *van den Broeck* na het Fort wederkeerde.

„ Dus ſtonden (zo vervolgt het verhaal,) de zaaken, wanneer 's anderen daags morgens, tot heil der Maatſchappye, het volgende gebeurde. De Pangoran van *Bantam*, gemoedigd door de beloften en aanbiedingen, uit naam van *van den Broeck* hem gedaan, (*) en daarenboven met een nydig oog aanſchouwende den

(*) Kort na het gevangen neemen van *van den Broeck*, naamlyk, was de Koopman *Houtbraken* van *Bantam* by hem gekomen en had hem berigt, dat hy door den Pangoran van *Bantam* gezonden was, om den Vrede tusſchen den Koning en de Hollanders te bewerken. Maar *van den Broeck* was van verſtand, dat hy ten ſpoedigſten moest wederkeeren na *Bantam*, en van den Pangoran hulp verzoeken, om hem, ware het mogelyk, uit de gevangenis te verlosſen; welk verzoek, ongetwyfeld, met groote beloften onderſteund geweest zal zyn.

den vetten buit, welke in handen des Konings van *Jaccatra* zou vallen, zondt spoedig den Dommagon met 2000 man, om het sluiten van den vrede te voorkoomen, en *van den Broeck* te verlossen. Straks na zyne aankomst vervoegde zich de Dommagon by den Koning, die niets ergs vermoedde, en stelde hem ter hand een brief van den Pangoran. Dewyl by dit gehoor niemand tegenwoordig was, zette hy den Vorst den dolk op het hart, deedt vervolgens, door zyn volk, alle de toegangen bezetten, en zich eindelyk meester maaken van de Stad.

„ De Koning, zich dus ziende in de magt des Dommagons, die hem den dood dreigde, bewilligde in alles wat hy begeerde. Dit was een voorbode van zynen volgenden rampspoed: met zyne Vrouwen en zynen oudsten Zoon wierdt hy, eerlang, uit zyn Koningryk verjaagd, en dieper landwaarts gedreeven; van waar hy, egter, wierdt genoodzaakt weder te keeren, en met visschen in een schuitje den kost te winnen.

„ De Engelschen, ziende *van den Broeck* uit hunne magt ontrukt en na *Bantam* gevoerd, en dat hun geheele toeleg mislukt was, verzogten verlof, hun geschut, (het welk zy, om het Fort kragtdaadig te beschieten, aan land gebragt hadden,) wederom te mogen aan boord brengen. Het Fort bleef dus omringd alleen van Bantameezen, die, om te toonen dat zy vrienden der Hollanders waren, derwaards ververschingen bragten, op voorwaarde, dat zy niet meer aan de Vestingwerken zouden arbeiden.

„ *Van den Broeck* wierd na *Bantam* gevoerd, en in het Paleis des Konings naauwkeurig bewaard; nogthans genoot hy allerlei beleefdheden, in de hoop dat de Generaal *Koen* het Fort aan den Vorst zou overleveren.

„ Midlerwyl voeren de geenen, die in het Fort waren, yverig voort, om, zo heimlyk als hun doenlyk was, aan de voltooijing der Vestingen te arbeiden. Op raad van *van den Broeck* noemden zy het Fort BATAVIA; en schreeven dien naam met groote letters boven de poort. Zo dra de Werken voltooid waren, deeden de Hollanders aanhoudende aanvallen tegen de Javaanen. *Van den Broeck* liep hier door meer dan eens gevaar, om met een ponjaard te worden afgemaakt.

„ Op den 25sten van Lentemaand kwam de Generaal *Koen*, onder het Fort *Batavia*, ten anker. De Vloot, met welke hy van de *Moluksche* Eilanden kwam, bestondt uit 17 Schepen. Hy nam het kwalyk, dat men, buiten zyne kennis, het Fort eenen naam hadt gegeeven, en deedt dien uitwisschen. 's Anderendaags ontscheepte hy zyne Troepen, en bemagtigde eerlang de Stad *Jaccatra*, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten. Aan de zyde der Hollanders sneuvelden twee, en aan die der Javaanen drie man.

„ Naa dat hy de muuren geslegt, en de huizen hadt afgebroken, verscheen hy voor *Bantam*. Hier deedt hy terstond *van den*

den Broeck van den Pageran opeifchen, nevens 70 andere gevangenen, weleer op het Schip *de zwarte Leeuw* bemagtigd.

„ Zeer hard was deeze voorflag voor den Pangoran, die, daarvan de fchuld wytende aan *van den Broeck*, hem dreigde te dooden. 's Anderendaags fchreef de Generaal een tweeden brief, en zondt hem dien met twee van de zynen; door welke hy hem, daarenboven, by monde, deedt weeten, dat, indien zy allen in 24 uuren niet aan boord waren, hy wel zou weeten, wat hem te doen ftondt. Drieenzestig gevangenen werden hierop geflaakt, doch *van den Broeck*, met nog zeven, vastgehouden. —— Nogthans werdt hy, den volgenden dag, met de zeven andere gevangenen geflaakt. Met de Vloot keerde hy weder na *Batavia*; hy wierdt 'er met blydfchap ontvangen, om dat men, meer dan eens, voor zyn leeven hadt gevreesd."

Voorts bleef men, gelyk het verhaal verder meldt, ter Zee nog eenigen tyd kruisfen op de Engelfche Schepen, die nog geen tyding van den Vrede, of berigt hadden, dat de Vrede tusfchen de twee Maatfchappyen geflooten was. En 't liep aan tot den 9den van Zomermaand des jaars 1620, eer de Vrede, tusfchen de Engelfchen en Hollanders, afgekondigd, en in het Fort en op de Schepen, met openbare vreugdebedryven gevierd werd. —— Ter deezer gelegenheid hadden de Engelfchen eene wooning te *Batavia* verzogt, ter plaatze daar zy dezelve voorheen gehad hadden; doch vermits dezelve digt by het Hollandfche Fort was, zo werd dit verzoek afgeflaagen, en hun eene plaats aangeweezen, niet verre van den grond, op welken het Koninglyk Paleis geftaan had; waarover de Engelfchen niet zeer voldaan fcheenen.

Historie van den Heer WILLEM LEEVEND, *uitgegeven door* E. BEKKER, Wed. Ds. WOLFF, *en* A. DEKEN. [*Niet vertaald.*] *Agt Deelen. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1785. *In gr. octavo.*

Eene groote verfcheidenheid van characters, die zeer fterk uit elkanderen loopen, en ieder in hunne foort beftendig aan zigzelven gelyk blyven, maakt deeze uitlokkende Historie van den Heer *Willem Leevend*, voor een groot aantal Leezers, by uitftek gevallig. Bykans ieder een tog, die met eenigen fmaak leest, fchoon hem dit of dat character in 't byzonder, in eenige opzigten, niet moge behaagen of voldoen, treft 'er egter andere characters in aan, die hem, zo door 't character zelve, als, wel voornaamlyk, door de natuurlyke en tevens kunstryke wyze, waarop het hier werkftellig gemaakt wordt, dermaate inneemen, dat hy, door het genoegen, het welk hy daar in vindt, het overige dat hem min of meer mishaagt, als over het hoofd ziet: des hy, niettegenftaande etlyke in hem opkomen-

mende ongunstige bedenkingen, evenwel ten slot betuigt, „ 'er is veel fraais, dat meesterlyk uitgevoerd is, in deezen „ Roman!" Uit die verscheidenheid van characters ontstaat ook eene aanmerkelyke verscheidenheid van onderwerpen, die op verschillende manieren voorgedraagen, of uit verschillende gezigtspunten beschouwd worden, het welk deezen Roman zo vermaaker maakt; te meer daar veelen deezer onderwerpen, met betrekkinge tot het Burgerlyke en Godsdienstige, zo voorkomen, dat ze den Leezer aanleiding geeven en als opwekken, om zelven verder te denken, en 'er gevolgen uit af te leiden. Men mag derhalven deeze Historie van den Heer *Willem Leevend*, met het hoogste regt, in veelerleie opzigten, leerzaam noemen; en derzelver leezing als nuttig en aangenaam aanpryzen. Dan, als men dezelve der Jeugd in handen geeft, is het, onzes agtens, raadzaam, haar wel ernstig onder 't oog te brengen, dat ze, om de misspasfen, door dien Heer begaan, te vermyden, ten naauwste op haare hoede behoort te zyn, tegen de eerste beginzels van een verkeerd gedrag; en zig vooral te wagten van verschooning te zoeken in 't opvolgen van haare zwakke zyde. Zulks wenschten we wel, dat, inzonderheid ten opzigte van het character van den Heer *Willem Leevend*, in deeze Historie, wat meer in agt genomen ware. Men kan deswegens naauwlyks te omzigtig zyn, daar veelen zo ligtlyk overhellen, om zig, uit hoofde van hun zwak, (daar ieder tog, gelyk men zegt, zyn zwak heeft,) in deeze en geene verkeerde bedryven, vry te pleiten, en daardoor den grondslag te leggen, tot verdere afwykingen; doordien hun zwak ligtlyk ongemerkt tot eene overheerschende neiging en gezette hebbelykheid kan overslaan. Bedenkingen van die natuur zyn ons, onder 't leezen deezer Historie, maar al te dikwils voorgekomen; en wy zien, met genoegen, dat dit misbruik, 't welk 'er van gemaakt zou kunnen worden, in 't slot van 't achtste Deel, of de Bedenkingen door den Heer *Willem Leevend* der Gravinne *Henriette van B.* toegezonden, vry wel tegengegaan wordt; doch het komt, vreezen wy, voor veelen wat laat; en 't loopt gevaar, van na 't eindigen der Historie overgeslaagen te worden.

Romeo en Julia, Tooneelspel; naar den Heer WEISZE. *Door* B. FREMERY *Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1786. *Behalven het Voorbericht, en beoordeelend Nabericht*, 182 *bl. in gr. 8vo.*

Het onderwerp en de schikking van dit Tooneelspel is onzen Landgenooten genoegzaam bekend; eene Vertaalinge in onrym, in den Spectatoriaalen Schouwburg te vinden; twee Vertaalingen in rym, en de verscheide keeren, dat hetzelve reeds ten

tot tooneele hier te Lande gevoerd is, maaken hier een verslag van den inhoud overtollig. Wy hebben dus alleen te doen met de tegenwoordige nieuwe Beryming van den Heer B. FREMERY, welke, volgens getuigenis van het Naberigt, in het jaar 1776 onderhanden genomen, en in het jaar 1783 eerst ter persse gekomen is. Deeze Beryming is fierlyk, verheven en keurig, zo in het Taalkundige als Dichtmaatige. Zy draagt op elke Bladzyde, in ieder regel, bykans de tekens van de fyne en naauwkeurige schaaf, welke de Dichter in het opmaaken van zyn Kunstwerk gebruikt heeft. Wy stemmen volkomen met hem in, dat veelen zich te zeer verhaasten met hunne Lettervruchten, ruw en ongelikt, in de waereld te stooten: maar, met dat alles, gelooven wy, dat de beschaaving ook zo verre kan gaan, dat zy te veel kunst verraadt. De vraag by een Kunstwerk is niet, hoelang de Kunstenaar aan hetzelve gearbeid hebbe? maar hoedanig het Kunstwerk op zich zelve zy. Het Dichtkundige is voortreffelyk keurig, in deeze Navolging, waargenomen, doch ons komt de Natuur op veele plaatzen te zeer verkunsteld voor. De Heer FREMERY, die, omtrent anderen, eene elken Leezer toe komende vryheid gebruikt, zal ons deeze aanmerking niet euvel kunnen duiden. In zyn beoordeelend Naberigt, zegt zyn Ed. „ Het eerste Bedryf, allerwege zo vol van teedere en zielroerende trekken, „ en, in het schoone en verhevene, alzins zoo meesterlyk uitmuntende, zal veelen, nevens ons, zeker wat flaeuw schynen „ af te loopen; dewyl Julia, na het doorstaen van de hevigste schokken der droefheid, en vol gevoel van eenen rouw; „ die haer zulke sterke tafreelen van smert en wanhoop doet „ schilderen, ten slotte van het Tooneel, tot *Laura* zegt: *ô* „ *Laura! thans komen 'er tranen*, —— NU ZAL IK WEL WAT „ BETER WORDEN. Wy laeten daerom, na de uiting van dit „ veers,

Daer komen tranen. ô Vriendin! dit wil my baeten....

„ Julia, na een korte rust, nog tien regels uitspreeken." Schoon deeze tien regels in zich zelven zeer goed zyn, komt ons het slot van den Heer WEISZE, hoe eenvoudig, egter voor als het ware verhevene, en alles, 't geen daar van blydschaps-schitteringen op volgen moge, moet eer het einde verzwakken, dan versterken. De Leezer, of Aanschouwer, blyft in grooter verrukking en begocheling, als hy het Bedryf ziet eindigen, of het Gordyn vallen, daar *Julia* uit haare Bedwelming van droefheid slechts bekomt, door de ruimte, die zy in haare traanen vindt. — Dezelfde gedachten voelen wy ook over den Weeklagt van Mevrouw *Capellet*, (vierde Bedryf zesde Tooneel.) Hoe ongekunsteld is de taal der droefheid, die de Heer WEISZE haar in den mond legt, *Ach, Julia! Julia! Julia! Myn Kind! Myn eenig geliefd Kind!*

Kind! hoe natuurlyk is deeze taal voor eene zo fel geschokte moeder: hoe onwaarschynlyk daar en tegen, dat iemand, in zulk eene uitbarsting van droefheid, omtrent 40 regels, allen in uitgezogte Leenspreuken en cierlyke Wendingen, zal kunnen voortbrengen. Dit immers dunkt ons niet te voldoen, aan de les van Vader VONDEL: „ De treurstyl arbeit, om de menschen „ week in den boezem te maeken, schildert de Hartstogten „ naer het leven af." Al heeft hy dezelve nu en dan zelf verwaarloost; zy blyft egter waarheid. De uitboezeming van Mevrouw *Capellet*, weder afgescheiden van 't stuk beschouwd, is kunstig, ja zelf zeer schoon. Hoe nuttig verder de Lectuur, der Oude Hollandsche Dichters zy, hoe veele schoonheden VONDEL bezitte, hoe navolgenswaardig het spoor van dien Letterheld moge wezen; in die Eeuw, heerschte eene geestneiging, om overal kunst en vernuft te doen uitblinken, ten koste zelve der Natuur; een smaak van uitheemsche herkomst: dus hebbe de Leezer, de Navolger vooral, behoedzaam te *zyn*, om niet alles wat blinkt voor goud te neemen: en schoon wy dit niet in volle ruimte op den Heer FREMERY willen hebben toegepast, egter gelooven wy, dat Zyn Ed. niet geheel vry is, van eene eenigzins te sterke vooringenomenheid met de werken van VONDEL, en zyne keurigste Tydgenooten.

Wy hebben over de beryming van dit Tooneelspel meer, dan naar gewoonte, uitgeweid, om dat wy geloofden, dat de Heer FREMERY liever zou zien, dat wy onze gedachten eenigzins omtrent zyne Naavolging ontwikkelden, dan, dat wy met eenen regel zynen Kunstarbeid, *eene zeer goede Naavolging van een fraai Stuk* noemden, daar wy, naa alle deeze aanmerkingen niet alléén Zyn Ed. geen *ongelukkig Navolger van* WEISZE *noemen*, gelyk *dat de rykste loon is, 't geen Zyn Ed. begeert*, (zie Voorreden bl. 23) maar ook Zyn Ed. hartelyk geluk wenschen, met Zyn welgeslaagde en door en door bewerkte Naavolging van een zo heerlyk Origineel.

Myne Minderjaarige Zangster. Te Utrecht, by H. van Emenes, 1785. *Buiten het Voorbericht*, 55 *bladz. in gr. octavo.*

Leevendige verbeeldingskragt en een weelderig vernuft kenmerken het grootst getal der Dichtstukjes, onder deezen Tytel ons aangebooden. Hier en daar erkennen wy, is deeze bundel niet vry te pleiten van alle dartelheid, schoon dezelve zich vry wel vermomd hebbe: maar wy gelooven teffens, dat als deeze Minderjaarige Zangster de lessen van een bedaarden en deugdzaamen Voogd inneemt, van haar, in vervolg, meer weezenlyk goeds te wachten zy, dan van al die zwaarmoedig dweepende en in schyn deugdleeraarende Minnedichten van deeze

Eeuw;

Eeuw; het volgend Tweeregelig Versje zy een proefje van dit Werkje.

PIET ONKUNDIG IN DE TAAL DER MEISJES.

Loop heen, zei Niesje, maar al lachgend, tegen Piet:
Piet ging, want hy verstondt de taal der Meisjes niet.

De laatste Heloïza, of Brieven van Junia Salisbury, gevolgt naar het Fransch. II Deelen. 's Hage by H. H. van Drecht 1785. 276 *bladz. in octavo.*

Volgens het Voorbericht is de bekende *J. J. Rousseau* de oorspronglyke Uitgeever, en grootendeels de Schryver, van deezen Roman, welks *Motto*, op den tytel geplaatst, is: waartoe moet de Mensch bestand zyn?...... *te lyden, te zwygen en te sterven.* De goede Voorzienigheid, welke in dit Werk, hier en daar, als zodanig schynt erkend te worden, heeft den Menschen, over het algemeen, met zoveel zegeningen, den een wel wat meer den ander wat minder, op deeze waereld beschonken, dat wy ons niet kunnen verbeelden, hoe het iemand van gezonde harssens en van een welmeenend hart, immer in het hoofd gekomen zy, de waereld zo pik zwart af te beelden, in Romaneske Schilderyen, dat de Godheid, indien dezelve in die betrekking en met die omstandigheden voorgevallen waren, niet alleen strydig met den aart der menschen, maar zelf geheel strydig met zyne eigene Natuur zou hebben moeten handelen, en met dat alles, is dit het zwak van zeer groote vernuften. *Rousseau* (zo hy de Schryver is) geeft in dit Geschrift een nieuwe proeve van deeze wanschikkelyke handelwyze; en schoon dit soort van Boeken, als roofgoed verslonden wordt, door een zeker slag van menschen, die, ik weet niet welke ydelzinnige of geheel dwaaze denkbeelden van God en zich zelven, van de onderlinge betrekking der dingen, en van de geheiligde orde der zaaken, vormen, kunnen wy niet nalaaten, by elk zodanig geschrift, dat ons ter beoordeeling onder de oogen komt, onze hoogste afkeur te betuigen.

Klein Woordenboek der Latynsche Taale, in 't Hoogduitsch uitgegeeven door I. J. G. SCHELLER, *en thans, ten dienste der Nederlandsche Jeugd, volgens de laatste zeer verbeterde en vermeerderde Uitgave, in 't Nederduitsch overgebragt. Te Amsterdam by* P. den Hengst, 1785. *Behalven het Voorwerk 462 bladz. in groot octavo.*

In het vervaardigen van dit *Klein Woordenboek*, heeft de Heer *Scheller* eigentlyk het oog gehouden, op de Jeugd in de Latynsche Schoolen; om hun een Woordenboek in handen te geeven, waar van zy, met opzigte tot het Schoolonderwys, een vrugtbaar gebruik kunnen maaken; tot welk einde het zelve zeer wel ingerigt is; des het op goeden grond ten Schoolgebruike aangepreezen moge worden. Hy heeft zich met dat oogmerk bepaald, tot het byeenverzamelen en uitkiezen van zulke woorden, die der Jeugd te stade komen; en zich benaarstigd om derzelver betekenissen juist op te geeven en naauwkeurig te verklaaren; dezelven daarenboven met voorbeelden op te helderen, ter aanwyzinge in welke gevallen zy eigenlyk gebruikelyk zyn, waartoe ook het bybrengen der gemeenste spreekwyzen dient: zynde alles inzonderheid ingerigt ter verklaaringe en ophelderinge van zulke woorden en spreekwyzen, welken in die schriften voorkomen, waar van men zich gemeenlyk in de Schoolen bedient. Voorts heeft hy 'er byzonder zyn werk van gemaakt, om de Genealogie, of de afkomst van het eene uit het andere steeds te doen opmerken, waarom hy ook zyn Woordenboek in eene Etymologische orde geschikt heeft, 't welk ongetwyfeld, by 't leeren der Latynsche Taale, van veel dienst kan zyn. Dan hier uit ontstaat één ongemak voor de Jeugd; dat ze naamlyk het bedoelde woord zomtyds niet gereedlyk vinden kunnen, zo lang ze in de Etymologie niet genoeg ervaaren zyn. Edoch ter gemoetkominge hiervan is 'er, aan 't einde van 't Werk, geplaatst een Latynsch Register van de afgeleide woorden, van 't welke zy zich, in geval van verlegenheid, bedienen kunnen; 't welk hen ongevoelig met de Etymologie gemeenzaamer zal maaken. Wyders is 'er nog bygevoegd een Hollandsch Register, ten dienste der Jeugd, wanneer het de Latynsche betekenis van een Hollandsch woord begeert op te zoeken. —— De Autheur heeft insgelyks een *groot Woordenboek* vervaardigd, 't welk voor meer gevorderden geschikt is; en de Vertaaler van dit *klein Woordenboek* is van zins, het zelve, op eene dergelyke wyze als dit, te vertaalen, en met de noodige verbeteringen, die het op zommige plaatsen vereischt, hierop te laaten volgen.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien, door L. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Tweede Deels, tweede Stuk. Te Amsterdam, by* M. DE BRUIN, 1785. *In gr. octavo* 616 *bladz.*

Met de voortgaende beschouwing der merkwaerdigheden, in 't Boek *Exodus* vermeld, die in 't plan dezer overweginge vallen, komen hier eerst in opmerking de Kwakkelen, waer mede de Israëliten gespyzigd, en het water uit de Steenrotze, waermede zy en hun Vee gedrenkt werden. Voorts verklaert men ons hoe de ondersteuning der handen van Mozes, by het slag leveren aen de Amalekiten te verstaen zy; als mede, in welken zin Gods liefde en voorzorg, *Exod.* XIX: 4, by Arends vleugelen vergeleken worde. Hier aen volgt ene opheldering van 't voorgevallen op Sinaï, by de Godlyke Openbaring, mitsgaders van enige wetten, welken inzonderheid het Gedierte betreffen. Verder ontvouwt men ons, hoe de Horsselen, *Exod.* XXIII: 28, gezegd konden worden de Kanaäniten en Hethiten te verdryven; als mede wat men te denken hebbe van den Sapphiersteen, in het verhael van Gods luisterryke verschyning, *Exod.* XXIV: 10. gemeld; waar op voorts aenmerkingen volgen, over het veertigdaegsche Vasten van *Mozes.* Wyders verleent men hier nog een aental van overwegingen, die tot den Tabernakel, en het daer toe behoorende betrekkelyk zyn: als daer is, het geven der vrywillige giften, de Verbonds-Ark, de Tafel der Toonbrooden, de Gordynen des Tabernakels, het oprechten van den Tabernakel, de Brandoffer-Altaer, het Voorhof des Tabernakels, de Gouden Kandelaer, en de Oly om daer in te branden, de Borstlap van Aäron, benevens de verdere Kleederen des Hoogenpriesters, en byzonder de Urim en Thummim, de Offerhanden, ter In-

wyinge der Priesteren, de Reukaltaer in het Heilige, de heilige Zalfolie en het heilige Reukwerk. Na 't afhandelen dezer byzonderheden, word het oog gevestigd op het Gouden Kalf der Israëliten; in opmerking genomen, hoe het verslag van 't blinkende aengezicht van Mozes te verstaen zy; als mede, hoe men de schatting tot den dienst des Heiligdoms te berekenen hebbe, en 't te begrypen zy, dat de Israëliten toen in staet waren, om zo veel op te brengen. By dit alles voegt de Eerwaerde *Meijer* laetstlyk nog ene ophelderende verklaring van 't geen ons wegens het koperen Waschvat gemeld word. ——— Dit Stuk behelst dus, niet minder dan één der voorigen, ene menigte van byzonderheden, die de opmerking der Bybeloefenaren tot zich trekken; en waer over ons leerzame aenmerkingen medegedeeld worden. Men neeme, tot een voorbeeld, het hier bygebragte wegens het verdryven der Kanaäniten door Horselen, waeromtrent men ons het volgende onder 't oog brengt.

,, Met veel grond word het heir, door het welke God de vyanden van Israëls Volk, de Kanaänieten, voor hun henen verdreven heeft, een *wonderbaarlyk heir* genaamd, daar God hun *Exod.* XXIII: 28. beloofde: *Ik zal ook horselen voor u heenen zenden, die voor uwe* aankomst *de Hevieten, de Kanaänieten en de Hethieten verdryven zullen. Moses* herhaalde deeze belofte *Deut.* VII: 20. *Daartoe zal de* HEER, *uw God, ook horselen onder hun zenden, tot dat ze omkomen, die overgebleven, en voor u verborgen zyn.* En de vervulling daarvan, word ons *Jos.* XXIV: 12. vertoond, daar God deeze gebeurtenis den Israëlleren in het geheugen verlevendigt. *Ik zond horselen voor u heenen, die dreeven ze voor u weg, de beide Koningen der Amorieten* naamelyk: *niet door uw zwaard, ook niet door uwen boog.*

,, De Joodsche Uitlegger Aben Ezra heeft wel het Hebreeuwsch woord צרעה in de betekenis van eene *ziekte* ofte *plaage* opgevat, maar de 70 Griekſche Overzetters, de Schryver van het *Boek der Wysheid*, *Hieronymus* en anderen, hebben de *horselen* behouden. Het Grieksche woord σφηξ betekent zo wel *horselen* als *wespen*, die sommige Jooden in hunne verklaaringen ook aanneemen.

,, Hier doet zich nu vooral de vraag op: Of men in deeze plaatsen van *Moses* en *Josua* natuurlyke wespen en horselen verstaan, dan of men die woorden in ene oneigenlyke betekenis voor *schrik* en *vreze* neemen moete, die de verbande

Vol-

Volkeren, als horfelen en wespen, gestoken, en voor de Israëlieten heenen uit het land gejaagd hebben. Men heeft deeze woorden wel eens aldus omschreven: „ Ik zal maken, dat, wanneer het gerucht van uwe aankomst verbreid word, zy geheel verward en neerslagtig zullen worden: zonder het te durven afwachten, dat gy hun onder de oogen komt." —— Een ander Geleerde zegt: de horselen schynen den schrik aan te wyzen, waardoor de vyanden van Gods volk, even als door horselen, uit hunne bezittingen en wooningen verdreven wierden. De stekende angel van deeze Insekten, veroorzaakt en betekent heftige en doordringende smerten. Op deeze wyze wierden onze woorden van ouds reeds door *Eusebius*, *Augustinus*, *Rhobanus*, *Maurus*, *Lyranus* en meer anderen verklaard.

„ Daar en tegen wierd de letterlyke en eigenlyke zin van het woord hier behouden van den Schryver van het *Boek der Wysheid*, van *Theodoretus*, *Procopius*, van de meeste Joodsche Uitleggers, van *Bochart* en anderen. En wanneer men het onmiddelyk vooraf gezegde nagaat, daar reeds van den schrik en de verzaagdheid, die de Landvolkeren van Kanaän bevangen zou, gesproken was, vs. 27; dan schynt my, dat het onmiddelyk daarop volgende: *ook zal ik horselen voor u heenen zenden*, in zynen eigenlyken zin moet behouden worden. De schrik was ook op zichzelven niet voldoende, om al wat 'er nog overig was, en zich versteeken had, om te brengen; maar aan de horselen kon *Moses* die uitwerking wel toeschryven.

„ Ongewydde Schryvers bevestigen dit ook, en melden van geheele Naatsiën, die door insekten, en andere kleine dieren, verdreven wierden. De oude Volkeren, die omstreeks Pæoniën en Dardaniën woonden, zouden, naar het verhaal van *Athenæus* en *Eustachius*, door Kikvorschen verdreven zyn. *Justinus* getuigt het zelfde, noopens de *Abderieten*, die uit Traciën gevlucht zyn. De *Trojaanen*, *Megarensers*, *Chalcidensers*, en *Gyranensers* zouden, gelyk *Plinius*. *Ælianus* en *Theophrastus* berichten, van Muizen verdreven zyn. De *Neuri* moesten, volgens *Herodotus*, en de *Amiclæ*, volgens *Varro* en *Plinius*, voor Slangen uit hun land wyken. De Schorpioenen veroorzaakten insgelyks zulk eene verlaating der voorige woonplaatzen, onder zekere Volken in *Ethiopiën*: gelyk *Strabo*, *Plinius* en *Diodorus* bericht hebben. *Theodoretus* verhaalt, dat een Muggenheir de Stad *Nisibis*, toen ze van Sapor belegerd wierd, zoude ontzet hebben. *Jamblichus* schryft, dat de

Byen een Babylonisch heir zouden op de vlugt gejaagd hebben. En *Ælianus* getuigt, dat de *Rhauciërs* door eene soort van Byen, *Chacoïdes* genaamd, van huis en hof verdreven zouden zyn. ——— In 't byzonder kan deeze onze plaats door een zeker bericht van *Ælianus* opgehelderd worden, dat, naamelyk, de *Phaseliërs* door de Wespen uit hunne woonplaatsen verdreven waren. Deeze *Phaseliërs*, eene naatsie der Phoeniciërs, waren afstammelingen van de Kanaänieten, en waarschynlyk van dezelfden, die voor Israëls Volk door de Horselen verdreven geworden zyn."

In de hier bygevoegde aantekeningen, word ons nog gemeld, dat *Patrik*, *Kidder*, *Polus* en *Ainsworth*, den eigenlyken zin van *Horselen*, hier mede als de rechte meening verdeedigen; mitsgaders dat *Frantzius* in zyne *Hist. Anim. Sacr.* p. 641. *ed. Cypriani*, dit insgelyks doende, ook de meeste voorbeelden, door *Scheuchzer* hier opgegeven, aanhaalt. En verder wyst men ons, ter nadere bevestiginge hier van, tot *J. de Mey*, Comment. Phys. p. 108. en *Nelson* Antideist. Bibel II. Th. en daar op de 109 Aenm. van den Heer *Panzer*. Als mede *Calmets* Untersuchungen met *Mosheims* Anmerkungen III. Th. XX Abhandlung p. 87. en *Fabers* Archeologie der Hebreer I Th. p. 100.

Beknopte Ophelдering van eenige plaatsen des N. Testaments, door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirksland en Meliszand. Vyfde en laatste Stuk. Te Utrecht by* S. de Waal 1785. *Behalven het Voorwerk*, 372 *bladz. in gr. octavo.*

Met dit Stukje, behelzende ophelderingen van eenige plaetzen, in de laetste Schriften des Nieuwen Testaments, te weten: van den *Brief aan de Hebreen* af, tot de *Openbaring van Joannes* toe, brengt de Eerwaerde *Brinkman* dit zyn Geschrift ten einde. Wy hebben meermaels van 's Mans leerzamen arbeid gewag gemaekt, als zeer geschikt ter beantwoordinge aen zyn groote oogmerk, om wel inzonderheid, door zyne Schriftuurlyke oefeningen, enige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaemheden van mingeoefende Christenen te verbeteren. ——— Tot ene nieuwe proeve hier van verstrekke nog in dezen, 't geen zyn Eerwaerde aenvoert, ter opelderinge van de zo menigwerf jammerlyk misbruikte tael van Petrus,

trus, 1 *Pet.* 4: 18. *Indien de rechtvaerdige nauwlyks zalig word, waer zal de godlooze en zondaer verschynen?*

„ Het is my, zegt hy, van overlang en meermaalen, tot smerte geweest, dat men onder ons vry algemeen deeze woorden zo opgevat heeft, als wilde PETRUS leeren, *dat zelfs waare Godvrugtigen niet dan zeer beswaarlyk, slegts ter nauwer nood, zouden zalig worden, en dat 'er daarom voor eenen Goddeloozen en Zondaar geene hoop ter waereld overig kon blyven.* —— Wy hebben *twee* gewigtige redenen van een verdrietig ongenoegen over deeze opvatting. *De eerste is*, om dat ze *alleszins ongegrond en valsch is.* En *de andere*, om dat ze *zeer schadelyk* is, als schrikkende de menschen van den beminnelyken en noodzakelyken leevensweg af, door denzelven voor te stellen als zoo moeilyk, dat zelfs de vroomste nog maar ter naauwernood langs denzelven behouden worde; en vervullende den vroomen met angst, of Hy nog wel behouden zal aankomen; stremmende den weg van blymoedige Godzaligheid, en vertrouwelyke hoope... Zynde verder geschikt *om zondaren*, indien ook niet *donkere en twyffelmoedige Christenen*, tot verwaarlyke *wanhoop* te doen vervallen, alzoo 'er voor hun niets dan *schrikkelyke rampzaligheid schynt over te blyven* (*a*).

„ De leezer ziet uit *dit gezegde* genoeg van *het gevaarlyke* deezer opvatting, het komt 'er dan maar op aan, dat wy *het alleszins ongegronde en valsche* daarvan aantoonen. —— Dit kunnen wy met den minsten omslag doen, als wy de waare meening vooraf opgeeven. Deeze nu is: „ *By aldien opregte Godvrugtigen, waare Geloovigen, geliefde Kinderen van God, niet zalig worden, dan langs* „ *den weg van veele verdrukkingen, kastydingen en vervolgingen* IN DEEZEN TYD, *welke de Heemelsche Vader hun toeschikt op dat zy de zonden afsterven, en zyner* „ *heiligheid deelachtig worden; hoe onontkomelyk en verschrikkelyk zal dan*, IN DEN DAG DES OORDEELS EN DER EEUWIGHEID, *weezen de rampzaligheid van Goddeloozen en Zondaren, die hier door geene middelen* „ *tot geloof en bekeering zich hebben willen beweegen laten?*"

„ (*a*) Het geheugt ons zeer wel een verhaal gehoord te hebben van iemand, die zich zelven aan een einde geholpen hadde, en zorg gedraagen, dat zyne vrienden zien zouden, *dat het misverstand van deeze woorden de oorzaak van zyne naargeeden en verderf geweest was.*"

„ *ten?*" ——— Gy ziet, *Lezer!* dat in deeze verklaaring niets ſtremmende is voor *vroomen*, alzo ze leert, *dat zy zalig worden, hoewel langs verdrukkingen op deeze aarde;* niets dat wanhoop verwekt voor *onbekeerden*, *die lust hebben tot bekeering*, dewyl ze ſlegts vonnist over *onbekeerlyke zondaars tot hun einde toe.*

„ *De ongegrondheid en valsheid van de algemeenere opvatting*, en het *welgegronde en zeekere van de gegeeven verklaaring* blykt 1. daar uit, om dat Gods woord nergens leert, dat waare Geloovigen en Bekeerden maar *zeer bezwaarlyk en ter naauwernood zalig worden.* Overal het *tegendeel; dat zy het eeuwige leeven hebben, dat 'er voor hun geene verdoemenis zy, dat niets hen ſcheiden kan van de liefde van Christus, dat zy eene leevendige hoope, welke niet beſchaamt, hebben op de Hemelſche erffenisſe* enz. enz. Dan, *dat zy in deeze waereld verdrukkingen zullen hebben, met Christus lyden moeten, door veele verdrukkingen moeten ingaan, vervolgt zullen worden*, leert het Euangelie zeer dikwils, tevens aanwyzende, dat *die verdrukkingen* tot hun nut zyn, en ongetwyffeld op de zaligheid uikomen, waarom zy zich zelfs daar over te verblyden hebben. Uit veele andere bekende plaatſen, noeme ik alleen Jac. 1: 2, 3, 4, 12. 1 Pet. 1: 6, 7. 2: 19. 3: 11, 18. 4: 13. ——— 2. Daar is in *het Verband* niets ter waereld, dat eenige aanleiding geeft tot *die algemeene opvatting*, maar alles roept voor *de gegeevene uitlegging.* ——— De Apostel handelt van vs. 12——16. eeniglyk van *de verdrukkingen* der Christenen. En in het 17de vers wyst Hy aan, dat het *in deezen leeftyd*, en wel byzonder *in die eerſte tyden van het Christendom*, het Lot der *vroomen* was *verdrukkingen te ondergaan.* En daar uit trekt hy tot hunne vertroosting, en tot verſchrikking der *ongeloovigen*, dit gevolg. „ *Indien het oor-* „ *deel eerst van* ONS *begint* (in dit leeven) *wat zal het* „ *einde zyn der geenen, die aan het Euangelium onge-* „ *hoorzaam zyn?*" Die zelfde redeneering vervolgd Hy in *onze woorden.* „ *Indien de regtvaardige zalig word, langs* „ *den moeilyken weg van verdrukking, in dit leeven,* „ *waar zal dan hierna de Goddelooze en de Zondaar ver-* „ *ſchynen?*" Het 19de vers vervolgd ook nog van het *Lyden der Christenen* te ſpreeken. „ *Zoo dan ook die lyden naar den wille Gods, dat zy hunne zielen Hem, als den getrouwen Schepper, beveelen met weldoen.* ——— 3. De *plaats*, waar uit *onze woorden* overgenoomen zyn, wraakt

wraakt ganſchelyk de *verworpene opvatting*, en bevestigd te eenemaal *de gezonde uitlegging*. De plaats is *het laatſte vers van Spr.* XI. en luidt: „ *ziet, den Regtvaerdigen* „ *wordt vergolden op de aarde: hoe veel te meer den God-* „ *deloozen en den Zondaar?*" Dat is, *kan en wil God* zelfs in de Godvrugtigen hunne misſtappen en verkeertheden, *niet zonder tuchtiging in deeze waereld, voorby zien; hoe veel zeekerder en zwaarder zal Hy dan ter zyner tyd den Goddeloozen zondaar ſtraffen?* Deeze woorden van SALOMO heeft de *Griekſche* overzetting juist zo vertolkt, als *onze woorden* by den Apostel PETRUS luiden. Daar uit zyn wy zeeker, dat *onze Apostel* eeven het zelfde heeft willen leeren als *die wyste der Koningen*. ——— 4. Eindelyk, dáar is in de woorden van PETRUS niets, dat ons noodzaaken zoude tot *die gansch vremde opvatting*, ALS OF EEN VROOME TER NAAUWER NOOD ZALIG ZOUDE WORDEN. Het is toch den geletterden bekend, dat het woordje μόλις NAAULYKS meermalen zoo veel zegt, als *met moeite, met arbeid*. Zie Hand. 14: 18. 27: 7, 8 en 16. En dat is het, waarheen *de gezonde verklaaring* wil. DE REGTVAARDIGE WORDEN ZALIG MET MOEITE, MET LYDEN VAN VEELE VERDRUKKINGEN. ——— 5. Ik weete niet of ik 'er by voegen moet, dat men niet ligt *éénen Geleerden Schrift-verklaarder* vinden zal, die *de uitgemonſterde opvatting* voor zyne reekening neemt, en poogt te verdeedigen; maar men zal *overal onze opvattinge voorgeſtelt* en *ſomtyds* beweert zien. (*b*)

„ Daar konnen over deezen text nog verſcheidene aanmerkingen gemaakt worden, b. v. Dat de *Goddelooze* en *Zondaar* een naaste zyn de booze verdrukkers der Christenen. Die mogen *hier, voor een korten tyd* voorſpoedig zyn, maar zy zullen de Goddelyke wraake hierna niet ontgaan, 2 Thess. 1: 5—10. Niets kan *de Goddelyke regtvaardigheid* minder gedoogen. ——— Misſchien ziet de *Goddelooze* naast op den grouwelyken JOOD, en de *zondaar* op den ſnoo-

„ (*b*) Wy willen daarvoor niet inſtaan, dat men *geene Predicatie* zoude vinden konnen, welke *wat onnauwkeurig en onbedagtzaam* deeze woorden behandeld heeft. ——— Wy verblyden ons dat *onze Geleerde Randteekenaars* deezen Text wel verklaart hebben, en nog veel meer, dat de beroemde Haagſche Leeraar P. NIEUWLAND opzettelyk *die valſche en ſchadelyke opvatting* wederlegd, en de *gezonde verklaring* bevestigd heeft. *Uitlegk. Vermak.* I D. bl. 538—552."

ſnooden HEIDEN, 1 Theſſ. 2: 14—16. Gal. 2: 15. —— Allerkragtigst is de uitdrukking, *waar zal Hy verſchynen?* In geen vierſchaar kan hy beſtaan! Pſ. 1: 5. Nergens kan hy ook de Goddelyke wraake ontvlugten! —— *Troostelyk* is deeze ſtoffe en *Leerzaam* voor de *Godvrugtigen*. Zy worden zeekerlyk zalig.... De verdrukkingen en kastydingen hinderen niet, maar bevorderen hunne zaligheid.. Rom. 5. Heb. 12. enz.... Ze hebben ſlegts plaats in dit leeven, en eindigen met deezen tyd. Spr. 11: 31. Rom. 8: 18. 2 Cor. 4: 17.... Zy moeten dan *daar over* niet verdrietig zyn, maar zoeken *daar door* geoeffent te worden, om de vreedzaame vrugten der geregtigheid *daarvan* te plukken. Heb. 12: 11.... Zy hebben *de zondaaren* hunne korte vreugde niet te benyden. Pſ. 37: 1, 2. —— Voor *zondaaren* is hier de treffendſte waarſchouwing om zich te haasten ter bekeering, alzoo 'er voor hun, indien zy volharden in de zonde, geen beſtaan, geen ontvlugten, zal overblyven."

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Agtſte en Negende Stuk.* Hier by *Toetſe van eenige deels valſche, deels kwaalyk begrepene ſtellingen en leefregelen in den Godsdienst. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars 1785. *In gr. octavo* 698 *bladz.*

De Leerredenen, in deze twee Stukken vervat, voltooien het plan, dat de Eerwaerde *Zollikofer* zich voorgeſteld had, te weten, het ontvouwen van de waerdy der voornaemſte dingen, die tot 's menſchen gelukzaligheid behooren. Hier omtrent komen nu nog in overweging, de eenzaemheid, het gezellig leven, het werkzaem leven, de koophandel, het leerryke verblyf op het Land, het huislyk geluk, de vriendſchap, de burgerlyke en godsdienſtige vryheid, de geleerdheid, de grooter verlichting der menſchen, mitsgaders de waerdy van druk en tegenſpoeden, als mede van 's menſchen leeftyd op aerde en het menſchlyk geluk. —— Dit alles word beſlooten met ene Leerreden, geſchikt tot het voordragen eniger regelen ter juiste beoordeeling van de waerde der dingen, welke tot de zes volgenden gebragt worden. „ (1.) Stel het noodzaakelyke „ boven het enkel aangenaame en geriefiyke. (2.) Schat

„ zodanige goederen en uitmuntendheden, die gy zelf
„ verkreegen hebt, die gevolgen en belooningen van uw
„ verstandig en goed gedrag zyn, veel hooger, dan alle
„ dezulken, die u, zonder uw toedoen en zonder uwe
„ verdiensten, door middel van eene gunstige verbindtenis
„ met uiterlyke dingen, te beurt vallen, schoon ook deeze
„ in en voor zich zelven veel grooter en schitterender zyn
„ mogten, dan geene. (3.) Stel dat geene, 't welk in uwe
„ magt is, boven dat geene, 't welk niet van u, maar
„ van enkel uiterlyke, toevallige oorzaaken en omstandig-
„ heden afhangt. (4.) Geef de werkzaamheid de voorkeur
„ voor de rust. (5.) Geef het geestelyke boven het zinne-
„ lyke, dat, wat uwen geest volmaakter en vergenoegder
„ doet worden, den voorrang, boven dat geene, 't welk
„ u enkel, door middel van uwe zinnen, vermaak en ge-
„ noegen verschaft, of uwe uiterlyke welvaart bevordert.
„ Geef eindelyk (6.) het blyvende voor het vergangklyke,
„ het eeuwige voor het tydelyke de voorkeur."

Hier nevens heeft men, by manier van Aenhangzel, nog gevoegd een drietal van Leerredenen, waer van de eerste eene vreugderyke Dankpredicatie is, over het herstellen van den vrede en algemeene rust, uitgesproken den zesden Juny 1779. De daer aen volgende behelst drangredenen tegen de ydele Eerzucht; en de laetste heeft ten onderwerpe het Christelyk Leeraerampt, dienende wel byzonder tot een onderzoek der betrekkinge, in welke een Leeraer tot zyne Gemeente staet, of ter aenwyzinge van 't geen een Leeraer eigenlyk met opzicht tot zyne Gemeente is, en behoort te zyn.

Voorts is achter deze Leerredenen geplaetst een afzonderlyk Stukje, getyteld: *Toetse van eenige deels valsche, deels twyfelyk begrepene Stellingen en Leefregelen in den Godsdienst*, behelzende een uittrekzel uit Leerredenen. Deze toetse is ingericht tegen zodanige Stellingen en Leefregels, die menigmael te dikwerf gretig aengenomen worden, en van zeer nadeelige gevolgen zyn op veler gedrag; doordien ze gebezigd worden ter verschooninge van eene zondige levenswyze: 't welk hier ten ernstigste beknopt en bondig tegengegaen word. —— Daer wy reeds meermalen proeven, uit de wel doorwerkte Leerredenen van den agtingswaerdigen *Zollikofer* hebben voorgedragen, en de hier opgemelden in volle kracht aen de voorigen beantwoorden, zullen wy voor het tegenwoordige daer van afzien, en den Lezer liever nog een stael uit deze Toetse me-

mededeelen. —— Onder die vooroordeelen, welken velen menschen in de ware deugd en godzaligheid hinder doen, of hen in hunnen voortgang in dezelve ophouden, telt de Autheur met regt veler valsch begrip van de *dagelyksche bekeering*, en hy laet zich deswegens aldus uit.

„ Hoe menigmaalen wordt 'er niet gezegd: *Zondig ik dagelyks, ik bekeer my ook dagelyks, en men moet zich immers dagelyks bekeeren?* Men vindt ook in de daad menschen genoeg, die dagelyksch even dezelfde zonden en gebreken begaan, weetende en willende begaan, en die dagelyks in hun gebed, mogelyk met traanen, daarover berouw betuigen, en van God vergiffenis affmeeken, en die zich des niet tegenstaande den volgenden dag op nieuws moedwillig aan dezelfde zonden en gebreken schuldig maaken.

„ Welk een groot misbruik van de leer der bekeering! Wat moet men wel by dit woord denken, wanneer men zich zodanig gedraagt, en daarin gerust houdt? Men verwisselt zigtbaarlyk de bekeering met het geene men anders boete heet. Men waant naamenlyk, door zekere smartlyke aandoeningen, die men in zich verwekt, door de nederige houding, die men aanneemt, door zekere formulier gebeden, die men prevelt, of door willekeurige straffen, die men zichzelven oplegt, het kwaade, 't welk men begaan heeft, te vergoeden. Men neemt dus een bygeloovig gevoelen te baat, welks kwaade gevolgen voorheenen mede aanleiding tot de Hervorming gegeeven hebben, en 't welk nu in de Protestantsche Kerk in 't geheel geen plaats meer behoorde te vinden. Men geeft voor, zich te bekeeren, en wil ook eigenlyk alleen voor zyne zonden boeten. Het laatste kan zekerlyk dagelyksch geschieden; maar zal ons, gelyk alle ligchaamelyke verrichtingen, weinig of niets baaten; maar het eerste is geene zaak, die zo dikwerf gedaan kan worden.

„ Hoe verre is niet dit denkbeeld van de bekeering van dat geene verscheiden, 't welk de Heilige Schrift daar onder verstaat. Wanneer zy bekeering van de menschen vordert, daar richt zy haaren eisch tot kwaade, ondeugende menschen, die onder de heerschappy der dwaaling en der zonde staan, en die slaaven van hunne lusten zyn. Van deezen begeert zy met dien eisch niet alleen, dat zy hunne zonden betreuren en daarover weenen; maar dat zy hun gemoed en geheel gedrag veranderen, dat zy nu niet meer kwaad, maar goed, denken en doen zullen. En

wan-

wanneer deeze heilzaame verandering eenmaal geschied of begonnen is, dan moet de mensch daar by blyven, en dezelve van trap tot trap tot volmaaktheid zoeken te brengen. Hy moet zich in zyne betere gevoelens steeds meer bevestigen, en zynen wandel steeds naauwkeuriger naar dezelven inrichten. Indien hy zich derhalven waarelyk bekeerd heeft, dan kan hy onmoglyk heden zo en morgen anders, heden wel en morgen kwaalyk gezind weezen.

„ Hy behoeft derhalven zich niet dagelyks te bekeeren, dat is te zeggen, hy behoeft niet dagelyks zyne gevoelens, en zyne denkwyze, of zyn gedrag, te veranderen. Van daar dat de Heilige Schrift, als zy tot oprechte dienaars van God, tot waare Christenen, spreekt, geenzins bekeering van hun vordert, maar zy vermaant hen, in het goede te volharden, daarin steeds voort te gaan, voorzigtiglyk te wandelen, andere in de deugd voor te lichten, aan hunne verbetering te arbeiden, en zo voorts. De bekeering, welke de Christelyke leer van de menschen vordert, en aan welke zy de vergeeving der zonden en de hoop der eeuwigen levens vasthecht, is derhalven volstrekt geen zaak, die dikwyls of wel dagelyks herhaald kan worden. Wie dagelyks moedwillig zondigt en onrecht doet, heeft zich nooit oprechtelyk bekeerd, en bekeert zich nooit; hy mag voor het overige nog zo dikwyls en nog zo veel bidden en weenen; en wie zich eenmaal waarelyk bekeerd, of zyn hart en zyn leven naar de voorschriften van het Christendom veranderd heeft, zondigt niet meer met opzet, en behoeft derhalven zich ook niet te bekeeren, of zich op nieuws te veranderen. Onze Heiland zegt immers zelf: *Ik ben gekomen, om Zondaaren tot bekeering te roepen, en niet de Rechtvaardigen.* Het valsche begrip van de bekeering is derhalven op het even zo valsche begrip van de onvermydelykheid van het dagelyksche zondigen gegrond, 't welk wy onlangs wederlegd hebben. (*)

„ De

(*) Deeze Leeraar heeft hier mede het oog op de verbeelding der meeste menschen, *dat men geen dag zou kunnen doorbrengen, zonder te zondigen en kwaad te doen*, waer van hy in het voorige de valschheid getoond heeft; indien men door *zondigen*, gelyk de zodanigen, die dezen stelregel tot hunne verschooning gebruiken, doen moeten, verstaet, *dagelyks de Godde- lyke geboden wetens en met opzet overtreden*; hoedanig een hy met regt oordeelt den naem van een Christen geenszins te verdienen.

„ Maar

„ De rechtgeaarte Christen verootmoedigt zich wel dagelyks voor God; hy erkent en beseft de Goddelyke grootheid en zyne eige zwakheid en nietigheid; maar daar kunnen voor hem, als een rechtgeaart Christen, onmogelyk dagelyks redenen zyn, om berouw over zyn gedrag te hebben, en God deswegens om vergiffenis te bidden. Hy dwaalt nog wel dikwils, en is niet onverschillig omtrent zyne dwaalingen; maar hy plaatst dezelve echter niet allen in denzelfden rang. —— Zyn het feilen, die haaren grond volstrekt in de menschelyke natuur en haare bepaaldheid hebben, dan zou hy meenen God, zynen Schepper, te beledigen, indien hy hem dezelve als overtreedingen bekende, en zich tegen straffen in veiligheid zocht te stellen, die daarop geenszins volgen kunnen. Maar zyn het feilen, die hunnen grond in zyn te vooren bedorven hart en ondeugend gedrag hebben, en die hy nu, wel niet opzetlyk, maar uit zwakheid en overyling, nogthans uit schuldige zwakheid, begaat, dan verootmoedigt hy zich zekerlyk over zyne gebreken voor God, bidt, onder het bezef van hunne schadelyke gevolgen, zyne wysheid en gerechtigheid in het verband der dingen aan; dankt hem daarvoor, dat hy hem nogthans van derzelver overheersching bevryd heeft; bidt hem om eene genadige be-

„ Maar 'er is, zegt hy, een groot onderscheid tusschen dwaalen en zondigen. Zelfs de beste menschen dwaalen dikwerf. Zy zyn der dwaaling onderhevig; zy stellen zich de dingen anders voor, dan ze werkelyk zyn; zy oordeelen derhalven 'er verkeerd over, en dit maakt dat zy menigmaalen iets zeggen of doen, 't welk niet met de waarheid en naauwkeurigheid overeenkomt, zonder dat zy het zelve weeten of gewaar worden, eer het gezegd of gedaan is. Maar daarom zondigen zy nog niet dagelyks en dikwyls. Zy blyven steeds by hun eerste voorneemen, om niets te spreeken en niets te doen, dan 't geen waar en recht en goed is. De begeerte om Gode te behaagen, en hunnen pligt te vervullen, bezielt en bestuurt hen steeds; en indien zy, des niettegenstaande, dwaalen, geschiedt het niet met opzet, het geschiedt buiten hun weeten en tegen hunnen wil, en zy worden hunne misslagen niet zo dra gewaar, of zy denken op derzelver verbetering en vergoeding. Dit leert ons de Apostel Joannes uitdrukkelyk, wanneer hy zegt: *Wie uit God gebooren*, wie een rechtgeaart Christen *is, zondigt niet, en kan niet zondigen, want hy is uit God gebooren*, hy is, door de Christelyke Leer, een geheel ander, een veel beter, mensch geworden."

bewaaring voor het wederinstorten in dezelve; en wordt daardoor tot des te grooter waakzaamheid en voorzigtigheid opgewekt. Maar ook zulke feilen begaat de waare Christen niet dagelyks, en behoeft derhalven ook niet dagelyks in deezen zin zich te bekeeren. In 't kort, de bekeering is geenszins zulke eene deugd of pligt, welken wy dagelyks kunnen en moeten volbrengen, maar eene daad of eene reeks van daaden en onderneemingen, waardoor wy ons tot het dagelyksche beoefenen der deugd, en tot het bestendige volbrengen van onzen pligt, gewillig en geschikt moeten maaken. Wie derhalven dagelyks reden heeft om zich te bekeeren, kan even zo weinig deugdzaam en vroom zyn, als die geen gezond en sterk kan weezen, die dagelyks geneesmiddelen inneemen, of versche wonden verbinden moet. Voedsel hebben wy allen dagelyks van noode, maar geen geneesmiddelen. In de deugd en godzaligheid moeten wy ons allen, door gebeden en overdenkingen, dagelyks oeffenen, maar niet in de bekeering, indien wy eenmaal den naam van Christenen met recht draagen."

Het voorbeeld der Godlyke Waarheden van A. HELLENBROEK *tegen de gevoelens van partyen verdedigd, door* S. VAN EMDRE, *Predikant te Hoornaar. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg en Zoon, G. v. d. Brink Jansz. *en 's Gravenhage by* J. Bouvink 1785. *Behalven de Voorrede* 293 *bladz. in octavo.*

Dit Stukje is een Vervolg op de korte Catechisatie van het bovengemelde *Voorbeeld*, door *Jan Nupoort* opgesteld, waarvan wy voor enige jaren gewag gemaekt hebben, als zeer wel geschikt ter inscherpinge van dat Leerbeleid. (*) Nadien dezelve zich bepaelde tot de bewyzende Godgeleerdheid, en dus de wederleggende Godgeleerdheid niet behandelde, zo is de Eerwaerde *van Emdre*, na 's Mans dood, (zynde hy vervolgens Predikant te Batavia geworden en aldaer overleden,) aengezogt, om deze taek op zich te nemen. En met de voltrekking hiervan is deze handleiding indiervoege voltooid, dat men 'er nu, van de ene en andere zyde, zo ter stavinge als ter wederlegginge, gebruik van kunne maken.

Twee-

(*) Zie *Ned. Vad. Letteroef.* VI. Deel, bl. 151.

Tweetal Brieven over de orde of plaatzinge der Voorwerpen in Gods eeuwig Raadsbesluit. In overeenstemminge met de Heilige Schriftuur en de Formulieren van de Hervormde Kerk. Opgedragen aan PHILADELPHUS, *met een aanspraak aan de Hervormde Gemeente te Rotterdam. Door een Beminnaar van het Waare en Oude. Alom te bekomen. Behalven het Voorwerk* 83 *bladz. in gr. oct.*

Brief aan PHILADELPHUS *over zyne uitgegeevene Brieven, en de twee Verhandelingen van den Eerwaardigen* SCHUTTE, *over Gods Testament en Verbonden. Door* INGENUUS ALETHOPHILUS. *Alom te bekomen. In gr. octavo,* 37 *bladz.*

Beide deze Stukjes gaen, in 't algemeen, over het zelfde onderwerp; te weten, het bekende verschil nopens de Leer der Verbonden; 't welk wy, volgens de opgave van *Philadelphus*, voor eenigen tyd, voorgedragen (*), en zedert, volgens de verklaring van den Eerwaerden *Schutte*, nader vermeld hebben (†). In het *Tweetal Brieven* komt ons eerst voor een Brief van een Schryver van 't zogenoemde Oude Licht, die, de bewyzen voor zyne gedachten opgegeven hebbende, een ander Persoon raedpleegt, wegens het onwettige en krachtlooze der tegenbedenkingen van Party. En deze Brief word vervolgens door dien Persoon beantwoord. Dan deze Schryver is een Voorstander van 't zogenoemde Nieuwe Licht, dat hy als het ware Oude Licht volgt; en waervan hy den voorigen Briefschryver, met wederlegging zyner aengevoerde bewyzen, tracht te overtuigen. Deze Brieven worden aan *Philadelphus*, met ene dankbare erkentenis voor zyne poogingen in 't handhaven dier Leere opgedragen; en ene daar nevensgaende Aenspraek aen de Rotterdamsche Gemeente is ingericht, om die Gemeente te nopen, om het licht, dat onder hen is opgegaen, het welk men ten onregte Nieuw noemt, als het ware Oude Licht wel in agt te nemen. ——— De *Brief aan Philadelphus* strekt grootlyks tot zynen lof, daer hy aengemerkt word, als zodanig een, die de ware en echte Leer der Kerke, de genoegzaem vergeten Leer der Vaderen, betreffende het Verbond der Ge-na-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VI. D. bl. 317.

(†) *Ald.* VII. D. bl. 454.

tade en de Sacramenten, in het rechte licht gesteld heeft. Het niet wederleggen van *Philalethes*, zo door den Voorstander van den Doop der Bejaerden, in tegenstelling van die der Kinderen, als mede door die Leeraren der Kerke, welken ene andere leiding dan *Philadelphus* volgen, ziet deze Briefschryver aen als een zegenprael der Waerheid. Edoch 'er ontbreekt, zyn eragtens, nog iets aan de volkomen overwinning; en, ter verkryginge hier van, poogt hy *Philadelphus* aen te zetten, ter wederlegginge der Stellingen van den Eerwaerden *Schutte* over de Verbonden; en bovenal den aert, natuur en 't oogmerk van 't Avondmael op ene dergelyke wyze te ontwikkelen, als hy voorheen het stuk van den Waterdoop behandeld heeft.—— Men is, zo als we uit deze en vroegere soortgelyke Schriften opmaken, nog niet verre gevorderd in 't vereffenen van deze verschillen, die maer al te veel onlust onder de Leden der Kerke maken; daer men, in stede van verdraegzaemheid te oefenen, elkanders zogenoemde Licht den naem van Duisternis en Onrechtzinnigheid geeft. —— Wy verenigen intusschen onzen wensch en bede, met dien van den laetsten Briefschryver, in 't slot van zynen Brief: „ dat het licht van JESUS Euangelie van dag tot dag alle „ verdonkerende schaduwen en Systematische verduisteringen meer en meer doe verdwynen, op dat zyne verkwikkelyke en verlichtende straalen, ons allen, op den „ weg van kennis, geloof en zuivere godzaligheid, voeren en besturen!"

De Ontleedkunde volledig verhandeld, of naauwkeurige Beschryving, van alle de Deelen des Menschelyken Ligchaams, door den Heer SABATIER, *Lid van het Heelkundige Genootschap, te Parys, enz. enz. Tweede Deel. Uit het Fransch vertaald, en met verscheiden nuttige en nieuwe Aanmerkingen vermeerderd, door* J. L. VAN DER WAGT, *Medicinæ Doctor te Rotterdam. Te Amsterdam by* P. Conradi, 1785. *in gr. oct.* 590 *bladz.*

De Vertaaling van het *Eerste Deel* deezer Ontleedkunde zyn wy verschuldigd, aan den Heer *Lentfrink*, een Man, door wiens dood de kunst een kundig bevordeRaar verlooren heeft!

De meesten onzer Heelkundige Landgenooten kennen reeds, door deeze Vertaaling, het Werk van den Heer SA-

SABATIER, en het zal dus noodeloos zyn, hen nader met de verdiensten van deezen uitmuntenden Heelkundigen, en zynen geleerden Arbeid, nader bekend te maaken: —— en het was ons ten uiterften aangenaam, toen wy de Vertaaling van dit tweede Deel zagen in het licht verfchynen. ——— De Heer VAN DER WAGT heeft, ten beste zyner Land- en Kunstgenooten, deeze taak wel gelieven op zig te neemen, en nog boven dien, door bygevoegde Aanmerkingen, dit Werk trachten te vermeerderen en te verbeteren.

Dit *Tweede Deel* bevat eene Ontleedkundige Befchouwing der verfchillende Ingewanden des Menschlyken Ligchaams. De Schryver begint met die des Hoofds, ——— en befchryft ons niet alleen het maakfel der zachte deelen die in het hoofd zyn bevat, maar toont ook den aart, en werkzaamheid, deezer zintuiglyke werktuigen, op het menschlyk Ligchaam, en derzelver dierlyke verrichtingen. ——— Dit zelfde doet hy ook vervolgens met betrekking tot de Ingewanden van de Borst, en den Onderbuik.

Daar zyn, zedert de uitgaave van dit Werk, verfcheiden zeer gewichtige ontdekkingen en waarneemingen gedaan, zo ten aanzien van de Ontleedkundige kennis des menschlyken Ligchaams; als ook met betrekking tot de Phyfiologie. ——— Dit vermindert geenszints de verdiensten van den beroemden *Sabatier*, nog de waarde van zyn Ontleedkundig Werk; dit kan alleen door de hand des kundigen Vertaalers vergoed worden; en de Heer *van der Wagt* heeft dit ook werkelyk door de bygevoegde Aanmerkingen beoogd: dan wy hadden gaarne gezien, dat zyn Wel Ed. nog wat *meer* gebruik had gemaakt van laatere ontdekkingen. De Vertaaling zelve is zeer wel uitgevoerd en naauwkeurig. ——— De Opdragt aan den Heer *Bicker* is vol van overtollige Loffpraaken, die, hoe billyk op zich zelven, een man van Verdiensten niet altoos aangenaam kunnen zyn.

Ver-

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap. I de Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé *en* Zoonen, *en* J. van Walré, 1785. *Behalven de Voorreden*, 283 *bladz. in gr. quarto.*

„ Hoedanig" (dus luid het Voorstel van 't Genootschap, in deze vier Verhandelingen, welken dit Deel behelst, nagespoord.) „ Hoedanig was de staat der Chris„ tenheid, vooral in de Oostersche Kerk, ten tyde der „ opkomste van den zogenaamden Propheet MOHAMMED, „ en heeft dezelve niet zeer veel toegebragt tot de aan„ vanglyke verspreiding zyner Leere?" —— Ieder dezer Verhandelingen behelst deswegens geschied- en oordeelkundige aenmerkingen, die ons de toenmalige omstandigheden met de gevolgen hiervan, grootlyks ten voordeele van *Mohammed* en deszelfs aenhang, op ene leerzame wyze vermelden.

In de eerste Verhandeling beschryft ons de Hoogleeraer *Michaël Pap Szathmari*, met veel nauwkeurigheid, de jammerlyke gesteldheid der Kerke, zo ten aenzien van derzelver uiterlyke als inwendige gesteldheid; en geeft ons te gelyk een beknopt berigt van *Mohammed*, inzonderheid van deszelfs Leer, Aenhang en omstandigheden. Dit afgehandeld hebbende, brengt hy ons verder onder 't oog, hoe de voornaemste byzonderheden, in die beschryving opgemerkt, gediend hebben, om den voortgang van *Mohammed* te begunstigen. —— Ene volgende Verhandeling van den geleerden Heer *Jeronimo de Bosch* levert ons een weluitgevoerd onderscheiden bericht, van de geschillen der Christenen in die dagen over de Leer der Drieeenheid, mitsgaders van de daeruit voortgesprooten onlusten. Hierbenevens maelt hy ons een treffend tafereel, van de onkunde, het bygeloof, en de zedeloosheid der Christenen, zo als dit in dezen tyd de overhand verkregen had. En hier op toont hy, tevens in aenmerking nemende, het character van *Mohammed*, den aert van deszelfs Leer, en de gesteldheid van zynen aenhang, hoe Burgerlyke en Godsdienstige omstandigheden, als 't ware, zamenspanden, om *Mohammed* de behulpzame hand te bieden. —— De Eerwaerde *P. A. C. Hugenholtz* schetst ons, in de derde Verhandeling, beknopt en juist den beschreienswaerdigen toestand der Kerke, uit hoofde der onkunde, der heerschende

geestgezindheid, der godsdienftige inrichtingen en der vergeeldheden. Hy geeft ons daerbenevens een welgewikt verflag van *Mohammeds* character, de geaertheid en toeftand zyner Landgenooten, als mede van de natuur en inrichting zyner Leere. Het ontvouwen van dit alles leid hem voorts om te doen zien, dat deze gefteldheid van zaken zeer veel toegebragt heeft, tot de aenvanglyke verfpreiding zyner Leere; waeromtrent hy wel inzonderheid in opmerking neemt, de kennis, welke *Mohammed* van den toeftand en de leeringen van het Christendom gehad hebbe; en verder nagaet, wat die kennis, natuurlyk, overeenkomftig met de omftandigheden van dien tyd, op zulk een man, als hy was, en, door hem, op 't gemoed van anderen, moest uitwerken. ——— Eindelyk komt hier nog ene, hoewel de laetfte, echter in hare foort ene met fmaek en oordeel opgeftelde, Verhandeling van den welgeoefenden *Valentinus Slothouwer*. Dezelve ontvouwt ons, by den aenvang, het gevaerlyke waer aen uitgebreide Ryken bloot gefteld zyn; en de Autheur brengt die befchouwing over op de toenmalige gefteldheid van het Oosterfche Ryk; toonende dat alles, zo in 't Burgerlyke als in 't Godsdienftige, medewerkte tot deszelfs Val; waerop hy ons voordraagt, hoe zeer zulks *Mohammed*, in zamenftemminge met zyne byzondere omftandigheden, te ftade kwam, ter bereikinge zyner oogmerken. Het Ryk, naemlyk, was verzwakt, en de gemoederen des Volks waren verdeeld; de Arabieren waren moedig, en de Godsdienstleer van *Mohammed* plooide zich vrywel naer veler inzichten; terwyl tevens een zamenloop van omftandigheden, naer de gewoone bedoelingen der menschlyke handelingen, vooral in een tyd als de zeden uitermate verbasterd zyn, velen ligtlyk tot de party van *Mohammed* deed overflaen; welk alles zyne zaek ten fterkfte begunftigde.

Wanneer men deze Verhandelingen met opmerkzaemheid doorbladert, zal men ten duidelykfte gewaer worden, dat men zich niet zeer hebbe te verwonderen, over de fpoedige verbreiding der Leere van *Mohammed*, daer een aental van omftandigheden, zo in 't Burgerlyke als in 't Godsdienftige, te zamen liepen, om dezen voortgang bevorderlyk te zyn. Dezelven ftellen ons inzonderheid ten nadruklykfte voor oogen, in hoe jammerlyken toeftand de Christenheid, en vooral de Oosterfche Kerk, in- en- uitwendig, zich bevond, ten tyde der aenvanglyke verfpreidinge van *Mohammeds* Leer; waer door dezelve niet alleen onmagtig was, om

hem

hem behoorelyk het hoofd te bieden; maer veel eer van ter zyde medewerkte, om zynen aenhang in deszelfs bedoelingen ten dienste te staen. Het door buitenlandsche onlusten en binnenlandsche onenigheden geknakte Oostersche Ryk was genoegzaem magtloos geworden. De zeden, zo der Vorsten als der Onderdanen, waren dermate verdorven, dat ze het reeds ten val neigende Keizerryk dagelyks nog meer verzwakten. En de Godsdienst had te meer zyn invloed op het hart verlooren; nadien men denzelven niet stelde in 't handhaven van ware kennis en deugd, maer in 't voorstaen van deze en gene gevoelens, over ingewikkelde leerstellingen, niets beduidende bespiegelingen, en beuzelagtige geschillen; mitsgaders in 't waernemen van uiterlyke plechtigheden en menschlyke instellingen; waerdoor de onkunde, aengaende het wezenlyke van den Godsdienst, het bygeloof en de zedenloosheid hand over hand toenamen. By het ontvouwen hier van toonen ons de Heren Opstellers dezer Verhandelingen ten klaerste, hoe dit alles geschikt ware, om de Christenen magtloos te maken, en hunne zaek in 't ongunstigste licht te stellen; waervan zich *Mohammed* met zeer veel vruchts kon bedienen; terwyl hy met alle oplettendheid gebruik maekte van alles; wat, zo onder zyne eigene Landsgenooten, als onder de Christenen en andere nabuurige Volken, het voortzetten van zyn aenhang begunstigde. —— In zulke omstandigheden was de Krygsmagt der Christenen vooral niet bestand tegen die van *Mohammed*, en 't kon niet wel anders zyn, of de laetstgenoemde moest gewoonlyk over de eersten zegenpralen. Zulks plaetst ons de Heer *Slothouwer*, onder andere bedenkingen wegens het geen *Mohammed* natuurlyk moest doen slagen, met het afmalen van een juist contrast, in een treffend licht, wanneer hy, op het voordragen van den toestand des Oosterschen Ryks, indezervoege vervolgt.

„ Tot dus verre hebben wy den Burgerlyken en Kerkelyken Staat der Christenen, voornaamelyk in 't Oosten, beschouwd. En wie zal nu ontkennen, dat ze beiden op den oever des verderfs stonden, en, zoo ze aldus nog wat staande zouden blyven, byna door een wonderwerk hadden moeten onderschraagd worden?

„ Nu zullen wy eens kortelyk afschetzen de groote geschiktheden om wel te slaagen, die Mahomet en zyne Opvolgers verzelden.

„ Wel aan dan, laat zich ten stryde aangorden dat

volk, 't welk de jeugd van een nieuwe Heerschappy allerwakkerst en moedigst maakte, 't welk, zoo als, in de voorgaande Eeuw, in Engeland Cromwels aanhangelingen tegen de Koningsgezinden, van eene door Geestdryvery ontvonkte drift brandde, en daarom nergens voor stond, alle gevaar dorst tarten, 't welk uit dien hoofde eene samenstemmende en schier in een gesmolten eenstemmigheid op het naauwst met elkander vereenigde; laaten de Mahometaanen te velde brengen hunne, met krygsdapperheid bezielde, Ruiters, die niet schaars by hen waren, en waarvan ze in die streeken voornaamelyk dienst konden hebben; hunne Saraceenen, van welker uitmuntende hulpe de Christenen en Persiaanen zich in den oorlog voormaals zoo dikwyls bedienden; die een lichaam hadden, dat gehard was door arbeid en moeilykheden, die honger, dorst, koude, stof, en 't brandend steeken der zon, van kindsbeen af geleerd hadden te verdraagen; laaten, zegge ik, de Mahometaanen dit volk uit een ruw en onbebouwd land, uit Arabien en de omliggende dorstige streeken, naar Syrien naar Egypten ten stryd vervoeren, 't welk beide vetste landsdouwen waren, die overvloeiden van alle gaven van natuur en kunst.

„ Laaten hier de Christenen nu tegen hunne benden in orde schaaren: laaten de wreede, wellustige en door godgeleerde hairkloveryen en bygelovigheid verbysterde Keizers, die den, door geweld en schelmery van hun verkreegenen, Scepter door de schrikkelykste dwinglandy onteerden, en daarom veracht en gehaat waren by hunne onderdaanen; laaten, zegge ik, dusdaanige Keizers hunne troepen ten stryde aanvoeren tegen de Mahometaanen; hunne troepen, dewelken noch hoop op buit, die van een arm volk niet te haalen was, noch liefde voor Vaderland of hunnen Vorst bezielde, dewelke uit de verst afgelegene landen wierden opontboden, en daarom dikwils door de groote reizen vermoeid en afgemat waren, wanneer men 'er dienst van hebben moest, of veeltyds dan eerst aankwamen, wanneer de kans reeds verkeeken was; die aan geene krygstucht gebonden waren, die uit de verschillendste volkeren en natien waren saamgepakt, die om de verschillen in Godsdienstige begrippen elkanderen doodelyk haaten, en de een van den ander byna niet aangeraakt wilden worden. En zal iemand nog een oogenblik kunnen twyffelen, welke van beide partyen de overhand behoorde te krygen? Zal iemand nog aan 't geval of noodlot

lot toeschryven; 't geen de geschiedenisfen verhaalen gebeurd te zyn?

Vis consilii expers mole ruit sua,
Vim temperatam Dii quoque provehunt
In majus; iidem odere vires
Omne nefas animo moventes.

Redenvoering van Mr. JOHAN LUZAC, *ten betooge dat de Geleerdheid de voedster is der Burgerdeugd, vooral in een vry Gemeenebest; openlyk uitgesproken, by het plechtig aanvaarden van het Hoogleeraarambt, in de Grieksche Taale en Vaderlandsche Geschiedenisse aan 's Lands Hooge Schoole te Leyden. Den XXIV van Herfstmaand* 1785. *Uit het Latyn vertaald, door* JAN DE KRUYFF. *Te Leyden by* Hendrik Mostert, 1786. *in gr. 8vo.* 74 *bladz.*

Wanneer men de Geschiedenisfen van alle tyden raadpleegt, zal men bevinden, dat het lot van Ryken en Volken, altyd, in eene zo naauwe vereeniging stond met de Konsten en Wetenschappen, dat, beiden, als het ware, gelykelyk toe- en afgenomen zyn, beiden gelykelyk gebloeid hebben en ten gronde zyn gegaan. Athenen en Rome strekken hiervan tot onwederspreekbaare bewyzen, om niet te melden van die Eeuw, welke de letteren heeft zien herbooren worden, toen, met de herstelling der Wetenschappen, de zuivere Godsdienst vernieuwd werd, de Koophandel onder de Volken herleefde, de luister van geheel Europa begon te daagen, en vooral de Vryheid van dit ons Vaderland, zolang onder de schandelykste slaverny gebukt, moedig het hoofd verhief.

Het was op deezen grond; dat eertyds de beroemde HEYNE, by openbaare Redenvoering betoogde, dat de *fraaye Kunsten en Letteren, uit de Vryheid van den Staat, een wezenlyk voordeel trekken.* Doch daar die zelfde grootsche drift, welke der Vryheidsliefde voedsel geeft, in edelaartige zielen teffens de zucht voor Wetenschappen doet ontbranden, zo is het aan de andere zyde niet minder waar, dat de Vryheid van den Staat, zo wel als haare bestendige gezellinne, de Burgerlyke deugd, een weezenlyk voordeel trekt uit den bloei der Letteren en schoone Kunsten. En daar dit onderwerp tot hier toe door niemand naar eisch behandeld was, heeft de Heer LUZAC, uit den stroom der drukste bezigheden en de woelige pleit-

zaale in eene ftillere loopbaan der fraaye Letteren overgevoerd, by de aanvaarding van zyn Hoogleeraarambt in de Griekfche Taale en Vaderlandfche Gefchiedenisfe, het niet ongefchikt geoordeeld te betoogen, dat de *Geleerdheid de voedfter is der Burgerdeugd of Vaderlandsliefde, vooral in een vry Gemeenebest*; eene ftoffe, die zo wel wegens het gewigt der zaake, als de fierlykheid van taal en ftyl, waarmede de redenaar dezelve behandelt heeft, wel waardig is, dat wy 'er onzen leezeren een weinig langer dan naar gewoonte mede onderhouden.

In het eerfte gedeelte deezer Redenvoering, heeft de Hoogleeraar in eenige aanmerkingen kortelyk opgegeeven, wat, naar zyn oordeel, Geleerdheid, wat Burgerlyke deugd, te noemen zy. De Geleerdheid, die in de daad de befchaafdheid zelve is, beftaat geenszins, gelyk veelen zich inbeelden, in eene bloote kennis van woorden en lettergreepen, —— van fpreekwyzen, gezegdens en figuuren, —— of zelfs in eene dorre, fchoon uitgebreide, gefchiedkunde; —— dit ruuwe en ongefchikte mengzel in een taai geheugen verwardelyk famengepakt, verdient den naam van waare Geleerdheid niet! Hy alleen is den naam van Geleerden waardig, die zynen geest met nuttige Wetenfchappen, van welken aart dan ook, met de kennis inzonderheid der fraaye Letteren, op zulk eene wyze verrykt heeft, dat hy uit dezelve zich niet alleen lesfen van waare deugd ter befpiegeling weete te vormen, maar die zelfde lesfen ook in alle zyne bedryven getrouwelyk volge. Na dat de Hoogleeraar dit met eenige voorbeelden heeft opgehelderd, gaat hy over om te doen zien, wat Burgerlyke deugd moge heeten. Deeze beftaat in die voortreflyke Ziels hoedanigheid, waardoor iemand, onder de getrouwe vervulling van alle Burgerplichten, zyn Vaderland zo beminne, dat (gelyk CICERO zegt) in deeze liefde alleen, alle verdere loffelyke geneigdheden jegens allen liggen opgeflooten. De juistheid deezer verklaaring blykt nader, daar hy de byzondere deelen, welke de Burgerlyke deugd uitmaaken, ordentlyk opgeeft.

Deeze nu zyn tweeërlei, en kunnen tot het hart of tot het verftand gebragt worden. Tot het hart behooren, een oprechte en openhartige inborst, de zucht byzonder voor al wat eerlyk en betaamlyk zy, matigheid, bedaardheid, onbaatzuchtigheid, verfmaading zelfs der rykdommen, en een afkeer van alle flinksch gezochte eerambten. —— Tot het verftand behoort die ingefchapene fterkte van geest,

geest, die, als met den eersten opslag, het waare van het valsche weet te scheiden; en daar verkregene kunde, dit ingeschapen vermogen (naar het getuigenis van HORATIUS) versterke, daar oefening aan de ziele kracht geeve, is het nodig die aangeboorne scherpzinnigheid, welke eigenlyk een gave des Hemels is, door eenen nuttigen aanleg zyner verstandelyke vermogens, en het najagen van heilzaame kundigheden, aan te kweeken.

Deeze onderscheidene deelen der Burgerdeugd worden vervolgens meer byzonderlyk ontwikkeld en aangetoond, dat, noch verstand zonder braafheid van Ziel, noch braafheid van Ziel zonder verstand, een goed Burger, een waar liefhebber van zyn Vaderland, kan uitmaaken, daar, in het eerste geval een welsprekend mensch, der gemeene zaaken kundig, een zogenoemde Volksvriend, en yverig voorstander der Vryheid, doch die te gelyk onderneemend, onrustig, eergierig, gezet op nieuwheid is, en, door allerleie kunstgreepen, zich by de menigte weet aangenaam te maaken, alleen om zich den weg te baanen tot gezag en eereposten, nooit een deugdzaam, een waardig Burger, en veeleer een Demades, een Catilina, dan een Cato of Aristides zyn zal; ——— en daar in het andere geval de braafheid van Ziel, zonder bykomend oordeel, of een geoeffenden Geest, dikwils meer gevaarlyk dan voordeelig is; want daar haare onnozelheid elken listigen oproerzaayer onvoorzichtelyk ten werktuige dient, deelt zy dikwerf in de gevaaren eener hachgelyke onderneeming, wier vruchten door anderen geplukt worden. ——— Mangelt het eindelyk aan beiden, en is 'er zo weinig verstand als braafheid des harte, dan beevt! en verwacht van zulk een allerleie wanbedryven in den Burgerstaat; even min bezorgd als bekwaam om het goede van het kwaade, het billyke van het onbillyke, het nuttige van het schadelyke te onderscheiden, zal hy alles beroeren, burgerlyke orde omkeeren, wetten met voeten treeden, rechtbanken versmaaden, en geene Vryheid kennen, dan die ontaart zy in losbandigheid.

Vergelykt nu met zulk eenen Cannulejus of Spurius Maelius, den Man, die zich door waare Burgerdeugd onderscheidt. Door eene natuurlyke leiding in alles het recht en de billykheid volgende, zal hy noch de regeerders, om dat zy regeerders zyn, noch het volk, als het volk, haaten, maar den trotschen, zo wel als den oproerigen, in welken rang hy ook moge geplaatst weezen, ten standvas-

tigsten, ten yverigsten vyand zyn; en daar zyn natuurlyk oordeel, door de kennis van menschen en zaaken geoefend, gemakkelyk het waare van het valsche schifte, den schyn van het wezen onderscheide, versoeit hy den rol van eenen laagen volksvleijer, en ongevoelig voor de ydele lofuitingen, door deezen driftiglyk naargejaagd, behartigt hy de belangen van den staat geenszins om zichzelven eer of voordeel te verwerven, maar als iemand, die niets in het oog heeft dan de welstand van het algemeen, en boven dien, ook niets voor zich zelven hoopt of zoekt, dan alleen de troostryke, en eener edele Ziele dierbaare, vergelding, de bewustheid van, met waaren roem, anderen ten nutte geleefd te hebben.

Na dus verklaard te hebben, wat Geleerdheid, wat Burgerdeugd te noemen zy: gaat de Hoogleeraar over tot het tweede deel zyner Redenvoering, om, namelyk, aan te toonen, hoeveel de Geleerdheid toebrenge ter aankweeking der Burgerlyke Deugd, byzonderlyk onder eene vrye Regeeringsform. De Geleerdheid, zo als dezelve te vooren door den Hoogleeraar beschreven is, bepaalt zich voornamelyk tot de kennis der fraaye Letteren, en eene getrouwe beöefening der oude en laatere Schryvers, byzonder der Grieksche en Latynsche, omdat deeze Schriften, in spyt der vergangkelykheid, van al het ondermaansche tot op deezen dag zyn bewaard gebleven, en den Schryveren van alle Eeuwen zo tot modellen kunnen verstrekken, dat hy, die derzelver natuurlyke en sierlyke eenvoudigheid best weet na te volgen, ook alommme en met recht voor den besten Schryver gehouden wordt.

Vier soorten van Schryvers komen hier byzonder in aanmerking, de Dichters, namelyk, de Redenaars, de Wysgeeren en Geschiedschryvers; van welken, ieder in 't byzonder, de Hoogleeraar aantoont dat zy zo veele krachtdaadige hulpmiddelen zyn ter verkryging en volmaaking van de Burgerdeugd; waarna hy, eindelyk, in de laatste plaats, overgaat, om aan te toonen, dat de beoefening der fraaye Letteren nergens meer de Burgerlyke deugd bevordert, dan onder eene vrye Regeeringsform.

Met recht eerbiedigt de Hoogleeraar de Voorzienigheid daarin, dat zy gewild heeft, dat die oude Schryvers, zo Grieken als Latynen, wier Schriften wy in handen hebben, uit vrye Staaten oorspr0ngelyk zyn. De Godheid, namelyk, wilde niet dat de Vryheid, de voedstervrouwe aller deugden, van deeze aarde zoude verbannen zyn, en het

liet derhalven uit de Schryvers van zo veele Eeuwen, geene anderen de woede des tyds ontworstelen, en tot de nakomelingschap overvoeren, dan die eene der beide taalen gebezigd hadden, welke door vrye Volken gebruikt en beschaafd zyn. Hieruit nu spruiten deeze twee voordeelen: vooreerst; dat wy, zo vaak wy de Grieken of Romeinen hooren, van hen, indien wy wys zyn, kunnen leeren, wat tot den bloei dier Gemeenebesten, wat tot derzelver ondergang, meest hebbe toegebragt: ten tweeden, dat derzelver Schriften overal zulke edele gevoelens ademen, als welke en nu, en door alle Eeuwen heen, de Vryheidsliefde kunnen ontvonken, en in grootmoedige Zielen aanvuuren. Betreffende het eerste: voeden wy Belgen een onverwinlyken, maar rechtmaatigen, afkeer van alle eenhoofdige Regeering, en is het met recht in onze oogen de hoogste Burgerdeugd, de eerste haarer plichten, elken aanslag op de Vryheid kloekmoedig af te weeren; waar, om van de Grieken niet te spreeken, waar is dan voor ons leerzaamer Schoole dan de Geschiedenis der Romeinen, welke ons, met verscheiden voorbeelden, door den Hoogleeraar opgenoemd, ten duidelykften leeraart, van welke noodlottige gevolgen het zy voor een Gemeenebest, de macht te stellen in handen van éénen. Niet min ondragelyk is de toomelooze heerschzucht der Grooten, en om deeze in alle haare gruwelen, in haare volle haatelykheid te leeren kennen, is 'er wederom geen beter middel, dan de Grieksche en Romeinsche Geschiedenissen doorbladerd te hebben, die ons met de hier aangehaalde voorbeelden doen zien, dat de overheersching van weinigen nog ondragelyker is dan het juk van eenen. Men denke echter hieruit niet dat de Hoogleeraar hier voor de Volksregeering pleite, daar hy met niet minder vuur beweert, en met treffende voorbeelden uit de Geschiedenissen van Athenen en Rome aantoont, dat 'er geen verderfelyker Regeeringsform is, dan eene Volksregeering. Maar, zal men zeggen, mishaagt hem het gebied van éénen, — van de aanzienlykften, — en van het geheele Volk, — welke dan toch is, naar de leere der oude Geschiedenissen, de beste Regeeringsform? ——— En, de Hoogleeraar antwoordt hierop: „ De beste Regeeringsform (ten zy de uitgebreidheid des gebieds zulk een inmengzel van Koninglyke macht vordert, als door *Montesquieu* wordt aangepreezen) is die, welke, door een gelukkige samenvoeging, de macht des Volks en der aanzienlyksten te gelyk zo verbonden, en zo van één geschei-

den houdt, dat, aan de eene zyde, het volk noch deel hebbe aan het daadelyk bestier, noch invloed op de bedieninge des rechts, en dat, aan den anderen kant, de benoeming van Regenten niet onafhangkelyk gemaakt worde van de stemme der Burgeren, ten einde zy, die het bewind in handen hebben, zich niet als meesters, maar als bestierders, van Staat beschouwen. Waar eene zo gematigde Aristo-Democratie wordt aangenomen, daar (zegt hy) zal tevens een wenschelyke gelykheid plaats vinden, niet de zodanige, die naar de stemme der meerderheid, allen het zelfde, maar zulk eene, die ieder het zyne geeve, elk naar zyne waardigheid eere, en kwaadwillige Burgers, byzonderlyk den stookers van tweedragt en beroerten, hunne welverdiende straffen doe wedervaaren."

Ten besluite van deeze Redevoering toont de Hoogleeraar nog kortelyk aan, hoe de Geleerdheid by de Burgelyke deugd Liefde voor de Vryheid teele, en grootmoedige Zielen tot allerleie edele bedryven aanspoore. ——— Ten getuige hiervan strekke dit Bataafsch Gemeenebest. Nooit zouden onze Voorouders, onder het bestryden der wreedste dwingelandye, en het vestigen van hunne, van onze Vryheid, zo veel beleids in dringende gevaaren, zo veel standvastigheid by het woeden der rampen, en in alles zo veel sterkte van geest, zo veel kracht van Ziel, ——— in een woord, zo veel waare deugd betoond hebben, indien zy niet den bloei hunnes levens, geenszins als het grooter deel der hedendaagsche jeugd, aan wellust en vermaaken, maar aan eene gestrenge Letteroefening, aan de kennis van rechten en wetten, hadden toegewyd.

„ Herinnert u, zegt hy, Leydens kloeken Verdeediger JAN VAN DER DOES, dien edelen man, met zo veel gezag bekleed door de wichtigste staatszorgen afgetrokken, niet min als Staatkundige dan als Held beroemd, maar te gelyk zulk een beminnaar der Letteren, dat het twyfelachtig zy, of by hem de Geleerdheid meer de Burgerdeugd volmaakt, dan wel of de Burgerdeugd zyne zucht tot Geleerdheid versterkt hebbe. Vestigt wyders uwe oogen op den man, wiens roem niet dan met den Bataafschen naam zelven vergaan zal, op HUGO DE GROOT: Beschouwt het edel broederpaar, DE WITTEN. Denkt gy, dat of de eerste, by een onrechtvaardig vonnis der laf hartigste Rechters — of de beiden laatsten, by de vervloeking en mishandeling van misleide en door vuige kunstgreepen tot hunnen moord aangehitste burgers — denkt gy dat deeze on-

onsterfelyke mannen met zo veel grootheid van ziel hun noodlot zouden verduurd hebben, indien hun verheven inborst niet gesterkt ware door een geoefend verstand, en eenen geest, zo doortrokken van de kennisse der Oudheid, dat zy hieruit, de Eene in den Loevesteinschen Kerker, de Andere onder de folterendste pynen, troost in elende, verligting in smarte, trekken konden."

„ Edoch, wat behoeven wy naar voorige tyden te rug te zien, om te betoogen, hoe veel de gemeenzaamheid met vroegere eeuwen kunne toebrengen tot eene grondige kennis van het menschelyk hart, en dus ook ter verkryging van burgerlyke wysheid? — — 't Is genoeg, dat ik u één Man voor den geest herroepe, wiens dood wy nog heden betreuren, als eenen bitteren en onherstelbaaren slag voor deeze Hooge Schoole — den beroemden LODEWYK CASPER VALCKENAAR. 't Is waar, van zyne vroegste jeugd af was deeze een zo groot beminnaar dier stille afzondering, welke de vriendin is der Letteren, dat hy zich geheel der publieke zaaken onttrok, en met wellust zyne dagen sleet in eene geleerde rust die met waardigheid gepaard gaat. Dan niet te min had deeze waarlyk groote man zo veel doorzicht in Burgerzaaken, en kende zo schoon de Zeden der Grooten en 's Volks gebreken, dat hy niet slechts het voorledene met zeer veel schranderheid en juistheid wist te beoordeelen, maar teffens het toekomende te voorspellen, als een ervaren wiggelaar, niet uit de vlucht der vogelen, maar uit de diepste geheimen der geschiedenissen.

„ Herinnert, bidde ik, u, om hiervan overtuigd te worden, de voortreflyke Redevoering, van deeze zelfde plaats uitgesproken, over de openbaare Zeden der Atheniensers, voor zo verre deezen, naar het verschil der tyden, de oorzaaken waren van den bloei en ondergang der Republiek. Ja, zyt ge beminnaars van uw Vaderland, leest en herleest dezelve. Zy zal u, in den Spiegel der Griekfche Geschiedenissen, met schrik en yzinge doen zien, welke rampen thans ons Gemeenebest verteeren, gelyk weleer Athenen, en wat ons, hier door list bejaagd, ginds door heerschzucht van eenige weinigen geslingerd, of door de kunstgreepen van woelzieke geesten misleid, onder het woeden der tweedracht, allengs in een wis bederf nederstorte."

Eenige Zeeuwsche Oudheden, uit echte stukken opgehelderd en in het licht gebragt. Behelzende de Heeren van Veere uit den huize van Borsselen, door JACOBUS EMMERENS. *Te Middelburg, by* Willem Abrahams, 1786. *In groot octavo,* 170 *bladz.*

Dit Stukje, behelzende de bedryven en lotgevallen der Heeren van Veere uit den huize van Borsfele, zal den Liefhebberen der Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden niet onaangenaam zyn, omdat de berichten, die men by oude Chronykschryvers vindt nopens zulke Heeren, die geen Oppervorsten waren, en geen verdere betrekking tot 's lands algemeene Geschiedenis hebben, dan voor zo verre zy in Gezantschappen, Hoflyke diensten of in de Oorlogen iets merkwaardigs verrichtten, in 't algemeen kort, duister en dikwils twyfelachtig zyn; en om dat de geslachtlysten, zo wel de gedrukte als gemeengemaakte, veelal van elkanderen verschillen, en meesttyds saamgesteld zyn van lieden, die door eigenbelang en vleiery bestierd wierden, terwyl in laater tyden de publieke Registers, Handvesten, Brieven, en soortgelyke onwraakbaare bewyzen, die veel licht konden byzetten, dikwils verloren zyn. Het is dan ook uit dien hoofde, dat de Schryver met recht verschooning kan vorderen, nopens het gebreklyke, dat, niettegenstaande zyne vlyt en naauwkeurigheid, hier mogt plaats vinden, vooral ten opzichte der Levensbedryven dier Veersche Heeren, welke de Stadhouderlyke Waardigheid of het Admiraalschap niet bekleed hebben.

Agter aan zyn eenige bylagen gevoegd, die meest uit Brieven bestaan, aan deeze Heeren door minderen Adel geschreven, of van hun aan anderen afgezonden, en die den styl, taal, denkwyze, en sommige gebruiken dier tyden eenig licht byzetten, en in zo verre de begunstigers der Oudheden niet onaangenaam zyn kunnen.

Op dit Stukje zal de Schryver laaten volgen de beschryving *der Heeren van Veere uit den huize van Bourgonje*, waarop dan niet kwalyk zal passen de beschryving van het *oude Kasteel en Kapittel van Zandenburg*, als de plaats, waar alle de voorzegde Heeren hun verblyf hielden, en 't geen, zo wel als zy zelven, byna in vergeetenis begraven is.

Abu

Abu Becri Mohammedis Idyllium Arabicum, Latine redditum et brevisſimis ſcholiis illuſtratum, in uſum prælectionum Academicarum edidit EVERARDUS SCHEIDIUS. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel* 1786. Absque Præf. et Vita Abu Becri, 92 pp. in quarto f. mai.

Historia imperii vetustisſimi Joctanidarum in Arabia felice, et Arabicis Scriptoribus. Accesſerunt denuo hac editione, Monumenta Vetustiora Arabiæ ſive ſpecimina quædam illustria antiquæ memoriæ et linguæ, ex manuſcriptis Codicibus, excerpta ab ALBERTO SCHULTENS, et Colonia Joctanidarum deducta per S. BOCHARTUM. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel* 1786. Absque Præff. 367 pp. in quarto.

Met het herleeven van de beoefening der Arabiſche Taale, in de overtuiging van derzelver onontbeerelyk nut, ten rechten verſtande der Hebreeuwſche Spraake, doet men aan veelen een weezenlyken dienst, met hun geſchikte middelen aan de hand te geeven, welken ter bevorderinge deezer oefeninge ſtrekken, waaronder de hier bovengemelde Geſchriften met regt geteld mogen worden.

De Hoogleeraar *Scheidius* had deezen opgenoemden *Veldzang* van *Abu Beker Mohammed*, een der beroemdſte Arabiſche Dichters, al voor eenige jaaren in 't Arabisch gemeen gemaakt, en doet denzelven thans te voorſchyn komen, met eene Latynſche Vertaaling, die vergezeld gaat van oordeel- en taalkundige aanmerkingen, waardoor dit Meesterſtuk van Oosterſche Dichtkunde opgehelderd wordt; en waarvan zy, die zich op deeze oefening toeleggen, met vrugt zullen kunnen bedienen.

By de afgifte, hiervan heeft de Boekverkooper *van Kasteel* zich, zo wy agten, niet onvoegzaam van deeze gelegenheid bediend, om het mede opgenoemde Werk van den Hoogleeraar *Schultens*, reeds voor etlyke jaaren gedrukt, op nieuw aan te kondigen; daar 't, ſchoon by meer geoefenden bekend en geagt, veelligt by jonger beoefenaars min bekend geworden zy. —— Men vindt, in 't eerſte gedeelte, in 't Arabisch met een nevensgaande Latynſche overzetting, by een verzameld de merkwaardigſte ſtukken, die men by de Arabiſche Schryvers ontmoet, wegens *het aloude Ryk der nakomelingen van Joktan, een der zoonen van Heber*, gemeld Gen: X. 25–29. —— De eerſte plaats be-

bekleedt het berigt van *Abulfeda*, behelzende eene lyst der Vorsten, uit *Joktan* voortgesprooten, die over het gelukkige Arabie het gebied gevoerd hebben: hier by komt dat van *Hamza Ibu Elhasan*; waarin het tydrekenkundige, hoewel in veele opzigten onzeker, meer in agt genomen is, en 't welk ook tevens etlyke merkwaardige byzonderheden nopens dit Ryk aan de hand geeft: als mede dat van *Nuweirius*, die de voornaamste lotgevallen van dat Ryk breeder ontvouwt. Wyders verleent men ons 't geen *Abu Gjafar Mohammed* en *Mesoudius* wegens de omkeering van dat Ryk gemeld hebben; geevende de laatste te gelyk een verslag van eene aanmerkelyke overstrooming, waardoor het Ryk der Sabeers vernield werd. —— Met betrekking tot dit Ryk der Kinderen van *Joktan* ontmoet men, in het nevensgaande gedeelte, de oordeelkundige aanmerkingen van den geleerden *Bochart* deswegens, overgenomen uit zyne *Geographia Sacra* L. II. C. XIV—XXX; waarin ons een ophelderend berigt van de onderscheiden Volkplantingen der nakomelingen van Joktan medegedeeld wordt. —— Behalven dit geschiedkundige, levert ons dit gedeelte nog eene verzameling van beroemde Dichtstukken der Arabieren, in de Arabische Taal met eene daarby gevoegde Latynsche Vertaaling, by welke Dichtstukken de Hoogleeraar *Schultens* zyne taal- en geschiedkundige aanmerkingen over dezelven gemeen gemaakt heeft; welk alles den leergierigen Letteroefenaar veel leerzaams aan de hand geeft.

Mengelwerk. VIIIste Stukje. Tendimus ad Cœlestem Patriam. *Te Utrecht, by de Wed.* J. van Schoonhoven, 1786. *In gr. octavo*, 119 *bladz.*

By den aanvang ontmoeten we hier het treffende Dichtstuk van den Heer *van Haller*, getyteld, *de Alpen*, uit het Hoogduitsch in 't Nederduitsch, in rymelooze verzen, overgebragt. In hetzelve schetst ons de Dichter, op eene aangenaame wyze, het geluk van de bewooners der Alpen, in hunne eenvoudige manier van leeven, in het bewaaren hunner zuivere zeden, en het volle genot hunner ongekrenkte vryheid; welk alles hy te sterker doet afsteeken, door eene leevendige vergelyking van hunnen staat, met het tegengestelde lot veeler bewooneren der Waereld, die hunne leevenswyze lastig gemaakt, hunne ze-

zeden verbasterd, en zig min of meer aan een slaafsch juk van Overheersching onderworpen hebben.

Een hieraan volgend Geschrift behelst *Gedagten over het Sentimenteele van deezen tyd*, en strekt voornaamlyk om de Leezers van Sentimenteele Schriften tegen het misbruik, en derzelver Schryvers tegen het overdreevene van het Sentimenteele te waarschuwen; 't welk hier, op eene waarlyk leerzaame wyze, die opmerking vordert, voorgedraagen wordt. ——— De Schryver ontvouwt ons met een kort, doch zeer nadruklyk, voorstel, de uitsteekende waarde van een teergevoelig hart: en daarop brengt hy ons onder het oog derzelver schadelyke uitwerkzelen, wanneer men haar misbruikt en bederft, waartoe veele Schryvers, gelyk hy doet zien, maar al te dikwerf, schoon tegen hun oogmerk, aanleiding geeven. Dit doet hem verder een ieder ten ernstigste tegen dit misbruik waarschouwen, en noopen, om zyn gedrag daadlyk zo in te rigten, als de kring, waar in de Voorzienigheid ons geplaatst heeft, van elk onzer eischt; in stede van zig een sentimenteel ideaal te vormen, waardoor wy, dikwyls met verwaarloozing van de gewoone pligten der menschlykheid, ons, te vergeefsch, als boven het menschlyke willen verheffen. ——— Zie hier den proefsteen, welken hy ons in handen geeft, om de waare teergevoeligheid des harten te toetzen, met eene aanwyzing der gevolgen, die uit eene omhelzing van het ideaale, in plaatze van het weezenlyke, natuurlyk voortvloeien.

„ Wilt gy, (dus luidt des Schryvers taal,) wilt gy beoordeelen, of iemand de waare teergevoeligheid bezit; of dezelve, by hem, haaren zetel daar heeft, daar zy dien hebben moet, in 't hart en niet in de verbeeldingskracht, gaa dan de daadlyke uitwerking van zyn bestaan na, en zie, wat het zelve, in de Maatschappy, te weeg brengt. Volg hem ook, tot in de geringer byzonderheden van den gezelligen omgang. Ziet gy dan, dat hy zig niet, naar anderen, schikt, maar anderen, naar hem, wil schikken; dat hy zig niet, zoo veel mogelyk, zoo veel de rede toelaat, naar de aangenomen regels en begrippen, voegt, maar alles, naar zynen maatstaf, wil omgearbeid hebben; dat hy, op alle laager (dat is slechts anders-) denkende zielen, uit der hoogte nederziet, als of hy alleen den sleutel, tot de volmaaktheid der weezens, had gevonden; ziet gy hem, te pas en te onpas, fraai geschilderde, maar overdreeve tafereelen, met een, op zig zelven, te rug ziend wel-

welgevallen, ten toon spreiden; en gaat hy, wanneer dit oogenblik van verrukking over is, of daar zyne zwermery geenen opgang maakt, in hem zelven gekeerd, misschien half verdrietig, stil nederzitten; ontsnappen hem ondertusschen die kleine geleegenheden, daar hy, in eene geringheid, zyne gevoeligheid, tot genoegen van een der bystanders, met de daad betoonen kon; terwyl hy, met de bespiegeling zyns ideaals geheel ingenoomen, 'er niet op let, maar zig misschien, by hem zelven, tot die groote geleegenheden toerust, die zo zelden voorkomen, en op dewelken hy vruchtloos wagt; of valt hy in het tegengestelde uiterste; maakt hy grooten ophef van eene kleinigheid; ziet gy hem yverig beezig, om de gansche teederheid zyner hartsgevoelens, by eene beuzeling, uit te storten; vliegt hy in verrukking op, daar een ander 't zelfde stil en bedaard verrichten zou; grypt de nimmer vervulde ruimte van zyn hart steeds naar meer en meer; of zyn zyne gevoelens van eenen anderen, dan menschenaart, heeft hy boezemvrienden by douzynen, voor alle dewelken hy zyn hart, in steeds vernieuwde vloeden van verteedering, uitstort, of maalt hy integendeel zyne volstrekt uitsluitende vriendschap, voor éénen, alleen bevoorregten, op 't eerste oogenblik der ontmoeting, als door een straal des heemels, by openbaaring aangeweezenen, alleen voor hem gestemden, alleen alle de volmaaktheeden des menschlyken geslachts in zig vereenigenden sterveling, af met zulke trekken, met zulke kleuren, die geen menschenhart regt vatten, geen menschengezicht regt naoogen kan, maar die zig, in een duister verschiet van zwermery, verliezen: besis dan, in deeze gevallen, gerust, dat hy de waare teedergevoeligheid niet bezit; dat zy hem niet diep in 't hart, gezonken, maar naar 't hoofd, gevloogen is; dat zy niet is de teedergevoeligheid der menschen, maar dat zy veeleer, tot eene zeedelyke doolende ridderschap, behoort.

De waare teergevoeligheid tog is bezadigd en bedaard, zy vliegt niet steeds, boven lugt en wolken, maar wandelt, in eenvoudigheid, onder de menschen, en voegt zig, naar hunnen aart, mengt zig, onder hunne gemeenste beezigheden, onder hunne geringste uitspanningen, werkt ook, met genoegen, onder die kleine nietigheeden, waar meê de menschlyke zwakheid zig zoo dikwils ophouden moet; en vindt daar, in eene kleinigheid, haar stil, naauwlyks geuit, maar egter inwendig genooten, vermaak. Ook werkt zy

zy meer voor anderen, dan voor haar zelve; wyl zy zig fteeds, geheel én al, in de plaats verzet der geenen, met wien zy verkeert; en daadlyk alles voelt, wat zy, indien zy zig, in hunnen toeftand en omftandigheden, bevond, gevoelen zou. De overdreeve gevoeligheid daar en tegen houdt zig, wat zy ook voorgeeve, meer met haar zelve op. Zy maakt meer ophef, meer vertooning, zy zoekt meer luister, meer roem; en bedoelt dus meer haar eigen voordeel en genoegen. Zy die haar bezitten agten hun eigen zelven te veel; in fchyn geheel voor anderen, zyn zy in de daad geheel voor hun zelven; en dit ftraalt niet zelden, in weerwil hunner waakzaame zorg, ook hier en daar, in hun gedrag, door.

„ Dat ons derhalve geene ydele praal misleide; maar dat de werkdaadige betragting, als de eenigfte veilige proeffteen, in 't zedelyke, alleen beflisfe. Gy, myn fentimenteele vriend! neemt gy, uit een kiesch en teer gevoel van plicht, alle de byzonderheden van uw beroep, beeter, getrouwer en naauwkeuriger dan een ander waar? Zyt gy, ook, in die kleine omftandigheden, in dewelken men elkanderen, ieder oogenblik, daadlyk dienst doen, genoegen geeven, vermaak bezorgen kan, fteeds daar en bereidvaardig by de hand? Komt gy een ieder voor, ook daar gy 'er geen agt op fcheent te flaan? Zyt gy, fchoon oplettend en omzigtig, op alles, wat anderen raakt, egter toegeevende en meegaande, omtrent het geen uzelven betreft? Dan in de daad bezit gy de waare teergevoeligheid. Maar zyt gy zelf, meer dan anderen, 't voorwerp uwer gevoeligheid, zyt gy, door te veel keurigheid, moeilyk in den omgang; eischt gy, door ligtgeraaktheid, te veel omzigtigheid van anderen; zweemt uwe grootmoedige kieschheid naar hoogmoed; verzuimt gy de kleinigheeden, die gy doen kunt, om u op te houden met hooger ideaalen, daar gy niets aan kunt doen; ligt gy de hand met dingen, die, naar uw oordeel, van minder belang zyn; weet gy u van de volvoering uwer daaglykfche, gemeene, uw hoog gevoel min ftreelende, uwe vlugtige verbeeldingskragt min voldoende plichten, op anderen, te ontlasten; terwyl gy de veel gemaklyker befpiegeling, preediking en vertooning uwer ideaal-volmaaktheeden, voor u, houdt; zit gy, by deeze werkloosheid, u zelven en anderen, fteeds 't hoofd en 't hart op te winden, yl te fentimentalizeeren, met ydele windfpys te voeden, terwyl gy 't eenvoudiger, vaste voedzel verfmaadt. Dan, myn vriend, draagt

gy de kenmerken der waare teergevoeligheid niet; dan woont zy, by u, niet in 't hart, maar in 't hoofd; dan maakt zy u, niet tot een volmaakter mensch, maar tot eenen sentimenteel doolenden Ridder.

„ En de gevolgen hier van zyn, ook voor uzelven, erger, dan gy denkt. Geheel met de verbeeldingskragt verbonden, derzelver aart en wyze van werking aanneemende, schokt uwe verkeerde teergevoeligheid, even als alle andere werking eener verhitte verbeeldingskragt, de fyne, en lichaamlyke werktuigen der Zielsvermogens te dikwils en te sterk, zet ze, in eene al te heftige beweeging, houdt ze te lang daarin, verzwakt ze daardoor te veel, en maakt dat de beweegingen deezer werktuigen ongeregeld worden. En deeze ongesteldheid breidt haaren invloed, over 't gansche lichaamsgestel, met des te meer kragt en te erger gevolgen, uit, daar deszelfs fynste en edelste deelen eerst zyn aangetast. Maar, dat nog het ergste is: de ziel gewent zig, teevens, aan deeze te sterke werkingen der gevoeligheid, aan deeze vlugt der verbeeldingskragt, den vryen teugel te vieren, ja voedt dezelve, en verliest eindelyk al haar vermogen, om ze te beteugelen, of zelfs maar te wederstaan. Het is ook zoo gemaklyk, zoo vermaaklyk, zig geduurig, door de enkele verbeeldingskragt, met verheevene, verteederende, de ziel zoo lieflyk streelende, zoo geheel inneemende tafereelen en gevoelens, bezig te houden. Men schildert 'er alles zoo bekoorlyk, zoo geheel als men 't gaarne had. De grootste opofferingen kosten 'er zoo weinig; daar men alles, alles opgeeft, —— en egter in de daad niets verliest; terwyl men zig ondertusschen tog, over de bespiegelende gereedheid, tot deeze opofferingen, zoo lieflyk toejuicht. Tot zoo weinig kosten verheft men zig, zoo hoog, boven 't menschlyke, dat men wel altoos, in deeze bedwelming des harte, der verbeeldingskragt en der zinnen, in deeze aangenaame duizeling der ziele zou willen blyven. Vooral daar men, uit deeze gewesten der enkele bespiegeling, tot de tooneelen der daadlyke werkzaamheid, te rug keerende, om in dezelven uit te oeffenen, 't geen men, op deeze doolende Riddertogten, had bedagt, alles zo geheel anders, zoo geheel omgekeerd vindt. Duizend kleine teleurstellingen tog ontmoet men daar, die de zoete harmonie, waaraan men zig gewend heeft, door alles naar wensch te schilderen, geheel verstooren; aan duizend kleine onaangenaamheeden ziet men zig daar bloot gesteld, die de hooggestemde, en, tot

ligt

ligt geraaktheid toe, ſterk geſpannen gevoeligheid, doorwonden; terwyl ook de opofferingen zig nu, onder een zoo geheel ander daglicht, voordoen, dat men zig, misſchien, juist zoo veel minder geſchikt vindt, tot de daadelyke werkzaamheid, in deezen kring, als men zig meer, met de enkele beſpiegeling, heeft opgehouden. ——— Maar dit zoo zynde, wat heeft men dan by alle deeze fraaije togten, in 't land der hersſenſchimmen, gewonnen? Niets anders, dan dat men beiden ziel en lichaam minder geſchikt gemaakt heeft, om aan den werklyken taak, ons, in dit leeven, opgelegd, te voldoen. Het is derhalven meer dan tyd, dat onze ſentimenteele helden en heldinnen, van hunne togten, boven lugt en wolken, wederkeeren; het is meer dan tyd, dat onze Schryvers het ſentimenteele, de teergevoeligheid, uit deeze verdichte hemelgewesten, tot de menſchen, te rug brengen, gelyk Socrates weleer de wysgeerte van zynen tyd, uit haaren hemel, tot de aarde wederbragt."

By deeze Gedagten over het Sentimenteele komen wyders, in dit Stukje, nog twee kleine Geſchriften, die hun leerzaam en opwekkend nut hebben. Het eerſte brengt ons onder 't oog, hoe wy ons *waar Geluk* niet hebben te ſtellen, in 't genot van de toevallige dingen deezer waereld, maar in 't bezit en de ernſtige betragting der Deugd, onder een onwankelbaar vertrouwen op den volmaakt goeden en alwyzen Beſtierder van 't Heelal. En 't laatſte behelst eenige *Fragmenten*, getrokken uit de Zedelyke Voorſchriften van *Epictetus*, die, ſchoon door een Heiden opgeſteld, der overdenkingen der Christenen wel waardig zyn.

Briefwisſeling tusſchen de Familie en Bekenden van den Vriend der Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. 1 Deel, 2de Stuk. Te Haarlem by C. H. Bohn *en* Zoon 1785. *In 8vo. 164 bladz.*

Nadien de inrigting en uitvoering van dit Stukje volkomen evenaart, aan 't geen we voorheen, van 't oogmerk van dit voor de Jeugd leerzaam geſchrift, gezegd hebben, (*) zo zullen we ons daarover niet weder uitlaaten; en ſlegts eene nieuwe proeve geeven, die ter bevestiginge van het toen gezegde kan ſtrekken. Een Brief van *Lysje* aan *Karel*, in antwoord op den

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII D. bl. 398.

den Brief van *Karel* aan *Lysje*, voorheen geplaatst, (in welken hy het ongelukkig uitvallen van haare Silhouette toeschryft aan het ongunstige humeur, waarin ze zig by de tekening bevonden moet hebben,) komt ons hier toe zeer geschikt voor.

„ Had gy; (dus vangt zy haaren brief aan,) in het laatste gedeelte uwes briefs niet weder goed gemaakt het gene gy in het eerste bedorven hebt, gy had, althans zo schielyk, geen antwoord te rug bekomen. Dat verbruid Silhouetje! Hang het toch niet ten toon, lieve Broeder! scheur het liever aan honderd duizend stukjes, of sluit het in uwen lessenaar, dat het niemand zie, of na die persoon vrage, en de lieden dan naar dat fraaie stuk my beoordeelen, gelyk gy ook doen zoud volgens uw zeggen, als gy my niet beter kende. Had ik den tekenaar op het ogenblik, dat ik uwen brief kreeg, hier gehad, ik zoude hem —— braaf afgerost hebben. Dan als ik het wel bedenk, mogt ik my zelven eerst wel wat afkloppen; want ik moet nu van agteren u bekennen, dat ik zekerlyk in geen goeden luim was, dewyl ik juist met myn nieuwe grauwe hoedje wou afgebeeld geweest zyn: intusschen beweerde de tekenaar, dat deze de gansche helft van myn aangezigt bedekte, en men dus niet meer dan de halve neus, mond en kin zoude kunnen zien: ik bleef daar evenwel op aanstaan; inmiddels kwam Mama binnen, en zeide, dat de tekenaar dit beter verstond dan ik: derhalven was ik zo goed niet, of ik moest myn hoedje met roozenkoleurde linten afzetten. Zou ik dan toen niet knorrig zyn geweest, omdat ik het hoedje niet ophouden mogt, zo wel als ik het nu ben, om dat ik zie, dat ik ongelyk had, en dat myn geheele eisch en begeerte buiten den haak en zot was? Maar zeg my tog eens, lieve Broeder! wat is de reden, dat ik somtyds iets wil of niet wil, waarvan ik, slegts weinigen tyd daarna, het ongerymde en zotte, dat 'er in steekt, zien kan? ja somtyds zie ik het ogenbliklyk terwyl ik het begeere, en volhard dan nog zelfs een poos in die begeerte, als ik het eigenlyk niet doen moest. Mama zegt, wanneer ik haar deze vrage voorstelle, (want gy weet dat ik nog al een zoet meisje ben, als ik maar half mynen zin mag hebben:) „ Het „ is inwendige hoogmoed en koppigheid. Ik denk dat het „ myn verstand weinig eers aandoen zoude, wanneer ik iets „ verkoos of voornam te doen, het welk andere menschen „ met reden wraaken zouden; of ik zou het althans voor een „ zeker affront voor my zelve houden, by nader inzien, dan „ openlyk te moeten bekennen, dat ik dwaalde, of dat ik „ gedwaald had." Mama verhaalde verder, dat dit dikwyls het geval geweest is by sommige Geleerden, die, alleen uit hoogmoed om iets, dat zy eerst met halsstarrigheid staande gehouden hadden, niet te herroepen, tot de allergrofste en lompste dwalingen vervielen. Dit kan ik my nauwlyks verbeelden; want, wel ingezien zynde, zou dit eene alleronbeschofste verwaand-

vaandheid wezen. Lieden van jaaren of rang zeggen wel eens, dat zy dwaalen konnen of gedwaald hebben; en zo wel als myne oogen miskyken konnen, in een beeld voor een spook, een musch voor een leeurik, of een pad voor een kikvorsch aan te zien; even ligt, en zelfs nog veel meer, kan ik in myn verstand dwaalen, om dat wy onze daaden, zo als Mr. *Philoteknus* my menigmalen gezegd heeft, eerst uit de gevolgen beoordeelen moeten, daar onze driften en vooroordeelen ons zeer ligtlyk misleiden konnen. Maar, hoogmoed of verblinde waan, eigenzinnigheid of styfhoofdigheid! Dan; ik heb vastlyk voorgenomen, my niet weder door die grillige luimen te laaten beheerschen, vieze of donkere gezigten te trekken, en myne wonderlyke invallen door te dryven. Jammer is het maar, dat zulk een goed opzet veel gereeder voorgenomen dan uitgevoerd word! Dan, het eerste heb ik reeds gedaan; maar —— met dit al gelove ik evenwel, dat ik over het geheel al merkelyk beter ben, dan in vorige dagen.

„ Het verhaal van het Boerenmeisje en de Princes gevalt my by uitstekendheid wel, en, ingevalle ik die Prins geweest ware, dan had ik dat Boerinnetje, in stede van de Princes, ter vrouwe genomen; want ik mag zo gaarne zien, dat braave menschen beloond worden; en wat hielp het haar nu, dat zy beter was dan die eigenzinnige Princes?"

Verder laat *Lysje* zig nog uit over de Fabel, die *Karel* haar medegedeeld had, zo als dezelve eerst door een Student vervaardigd, en vervolgens door hem, uit een ander gezigtpunt beschouwd, voorgedraagen was. By die gelegenheid geeft zy hem te kennen, hoe zy, met opzigt tot dezelfde Fabel, nog op een anderen draai en leering gevallen is, en de Heer *Spiritus* de goedheid gehad heeft, van haare invallende gedagten in verzen te brengen; waarop zy hem de Fabel, nu anderwerf tot eene andere leering overgebragt, toezendt. ——— Dit is eene soort van leerzaam spel, om de Jeugd te oefenen, en de Heer *Spiritus* verhaalt, dat de overleeden Heer *Lessing* zig in zyne jeugd veel ophield, met de Fabelen van Esopus zo wat te verkleeden, naar den eigenlyken aart der Dieren, die daarin spreekende ingevoerd worden, om 'er zo eenige toepasselyke leeringen uit te trekken.

Dichtoefeningen van het Kunstlievende Genoodschap, onder de Spreuk Studium Scientiarum Genetrix, *en Prys-Veerzen. Vde Deel. Te Leyden, by* C. van Hoogeveen Junior, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 368 *bl. in gr. 8vo.*

Dit Vyfde Deel, bestaat uit een aantal Prysveerzen, op *de Overwinning by Nieuwpoort.* —— *Het Oorlog* —— en *de Weg tot het ware Geluk* door de Heeren *J. P. van Heel, Ary Vis, J. H.*

v. d. Palm, *Dr. J. W. Busſingh*, *L. v. Oyen*, *Ds. P. Weiland*, en *Mr. T. van Limburg*, benevens een aantal Verzen, betrekking hebbende tot de algemeene Vergaderingen, en de Uitdeeling van de Eerpryzen aan de gemelde Dichters.

Deeze bundel bevat dus een aantal van aangenaame Dichtoefeningen, van Lieden, de een in meerdere, de andere in mindere maate, in de ſchoone Dichtkunst bedreeven. Uit het Dichtſtuk *Het Oorlog* van den Heer *van der Palm*, waarmede hy den Gouden Eerprys behaald heeft, zullen wy een enkelen trek ontleenen.

Zie 'k menſchen (Hemel wáer 't ſlechts waan)
Die in elkanders bloed zich baân?
Of zie 'k verwoede tygerdieren,
Die door den honger aangerand,
Hun prooi met open klaeuwe en tand,
Vervolgen, door de Bosſchen gieren?
Geen tyger loert op tygerbloed;
Neen! menſchen, die de kragt beſeffen
Van pligt en reden, overtreffen
De tygers hier in euvelmoed.

Hier waert de bleeke dood, alôm
Treft beurtling, jeugd en ouderdom,
Ze ontziet geen rang; geen ſchat kan baten:
Hier wordt een dappere Oorlogs Held,
In 's Levens eêlſten bloey geveld,
Ontrukt aan Vaderland en Staten.
Daar valt en ſneeft een gryze kop,
Door 't vuur der bliksmende musketten;
Gindsch zien wy 't lyk van hem verpletten,
Wiens arm 's Lands glorie voerde in topp'.

Hier valt een dierbaar kind ter neêr;
Gewond door 's Vyands moordgeweer,
Doen 's Vaders zorgen hem herleeven.
Maer naeuwlykschh ziet hy weêr het licht,
Of ſtraks doet een verwoede ſchicht
Hem, in zyn's Vaders armen, ſneven!
Daer zie 'k een ziel vol tederheên,
D'e ſtervend roept om zyn beminde,
Zyn hart, nog kloppend voor Selinde,
Wordt door een brieſchend ros vertreên.

Ginds ſtrydt een teeder vriendenpaer,
Trotſeert het dreigend doodsgevaer. —

Het

Het snorrend lood velt een dier beiden,
En de andere met zyn brein bespat,
Wreekt ylings, door een yslyk bad
Van stroomend bloed, zyn's Vriends verscheiden!
Met eerlyk zweet en stof bemorst,
Keert hy tot zynen halsvriend weder,
Zygt op het koude lyk ter neder,
En sterft aan zyn verkleumde borst.

Geschenk voor de Jeugd. Vierde Deels Eerste Stukje. Te Amsterdam, by J. Allart, 1785. *In octavo* 128 *bladzyden.*

De Eerwaarde Opstellers van dit leerzaame Geschrift voor de Jeugd hebben dit Stukje geschikt, ter ontvouwinge van de Natuurlyke Historie, de Zeden en Gewoonten der Oostersche Volken; met oogmerk om den Kinderen eene handleiding te geeven, tot het beter verstaan veeler spreekwyzen der Heilige Schryveren, die daarvan ontleend zyn; 't welk in deezen uitgevoerd wordt, op eene wyze, die haare nuttigheid kan hebben. —— Men zie, tot een voorbeeld, de Zamenspraak over den *Landbouw*, welke indeezervoege ingerigt is.

Vader. Wat verstaat gy daardoor, dat *Kanaan* een Land was, overvloeiende van melk en honig? *Exod.* III. 8.

Zoon. Dat zeggen betekent een Land, dat overvloed hadt van allerleie voedende en wel smaakende inkomsten.

V. En Koningen, Profeeten, of andere aanzienlyke Mannen, gelyk SAUL en ELISA, gingen daar *agter den ploeg?* I *Sam.* XI. 5. I *Kon.* XIX. 19.

Z. De Israëliten leefden, alleen, van de inkomsten van hun land, en waren dus boeren.

V. En daar ploegde men *met Osfen? Jes.* XXX. 24.

Z. Dit was wel bedacht, om dat de Osfen sterker zyn dan Paarden, en hun onderhoud veel minder kost.

V. Waarom gebruikt men ook daartoe *de Ezels? Jes.* XXX. 24.

Z. Men spande, eigenlyk, hen niet voor den ploeg; maar liet hen de werktuigen draagen, die men tot ploegen noodig hadt.

V. En men bondt Eenhoornen *aan de vooren* des akkers. *Job* XXXIX. 13. Hoe kon toch dat geschieden?

Z. Dat kon zeker niet geschieden; maar dat ziet op het werktuig, waarmede men de vooren in den akker maakt.

V. Hoe is het te begrypen, dat *de Osfen* het graan uitdorschten? *Deut.* XXV. 4.

Z. Zeer wel: want de Graanen werden in eenen wyden kring op den harden grond uitgespreid, en een Man leidde daarover eenen zwaaren Os aan een touw rond, die de Graankorrels uittrapte.

V. En men mogt *eenen dorschenden Os niet muilbanden? Deut.* XXV. 4.

Z. Neen! Terwyl hy tog dus dorschte, moest men hem toelaaten, nu en dan wat op te neemen van de Graanen, en te eeten, het welk tot eene zedeles kan dienen.

V. Men moet nog eene andere manier van dorschen gehad hebben? want men leest: *ik hebbe u tot eene scherpe nieuwe dorschslede gestelt. Jes.* XLI. 15.

Z. Dit is zo: want men gebruikte ook eene dorschslede, onder voorzien met scherpe steenen, of met rolhouten, waarin yzeren pinnen gezet waren.

V. Wat spande men voor zulk eene slede?

Z. Twee Ossen, die gemend werden door eenen Landman over het Graan, dat in eenen kring uitgespreid lag.

V. Hoe maakte het een Ploeger, als een Os niet voort wilde?

Z. Dan prikte hy hem in de verzenen of hielen met eenen stok, in wiens onderste eene yzeren pin of prikkel gezet was.

V. Wat betekent het zeggen, *het is u hard, de versenen tegen de prikkels te slaan? Hand.* IX. 5.

Z. Dit betekent, dat men door al het tegenstreeven meer smert lydt: want, als een onwillige Os agter uit sloeg, gingen de scherpe prikkels des te dieper in zyne hielen.

V. Wat leerde de Heere Jezus met te zeggen: *myn juk is zagt? Matth.* XI. 30.

Z. Hy leerde daardoor, dat zyn Evangelie gemaklyker was, dan de eigen Instellingen der Jooden.

V. Leerde hy dat door die spreuk?

Z. Ja: want zy ziet op den dissel of het dwarsstuk, dat men de trekkende Dieren aan den hals hegtte; het geen zwaar was, zo het van yzer, maar ligt als het van hout, was gemaakt.

V. *'t Is goed voor een man*, zegt JEREMIAS (*Klaagl.* III. 27.) *dat hy het juk in zyne jeugd draagt?*

Z. Dit betekent, dat, gelyk een jonge Os in zyne jeugd het sterkste is tot het jukdraagen, en 'er zich dan 't ligtst aan gewend, de Kinders zich ook in jonge jaaren best schikken tot gehoorzaamheid.

V. Hoe kon *de wind het kaf* uit het koorn *heenen dryven? Ps.* I. 4. *Job.* XXI. 18.

Z. Zeer ligt: want men wande in het Oosten niet in eene schuur, maar in de open lucht des daags, om dat men, ten tyde des oogsts, 's nagts, geen wind hadt.

V. Hadt men daar ook eene Wan, gelyk de onze? *Luc.* III. 17.

Z. Neen, maar men gebruikte eene schop of schoffel, en wierp daarmede het uitgedorschte Graan in de hoogte tegen den wind in, die er dan het kaf uitdreef.

V. Maar wie *zaait* ooit by ons op *steenen*, gelyk JESUS dat getuigt van eenen Oosterschen Landman? *Matth.* XIII. 20, 22.

Z. Dit kon, onweetend, in *Kanaan* ligt gebeuren, alwaar de rotzen veelal schuilden onder eene dunne laag van aarde.

V. Maar

V. Maar *hy zaaide* ook *onder de doornen*, voegt 'er de Heiland by, en was dat wys?

Z. Uit de hand, zelfs van eenen bedreeven zaaier, konden wel eenige korrels, onder het werpen, in of onder de Doornen of de Doornhegge vallen, waarmede de Akker omzet was.

V. Wie hoorde ooit van een ftuk Lands, veel min eene afgebrooken Stad, *met zout te bezaaien? Richt.* IX. 45.

Z. Een maatig gedeelte van Zout maakt een Land goed; gelyk JESUS heeft aangemerkt, *Luc.* XIV. 34, 35.

V. Maar niet den grond eener Stad?

Z. ABIMELECH gebruikte veel Zouts, om den grond te bederven, dat is, om dien zodanig te mesten, dat alles in de hoogte zou opfchieten, en geene vrugt geeven.

V. Waarom verwonderde men zich over *Onkruid onder de Tarw? Matth.* XIII. 27. Dat vindt men immers overal?

Z. Dat Onkruid was niet het gewoone; maar eene andere foort, *Dolyk* geheeten, het geen niet overal groeit, doch zeer kwaad was, om dat het eene bedwelmende kragt bezit.

V. Wat moet men door *lofliedekens*, (*Richt.* IX. 27.) of door *de vreugd, meer dan ter tyd, als haar koorn en haare most vermenigvuldigd zyn*, (*Pf.* IV. 8.) verftaan?

Z. Lofliedekens of blyde gezangen zong men in het Oosten by het inzamelen van den Wyn, en men bedreef ook allerlei vreugde in den Graanoogst. *Jef.* IX. 2.

De Wildeman, naar het Fransch van den Heer MERCIER. *Met Platen. Te Amfterdam, by* J. de Jongh, 1785. 320 *bl. in 8vo.*

Is de mensch door de befchaafdheid gelukkiger, dat is, overeenkomftiger aan zyne beftemming, geworden, dan niet? is eene vraag, die aan eene zeer verfchillende oplosfing onderworpen is. De Natuurftaat van den mensch heeft zwaarigheden, en de uiterfte Befchaafdheid is eene niet min vruchtbaare moeder van dezelve. De Schryver van Vernuft kan, naar maate hy zyn beftek genomen heeft, den mensch in zynen oorfpronkelyken toeftand volftrekt gelukkig, of een der rampzaligfte wezens van deezen aardbodem maaken. De bevallige Schryver MERCIER fchynt in het ftukje, dat thans vertaald onzen Landgenooten aangebooden wordt, een proef genomen te hebben om midden door te gaan; zyne fchryfwyze is bekoorlyk; zyne voorftelling leevendig, maar zyne *Wildeman*, onzes achtens, te groot een Wysgeer. Wederfpraken de Reisbefchryvers, getuigen in dit opzigt meer dan den Romanfchryver te vertrouwen, in het algemeen zyne voorftellingen niet, wy zouden ons zeer verheugen in den oorfpronglyk zo voortreflyken ftaat van den mensch. Maar het geval van zynen *Wildeman* is zo allerbyzonderst, dat zulke *individua* maar wei-

weinig kunnen gegeeven worden; en hoe gereed is de mensch om van het een tot het ander te besluiten. *Zidzem* en *Zaka* verkeeren in bykans onmogelyke omstandigheden, want om dit, (gelyk de Inleiding eenigzins schynt aan te duiden) voor iets op de waarheid gegrond, aan te neemen, gaat niet aan. —— Met dat alles is dit geschrift uitlokkend, en kan den Leezer ten minsten toonen, hoe de Mensch by mogelykheid zou kunnen zyn. Om iets van den Inhoud te zeggen: *Zidzem* en *Zaka* zyn Kinderen van *Azeb*, een Amerikaansche Vorst, door de Spanjaarden uit zyne Heerschappy verdreeven, en, met de twee genoemden, in hunne onnozelste kindschheid gevlucht. *Zidzem* en *Zaka* voedt hy, van alle menschen afgescheiden, op, in eene plaats door rotzen omringd, en laat hun geheel aan de Natuur over. *Zidzem* verlieft door den tyd op *Zaka*, en krygen een Dochtertje. De geest van *Zidzem* verheft zich allengskens tot zynen Schepper: zyne *Zaka* met hem van hunne verblyfplaats verwyderende, vinden zy zekeren *Lodever*, een Engelschman, in eenen allerdeerlykften toestand; door medelyden genoopt, herbergen zy hem, —— deeze geeft hun kennis aan de beschaafder Zeden der Europeaanen, aan de waarde van het Goud, en doet hun yvervuur ontbranden, om die plaatzen te beschouwen. Het hart van *Zidzem* krygt kennis aan eerzucht, en daar hy de toegenegenheid van *Lodever* en *Zaka* jegens elkander bespeurt, ontvlamt zyne minyver. *Azeb* ontydig en onverhoeds gestorven zynde, verlaaten zy hunne rotzen in eene vaartuig, dat zy met behulp, en naar 't ontwerp, van *Lodever* zamengesteld hadden. *Lodever* hadt vruchteloos gepoogd, om *Zaka's* Liefde van *Zidzem* zodanig af te trekken, dat zy de hoogste gunst eener Vrouwe aan niemand anders dan aan *Zidzem* wilde toestaan; daarom bedient hy zich, naadat zy eenigen tyd gevaaren hadden, van den slaap van *Zaka*, om zich van *Zidzem*, die met zyn Dochtertje in zyne armen zat, door een onverwachte overhelling van het Vaartuig te ontslaan, dat ook gelukt. *Zidzem* schiet met zyn kind uit het Scheepje; doch ontkomt met haar het leevensgevaar, in eene onvruchtbaare woesteny. Zyn Dochtertje sterft van gebrek. Hy vindt eindelyk een stam Wilden, waaronder hy eenigen tyd verkeert, doch door de redding van eene Portugeesche maagd, die op het punt stondt om aan de Godheid van dien Volksstam opgeofferd te worden, verlaat hy met haar dat Volk, en onder eene ander met haar gekomen zynde, treft hy daar een Jesuit aan, die hem in de gronden van den Christlyken Godsdienst onderwyst; en door wien hy naderhand gelegenheid vindt om zyne *Zaka*, die den naam van *Marianne* aangenomen had, en in een klooster geraakt was, om haare, onweetend bedreeven, bloedschande te boeten, te spreeken. By haar, door dweepachtige gevoelens verblind, waren zyne minzaame en ernstigste vertoogen te vergeefsch; en merkelyk benaadeeld door een

een Bisſchop, ſteekt hy over na *Engeland*, doorreist *Europa*, en kiest, na die reis, in het Zuidergedeelte van *Ierland* zyne woonplaats, waar hy in afzondering zyne dagen aan de Letteroefeningen toewydt. ——— De geheele Roman is doorzaaid met meesterlyke trekken omtrent het menschlyk hart.

Leven en Charaƈter van Dr. Matthias Theophilus Spitsbaard. Uit het Hoogduitsch. Te Amſteldam, by H. Gartman *en* J. de Jongh, 1786. *In* 8*vo*. 377 *bladz.*

Deeze Roman is een Satyre op de Idëaalkramers, gelyk de Schryver ze noemt, dat is de zulken, die in het ſtuk der opvoeding zich met denkbeeldige dingen ophouden, die alleenlyk by denkbeeldige Kinderen in een denkbeeldige Maatſchappy zouden kunnen gebezigd worden. Uit dit oogpunt beſchouwd, verdient deeze Roman haaren lof, te meer, daar zy over het geheel niet onvernuftig geſchreven is, ſchoon het vernuft, dat in dezelve doorſtraalt, juist altyd niet van het fynſte ſoort is, en 'er veele platte en lompe uitdrukkingen en plaatzen in voorkomen, die een man van een kieſchen ſmaak ſtooten moeten. Ook ſchynt de Schryver zyne hekelzucht niet ſlegts bepaald te hebben tot die winderige Enthuſiasten, die, gelyk hy zich uitdrukt, hun neus naar de maan verheffen, en met hun voeten in de klei der aarde blyven ſteeken, maar zelfs den kundigen *Baſedow*, en andere ſoortgelyke Schryvers, te hebben willen gispen, daar ondertusſchen de Schriften van deeze mannen zeer veel goeds behelzen, daar wy ook in ons Land, waar het Schoolweezen over het geheel 'er nog zeer ſlegt uitziet, en eene hoognodige verbetering in veele opzichten vereischt, een zeer nuttig gebruik van kunnen maaken, gelyk wy zelfs de heilzaame uitwerkzels hiervan, zo wel in de huizelyke opvoeding van kundige Ouders, die hun grootſte vermaak vinden in de ontwikkeling en aankweeking van de zedelyke en verſtandelyke vermogens hunner Kinderen, als in die weinige Schoolen, waar men zich van deeze Schriften bedient, met zeer veel genoegen beſpeurd hebben, en daar het by ons een uitgemaakte zaak is, dat eene verlichte opvoeding de eenige weg is om een beter nageſlagt aan te kweeken, dat geſchikt is, om dit, zo laag gezonken Gemeenebest, voor een volkomen ondergang te behoeden, uit het ſtof op te beuren, en, ware het mogelyk, tot zynen ouden luister en grootheid weder te verheffen.

Tooneel-Aantekeningen, vervat in een omstandigen Brief, aan den Schryver van het leven van JAN PUNT, *geplaatst in* het Leven van eenige beroemde Nederlandsche Mannen en Vrouwen, *dienende ter ophelderinge van verscheide zaaken daarin vervat, en waarin des Schryvers mistastingen, zoo wel ten opzichte van gemelden* PUNT, *als in vele andere, in zyn werk voorkomende, op het duidelykste en naar waarheid worden aangetoond; door* M. CORVER, *thans rustend Tooneelspeler. Te Leyden, by* Cornelis Heyligert, 1786. *in gr. octavo*, 206 *bladz.*

Vier Zamenspraaken, nopens de Aanmerkingen van den rustenden Tooneelspeler M. CORVER, *op het Leven van* JAN PUNT; *geplaatst in* de Levens van beroemde Nederlandsche Mannen en Vrouwen. *Te Amsterdam, by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats 1786. *In gr. octavo* 37. *bladz.*

By de melding der hier bovengenoemde Levensbeschryving van *Jan Punt*, hebben we reeds te kennen gegeeven, dat derzelver Opsteller zig, naar ons oordeel, wat al te sterk uitliet over andere Tooneelspeelers, en byzonderheden raakende den Amsterdamschen Schouwburg (*); 't welk hy te eerder gevoegelyk agterwege had konnen laaten, daar hy, buiten dat, t'over gelegenheid had, om *Punt* in een treffend licht te plaatzen. Ware dit vermyd geweest, veelligt zou *M. Corver* tegen die Levensbeschryving niet opgekomen zyn; nadien het, uit den inhoud van zyn Brief, genoegzaam blykt, dat hy ten hoogste gebelgd is, over eenige aanmerkingen, die zyn Persoon en sommigen zyner Tydgenooten betreffen; en dat zulks de groote dryfveer van zyn schryven geweest is. —— Wat hier van zy, zyn *Brief* behelst verscheiden berigten, die ons nog al etlyke byzonderheden van 't voorige Amsterdamsche Tooneel leeren kennen; en zo ook hier en daar eenigen, die tot den levensloop van *Punt* behooren; doch weezenlyke misvattingen in de Levensbeschryving, dezelve uit dat gezigtspunt, waar in ze baarblyklyk geschreeven is, beschouwende, vinden wy 'er niet byzonder in aangeweezen. En de Opsteller der *Vier Zamenspraaken*, welke dit onderwerp meerendeels raillant behandelt, toont in verscheiden opzigten, dat *Corver* veelal het Stuk niet in deszelfs rechte licht beschouwd heeft; en meermaals, terwyl hy den Levensbeschryver berispt, juist zoodanige berigten verleent, die veeleer strekken, om het verhaalde te bevestigen, dan te verzwakken.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef. IVde Deel, bl.* 75.

Korte Schets van een Latynsche Grammatica, geschikt om de Jeugd de eerste gronden der taal, op een gemaklyke en redelyke wyze te leeren. Meestal uit VOSSIUS, SCIOPPII Grammatica Philosophica *en de* SANCTII Minerva *door* PERIZONIUS *geillustreert, zaamen getrokken. Te Groningen, by* A. Groenewolt *en* J. Oomkens 1785. *In octavo* 66 *bladz.*

Eene geregelde handleiding, waarvan men zig, by het gebruik der gewoone Schoolboeken, tot eene herhaalende oefening der Jeugd, met vrugt kan bedienen.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, *door* Y. VAN HAMELSVELD. *Vde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1785. *Behalven de Voorreden*, 385 *bladz. in gr. octavo.*

Op de beschouwing der Wonderwerken in 't algemeen, waer mede het vierde Deel beslooten werd, volgt in dit vyfde eene overweging van de Wonderwerken zelven, die ons in de Bybelbladen verhaeld worden. De Hoogleeraer *van Hamelsveld* vangt aen met de beschouwing van de Schepping der Wereld, als het eerste onmiddellyk werk van God, en doorloopt verder de Geschiedverhalen van Wonderwerken in de Schriften des Ouden Verbonds aengetekend. Hierby komen voorts in opmerking de Wonderdaden van Jezus Christus, naer luid der Euangelische berichten, geduurende zyne omwandeling op aerde tot op zynen dood; ter welker gelegenheid ook de wonderen, by en op zynen dood voorgevallen, in overweging genomen worden; blyvende zyne Opstanding, Hemelvaerd, mitsgaders de wonderen door de handen zyner Apostelen gewrogt, ter nadere beschouwinge in het zesde Deel uitgesteld. Zyn Eerwaerde gaet hier in de voornaemste tegenbedenkingen van het Ongeloof oordeelkundig tegen, en verleent ons tevens eene duidelyke opheldering veler byzonderheden, tot die onderwerpen betrekkelyk. Zie hier zyne gedachten wegens het wonderdadige Manna, waermede God Israël in de woestyn spyzigde.

„ Hy gaf hun, zegt hy, het *Manna*, het welk zich daaglyks met den daauw vertoonde en verzameld werd, en het gebrek van brood, geduurende den veertigjaarigen togt, vervulde. *Exod.* XVI. 4, 5, 13—36. vergel. *Num.* XI. 7—9. De naam word daarvan afgeleid, om dat de Israëliten, het zelve vindende, en niet wetende wat het was, tot elkander zeiden (*Man hou!*) *het is Man!* (*) Ook hier hebben de vyanden der Openbaring eenen

(*) Anderen vertaalen het vraagenderwyze: *Wat is dit?* of; *Is*

eenen aanval gewaagd op de geschiedenis van *Moses*. Zy hebben gezegd dat dit *Manna* der Hebreen, het gewoone *Manna* zynde, door de Israëliten op hunne Reizen gevonden, terstond echter door *Moses* voor eene wonderdadige spyze zal uitgegeven, en daarvan een grooten ophef gemaakt zyn (†). Terwyl anderen, hoewel op dezelfde onderstelling bouwende, gespot hebben, dat het buikzuiverend *Manna* eene slegte spyze geweest is voor de Israeliten, ja geheel geene spyze, om iemand te voeden; waarom zy liever het geheele Wonderwerk ontkennen (§)."

Zyn Hoogeerwaerde meld, dat zommige Uitleggers van die natuurlyke onderstelling niet geheel vreemd zyn, houdende dit *Manna* der Israeliten, voor die soort van *Arabische Manna*, welke *Teringabin* of *Terend schabin* heet; zynde een honigachtig sap, het welk uit ene zekere plant of struik uitsypelt, en als ene soort van gom stremt (*). Dan dat ze tevens opmerken, hoe 'er in de bykomende omstandigheden echter meer dan ene buitengemene en wonderbare byzonderheid plaets heeft. Wyders getoond hebbende, hoe men, dit denkbeeld aengenomen zynde, de tegenwerping van 't Ongeloof nogtans bondig kan tegengaen, zo dat 'er voor 't Ongeloof geen uitvlugt overblyve; betuigt hy voorts, dat hy, alles wel overwoogen hebbende, die onderstelling, dat het *Manna* der Israeliten het gewoone *Manna* geweest zou zyn, niet aen kan nemen; waervan hy de volgende reden geeft.

„ *Voor eerst*, al wat men van de overeenkomst van het gewoon Manna, met de beschryving van *Moses* bybrengt, levert ten hoogsten slechts een bewys uit, dat 'er in het uitwendige, en in sommige hoedanigheden, eenige overeenkomst plaats had, terwyl ondertusschen in de daad in het wezenlyke groot onderscheid gevonden werd. *Ten tweeden*, wanneer ik de getuigenissen, nopens het eeten van Manna, naauwkeurig overweeg, vind ik niet, dat het als

Is het Manna? Zie P. JANSI *diss. de vasc. Mannæ in Collect. Opusc.* OELRICHS, Tom. II. P. III. p. 399.

(†) TH. BROWN, *in Rel. Med. Sect.* 17. *p.* 119. CHARLES BLOUNT, *Oracles of Reason*, *p.* 7.

(§) *La Bible enfin expliquée*, *pag.* 138.

(*) MICHAELIS, HEZEL, enz. vergel. byzonder FABER, *in Hist. Mannæ inter Hebræos.*

als eene eigenlyke ſpyze, maar alleen als toeſpyze gebruikt word, men eet het by de ſpyze in plaats van zuiker, men gebruikt het als kaas. Doch als men nu het gebruik, het welk de Israëliten van hun Manna maakten, daar mede vergelykt, blyft 'er dan wel zo veel overeenkomst? *Ten derden*, laat ons eens zien, wat *Moſes* van het Manna der Israëliten getuigt. Wanneer het Manna het eerst viel, zo zeggen de Israëliten *Man hou.* Indien men deeze woorden vraagswyze neemt *wat is dit?* dan zal de vraag reeds te kennen geven, dat de Israëliten niet wisten wat het was? Maar is dit geloofl yk, indien het gewoon Manna was, het geen hun niet onbekend kon zyn, als zynde in Egypten en de nabuurige Gewesten overvloedig? Neemt men de woorden ſtelligerwyze: *Het is Man!* of twyfelachtig, *is het Man?* dan word 'er wel verhaald, dat de Israëliten het, op het eerſte voorkomen, gehouden hebben voor het hun bekende *Manna*, maar zy wisten echter niet wat het was, zegt *Moſes* uitdruklyk *Exod.* XVI. 15, en *Moſes* onderricht hun, dat dit het *brood* was, het welk hun de Heere gegeeven had. ——— Het Manna der Hebreën, met den daauw vallende, verſmelt als de Zonne heet werd, zo dat men het elken morgen moest verzamelen. Het gewoone Manna word ook wel 's morgens voor Zonne opgang verzameld, en van de bladen op een doek geſchud, en is dan het beste Manna; en als het 's morgens vroeg niet afgeſchud word, en dat 'er een heete dag komt, dan ſmelt het van de Zon, doch het verderft daarom niet, maar hoopt zich al meer en meer op de bladen, zo dat zy hoe langer hoe dikker worden. Om nu ook dit Manna te krygen, brengt men zo veele bladen naar huis als men wil, of voortbrengen kan, werpt dezelve in het water, of wel in kookend water, en verzamelt zo het Manna, het welk als oly boven op het water dryft (*). Het Manna der Hebreën, tot 's anderen daags bewaard wordende, vervuilde en werd ſtinkende en vol wurmen, terwyl dat, het welk voor den Sabbath verzameld werd, goed bleef, gelyk ook dat, het welk ter gedachtenisſe in een gouden kruik bewaard moest worden. Hier verandert geheel de natuur van het gewoone Manna, het welk lang goed blyft, en bewaard, ja overal heen verzonden word. Is het Manna der Hebreën het gewoone Manna, dan is

(*) NIEBUHR, *Beſchr. van Arabie, bl.* 98.

is hier een Wonderwerk, het welk men niet zoude verwagten, van het welk men geene reden kan opgeven. Men is geneigd, om het getal der Wonderwerken te verminderen, en ondertusschen hier vermeerderen dezelve volgens deeze onderstelling. ——— Het Manna van *Moses* valt zes dagen, en op den zevenden valt het niet: *op denzelven was het niet*, *Exod.* XVI. 26. en zy, die uitgingen op den zevenden dag, vonden het niet. By het gewoon Manna word dit onderscheid der dagen geenszins opgemerkt. ——— Het Manna der Israëliten viel geduurig en bestendig, geduurende 40 jaaren der reizen van de Israëliten in de woestyne, en by hunne komst in Canaän hield het op, *Jos.* V. 10—12, om dat zy van het koorn des Lands aten. Het gewoone Manna heeft zyne gezette tyden, op welke het verzameld word, en word nog heden verzameld. Indien de Israëliten het alleen als eene toespyze hebben gebruikt, waar by zy meel mengden, waarom houd het op, na dat zy van het koorn des Lands gegeeten hebben? ——— Het Manna der Hebreën was als Corianderzaad, en werd door de Israeliten met molens gemaalen of in mortieren gestooten, enz. *Num.* XI. 7, 8. Dit past op 't gewoon Manna zeker niet. Het is waar, daar is een slecht soort van Manna, wanneer de bladen der struik met het Manna door malkanderen gestooten worden, gelyk NIEBUHR ons bericht, maar dit is niet het zuiver Manna, het welk, voor dat het door smelten verdikt is, verzameld word; en echter verzamelden de Israeliten dus hun Man, voor dat de Zon heet werd. ——— Uit dit alles besluiten wy, dat het Manna der Hebreen niets dan den naam, en misschien eenige uitwendige omstandigheid of gedaante met het gewoone Manna gemeen gehad heeft, gelyk dan ook *Moses* het *een brood* noemt, het welk de Heer hun gegeven heeft, vergel. *Deut.* VIII. 3. en XXIX. 6. en de Psalmdichter *Ps.* LXXVIII. 24, 25. *Hemels koorn* en *het brood der magtigen*, *teerkost tot verzadinge*, *Ps.* CV. 40. En NEHEMIA IX. 15. *Brood uit den Hemel voor hunnen honger*, vergel. *Joh.* VI. 31. (*). ——— Volgends deeze gedachte, vervalt dan de eerste Tegenwerping, dat hier geen Wonder zou hebben plaats gehad, en ook alle die laffe spotternyen, welke men daaruit afleid, dat het gewoon Manna geene spyze is, geschikt,

(*) Vergelyk LILIENTHAL, IXde *Deel*, *bl.* 181. volgg. ook is met ons van dezelfde gedachte DATHE, *in pentat*, *p.* 283.

fchikt, om 's menfchen leven geduurende eenen langen tyd te voeden. Het is zo, dat de murmureerende Israëliten het Manna eene *ligte*, eene flechte fpyze noemen. *Num.* XXI. 5. maar hunne ziele was verdrietig op deezen weg, en wie kan eenige acht geven op de taal van verdrietige en murmureerende lieden? ——— Dat eindelyk S. PARVISH zegt, (*) dat het Wonder in zich zelve onmogelyk en onwaarfchynlyk is, word door hem zonder eenig bewys ter neder gefteld. Zoude niet die God, die het gewoon Manna voortbrengt, op eene voor ons onnagaanbaare wyze, dit wonder-Manna hebben kunnen voorbrengen?"

(*) *Inquiry into the Jewis and Christ. Revelat. p.* 29, 32.

Korte handleiding tot verftand der Voorbeeldige, Zinnebeeldige, en Profeetifche Godgeleerdheid, door J. KLINKHAMER, Pz. *Predikant te Wormeryeer. Te Amfterdam by* A. J. van Toll 1785. *Behalven de Voorreden* 210 *bladz. in gr. octavo.*

In de Voorreden, voor dit Gefchrift geplaetst, klaegt de Eerwaerde *Klinkhamer* vry fterk over het verval van de beoefening der voorbeeldige, zinnebeeldige en profeetifche Godgeleerdheid; dan 't ftrekt hem tot een innerlyk genoegen, dat 'er echter nog hier en daer die en dezen gevonden worden, welken 'er lust in hebben; byzonder, dat zyne Wormerveerfche Gemeente daerin een welgevallen heeft. Zulks heeft hem genoopt deze korte handleiding op te ftellen, om den zodanigen dienst te doen, en tevens, ware 't mogelyk, de zucht voor deze oefening op te wakkeren. Dezelve ontvouwt dit onderwerp, by manier van vragen en antwoorden; als zynde die behandeling best gefchikt voor een onderwysboek, zo 'er zich hier of daer een leergraeg Jongelingfchap opdeed, dat begerig was om hierin onderricht te worden, gelyk zyn Eerwaerde, in zyne Gemeente, hoopende te gemoet ziet. — Men kan, fchoon men met een groot gedeelte van dit onderwerp, en vooral met het wyd uitgeftrekte voorbeeldige profetifche, niet veel op hebbe, het zyn Eerwaerden niet ten kwade duiden, dat hy ene by hem hooggefchatte oefening, naer zyn vermogen, voorftae. 's Mans ontvouwing dezer leerwyze in dit Gefchrift is zeer wel geregeld, en juist gefchikt naer zyn bedoelde; zo dat het, naer die

denkwyze, den zodanigen gevallig moete zyn; en tevens kunne dienen, om ook anderen, die lust hebben, om het zelve na te spooren, het regelmatige beloop dier leerwyze nader te doen leeren kennen.

Overeenkomstig met de opgemelde drieledige benoeming der Godgeleerdheid, dus onderscheidenlyk beschouwd, is de hoofdverdeeling van dit Geschrift mede drieledig. Het eerste gedeelte gaet over de *Profetische Voorbeeldige* Godgeleerdheid, dat is, *de kennis, verklaaring en betooging van de Geschiedenissen en Plegtigheden, die, voor en na de Sinaïtische Wetgeving, Schilderyen waren van den Messias en zyn genaderyk onder de Euangelie-huishouding op te richten.* Hiertoe behooren des en *Historische* en *Ceremoniele* voorbeelden. De *Historische* zyn, de geschiedenis der Scheppinge; de lotgevallen der Waereld, voor, in en na den Zondvloed, tot op de Wetgeving op Sinaï; en van dien tyd tot op de komst van, en volkomen genoegdoening door, den Messias. En de *Ceremoniële* zyn, de heilige plaetsen, heilige persoonen, heilige zaken, en laetstlyk heilige tyden. Zyn Eerwaerde dit alles doorloopen, en de betekenis der merkwaerdigste voorbeelden aengewezen hebbende, gaet daer op over tot het ontvouwen der *Zinnebeeldige* Godgeleerdheid, welke in dezer voege omschreeven word. Zy is *eene kennis en betoog van de afbeeldsels, die van natuurlyke zaken en werkzaamheden zoo uitgedrukt zyn, dat wy, zelfs op het aanschouwen dier natuurlyke zaken en werkzaamheden, onderwezen en opgespoord worden, om de Godlyke zaken en werkzaamheden, die in dezelve, als in tafereelen, zyn afgeschetst, te zien, te erkennen, en tot een zedelyk gebruik over te brengen.* Deze Zinnebeelden zyn aen te merken, als *natuurlyke*, *huishoudelyke*, *staetkundige* en *werktuiglyke* Zinnebeelden, in welke rangschikking de Eerwaerde *Klinkhamer* derzelver betekenis onderscheidenlyk opheldert. Ten laetste komt de Leeraer tot het ontvouwen der *Profetische* Godgeleerdheid; bestaende in *een kennis en betoging der zaken, die God, of door zich zelven, of door zyne Profeeten, aangaande de lotgevallen der Wereld en der Kerke, tot oefening van ons geloof en godsvrugt, voorzegt, en, na alle de omstandigheden der zaken, plaatsen en tyden, door de uitkomst zelve heeft vervuld, en voortgaat te vervullen, tot aan de voltooijing aller dingen.* In de verdere verklaring hiervan bepaelt zyn Eerwaerde zich, tot de voorspellingen, die hare betrekking hebben op de Euangelische huis-

huishouding, die daerin gebeurd zyn, en nog gefchieden zullen; welken hy verhandelt naer de bekende volgreeks der zeven Euangelie-tydkringen; waervan wy thans den zesden beleven, in 't vooruitzicht der volkomen uitrooijinge van den Antichrist, met het afloopen van dit tydperk; doch welke uitrooijing geen ftand zal grypen, dan na ene vorafgaende nieuwe verdrukking der Kerke, zo als zyn Eerwaerde uit de Profetien deswegens opmaekt. Het Roomfche en Turkfche Hof, naemlyk, zal zich verenigen tegen de ware Kerk, om haer te onderdrukken; maer die verenigde magten zullen eerlang tweedrachtig en vernield worden; waer op de Kerk, háre vyanden gedempt zynde, in den ftaet van heerlykheid zal verfchynen. ——— En zie hier, hoe deze tydkringen reeds aangeduid zyn, door het Profetisch voorbeeldige in en met den Zondvloed, dat ons een opmerkzaem ftael van dit Profetisch voorbeeldige aen de hand geeft.

V. Zijn door de Profeetifche voorbeelden, alleen perfoonen, of zaken en tijden afgebeeld?

A. Dat men in de Profeetifche voorbeelden, wanneer men in aanmerking neemt den tijd, in welken die voorbeelden verfchenen zijn, een bijzonder opzicht moet erkennen tot de byzondere tydkringen van het N. Test., geloof ik zeker.

V. Op wat wijs zoudt gij dit aantoonen?

A. Op deze; toen Abel, het Profeetisch voorbeeld van Christus, door zijn broeder was gedood, wierd Seth, als een ander zaad gezet, welke God met een fterk geloof aankleefde, en dus als een Profeetisch voorbeeld is van het heilig zaad, dat na Christus dood, in de moederkerk, dat is de Joodfche Kerk, zou gebooren worden, die daarom ook den naam van Kinderen Seths draagen, Num. XXIV. 17.

V. Wel, erkent gij dan ook een Profeetisch voorbeeldige betekenis tusfchen de heilige en onheilige geflachtlinie?

A. Zonder twijfel, en wel dus, dat de onheilige, die uit Kaïn was, de vleefchelijke menfchen, maar de heilige, die uit Seth gebooren was, de geloovigen, die uit die moederkerk zouden voortkomen, hebbe afgebeeld.

V. Het verderf dan der heilige linie zal ook zijne Profeetifche voorbeeldige beduidenis hebben?

A. Ja! en hier door is geleerd die verdorvenheid, die, door een zeer onvoorzichtige navolging van leer en zeden, uit

het Joodendom en Heidendom overgenoomen, eens de Kerk ingevoerd, den grondslag zoude leggen van den throon des Antichrists.

V. Ligt hier dan ook iets bijzonders in, dat, juist in dien tijd, de opneeming van Enoch geschiedde?

A. Zeker ja! dit geschiedde ten voorschetze, dat Messias Hemelvaart, in dien tijd, wanneer men een troon op aarde zoude tragten op te richten, moest verdeedigd worden tegen zulke, die zijne tegenwoordigheid op aarde zouden voorstaan en verdedigen.

V. Indien gij deze tijdorde in acht neemt, dan moet de tijd, waar in Noach predikte, en die op Enoch gevolgd is, ook eene Profeetisch voorbeeldige beduidenis hebben?

A. Dit meen ik ook te moeten vastitellen, en wel dus, dat daar Noach de menschen bestrafte, en hen tot bekeering nodigde, hier door geleerd is, dat Christus aan de Roomsche Kerk nog eenigen tijd ter bekeeringe zoude toestaan, na welken, zoo zy hardnekkig bleef, zy zoude worden omgebragt.

V. Houdt gy dan de geschiedenis van den Zondvloed ook voor een Profeetisch voorbeeld?

A. Dat doe ik, om dat Christus zulks doet, Matth. XXIV. 37—41. en dus, gelijk de eerste wereld hardnekkig bleef, en eindelijk wierd omgebragt; zoo zal die valsche Kerk nog eens geheel worden verdelgd, en als een molensteen vallen in het hart van de zee; waarna de Kerk, als het tegenbeeld der Arke, in de bezitting der aarde zal worden gesteld."

Men beschouwe deze voorstellingen, niet slechts als *speculatief* of *problematiek*, niet als zinspelende bespiegelingen, noch als iets dat bedenkelyk is; maar als iets, dat de Eerwaerde *Klinkhamer* zeker gelooft, zonder twyfel erkent, en meent te moeten vastftellen: en oordeele dan over het nut en de bondigheid van die soort van wyduitgestrekte Profetische voorbeeldige Godgeleerdheid.

Een

Een Gelovige, strijdende in het Gebed tegen zijne vijanden, die hem vervolgen en benauwen. Of eene verklaaring over Ps. 143. *Door den Wel-Eerw. zeer Gel. en nu zaligen Heer* R. A. TEN BRINK, *laatst geliefd en getrouw Leeraar der Hervormde Gemeente te Amsteldam. Uitgegeven met eene Opdragt en Voorrede door den Wel-Eerw. zeer Gel. Heer* CHR. MOLTZER, *Bedienaar des Godlijken Woords te Montfoort. Tweede Deel. Te Utrecht,* bij A. van Paddenburg, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 304 *bladz. in gr. octavo.*

Op de aenmoediging van een Christen tot den stryd, of ene verklaring van Eph. VI. 10—19, in 't eerste Deel voorgesteld, volgt in dit tweede ene leerzame en opwekkende ontvouwing van het voorbeeld van een Gelovigen, strydende in het Gebed, of ene verklaring van Ps. CXLIII. De Eerwaerde *ten Brink* behandelt dit onderwerp op ene soortgelyke wyze als het vorige; en daer wy, by de melding van het zelve (*), het beloop van 's Apostels voorstel, over de wapenrusting, Eph. V. 14—17, naer des Leeraers ontleding, medegedeeld hebben, zal 't niet oneigen zyn, ter dezer gelegenheid, den Lezer onder 't oog te brengen, hoe zyn Eerwaerde den inhoud van den CXLIIIsten Psalm ontleed.

„ Wij vinden, zegt hy, in deezen Psalm, twee byzondere smeekbeden.

A. De *eerste* in de 6 eerste Versen.

B. De *tweede* in de 6 laatste.

A. Wat de eerste betreft, daar laat de Spreeker

א. Voorafgaan eene nadrukkelijke bede tot den grooten Hoorder des Gebeds, om een gunstig gehoor van zijn Gebed en smeekingen, aangedrongen uit kragt van Gods Getrouwigheid en Rechtveerdigheid, vs. 1.

ב. Daarop volgt de Smeekbeede zelfs, die de Spreeker kragtig aandringt, vs. 2—6.

α. De smeekbeede zelfs bestaat in eene afbiddinge van de gestrengheid van Gods gerichte, waarvoor geen vleesch in eene eigene gerechtigheid bestaan kan, vs. 2.

β, En dit dringt hij aan.

a. Deels door een vertoog van de bittere vervolgingen en naare bestrijdingen van den vijand zijner ziele, waar-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VII. Deel, bl. 51.

waardoor hij van droefheid overſtelpt was, en niet dan ſchrik van rontomme ondervond, vs. 3, 4.

b. Deels door een vertoog van zijn betamelijk gedrag, in deze bange worſtelingen, en zijn hijgend verlangen, dat de Heere het ligt van zijn aangezigte over hem verheffen mogte, vs. 5, 6: daar hij

1. Voor eerst aantoont, hoe hij zich de vorige dagen herinnert had, en zich bezig gehouden in de overdenkingen van Gods grootmagtige daden, en in 't bijzonder van alle die weegen, die de Heere met zijne kinderen, tot eindens Hem heerlijk, inſlaat, en hoe 't zijn ernstig voorneemen was, om in Gods grote werken nog dieper in te zien, bijzonder zo als de Heere in alles zijn einde bereikt, en dan ook tot lof van God daarvan te ſpreeken, vs 5.

2. Waarop hij nader toont, hoe hij zich, in ernſtige gebeeden, tot den Heere om hulpe begeëven hadde, en thans zijne ziele, als een dor en dorſtig land na den friſſen reegen verlangt, zoo ook na de blijken van de Godlijke gunst dorſtede, vs. 6. Hij beſluit dit met het woord *Selah*, hier zo veel als een ſlotwoord, zijnde eene gebruikelijke verpoozing, wanneer eenige merkwaardige en gewigtige ſtoffe was afgedaan, om 'er met diepe opmerkinge bij ſtil te ſtaan.

ß. Wat de tweede ſmeekbede betreft. 't Schijnt dat de Heere, die alles ſchoon maakt op zijnen tijd, nog van verre ſtond, en zich verbergde in deezen tijd van benauwdheid, dat de ſpreeker op deze eerſte bede nog zo ras geen gehoor kreeg; deze uitgeſtelde hoop krenkte zijn harte; zijn geest bezweek, hij was gelijk geworden, aan die geenen, die in den kuil nederdalen, de vijand hield niet op hem te vervolgen, te verbrijzelen, te benauwen; en daarom werpt hij zich op nieuw neder, voor den troon van Gods genade, hij ſtort zijn harte uit voor des Heeren aangezigte, en laat daarop volgen eene geheele menigte van allerlei reine begeertens, die op malkanderen gehoopt worden, na de bijzondere nooden en onheilen, waarin hij zich bevond; en die elk op 't nieuw met klemmende redenen worden aangedrongen, vs. 7— 2. Wij vinden hier

א. Eene beede van den ſpreeker, om eene ſpoedige verhooring van zijn gebed, uit aanmerking van zijnen hooggaanden nood, vs. 7[a].

ב. Daarop volgen allerlei bijzondere verzoeken.

α. Voor eerst, eene afbidding van de verberginge van Gods aangezigte, van de onttrekkinge van des Heeren

ren gunst, uit aanmerking van den troostloozen toestand, waar in hij zich bevond, vs. 7[b].

β. *Ten tweeden*, nadrukkelijke gebeden, om alle nodige genadens, na de bijzondere noden, waarin hy zich bevond, vs. 8 12. Wij vinden hier

a. Verscheidene bijzondere begeertens, die hij biddende voor den Heere brengt, vs. 8, 9, 10.

b. Dan zijn gelovig vertrouwen, dat de Heere alle zijne begeertens vervullen zoude, vs. 10, 11, 12 (*).

a. Wat de bijzondere begeertens betreft.

1. Hij bidt eerst meer in 't gemeen om de ondervinding der Godlijke gunste, vs. 8[a].

2. Dan in 't bijzonder om eenige bijzondere uitwerkingen daarvan: als Godlijk onderwijs in den weg dien hij te gaan hadde, vs. 8[b]: verlossinge van den list en 't geweld zijner vijanden, vs. 9: als wanneer hij geen groter heil kende, dan des Heeren wil daadlijk te betragten, waartoe hij van den Heere zelfs begeert bekwaam gemaakt te worden, vs. 10.

b. Wat zijn gelovig vertrouwen betreft, vs. 10[b], 11, 12. In dit laatste voorstel komt de spreker meer vertrouwende voor, dat de Heere alle zijne reine begeertens vervullen konde. Hij schijnt op dat vorig roepen met kragt in zijne ziele versterkt te zijn. Hij vertrouwt

1. Dat hij 't goede des Heeren zal zien, zo om te wandelen in 't midden van de paden des regts, vs. 10[b]. als om op eene regte wijze werkzaam te zijn, vs. 11[a].

2. Daarbij, dat de Heere hem verlossen konde uit alle zijne benauwdheden, en hem over zijne vijanden doen zegenpraalen: grondende de spreker zijn vertrouwen op Gods naam, geregtigheid en goedertierenheid; mitsgaders op zijne ondervinding van de Godlijke hulp in vroegere dagen, en zijne verbindtenis met God, als des Heeren knegt, vs. 11[b], 12."

(*) De Eerwaerde *ten Brink* vertaelt dit gedeelte van den grondtekst aldus.

„ Uw goede Geest *zal* mij geleiden in een effen land, ô Hee-
„ re, om Uwes Naams wille, *zult* Gij mij leevendig maken.
„ Gij *zult* mijne ziele uitvoeren uit de benaauwtheid, om Uwe
„ gerechtigheid, ende Gij *zult* alle mijne vijanden uitroejen om
„ Uwe goedertierenheid, *immers hebt* Gij omgebragt, alle die
„ mijne ziele beangstigen, want ik ben Uw knecht."

Het

Het Orgelspel, niet alleen bestaanbaar met, maar zelfs bevorderlyk tot, de Godsdienstoefening in de Christelyke Vergaderingen; betoogd in eene Leerreden over Ps. CL. 4b. By gelegenheid, dat men, voor de eerstemaal, by de openbaare Godsdienstoefening, gebruik maakte van het Orgel, in de Kerk de Zon, te Amsterdam, den 12 *Febr.* 1786. *Gedaan door* J. COUWENHOVEN, *Leeraar dier Doopsgezinde Gemeente. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 65 *bladz. in gr. octavo.*

Op ene gepaste wyze bedient zich de Eerwaerde *Couwenhoven*, ter aenleidinge zyner Redenvoeringe, by de opgemelde gelegenheid, van des Dichters tael, Ps. CL. 4. *Looft hem — met het Orgel*; als ene geschikte aenmaning om den Heer ook met speeltuigen te verheerlyken. Hy brengt zynen Toehoorderen kortlyk onder het oog, dat de in dit Vers opgenoemde speeltuigen in 't algemeen, en zo ook het *Orgel* in 't byzonder, juist gene speeltuigen aenduiden, zo als wy heden bezitten; maer dat, (hoe dan ook de speeltuigen der Ouden geweest mogen zyn,) men uit den zamenhang kan afnemen, dat de Dichter het verheerlyken van God met speeltuigen, ook in zyn *Heiligdom*, in de Godsdienstige Vergaderingen, aenpryst. En, overeenkomstig met die opwekkende vermaning, stelt zyn Eerwaerde zich voor, te toonen, „ dat het gebruik van het Orgel niet „ alleen zeer *bestaenbaer* is met, maer zelfs zeer *opwekkelyk* is tot, de Godsdienstoefening in de Christelyke Vergaderingen."

Men vind naemlyk nog menschen, die, uit zogenoemde Godsdienstige beginzelen, het Orgelspel in de Christelyke Vergaderingen afkeuren; dit noopt den Eerwaerden *Couwenhoven*, om, in 't bovengenoemde eerste lid van zyn voorstel, de bedenkingen der zodanigen beknopt en bondig tegen te gaen; mitsgaders de opgemelde *bestaenbaerheid* te toonen, niet alleen uit de zang- en speelkundige gemaekte inrichtingen in den Tempeldienst, maer bovenal uit de Godlyke goedkeuring van die schikking, waeromtrent hy zich beroept op 2 Chron. V. 11—14 en XXIX. 25. Hierop gaet zyn Eerwaerde over tot het tweede Lid, en doet overtuigend zien dat het wél gebruiken van recht geschikte speeltuigen inderdaed *opwekkelyk* is; zo uit overweging der menschlyke natuure, als uit de bestiering van het Gezang

door

door het Speeltuig; van waer ook, gelyk hy in 't voorbygaen aenmerkt, alle beſchaefde Volkeren, door alle tyden, Spel en Zang veelal in hunne Godsdienſtige Vergaderingen vereenigd hebben. Het gezegde wegens dit nut van 't Speeltuig brengt hy vervolgens kortlyk over op het Orgel in 't byzonder, met aenwyzing van deszelfs geſchiktheid tot het Kerkgebruik; het welk hem voorts aenleiding geeft, tot een beknopt verſlag der oprichtinge van het Orgel in deze Godsdienſtige Vergaderplaets der Doopsgezinden, en der daeromtrent gemaekte ſchikkingen. ——— Aen dit alles hecht zyn Eerwaerde enige wel ingerichte toepaſſelyke aenmerkingen, waerin hy zyne Toehoorders, na dat hy hun onder 't oog gebragt heeft hunne verplichting aen 's Lands Vaderen, als voorſtanders en handhavers der Vryheid van Godsdienst, opwekt om een recht gebruik van het Orgel te maken, waer toe hy hun deze en gene nutte onderrichtingen aen de hand geeft. Wel byzonder tracht zyn Eerwaerde, onder andere opwekkende bedenkingen, die tot het Godsdienſtige zingen behooren, der Gemeente in te boezemen, ene hooger waerdeering van het openbare Gezang in de Godsdienſtige Vergaderingen, dan veelal onder de Proteſtanten plaets heeft; welke vermaning, als van een algemeen nut, wy in dezen nog zullen overnemen.

„ Houdt, (dus luid zyne aenſpraek,) Houdt toch het Gezang voor een zeer voornaam deel van den Openbaaren Godsdienst. Indedaad het zelve is niet ſlechts een bywerk. Gy hebt 'er een wezenlyk belang in, dat gy ook by het Gezang tegenwoordig zyt. Wy volgen in onzen Eerdienst de gewoonte van de overige Proteſtanten deezes Lands; maar 't ware te wenſchen, dat de Proteſtanten deezes Lands, en dus ook wy, 'er die verbetering inbragten, dat 'er meer plaats gegeeven wierdt aan het Gezang. Zulks zou niet alleen de aandacht verleevendigen, maar het zou ook de Godsdienſtige aandoeningen meer opwekken. Het zou althans oneindig beter zyn, dan die langdraadige Gebeden, die nu dikwils de plaats van 't Gezang moeten vervullen; en onder welken de ernſtigſte Bidder, doorgaans, tot zyn leedweezen, ondervindt, dat zyne aandacht meer dan eens van de woorden des Leeraars afdwaalt. —— Waarlyk! het Gezang is één van de weezenlykſte deelen van uwen uitwendigen Godsdienst. Dewyl ſlechts één Mensch alleen ſpreeken moet, indien het eene ganſche Vergadering zal kunnen verſtaan, zo moet gy, onder de Gebeden en Dankzeggingen des Leeraars, ſlechts *Toehoorders* zyn; en

al

al ware uw hart daaronder zo ſterk geroerd, dat gy uit dien overvloed van uw hart gaarne uwen mond zoudt laaten ſpreeken, zoudt gy nochtans moeten zwygen, om dat gy anders de goede Orde verbreeken zoudt. —— Maar in het Gezang is het gansch anders. Het zingen is een ſpreeken, dat door veele honderden te gelyk in goede Orde geſchieden kan, om dat het een ſpreeken is op éénen zelfden Toon, en in ééne zelfde Maat. Derhalven, als 'er onder onzen Godsdienst gezongen wordt, dan is niet ſlechts de Leeraar, maar de ganſche Gemeente, in eene openbaare werkzaamheid; dan behoeft gy uwe verzuchtingen, en uwe dankbaare gevoelens, niet in uwen boezem te ſmooren; maar dan kunt gy, uit het volle hart, uwe Gebeden en Dankzeggingen met luider ſtemme ten Hemel op doen klimmen. —— En gelyk men Yzer ſcherpt met Yzer, zo voelt dan ook een Mensch, wiens hart in Godsdienſtigen Yver blaakt, dat dat Vuur nog meerder in hem wordt aangeblaazen, wanneer hy zyne Stem paart met de Stemmen van eene ganſche Gemeente, in welke hy onderſtelt, dat (hoewel niet alle) ten minſte zeer veele opgewekte Menſchen zyn, die, ter zelfder tyd, nevens hem, door dezelfde Gebeden en Dankzeggingen, God zoeken te verheerlyken."

Alle de Werken van FAVIUS JOSEPHUS *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen te Haarlem en Vlisſingen, en Predikant te Zutphen. Vierde Deel, met nieuwe plaaten. Te Amſterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1785. *In groot octavo 475 bladz.*

Dit Deel behelst de Joodſche Geſchiedenisſen, zints den dood van *Judas Machabeus*, tot op den tyd der regeeringe van *Herodes den Grooten*, toen hy zyne Zoonen *Alexander* en *Aristobulus* in de Vergadering te *Beryte*, aanklaagde, deed veroordeelen, en vervolgens ombrengen: geduurende welk tydverloop de Joodſche Natie veele wisſelvalligheden ondergaan heeft, waar toe de onderlinge verdeeldheid veelal het haare toebragt. Tot een ſtaal hiervan verſtrekke de onmin tusſchen *Aristobulus* en *Hyrkanus*, die den grondſlag gelegd heeft tot de overmagt der Romeinen over de Jooden.

Aris-

Aristobulus naamlyk en *Hyrkanus*, Zoonen van *Alexander* en *Alexandra*, geraakten, na 's Moeders overlyden, die, op den dood van haaren Vorstlyken Gemaal, tot Ryksvoogdes verklaard was, oneens over het Opperbewind: en zulks had, gelyk *Josephus* in 't breede verhaalt, eerlang ten gevolge, dat de beroemde Veldheer der Romeinen *Pompejus* Jeruzalem belegerde, en den Joodschen Staat overmeesterde, waarvan ons de Geschiedschryver dit opmerkenswaardig verslag verleent.

„ Op de aannadering van 't heir van POMPEJUS was de gantsche Stad *Jerusalem* verdeeld. Sommigen zeiden, dat men de poorten voor hem moest openen: die van ARISTOBULUS aanhang, daarentegen, begeerden, dat men ze voor hem sluiten, en zich ten oorlog toerusten zou. En, zonder zich langer te bedenken, maakten zy zich meester van den Tempel, braken de brug af, waarmede dezelve aan de Stad gevoegd was, en stelden zich in staat van tegenweer. De anderen ontvingen 't heir van POMPEJUS, en leverden alzo de Stad en 't koninglyk paleis aan hem over. Daarop zondt hy zynen stedehouder PISO met zyne benden, om die plaats in bewaaring te neemen; terwyl hy zelf de huizen en andere plaatzen omtrent den Tempel deedt versterken. Doch aleer hy tot eenig geweld kwam, boodt hy dien van binnen voorwaarden van vrede aan: maar toen hy zag, dat zy die niet wilden aannemen, versterkte hy 't geen 'er rondom lag, met eenen muur, waartoe HYRKANUS blydelyk alles wat noodig was verschafte. POMPEJUS koos, om den Tempel te bestormen, de noordzyde, om dat die de zwakste was, alhoewel zy voorzien was van hooge en sterke toorens en eene wyde gragt, die met groote moeite in een diep dal gemaakt was: want aan de zyde van de stad, alwaar hy zyne wyk genomen had, waren niet dan steilten, welke men niet over kon komen nu de brug afgebroken was. De *Romeinen*, inmiddels, waren met eene onvermoeide vlyt bezig, om stormschansen op te werpen, en hakten, tot dien einde, alle de boomen daar omtrent om verre, vullende ook tevens de gragt, met geene geringe moeite, wegens de geweldige diepte. Dit gedaan zynde, begonnen zy den Tempel met stormtuig te beuken, 't welk POMPEJUS van *Tyrus* hadt doen brengen, en waarmêe men zwaare steenen wierp. Maar zy zouden hunne stormschansen niet voltooid gehad hebben, indien de onderhouding onzer vaderlyke Wetten

ten (*a*), die ons verbieden op den Sabbath te werken, den belegerden niet belet hadt, dat werk te ſtuiten. Want de *Romeinen*, zulks bemerkende, ſchooten toen met geen ſchichten, noch deeden eenigen aanval; maar hielden zich alleenlyk bezig met het opwerpen hunner hoogten, en 't aanvoeren van hun ſtormtuig, om het, 's anderendaags, te gebruiken. Hieruit kan men oordeelen, hoedanig onze yver voor GOD, en de onderhouding onzer Wetten is, nadien de vrees van overweldigd te worden, de belegerden van het doen hunner offerhanden niet kon afhouden (*b*). De Priesters lieten niet éénen dag voorbygaan, zonder GODE 's morgens en ter negende uure te offeren, laatende zich door geen gevaar, hoe groot het ook ware, daarvan afhouden. En als, in de derde maand des belegs, de Tempel op eenen Vastdag, in de honderd negenzeventigſte *Olimpiade*, toen Burgemeesters waren CAJUS ANTONIUS en MARCUS TULLIUS CICERO, ingenomen werdt, alhoewel de *Romeinen* al wat hun voorkwam om 't leeven bragten, kon egter de vrees des doods niemand der geenen, die met Godlyke plegtigheden bezig waren, daar in ſtuiten: want zy hielden 't voor de grootſte zonden de Altaaren te verlaaten, en de onderhouding hunner Wetten te verzuimen. En tot een bewys, dat het geen, 't welk ik zeg, niet ſlechts eene vertelling is, om de godvruchtigheid onzer Natie op 't breedſte uit te meeten, behoeft men maar na te zien, wat anderen, die van de daaden van POMPEJUS ſpreeken, als STRABO, NIKOLAUS, en inzonderheid TITUS LIVIUS, die de *Roomſche* Historie geſchreeven heeft, daarvan vermelden. Doch om den draad van ons verhaal te hervatten; toen de grootſte tooren door de ſtormtuigen aan 't waggelen gebragt was, en dat hy, nedervallende, ook den muur, die 'er by ſtondt, deedt inſtorten, drongen de *Romeinen* in door die opening. De eerſte, die 'er op klom was KORNELIUS FAUSTUS, Zoon van SYLLA, gevolgd van krygsvolk waarover hy geboodt. Fu-

„ (*a*) De *Vaderlyke Wetten* zyn hier niet de *Wetten* van MOSES; maar de Inzettingen der oude Leeraaren, of de *Overleveringen.*"

„ (*b*) Was het offeren, en zich niet te verdeedigen op eenen Sabbath, een waare yver voor GOD, en eene zuivere onderhouding der Wetten? Kon het een en andere, het offeren en zich te verdeedigen, niet ten zelfden tyde geſchieden?"

FURIUS, de hopman, trok van een anderen kant met zyne bende in; en FABIUS, de hopman, toog met de zynen tusfchen hen beide door. Terftondt werdt alles met lyken vervuld: Veele *Jooden* werden door de *Romeinen* gedood: fommigen bragten malkanderen om, en etlyken wierpen zich van boven neer, of ftaken hunne huizen in den brand; dewyl de dood hun aangenaamer toefcheen, dan zulk eene yslyke verwoesting. Twaalf duizend *Jooden* verlooren daar 't leeven, doch van de *Romeinen* fneuvelden maar een klein getal; en ABSOLOM, Oom en Schoonvader van ARISTOBULUS, werdt gevangen genomen. De heiligheid des Tempels werdt op eene zonderlinge wyze gefchonden: want daar onheilige menfchen, nooit te vooren, eenen voet in het Heiligdom gezet, ja het nooit gezien hadden, daar tradt POMPEJUS met veelen van zyn gevolg nu daar binnen, en zag het geen niemant, dan den Priesteren, toegelaaten was te aanfchouwen (*c*). Hy vondt 'er de gouden tafel, de kan-

„ (*c*) Werdt *de Heiligheid des Tempels*, door het ingaan van POMPEJUS, indedaad, *op eene zonderlinge wyze gefchonden*, gelyk JOSEPHUS hier aanmerkt? En anderen hebben, in navolging, 'er bygevoegd, dat POMPEJUS GODS vloek daardoor zodanig op zynen hals haalde, dat geen ding hem naderhand gelukt, en dat zelfs de overwinning op de *Jooden* zyne laatfte zegepraal geweest zy. Maar fpreekt JOSEPHUS zichzelven niet tegen? Hy roemt vervolgens de Godvrucht van POMPEJUS, daar hy aan geene gouden vaten, zelfs aan het geld, geene hand floeg; daar hy niets *daar van aanraakte*, *niets by die gelegenheid deedt*, *dat zyner deugd onbetaamelyk was*; daar hy *den volgenden dag den Amptenaaren des Tempels beval*, *dat zy denzelven zouden zuiveren*, *om 'er* GODE *offerhanden op te offeren*. —— Wanneer men dit alles gadeflaat, dan deedt deeze Romeinfche Veldheer niet, gelyk Koning UZZIA, die onderftondt, den Priesteren het offeren uit de hand te neemen. In zulk een geval zou hy gewis *de Heiligheid des Tempels op eene zonderlinge wyze gefchonden hebben*. Maar nu tradt hy daar binnen, als overwinnaar, die, wegens de verovering, zich meester van alles rekent, nieuwsgierig om te weeten, hoedanig de Tempel was, wat men daarin deedt, en waarom men dien zo hoog achtte. Schoon men dit ook moge mispryzen, om dat hy fchuldig was de regten des Tempels niet te overtreeden, zou egter dit bedryf den GOD des hemels zo vertoornd hebben, dat hy hem, alleen daarom, in volgende tyden, ongelukkig liet worden? Moet men POMPEJUS val daarin zoeken, vraagt men te regt. Was 'er geene reden van meer gewigts, by voorbeeld, den *Jooden* eenen onregt-

kandelaars, de gouden fchaalen, een menigte van reukwerk, en in de heilige fchatkist omtrent tweeduizend talenten. Zyne godvruchtigheid wederhieldt hem echter iets daarvan aan te raaken, en hy deedt by die gelegenheid niets, dat zyner deugd onbetaamelyk was (*d*). Den volgenden dag beval hy den Amtenaaren des Tempels, dat zy denzelven zouden zuiveren; om 'er Gode offeranden op te offeren. Hy gaf aan HYRKANUS het Ampt van van Hoogenpriester, zo om den byftand van hem genooten, als om dat hy de Jooden wederhouden hadt van ARISTOBULUS party te kiezen. Daarop deedt hy de aanftookers van den oorlog onthoofden, en gaf aan FAUSTUS en anderen, die de muuren eerst beklommen hadden, belooningen, op hunne dapperheid pasfende. De Stad *Jerufalem* maakte hy cynsbaar aan de *Romeinen*; ontnam haar de fteden, welke zy in *Neder-Syrië* veroverd hadt; beval, dat zy haare Stadvoogden gehoorzaamen zou; en befloot alzo de magt onzer Natie, voormaals zo groot en verheven, binnen haare eerfte paalen. De ftad *Gadara*, eenigen tyd te vooren vernield, deedt hy herbouwen, ten gevalle van DEMETRIUS, zyn vrygemaakten, die van daar geboortig was. De Steden, die landwaard in lagen, te weeten, *Hippon*, *Schythopolis*, *Pella*, *Dion*, *Samarie*, *Marisfa*, *Azote*, *Jamnia* en *Arethufe*, als mede die, welke door den oorlog ten eenemaal verdelgd waren, gaf hy weder aan haare oude Inwoonderen; en de Zeefteden, als *Gaza*, *Joppe*, *Dora* en *Strato's* tooren, die HERODES naderhand prach-

regtvaardigen oorlog aan te doen, zonder eenige oorzaak daar toe te hebben, zonder te vooren van hun beledigd te zyn; op Sabbathdagen, toen hy wist, dat zy rustten, zynen arbeid in 't beftormen voort te zetten; den Tempel op eenen plegtigen Vastendag, terwyl zy bezig waren met den Godsdienst, te beftormen; de Priesters voor den Altaar te laaten ombrengen; veele der aanzienlykfte *Jooden*, die gevonden werden in den Tempel, in koelen moede te laaten dooden, alleen om dat zy hun Vaderland en hunne Vryheid hadden willen verdeedigen. Waren alle deeze bedryven niet oneindig zwaarer en fnooder, dan in den Tempel te gaan?"

„ (*d*) Met dit verhaal ftrookt het getuigenis van den beroemdften *Romeinfchen* Redenaar CICERO, die, in zyne Redevoering voor FLACCUS, POMPEJUS ingetogenheid verheft, met te zeggen, dat hy, *Jerufalem ingenomen hebbende, niets, als Overwinnaar, in deszelfs Tempel heeft aangeraakt.*"

prachtig deedt herbouwen, en met havens en fraaie Tempelen vercieren, den naam toen in *Cesarea* veranderende, wilde hy dat vry zoude blyven, en een gedeelte van het wingewest uitmaaken. ——— Aldus was de verdeeldheid van HYRKANUS en ARISTOBULUS, waaruit zo veele onheilen ontftonden, oorzaak, dat wy onze vryheid verlooren, en aan de Romeinfche heerfchappy onderworpen werden; zynde gedwongen weder te geeven alles, wat wy door de wapenen in *Syrië* gewonnen hadden. Waarby nog komt, dat deeze nieuwe Heeren ons niet lang daarna meer dan tienduizend talenten afeischten, en de koninglyke waardigheid, die te vooren in 't priesterlyk geflacht was, aan perfoonen van gansch geen doorluchtige geboorte opdroegen. ——— POMPEJUS beval dan aan SCAURUS (*e*) de regeering van *Neder-Syrië* tot aan den *Eufraat* en de grenzen van *Egypte*; toog met twee Keurbend n door *Cilicie*, en ging van daar met 'er fpoed naar *Rome*; voerende ARISTOBULUS gevangen met zich, nevens zyne twee Dochters en twee Zoonen, welker oudfte, genaamd ALEXANDER, het ontvlugtte, maar de jongfte, geheeten ANTIGONUS, werdt met zyne Zusters naar *Rome* gevoerd (*f*)."

(*e*) Deeze SCAURUS was een Bevelhebber van POMPEJUS, dien ARISTOBULUS en HYRCANUS reeds alvoorens, door gefchenken en gaven, een ieder tot hunne zyde hadden tragten over te haalen, by welke gelegenheid de Eerwaerde MARTINET te regt deeze aanmerking maakte: „ Hadden de onbezonnen Broeders den onderlingen twist te zamen bygelegd, en geene hulp by SCAURUS gezogt, hoe zeer zouden de *Jooden*, in het vervolg, hun dat dank geweeten hebben? Zodanige armzalige toevlugt werdt de oorzaak, dat deeze Natie, die alles wilde overheeren, zedert zich begon te bemoeien met der *Jooden* zaaken, naderhand over hen te befchikken, en, eindelyk, hen te onder bragt. Dan, de Voorzienigheid, die groote zaaken beöogde, duldde deeze dwaasheid van HYRKANUS en ARISTOBULUS."

„ (*f*) Hier zien wy, hoe de Voorzienigheid begint de Jooden, om hunne misdaaden en verdeeldheden, te ftraffen. De *Romeinen*, niet dan op overwinningen gezet, kreegen dus, allereerst, voet in een vry Land, het geen, naderhand, van eene volkomen verwoesting gevolgd is. Dan, hoe dikwerf bedoelt de hooge Voorzienigheid meer dan één oogmerk te gelyk! De oude Godsdienst moest veranderd worden; de komst van den Zaligmaaker gebeuren; het Euangelie in vreedzaame dagen aan de heele Waereld gepredikt worden; de grondflag daartoe werdt nu gelegd in POMPEJUS verovering, waar van niemant het oogmerk begreep, of de gevolgen overdacht."

Heelkundig Mengelwerk, byeen verzameld en uitgegeeven door J. J. PLENK, *gewoon Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde aan de K. Koningl. H. Schoole te Tirnau. Tweede Deel. Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd: benevens eene Proeve over de Rechterlyke Genees- en Heelkunde, gevolgd na het Latyn van den zelfden Schryver, door* H. A. BAKE, M. D. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1785. *In gr.* 8vo. 144 *bladz.*

Dit *Tweede Deel* begint met een onderzoek nopens de gewoonlykste wyzen, om zig in de Venusziekte van het Kwikzilver te bedienen, door den Heer CH —— Vooraf zoekt de Schryver te bewyzen, dat de Melaatsheid en Venusziekte niet, dan in naam, verschillen, en dus, dat de laatste Ziekte veel langer in Europa is bekend geweest dan men gewoonlyk denkt. ——— Hieromtrent zyn wy het met den Schryver volkomen eens, dat, reeds lange voor de Ontdekking van America, deeze Ziekte onder de Europeërs is bekend geweest, gelyk de Geleerde HENSLER, in zyne *Geschichte der Lust-Seuche*, allerovertuigends heeft aangetoond; —— dog, wanneer onze Schryver, uit de overeenkomst der verschynzelen deezer Ziekte met die der Melaatsheid, besluit, dat deeze Ziekten niet dan in naam verschillen, dan komt het ons voor, met den Heer BAKE, dat dit gevoelen op zeer zwakke bewysgronden steunt, — niet om dat BOERHAAVE, ASTRUC, FREIND en VAN SWIETEN het tegenovergestelde gevoelen hebben aangenomen, maar om dat de bygebragte bewyzen niets afdoen, en men, daarenboven, overtuigender bewyzen, uit de geschiedenis, voor het tegenovergestelde gevoelen, kan bybrengen. ——— Wat de verschillende wyzen betreft, om de Kwik in deeze Ziekte toe te dienen, hieromtrent verwyzen wy onzen Leezer tot de Verhandeling zelve. De *tweede Verhandeling, over den Tetanus*, verdient geleezen en herleezen te worden. — Vooraf deelt de Heer PLENK eenige waarneemingen mede, zo van hem zelve als ook uit de Schriften van HIPPOCRATES, SILVESTER, CLEPHANE, CHARLES WHYT, HOUK, en trekt daaruit eenige gevolgen, ten aanzien van de *natuur*, *oorzaaken* en *geneeswyze* deezer Ziekte. ——— Onder de oorzaaken des *Tetanus* telt de Schryver, 1. *Geweldige verscheuringe der Gewrigten*, 2. *Wonden van zeer Zenuwachtige deelen*, 3. *eene sterke binding eener* Ze-

Zenuwe, 4. *het ſterke prikkelen der Zenuwen door Brandmiddelen*, 5. *eene verzengde Luchtſtreek*, 6. *vochtige koude by nacht*, 7. *de Zeelucht*. Behalven deeze opgenoemde oorzaaken, vind men ook niet zelden dit toeval by hevige gemoedsaandoeningen, buitengewoone ontlastingen, hevige ontſteekingen die in gangræna, overgaan, by beklemde Breuken, enz. Zo ook heeft men den *Tetanus* waargenomen in den aanval der koude Koortſen en der Epilepſie, enz. gelyk wy daar van by MEDICUS, VAN SWIETEN en andere Schryvers voorbeelden vinden, van 't welk alles onze Schryver geen gewag gemaakt heeft. — *De derde Verhandeling* heeft ten onderwerp, het gebruik van den overgehaalden Brandewyn in de Heelkunde; en wel 1. *in Bloedſtortingen*, 2. *by eene al te ſterke Ettering*, 3. *in de Gangræna*, 4. *in het Beenbederf*, 5. *in de Winddoorn*, 6. *in de weekheid van het Eelt by Beenbreuken*, 7. *in de verſlapping der banden by Ontwrigtingen*, 8. *in Breuken*, *Uitzakkingen*, *Œdemaſeuſe Gezwellen*, enz. Daarentegen is dit middel onzeker en veelal ſchadelyk in *Ontſteekingen*, *Verhardingen*, *Brandingen*, *geſchooten Wonden*, *Wonden der Herſenen*, *groote Kwetſingen*, enz. 't Welk alles door waarneemingen geſtaaft word.

Agter deeze Verhandelingen vind men *Proeve der Rechtlyke Genees- en Heelkunde*, door den Heer BAKE; gevolgd na de Latynſche Verhandeling van den Heer PLENK, behelzende die gevallen, waarin het Bericht van eenen Geneesheer of Heelmeester, voor den halsſtraffelyken Rechtbank, vereischt word.

Aanmerkingen op het Leydſche Ontwerp der Gewapende Corpſen in Holland, door CORN. ZILLESEN, *Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. Te Haarlem, by* C. van der Aa, 1786. *In gr.* 8vo. 59 *bladz.*

De Eer en het Recht van Hollands Inwooners verdeedigd tegen de Aanmerkingen van den Heer C. ZILLESEN, *op het Ontwerp der Gewapende Corpſen in Holland, om de Republiek van binnen gelukkig en van buiten geducht te maaken, door* DEMOFILUS, *Schryver van het Zakboekje van Neêrlands Volk. Te Dordrecht, by* H. de Haas, 1786. *In gr.* 8vo. 28 *bladz.*

Schoon het Leydſche Ontwerp, waarvan wy, voor eenigen tyd, onzen Leezers een verſlag gaven, over 't geheel

heeft genomen, het beste was, dat men tot nog toe over de zogenaamde Grondwettige Herstelling heeft in 't licht gegeeven, komen 'er echter verscheiden Artikelen in voor, waartegen gewichtige Bedenkingen zouden kunnen worden ingebragt, welke iemand, die lust tot schryven had, en daartoe de vereischte kunde, bedaardheid en onpartydigheid bezat, genoegzaame stoffe aan de hand konden geeven om zynen geest, op eene aangenaame en nuttige wyze, bezig te houden. De Heer *Zillesen*, die deezen taak op zich genomen heeft, schynt het zo zeer niet aan kunde en bedaardheid, als wel aan onzydigheid, te ontbreeken, daar hy al te zeer met het Aristocratische is ingenomen, en hierdoor dikwils de zaaken eene gewrongen wending geeft, en zyne partyzucht, door ongezouten beschimpingen, en ongunstige uitleggingen van een anders oogmerken, maar al te klaar aan den dag legt; schoon wy hem echter hierom zulke laage inzichten niet willen toeschryven, als zyn Tegenschryver *Demofilus* doet, even als of hy uit vleijery dit Werkje zou geschreven hebben, om de gunst der Aristocraaten af te bedelen, maar veeleer geloven willen dat zyne poogingen welmeenend zyn, daar hy zelf ten sterksten betuigt, dat niet dan enkele loutere Vaderlandsliefde de dryfveer van zyn schryven is, en daarby aanbiedt om deeze zyne zucht voor het Vaderland met zyn bloed te willen onderteekenen, met welke bloedige onderteekening echter het Vaderland niet gediend of geholpen zou zyn, en 't geen dus een belachgelyke rodemontade is, die wy niet begrypen kunnen hoe in een verstandig Man vallen kan.

In het Werkje van *Demofilus* straalt veel gezond oordeel, en een yverige zucht voor het recht des Volks, door; doch het is jammer dat zyn pen dikwils wat scherp is, waardoor hy die bescheidenheid uit het oog verliest, welke by fatsoenlyke Lieden in soortgelyke twistgedingen behoort plaats te hebben; doch wy willen dit gaarne toeschryven aan den geest der tyden die wy beleeven, waarin alle politieke verdraagzaamheid zodanig verbannen is, dat men dikwils de welmeenendste Menschen, zo zy maar in 't minste van de algemeen aangenomen en geliefkoosde begrippen afwyken, met de haatelykste naamen bestempelt en verkeerde oogmerken toeschryft, 't welk echter volkomen strydig is met die vryheid, welke een ieder behoort te hebben om zyne gedachten over 's Lands zaaken rondborstig voor te stellen, en daarenboven, door het verbitteren van kundige

en

en welmeenende Mannen, de goede zaak ongelooflyk veel benadeelt en achteruit zet.

Na dus den aart van beide de aangekondigde Werkjes te hebben opgegeeven, zullen wy den Leezer over derzelver inhoud nog een weinig onderhouden.

In de eerste 18 Paragraphen, poogt de Heer *Zillesen* schetswyze aan te toonen, dat, by de oprichting van ons Gemeenebest, het Volk nooit eenig bewind in de Regeering gehad heeft.

Dat de Regeeringsvorm, by de oprichting van ons Gemeenebest, eene Democratie zou geweest zyn, is zekerlyk bezyden de waarheid, en het is dwaasheid dit te willen staande houden; doch het is ook ongerymd te willen beweeren, dat 'er niets van het Democratische ooit in ons Gemeenebest zou plaats gehad hebben, of, met andere woorden, dat het Volk nooit eenigen invloed op de Regeering zou gehad hebben. ——— Het is zeker, en de Heer *Zillesen* stemt dit ook toe, dat, na de afzweering van het Graafelyk Bestuur, de Souvereiniteit weder in de handen van het Volk is overgegaan, dat zekerlyk toen regt had om weder een ander Souverein te verkiezen, gelyk het dan de Souvereiniteit eerst aan Vrankryk en daarna aan Engeland heeft aangebooden, maar deezen dezelve van de hand wyzende, en die geenen, aan welken men ze ook naderhand had willen afstaan, gestorven zynde, heeft het Volk geen Souverein Heer weder aangenomen. Dan, het heeft van die Souverainiteit, die dus aan het zelve verbleeven was, geen gebruik gemaakt, en de Staaten hebben, voornamelyk na den dood van Leicester, het Souverain Gezag aangenomen, wel zonder uitdrukkelyke, doch echter met eene stilzwygende, toestemming van het Volk, dewyl het Volk zich daar tegen niet verzet heeft, het geen ook zeer natuurlyk was, gelyk *Demofilus* wel aanmerkt, „ om dat de Staaten zich, in dien tyd, niet als Meesters maar als Agenten der Republiek gedroegen, en, indien zy op de eene of andere wyze het juk hunner Regeering hadden doen gevoelen, zoude het Volk zich ongetwyfeld daartegen verzet hebben; maar, daar de Regenten en Burgers zich vereenigden om den voorspoed van het Land ten hoogsten toppunt te verheffen; en de Burger-Privilegien, in welkers handhaaving geen gering gedeelte der vryheid bestaat, ongeschonden bewaard wierden, zoude het misschien ontydig geoordeeld, en wy mogen 'er wel byvoegen, zeer dwaas en onvoorzigtig gehandeld zyn geworden, indien het Volk zyne Regenten niet in het gerust be-

bezit van de uitoefening der Souvereine Magt gelaaten had, te meer, daar de voorspoed van het Land, onder derzelver wys bestuur, van dag tot dag aangroeide, en de gulde Vryheid haare aangenaame straalen alom door het Vaderland verspreidde."

Dan, schoon het Volk toen geen gebruik gemaakt heeft van de Souvereiniteit, die op hetzelve wettig vervallen was, om dat het toen ter tyd geen belang daarin had, vloeit echter geenzins hieruit voort, dat het Volk zyn recht zou verloren hebben, en, by verandering van omstandigheden, daarin geen belang zou kunnen krygen om zich in zyn recht te herstellen; want anderzins zouden de omwentelingen, die sedert in ons Vaderland zyn voorgevallen, en zekerlyk het werk des Volks geweest zyn, voor onwettig moeten verklaard worden. Even zo min bewyst dit de door den Heer *Zillesen* aangehaalde Resolutie van den 13den Maart 1581, „ dat voortaan geene Steden over „ 's Gemeenelands zaaken raadpleegen zouden met eenige „ bestgestaatsten uit de Schutteryen en Gilden, gelyk door „ sommigen voorheen wel geschied was," dewyl de Oorlog met de Spanjaarden, en de aanhang die deezen nog in het Land hadden, toen ter tyd de geheimhouding allernoodzakelykst maakte, en 'er voorbeelden voorhanden zyn, dat zy naderhand weder zyn geraadpleegd geworden.

Ja, maar zegt de Heer *Zillesen*, dit bewyst niet dat het Volk deel aan het Wetgeevend Gezag of Bestuur in de Regeering had, en dat de Regenten hunne Vertegenwoordigers maar waren; verstandige Regenten willen altoos de denkbeelden van kundige Burgers, in zaaken van gewigt, gaarne eens hooren; en *Demofilus* vraagt hierop, waarom men dan in 1583 de Schutteryen en Gilden met een maaltyd zocht over te haalen, om haar, door dat middel, de opdracht der Graafelyke Regeering smaaklyk te maaken, indien zy toch geen aandeel of bestuur in de Regeering hadden? Doch dit doet, onzes bedunkens, niet veel af, dewyl de Souvereiniteit, door de afzweering van den Graaf, een einde had genomen, en de Staaten zich nog geen uitsluitend Souverein Gezag hadden aangemaatigd, en dus was het Volk volkomen vry om een ander Souverein Heer, naar welgevallen, te verkiezen —— Met meer grond brengt *Demofilus*, ten bewyze dat de Regenten de Vertegenwoordigers van het Volk waren, de Deductie by van de Staaten van Holland en Westfriesland van den 16den October 1587, in welke zy zulks met ronde woorden bevestigen, en onder an-

anderen in het 15de Artikel, alwaar men deeze aanmerkelyke woorden vindt, „ waaruit goed te verstaan is, dat „ deeze Collegien van de Magistraaten en Raaden van den „ Stede gevuecht by de Vergadering van den Edelen, „ ongetwyfelycken representeeren den gantschen staat en „ het geheele lichhaam van de Landsaaten," als mede het 8ste Artikel, waaruit onwederspreekelyk blykt, dat de Landsaaten, dat zyn alle In- en Opgezetenen des gantschen Lands, de Graaven of de Princen van den Lande hun regeering hebben doen beginnen met een *delatie*, dat is een afstand en *goede believte* der In- en Opgezetenen, maar dat zy zulks *ook vervolgd* hebben door den goeden wil der Landsaaten, der In- en Opgezetenen, en wel zodanig, dat zy de middelen aan zich behouden hebben, om zich tegen hem (den Graaf of Prince) ten allen tyde te opposeeren ter behoudenis hunner vryheid. „ Hier, (zegt hy) beschryven de Staaten zelve de bepaalde macht, welke de Graaven gehad hebben, en meer als die bezaten, kon 'er onmogelyk by het afzweeren van den Graaf op de Staaten overgaan."

Uit dit alles, te samen genomen, dunkt ons dat wy veilig mogen opmaaken, dat 'er, by de oprichting van ons Gemeenebest, een Aristo-Democratie heeft plaats gehad, dat is, dat de kundigste en aanzienlykste Burgers, als Vertegenwoordigers van het gantsche Volk, met derzelver stilzwygende toestemming, de regeering van het Land geregeld en aangenomen hebben, met die mits echter, dat het Volk altyd aan zich behouden heeft het recht, om, wanneer deeze inrichting, by verandering van omstandigheden, mogt bevonden worden niet te beändwoorden aan het oogmerk der maatschappy, daarin zodanige verandering te maaken, als men, ter behoudenis van welvaart en vryheid, oirbaar dacht, zo dat wy niet met den Heer *Zillesen* kunnen instemmen, dat het Volk geen recht zou hebben om de eens gevestigde Regeeringsvorm te veranderen, maar verplicht zou zyn dezelve altyd te gehoorzaamen; schoon wy gaarne willen toegeeven dat de voorzichtigheid raadt, om van dit recht, niet dan in den uitersten nood, gebruik te maaken, en niet slegts om eenige misslagen, die in 's Lands bestuur zyn ingesloopen, en die dikwils zeer wel kunnen verbeterd worden, zonder eigenlyk daarom de Regeeringsvorm te veranderen, dat altoos van gevaarlyke uitzichten is.

Wat nu betreft de aanmerkingen van den Heer *Zillesen* te-

tegen het bewuste ontwerp, dezelve zyn dikwils niet zeer krachtig, en van dien aart, dat zy het Enthusiesme van *Demosilus* gaande maaken, en doorgaands door deezen scherpen Schryver gepast beändwoord zyn. Wy zullen dit met een paar staalen aantoonen.

De Heer *Zillesen* ontkennende en bewys vorderende uit onze Constitutie, dat het Volk ooit op de een of de andere wyze, het zy zelfs, of door hunne Vertegenwoordigers, zyn stem in de Wetgeevende Macht zou gehad hebben; brengt *Demosilus* een voorbeeld by uit de Regeeringsvorm van de Stad Dordrecht, het welk onwederspreekelyk aantoont, dat het Volk weezenlyk en wettig aandeel in de zaaken der Regeering heeft, het zelve bestaat kortelyk hier in:

„ De Leden der Gilden, uitmaakende de Burgery, en byna alle de Ingezetenen der Stad, verkiezen agt Mannen uit den buik der Burgery, welke, onder den naam van *goede lieden van den Agten*, stem en zitting hebben in den Oudraad of Vroedschap. —— Deeze agt Mannen vertegenwoordigen de Gilden, en zitten in plaats van hun die zy verbeelden, en zyn hun ook verantwoording schuldig, maar mogen zelfs in zaaken, die van groot aanbelang voor Land of Stad zyn, zonder hun ingenomen Advies, niet besluiten, gelyk ook de Gilden, om deeze agt Mannen in den band of in ontzag te houden, het regt bezitten, om hun jaarlyks van hunne Commissie af te zetten, en anderen, in hunne plaats, te nomineeren.

„ In het verkiezen van den Burgemeester, hebben deeze goede Lieden van Agten twaalf stemmen, zo dat zy, met weinigen uit den Oudraad, den Burgemeester verkiezen kunnen. —— Daarenboven moet 'er bestaan een Collegie van veertig Lieden, die insgelyks door de Gilden moeten verkoozen worden, en geen Oudraaden, maar Burgers, behooren te zyn, welke *Mannen van Veertigen* alle jaar, agt dagen voor St. Michaelis dag, eene nominatie van Scheepenen moeten maaken, van een dubbeld getal uit den Oudraad, indien het getal van veertig Persoonen daar in vol is, of uit de Burgery, zo 'er plaatsen open zyn, waar uit de Stadhouder een enkeld getal verkiest.

„ Alle jaaren verkiezen de Gildebroeders van ieder Gild twee Thesaurieren, een voor den ontvang en een voor de reparatien of uitgaaf, welke beiden jaarlyks rekening moeten doen ten overstaan van Dekenen der Gilden, welken, daarenboven, tot onderzoek van derzelver rekening, benoemen agt

agt Perfoonen, namelyk twee uit den Oudraad, twee uit Scheepensbank, twee uit den Agten en twee uit de Gemeente, om die rekeningen met alle naauwkeurigheid te onderzoeken, en van hun bevinding rapport te doen aan Dekenen der Gilden; —— en boven dit alles mag 'er geen belasting, noch van 's Lands-, noch van Stadswege worden opgelegt zonder toeftemming van de meerderheid der Gilden, waartoe ieder Gildebroeder een ftem heeft."

Wanneer men hierby de fchoone Deductie, door de Regeering der Stad Alkmaar, aan de Staaten van Holland overgeleverd, naleest, en de Regeeringsvorm van meest alle de Steden van Noord-Holland, met de vereischte aandagt, nagaat, zal men, gelyk *Demofilus* wel zegt, middagklaar ontdekken, dat, indien 'er ooit een Aristo-Democratie, of Volksregeering, by repræfentatie heeft plaats gehad, het, buiten twyfel, die van de Hollandfche Steden is.

Voorts toont hy aan, dat de uitlegging, door den Heer *Zillefen* aan het 25fte Artikel van de Unie gegeeven, vry wat gewrongen is; want, indien de waare meening van dit Artikel, (gelyk de Heer *Zillefen* wil) was, dat niet de Schutteryen en Gilden de Unie moesten bezweeren, maar dat de Regenten de Eed moesten doen, om de Schutteryen en Gilden te onderhouden, dan zegt hy, is 'er geen reden, waarom het zelve niet onmiddelyk achter de laatfte woorden van het voorige Artikel is aangevoegd, en waarom men die woorden in een byzonder Artikel geplaatst heeft. Doch het geen fterker bewys oplevert en misfchien de zaak geheel beflist, is, dat dit zelfde Artikel door den beroemden Historiefchryver P. C. HOOFT, in zyne Nederlandfche Historie, aldus wordt opgegeeven: „ Desgelyks hebben alle Schutteryen, Broederfchappen en „ Collegien [Genootfchappen] zynde in eenige Steden of- „ te Vlekken deezer vereeniging, by eede moeten beloven „ dezelve punten te onderhouden." Waarin men alle dubbelzinnigheid ziet weggenomen; —— doch het geen *Demofilus*, niet zonder reden, grootelyks verwondert, is, dat de Heer *Zillefen*, die niet fterk van geheugen fchynt te zyn, in zyne *Opkomst, Verval en Herftel der Nederl.* IIIde Deel, bl. 13. dit zelfde Artikel aldus verklaard heeft: „ Ook zal dit [het bezweeren van de Unie] gefchieden „ moeten door alle de Schutteryen, Broederfchappen en „ Kollegien, die in eenige Steeden of Vlekken derzelver „ vereeniging zyn." Deeze twee uitleggingen ftrooken

ze-

zekerlyk zeer kwalyk met elkander, schoon wy dit liever aan zwakheid van geheugen, dan, gelyk *Demosilus* doet, aan oneerlykheid en kwaade trouw willen toegeschreeven hebben.

Voorts is het wel op zich zelven waar, gelyk de Heer *Zillesen* verder aanmerkt, dat 'er in de Unie geene bewyzen voorhanden zyn tot betoog van de Souvereiniteit van 't Volk van Nederland; dan, men kan hier uit geene gevolgen trekken, om de volgende redenen, die *Demosilus* zeer wel aanvoert: 1.) Dat 'er in de gantsche Unie geen woord van de Souvereiniteit gesproken wordt, het geen ook onmogelyk was, om dat Philips toen ter tyd nog niet was afgezwooren: 2.) Dat de Unie, schoon zy voor een grondwet gehouden wordt, niet zo zeer geschikt is voor den tegenwoordigen tyd, als wel voor dien, in welken zy gemaakt wierd: 3.) Dat de Unie nooit is opgesteld met een oogmerk om te strekken tot een grondsteun van een Gemeenebest; ja, wat meer is, men had by de oprechting van dit verbond, niet eens een oogmerk tot het daarstellen van een Republiek, die naderhand eerst in stand is gekomen; en dus volgt hier uit, dat men zich in de tegenwoordige omstandigheden geenzins op de Unie beroepen kan.

Ons bestek laat niet toe om hieromtrent verder uit te weiden; wy kunnen echter niet nalaaten hier by te voegen, dat de Heer *Zillesen* ons geenzins die verachting schynt te verdienen, waarmede *Demosilus* hem behandeld heeft, en dat 'er in zyn Werkje ook eenige goede aanmerkingen voorkomen, die der overweeging wel waardig zyn. Van dien aart is, onder anderen, het slot van dit zyn Werkje, waar hy in overweeging geeft, of het, in plaatze van thands te denken om een nieuw Staatsgebouw op te rechten, niet beter ware, handen in een te slaan, om de tegenswoordige Regeeringsvorm te verbeteren, en zo in de Wetgeevende- als Uitvoerende Macht naauwer te bepaalen.

„ Het Generaliteitsbestuur, Marine, Colonien van den Staat, het nuttig herstellen van bezwaarende Steedelyke Gewoontens, Privilegien, dit en nog meer, zegt hy, levert stof genoeg op ter verbetering, vooral daar de Leden der Staatsvergadering aanvangkelyk hiertoe bereids de handen aan 't werk slaan; —— en deeze zyn het alleen welke met vrucht daaraan arbeiden kunnen: ja, geeven de weldenkende Steeden geen blyken, dat zy aan de billyke ver-

verzoeken hunner Burgeren gehoor geeven? —— Doch alle te ondernemene middelen ter verbetering, zullen te vergeefsch zyn, zo niet Regenten en Burgers onderling arbeiden, om den gebrooken band van Eendracht te vernieuwen. Ik vertrouw daarom dat een herstel in de hier voorgenoemde onderwerpen, mogelyker zal zyn dan een nieuw stelzel van bestuur in te voeren, dat de grond zal leggen tot verdere verdeeldheden, zelfs tusschen braave Regenten en Burgers.

Reize naar de Oost-Indiën en China, in de Jaaren 1774—1781, *op last des Konings van Frankryk, gedaan door den Heer* SONNERAT, *Commissaris der Zeezaaken, gepensioneerd Natuurkundigen van den Koning, Korrespondent van zyner Majesteits Natuurkundig Kabinet en van de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys, Lid van die te Lyons, enz. Uit het Fransch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Eerste Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1785.

Alvoorens wy een verslag geeven van den aanleg en inhoud van dit leerzaam en aangenaam Werk, zal het niet onvoegelyk zyn, onze Leezers met den Reiziger zelven, volgens het bericht van den Vertaaler, wat nader bekend te maaken. De Heer SONNERAT, een Man met kundigheden in de Natuurlyke Historie begaafd, en met een grooten yver en smaak voor de Wetenschappen bezield, vertrok van Parys in het Jaar 1768, en toen een Leerling zynde van den beroemden COMMERSON, doorkruiste hy met dien Natuurkundigen, geduurende den tyd van drie Jaaren, de Eilanden *Isle de France*, *Bourbon* en *Madagaskar*. Zyne kundigheden onder het oog van dien schranderen Waarneemer verrykt hebbende, reisde hy vervolgens naar *Indie*, bezogt de *Philippynsche-* en *Moluksche* Eilanden, en nieuw *Guinée:* hy keerde, in het Jaar 1773, in Frankryk te rug, bragt eene aanmerkelyke verzameling van voorwerpen, in verschillende takken van Natuurlyke Historie, met zich, welke hy in 's Konings Kabinet plaatste, en gaf te zelfder tyd de Historie van zyne Reizen in 't licht, in welke men de beschryving van verscheiden aanmerkingswaardige Boomen, gelyk ook van eene menigte Vogelen, vindt; een Werk dat men insgelyks voor-

voorneemens is, onzen Landgenooten, in 't Nederduitsch vertaald, aan te bieden.

In het Jaar 1774 vertrok hy wederom naar Indien, met last van de Regeering, om zyne nafpeuringen in de Landen, welke hy op nieuw ftondt te bezoeken, voort te zetten. Hy ftak over naar *Ceylon* en van daar naar de Kust van *Malabaar*, hieldt eenigen tyd zyn verblyf te *Mahe*, en trok, na het Gebergte *Gates* doorreisd te hebben, de Kust hooger op tot aan *Suratte* en in de Golf van *Cambage*; vervolgens begaf hy zich naar de Kust van *Coromandel*, alwaar hy eenigen tyd verbleef; en daarna ging hy naar de Oostkust, naar het Schiereiland *Malacca*, en eindelyk naar *China*. Dan, oordeelende dat hy zyne waarneemingen over de Indien nog verder kon uitftrekken, en den arbeid, welken hy begonnen had, vervolgen, vertrok hy wederom naar de Kust van *Coromandel*, en doorreisde, den tyd van twee Jaaren, de Provincien van *Carnate*, *Tanjaour* en *Mandure*.

Kort daarna wierden zyne nafpeuringen afgebroken door den Oorlog. Zich belast vindende met het opzicht over de Hospitaalen en over de Pakhuizen van den Koning en van de Haven, geduurende de beleegering van *Pondichery*, was hy, na de Capitulatie van de Franfchen in die Plaas, genoodzaakt wederom naar Europa over te fteeken; maar alvoorens hy in zyn Vaderland wederkwam, hield hy zich eenigen tyd op, op *Isle de France*, *Madagaskar* en aan de *Kaap de Goede Hoop*. Alle deeze Landen doortrok de Heer SONNERAT als een kundig Waarneemer, en bragt de fraaifte verzameling mede, waarin eene menigte, tot hier toe onbekende, voorwerpen, uit het Dieren- en Plantenryk gevonden wierden: zodanige bouwftoffen, gepaard met de waarneemingen over de Volkeren, onder welken hy gereisd had, ftelde hem in ftaat om het algemeen een Werk mede te deelen, welks inhoud wy onzen Leezeren nu kortelyk zullen affchetzen.

In het eerfte Deel, het welk wy hier aankondigen, befchryft de Heer SONNERAT een Volk, vermaard wegens zyne maatigheid, oudheid en eenvoudige zeden, welks Gefchiedenis ons doet zien, hoedra eene willekeurige overheerfching en onderdrukking de Volkeren vernederen, hoe zy de bloeijendfte Staaten ontzenuwen, en het karakter van den Mensch verlaagen; en dat, hoe gelukkiger een Volk is, hoe meer zyne Nabuuren het benyden, en wreedheid,

ſheid, dwinglandy en onkunde, altoos de deugd en het geluk verwyderen zullen.

In eene gepaste Inleiding, onderzoekt de Schryver den oorſprong der Indiaanen, die hy, in navolging der Ouden, met recht voor de vroegſte Bewooners der Aarde houdt, daar men by hen de voetſtappen van de verwyderdſte oudheid vindt; en de eerſte vonken van het vernuft, in die Luchtſtreeken, moesten ſchitteren, om dat de verſtandelyke vermogens zich alleen daar ontwikkelen, alwaar de Mensch door geene natuurlyke behoeften ontrust wordt; waarom ook alle Volkeren de eerſte beginzelen hunner kundigheden in Indien gehaald hebben.

Om een juist denkbeeld te geeven van dit aloude Volk, aan wien Egypte en Griekenland eertyds hunne Fabelen en Wysheid verſchuldigd waren; doch 't welk daarna in onkunde en vernedering vervallen is, heeft de Schryver zorgvuldiglyk verzameld de alomverſpreide narichten, die geſchikt zyn om de omwentelingen te doen zien, welke het, in verſchillende tydperken, ondergaan heeft, en die hy ons in het eerſte Hoofdſtuk van dit Deel heeft medegedeeld, terwyl hy in de volgende Hoofdſtukken alles begrepen heeft wat eenige betrekking heeft tot het Schier Eiland van Indien, zyne Landbeſchryving, zynen Koophandel, de verdeeling der Indiaanen, in Casten of Stammen, de zeden van hun, die dezelve uitmaaken, hunne inwijing, de gewoonten, welke men by Huwelyks- en Lykplechtigheden waarneemt, hunne Kunſten en Handwerken, benevens eenige eenvoudige en nuttige werktuigen, waarvan zy zich bedienen; van hunne Geneeskunst en Sterrekunde; van de Taalen en het Schrift der Indiaanen en van die der Tamoulers in het byzonder; van de Geldſpecien, van de Kust van Coromandel, en den ſmaak, welken derzelver Inwooners in zedekundige Fabelen vinden, van welken hy een denkbeeld heeft gegeeven door eenige ſtukken van dien aart te vertaalen.

In het tweede Boek, waarmede dit eerſte Deel beſlooten wordt, geeft de Schryver ons een kort begrip van den Godsdienst of Fabelhistorie der Indiaanen, die dit met elkanderen gemeen hebben, dat zy dezelfde voornaame Goden onder dezelfde naamen erkennen, gelyk BROUMA, VICHENOU en CHIVEN (*), dat zy het zelfde gevoelen hebben omtrent de

(*) BROUMA, is God de Schepper, VICHENOU, God de Onderhouder, en CHIVEN, God de Verdelger.

de ziel, haare verſchillende verhuizingen van het eene lichaam in het ander, en dat zy dezelfde Boeken voor heilig houden, welke zy zeggen dat alle de grondſtukken van hunnen Godsdienst bevatten.

De dwaalende begrippen aller Volkeren, gelyk onze Schryver wel aanmerkt, worden veroorzaakt door het vergeeten van hunne natuurlyke taal. Als deeze in onbruik geraakt is, maaken de verklaarers haar verder geheel onverſtaanbaar. De Bramaanen, van elk Land, hebben, in hunne uitleggingen van de eerſte heilige Boeken, ongerymde en belachgelyke Fabelen ingelascht, welke zy meenden aangenaam te moeten zyn aan hun, welken zy die voorpredikten. Van daar die verſcheidenheid van gevoelens omtrent de geboorte, de daaden, de naamsoorſprong hunner, zelfs voornaamſte, Goden, dat groot verſchil van Feesten en Plechtigheden, die oneindige menigte van mindere Goden, halve Goden en Heiligen, die, even als de heilige Dieren van Egypte, op de eene plaats gevierd en aangebeden worden, terwyl zy op eene andere veracht of onbekend zyn.

Met dit al is de verſtandige Indiaan geen Afgodendienaar. Hy veracht de vertellingen, welke de Bramaanen uitſtrooijen om het onkundig Volk te onderhouden: hy aanbidt een oneindig Opperwezen, van welk alles een deel is; vraagt men hem hoe hy zich dat voorſtelt, hy antwoord zonder bedenken: „Het is my even onmogelyk het te verbeelden, „als u de ſtem te vertoonen, die ten monde uitgaat, of „het geluid dat een klok geeft: Dit hooren wy, en zo ook „verkondigt my alles een opperst Wezen, zonder dat ik „het daarom kan omſchryven, of onder eene zinnelyke ge„daante afſchilderen."

Na het karakter der Indiaanen geſchetst te hebben, gaat de Schryver in het derde Boek, dat wy in een volgend Deeltje te wachten hebben, over tot een byzondere beſchryving van hunnen Godsdienst, waarin hy doet zien, hoe het Bygeloof millioenen Menſchen, die voorheenen voor de wyste der Aarde gehouden wierden, en by welke alle Volkeren kundigheden kwamen opdoen, onder de overheerſching der Priesteren hebbe doen bukken; dit Boek bevat den Godsdienst of het Geloof der Indiaanen op de Kust van *Coromandel*, den Eerdienst, welken zy den Goden bewyzen, de overeenkomst van dien Eerdienst met den Godsdienst der Chineezen, Siameezen en Peguaanen, de Feesten, Plechtigheden, bygeloovige Gebruiken, Godsdienſti-

ffige gevoelens, en eindelyk de Gefchiedenis van de Indifche Monniken, zo geëerbiedigd in die Landen, welke zy met hunne bygelovigheden en dweepery vervullen.

Het eerfte Hoofdftuk van het volgende gedeelte deezes werks, zal eene verhandeling behelzen over de konften en wetenfchappen der Chineezen, met eenige byzonderheden, betreffende hunne zeden. In het tweede Hoofdftuk fchetst hy de Staatsomwentelingen, zedert eene Eeuw in de Koningryken *Pegu* en *Ava* voorgevallen, en hunnen handel met de Europeefche volken. En daar het Eiland *Madagaskar* te digt by de volkplantingen is, die de Franfchen voorby de *Kaap de Goede Hoop* hebben, zullen wy in het derde deel de zeden, de gewoonten, de kunften van de Inwooneren van dat groot Eiland en eene befchryving van deszelfs zuidlyke ftreeken vinden. Eenige byzonderheden, die hy omtrent de *Kaap de Goede Hoop*, de Eilanden *Isle de France* en *Bourbon*, de *Maldivifche* Eilanden, *Ceylon*, *Malacca*, de *Philippynfche* en *Molukfche* Eilanden heeft aangeteekend, ontleenen hunne waardye door de waarheid der aangevoerde feiten. Eindelyk heeft hy dit werk geëindigd, door eene naauwkeurige befchryving van nieuwe voorwerpen, uit de Natuurlyke Historie, die in drie hoofdverdeelingen verdeeld zyn, en de viervoetige dieren, vogelen en planten bevatten zullen.

Zie daar een fchets van het geheele Werk, zo als zy genoegzaam door den Schryver zelven is afgeteekend, die niet getragt heeft, het geen hy gezien en waargenomen had, op te fieren, of het valfche door eene bevalligheid van ftyl te bedekken, zodat, indien dit zyn werk het fchitterende niet heeft van eenige hedendaagfche fchriften, het echter eene betere verdienfte heeft, namelyk de waarheid. Met dit alles kunnen wy 'er echter byvoegen, dat het in een zeer goeden ftyl gefchreven is, en overal het juiste oordeel van een opmerkfaamen Waarneemer der Natuur, en van het menschdom, aanduidt.

By een volgende Uitgave van een tweede Deeltje van dit aangenaame en nuttige Werk, welks inhoud wy thands hebben doen kennen, zullen wy eenige byzonderheden uit het zelve, onzen Leezeren mededeelen.

JOACHIMI FORTII RINGELBERGII, DESIDERII ERASMI, M. A. MURETI, G. J. VOSSII, ET C. BARLÆI Commentationes de Ratione Studii. Accesfit Elogium TIBERII HEMSTERHUSII, auctore Viro celeberrimo DAVIDE RUHNKENIO. Præmisfa denique eft Præfatio J. L. MOSHEMII ad Lexicon Noltenianum. Harderovici Gelrorum apud *J. van Kasteel*, 1786. Absque præcedd. 216 pp. in octavo. f. maj.

In deezen Bundel heeft de Hoogleeräar *Scheidius* by een verzameld, etlyke Stukken, waar van de oefengraage Jeugd, die zig der Weetenfchappen toewydt, met zeer veel vrugts gebruik kan maaken; en welken tevens van een uitneemenden dienst kunnen zyn, voor de zulken die 't 'er op toeleggen, om door den tyd, in deeze en geene Weetenfchappen, openbaare Leeraars te worden, om der Jeugd tot nutte Leidslieden, in 't beoefenen der Geleerdheid, te verftrekken. Alle de hier faamgebragte fchriften, naamlyk, behelzen leerzaame onderrigtingen, wegens het geen men zo in 't onderwyzen als in 't aanleeren der geleerde Weetenfchappen, in agt hebbe te neemen, ten einde daar in, op een geregelden voet, voort te gaan; en zig in alles op zodanig eene wyze te gedraagen, dat men zig, op een goeden grond, kunne vleien, met een gewenschten uitflag zyner poogingen, ter bevorderinge van waare en bondige Geleerdheid. Men mag des deeze Verzameling allen dezulken, dit 't 'er op toeleggen, om, niet flegts met een uiterlyken fchyn van Geleerdheid te pronken, maar inderdaad welgegronde Geleerden te worden, de herhaalde overdenking deezer fchriften met het hoogfte regt aanpryzen, en de Hoogleeraar *Scheidius* verdient veeler dank, met deeze Stukken, dus op nieuw, ter drukperfe te leveren, en byeen verzameld gemeen te maaken, ten einde daardoor de leerzugt op te wakkeren, en aan de vereischte beoefening der Geleerdheid de behulpzaame hand te bieden.

Het oudfte Stuk deezer Verzamelinge is het beroemde Gefchrift, van J. F. RINGELBERGIUS, vereenigd met dat van zynen gemeenzaamen Vriend D. ERASMUS, *de ratione ftudendi*. De geleerde TH. ERPENIUS, erkennende dat hy zyne vorderingen in de Geleerdheid grootlyks aan dit Gefchrift van *Ringelberg* verfchuldigd was, had dit dus met dat van *Erasmus* vereenigd, daar het ten zynen tyde reeds zeldzaam geworden was, in 't jaar 1622 op nieuw ter druk-

per-

perse aanbevolen, en daar het thans weder naauwlyks te bekomen was, heeft men 't raadzaam geoordeeld eene nieuwe uitgave op te leggen. Het komt hier te voorschyn, met de Voorreden van *Erpenius*, en daar by is gevoegd, de aanpryzende levensbeschryving van *Ringelberg*, door *Melchior Adami*, het loflyke getuigenis van *J. M. Gesnerus*, en het kort berigt dat *Chr. Saxius*, in zyn *Onomasticon Literarium* van deezen Geleerden gegeeven heeft. — By gelegenheid deezer vernieuwde uitgave, heeft men ook te gelyk herdrukt eenige andere Schriften over dit zelfde onderwerp, die 'er gevoeglyk en met nut nevens geplaatst konden worden. Te weeten: M. A. MURETI *Consilium de via ac ratione tradendarum disciplinarum;* G. J. VOSSIUS *de Studiorum ratione* in genere, et *de ratione*, *et ordine*, *universam legendi Historiam*, in specie, nec non *de Studiis instituendis;* etiamque C. BARLAEI *Methodus Studiorum*, *præscripta Ducibus Megapolensibus ad eorum Ephorum.* — Aan deeze verzameling van Schriften van vroegere Geleerden, is ook nog gehegt een *Elogium* TIBERII HEMSTERHUSII, voor 15 jaaren opgesteld en uitgesprooken, door den Oordeelkundigen D. RUHNKENIUS; waar in ons de egte trekken en vereischte bekwaamheden van een waar *Criticus*, of Letterkundig Beoordeelaar, onder het afbeeldzel van den doorschranderen *Hemsterhuis*, ten leevendigste afgemaald worden; terwyl die schildery tevens toont, welken weg men hebbe in te slaan, en te houden, om groote vorderingen in de Letterkunde te maaken. — Wyders heeft de Hoogleeraar *Scheidius*, aan 't hoofd van deezen Bundel, ook nog geplaatst de Voorreden van den Hoogleeraar J. L. MOSHEIM, voor J. F. NOLTENII *Lexicon Latinæ linguæ antibarbarum*, waarin de beschaavende beoefening der Latynsche Taal, tegens derzelver verwaarloozers, ten bondigste gehandhaafd, en de Jeugd, mitsgaders alle beoefenaars der Geleerdheid, ten sterkste aangemoedigd worden, om hun werk te maaken van zuiver en bevallig Latyn te schryven.

Inleiding in de Fabelkunde der oude Grieken en Romeinen, door CHRISTIAAN TOBIAS DAM, *Rector van het Koningl*y*k Gymnasium te Berlin. Naar den vyfden druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden, by* W. H. Gryp, 1786. *Behalven de Voorreden en 't Register*, 348 *bladz. In octavo.*

Dat de leergierige Jeugd, in het leeren der Griekfche en Latynfche taalen, niet alleen een regelmatig denkbeeld van die taalen zelfs met alle mogelyke kortheid moet ingeprent worden, maar ook, dat dezelve in 't byzonder, met opzicht tot de aardryksbefchryvinge, oudheden, tydrekeninge, gefchiedenisfen, enz. zeer veele doch duidelyke ophelderingen nodig heeft, indien dezelve met eenig voordeel de Schryvers, hen in handen gegeeven, gebruiken zal, is reeds meermaalen, met recht en naar waarheid, aangewezen. Dan het is ook niet minder waar, gelyk men in de Voorreden van dit werkje wel heeft aangemerkt, dat de Fabelkunde voor de Jeugd, die eenigen fmaak in Poëzy heeft, onontbeerlyk is, vooral, wanneer dezelve begeerig is, om de Dicht- en Tooneelftukken der Griekfche en Romeinfche Schryvers, ter opfcherping van hunne genie en fmaak, te leezen en te beftudeeren. Uit dien hoofde heeft de Berlynfche Rector *Dam*, de eerstbeginnenden, in deeze foort van Gefchiedkunde, deeze beknopte Inleiding aangeboden, opdat zy de zogenaamde Godheden, en de meest voorkomende Helden-Gefchiedenisfen, zich eigen kunnen maaken, maar tevens ook om hun aanleiding te geeven, om het geen onder zodanige beelden en omftandigheden ingewikkeld ligt, te ontwikkelen, en de denkwyze der oudheid een weinig nader te leeren kennen. In 't byzonder heeft hy zich toegelegd op de oudfte Fabelkunde, dat is, de verdichtfelen en verhaalen die in de Schriften van Homerus voorkomen, om dat dezelven niet alleen met veel oordeel verdicht is, en haare onontbeerlyke en veelvuldige nuttigheid heeft, by alle werken van kunst, die met verdichtfels iets te doen hebben, maar voornamelyk, omdat zy de eerstbeginnenden tot eene aanleiding kan ftrekken, hoe zy vervolgens de Schriften van Homerus in denzelfden zin leezen kunnen, in welken hy die gefchreeven heeft. Tot dit oogmerk kan dit werkje, 't welk doorgaans in een aangenaamen en voor de Jeugd bevatbaaren trant gefchreeven is, wel aangepreezen worden, om door de Lettergierige en Dichtminnende Jeugd op de Latynfche Schoolen gebruikt te worden.

Za-

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren, d'Arnaud, Mercier *en anderen der beste hedendaagsche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Kunstplaaten vercierd. Negende Deel. Te Amsteldam, by* A. Mens, Jansz. 1785. *In 8vo.* 263 *bladz.*

Dit Stukje bevat op nieuw drie Verhaalen, welker leezing van een leerzaam nut kan zyn. ——— Eene Engelsche geschiedenis, de lotgevallen van *Nancy* verhaalende, brengt den Leezer onder 't oog, het onvoorzigtige gedrag eener jonge Juffer, die, hoewel niet afwykende van den weg der eerlykheid, zig nogtans inliet in buitenspoorige vermaaken, die haaren goeden naam bezwalkten. Zy gaat eerlang eene geheime huwelyksverbindtenis aan met *Bentlei*, die hoopt zynen Vader vervolgens over te haalen, om dit huwelyk, schoon zeer ongelyk van middelen, goed te keuren. Haare leevenswyze, geduurende dien tyd, is van denzelfden aart; en 't gevolg hier van is dat een t'zamenloop van omstandigheden haar by *Bentlei* eindelyk ten hoogste verdagt maake; des hy haar een brief schryve, waarin hy haar van trouwloosheid beschuldigt, en te kennen geeft, dat zy voor altoos van hem moet afzien. Zulks stort haar in eene doodlyke krankte. In die omstandigheden vond haar de Oom van *Bentlei*, die met hem afgesproken was haar te zullen bezoeken, met oogmerk om haar over te haalen, om zig goedwillig van hem te laaten scheiden. Dan by dit bezoek erlangt de Oom zo ontegenzeggelyke bewyzen van haare onschuld, dat hy haare voorspraak op zig neemt, en vertrekt om *Bentlei* af te haalen. Maar op de komst van *Bentlei* is *Nancy* in doodsnood; naauwlyks opent ze nog de oogen met kennis, drukt hem de hand, ziet hem voor een poos sterk aan, en sterft in zyne armen. *Bentlei* is verwoed, en 't komt eerlang zo verre, dat hy in een dolhuis opgeslooten worde, alwaar hy, na verloop van twee jaaren, zyn ongelukkig leeven eindigt. ——— Men ziet hier, aan de eene zyde, de nadeelige gevolgen van een onvoorzigtig gedrag, dat den schyn van het kwaad niet behoorelyk schuwt; en aan de andere zyde het rampzalige gevolg van eene al te ligte neiging tot ergwaan. ——— Op dit verhaal volgt eene Hoogduitsche Geschiedenis, getyteld *Gustav Lindau*; doch van deeze, uit het Hoogduitsch van den Heer *Meizner* overgenomen, voor dat de Nederduitsche vertaaling van 's Mans *Leerryke Verhaalen* het licht zag, zullen wy, by eene recensie daar van, gewag maaken; des wy dezelve hier niet behoeven te melden. ——— Hier by komt ten laatste eene Fransche Geschiedenis, welker hoofd-

hoofdperfoonaadje is *Julia*; eene op het Land Godsdienftig opgevoede Juffer, maar die te Parys, onder den fchyn van eene befchaafder opvoeding te zullen erlangen, en in de hoop van haar fortuin te maaken, jammerlyk verleid wordt; 't welk ten gevolge heeft, dat zy op de fchandelykfte wyze den weg der ongebondenheid bewandelt; van welken zy egter ten laatfte, tot troost haarer Famille, nog weder te regt gebragt wordt; waar op zy, zig in een klooster van de geftrengfte Orde begeeven hebbende, een twintigjaarig boetvaardig Godsdienftig leeven ten einde bragt. Deeze gefchiedenis verleent eene reeks van leerzaame waarfchouwingen, zo voor de Jeugd, als voor dezulken, wien derzelver opvoeding is aanbevolen; en fchetst eene verfcheidenheid van tafereelen, die de Deugd en de Ondeugd in het juiste licht plaatzen. Tot eene proeve dier tafereelen verftrekke het volgende, waarin ons de heuchelyke wederkomst van *Julia* by haaren Vader, den braaven *de Gourville*, en 's Mans fterfbedde, gemaald word. ——— Haar Broeder, naamlyk *Daumal* geheeten, (hebbende hy zyn geflachtnaam, op Zusters fchandlyk gedrag, veranderd,) had *Julia* toevallig ontdekt; met blydfchap was hy gewaar geworden, dat ze reeds eenigermaate tot inkeer gekomen was; hy had haar hierop ten goede verfterkt, en voorts bewoogen om met hem te gaan, ten einde Vader, door haare wederkeering, te troosten. Aan 't huis gekomen zynde, daar hy zig bevond, begaven ze zig na zyn vertrek.

„ DAUMAL, (dus vervolgt het verhaal) treed de eerfte in. Wel nu, myn waarde Zoon, fprak de Grysaart, hebt gy die ongelukkige Zuster gevonden, die my zal doen fterven? Hier is zy, riep JULIA, zich driftig voor het bed aan de zyde haares Vaders nederwerpende, hier is die onwaardige dochter, die fchandvlek harer Ouderen, onwaardig om langer te leven, zy komt om aan uwe voeten te fterven.... Myn dochter, antwoordde de oude man, haar zyne hand toereikende,.... gy hebt my den dood aangedaan.... Is het mooglyk, dat ik u wederzie... Zyt gy het?... Ja Vader, zeide zy, ik ben het, die myne afkomst heb kunnen vergeeten; maar heden herinner ik my dezelve, en van nu af aan zal ik trachten myn leven te beteren, en alles wat in myn vermogen is aanwenden, om boete te doen voor myne misdaad. Ik heb God, de natuur, myne familje en myne eer beledigd: ik ben enkel hier gekomen om u te zien, u te aanbidden, en om u te verklaren, dat myn hart u en myne ongelukkige moeder geftadig bemind heeft. Ach konde ik my voor de weereld, voor het daglicht, en voor my zelve, verbergen! Myn befluit is genomen; ik zal in een klooster den nederigften ftaat aanneemen, aldaar myn leven eindigen, en God en u om eene eeuwige vergifnis fmeeken; ô myn Vader, weiger niet my weder aan te neemen; laat my niet fterven zonder uwe vertroostinge; dit

zeg-

zeggende, bedaauwde zy met hare tranen de handen van haren Vader. De Heer DE GOURVILLE, door het berouw van JULIA getroffen, antwoordde haar; myne dochter, ik zie de traanen van uw berouw, zou ik onverbiddelyker zyn dan God? immers heeft hy gewild, dat wy vergeeven zouden. Uw berouw is oprecht? —— Ach, myn Vader, zeide zy, ik bezwyk onder myne wroegingen; ik voel myn schuld op 't allerlevendigst; ik kan, dit weet ik, door myn dood, de schande van myn leven niet boeten; maar laat my, ten minsten, uwe dochter zyn, laat my zonder dien naam niet sterven. —— De Heer de GOURVILLE omhelsde JULIA, mengde zyne tranen met de haren, en drukte haar tegen zyn hart: gy zyt, myne dochter, zeide hy, ik heb u weder gevonden, ontvang nu ook myn laatsten levenssnik. —— Neen, Vader, neen, riep JULIA, waarom zoudt gy sterven? leef, om te zien dat ik u altoos heb lief gehad! ô dat ik, ten minsten, uwes waardig sterve!

„ Eene sterke aandoening van droefheid en vreugde was ten uiterste nadeelig voor de gezondheid van den Heer DE GOURVILLE. JULIA bleef aanhoudend by 't bed hares Vaders, om hem alle mogelyke hulp toe te brengen. Eindelyk voelde de Grysaard zyn einde naderen. —— Ik zie, myne kinders, zeide hy, dat gy weent; maar moeten wy het leven niet wedergeven aan hem, van wien wy hetzelve ontvangen hebben? Ik sterf vergenoegd, nu ik weet dat de oogen van myne JULIA geopend zyn over haare dwaalingen. Myne dochter kent thans de geheele waarde der deugd, en deze verschaft niets dan gelouterde vermaken. Gy zult beproeven en zien, dat alle de beguichelingen der weereld niet opweegen, tegen het geluk van zich niets te verwyten te hebben, en den vreede der ziele te bezitten; doch dit geluk komt van God alleen. ô Myn God! vervolgde de oude man, ô myn weldoener, verlaat myne kinderen niet; neem hen in uwe hoede en toeverzicht, laaten ze in u hun steun vinden: ik neem toevlucht tot uwe goedertierenheid; vergeef my myne zonden, ô myn God! myne ziele hoopt op uwe barmhartigheid!

„ De Heer DE GOURVILLE drukte JULIA en DAUMAL telkens aan zyn hart, hief de oogen dikwyls ten hemel, en liet op zyn gelaat eene tederheid en vergenoegdheid blyken, welke ten troost en ter vermaninge strekte van alle de genen die hem omringden. Hy ontving de kerkgerechten met de Godsdienstige aandacht van eene ziel, die steeds deugdzaam en godvreezend geweest is; en na zyne kinderen nogmaals gezegend te hebben, stierf hy in hunne armen, als of hy in een zagten slaap viel; de vroomheid en de onschuld van zyn leven schenen nog op zyn gelaat te zweven."

Dit vergenoegd sterfbedde, van den deugdzaamen DE GOURVILLE, treft, in deeze Geschiedenis, te sterker, om dat 'er

even te vooren verhaald is het wanhoopige sterven van Mevrouw DE SAUVAL, die, door haare heillooze aanzoeken, JULIA verleid en in 't bederf gesleept had; 't welk haar, na haare schuld bekend, en JULIA benevens DAUMAL om vergiffenis gesmeekt te hebben, onder de bitterste wroegingen, met een afgryzelyk gegil, den geest doet geeven.

Therese en Faldoni, of Brieven van twee Gelieven te Lyon, uitgegeeven door den Heer LEONARD. *Uit het Fransch vertaald. Twee Deelen. Met Plaaten. In 's Hage, by* J. van Cleef, 1785. *in 8vo.* 522 *bladz.*.

Hoe duidelyk zich de smaak der Natiën in de voortbrengselen van het vernuft onderscheidt, blykt ons weder uit deeze Verzameling van Brieven. Zy behelzen eene zeer treurige Geschiedenis, en ondertusschen is 'er dat zwaarmoedige niet in, dat dit soort van Geschriften in Duitschland kentekent. De Franschen zyn, oorspronggelyk, niet voor het droefgeestige geschikt, en in deeze Geschiedenis worden de droevige tooneelen genoegzaam door vrolyke afgewisseld. Met dit alles, (want wy kunnen ons hier niet breeder inlaaten, om door voorbeelden het Characterizeerend onderscheid aan te wyzen, tusschen den Duitschen en Franschen smaak, en wilden den aandachtigen Leezer maar eenen wenk geeven.) Met dit alles, behoort deeze Geschiedenis onder het schadelyke soort van Boeken. Zo om den gantschen aanleg als om het ongelukkig einde. De Vader van het Meisje is een Dwingeland. *Faldoni* en *Therese* zyn smoorlyk op elkanderen verliefd, en schieten, ten slot, elkander dood. Hoe veel kwaads is hieruit niet te leeren door dat slag van Leezers, die, alleen, met genoegen, de dweeperyen der Liefde, in alle haare werkingen en wendingen, kunnen beschouwen, en zich verleedigen, om, met Schriften van dien aart, hunnen tyd door te brengen? Onze Leezers mogen, uit den volgenden korten inhoud, over ons gevoelen vonnisfen.

Therese, dan, is eene zagtäartige, gevoelige en deugdzaame, jonge Juffer: zy heeft te Parys, by haare Nicht *Constance* zich eenigen tyd opgehouden hebbende, kennis gekreegen aan zekeren *Faldoni*, een Jongman van geringe middelen, van een verwilderd gedrag, en (zo als men gewoonlyk in de waereld zegt) van een goed hart. Deeze Knaap hadt zich, 't welk egter vry laat aan den dag komt, voortyds, omtrent de Sexe, gantsch niet behoorlyk gedraagen. *Therese*, hier van onkundig, gaat met hem eene Briefwisseling aan, welke ten natuurlyken gevolge heeft, dat de Liefde vast dieper en dieper inkankert in de harten deezer twee jonge Persoonen. Deeze Liefde wordt, ondertusschen, zorgvuldig voor Vader en Moeder bedekt gehouden, en zeker goedaartig Priester is, voor

een

een tyd lang de eenige vertrouwde deezer Gelieven. De Vader van *Therese*, een hard, ftug en geldzuchtig Man (*), hadt haar, ondertusfchen, een ryk Heer, pas uit de Indiën aangekomen, ten Echtgenoot voorgefteld. Het gevolg hier van is ligt te raamen. Droefheid, wanhoop, en verbittering, tegen den Vader, fpruiten hier uit voort. Middelerwyl ontdekt *Faldoni*, op eene regt dolle wyze, zyne Liefde aan de Moeder van *Therese*. Deeze goede Vrouw wordt daarop de vertrouwde der jonge Gelieven. De Vader hadt *Therese* den tyd van een half jaar uitftel gegeeven, om met den Oost-Indifchen Heer te huwen. De Moeder komt daarop te fterven, en *Therese* geraakt geheel beroofd van allen toeverlaat. Haar Vader ontdekt haare Liefde, ftrykt *Faldoni* heftig door, en de grootfte wanhoop dryft, naa eenige tusfchenkomende Tooneelen, het paar op een beftemd uur na de Kerk, waar zy elkander doodfchieten voor het Altaar.

Intusfchen moeten wy, hoe zeer wy de fchadelykheid van deeze foort van Gefchriften beweeren, erkennen, dat dit Gefchrift, betreffende den ftyl, taal en fchikking, lof verdient, en dat het jammer is, dat hy, die zich zo wel verftaat op het fchilderen der hartstochten, geen onfchadelyk Onderwerp voor zyn keurig penfeel heeft uitgekoozen.

Se-

(*) „ Dit is juist het ondeugend Contrast, zo wel in veele Romans, „ als in onze Nederduitfche Klugtfpelen, dat de Vaders bykans altoos als „ Dwingelanden, Ongevoeligen en Gierigaarts worden ingevoerd, en dus „ wordt het Vaderlyk Gezag, zo hoog noodig in eene Burgerlyke Maatfchappy, ontzenuwd en gekrenkt, —— daar elke dolle Jongen, en minziek „ Meisje, zich verbeeldt, dat hunne Vaders bykans Gedrogten der Schepping „ zyn, en hun zelve, hoe zeer ten onrechte, voorftellen, als gulhartigen, „ teder gevoeligen, enz. enz."

Senneval, of het Schildery des menfchelyken levens, vertoonende een figuurlyk veld van hartstochtelyke tafereelen, onvoorbeeldelyke lotverwisfelingen, beproevingen van deugd en ondeugd, zwakheden, gebreken, voor- en tegenfpoeden, en alles wat men op onderfcheidene trappen des ouderdoms, in den kring der menfchelyke maatfchappy, kan ondergaan. Gevonden onder de nagelatene gefchriften van den Heere AROUET DE VOLTAIRE. *Onder de Zinfpreuk:* Quis est homo? Omnis est; nihil est. *In 's Gravenhage, by* H. H. van Drecht, 1785. 2 *Deelen. In groot octavo.*

Deeze Roman, die men voorgeeft, uit de pen van den Heer *de Voltaire* voortgevloeid, of ten minften onder zyne nagelatene Gefchriften gevonden, te zyn, (waaraan wy echter zeer

twy-

twyfelen, omdat wy 'er niets van die geestige trekken in vinden, welke de Schriften van den Heer *de Voltaire* zo byzonder kenschetzen, schynt ons eigenlyk ingericht te zyn, om te doen zien, dat een al te groote gevoeligheid van hart, wanneer dezelve door geene behoorlyke ondervinding van de waereld bestierd wordt, jonge lieden dikwils de onvoorzichtigste en onbedagtzaamste stappen doet begaan, die hen in een zee van rampen en onheilen storten. Dit wordt ons onder eene gestadige afwisseling van aandoenelyke tooneelen der deugden, gebreken, en zwakheden van den mensch voorgesteld, terwyl de geduurige verwarring, uit de verschillende betrekkingen van de banden van 't bloed, der natuur, en der vriendschap ontstaande, en zich by 't slot deezer Geschiedenis ontwikkelende, de aandacht en leeslust by aanhoudendheid gaande houdt, en de hartstochten van het mededoogen opwekt en gaande maakt. Wy kunnen echter niet ontveinzen, dat wy deezen Roman niet gaarne aan jonge lieden, van een aandoenlyk gestel, zouden aanbeveelen, om dat zy ons het menschelyk leeven alleen van de donkere zyde vertoont, en den held en heldin van dit tooneel, Senneval en Sofia, twee jonge lieden van het edelst Karakter, niet alleen met allerleie rampen en wederwaardigheden laat worstelen, maar zelfs dàn, wanneer zy eindelyk de haven van hunne begeerte veilig denken in te steevenen, by de ontknooping van hunne afkomst, in hunne wenschen voor altyd te leur stelt. Dit vervult de ziel met eene sombere droefgeestigheid, en ontevredenheid met de schikkingen der Voorzienigheid, die, wanneer zy eens het hart hebben ingenomen, de geneugten van het leven vergiftigen, en ons onbekwaam maaken ter vervulling van de plichten der samenleeving; en uit dien hoofde oordeelen wy soortgelyke Romans, schoon zy al niets in zich hebben dat de zeden kwetst, echter zeer nadeelig voor jonge lieden, by wien men deeze ongelukkige gesteldheid zo veel mogelyk moet trachten voor te komen, in plaatse van dezelve door soortgelyke Romans, die zy zeer wel ontbeeren kunnen, te voeden en aan te kweeken.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Onderwys in den Godsdienst, *door* J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Th. et Phil. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Ill. Athen. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam*; *mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Zesde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart 1785. *In gr. octavo*, 536 *bladz.*

In dit Deel achtervolgt de Hoogleeraer *van Nuys Klinkenberg* zyne, in 't voorige Deel aengevangen (*), ontvouwing van het geschiedkundige der Openbaringe; diestyds gebragt tot op het invoeren der Koninglyke Regeeringe over Israël, waermede gevolglyk dit Deel begint. Het behelst des, naer des Hoogleeraers geschiedverdeeling in vier tydvakken, de vyf overigen, te weten: de geschiedenissen der Israëlleren (6.) Van de invoering der Koninglyke Regeeringe tot de scheuring onder Rehabeam: (7.) Onder de Koningen zo van Juda als van Israël, tot op de Babylonische gevangenis. (8.) Onder de Babylonische gevangenis. En (9.) van de wederkeering uit Babel, tot op den tyd van Christus; waarby dan, laetstlyk (10.) komen de geschiedenissen van het Nieuwe Testament; behelzende het leeven van Jezus Christus; de stichting der Christelyke Kerke en derzelver uitbreiding, eerst onder de Jooden, en daerna onder de Heidenen. — Zyn Hoogeerwaerde ontvouwt dit geschiedkundige op ene zo wel ingerichte manier, dat hy ene beknopte en tevens in zyne soort volledige schetse van de gewigtigste voorvallen levere, welke tevens geschikt is, om de opmerkelykste gebeurtenissen oordeelkundig in haer juiste licht te plaetzen. Men oordeele hierover enigermate uit 's Mans voorstel wegens de invoering der Koninglyke Regeeringe onder Israël, volgens I Sam. VIII; het welk aldus luid.

„ Zie

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 465.

,, Zedert hunne aenkomst in Kanaan hadden de Israëllers, onder God zelven, in eene vrye Gemeenebest Regeering geleevt. —— SAMUEL was de laetste Richter. Hy had Israël uitmuntende diensten beweezen. Onder Gods blykbaeren bystand, had hy hen verlost van de overheersching der Philistynen. Hy bekleedde het Rechterampt 41 jaeren lang, 1 Sam. VI. 1 VII. 2, met allen mogelyken yver. —— Evenwel de Israëllers wisten eene schynbaere aenleiding te vinden, om, op het invoeren van eene Koninglyke Heerschappy, zeer onbedachtzaem aen te dringen.

,, De gewoone verblyvplaets van SAMUEL was te Rama. —— Om het volk des te meer gemak toe te brengen, had hy zich de moeite gegeeven van 's jaerlyksch het land rond te reizen, om de Rechtzaeken te beslisschen; vooral hield hy zich, eenigen tyd, te Bethel, te Gilgal en te Mizpa, op, op dat ieder, met zyne klachten en bezwaeren, aldaer by hem komen konde. —— Met het klimmen zyner jaeren begon dit reizen hem lastig te vallen. Hy stelde daerom zyne Zoonen tot Onderrigters aen, om het land, ter handhaeving van recht en gerechtigheid, rond te reizen. —— Dan deeze zoonen gedroegen zich gantsch anders, dan de braeve Vader; zy lieten zich, door eigenbelang, vervoeren, om veelerley onrechtvaerdigheden te pleegen.

,, Over dit wangedrag van SAMUELS ontaerte zoonen was het volk, met reden, zeer onvergenoegd; maer zy handelden zeer dwaeslyk, toen zy daeruit aenleiding naemen, om het Gemeenebest, met het willekeurig bestuur van eenen Monarch, te verwisselen. —— De Israëllers hadden alle recht en reden, om te vorderen, dat SAMUEL's zoonen van hunne waerdigheeden ontzet, en zelvs openlyk gestraft wierden. Maer kan men iets onbezuisder uitdenken, dan dat zy SAMUEL hunnen Richter, om het wangedrag zyner zoonen, alle verdere onderwerping weigerden, en de geheele Regeeringsform, in eene Monarchy, veranderd wilden hebben?

,, Door deeze omwenteling versmaedden zy een zonderling voorrecht, en maekten zich schuldig aen eene schreeuwende ondankbaerheid, omtrent den hoogen GOD zelven. —— De HEER zelvs had hen, onder zyne onmiddelyke bescherming, aengenomen; God zelvs was hun Koning, die de Regeering deezer Staten, in eenen byzonderen nadruk, had op zich genoomen. Zy leevden onder de

THEO-

THEOCRATIE of Gods-Regeering, en dit was een uitsluitend voorrecht, met het welk zy, boven alle andere volken, verwaerdigd waeren. ——— Zy werden, door den HEER zelven, als een vry en onafhanglyk Volk, in de gedaente van een Gemeenebest, geregeerd. De wetten, door den dienst van MOSE voorgeschreeven, waeren de Maximen van deezen Staet; aen het gehoorzaemen van deeze wetten, was de voorspoed der Natie verbonden, en van niemand hadden zy eenige willekeurige beveelen af te wachten.

„ In de plaets van zulk eene bevoorrechte Regeeringsform, verkoozen de onbezuisde Israëllers de willekeurige overheersching van een Monarch. ——— Welk eene dwaesheid? Welk eene ondankbaerheid? ——— Men dacht in 't geheel niet aen de geduchte nadeelen van eene eigendunkelyke Regeering, en aen de schroomelyke gevolgen der oppermacht, wanneer zy in de handen koomt van iemand, die 'er misbruik van maekt.

„ 'Er is geen twyffel aen, of SAMUEL zal de onbezuisde meenigte gepoogt hebben tot reden te brengen, en alle middelen aengewend, om den opstand te dempen. — Maer ziende, dat 'er niets aen te doen ware, bad hy den HEER om noodige wysheid in deeze zorgelyke omstandigheid.

„ Dan de HEER gelastte SAMUEL, dat de onbezuisde eisch der Israëlleren, by wys van toelaating, zou worden ingewilligd. ——— SAMUEL deedt het volk deeze verklaering, maer schetste hun, op Gods bevel, te gelyk een merkwaerdig tafereel, van alle de onaengenaeme en nadeelige gevolgen eener Monarchaele Regeering. Hy vertoonde hun, op eene zeer aendoenlyke wys, hoe zy hunne Vryheid, dat onwaerdeerbaer voorrecht, geheel verliezen zouden, en onderworpen zyn aen de grillige beveelen van eenen eigendunkelyken Gebieder. Hy teekende hun de slaverny met de allerlevendigste verwen; de verdrietige mishandelingen, welke zy zouden moeten ondergaen; alle de laege diensten, welke zy zouden moeten verrichten; alle de verachting, welke zy zouden moeten dulden, zo menigmael het den Monarch zou goeddunken, misbruik te maeken van zyne Oppermacht. Hy bracht hun onder 't oog, hoe zy zichzelven alle die onheilen zouden te wyten hebben, welken uit hunne onbezuisde begeerte, ten eenigen tyd, zouden voortvloeien.

„ Maer 'er was geen doen aan. De Israëllers bleeven on-

verzettelyk. In weerwil der plechtigste betuigingen van den ontroerden SAMUEL, dien Vader des Vaderlands, schreeuwden zy met een woest getier, om eenen Koning. ——— Dit bewoog hem, den HEER andermael te raedpleegen. De HEER antwoordde hem, in eene Openbaering, dat het volk nu genoeg gewaerschouwd waere, dat hunne onbezuisde eisch zou worden ingewilligd, en onderrichtte hem tevens, hoe hy, by het verkiezen en aenstellen van den begeerden Monarch, handelen moest. ——— SAMUEL bragt deeze Goddelyke boodschap tot de muitende meenigte, en scheidde de vergadering, met belovte dat hy hen eerlang weder zoude zaemenroepen, om hun den Koning, dien de HEER verkoozen had, plechtig voor te stellen."

De Hoogleeraer geeft hierop voorts een beknopt verslag van SAULS zalving door SAMUEL, zyne voorstelling aan 't Volk in ene plechtige Volksvergadering te Mizpa, en zyne huldiging tot Koning te Gilgal; waer mede SAUL de teugels der Alleenheersching in handen kreeg; en waerop SAMUEL zyn Rechterampt, met ene openbare en plechtige Redenvoering, nederlei.

„ Deeze merkwaerdige redenvoering, vervolgt de Hoogleeraer, bestondt in drie hoofddeelen. ——— Eerst droeg hy alle de rechten en voorrechten, welke aen de Koninglyke Majesteit verbonden zyn, aen SAUL op. Daerna deedt hy verantwoording van zyne handelingen, geduurende al dien tyd, dat hy het Rechterampt had waergenoomen, om plechtig te betuigen, en het nageslacht te doen weeten, dat hy, in zyn ampt en plicht, getrouw geweest waere, en geene gelegenheid gegeeven hadde, tot deeze groote staetsomwenteling. Vervolgens verklaerde hy nog eens en ten overvloede, dat de eisch der Israëlieren, om eenen Koning, zeer onbetaemelyk geweest waere, met betuiging, dat zy zelve, voor de gevolgen, aenspraekelyk waeren. Hy besloot, met eene ernstige vermaening, om God te vreezen en den Koning te eeren."

's Heilands verzoekingen, in de woestijne. Door H. VAN HERWERDEN, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 236. *bl. in gr. octavo.*

Het onderwerp, hier door den Eerwaerden *van Herwerden* behandeld, word, gelyk bekend is, door kun-

kundige Uitleggers der Heilige Schriften zeer verschillend beschouwd; en 't valt bezwaerlyk éne dier verschillende uitleggingen zo volkomen toe te vallen, dat het welwikkend oordeel 'er ganschlyk in beruste. Men kan, by aldien men 'er toe genegen zy, daervan op nieuw ene proeve nemen, met het nagaen dezer bedenkingen; waer in de Eerwaerde *van Herwerden*, zich aen de letterlyke verklaring houdende, het 'er inzonderheid op toe legt, om de Verzoekingen op te helderen, en ze in zodanig een licht te plaetzen, dat men dezelven, zonder zwarigheid, kunne aenmerken, als wezenlyk gebeurde zaken; welker overweging hy voorts tot een leerzaem gebruik doet dienen; in welk alles 's Mans oordeelkundige oplettendheid doorstraelt.

Na enige korte aenmerkingen over het onderscheiden verhael der Euangelisten voorgesteld te hebben, vangt hy zyne beschouwing der gebeurtenisse zelve aen, met een onderzoek of ons de Euangelisten een verhael doen van ene zinnebeeldige vertooning of een gezicht, dan wel van wezenlyk gebeurde zaken. Hier aen hecht hy ene overweging van de voorloopige gebeurtenissen, die tot deze Verzoekingen den weg baenden: benevens ene algemene opheldering van die verzoekingen, en des Heillands gedrag onder dezelven. Voorts gaet hy elk der drie verzoekingen afzonderlyk na; en vestigt wyders het oog op de uitkomst der verzoekingen. By deze ontvouwing van het Geschiedverhael komt vervolgens nog ene naspooring van de einden der verzoekingen en derzelver uitkomst. Laetstlyk word dit Geschrift besloten, met ene overweging der aengelegenheid van deze geheele gebeurtenis, en het verscheiden nut, dat derzelver beschouwing oplevert. ——— Om het geheele beloop van zyne gedachten over dit onderwerp, ten beknopste, voor te dragen, zullen wy den Lezer het hoofdzaeklyke zyner algemene ophelderinge mede deelen.

Wat den *Verzoeker* betreft, deze was „ de Satan, het hoofd der afgevallen Engelen." —— En omtrent de natuur zyner verzoekingen staet in agt te nemen, dat het hem onmogelyk was op 's Heillands geest, waer in ook geen beginzel van verdorvenheid was, te werken. „ Hierom bleef 'er voor den Satan niets anders overig, dan Hem, gelyk den eersten Mensch, met schoonschynende voorstellingen aan te komen, en, het gene in zichzelven onbetamelyk was, onder eene gedaante van betamelykheid voor te dragen, en wel met zulk ene list, dat 'er de uiterste bedachtzaamheid noodig was, om het kwaad, dat 'er achter schuilde, te on-

 der-

derkennen; eene wyze van voorſtelling dus, welke juist geſchikt was, om het verſtand van zyn rechte voorwerp af te trekken, en daardoor in den wil ongeregelde neigingen te verwekken." —— Vraegt men na het doel des Verzoekers? „ Hy bedoelde in alle zyne verzoekingen niets anders, dan JESUS tot de eene of andere daad te vervoeren, die, of op zich zelve onbetamelyk, of althands, met zyne aangenomene betrekking, ſtrydig was; en langs dien weg te verhinderen, dat JESUS niet voor Gods Zoon en de Christus kon erkend worden, en te verydelen het geheele werk der verloſſing, waartoe deze in de wereld gezonden was." — In welke gedaente verſcheen de Satan? Niet in zyn eigen, zegt onze Leeraer, maer in die van een anderen perſoon, waerom ook JESUS hem niet kende, dan by de laetſte verzoeking; doch 't is niet vast te bepalen in welk ene gedaente. Dat hy zich vertoond zou hebben in de gedaente van een Engel des Lichts, is by zyn Eerwaerden niet aennemelyk, veel eerder denkt hy, „ dat de Satan, by afwiſſeling, zulk eene perſoons-gedaante aangenomen heeft, als met zyne verſchillende voorſtellingen het best ſtrookte: daar 'er toch geene reden is om te ſtellen, dat hy, van de eerſte tot de laatſte verzoeking, JESUS beſtendig bygebleeven zy." Wat verder aengaet de wyze, op welke de Satan zyne verzoekingen beleid hebbe, hieromtrent merkt de Eerwaerde *van Herwerden*, het volgende aen.

„ Voor eerst, dat hy zekere waarheden, welke aangaande den Verloſſer in de Voorzeggingen begrepen waren, overneemt, als ware hy daarvan overtuigt; om zich zo veel meer te verbergen en zyn oogmerk te zekerer te bereiken. De Verloſſer nu kwam daarin voor als Gods Zoon, de Christus: en van denzelven moest men verwachten, dat Hy wonderen zou doen; dat de Engelen, in gevaaren, Hem ten dienſte zouden ſtaan; en dat Hy over de Koningryken der Aarde heerſchen, en in dit alles, de heerlykheid van zyn perſoon, als Gods Zoon en de Christus, blykbaar worden zou. Het een en ander nu onderſtelt de Duivel in zyne verzoekingen, en bedient 'er zich van In de eerſte vordert hy een wonderwerk; in de tweede grondt hy zyn eisch op de belofte van de beſcherming der Engelen aan den MESSIAS gedaan; en in de derde doet hy Hem een aanbod van de Koningryken der wereld.

„ In de tweede plaats, richtte hy zyne verzoekingen in, naar gelang van 's Heilands verſcheidene betrekkingen,

Zy-

Zyne verzoekingen hadden opzicht, tot de twee gewichtige grondwaarheden, welke by den doop, aangaande JESUS, verklaard waren; namelyk, dat hy was Gods Zoon en de Christus. In de twee eerste verzoekingen valt hy aan op JESUS Godlyk Zoonschap; en in de laatste op zyne Koninglyke waardigheid als den CHRISTUS, den gezalfden Koning. Omtrend het eerste deed hy hem twee verzoekingen, juist naar de twee denkbeelden, die in den naam van Zoon van God opgeslooten zyn; namelyk dat Hy der Godlyke natuur deelachtig is, en dat God op Hem, als Vader, de naauwste betrekking heeft: hy vorderde, by de eerste verzoeking, dat JESUS een blyk gaf van Godlyk Alvermogen, door uit Steenen Brood te doen worden; en by de tweede, dat Hy gelegenheid gaf dat de Vader zyne voorzorge en liefde voor Hem, als zynen Zoon, betoonde; wanneer het dus, op alle wyzen, blyken zou, dat Hy, inderdaad, Gods Zoon was.

„ Ten derde, heeft hy zyne verzoekingen zoo ingericht, dat hy getracht heeft alle de hoofdbegeerlykheden, waarvoor de menschelyke natuur vatbaar is, in JESUS gaande te maaken; en dus, hoe zeer het vruchteloos was, en noodwendig zyn moest, niets onbeproefd gelaaten, om Hem, op eene of andere wyze, ten val te brengen."

Voorts komt nog in overweging de tyd, waer in deze verzoekingen afgeloopen zyn, welke niet uitdruklyk gemeld word. Het Euangelisch verhael geeft, naer 't inzien van zyn Eerwaerden, geen aenleiding, om dezelven binnen den tyd van énen dag te bepalen, of te stellen, dat de Satan den Heilland van de eerste tot de laetste bestendig bygebleven zy; maer veel eer om te denken, dat 'er, althans, tusschen de tweede en derde verzoeking, eenige tyd verloopen zal zyn.

„ Letten wy, zegt hy, op het beloop der gebeurtenissen; zo is het blykbaar, dat JESUS, na de veertig dagen en nachten ten einde geloopen waren, en Hem hongerde, niet langer in de Woestyne gebleven is; en Hy dierhalven, terstond na dat de eerste verzoeking was afgeloopen, naar Jerusalem gereist zy, wanneer 'er geen de minste waarschynlykheid is, dat de Verzoeker zich van Hem zou verwyderd hebben.

„ De twee eerste verzoekingen hadden ook een naauw verband met elkanderen, en betrekking tot het zelfde stuk, namelyk JESUS Godlyk Zoonschap; ja zelfs het antwoord op de eerste gaf de aanleiding tot de tweede. Daarenboven

ven nadien de eerste een goede gedaante hebben kon, als begeerde de Verzoeker daar by, om door een wonderwerk overtuigd te worden, dat JESUS Gods Zoon was, zou kon hy nog verborgen blyven; want het voorstel was van dien aart, dat JESUS wel redenen konde hebben om het niet in te willigen, maar daar uit nog geen kwaad oogmerk bleek, in hem, die het deed. Eindelyk konden ook de twee eerste verzoekingen, onder de gedaante van denzelfden persoon, die hy had aangenomen, gedaan worden.

„ Maar geheel anders was het met de derde verzoeking; by deeze viel hy JESUS aan, niet als Gods Zoon, maar als den CHRISTUS, den beloofden Koning Israëls. By de tweede verzoeking had hy JESUS een voorstel gedaan, dat hem duidelyk verriedt, en dus ook zynen toeleg om Hem tot een zondige daad te brengen, namelyk dat Hy zich, door zich van de tinne des Tempels neder te werpen, moedwillig in gevaar begeven zou. Hy kon dierhalven niet verwachten, dat, vermids nu zyn boos opzet kenbaar was geworden, hy met een derde voorstel iets zou vermogen. Dit maakte het dan noodzaakelyk dat hy afliet, en, by een nieuwen aanval, zich als een ander persoon voordeed." —— In de nadere verklaring dezer derde verzoeking is onze Leeraer niet vreemd van te denken, dat de Satan toen voorgekomen is onder de persoonsgedaente van een Engel des lichts; en wel van zodanig een Bestel-Engel, als aen welken de Jooden geloofden, dat de heerschappy over zekere landen, en wel byzonder over de Koningryken, gegeven was. „ Misschien heeft hy zich, (voegt 'er zyn Eerwaerde nog by,) willen voordoen als den Archangel, den Oversten der Engelen, den Engel des Verbonds, die den Jooden uit de geschiedenissen des Ouden Testaments bekend was, en van welken zy een groot, doch onbepaald, denkbeeld maakten."

Laetstlyk heeft de Eerwaerde *van Herwerden*, omtrent 's Heillands gedrag onder alle de verzoekingen, nog deze opmerkingen.

„ De Duivel grondde zich, in alle zyne eischen, op de heerlykheid van JESUS persoon, en drong ze uit aanmerking daarvan aan. JESUS daarentegen handelt in alles als mensch; en antwoordt, wat Hem, ingevolge de betrekking, waartoe Hy zich vernederd had, betaamde.

„ Immers dit zelfs, dat Hy telkens reden gaf, waarom Hy in de gedaane voorstellingen niet bewilligde, is ee-

eene nedrige gedraging, voegende aan Hem, die den mensch was gelyk geworden; daar Hy anders, als Gods Zoon aangemerkt, niet aan eenig schepzel zou antwoorden van zyne daaden.

„ Letten wy op den inhoud van zyne antwoorden: Hy, schoon de voorstellingen berispelyk waren, laat geen enkel woord van bestraffing hooren, (uitgezonderd in de derde verzoeking, toen zich de Satan kenbaar gemaakt had,) en dat wederom overeenkomstig de gemelde betrekking, volgens welke Hy het tegenspreeken van zondaren had te verdraagen, en lydzaamheid te oeffenen.

„ Vervolgens; niettegenstaande Hy, als Gods Zoon, op zyn eigen gezag kon geloofd worden en uitspraak doen, beroept Hy zich echter telkens op het gezag der Schrift.

„ Eindelyk meldt Hy ook niets van zyn Godlyk Zoonschap, noch van zyne waardigheid als de gezalfde Koning, waaruit de verzoeker zyne beweegredenen ontleend had; maar brengt hem in elken antwoord onder het oog, wat God, aan ieder, in zyne wet bevolen had, en wat dierhalven ook zyne verpligting was, nu Hy onder de wet gekomen was."

Leerredenen van J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Tweede Deel. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg. *Behalven de Voorreden,* 431 *bladz. in gr. octavo.*

Acht Leerredenen over de volgende onderwerpen. *De menschwording van Gods Zoon.* Joh. I. 14. *Het onderrigt, dat Jesus Christus ons gegeven heeft omtrent God.* 1 Joh. V. 20ª. *De volharding in de ondeugd sluit den mensch buiten, en maakt hem ongeschikt voor den Hemel.* Gal. V. 19-21. *Davids Egtbreuk met Bathseba, en moord van Uria, een voorbeeld ter onzer waarschuwing.* 2 Sam. XI. 27ᵇ. *De schuldbelijdenis van David, een voorbeeld ter onzer navolging.* 2 Sam. XII. 13ª. *De waarheid en het gewigt der opstanding van Jesus.* 2 Tim. XI. 8ª. *De natuur en de zaligheid der Christelyke Barmhartigheid.* Matth. V. 7. *Gods geboden zijn niet zwaar.* 1 Joh. V. 3b. Ieder dezer onderwerpen behandelt de Eerwaerde *van Loo*, met even die zelfde klaerheid en nadruk, welke in zyne voorige Leerredenen zo zigtbaer doorstraelden, dat dezelven onze byzondere opmerking tot zich trokken. (*)

s'Mans

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 371.

s'Mans manier van voorftellen heeft iets innemends, dat de aendacht vestigt; 't welk wy genoegzaem in ieder Leerreden gewaer zyn geworden, en dat ons byzonder getroffen heeft, in 't lezen zyner Leerreden over Gal. V. 19-21. —— Ons beftek laet niet toe het geheele beloop dier Leerreden zo te ontvouwen, dat we dit den Lezer behoorlyk onder het oog kunnen brengen, dewyl we daertoe te veel uit dezelve zouden moeten overnemen. Maer zie hier des Leeraers doelwit, en hoe hy zich deswegens uitdrukt.

„ 'Er zyn", dus vangt hy dit voorftel aen, „ 'Er zyn fommigen onder u, Geliefden! (ik fpreek thans tot hen in het bijzonder,) die, om dat de toekomende zaligheid word voorgefteld in onzen Bijbel, als een vrij gefchenk der onverdiendfte Genade, zig zelf hebben wysgemaakt, — of liever, getragt hebben, zig zelf wijs te maken, — dat God geen agt neemt op ons levensgedrag; dat onze toekomende toeftand niet in verband ftaat met onze tegenwoordige gezindheden en gedragingen; en dat een zondig leven zoo min een mensch zal uitfluiten van het Koningrijk der hemelen, als een deugdfaam leven hem het regt verleenen zal, om het zelve te beërven. Dit vooroordeel, (ik fchaam my T. het te moeten noemén in eene vergadering van redelijke menfchen, van gedoopte belijders des Christendoms) 't welk ongekende, ongenoemde, allerverfchriklykfte onheilen ftigt, —— 't welk den mensch vervoert tot ondeugden, die zijne natuur verlagen, onzen Godsdienst hoonen, en den Christen naam bezoedelen, —— dit vooroordeel, 't welk andere vooroordeelen teelt, die het onoverzienbaar heir der ellende, door het eerfte veroorzaakt, met nieuwe en onoverzienbaare ellenden vermeerderen, — dit vooroordeel, 't welk, hoe redeloos, hoe zinneloos, hoe afgekeurd door het gezond verftand, hoe onbeftaanbaar met de eerfte waarheden van elken waaren Godsdienst, hoe onvereenbaar met het gantsch ontwerp des Christendoms, het ook zijn moge, nogthans Voorftanders vindt onder menfchen van verfchillenden rang, die even ftout aanfpraak maken op hun goed verftand, als op hun Christendom, —— dit vooroordeel zal ik thans beftrijden. Het zal mij moeite kosten G. T., om dat ik veele dingen zal moeten zeggen, die de teergevoelige kieschheid van hun zal beledigen, welke niet gaarn onaangenaame waarheden hooren, niet gaarn geftoord worden in eene fluimerende bedwelming, welke zij rust noemen. Maar ik zal mij met de goedkeuring van mijn gewisfen troosten; ik zal de goed-

goedkeuring van hun, die door Gods Genade geleerd hebben, van Gods Genade geen verlof te ontlenen tot een zondig leven, wegdragen; ik zal, ô Allerhoogste! uwe goedkeuring hebben, en dit zegt meer, dan de goedkeuring der waereld."

En dit vooroordeel bestryd zyn Eerwaerde met eene manlyke tael, onder het aendringen der bondigste reden, die hy, na derzelver indrukbare voorstelling, beknoptelyk aldus te zamen trekt.

„ Wat dunkt u nu M. G.? Ik vraag het u voor Gods oog, op uw geweten af —— wat dunkt u nu?? —— Laat ik alles bijeen vatten, wat ik over dit onderwerp gezegd heb. —— Wanneer het waar is, dat God, omtrent de noodzakelijkheid der bekeeringe, aan zondige, bedorven, maar voor de onsterfelykheid geschapen, menschen, in zijn woord de uitvoerigste verklaringen heeft gedaan —— wanneer het waar is, dat deze verklaringen rusten op den geheelen aanleg van een Godsdienstig samenstelsel, dat door innerlijke klaarblijkelijkheid, en uitwendige bewyzen zig aan ons hart en verstand als Goddelijk voordoet —— wanneer het waar is, dat God te groot is, om ten gevalle van ondeugenden, die met moedwillige hardnekkigheid volharden in hunne ongeregtigheden, de waarheid van zijn woord, de heiligheid zijner natuur, en de eer zijner zedelijke regeering te vergeten —— wanneer het waar is, dat de aart der Hemelsche gelukzaligheid volstrekt onbestaanbaar is met de ondeugd —— wanneer het waar is, dat geen onbekeerd zondaar vatbaarheden heeft, die voor hem den toegang openen tot het Koningrijk van Christus —— wanneer het waar is, dat hij noch God kennen, noch God dienen, noch uit het gezelschap der hemelingen vreugd scheppen, noch aan Jesus Christus gelijkvormig zijn kan —— wanneer dit alles waar is —— en dat het waar is, is zoo zeker, als God God is, en wij menschen zijn, —— kan het dan wel een oogenblik worden in twijfel getrokken, dat geene overspeelers, geene hoereerers, geene onreinen, geene ontugtigen, geene afgodendienaars, geene vergiftigers, geene twistmakers, geene afgunstigen, geene toornigen, geene kijvers, geene tweedragtstokers, geene ketters, geene nijdigen, geene moordenaars, geene dronkaarts, geene brasfers, geene aan eene of andere ondeugd, zij moge openbaar genoemd, of met een schoonen naam bemanteld worden, bij aanhoudendheid verkleefde zondaars, het Koningrijk van God beërven zullen??"

Zyn Eerwaerde doet verder de voorstelling van dit alles ten krachtigste dienen, om zyne Toehoorders te noopen tot een daedlyken afstand van alle zonden, door niet alleen het uiterlyk plegen van dezelven te vermyden, maer ook de innerlyke neiging van 't hart tot dezelven te keer te gaen; om dus kwade heblykheden uit te roeien, en eene gezette geestgesteldheid ten goede aen te kweeken: ten einde zo geschikt te worden, om namaels eeuwig gelukkig te kunnen zyn. Dit verband der zaken prent hy hen, onder anderen, dus nadruklyk in.

„ Indien gij wel wilt denken, dan moet gij het toekomend leven niet aanmerken als een begin van ons bestaan, maar als eene voortzetting van ons tegenwoordig bestaan, als een nieuw tijdperk, 't geen, schoon in talrijke opzigten onderscheiden van ons tegenwoordig leven, nogthans met het zelve in een zeer nauw verband staat. De dood verbreekt deze verbintenis niet, en kan ze niet verbreken, om dat hij de natuur van onze ziel niet verandert, en dit verband in dezelve gegrond is. Als wij sterven, houden wij niet op werksaam te zyn, maar wij blijven werken, op dezelfde wijze, gelijk hier. Onze begrippen, onze neigingen, onze begeertens, onze driften blijven dezelfde. Wij blijven, op dezelfde wijze (wat het wezen aangaat) de dingen beschouwen, als hier. 't Geen thans van ons begeerd wordt, zullen wij daar ook begeeren. 't Geen nu onze hartstogten ontvlamt, zal daar niet ophouden het zelfde te doen. Zijn de tegenwoordige voorwerpen voor een groot gedeelte buiten ons bereik, dan zal het de enkele herdenking doen, indien dezelven al niet door anderen van denzelfden aart zullen vervangen worden. Er is in de ontwikkeling van den mensch niets willekeurigs. Alles geschiedt volgens vast bepaalde wetten. De tegenwoordige toestand vervat altoos den grond in zig van den toekomenden. Deze verordening is van God zelf gemaakt, en zy is in onze natuur gegrond. Indien hij er van afweek dan moest hij onze natuur eerst vernietigen, ons wezen omkeeren, geheel andere schepselen van ons maken, dan wij nu zijn."

J. A. HER-

J. A. HERMES, *Overwegingen, Alleenspraken en Gebeden voor Godvruchtige Avondmaalgangers. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige stichtelyke Overdenkingen en Gezangen vermeerderd, door* GERARD VAN DER ZOO. *Te Amsterdam, bij* de Wed. A. D. Sellschap *en* P. Huart, 1786. *Behalven het Voorbericht*, 271 *bladz. in gr. octavo.*

Met de Vertaling van dit Geschrift, en het daer bygevoegde, door den druk gemeen te maken, doet de Heer *van der Zoo* velen, zo wy agten, een gewigtigen dienst: daer hy hun ene verstandlyke en te gelyk gemoedlyke handleiding verleent; waer van ze met vrucht gebruik kunnen maken, zo ter rechte kennisse, als ter vereischte onderhoudinge, van des Heren Avondmael. Het geen dit Geschrift, by uitstek, boven vele anderen van die soort aenpryst, is dat het zelve op zodanig ene wyze ingericht zy, dat alle Christenen, die, hoe onderscheiden zy anders ook over het leerstellige der Euangelieleere mogen denken, door den gekruisten Christus hunne zaligheid zoeken, zich met opwekking daervan kunnen bedienen; nademael de Godgeleerde verschillen 'er in vermyd worden. Hier by komt, dat geen bygeloovige of dweepende denkwyze ongeregelde aendoeningen verwekt, die het hart sterk roeren, maer tevens het verstand verbysteren; overmits en de Schryver en de Vertaler 't 'er op toeleggen, om het Hart en het Verstand te gelyk de behulpzame hand te bieden. Ten dezen einde bevlytigen zy zich tot het voordragen van zulke bedenkingen over dit Godsdienstig onderwerp, die strekken, om het zelve met ene verstandlyke gemoedsaendoening recht ernstig te overwegen; en den Avondmaelganger op te leiden, om die plechtigheid, overeenkomstig daermede, in diervoege te onderhouden; dat hy, door Gods genadige medewerking, de eigenaertige uitwerking hiervan, niet slechts by de onderhouding zelve, maer ook in den volgenden loop zynes levens, moge ondervinden.

Om dit te bevorderen bepaelt zich de Heer *Hermes* aenvanglyk, tot ene overweging van de instelling en 't oogmerk van het Avondmael; vervolgens handelt hy over de ware voorbereiding, tot een nuttig gebruik van het zelve; en hieraen hecht hy ene beschouwing van de kracht en den zegen van het Avondmael. —— Met de behandeling hier-

van

van loopt het eerste Hoofdstuk af, en het tweede behelst, korte overwegingen, om te dienen, ter voorbereidinge tot het Avondmael. In dit gedeelte komt ons voor, ene algemene zelfsbeproeving: ene zelfsbeproeving van een Avondmaelganger, die te vooren roekeloos of in zorgeloosheid geleefd heeft: en de ernstige overdenking van een oprecht Christen over zichzelven, voor dat hy tot het Avondmael nadert. By deze voorstellen van zelfsbeproeving komen wyders etlyke stukken van opmerkzame beschouwingen voor rechtschapen Avondmaelgangers: Ene beschouwing van het leven, het lyden, en den dood van Jezus. ——— Ene opwekking, by het gebruiken des Avondmaels, tot ene openbare belydenis des naems van Jezus, en tot een werkdadig Christendom. —— Ene opwekking tot ene broederlyke vereniging met andere Christenen, en tot de liefde des Naesten, by het vieren des Avondmaels. —— De zelfsoverdenking van een jong Christen, die het Heilig Avondmael voor het eerst zal genieten. Ene beschouwing van het gedrag van den Verlosser op den Olyfberg, ter opwekkinge van Godvruchtige Avondmaelgangeren, die zich in dergelyke beproevingen bevinden. Ene overdenking van den val van Petrus, geschikt voor een Avondmaelganger, die zich aen dergelyke ontrouw, jegens zynen Verlosser, heeft schuldig gemaekt. En eindelyk ene overweging der laetste woorden van den Verlosser aen het kruis: *Het is volbragt! Vader, in uwe handen beveel ik mynen geest!* byzonder geschikt voor zulke Christenen, die, op hun ziek- of sterfbed, het Heilig Avondmaal begeeren te gebruiken.

In de Vertalinge van beide deze Hoofdstukken, heeft de Heer *van der Zoo* zich ten naeuwkeurigste aen het oirspronglyke Geschrift gehouden; maer, by de inrichting van het derde of laetste Hoofdstuk heeft hy, ten gevalle van den Nederduitschen Lezer, meerdere vryheid genomen. ——— Het zelve behelst Gebeden, Overdenkingen en Gezangen, geschikt voor Godvruchtige Avondmaelgangers. De Heer *Hermes*, voor zyne Landsgenooten schryvende, heeft dit gedeelte grootlyks geschikt naer de Hoogduitsche Kerkgebruiken en Zeden; en zich, in zyne verzameling van Gezangen, bediend van de Schriften van verscheiden Hoogduitsche Dichters. Uit dien hoofde ontmoet men hier, in 't oorspronglyke, zeer veel, dat, hoe treffende ook in dat opzicht, den Nederlanderen minder te stade komt. En zulks heeft den Vertaler, niet ten onregte, genoopt, om grootlyks van het oirspronglyke af te zien, en zelf de hand

hand aen 't werk te ſlaen, met dit laetſte Hoofdſtuk op zodanig ene wyze uit te voeren, dat het zynen Landgenooten in 't algemeen van dienst konde zyn. By enige hartlyke gebeden, zo voor, als onder, en na het houden van het Avondmael, voegt de Heer *van der Zoo* hier een zevental van opwekkende overdenkingen, by de viering des Avondmaels; en eindelyk enige gemoedelyke Gezangen door hem zelven opgeſteld, geſchikt naer de gebruikelyke zangwyzen, zo in de Luterſche Gemeente, als in de overige Hervormde Kerken hier te Lande. In de vervaerdiging hiervan, betuigt hy, in zyne Voorreden, „ is zyn „ hoofddoel geweest, om het godvruchtig gemoed, niet „ alleen bij de viering van het heilig Avondmaal ſtaande „ te houden, maar ook op te leiden, tot de overweging „ van zulke onderwerpen, als dienen kunnen, om het hart „ tot God te verheffen, en het zelve te onderhouden, in „ die godsdienſtige geſteldheid, welke den Christen, niet „ alleen op den Avondmaaldag, maar elken dag zijnes le„ vens, boven alles noodig is." En aen dit oogmerk heeft de Autheur, in alle opzichten, zo gelukkig beantwoord, dat wy niet twyfelen, of Godvruchtige Zielen zullen zynen arbeid, zo in dit gedeelte, als in de Vertalinge van het voorige, dankbaer erkennen.

Verhandeling over de Leger-Ziekten, enz. Door J. PRINGLE, *M. D. Vermeerderd met eene Geneeskundige Beſchrijving der Hospitaalen, door* D. MONRO, *M. D. Uit het Engelsch vertaald door* L. BIKKER, *M. D. enz. enz. IIde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Conradi, 1786. *In gr. 8vo. 327 bladz.*

Wy hebben in onze voorgaande (*) reeds breedvoerig uitgeweid, zo over de nuttigheid van dit Werk, als ook ten aanzien der Vertaalinge en der bygevoegde Aanmerkingen. — De Vertaaling van dit tweede Deel draagt niet alleen even zo zichtbaare blyken van de uitmuntende Bekwaamheden des Geleerden Vertaalers, — maar het komt ons zelf voor, dat de bygevoegde Aanmerkingen met nog meerder juistheid en voordeel zyn ter neder geſteld. — In hoe verre daar door het oorſpronglyke is verbeterd, zullen

(*) Zie *Alg. Vad. Hist.* VIIde D. bl. 545.

len zy het best kunnen beoordeelen, die weeten, hoe veel onze Geneeskundige Inzichten zedert kort zyn verbeterd, en op welk eene gelukkige wyze de Heer *Bicker* daarvan, byzonder in dit Deel, heeft gebruik gemaakt. — Gaarne wenschten wy dit ons oordeel uit de bygevoegde Aanmerkingen zelven te ſtaaven, dan wy zyn verzekerd, dat dit Werk door een ieder onzer Geneeskundige Landgenooten zal geleezen worden.

Catechismus der Weetenſchappen, Schoone Kunſten en Fraaije Letteren. Uit verſcheidene beroemde Schryvers, en inzonderheid volgens de Schets van den beroemden BARON VAN BIELFELD *ſamengeſteld. Met plaaten, Derde Stuk. Te Amſterdam, by* A. Fokke, Simonsz. 1785, *behalven 't Voorbericht*, 404 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit derde ſtuk van deezen Catechismus, (welks aart en inhoud reeds omſtandig is opgegeeven, in het Zevende Deel der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, bl. 66) is op dezelfde wyze als de twee voorige ſtukken ingericht. Men vindt 'er namelyk iets van de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wysbegeerte, en de Schoone Kunſten. Met betrekking tot het eerſte, gaat de Schryver in de zesde Samenſpraak over, tot de Godgeleerde Zedekunde, zo als hy ze noemt, dat is de Zedekundige Godgeleerdheid, of de Christelyke Zedeleer in zeker ſamenſtel vervat, omtrent welke Zedeleer hy te recht aanmerkt, dat zy zeer eenvoudig en verre verheven is boven die der Heidenen, dat zy door de geringſte krachten de hoogst mogelyke uitwerkingen bevordert, en dus Goddelyk is. Hierop volgt in de zevende Samenſpraak de ſtrydende Godgeleerdheid, die de Schryver niet onaardig de Geestelyke Krygskunst noemt, en aantoont op welke wyze men zich tot deezen ſtryd bekwaam maakt. Nadat hy voorts zynen Godgeleerden van het hoofd tot de voeten gewapend, en in ſtaat geſteld heeft om ſlag te leveren, noemt hy zo wel de algemeene als byzondere vyanden op, die ieder Secte te beſtryden heeft. Dan daar elk dier gezindheden zich op dezelfde wyze wapent, kan dit niet anders dan een oneindigen en hardnekkigen ſtryd veroorzaaken, daar elk toch de waare meening denkt te voeden, en geen hairbreed van zyne opgevatte begrippen afwykt; uit dien hoofde merkt hy zeer wel aan, dat de ſtrydende Godgeleerdheid een leer is, die

met

met bedaardheid en voorzichtigheid moet behandeld worden, dewyl zy anderszins meer dient om den haat en tweedracht onder de Christenen te vereeuwigen, dan om de waarheid te handhaaven. ,, Elk Godgeleerde, zegt hy, behoorde zich te herinneren, dat hy, ten voordeele zyner ſtellingen en gevoelens, uit de Natuur der zaak zelve geene overtuigende bewysredenen voortbrengen kan; en dat zyne bewyzen alleen goed en zegepraalende zyn, door derzelver graaden van blykbaarheid, en dat het eindelyk een zo belachgelyke als onverdraaglyke hoogmoed is te gelooven, dat elk mensch, die juist niet even denkt als wy, in groove dwalingen geſtort zoude weezen". Hierop gaat de Schryver in de achtſte Samenſpraak over tot de Herderlyke Godgeleerdheid, alwaar hy ons de Ambtsbezigheden van een Leeraar optelt, de algemeene dwaling in de keuze eenes Leeraars beantwoordt, en de eigenſchappen opgeeft, die een goed Leeraar kenſchetzen; onder welke vereischten de waare geleerdheid by den Schryver niet zeer in aanmerking ſchynt te komen, als de Leeraar maar een goed zedelyk Karakter heeft, en de menſchen tot een deugdzaam leeven tracht op te leiden. Dan, ſchoon dit laatſte zekerlyk van de hoogſte noodzakelykheid is, moet daarom de geleerdheid niet verwaarloosd worden, want als 'er zulke gantſche legerbenden van ongelovigen en ketters, waaronder 'er ſommigen zyn die vry wel uitgerust ten ſtryde komen, te bekampen zyn, en men niet dan met los kruid 'er onder weet te ſchieten, gelyk meermaken gebeurt, maakt men zich zelf belachgelyk en benadeelt de goede zaak der waarheid.

In de vyfde en zesde Samenſpraak, die tot de Rechtsgeleerdheid betrekking hebben, handelt de Schryver over het Duitſche en Saxiſche recht, de Saliſche wetten, en die der Oeverbewooners (*Ripuarii*), het Saxiſche Weichbild, de Saxiſche Spiegel, de Schwaabſche Spiegel en verſcheidene andere oude Duitſche wetten, als mede over de nieuwere Duitſche Rechtsgeleerdheid, en eindelyk over het Leenrecht; waarop hy in de volgende Samenſpraaken tot de Geneeskunde overgaat, en wel vooreerst tot de Ziekteteekenkunde, onder welk woord hy die wetenſchap verſtaat, welke uit de uiterlyke verſchynzelen (*Symptomata*) des menſchelyken lichhaams leert oordeelen, over het geen binnen hetzelve omgaat, waarby ons de Schryver een anecdote van den beroemden *Boerhaave* verhaalt, dat namelyk, hoe dubbelzinnig, ſamengeſteld, tegenſtrydig en

en gemengd deeze teekenen en verschynzelen somtyds zyn mogen, zo dat 'er eene meer dan menschelyke scherpzinnigheid toe behoort, om zich nooit te vergissen, deeze onsterfelyke Geneesheer echter, geduurende eene praktyk van meer dan veertig jaaren, zich slegts driemaalen in dit opzicht vergist heeft. Vervolgens handelt hy over de beoefenende Geneeskunde, en gaat eindelyk over tot het wysgeerig vak, waarin hy thands handelt over de Staatkunde, en wel vooreerst in 't algemeen, en vervolgens over de byzondere Staatkunde, welke hy twee oogmerken toeschryft als 1) het behoud van eenen Staat, en 2) het geluk van deszelfs leeden. De middelen, die hy opgeeft, om die oogmerken te bereiken, zyn; de beschaaving van een volk; de goede orde in eenen Staat; eene goede burgerregeering; en het vermogen om den Staat gelukkig en by den Nabuur ontzaggelyk te maaken. Vervolgens spreekt hy over de moeijelykheid en hachgelykheid van het Ambt van een Regent, en onderzoekt tevens de vraag, waarom het Ambt van een Regent, niettegenstaande het zulk een vergulde Doornekroon is, welker glans alomme met luister blinkt, doch tevens, wanneer er eenig drukkend leed op nederstort, het hoofd wondt, echter zo greetig gezogt en vierig begeerd wordt; en de beweegreden hiervan vindt de Schryver in onze eigenliefde, die zekerlyk het sterkst gestreeld wordt door den stand van een Regent, en „ men ziet hieruit weder, zegt hy, de wysheid van den Opperbestierder aller dingen: de mensch kan niet buiten de maatschappy, de maatschappy niet buiten de regeering, bestaan; het regeeren valt moeijelyk en lastig, maar eigenliefde verandert die last in lust, en de moeijelykste post in de maatschappy heeft de meeste medeminnaars."

Eindelyk gaat de Schryver in de laatste plaats, overeenkomstig zyn plan, over tot de schoone Kunsten en wel in de eerste plaats, tot de Toonkunst of Muziek, voorts tot de Schilderkunst, en dan tot de Graveerkunst en eindelyk tot de Beeldhouw- en Gietkunst, omtrent welke onderwerpen de Schryver met recht veel breedvoeriger is dan omtrent de voorgaande, dewyl dezelve, voor 't grootste deel der jeugd, waarvoor dit boek toch maar ingericht is, veel interessanter zyn dan de Geestelyke Krygskunst en Ziekteteekenkunde, waarmede deeze niets te doen heeft, dewyl 'er slegts eenige weinigen met betrekking tot het geheel, tot den predikstoel of geneeskunde geschikt worden, en voor deeze zyn de hier voorkomende stukken, wegens de al te

op-

oppervlakkige behandeling, van geen nut; zò dat de Schryver dezelve, althans die ftrydende en herderlyke Theologie, wel achterwegen had kunnen laaten, en het by den natuurlyken en geöpenbaarden Godsdienst en deszelfs Zedeleer laaten berusten, fchoon wy echter zyne werkfaamheid en welmeenenden yver den vereischten lof niet onthouden willen.

Om nu onzen leezers een ftaaltje mede te deelen van des Schryvers behandeling en fchryfwyze, zullen wy hier laaten volgen het geen hy over de verfchillende wyzen van graveeren heeft aangeteekend.

„ Het *graveeren in koper*, zegt hy, gefchiedt op eene welgladgeflepene koperen plaat; zelfs worden de kleine krasfen, die 'er nog mogten zyn overgebleven, zorgvuldig door middel van een bruineeryzer weggenomen. Voorts fnydt de Kunftenaar, met een fcherp gepunt graveeryzer, de begeerde omtrekken in de plaat, en fchaduwt die vervolgens door middel van meer of minder breede fneden, terwyl hy de halve tinten tusfchen de hooge en laage met ftipjes aanwyst. Sommige *Graveurs*, in Frankryk, by voorbeeld *Mellan*, enz. hebben plaaten in eene fnede vervaardigd, dat is, zy hebben met eenen in 't ronde en in zich zelfs fluitenden cirkeltrek, geheele pourtraiten enz. gegraveerd, enkel in de duistere partyen en op den omtrek de fnede een weinig verdiepende; zo zyn 'er verfcheidene pourtraiten van Mellan bekend, gelyk ook eene uitmuntende prent, verbeeldende den *Zweetdoek van Veronica*, waarin het aangezicht van den Zaligmaker uitgedrukt ftaat.

2.) *Etfen* is meer in gebruik, gemakkelyker en zekerer dan het zuiver graveeren: egter is 'er meer omflag toe nodig: men neemt, gelyk in het voorige geval, weder eene welgeflepene en van krasfen gezuiverde plaat, en beftrykt die met een mengzel van Maftik, Asphalt, enz. dit mengzel noemt men den *grond;* vervolgens houdt men de alzo de beftrekene plaat boven de vlam van een kaars, opdat de rook derzelver zich over dit mengzel heenen verfpreide, en de hitte het egaal zou kunnen doen fmelten; dit gedaan zynde neemt men de tekening, die men in 't koper brengen moet, en beftrykt dezelve van achteren met loodwit, kryt, of eene diergelyke afgeevende ftoffe, men hechtze voorts met wasch aan de vier hoeken op de plaat, zo dat de gewitte oppervlakte op den zwarten grond der plaat vlak ligge; dan neemt men eenen naald,

welke in een houten steel vast is, en trekt alle de lynen der omtrekken op de teekening over, vervolgens dit wel naauwkeurig gedaan zynde, neemt men de teekening van de plaat weder af, en vindt dat het Loodwit overal streeken op den zwarten grond nagelaten, en dus het geheele beeld of de omtrekken der geheele teekening op de plaat agtergelaaten heeft; wil men echter de teekening zelve niet op zo eene wyze doortrekken, dat zekerlyk de teekening min of meer beschadigt, dan legt men een doorschynend gevernist papier op dezelve, en trekt daar eerst de omtrekken op over, en gebruikt dan dit papier, om op een fyn en van agteren gewit postpapier gelegen zynde, op de plaat te leggen, en als ware het de teekening zelve door te trekken, dit is het eerste deel des graveerens; voorts nadat de teekening nu aldus op den zwarten grond der plaat in 't wit afgedrukt is, neemt men eenen zachten doek, en legt dien op de plaat onder den rechter arm, om het overgedrukte niet door de beweeging van den arm uit te veegen, en neemt voorts eene andere *Etsnaald*, en trekt alle de witte streepen over op de bloote plaat, als wanneer het koper door de trekken heenen schynt; men schaduwt verders de omtrekken door twee of drie over elkander gelegen streepen, welke men *arsceeringen* noemt, en de rechte lynen van gebouwen, enz. met koperen of houten paralel liniaalen, en maakt die geheel op, even als eene teekening, welke men met zwart of rood kryt *arsceert*; dan zyn al de donkere partyen glimmend door het doorschynen van het afgeschraapte koper, en de lichte partyen vertoonen zich zwart door den grond die het koper bedekt: Zie daar dan den tweeden arbeid of de helft des arbeids van den graveur voltooid; op deeze volgt eene zeer moeijelyke taak, waarin veele jonge Graveurs bezwyken, en deeze is het *byten*. De trekken, welke men door middel van de Etsnaald op het koper gemaakt heeft, moeten 'er door middel van *Sterkwater* in gebeeten worden; men omzet de plaat dan ten dien einde met eenen rand van wasch, en maakt 'er dus eene soort van hollen kom van, die 't vocht besluiten kan. Men plaatst de plaat, zodanig bereid, inzonderheid des winters, op eene stoof met een weinig vuur 'er in, egter als men het sterkwater op de plaat giet, draagt men wel zorge van de plaatzen, die men niet ingebeeten wil hebben, zorgvuldig met een mengzel van kaarsmeer en zwartsel te bedekken, 't welke men *uitstoppen* noemt; voorts giet men het sterkwater op de plaat,

en

en laat het de eerfte maal een uur lang 'er op ftaan, telkens met een veer van een pen over de plaat ftrykende; men giet het 'er voorts weder af, en ziet hoe veel de trekken ingebeeten zyn, dan moet het 'er nog eens een vierendeel uurs op en weder afgegooten; voorts 'er voor de laatfte maal opgebragt wordende, moet het *byten* zo lang tot het opwerpt met kleine luchtblaasjes, die men langfaam met de veer wegdryft; dit dan alles wel uitgevoerd zynde, giet men het water voor 't laatst af, en neemt de wasfche randen weg, leggende de plaat op een test met vuur, zo lang tot de grond gefmolten is, die men dan met een zachten doek 'er afveegt. Dit alles gedaan, zendt men de plaat naar den Plaatdrukker, die 'er dan proeven op maakt, welke men *Ets-* of *Sterkwaterdrukken* noemt, en dienen om te toonen welke partyen het meest in 't byten gevat hebben, en welke uitgefpaard zyn om met de Etsnaald op de plaat afgemaakt te worden, 't welk men *met de drooge Naald opmaaken* noemt; dus is de derde taak des Graveurs voleindigd, en hy begint de vierde, waarin de plaat geheel voltooid wordt, door het opmaaken met de drooge naald, en de toetfen en voorgronden, benevens de fchaduwachtigfte partyen, met het graveeryzer op te fnyden, 't welk een gloed en kracht aan de plaat geeft, die de Etsnaald niet bewerken kan.

3) Het *graveeren in hout* is een foort van beeldhouwkunst, wyl alle de figuuren in het hout opgewerkt moeten worden, daar men die in tegendeel in koper infnydt; maar wyl hier de opgewerkte deelen eigenlyk in het afdrukken de figuuren op de prent uitleveren, zyn deeze plaaten eene foort van Basrelieven, welkers oppervlakten en lichten ingegroefd en ingebyteld moeten worden. Het zelfde geval heeft mede plaats in de teekeningen en plaaten, voor de Katoen-Behangzel, Papier- en Trypdrukkerye, die allen op dezelfde wyze gefneden, en beter gezegd worden met vormen dan met platen gedrukt te zyn.

4) *Het graveeren in zwarte kunst*, is van een latere uitvinding, welke men aan Prins *Robbert van de Paltz*, of ook aan *van Sichem* in 1643 toefchryft. Men neemt, by voorbeeld, eene koperen plaat, maar in plaatze van die glad te flypen wordt dezelve tot het werk voorbereid, door middel van dezelve met een graveeryzer op allerleie wyzen lugtig over te graveeren, zodat elke fnede over elkander op verfchillende wyzen gekruist ligt. Dit graveerfel moet over de geheele plaat uitgeftrekt worden en overal

 even

even sterk zyn, zodat men in deezen eersten staat 'er een proef op laatende trekken, niet dan een overal gelyk zwart papier zoude zien te voorschyn koomen; vervolgens bedient zich de Graveur in de plaats des graveeryzers van een Haaijen of Robbentand of eenig ander hard en glad werktuig om het vereischte voorwerp en deszelfs versmeltende en verdreevene lichten (*Nuances*) door middel van den gegraveerden grond glad te slypen, uit denzelven op te werken en voort te brengen, en denzelven de noodige lichten te geeven door middel van het gladgesleepen koper op de dagen te polysten. In Engeland munt men inzonderheid in deeze wyze van graveeren uit.

5) Het *graveeren in edelgesteente* by de Grieken, by welk vernuftig volk het eerst gebruikt werdt, *Dactylioglyphie* genoemd. *Diodorus van Samos* wordt voor den oudsten Griekschen Steensnyder gehouden. Egter is het oudste kunstwerk in dit vak, dat men nog hier en elders in de Kabinetten der Liefhebberen bewaard vindt, van *Pyrgoteles*, terwyl *Aulus*, *Evodus*, *Hyllus*, *Dioskorides*, *Solon*, *Sostratus* en *Griaus*, mede als beroemde antieke Steensnyders bekend staan. Vervolgens zyn 'er in Italien en Frankryk, in laater tyden, verscheide beroemde *Stempelsnyders* bekend geworden; egter is deeze kunst mede van zo hooge oudheid, dat men dezelve reeds by de Hebreën aantreft; want de Ephod van den Hoogenpriester, en de twee Onyxsteenen, waarmede zyn mantel vastgehecht wierd, kunnen niet zonder behulp deezer kunst met de naamen der twaalf stammen beschreven geweest zyn. De ouden hebben egter in deeze kunst over 't geheel boven de Modernen uitgemunt, schoon eenigen der laatstgenoemden hen al zeer naby komen. Het graveeren in edelgesteenten geschiedt dan eens met een opgewerkten grond en ingesnedene Figuuren, en dan weder met opgewerkte figuuren op een ingesneden grond; alle harde edelgesteenten als *Sardonyxen*, *Onyxen*, *Topaasen*, *Esmarauden*, *Agaaten* zyn geschikt om besneden te worden. Men heeft onlangs te Amsterdam een zeer grooten Antiekbesneden Onyxsteen verkocht, waarop de opvoeding van Augustus afgebeeld was; onze Cachetten in Chrystal, Cornalyn, Goud, Zilver of Koper behooren mede onder deeze *Edelgesteenten-* en *Stempelgraveerkunst*. Sommige steenen, welke door hunnen eigenen groei een aanleg tot eenige figuuren op hunne oppervlakte aan de hand geeven, en die de Kunstenaar vervolgens opmaakt, en de Natuur als 't ware in haa-

haare vormende kracht (*vis plastica*) te gemoed komt, worden *Camaijeux* genoemd, zekerlyk naar zekeren beroemden Steengraveerder van Milaanen *Dominicus van Camei*, welke in deeze taak uitmuntte, en in den aanvang der zestiende Eeuw leefde. Als in 't voorbygaan moet ik u nog berichten, dat onze koperen Cachetten met het graveeryzer, en onze Cornalynen of Christallen door middel van Diamantpoeder besneden worden."

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; veertiende Deels, eerste Stuk, bevattende het Vervolg der beschryvinge van Friesland. Te Amsterdam, Leyden, Dord en Harlingen, by P. Schouten, J. de Groot, G. Warnars, S. *en* J. Luchtmans, A. *en* P. Blusse *en* V. van der Plaats, 1785. *In gr. 8vo. 341 bladz.*

In dit stuk, waarvan wy onzen leezers een korte schetse zullen mededeelen, gaan de Schryvers over tot eene nadere en plaatzelyke beschouwing van de Provincie Friesland, en wel in 't byzonder van 't Oostelyke gedeelte deezer Provincie, dat, sedert de hervorming van 't Gemeenebest, altoos de eerste stem in staat gehad heeft, thans Oostergo en wel eer by de Latynen Aestrachia genoemd, en toen door eene natuurlyke scheiding veel naauwkeuriger dan thans van Westergo afgescheiden.

Na alvorens de ligging en gedaante van Oostergo, en het geen van meer belang is de hoogte der verschillende Grietenyen van dit kwartier aangetoond te hebben, gaan zy over tot een breedvoerige beschryving van die Grietenyen zelven, en wel voor eerst, van de eerststemmende LEEUWARDERADEEL genoemd; en dewyl Frieslands Hoofdstad LEEUWARDEN in den omtrek van deeze Grieteny besloten is, en van dezelve haaren naam ontleent, is het zeer natuurlyk op de beschryving deezer Grieteny, die van Frieslands hoofd- en aanzienlykste Stad te zien volgen. Derzelver ligging, naamsoorsprong, oude gedaante, lotgevallen en wederwaardigheden, rechtsgebied, regeeringswyze, en openbaare gebouwen, zo wel die ten dienste van 't algemeene land, als tot byzonder nut der Stad geschikt zyn, worden hier zeer omstandig en met veel naauwkeurigheid beschreven; en dit afgehandeld hebbende, gaan zy over tot de *tweede* Grieteny FERWERDERADEEL, naar deszelfs voornaamste dorp Ferwerd, aldus genaamd. Deeze Grieteny, die uit zeer

hoog en droog land bestaat, vooral naar den zeekant, daar men een zaverigen grond heeft, welke ongemeen vruchtbaar is, bestaat uit elf dorpen, die hier allen, benevens de drie aanzienlyke Kloosters, die men hier eertyds gehad heeft, de vaarten, binnendyk en grensscheidingen van deeze hooge en schoone Grieteny, nader beschreven worden.

Hierop volgt de *derde* Grieteny van Oostergo Dongerdeel bewesten de Paezens, of WESTDONGERDEEL. De Paezens was wel eer een riviertje, dat, naby de Dokkumer Ee ontspringende, niet verre van die Stad, Noordoostwaards, naar 't dorp Paezens liep, en daar in zee viel; doch deeze uitgang is reeds voor langen tyd verstopt geraakt en overgedykt, en de Paezens zelve by haaren oorsprong uitgedroogd, zodat dezelve thans maar alleen eene binnenvaart en waterleiding is. Wel eer was deeze Grieteny, wegens de laagheid en zwakheid haarer dyken, aan geduurige overstroomingen onderhevig, doch vervolgens, door haare bedyking, veel verbeterd. In deeze Grieteny liggen veertien dorpen, die hier nader beschreven worden, en onder welken Holwerd in 't byzonder uitmunt.

Vervolgens vinden wy Oostergo's *vierde* Grieteny aan den oostkant der Paezens, gewoonlyk OOSTDONGERDEEL genaamd. De Landeryen deezer Grieteny zyn zeer vruchtbaar, en vry gelyk aan die van Westdongerdeel; doch over 't algemeen wat laager, en inzonderheid omtrent de zuider- of zuur-Ee, welke aart haare uitwatering door de Ezumazyl heeft; wordende de geheele Grieteny door deeze uitwatering, die van Dokkum naar voornoemde sluis loopt, in twee deelen gescheiden, te weeten in een Noordelyk en Zuidelyk gedeelte. Een groot deel van het Westdongerdeelsche water kan ook door deeze sluis worden gelost, dewyl de Paezens, door middel der Wetsenzer Vaart, gemeenschap met dezelve heeft. De dorpen deezer Grieteny alhier beschreeven, zyn dertien in getal, onder welken Aanjum of Aanguim, eertyds Aninghem genaamd, een oud en groot dorp, zo van binnenbuurt als gerechtigheid, en verre het aanzienlykste in deeze geheele Grieteny, de eerste stem heeft.

De *vyfde* Grieteny van Oostergo is KOLLUMERLAND en NIEUW KRUISLAND. Deeze Grieteny heeft haare vaart en uitwatering door de Munnike-Zyl, gelegen in den mond van de oude rivier de Lauwers, als ook in 't Dokkumer

diept

diept door de Oudwoudumer en Kollumer zylen, die wel eer in den Zeedyk lagen, en by opkroppinge van hoog water in 't Dokkumer diept veel te lyden hadden, en ook meermalen zyn doorgebroken; doch na de overdyking en stichting der nieuwe zylen in 1729 is men hier van alle zwarigheden verlost, ook zyn de sluisdeuren voor langen tyd weggenomen. Het nieuw Kruisland is van laater oorsprong en een milde gave der aanspoelende Zee; en dit gedeelte was wel eer, volgens 't getuigenis van *Winsemius*, een byzondere Grieteny, en waarschynlyk het thans onbekende Oost-Broekster land, het welk, naar zekere aldaar gelegen plaats, met naame Oostbroek, aldus geheeten, in oude schriften menigmaal wordt gemeld, en dikwils, benevens Kollumerland, met Groningen is verbonden geweest. De Landeryen deezer Grieteny zyn verscheiden van aart. De Westelyke zyn zeer gemeene landen, gelyk ook de Oostelykste en Zuidelykste, meest bestaande uit Veengronden, Heidvelden en zandige Bouwlanden; doch de Noordelyke aan Zee zyn zeer schoone Kleilanden. Men vindt hier wel veel laag land, doch weinig waterleidingen. In deeze Grieteny worden zes dorpen, met Kerken en Toorens voorzien, die hier nader beschreven zyn, gevonden, en 't nieuw Kruisland steemt als het zevende dorp.

De *zesde* stemmende Grieteny van Oostergo is ACHTKARSPELEN, dus genoemd naar de acht Kerspelen (Baptisteria) waaruit dezelve bestaat. In deeze Grieteny vindt men weinig wateren; de voornaamste zyn een gedeelte van de Dokkumer trekvaart op Strobosch, loopende door 't Noordelyke gedeelte van Steenharster Tille, met eene bogt, nevens Gerkesklooster, naar Groningerland; voorts het Kornelisdiept, of liever Kolonel C. Roblesdiept; zynde een vaart, die door den Stadhouder gegraven is, en, van Schuilenburg naar de Lauwers loopende, zich met dezelve vereenigt by Schalkendam. De Landeryen deezer Grieteny zyn meerendeels zandige Bouwlanden, die echter, wel bemest zynde, zeer goede vruchten geeven. Ook vindt men 'er goed weidland; vooral in 't oostelyke gedeelte over de trekvaart; voorts veel Hooilanden en laage Veenen in 't midden der Grieteny, terwyl het zuidelykst gedeelte uit hooge Veenen bestaat. De met boomen beplante wegen zyn zeer vermaakelyk; en 'er is alom in de Velden een groote menigte van Haazen, Patryzen, en ander

klein Wild. De dorpen deezer Grieteny, die hier weder omstandig beschreven worden, zyn agt in getal.

De *zevende* stemmende Grieteny van Oostergo is DANTUMADEEL, een zeer vermaakelyk oord, voorzien met menigvuldige Plantagiën en allerhande klein wild van Haazen, Patryzen enz. Rondsom alle de hier beschrevene dorpen, die twaalf in getal zyn, vind men veel goed Bouwland, uitgezonderd Sibrandahuizen en Roodkerk; ook verscheiden laage Veengronden in 't Noordwesten van Veenwoude; doch de hooge Veenen, alhier weleer algemeen, en nog laatst zichtbaar by de buurt de Valom, zyn reeds voor veele jaaren vergraaven en in Bouwlanden veranderd. Men vindt ook hier alomme veele vaarten en vischryke wateren, waarin zich ook veel gevogelte onthoudt, waarom ook in derzelver nabyheid verscheiden vogelkooijen zyn aangelegd.

Hierop volgt de beschryving der Stad DOKKUM, wel eer Dockinge, of zo eenigen willen, Dockenburg genoemd, gelegen in Oostergo, tusschen de Grietenyen Oostdongerdeel en Dantumadeel, liggende Oostdongerdeel ten Oosten en Noorden, en Dantumadeel ten Oosten, Westen en Zuiden der Stad. Deeze Stad heeft de vyfde Stem in het kwartier der Steden, en wordt, na Stavoren, gehouden voor de oudste Stad van Friesland, als zynde, volgens de beste overleveringen, gebouwd in het jaar 248 der Christelyke tellinge. Derzelver rechtsgebied, grootte, lotgevallen, openbaare gebouwen en Regeeringswyze worden hier breeder omschreven, en dit afgehandeld hebbende gaan de Schryvers over tot de *achtste* Grieteny van Oostergoo TIETJERKSTERADEEL, eene groote en met veele wateren doorsneden landouwe. De Landeryen deezer Grieteny, en wel inzonderheid ten Westen, bestaan, voor een groot gedeelte, uit laage en waterachtige Weid- en Hooilanden, benevens veele laage Veenen; doch omtrent de Ryd liggen zeer vruchtbaare Weidlanden: ook heeft men in 't Noorden, Oosten en Zuiden, vooral rondsom Bergum, veele schoone hooge Boschschagien en Zaailanden. Voorts bevat Tietjerksteradeel veertien dorpen, die hier breeder omschreven worden. Omtrent de dorpen Tietjerk, Zuywoude, Garyp, Eernewoude enz. is veel goed Veenland, doch vooral by Oostermeer, zynde de turf, die aldaar gegraaven wordt, bekend voor weinig brak en wel brandende; doch deeze Myn is ten naasten by uitgeput.

Op

Op deeze Grieteny volgt SMALLINGERLAND, in rang van stemminge de *negende* onder de Grietenyen van Oostergo. In oude tyden, eer de Turfgraavery bekend was, had men hier in 't Noorden en Oosten hooge moerassige Veenen, Bosschen en Struiken, terwyl de laage Landen, ten Zuiden en Westen gelegen, door het afloopende Veenwater plas en dras lagen, en dus beiden van weinig nut waren. Uit dien hoofde denkt men dat de naams-afleiding deezer Grieteny van 't woord *smal* in de beteekenisse van *gering*, *slegt*, gelyk ook de Engelschen hun *small* bezigen, en wy ook in meer dan een geval doen, zou afstammen; daar 't echter ook wel zou kunnen zyn, dat Smallingerland zo veel gezegd ware als *Smalleneesterland*, hetwelk dan slegt waterland zou te kennen geeven; omdat het woord *Ee* de beteekenis van water heeft. Dan hoe het met den oorsprong der benaaminge en de oloude grondgesteldheid deezer Grieteny moge zyn: zedert dat men begonnen heeft de hooge Veenen der Grieteny te vergraaven, hebben teffens de overige Landen eene geregelde afwatering gekregen, waarvan 't gunstige gevolg geweest is, dat menze beiden in schoone Bouw- en Weidlanden veranderd ziet. Ook heeft men nog tegenwoordig in 't begrip deezer Grieteny veele Veengronden, en omtrent de Dorpen ziet men veele Bouwlanden met rogge, haver, en boekweit bezaaid, terwyl de Bouwakkers van Nyega, en Opeinde alle rooyen op den toren van Bornbergum. Behalven 't voordeel dat de Ingezetenen van deeze Koorenlanden en de Veevoedinge trekken, helpt de Vischvangst hierook meenig een aan 't brood; wordende 'er verscheiden Vischryke wateren, zo in 't Westen en Zuiden, als in 't midden deezer Grieteny, welke zeven Dorpen bevat, gevonden.

De Grieteny YDAARDERADEEL, die in rang van stemminge op den landdag in de Kamer van Oostergo de *tiende* is, werd van ouds Edauwerderadeel genoemd. Hier vindt men, wegens de laagte der Landen, geene Bouw-, maar alleen Weid- of Hooilanden, benevens veele wateren en stroomen, die deeze Grieteny alomme doorsnyden, en allen zeer Vischryk zyn. Voorts ligt deeze Grieteny genoegzaam in 't midden der Provincie, ontleent haaren naam van het Dorp Ydaard, en bevat acht Dorpen in zich.

Eindelyk komen wy tot de *elfde* en laatststemmende Grieteny van Oostergo, die teffens de kleinste van dit kwar-

kwartier is, RAUWERDERHEM genaamd; dezelve paalt ten Oosten aan Ydaarderadeel, wordende daarvan afgescheiden door de Muzel, weleer een ſtroom van deeze naam; ten Zuidoosten aan Utingeradeel of de Zevenwouden, waarvan zy geſcheiden wordt door de Weteringe, een ruim en diep vaarwater; en in 't Zuidwesten aan de Sjaardaſloot, die deeze Grieteny van Wymbritſeradeel en te gelyk Oostergo van Westergo ſcheidt. Door deeze Grieteny loopt de algemeene Frieſche rydweg naar Overysſel, te weeten van Leeuwarden op Raauwerd en Irnſum, en van daar over de Schouw, Ackrum, 't Heerenveen en Wolvega op Steenwyk. In 't Zuiden van deeze Grieteny ligt een Vischryk water, de Brekken genoemd, waarin de meeste wateren deezer Landſtreek ſamenkomen, om zo voorts door de Zoolſterzyl ontlast te worden. De laagheid deezer Landſtreek maakt dezelve meerendeels onbekwaam tot den Akkerbouw, en ook op veele Plaatzen tot Weidlanden, vooral in 't Zuiden, alwaar de meeste Landeryen alleen tot Mieden of Hooilanden kunnen dienen, ten zy dezelve, door middel van bepolderinge, droog worden gehouden, gelyk men meer en meer tot groot voordeel van Huurders en Eigenaars niet alleen, maar ook van s'Lands Kasſe, begint in 't werk te ſtellen. Intmiddels worden de hoogere Landen deezer Grieteny, welke zes Dorpen en een Klooster bevat, voor de beste Weidlanden van geheel Friesland gehouden.

Na de beſchryvinge van deeze elf Grietenyen, en de daarin bevatte Dorpen, wordt dit deel geëindigd met een Staat van alle de Landsfloreenen op de vastigheden en Landeryen in Oostergo, terwyl hetzelve daarenboven opgehelderd wordt door een Kaart van Oostergo, waarop de Scheidsliniën van elke Grieteny zyn afgeteekend, en vier Prentverbeeldingen van de voornaamſte Publieke Gebouwen van Leeuwaarden, en het Stadhuis te Dokkum.

His-

Historisch Verhaal van het gepasseerde te Leiden, met de propositie van geheimhouding, ontworpen by een Vroedschaps rapport van 12 October en 3 December 1785, en op den laatstgemelden dag by eene Resolutie gedecli-neerd. Voorzien met egte, zeer gewigtige Stukken. Te Leyden, by C. Heyligert, enz. 1786. *Behalven het Voorbericht en de Nareden*, 111 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Wy zullen onzen Leezers, zo kort mogelyk, den hoofdzakelyken Inhoud mededeelen, van het geen ons in dit Verhaal en de daarbygevoegde Stukken wordt medegedeeld.

Den Heer Burgemeester *Changuion*, in de maand Augustus van 't voorleeden jaar zich in de Leydsche Vroedschap beklagende, wegens zekere Insertie in de Zuid-Hollandsche Courant, waarby zyn gedrag by de deliberatien, in de Vroedschaps Vergadering, betrekkelyk zeker request ter voorkoming van de inrukking van Troupes in Amersfoort, die gedeeltelyk op Hollandsche repartitie stonden, niet zeer gunstig beschreeven wierd, zo gaf dit beklag aanleiding, dat de Heer Oud Schepen *Cunaeus* aan deeze Vergadering ter nadere deliberatie voorstelde, om voor het vervolg geschikte middelen te beraamen, ter voorkoming van diergelyke Insertiën, gelyk dan ook deeze Propositie ten zelfden tyde gesteld werd in handen van het gewoone Stadsbesogne, om daarover een raport by de Vroedschap in te leveren.

Daar nu het verlangen van Leydens Burgeren algemeen was, om te verneemen op welke wyze deeze aanzienlyke Commissie den haar opgedragen last zoude volvoeren, zonder by derzelver deductie, of de Vryheid der Drukpers te ondermynen, of zonder, in andere opzichten, de waare gronden eener Republikeinsche Regeering omver te werpen, zo stond men niet weinig verwonderd, na een lang verloop van tyd eindelyk een raport dier Commissie in de Vroedschap te zien ingeleverd, waarby Gecommitteerden zeggen: „ dat door hun ter affnyding van diergelyke klagten, en ter bevordering van de hoogstnodige harmonie onder de Leeden, en tot conservatie van de achtbaarheid eener Regeering niets met meerder vrucht zoude kunnen worden voorgeslagen dan dat de Leeden zich onderling geliefden te verplichten, om, vrygelaten aan een ieder derzelven, om, des goedvindende, derzelver eigen ge-

gedachten of adviesen bekend te maaken, hoe ook genaamd geene advieſen hunner medeleeden, buiten de leeden tot deeze Vergadering behoorende, te releveeren, veel min dezelven door den druk publiek te maaken; en dan tot dit engagement ook verplicht zoude behooren te worden ieder Heer, die als lid deezer Vergadering wierd geïntroduceerd, alvoorens tot den eed wierd geädmitteerd."

Nauwlyks was het voorſtel van deeze zaak alom bekend geworden, of het verwekte geene geringe aandoeningen by Leydens braave Burgery; want daar elk Lid der Burgermaatſchappy, (gelyk de kundige Heer *Blok* in zyn Advies over deeze zaak zeer wel heeft aangemerkt) over het algemeen het grootſte belang heeft, dat hy ten naauwkeurigſte onderrecht zy van de voornaamſte byzonderheden, welken in zodanige Vergadering van tyd tot tyd voorvallen, en van de wyze, waarop zich elk een van zyne vertegenwoordigers aldaar gedraagt; dat derhalven ook geen Kollegie van Regeering, waarin over de aangelegenheden van den Burgerſtaat in eenigerlei opzicht geraadpleegd wordt, het vermogen heeft om iets van dat alles verborgen te houden voor de gantſche Burgermaatſchappy, of voor iemand van derzelver Leden, dan alleen in zodanige gevallen, waarin het ontydig openbaar maaken van aangelegde deliberatien of genomen beſluiten nadeelig zoude zyn aan het waare welzyn der Burgermaatſchappy, en dus niet kan gereekend worden met derzelver begeerte overeen te komen. In zodanige gevallen eischt het heil des volks, dat elk der Leden zich op het plechtigſte verbinde tot eene ſtipte geheimhouding der deliberatiën en beſluiten, tot zo lang dat het bekend worden derzelver niet meer ſchaden kan. Dan het afvragen van ſecretesſe omtrent ſommige zaaken betoogt ten duidelykſte, dat een ſtandvastige gewoonte ook in Leydens Vroedſchap, zo wel in de tyden der Graafelyke Regeering, als ſedert het beſtier deezer Landen, den vorm eener Staatsregeering gekreegen heeft, altyd ongeſchonden gelaaten heeft het recht des volks, om van tyd tot tyd onderrecht te kunnen worden van het verrichte zyner Vertegenwoordigers, gelyk ook de nuttigheid en volſtrekte noodzaakelykheid van dit recht, als het krachtigſte motief der Regenten, om hunnen gewigtigen post in alles plichtmaatig waar te neemen, door den evengemelden Heer *Blok* in deszelfs advies over deeze zaak grondig tevens en breedvoerig betoogd wordt.

Uit dien hoofde vond de Burgerkrygsraad der Stad Leyden,

den, beneevens een agtingswaardig gedeelte der Burgery en Burgerofficieren, zich verplicht de schroomlyke gevolgen van het voorstel der geheimhouding aan hun Ed. Gr. Achtb. onder 't oog te brengen, en aan dezelven hunne dierbaare belangen ten deezen op nieuw plechtig aan te beveelen. Deeze Addresfen echter hadden toen nog den invloed niet, dien men zich had voorgesteld, om, namelyk het geheele voorstel van geheimhouding, overeenkomstig de verklaarde begeerte van Leydens Burgery, te beslisfen, daar de ingeleverde stukken wederom in handen gesteld wierden van het gewoone Stadsbesogne, by welkers volgende rapport het geheele voorstel van geheimhouding op nieuw aangedrongen wierd, even, (zegt de opsteller van dit verhaal) als of eene grondwettige Constitutie, die des volks billyken invloed ten grondslage heeft; even of het geopenbaard verlangen van de braafsten eener Burgery; even of een wel ingericht bestuur van geenszins onverandwoordelyke Overheden, slegts ydelheid en beuzelingen waren! Dit Rapport, (het welk ons hier in zyn geheel wordt medegedeeld) slegts weinige *dagen*, ja aan sommige Leden der Vroedschap slegts weinige *uuren* voor de Vergadering, die bestemd was tot Conclusie van het meergenoemde voorstel, ter visie zynde rondgezonden, ontslipte echter niet aan het doorzicht van veele Raaden, welkers Vaderlandsche en cordaate Adviesen zo tegen het Rapport van 12 October, als tegen het laatste, welk in de Raadsvergadering op deezen eigen dag wierd ingeleverd, de gulden Vryheid uit de duisternisse verheften en in den volkomensten luister herstelden, zodat de morgenstond van deezen dag, die reeds verkwikkend was door de aanstelling van een nieuwen Raad, den Heere Colonel *van den Santheuvel*, overeenkomstig de algemeene en verklaarde begeerte des volks, ook door eenen schoonen dag achtervolgd wierd, nadat zy voor een korte poos door eenen zwarten wolk was beneveld.

Van de een-en-dertig Raaden, by deeze Vergadering tegenwoordig, conformeerden zich met de reeds gemelde Rapporten de Ed. Achtb. Heeren *van der Meer*, *Speelman*, *van den Steen*, *P. Marcus*, *van Heusden*, *Hoogstraaten*, *van Berkhout*, *Pompe van Slingeland*, *van der Burch*, *Chastelyn*, *Drolenvaux*, *van Halteren*, *van Gerwen* en *Hartingh*; terwyl de overige leden, *van Lelyveld*, *Blok*, *van Roijen*, *P. J. Marcus*, *van Leeuwen*, *van Hoogeveen*, *Snoeck*, *Twent*, *Cunaeus*, *Douw*, *Romswinckel*,

Vro-

Vromans, *De Wildt*, *De Mey*, *Heldewier*, *van Poot*, en *van den Santheuvel* zich met ronde woorden tegen derzelver inhoud verklaarden, en het geheele voorstel van geheimhouding verwierpen, declareerende den Heer *van Poot* echter afzonderlyk, niet te stemmen, maar de Conclusie te zullen aanzien.

Onder de laatsten in 't byzonder leverden de Heeren *van Lelyveld*, *Blok*, *van Rooijen*, *van Leeuwen*, *van Hoogeveen*, *Tyent*, *Cunaeus*, *Douw*, *Romswinckel*, *de Wildt* en *Heldewier* hunne schriftelyke Adviesen in tegen het bewuste voorstel, die allen de kenbaarste blyken draagende van Cordaatheid, Vaderlandsche Trouw en Vryheidsmin, met kracht van betoog, met edele Mannen-taal, de gronden onzer Republikeinsche Constitutie, tegen de Rapporten verdeedigden.

Het is ons ten hoogsten aangenaam, dat men in dit verhaal ook recht heeft gedaan aan de Cordaatheid van den braaven en welmeenenden Burgervriend *Cunaeus*, wien men zeer ten onrechte verdagt gehouden heeft als of hy het voorstel van geheimhouding het eerst gedaan heeft, daar deeze waardige Burgervader niets anders gedaan heeft dan het beklag van den Burgemeester Changuion te ondersteunen, laatende de middelen, om zodanig beklag verder voor te komen, ter deliberatie over aan het *gewoone Besoigne*; en daar dit Besoigne by de Rapporten zodanige middelen voorsloeg, die hy niet had kunnen voorzien, en hem zeer ongepast toescheenen, moest hy ook volgens zyne rechtschapen beginzelen zich daartegen met nadruk verzetten, gelyk hy dan ook door zyn schriftelyk bondig Advies getoond heeft, dat zyne gevoelens, verre van de Burgerlyke Vryheid te belaagen, in tegendeel volmaaktelyk strookten met die van alle waare Patriotten.

Gaarne had daarom de Schryver ook het Advies van zyn Wel Ed. onder de thands uitgegeeven stukken aan de waereld medegedeeld, doch naardien zyn Wel Ed., nevens eenige andere Heeren, zulks niet verkoozen hebben, heeft hy alleen geplaatst de Adviesen van de Wel Ed. Heeren *Blok*, *van Rooijen*, *van Hoogeveen*, *Romswinckel*, en *Heldewier*, welke allen wel waardig zyn geleezen en tegen beide aangehaalde Rapporten van het Besoigne vergeleeken te worden.

Na het voordraagen der gemelde Adviesen, bleek al aanstonds dat de meerderheid der Raaden zich tegen den inhoud der beide Rapporten verklaarde, en dus de Propositie

tie zelve van geheimhouding verwierp. Het voorſtel echter van den Heer Praeſident, om het ſtuk buiten Concluſie te houden, veroorzaakte geen geringe discusſiën onder de Leden, terwyl eenigen zich op de uitdruklyke beſchryving van den Raad, ter afdoening van dit point, beriepen, anderen wederom te kennen gaven wel te wenſchen dat het voorſtel zelf nimmer in overweging ware gekomen, tot dat eindelyk eene nadere omvrage, of niet het geheele ſtuk, zonder eene formeele Concluſie, als *voor altoos afgedaan*, zoude kunnen gehouden worden, de algemeene goedkeuring ſcheen weg te draagen.

Ingevolge hiervan werd tot dezelfde omvraage dan ook daadelyk beſlooten, onder deeze uitdruklyke mits, dat in het vervolg NIMMER DAAROVER EENIGE DELIBERATIEN ZOUDEN MOGEN ONDERNOMEN WORDEN, terwyl Heeren Burgemeesteren werden verzocht, den Inleveraars der Adresſen tegen het gemelde Voorſtel, van dit beſluit der Vroedſchap op eene voegzaame wyze kennis te geeven, gelyk ook door hun Ed. Achtb., op *Maandag* den 12*den* daaraanvolgende, aan den Heer VAN DEN SANTHEUVEL, toen nog als Colonel zyn ontſlag niet hebbende, geſchied is, met byvoeging, om daarvan aan de Requestranten te berichten; zo als te zien is uit de Notulen van het gereſolveerde te dier Vergadering, in dit verhaal geïnſereerd.

Beknopt Onderzoek van het Recht der Nederlandſche Republiek, tot het geſloten houden van de Schelde, door een voornaam Rechtsgeleerden, kunnende dienen tot een aanhangzel der Bedenkingen over de Vryheid der Schelde, door den Keizer gevorderd; onlangs in 't licht gekomen door den Graave de Mirabeau. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, by Frans de Does, *en te Rotterdam*, *by* Jacobus Bronkhorst, 1786. 84 *bl. In gr.* 8*vo*.

Dit Werkje, dat met oordeel en beſcheidenheid geſchreven, en zeer geſchikt is om te dienen tot een Aanhangzel op de voorheen door ons aangekondigde, en aangeprezene *Bedenkingen van den Heere Graave de Mirabeau* (*), is men in 't oorſpronglyke verſchuldigd aan den ſchranderen Opſteller van eenige Franſche Leidſche Posttydingen, of Couranten, in het laatſte gedeelte van den jaare 1784, en het begin van den jaare 1785, der waereld medegedeeld; aan welke de evengemelde Graave *de Mirabeau* deezen welverdienden lof gegeeven heeft: „ Dat het moeijelyk zoude zyn het Recht der Hollanderen „ in dit opzicht op eene krachtdaadiger en bondiger wyze te „ on-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VIIde D. bl. 469.

„ onderzoeken, dan door den Schryver der Fransche Leydsche „ Couranten in deszelfs bedenkingen op de aanmerkingen van „ de Weener Post geschied is." Uit dien hoofde is het dan ook, dat men dit *Beknopt Onderzoek*, tot vermeerdering der Kunde van onze Vaderlandlievende, doch in de Fransche taal minder ervaren, Medeburgeren en Mede-Ingezetenen, in de Hollandsche taal heeft doen overbrengen; waarop men alleen zou kunnen aanmerken (zonder daarom tot de Albedillen te behooren, gelyk den Heer Drukker behaagt heeft deeze onheusche en ongepaste uitdrukking in zyn Voorbericht te gebruiken) dat het wat laat ondernomen is, en dus, gelyk 't spreekwoord zegt, als mostard na den maaltyd komt, dan welke aanmerking men hierdoor heeft trachten af te snyden en voor te komen, „ dat door deeze Vertaaling dit fraaije Stukje voor de Nakomelingschap bewaard blyft, daar het anderszins zeer ligtelyk, als zynde alleenlyk in eene Posttyding, of zogenaamde Courant, geplaatst, der vergetelheid zoude worden overgegeeven, terwyl eene geheele verwaarloozing al dikmaals het lot van zodanige losse papieren is, schoon sommigen derzelver een beter lot mogen waardig zyn." Vooraf heeft men, met een onderscheiden letter, de Aanmerkingen geplaatst, die men ten opzichte van het tusschen onze Republiek en de Regeering der Oostenrykfche Nederlanden, gereezen Verschil, in de Weenerposttyding van den 1 Dec. 1784 ontmoet; en vermids door het onlangs te Fontainebleau gesloten Vreedes-Tractaat tusschen zyne Keizerlyke Majesteit en onze Republiek, alle de voorgemelde ontstaane verschillen uit den weg geruimd zyn, heeft men het niet ongepast geoordeeld, om, achter dit Werkje, dat Vreedes-Tractaat te voegen, als mede nog het Alliantie Tractaat, tusschen den Koning van Frankryk en onzen Staat, kort daarop aangegaan, nardien het vierde afzonderlyke Artikel van hetzelve zich ook bepaalt tot het gemelde Vredes-Tractaat, tusschen zyne Majesteit den Keizer en de Vereenigde Nederlanden gesloten.

Bylaagen, behoorende tot het Rapport van de Heeren door Hun Hoog Mog. gecommitteerd, tot het onderzoek, wegens de Redenen van non executie van H. Hoog Mog. orders tot het verzenden van tien Scheepen naar Brest. Eerste en tweede Stuk. Te bekomen, te Dordrecht, by Blussé; *Amsterdam*, Verlem, *enz.*

Deeze Bylaagen, waarin onder anderen aanmerkelyk zyn, de Verhooren van den Heer V. A. Hartzinck, den Graave van Byland en andere Officieren, die in deeze zaak betrokken zyn, zyn zeer geschikt tot een beter begrip en opheldering van het bewuste Rapport, waarvan wy, onlangs (*) onzen Leezers een Ver-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VII D. bl. 33 en 484.

Verslag hebben medegedeeld, en verdienen dus, uit dien hoofde, by hetzelve geplaatst te worden.

De Zwitzersche Patriot, of de Landdrost Felix Grebel gelukkig overwonnen door Johan Caspar Lavater, thans Leeraar des Christendoms te Zurich. In 't Nederduitsch vertaald, door HENDRIK BERGH, *Leeraar des Christendoms, by de Luthersche Gemeente, te Deutichem. Te Amsterdam, by* Jan Verlem, 1785.

De Stukken, in deeze Verfameling vervat, zyn, volgens het Bericht van den Uitgeever, door den Heer *Lavater*, toen hy nog jong was, eensdeels zelve vervaardigd, anderdeels veroorzaakt. Zy behelzen fterke en nadruklyke klagten en befchuldigingen tegen den Land-Drost Felix Grebel, wegens meineed, onderdrukking en allerleie foorten van ongerechtigheden, geduurende zyn Landdrosten-Ambt gepleegd. Deeze klagte wierd onder anderen ook door de Heeren *Lavater* en *Fuetli*, in een naamloos gefchrift, in druk vervaardigd, aan de hooge Overheid, niet alleen ter beoordeeling voorgelegd, maar zelfs van haar begeerd, om de waarheid deezer klagte te onderzoeken, en, naar maate dezelve bevonden werd, het zy den beklaagden, of den klaager, met zwaare ftraffen te ontmoeten. Den hoogen Raad te Zurich, vervolgens den Opfteller van 't Klaagfchrift uitdaagende, dat hy zich zoude ontdekken, kwam *Grebel* tegen het gemelde Schrift, het welk hy een Lasterfchrift noemde, klagende, op, en hieldt om befcherming aan. Egter vernam hy, dat alles onderzogt zou worden, en dat elk, die klagten tegen Jonker *Grebel* had in te brengen, zich by den Burgemeester *Escher* moest aanmelden, welke korten tyd daarna den Raad berichtte, dat 'er zich reeds twintig partyen by hem hadden aangemeld, waarop een Commisfie van Raaden benoemd wierd, welke de Klaagers verhoren zoude, en byaldien 'er eenige onrechtvaardigheid, ten laste van Jonker *Grebel*, kon bewezen worden, geregtigd zyn zoude, om hem te doen gevangen neemen. Jonker *Grebel*, echter, vond niet goed om deeze onderzoeking af te wagten, maar maakte zich fpoedig onzichtbaar. Ondertusfchen verfcheenen *Lavater* en *Fuetli*, op den beftemden dag, waarop de voorgemelde Commisfie ten eersten maale zitting nam, en gaven zich zelven als de Opftellers van het Klaagfchrift aan, als geene de minfte redenen hebbende, om zich wegens hunne onderneeming te fchaamen, welke voor het Vaderland in 't algemeen, en voor zo veele verdrukten en benadeelden, in 't byzonder, zo nuttig was; te meer, dewyl ze op eene reine menfchenliefde en een waar Patriotisme alleen gegrondvest, en van alle perfoonlyke wraakzucht oneindig verwyderd was. Zy verklaarden, dat zy, uit dien hoofde, eer zy 't bewuste Klaagfchrift hadden verfpreid,

een beweeglyken Brief in het huis van *Grebel* hadden doen bezorgen; doch, dewyl dit van geen gevolg geweest was, dat zy zich derhalven door den nood hadden gedwongen gezien, om tot dit laatste uiterste te komen; zich tevens op een treffende wyze verontschuldigende en verdeedigende, waarom zy deezen weg hadden ingeslagen, en zich niet liever terstond ter behoorlyke plaats hadden aangemeld.

De Raad gedroeg zich hieromtrent, als een ieder, die gerechtigheid bemint en handhaaft, zou gedaan hebben. *Grebel* is door de vlucht het zwaard ontloopen, moet zyn kwaad geweeten, buiten zyn Vaderland, uit het welke hy eeuwig verbannen is, met zich omdraagen.

Alle de Stukken, tot deeze zaak betreklyk, zyn in den gewoonen enthusiastischen styl van *Lavater* voorgesteld; doch draagen overal de blyken van het menschlievend hart, dat deezen waarlyk braaven Man, reeds in zyne vroege jeugd, gekenschetst heeft. ——— De Heer *Bergh*, die dit Werkje in onze taal heeft uitgegeven, bezit mede een zeer goede maate van Enthusiasme, doch niets van de genie en levendige verbeeldingskracht van den vernuftigen *Lavater*; schoon wy voor 't overige wel willen gelooven dat hy het met de goede zaak wel meent. Hy beklaagt zich in zyne Voorreden over de eigendunkelyke magt, die sommige Landdrosten in ons Vaderland oefenen, over de Breukgerichten, waarvan, hoe goed zy in haare instelling zyn, volgens zyn zeggen, schreeuwende misbruiken worden gemaakt, en over het eigendunkelyk gezag zommiger Edelen. Van het een en ander heeft hy voorbeelden opgegeeven, die byna ongeloofbaar zyn, hoe zy in een vry Gemeenebest kunnen plaats hebben.

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Met Plaaten. Achtste Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1785. *In gr. octavo*, 176 *bladz.*

Men heeft hier weder een drietal van Reistogten byeengevoegd: die van *Jakob le Maire* en *Willem Kornelisz. Schouten*, in de jaaren 1615, 1616 en 1617; die van *Willem Ysbrandz. Bontekoe*, in de jaaren 1618-1625; en die van *Jakob Heremiet*, gedaan in de jaaren 1623 tot 1626. Ieder derzelver behelst eene reeks van merkwaardige ontmoetingen, en leerzaame berigten nopens een aantal van byzonderheden, die de Oostindien, en de lotgevallen der Maatschappye, betreffen. De Reis van *Bontekoe* is zo vol van wederwaardigheden, dat zelfs de benaaming van *eene Bontekoe's Reize* ontstaan zy, ter aanduidinge van eene rampspoedige reize. En die van *le Maire*, benevens die van *Heremiet*, trekken boven al de aandagt, uit hoof-

hoofde der-Vaarte, door eene nieuw gezogte en gevonden doortogt, gemeenlyk *de Straat van le Maire* geheeten; 't welk ons noopt om daarop in deezen wat nader ſtaan te blyven.

Het verbod naamlyk van de vrye Vaart op de Indien, voor byzondere perſoonen buiten de Maatſchappy, langs de *Kaap de Goede Hoop* of door *de Magellaanſche Straat*, gaf zommigen aanleiding om op eene andere reiscoers te denken. Wel byzonder gaf een ervaaren Hoornsch Zeeman *Willem Kornelisz. Schouten* aan een onderneemend Amſterdamsch Koopman *Iſaak le Maire* te kennen, hoe hy, op herhaalde waarneemingen, van tyd tot tyd gedaan, niet twyfelde, of 'er liep, ten zuide van de Straat van Magellaan, nog een andere weg, behalven die Straat, na de Zuidzee, welke niet begreepen was in het Octrooi der Maatſchappye. Men bragt het eerlang zo verre, dat men kans zage om de onderneeming te bekostigen, (blyvende egter het waare oogmerk een geheim voor verre de meeste deelneemers;) en 'er werd een groot Schip, benevens een Jagt, ten dien einde uitgerust. *Willem Kornelisz. Schouten* voerde het bewind als Schipper of Kapitein, en *Jakob le Maire*, zoon van opgemelden *Iſaak le Maire*, bekleedde den post van Koopman, hebbende zynen broeder, als Onder-Koopman, onder zig. Op den veertienden van Zomermaand des jaars 1615 liepen zy in Zee, en den vyf en-twintigſten van Wynmaand pasſeerden zy de Linie, wanneer het Scheepsvolk nopens het oogmerk der reistogte onderrigt wierd; het welk, in de hoop op voordeel, met de gegeeven kundſchap zeer in zyn ſchik was.

Men zette de reis verder West- en Zuidwaarts voort, en 's daags voor Kerstyd ontdekte men land, zo wel aan ſtuur- als aan bakboord zyde. De kusten vertoonden zig zeer hoog, en lagen, naar gisſing, acht mylen van elkander. Onze reizigers waren van oordeel, dat 'er een doortogt tusſchen beiden was, te meer, om dat de ſtroom aldaar zo ſterk trok. Zy waren nu op 54 Gr. 46 min. zuiderbreedte; en liepen op de onderſtelde opening aan; doch de ſtilte verhinderde hen veel te vorderen, zy moesten alleen met den ſtroom voortdryven. Op den 25 January 1616 naderden zy aan de Oostkust, die zig Oost-Zuid-Oost uitſtrekte. Men noemde die Kust *Staaten-Land*, en de Westkust *Maurits van Nasſau*. Toen ze op 55 Gr. 36 min. breedte kwamen, maakte het Schip een ſnellen voortgang. Het water vertoonde zig zeer blaauw; dit deed de Zeelieden beſluiten, dat zy te loefwaards eene groote diepte hadden. Men twyfelde nu niet meer, of dit was de groote Zuidzee, en dat zy gevolglyk eene doortogt gevonden hadden, die dus lang onbekend geweest was. Voorts ontmoetten zy, op de breedte van 57 Graaden, twee Eilanden, omringd van eene menigte kleine rotzen, allen dor en onvrugtbaar. Zy gaven ze den naam van *Barnevelts Eilanden*. Middelerwyl hadden zy nog de vaste Kust in het oog; het was het land gelegen ten zuiden van de *Straat*

van Magellaan. Zy zagen 'er niets dan hooge bergen, met sneeuw bedekt, uitloopende op een scherpen hoek, welken men *Kaap Hoorn* noemde; hy ligt op 57 Gr. 48 min. breedte. Zy kwamen dien hoek te boven op den laatsten van Louwmaand. Eerlang verdween het land: het water vertoonde zig by aanhoudendheid blaauw. Het was nu geheel buiten tegenspraak, dat men zig in de groote Zuidzee bevond. Te meer nog werd men bevestigd in dit gevoelen, om dat men, nog verscheiden dagen, in de zelfde koers voortgezeild zynde, in al dien tyd geen land gezien had. Met goedvinden van den Scheepsraad, en op verzoek van den Heer *le Maire*, werd de gevonden doortogt, tusschen het Staaten-Land, en het Land van Maurits van Nassau, genoemd de *Straat van le Maire*; hoewel men, met meer regt, haar den naam zou hebben moeten geeven van *Willem Schoutensz. Straat*, om dat, onder zyn bestuur, en door zyne ervaarenheid, de togt dus verre gelukkig was afgeloopen. ——— Men zette toen coers op de *Jan Fernandes* Eilanden, liggende op de breedte van 33 Gr. 48 min.; pasfeerde den eersten van Lentemaand den Keerkring van den Steenbok; stevende voorts Oostwaards aan, en kwam eindelyk, met het afloopen van Wynmaand, voor *Jaccatra* ten anker; alwaar hun schip en laading, door den Raad der Indien, verbeurd verklaard werd. Vergeefsch bragt *le Maire* hier tegen in, het ongeluk en nadeel, 't welk hun werd aangedaan: de President *Jan Pietersz. Koen* betuigde, naar zyne orders te werk te gaan, en, indien hy meende verongelykt te zyn, in Holland regt te moeten zoeken.

Deeze ontdekking had ten gevolge, dat de Staaten, in den jaare 1623, Octrooi verleenden aan eene Vloot, door verscheiden Kollegien der Admiraliteit, en van de Oostindische Maatschappy, uitgerust, welke die doorvaart op nieuws wilde beproeven. Zy werd gesteld, onder het bevel van *Jakob Heremiet* als Admiraal, en *Gheen Huygen Schapenham* als Vice-Admiraal, liep in 't laatst van Grasmaand deezes jaars in zee; en bereikte, de Linie gepasfeerd zynde, met het afloopen van Wynmaand, het Eiland *Annobon*, welks Oosthoek, daar de Rhee en het Dorp is, ligt op 1 Gr. 20 min. Zuiderbreedte, aan de Afrikaansche Kust. Ze vertrokken van daar den vierden van Slagtmaand, stevenden voorts geduurig Zuidwestwaards aan, zonder eenig Land te zien, tot dat zy den eersten van Sprokkelmaand 1624 de Kaap *Pennas*, die zig als een hoogen berg, met sneeuw bedekt, vertoonde, vyf mylen Zuidzuidwest van zig, ontdekten; waarop ze zig, den tweeden van Sprokkelmaand, voor den mond van *de Straat van le Maire* bevonden, welke zy ontdekt noch vermoed zouden hebben, indien *Valentyn Jansz.*, één der Stuurlieden, die, in den jaare 1619, met de Spaansche Karaveelen, aldaar geweest was, haar niet onderkend hadde, aan de hooge bergen, aan de westzyde ge-

le-

legen. —— Men zeilde, na de Straat gelukkig doorgeloopen te hebben, vervolgens *Kaap Hoorn* rond; drong door tot in de Zuidzee, en zette coers op de *Jan-Fernandes* Eilanden; van waar ze, overeenkomftig met hunnen Lastbrief, hunne reis vervorderden.

De Vice Admiraal, die, op het doorzeilen der Straat, de Kust van *Terra del Fuego*, met een Jagt, had verkondschapt, verhaalde, by zyne terugkomst, dat hy, gezeild zynde na eene plaats, van welke men onlangs rook had zien opgaan, aldaar den nagt voor anker doorgebragt had; dat hy, 's anderen daags, aan land getreeden, eenige hutten had gevonden, in welken de Wilden hem genodigd en vertrouwelyk hadden ontvangen; dat hy vervolgens Oostwaards gewend, en een ruim Kanaal doorgezeild hebbende, zich ten Oosten van *Kaap Hoorn* had bevonden; dat hy voorts het anker geworpen hebbende, agter eene Kaap, voorby een Eiland, eindelyk in de Vloot was te rug gekomen. Wyders berigtte hy, dat *Terra del Fuego* in verfcheiden Eilanden is verdeeld; dat men, om in de Zuidzee te komen, *Kaap Hoorn* niet behoeft om te zeilen; dat men, uit het Oosten in de *Nasfauw-Baai* loopende, de Kaap in het Zuiden kan laaten liggen, en ten Westen van dezelve in de ruime Zee kan komen; en vermits men alomme Kreeken, Baajen en Inhammen ziet, de meesten van welken landwaarts fchieten, het uit dien hoofde waarfchynlyk is, dat in de *Nasfauw-Baai* doortogten zyn, welken na de *Magellaanfche* Straat loopen.

Ook ontdekte de Admiraal, vervolgens, dat de meeste Zeelieden zig tot nog vergist hadden, in hunne onderftelling, dat men door de *Straat van le Maire* wèl in *Chili*, maar door die Zee-engte, uit *Chili* en *Peru*, onmogelyk in de Noordzee kan komen. De rede van hunnen misflag is, om dat zy meenen, dat de Zuide winden dit verhinderen; terwyl het ondertusfchen zeker is, dat men 'er geene andere dan Weste en Noordweste winden aantreft, en het, overzulks, veel gemaklyker valt, uit *Chili*, langs *Terra del Fuego*, in de Straat te geraaken, dan, door de Straat na *Chili* ftevenende, om de Zuid te loopen, met oogmerk om voor de Weste winden bevryd te worden. 't Was de vrees voor 't aanhouden deezer Weste winden, die den Admiraal deeden befluiten voort te zeilen, en zulks had dit gelukkig gevolg, dat de Vloot, tot op de hoogte van 61 Gr., gevorderd zynde, eenen Zuid-Zuid-Oostenwind kreeg, met welken zy, zeer voorfpoedig zeilende, in 't laatst van Lentemaand, de Kust van *Chili* ontdekten.

Taal- Dicht- en Letterkundig Magazijn. Door G. BRENDER à BRANDIS. *Eerste Deel, N. III. Te Amsterdam, bij* C. Groenewoud 1785. *In gr. octavo*, 112 *bladz.*

Naar de gewoone inrigting van dit Magazyn, levert men ons hier een aantal van Dichtstukjes van verschillenden aart, zo in 't ernstige als in 't boertige, die voor onderscheiden soorten van Leezers hunne gevalligheid hebben. Buiten deezen deelt men ons mede een Taal- en Letterkundig verslag van de *Wysgeerige Taal*, door den Engelschen Bisschop *Wilkins* uitgevonden; waarin men ons een naauwkeurig berigt van deeze uitvinding, en het beloop van 's Mans zeldzaam voorkomend Werk deswegens, aan de hand geeft. Hierby komt een Tooneelspel van drie bedryven, getyteld *Eelhart* en *Saartje*, waarin een, door eene misleiding gedwarsboomd, huwelyk, op de ontdekking der misleidinge, gelukkig tot stand gebragt wordt; 't welk de Opsteller van dit Stuk vry natuurlyk, ongedwongen, uitgevoerd heeft. Wyders is nog daarnevens geplaatst eene voorstelling van een edel grootmoedig character, geschetst door den beroemden *Meisner*, en uit het Hoog- in 't Nederduitsch overgebragt. Het heeft ten Opschrift *de jonge Persiaan*, en bestaat in het volgende onderhoud, tusschen *Cyrus* en *Artaxes*, benevens een *Soldaat*, door een *Hoveling* bekend gemaakt als de persoon, die, in een wedloop, *Artaxes* overtroffen, en den prys behaald heeft.

CIJRUS.

„ Schaam u, Prins! —— Wie zal het verlies van zulk eene kleinigheid langer, dan ten hoogste één uur, beklaagen? —— 'Er komen immers wedloopen genoeg. Bij dien van heden, waart gij de tweede aan den eindpaal; bij den volgenden, zult gij de eerste zijn.

ARTAXES.

„ ô Nooit, nooit! Zo lang de Jongeling mededingt, die heden den prijs behaalde, en zo bij niet mededong, wat roem zou 'er dan voor mij te verkrijgen zijn? —— Hoe pijlsnel vloog zijn Ros! —— Een lichtstraal vliegt naauwlijks sneller. —— Met welk een behendigheid wist hij 't te leiden! —— Ik zie hem werwaarts ik mijne oogen slaa; beschouw de edelmoedigheid in zijn bescheiden gelaat; de stille grootte, met welke bij den Lauwerkrans aannam, en ten tweedenmaale over mij zegevierde.

CIJRUS.

„ Recht zo! Gij zijt Cambijsus (*) Neef! (*Hij omarmt hem.*) Over-

(*) Dus heette *Cyrus* Vader.

Overwonnene! Gij zijt mij van nu aan waardiger, dan een Veldheer, die mij zijne zegepraal koomt berichten. ——— Hij reeds, die, met alle onpartijdigheid, de uiterlijke meerderheid van zijn' mededinger recht doet, looft, doet veel; maar hij, die, in dien zelfden mededinger, eene grootheid van ziel erkent en roemt, moet een van de weinige Edelen onder de menschen zijn. ——— Ik zou hem gaarne kennen, die over u getriumfeerd heeft.

EEN HOVELING.

„ Dat kunt gij, Monarch, zo dra het u behaagt. Ik heb hem daar even voor uwe tent gezien.

CIJRUS.

„ Wel nu, roept hem! (*De Hoveling vertrekt; Artaxes treed agter Cijrus.*) Waar wilt gij heen, Neef!

ARTAXES.

„ Mij agter u verbergen, op dat hij de blos der schaamte niet op mijne wangen ziet. (*De Hoveling komt met een jong Soldaat binnen.*)

DE HOVELING.

„ Onoverwinlijke, hier is hij! ——— Ik vond hem bij een gedeelte zijner Spitsbroederen, aan wien hij de duizend gouden geldstukken uitdeelde, die de prijs van den wedloop uitmaakten.

CIJRUS.

„ Deedt gij dat? ——— En waarom? Ik heb ze zelfs uitgeloofd. Versmaadt gij mijn geschenk?

DE SOLDAAT.

„ Wie zou dit doen kunnen? Het was oneindig meer dan ik verdiende; doch ik hield deezen lauwerkrans reeds voor zo een aanzienlijk geschenk, dat ik in bedenking nam, van het wisselvallig geluk, twee diergelijken op eenen dag aan te neemen. En buiten dat....

CIJRUS.

„ Gij zwijgt? spreekt zonder eenige agterhouding!

DE SOLDAAT.

„ Ik had naar roem gestreeden, en dien heb ik verworven. Zou ik nu mijnen Medebroederen dat geene niet gunnen, dat mij, zonder dat ik 'er naar zocht, ten deele viel.

CIJRUS.

„ Braaf gesprooken! Wanneer in Persiën veelen zijn, die zo spreeken — en denken, dan ben ik heerscher over het edelste Volk onder de Zon. Maar zo gij deezen krans zo hoog schat, voor wat prijs zoudt gij het Ros wel willen afstaan, dat u dien heeft helpen winnen.

DE

DE SOLDAAT.

„ Voor geenen, hoe ook genaamd.

CIJRUS, *lagchende.*

„ Ook voor geene Heerschappij?

DE SOLDAAT.

„ Zelfs voor geen Koningrijk. Doch met vreugde zou ik hem voor eenen Vriend geeven; wanneer ik 'er een kon vinden, die mijner vriendschap waardig was.

ARTAXES. (*hem met opene armen tegentreedende.*)

„ Laat mij die vriend zijn, edele Jongeling! Omarm in mij eenen Broeder.

DE SOLDAAT. (*te rug wijkende.*)

„ Hoe aangenaam zou dit mij zijn, indien gij Artaxes niet waart. Maar thans durf ik niet; gij zijt...

ARTAXES.

„ Wat, wat? —— Prins, misschien? Is die te hoog voor u? —— o Neem de helft van mijn uitgestrekt gebied! —— Ik geef ze met woeker, wanneer gij daarvoor aan mij gelijk, en mijn Vriend, wordt. ——— Ontvang die, en omarm mij!

DE SOLDAAT. (*nog meer te rug treedende.*)

„ Dan zelfs zou de gelijkheid tusschen ons verbannen zijn; gij bleeft als weldoener, als een koninglijke bloedverwant, oneindig boven mij verheven. —— En buiten dit, —— vergeef mij! ——— ik vermag ook geen Prins te zijn; ik ben zo zelden Heer over mij zelfs; hoe zou ik dien over anderen kunnen zijn!

CIJRUS. (*stijgt van zijn Troon.*)

„ Hoe arm ben ik niet! heb ik in alle mijne schatten wel eene belooning voor zulke verhevene denkwijze als deeze? Heb ik een kleinood, dat ik zulk eenen Jongeling durf aanbieden? —— In het toekomende moet gij in den strijd aan mijne zijde vechten, en wel dra als Veldheer zonder mij; dit verzoekt u Cijrus. ——— En mij en Artaxes te omhelzen, beveelt u uw Koning.

DE SOLDAAT. (*omarmt hun beiden.*)

„ (*tegen Cijrus.*) Mijne dankbaarheid heeft geene woorden. (*tegen Artaxes.*) Ontvang mijne hoogachting, neem mijne diensten aan, tot ik uwer vriendschap waardig worde! —— Zie hier de eerste proeve! (*Hij verdeelt den Lauwerkrans.*) De helft behoort aan u! gij waart, na mij, de eerste aan den prijs."

Drie

Drie Brieven van JANUS PHILEUSEBIUS *aan zynen Vriend* LIBERIUS PHILALETHES. *Ter beantwoordinge van enige vragen, betreffende de onlangs, by* Cornelis van der Aa *te Haarlem, uitgekomene Brieven van enige Joden, over den toestand van den Christelyken Godsdienst en het Christendom* (*); *verzameld en uitgegeven door* C. V. S. *Te Utrecht by* B. Wild, 1786. *In gr. oct.* 92 *bladz.*

Een viertal van Vragen, betrekkelyk tot deze zogenaemde *Joodsche Brieven*, word in deze *drie* Brieven beantwoord. —— De eerste luid: „ Is het wel enigzins waarschynlyk, dat „ die Brieven waarlyk van Jooden geschreeven zyn?" *Phileusebius* merkt daeromtrent aen, dat de Verzamelaer en Uitgever, in zyn Voorbericht, duidelyk genoeg te kennen geeft, dat ze niet dan de vruchten ener verdichtende penne zyn; des het der moeite niet waerdig zoude zyn, hierop staen te blyven, was het niet dat het verder nagaen hier van gelegenheid gave, om zekere den geest dier Brieven characterizerende trekken in hun juiste daglicht te doen verschynen. En hiertoe word de eerste Brief, na enige aenmerkingen op 't gemelde Voorbericht, besteed. Het een en 't ander geeft geen gunstig denkbeeld van 't oordeel en de geestgesteldheid van den Verzamelaer en Uitgever; die, hy zy dan ook wie hy zy, een Student in de Godgeleerdheid, of een Man die een Eerwaerdigen tytel draegt, of die beiden in Compagnie, waerschynlyk, om zyns naems en zyns eers wille, best doet, met zich verborgen te houden; dan waeromtrent *Phileusebius* zich echter verklaert, dat hy, wanneer die Heer goedvind zyn naem bekend te maken, ook geen ogenblik wachten zal met den zynen te openbaren. ——— Een tweede Brief strekt ten antwoord op de tweede Vraag: „ Is het waar, dat (gelyk in de Joodsche „ Brieven gezegd word) de Britsche Dr. *Priestley*, en sommi„ ge *Hoogduitsche Geleerden* —— JESUS *voor den Zoon van* JO„ SEPH *zo wel als van Maria houden?*" En *Phileusebius* toont ten allerduidelykste dat deze beschuldiging volstrekt valsch zy, als mede, dat zy, die hier als beschuldigers voorkomen, zich, door de bespotlykste tegenstrydigheden, op ene allerschandlykste wyze ten toon stellen. Hier heerscht zo in deze hoofdzaek, als in enige bykomende stukken, gelyk *Phileusebius* doet zien, een geest van kwaedaertigheid, waer door men dien Schryveren denkbeelden toeeigent, waer tegen ze zich deels uitdruklyk verklaren, en die deels tegen hunne eigene stellingen zouden aenloopen. —— De derde vraeg word dus voorgesteld: „ Is het enigzins waarschynlyk, dat de zogenaamde „ *Hervormers* van den Godsdienst, by name *Bahrdt*, *Semler*, „ *Eberhard*, *Teller* in Duitschland, *Priestley*, *Lindsey*, *Evanson* „ in Engeland, geen ander oogmerk hebben, dan om den *gan*„ *schen Christen Godsdienst* te doen plaats maken voor *een louter* „ *Naturalisme!*" Ter beantwoordinge hier van doorloopt *Phileu-*

(*) Men zie ons berigt van deze *Joodsche Brieven*, boven *bl.* 90.

leusebius 't geen, in die Joodsche Brieven, nopens deze stelling en derzelver staving word bygebragt, en toont dat die Brieven ten dezen opzichte zich zelven tegenspreken; dat de aengevoerde beschuldiging gansch genen grond heeft, en men, alles nagaende, ten overtuigendste ziet, dat ze gansch en al bespotlyk en valsch is. Eindelyk komt hier nog ene vierde Vraeg, welke, benevens de voorige, in den derden of laetsten Brief, beantwoord word. „ Wat dunkt u, vraegt *Philalethes*, van het uittreksel van „ STEINBARTS *Leere der Gelukzaligheid*, in de zogenaamde *Jood-* „ *sche Brieven*, bl. 84-105 geplaatst, *is het waar*, gelyk men bl. „ 83 voorgeeft; *dat dat Stukje met 's Mans* (STEINBARTS) *eigen* „ *woorden voorgesteld is?*" En het antwoord van *Phileusebius* luid, dat het, wel verre van waerheid te zyn, ene alleronbeschaemdste leugen is, te onbeschaemder, nadien men 't uittreksel slechts heeft te vergelyken, met de bekende Nederduitsche Vertaling van dat Werk. Hy oordeelt het daerom ook onnoodig, zich in ene wydloopige vergelyking in te laten, maer vergenoegt zich met ene beknopte aenwyzing van enige stalen, die het bedriegelyke en kwaedaertige van het gewaende uittreksel openbaren. Stalen, welken, door de daerin voorkomende vervalschingen en verdraaijingen van STEINBARTS gezegden, het kwaedaertig, laeg en verachtelyk character van den Maker aenduiden.

Tweede Apologie tegen de schendende Nieuwspapieren en andere faamroovende Schriften van dezen tyd; inzonderheid tegen de hoonende bekendmaking van den Heer Professor LE SAGE TEN BROEK, *en deszelfs onbetaamlyk gedrag, zoo omtrent de Schielandsche Classis en den Rotterdamschen Kerkeraad in 't gemeen, als omtrent den Schryver en de meeste zyner Amptgenooten, in 't byzonder, gehouden. Benevens een uitvoerige Bylaag tegen 't geen, op den naam van eenen* HENDRIK BRINXMA, *onbeschaamd gelogen en gelasterd is. enz. enz. enz. Door* P. HOFSTEDE *S. S. Th. Dr. Prof. Hon. in de Godgel. Kerkl. Gesch. Oudheden, en Predikant te Rotterdam; Curator der Erasmiaansche School; Lid van het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen enz. Te Rotterdam, by* P. v. Dyk *en* J. Hofhout, 1786. *Behalven de Voorreden*, 376 *bladz. In gr. octavo.*

Op het doorbladeren deezer tweede Apologie zal men gereedlyk erkennen, dat ze van denzelfden aart en op eene soortgelyke wyze uitgevoerd is als de eerste, en dat dus de eigenste aanmerking, die wy omtrent de eerste gemaakt hebben (*), ook jegens deeze tweede plaats heeft. De Professor Honorarius wendt alles aan, om de beschuldigingen van zyne partyen te logenstraffen, en tevens tragt hy die geenen, welken hem tegen zyn, naar de wet van wedervergelding, in 't haatlykste licht te stellen. —— In geschriften van die natuur is 't gemeenlyk veiligst wat te geeven en wat te neemen; daar partyen tegen elkander verbitterd zyn, is 't altoos te wagten, dat ze in uitersten loopen.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII D. bl. 485.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Korte verdaadiging van het Christendom, door een voornaam Hoogduitsch Godgeleerden. In 't Nederduitsch vertaald, door M. VAN WERKHOVEN, *en met een Voorreden uitgegeeven, door* J. VAN LAAR. *Te Amsterdam, bij* M. de Bruin, 1786. *Behalven de Voorreden, 223 bladz. In groot octavo.*

In dit Geschrift deelt men ons mede Brieven en Gesprekken, gewisseld tusschen een Godgeleerden en een Graef, over de waerheid van den Christelyken Godsdienst. Uit den aenvang dezer Briefwisselinge kan men afnemen, dat de Godgeleerde den Graef van jongs af onderwezen, en alleszins deel gehad had aen zyne opvoeding. Vertrouwende dat de Graef de Euangelieleer, door zyne onderrichting, grondig had leeren kennen, hoorde hy, niet zonder bevreemding, dat de Graef echter, vervolgens, tot het Ongeloof was overgeslagen. Zulks had hem genoopt den Grave deswegens een hartlyken brief te schryven; dien beantwoordde dezelve, (en met dit antwoord begint deze Briefwisseling,) gevende den Godgeleerden te kennen, dat hy zich zo angstvallig niet over hem behoefde te bekommeren, daer hy toch een eerlyk Man bleef; als hebbende geenzins den reinen Natuurlyken Godsdienst, maer alleen het bygeloof, of de ingevoerde Christelyke Leer, vaerwel gezegd. Zyn gewezen Leermeester verzoekt hem nadere opening; en de Graef openbaert hem de gewigtigste twyfelingen, die hem den weg gebaend hebben, om den Christelyken Godsdienst te verlaten: betuigende inmiddels, dat hy niet ongenegen is om nog van hem te leeren, maer dat hy 'er geen gunstigen uitslag van te gemoete ziet. Deze nogtans geeft, in een volgenden Brief, alle hoop niet op; zich vleiende met het denkbeeld, dat de Graef vatbaer is voor overtuiging, wil hy zich verledigen, om een gebrek, dat hy in zyn voorig onderwys opgemerkt heeft, te vergoeden, in de verwachting dat hy geen vruchtloozen arbeid zal doen.

„ Ik heb," zegt hy, dit met leedwezen gadeslaende, „ Ik heb verzuimd, het geen, althans in dien tijd toen ik u in den Godsdienst onderwees, bijkans door alle Hofmeesters, en Leeraars van jonge Heeren van rang, gewoonlijk verzuimd werd, en het welk veelligt meer dan iets anders tot het Ongeloof van veele Grooten der wereld toegebragt heeft — ik heb verzuimd u klaare en grondige bewijzen voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst voor te houden; ik heb u de Leerstellingen van ons Geloof enkel in de gemeene Katechismustaal, en de mindere Leerstukken met juist den zelfden schijn van aangelegenheid, voorgedraagen, als den grond van allen heil. Ik heb u, 't is waar, zomwijl, inzonderheid op onze reizen, tegen het Ongeloof gewaarschuwd, maar mij de moeite niet gegeeven, om uitvoerig met u over dergelijke onderwerpen te spreeken. Wij hadden zoo veele andere, naar het scheen, noodwendiger dingen te doen. Fransch, Italiaansch, Engelsch, de Historijen, de Danskunst, het Scherm- en Rijdschool, Bezoeken, Uitspanningen.... hoe zelden bleef 'er voor uwe arme Ziel een half uurtje overig! Dan ik wil niet aan de mode der aanzienlijke opvoeding de schuld geeven, maar aan mijzelven, dat ik die mode opgevolgd heb. Maar ik wil ook van deezen oogenblik af, alle mijne vermogens inspannen, om dit groot gebrek te vergoeden; ik wil u alles schrijven, wat mij tot hier toe eene volkomene overtuiging van de waarheid des Christendoms gegeeven heeft."

Deze ontvouwing van dit gebrek, 't welk te vreezen is, dat maer al te veel plaets heeft, kan denzulken, wien de opvoeding onzer aenzienlyke Jeugd toevertrouwd is, ter leerzame lesse van waerschuwing strekken; terwyl de volgende onderrichting van den Godgeleerden hun tevens een navolgingswaerdig Voorschrift aen de hand geeft. „ Ten einde, (dus vervolgt de Godgeleerde, zyn oogmerk bepaelder ontvouwende,)" Ten einde de twijfelingen, welken gij, Genadige Heer! tegen het Christendom hebt, dies te eerder haare kracht moogen verliezen, zal ik drie zaaken doen: Eerstlijk de waarheid van het Christendom betoogen. —— Dan de Hoofdleerstellingen van het zelve, kortlijk, doch zoo voordraagen, dat gij zien zult, dat het geenszins zulke onredelijke en zichzelven tegenspreekende vonden zijn, als gij u sinds eenigen tijd verbeeld hebt. —— En dan zullen wij ons, in den aanstaanden Zomer, over de bedenkingen, die nog in uw gemoed mogten overgebleeven

zijn,

zijn, mondeling onderhouden. Want ik wil gebruik maaken van het gunstig verlof, welk gij mij gegeeven hebt, en u voor eenige weeken op uw Landgoed komen bezoeken, om dan, God geeve het! het onuitspreekelijk geluk te beleeven, van u als Christen te omhelzen." ——— In gevolge hier van zend de Godgeleerde den Graef, (die beloofd had zyn Geschrift te zullen lezen,) eerlang een *Kort Betoog van de waerheid des Christendoms*, benevens ene beknopte Voordragt van deszelfs *Hoofdleerstellingen*.

Dit Betoog ontvouwt ons, in de eerste plaetze, het wyduitgestrekte plan der Godlyke Voorzienigheid, in de Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds zo duidelyk zichtbaer; uit welks beloop, zins den aenvang tot de voltrekking, met de verkondiging der Christelyke Leere, ten bondigste af te leiden is, dat die Leer van ene Godlyke herkomst zy. ——— Het daeruit ontleende bewys ontvangt nog meerder sterkte, uit ene nadere overdenkinge van Gods byzondere Voorzienigheid over het Joodsche Volk: ——— mitsgaders uit het nagaen der Godspraken, wegens de verschyning en de verrichtingen van den Messias, ten volmaektste in Jezus vervuld; ——— waeromtrent de Voorspellingen, rakende zyn lyden, bovenal opmerking vorderen. ——— Daerby komt ene nasporing der latere lotgevallen des Joodschen Volks, overeenkomstig met de deswegens gedane Voorzeggingen; ——— en wyders ene overweging der voordeelen, die de Euangelieleer aen de menschlyke Maetschappy toegebragt heeft; ——— met ene opmerkzame beschouwing der middelen, waerdoor dit aenvanglyk stand gegrepen hebbe. ——— De overweging hiervan leid den Godgeleerden, laetstlyk, om het oog te vestigen op de Wonderwerken van Jezus en deszelfs Apostelen; als mede om na te gaen, op hoe goede gronden wy de geloofwaerdigheid der verhalen, die wy deswegens bezitten, hebben te erkennen; het welk de waerheid des Christendoms boven alle redelyke tegenspraek stelt, en den oplettenden overtuigend toont, dat de Christelyke Leer waerlyk ene Godlyke Leer is. ——— Aen dit zeer juist zamenhangend en wel uitgevoerd betoog hecht de Godgeleerde voorts, ene geregelde opgave van de hoofdleeringen in 't Euangelie vervat; met aenwyzing dat dezelven, in stede van verwerpelyk, ten hoogste aennemelyk zyn, en in vele opzichten de kundigheden, welken ons de Natuurlyke Godsdienst verleent, grootlyks overtreffen.

Op het ontvangen en doorlezen van dit Geschrift, betuigt

tuigt de Graef zyn genoegen over het zelve, wat den algemenen inhoud betreft. Hy erkent, dat het hem ongerust gemaekt heeft, daer hy wel ziet, dat het hem onmogelyk is het aengevoerde bewys te wederleggen, en hy ook weinig of niets heeft in te brengen, tegen de voorgestelde opgave der hoofdleeringen van den Christelyken Godsdienst. Edoch met dat alles is hy van zyne twyfelingen niet ontheven: het komt hem voor dat andere Christen Godgeleerden deze Voordragt der Leere van den Christelyken Godsdienst niet volledig of rechtzinnig zullen keuren; daer zyn gewezen Leermeester het melden van die leerstellingen, welken hem en andere Ongeloovigen stuiten, schynt vermyd te hebben. Zulks doet hem, om uit zyne ongerustheid te geraken, en zich geruster aen de ene of andere zyde te houden, den Godgeleerden verzoeken, om hem, ten spoedigste, daeromtrent nadere onderrichting te geven. Hy ontvouwt hem ten dien einde zyne zwarigheden en tegenbedenkingen over de Euangelieleer, die hem als nog wederhouden van derzelver Godlykheid te erkennen; en betuigt, na een spoedig antwoord op dit zyn voorstel te verlangen. De Godgeleerde verzuimt niet, hieraen te voldoen; schryft hem, na verloop van weinig tyds, een brief; waer in hy hem, na enige voorafgaende aenmerkingen, over het onredelyke, om ene welbewezen waerheid in twyfel te trekken, uit hoofde dat 'er enige duisterheden in voorkomen, welken wy niet doorzien, ene oplossing verleent van zyne ingebragte zwarigheden en tegenbedenkingen. In een daerop volgenden brief geeft de Graef te kennen, dat hem de oplossing in vele opzichten vry wel voldaen heeft; maer dat 'er nog verscheiden bedenkingen by hem overblyven; waerover hy den Godgeleerden mondling wenschte te spreeken; weshalve hy denzelven, te meer daer hy onpasselyk is, ten vriendlykste uitnoodigt, om hem met zyn bezoek te vereeren. Het hand over hand toenemen van 's Graven ongesteldheid, brengt het schryven van den enen en anderen verhaestenden brief te wege; 't welk den Godgeleerden noopt om zyne reis te spoediger voort te zetten. Hy vind den Graef ten uiterste verzwakt, en in doods gevaer; hy vind hem genoegzaem overtuigd, doch door dubbingen bestreden; die op geen wezenlyken grond steunen, of op verre na niet van dat gewigt zyn, dat ze ene beredeneerde overtuiging behooren te dwarsboomen. Na enige redenwisselingen hier over, heeft de Godgeleerde het genoegen van uit 's Graven mond te verstaen, dat hy, met een waer boetvaerdig hart,

de

de Euangelieleer geloovig omhelst, en door Jezus Christus zyne toevlugt tot Gods genade neemt.

Men ziet in 't geheele beloop van dit alles ene weluitgevoerde geschiedenis; onder welker omkleedzel de oordeelkundige Opsteller van dit Geschrift ons onder 't oog brengt, de gegrondheid van het Geloof in Jezus Christus, als van God gezonden, en de nietigheid der tegenbedenkingen van 't Ongeloof, wanneer men de Leer van 't Euangelie in haer zuiver licht beschouwt. De manier, op welke dit in dezen word voorgedragen, is alleszins leerzaem; des men dit Geschrift wel onder de nuttige Verdeedigschriften van den Christelyken Godsdienst moge plaetzen. Onze Autheur, zyn voorgestelde oogmerk bereikt hebbende, met de geloovige bekeering van den Graef, heeft niet goedgevonden, het geschiedkundige verder te vervolgen, maer breekt het zelve af, met zyn wederkeeren tot den zieken, dien hy in ene zagte sluimering verlaten had, en welke nu weder wakker geworden was. ——— By manier van een toevoegzel, is 'er in 't slotverhael nog ingevlochten een gesprek, 't welk in dien tusschentyd voorgevallen zou zyn; met een gezelschap, 't welk zich diestyds op 's Graven slot bevond. Een luchtige Kamerjonker, en een meer bezadigd Hoofdman, beiden Voorstanders van 't Ongeloof, wikkelen den Godgeleerden in een gesprek over den Godsdienst; het welk hem aenleiding geeft, om hun de ongegrondheid hunner denkwyze te toonen. Zy vernemen, met de uiterste verwondering, dat de Graef een Christen geworden is, en dat een Opstel van den Godgeleerden ten grondslage zyner overtuiginge gestrekt heeft. Zulks is van dit gevolg, dat de Hoofdman zich begeerig verklare, om dat Opstel te zien en te overwegen; en de Godgeleerde geeft vervolgens te kennen, dat hy, overeenkomstig met zyne belofte reeds aen den Graef gedaen, *de gansche Briefwisseling tusschen hem en den Graef*, *tevens met zyn Betoog*, eerstdaegs ter drukperse zal overgeven, of ook het gemeen maken hier van mogte dienen, om enigen van 's Graven kennissen of anderen tot inkeer te brengen.

De Rede en haar Gezag, in den Godsdienst, briefswyze voorgesteld, door P. VAN HEMERT, *aan den Hoogeerwaardigen, Hooggeleerden Heer,* G. BONNET, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. en Academi-prediker te Utrecht. Tweede Stuk. Te Rotterdam, by* de Leeuw *en* Krap, 1786. *In groot oct.* 384 *bladz.*

By de melding van het eerste antwoord van den Hoogleeraer *Bonnet* aen den Heer *van Hemert*, hebben wy inzonderheid opgemerkt, hoe zyn Hoogeerwaerde de Leer der Kerke, wegens het bederf der Rede, verklaert (*); dan deze verklaring behelst, naer 't inzien van den Heer *van Hemert*, ene voorstelling van des Hoogleeraers gevoelen, en niet van de Leer der Kerke, nopens het bederf der Rede. Het komt hem voor dat het gevoelen des Hoogleeraers enigermate verschilt van dat der Kerke; en hy legt het 'er op toe, om te toonen, dat het door hem bestreden gevoelen de ware Kerkleer is. Dit zo zynde behouden zyne reden, in zynen voorigen Brief daertegen aengevoerd, hare volle kragt, nadien de Hoogleeraer zelf erkend heeft, *dat die redeneering tegen dat gevoelen hem bondig is voorgekomen.* Het groote verschil, dat hier dan tusschen Partyen overblyft, is, welke is de ware Leer der Kerke over dit Stuk? —— Op het voordragen hiervan, gaet de Heer *van Hemert* over tot het nagaen van enige byzonderheden in des Hoogleeraers Brief, die zyne opmerking vorderen.

Hy vind des Hoogleeraers voorstel, nopens de verplichting om de gevolgen van twee of meer verschillende stellingen bedaerdlyk te overwegen, ten einde dan na te gaen, aen welk ene zyde zich het minste gevaer opdoe, in zyne soort treffende; maer het komt, zynes agtens, in dit geval juist niet te stade, daer men, met betrekkinge tot de hier bedoelde onderscheiden leerstellingen der Christenen, verschillend kan denken, zonder dat men gevaer loope van Gods gunst te missen, zo men anders de zaek der waerheid en der Deugd ernstig ter harte neme. Verder verdeedigt hy zich tegen ene ingewikkelde beschuldiging, als of hy het Stuk in verschil te zeer met andere leerstellingen vermengd had; als mede tegen de verdenking, dat hy het

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 458.

het onderscheid tusschen de voorwerplyke en onderwerplyke Rede niet genoeg in 't oog gehouden, maer integendeel kennelyk de termen verward zou hebben. Dit laetste geeft hem aenleiding om zyne gedachten wegens dit onderscheid nader voor te dragen, en zyne denkbeelden over de werkzaemheid der Rede, en haer Gezag, ook in den Godsdienst, te ontvouwen. Hieraen hecht hy wyders ene beantwoording van des Hoogleeraers stellingen, en geeft zyne tegenbedenkingen tegen dezelven onderscheidenlyk op, met dit bygevoegde besluit. „ Het doet my leed, dat het „ besluit, 't welk ik uit myne *præmissen* trekken moet, „ aan het uwe zeer ongelyk is. Het *facit* van uwe som „ is, dat men *onbegryplyke verborgenheden* gelooven moet; „ het *facit* der myne is, dat *verborgenheden*, welken *vol*„ *strektlyk onbegryplyk* zyn, anders niet dan *ydele har*„ *senschimmen* zyn; en dat het Opperwezen *verborgenhe*„ *den*, welken geen mensch altoos verstaan en bewerken „ kan, zoo min als daadlyke *tegenstrydigheden*, aan gee„ ne menschen openbaren kan. U H. G. geeft derhalve „ aan de Rede eene *gedeeltelyke* magt in den Godsdienst; „ ik eene *geheele*, *volstrekte*, *allenthalvige*. U H. G. re„ kent het zich een plicht, de Rede, in sommige geval„ len, gevangen te leggen, en hare natuurlyke werking „ en neiging tegenstand te bieden; ik integendeel oordeel, „ dat even dit my onbehaaglyk in de oogen van mynen „ wyzen en goedgunstigen Vader, die de *Rede* zelfs is, „ maaken zou; en wil dus, in alles, myn verstand ge„ bruiken, en het grootachtbaar, Gezag der Godlyke „ Rede laten gelden: het geloof van U H. G. is dan „ *voor een gedeelte*, *redelyk*, *voor een gedeelte*, *blind*, „ om niet te zeggen, *onredelyk*; het myne *geheel en al* „ Rede: maar uwe Godgeleerdheid, welke noodzaaklyk „ veel grooter dan de myne is, heeft de algemeene Vader „ de ongenoegzaamheid van de *algemeene* openbaring der „ weldadige Rede, ten aanzien van een klein gedeelte zy„ ner redelyke Schepselen, aangevuld met *eenige spitsvon*„ *dige onverstaanbaarheden*, welken zy noch *kunnen* noch „ *mogen beredeneeren*, en die echter oorzaken, of althans „ hulpmiddelen, tot een *redelyk* geluk zyn moeten. Hier„ in echter komen wy met elkander overeen, dat ik zoo „ wel als U H. G. *verborgenheden* geloof, maar *verbor*„ *genheden* van eenen anderen, en, zoo ik meen, rede„ lyker aart, welke geene vyanden zyn van onze Rede, „ maar, door beide de eendrogtige openbaringen der natu-

„ re en des Kristendoms, gewettigd worden, en ons, op „ eene zoo nuttige als aangenaame wyze, onledig hou- „ den." —— Deze en verdere daermede verknochte gedachten over de Verborgenheden leiden den Heer *van Hemert* voorts, ter beantwoordinge van 't geen de Hoogleeraer *Bonnet* tegens hem aengevoerd heeft, nopens zyne denkbeelden, wegens de Rede van de noodzaeklykheid der Openbaringe; en tracht te doen zien, hoe ongegrond de Hoogleeraer beweert, dat de Heer *van Hemert*, volgens zyne eigen denkwyze, tot het Godslasterlyke besluit, —— *Gods plan deugt niet!* —— moet komen. Zulks afgehandeld hebbende brengt hy zyne wederleggende aenmerkingen ten einde; en stelt den Hoogleeraer voor, „ dat 'er „ onder hen niets anders te doen is, dan het *Gezag der* „ *Rede*, welke Z. H. G. met hem genoegzaam in staat „ keurt, om *waarheden* als *zoodanig zeker* te kennen en „ te beoordeelen, te vereffenen, en haar recht van beslis- „ sing, ook in zaken van den Godsdienst, te bespreken." —— Alleenlyk doet hy hem, ten besluite, nog de twee volgende Vragen. (1.) „ Waarom stelt U H G. *overal* „ de leer der *Kalvinisten*, als de leer der *geheelen Prote-* „ *stansche Kerke*, *voor?* (2.) Welke soort van lieden be- „ doelt U H. G., wanneer Gy spreekt van zoodanigen, „ die meenen, *dat een mensch, die de verhalen der* „ *Euangelisten gelooft*, *zekere Godsdienstige plechtigheden* „ *in acht neemt*, *en*, *voor het overige*, *eerlyk in zyn be-* „ *dryf*, *yverig in zyn beroep*, *regtvaardig in zynen han-* „ *del*, *met één woord*, *een goed burger is*, *de hemelsche* „ *gelukzaligheid gewisselyk verwachten mag?*" De Heer *van Hemert* vind, in het een en 't ander, iets kwetzende, waer van hy zyn Hoogeerwaerden het onrechtmatige onder 't oog tracht te brengen: nadien de benaming van *Protestanten* aen gene byzondere Gezindheid, maer aen alle de onderscheiden Onroomsche Gezindheden, hier te Lande gevestigd, eigen is: en nademael het gebrek, dat men zich te weinig laet gelegen zyn aen de innerlyke Godsdienstigheid, niet aen deze of gene byzondere Gezindheid der Christenen toegeschreven kan worden; maer 't zelve een gebrek is, dat men al te veel onder alle Gezindheden bespeurt, en 't welk een ieder die enigen smaek van Godsdienst heeft, ten sterkste wraekt.

Leer-

Leerredenen van BERNARDUS BOSCH, *Predikant te Diemen. Derde Stukjen. Te Amsterdam, bij* M. de Bruin, 1786. *In groot octavo*, 171 *bladz.*

Ingevolge der voorgaende overweginge van de Leer der Onsterflykheid der Ziele, uit ene achtervolgende redenering opgemaekt, schikt de Eerwaerde *Bosch* dit derde Stukje, tot een betoog van de Onsterflykheid der Ziele uit de Schriften van Moses. Het geen de Rede deswegens aen de hand geeft, word door de Openbaring nader verklaerd en bevestigd; ze verleent ons hiertoe een groot register van teksten; dan zyn Eerwaerdens bedoelde is niet daer op staen te blyven; „ we zullen, (zegt hy,) ons lie„ver bepaalen tot dat gedeelte der heilige Schrift, waar„in de waarheid zoo klaar niet doorstraalt; dat gedeelte, „ het welk, ten dezen opzigte, de meeste bestrijders „ vindt; met één woord: *ik zal de waarheid van de on„sterflijkheid der Ziel u aanwijzen in de Mozaïsche „ Schriften.*" Ter aenleidinge hier van geeft hy vooraf ene beknopte ontvouwing van 's Heillands wederleggende redenering der Sadduceeuwen; die onze Hemelsche Leermeester, Matth. XXII. 31, 32, verwyst tot de Schriften van Mozes, en wel byzonder tot de Godlyke belofte aen Abraham, Isaäc en Jakob gedaan. Op de ontvouwing hier van stelt hy zig voor te bewyzen, „ dat de godlijke „ belofte, aan Abraham, Isaäk en Jakob gedaan, insge„lijks op een toekomend leeven ziet, en dat bijgevolg „ deze Aartsvaders van de onsterflijkheid der ziele niet „ onkundig waren." Gemerkt nu deze belofte zich uitstrekt tot Abrahams zaed, zo maekt zyn Eerwaerde hieruit op, „ dat de Israëllers, onder wie deze belofte be„waard wierd, onmogelijk onkundig konden zijn van die „ waarheid: God is geen God der dooden maar der lee„venden. Ik wil zeggen, zij moesten een denkbeeld „ hebben van een toekomend leeven." Om dit nader te ontvouwen, tracht hy te toonen: „ (1.) dat het geloof „ van de voordduuring na den dood een algemeen Israë„litisch Volksgeloof geweest zij, voor de tijden van Mo„ses. En (2.) dat Moses, uit dien hoofde, hiervan niet „ konde onkundig zijn." Dit afgehandeld hebbende, onderzoekt hy eindelyk, „ in hoe verre die leer in de wetten „ van Moses doorstraale, en de Israëllers de belofte, aan „ Abraham, Isaäk en Jakob gegeven, verstaan hebben."

Met betrekking tot het laetste, 't welk in dezen bovenal opmerking vordert, doet de Eerwaerde *Bosch* ons gadeslaen, dat men het Sinaïtisch verbond kan beschouwen, *of* alleen aen de burgerlyke zyde, *of* in deszelfs geheelen omtrek. „ Uit het éene gezichtpunt, (zegt hy,) komt „ ons God voor als Koning, als burgeroverheid, en de „ Israëllers als onderdanen en burgers; —— uit het ande„ re, verschijnt God tevens als de Bondgod van zonda„ ren, in een aanbiedenden zin, en de Hebreërs als een „ volk, waardoor Jehovâ de leer van het alzegenend Zaad „ bewaard wilde hebben." In het eerste opzicht zyn 'er, volgens onzen Leeraer, in de Wetten van het Sinaïtisch verbond geen beloften of bedreigingen, die op het verre toekomende zien. Alle die Wetten, zo Zedelyke als Burgerlyke, mitsgaders de kerkplechtige of schaduwachtige Wetten, uit dat gezichtpunt beschouwd, behelzen alleen tydelyke beloningen en straffen. „ Maar beschouwen we, „ (vervolgt hy,) het Sinaïtisch verbond in zijn geheelen „ omtrek; waarin God, boven gemelde betrekking, als „ natuurlijk Opperheer en Verbondsgod van Israël, in den „ aanbiedenden zin, voorkomt, dan houden we staande: „ dat 'er toekomende beloften en bedreigingen, en dus „ ook de leer der onsterflijkheid, in de Mosaïsche wetten, „ gevonden worden."

Zyn Eerwaerde ontvouwt het een en 't ander, het geen hem die twee verschillende gezichtpunten aen de hand geven, met veel onderscheiding en naeuwkeurigheid; en grond voorts op het door hem beredeneerde eene met nadruk uitgevoerde toepasfing. De voortreflykheid der Godlyke Openbaringe, en de edele waerdy onzer onsterflyke ziele opgemerkt hebbende, wend zyn Eerwaerde zyne aenspraek tot dezulken, die zig in 't gezelschap der Vrygeesten begeven, en nog niet alle indrukzels van Godsdienst uit het hart gewischt hebben; om hen tot inkeer te brengen. Voorts richt hy zyne redenvoering tot de zodanigen, die de onsterflykheid der ziele gelooven, de godlykheid ener hemelsche openbaringe erkennen, maer nimmer om hun eeuwig geluk arbeiden; trachtende hen, ter bezorginge van het wezenlyk heil voor hunnen onsterflyken Geest, aen te spooren. Gepaste aenspraken wyders aen de Jeugd, benevens derzelver Ouderen, en laetstlyk aen de hoopvolle reizigers naer 't Hemelsche Vaderland, doen deze uitgewerkte Leerreden ten einde loopen.

Aen dezelve is nog gehecht ene Nareden, waerin de

Eerwaerde *Bosch* zyne gedachten mededeelt, over enige bewyzen, die anderen, voor de Leer der Onsterflykheid, uit de Schriften van Moses ontlenen; mitsgaders nadere bedenkingen voordraegt, over zommige bewyzen, door hem deswegens aengevoerd; en eindelyk zich nog byzonder uitlaet over de Leer der algemene aenbiedinge, waer van zyn Eerwaerde een ernstig Voorstander is. —— By manier van Aenhangzel heeft 'er zyn Eerwaerde nog etlyke bedenkingen, wegens zyn predik- en schryfwyze, bygevoegd; ter welker gelegenheid wy, onder anderen, hier de volgende aenmerking over het *sentimenteele* ontmoeten.

„ Indien we van het zogenaamde *sentimenteele* een goed „ gebruik maaken, kan het van eene gezegende uitwer„ king zijn. ——— Wij moeten op dien tijd zelve onze „ gedagte *gevoelen*, die wij willen, dat anderen zullen „ *gevoelen*. Die de taal van 't hart spreekt, treft harten; „ die zelve koud blijft, kan onmogelijk anderen verwar„ men. ——— Wij behooren nogthands ons meer toe te „ leggen op de verbetering van het verstand, dan op de „ roering der hartstochten. ——— Hieruit blijkt, hoe som„ mige *duitsche* Schrijvers ons het valsche *sentimenteele* „ opdisschen, wenze het zelve toebereiden, uit millioe„ nen spheren, harmonische spheren, wandelende wolken, „ stroomen van licht, zaligheidscheppende blikken, mor„ genwolkjens, trillende sephirs, uitwaasemende nagt„ viooltjens enz.

Het gewigtig Vreest God, eert den Koning, *volgens* 1 *Pet.* *II.* 17, *aangedrongen, door* WILLEM STOLTE, *Predicant te Heemse. Te Zwolle, bij* S. Clement en Zoon. *Behalven het Voorbericht*, 52 *bladz. In gr. octavo.*

Een geest van murmurering, hier en daer ten platten Lande in 't Overysselsche, tegen de voorgenomene wapening der Ingezetenen, ontstaen, gaf den Eerwaerden *Stolte* aenleiding tot het opstellen dezer Leerreden. Men hitste omstreeks zyne Standplaets de Ingezetenen op, tegen de orde van 's Lands Staten, nopens de Wapening, door 't omdragen van een zogenaemd Request tegen dezelve, het welk men ter tekeninge aenbood. Zyn Eerwaerde, zyne Gemeente by tyds hier tegen gewaerschuwd hebbende, vond het geraden opzetlyk ene Leerreden over dat onderwerp te doen, om den voortgang hier van te stui-

fluiten, en verdere ondernemingen van dien aert af te wenden. Hy ontvouwde der Gemeente ten dien einde de opgenoemde vermaenlesse van Petrus, met aenwyzing van de daer in vervatte plichtsbetrachting en derzelver gegrondheid; welk voorstel hy vervolgens tot den staet zyner Gemeente overbragt; toonende wel byzonder het haetlyke, en voor alle rechtschapen Ingezetenen verfoeilyke, van dat zogenaemde Request aen, met byvoeging van ernstige waerschouwingen, en nadruklyke vermaningen, ingericht naer den verschillenden gemoedsstand zyner Toehoorderen. Deze naer dat oogmerk zeer wel uitgevoerde Leerreden heeft zyn Eerwaerde het licht doen zien, met enige daertoe behoorende bylagen, behelzende de Resolutie en Notificatie der Heren Gedeputeerden der Staten van Overysfel, wegens de Wapening, benevens het zogenaemde Request; waerby gevoegd zyn enige Stukken, welken toonen, dat zodanig ene Wapening van oudsher hier te Lande niet vreemd was, en dat men dezelve ook in later tyd meermaels raedzaem geoordeeld heeft. Zyn Eerwaerde, dit in zyne Leerreden kortlyk meldende, maekt by die gelegenheid ook gewag van 't voorgevallene in 't jaer 1747, toen *Willem de IV* op zodanig ene wapening aendrong, die echter niet werkstellig gemaekt is, om dat het kort daer op vrede werd. En dit doet hem, in ene daerby gevoegde aentekening, schryven. ——— „ Dan laten „ wij, of schoon het Oorlog met den Keizer een einde „ genomen hebbe, niet nalaten ons te wapenen, op dat „ de ondervinding ons nooit wederom moge leeren, wat „ het is, niet gereed te zijn, om den vijand het hoofd te „ kunnen bieden, gelijk dit zo veelen onzer Landgenooten „ in den laatsten oorlog met Engeland hebben moeten ondervinden. ——— Laten wij, in tegendeel, ten allen tij„ de ons in den wapenhandel oefenen, en daardoor ons „ geducht maken, voor elke Mogendheid, die ons vreed„ zaam Nederland vijandelijk zoude willen aanvallen."

Bericht nopens het plan en oogmerk van het Genootschap, onder de zinspreuk: Ten nutte van het Kristendom, *opgericht door eenige Predikanten in Noordholland, in het jaar* 1786. *Te Hoorn, bij* L. Vermande, 1786. *In gr. octavo*, 22 *bladz.*

Enige Predikanten in Noordholland opgemerkt hebbende, dat zommige bedenkingen tegen de Leer der Hervormde Ker-

Kerke,. die een nieuw voorkomen hebben, of althans in een nieuw licht voorgesteld worden, veld schynen te winnen, hebben het daerop raedzaem geoordeeld, hiertegen maetregels te nemen; en daer uit is de oprichting van een Genootschap hier toe betreklyk ontstaen. Om nu dit Genootschap wyder uit te breiden, en ook anderen te noopen om hunne poogingen te ondersteunen, zo hebben ze goedgevonden door dit bericht openlyk te melden, langs welke wegen, of door hoedanige middelen, zy zich voorstellen hun oogmerk te bereiken.

Het komt hun, zeggen ze, voor, „ dat van de zyde „ onzer Kerk een *nieuw onderzoek* nopens die nieuwe, en „ thans met meer aandrang voorgestelde bedenkingen *ver-* „ *eischt wordt*, ten einde dezelve op verstandige gronden „ te wederleggen, en aldus de Leer van onze Kerk, *op ee-* „ *ne wyze welke de waarheid voegt*, te verdedigen." —— Op dien grond zouden ze wel wenschen, dat de Hoogleeraers der Heilige Godgeleerdheid zich byzonder bevlytigden, om in hunne voorlezingen die soort van bedenkingen te onderzoeken, en met bondige reden te wederleggen; ten einde hier door hunne aenkwekelingen tot den Heiligen Dienst, met ene geheel nieuwe verdeediging, te wapenen. Dit middel komt hun ten uiterste geschikt voor; dan 't is buiten hunnen kring het zelve werkstellig te maken, en 't vordert nog al een merkelyk tydsverloop. Zulks heeft hen, buiten dat, bedagt doen zyn, op een middel het welk zy zelven en anderen, spoediger, in 't werk konden stellen; 't welk zy in dezervoege voordragen. „ Wy konden geen „ bekwaamer middel uitdenken, dan *het oprichten van zo-* „ *danig een Genootschap*, welks bedoeling alleen was, *om* „ *de gewigtigste bedenkingen der Kristenen*, *die met ons in* „ *gevoelen verschillen*, *onpartydig te overwegen en te toet-* „ *sen*, en alzo van tyd tot tyd zodanige kleine Verhande- „ lingen uit te geeven, welke of lynregt, of van ter zyde, „ het opgemelde oogmerk kunnen vervorderen. —— Zo- „ danige prysvraagen uit te schryven, welker beantwoordin- „ gen tot dat zelfde einde kunnen dienstig weezen. Met „ één woord, zulk een Genootschap, welk zich voornaam- „ lyk toelegt, —— deels, om het verval van den Gods- „ dienst, veroorzaakt door verderflyke stellingen, te her- „ stellen, door middel van eene verstandige verdediging „ der gezonde Leer. —— Deels, om ook te letten, of ver- „ keerd onderwys, of eenige andere gebreken en misbrui- „ ken,

„ ken, aanleiding tot verval van den Godsdienst gegeeven
„ hebben en nog geeven."

Wyders behelst dit Berigt een nader verslag van de geestgesteldheid en denkwyze der Leden en Bestuurders van dit Genootschap, benevens ene verdere opheldering van 't bepaeld bedoelde en enige daer toe behoorende byzonderheden; welk alles een gunstig voorkomen heeft. Ook geeft men in 't slot te kennen, dat de werkende Korrespondeerende Leden Predikanten zyn van de heerschende Kerk; dan het staet, voegen zy 'er by, „ onze overige
„ Leden niet alleen vry, maar zelfs zullen zy ons zon-
„ derling verplichten, met somtyds een stukje betreffende
„ ons oogmerk aan ons toe te zenden."

Positiones Physicæ, quas, annuo labore, in scholis privatis explicat, experimentis illustrat, & auditorum suorum meditationi proponit, J. H. VAN SWINDEN; ante hac in Academia Franequerana Philosophiæ, Logices & Metaphysices, nunc vero in illustri Amstelædamensi Athenæo, Philosophiæ, Physices, Matheseos et Astronomiæ Professor, variarum Academiarum Socius. Tomus Primus. Harderovici Gelrorum, apud *Joannem van Kasteel*, 1786. Absque præcedd., 360 pp. In octavo f. maj.

De Hoogleeraar *van Swinden* maakt hier mede door de Drukpers gemeen zyne *Natuurkundige Stellingen*, naar welker beloop hy zyne Lessen den Leergierigen gewoonlyk voordraagt. Het Werk was oorspronglyk alleen geschikt ten byzonderen gebruike, en is dus opgesteld als een Collegieboek; maar 't sterk aanstaan van sommigen, en wel inzonderheid de aandrang van den beroemden *Nieuhoff*, Hoogleeraar der Wysgeerte te Harderwyk, heeft hem overgehaald om het openlyk af te geeven. Ernstige beoefenaars der Natuurkunde zullen den aandrang van den, dit Werk naar waarde schattenden *Nieuhoff*, en zynen arbeid aan 't zelve besteed, daar hy de bezorging der Drukperse wel op zig heeft willen neemen, danklyk erkennen; nadien hun hier door eene meer dan gemeen volledige beknopte ontvouwing der Natuurkunde, die zig ook tot de nieuwste ontdekkingen en proefneemingen uitstrekt, in handen gegeeven wordt. Ze behelst eene welgeregelde agtervolgende voordragt, van de grondbeginzelen der Natuurkun-

kunde, met de daaruit afgeleide gevolgen, door vroegere en laatere waarneemingen nagespoord, door proefneemingen bevestigd, en grootlyks wiskundig betoogd. In de uitvoeringe hiervan heeft de Hoogleeraar *van Swinden* zig boven al bevlytigd, om zodanig eene orde in agt te neemen, dat het vooraf verhandelde altoos tot een vasten grondslag verstrekt, waarop het volgende meerendeels onwankelbaar gevestigd kan worden. ——— Ten dien einde vangt hy, na een beknopt voorafgaand verslag gegeeven te hebben, van de algemeene eigenschappen en hoedanigheden der lichaamen, aan met eene behandeling van de *Phoronomia* of Beweegkunde, daar toch genoegzaam alle de verschynzelen der Natuure van de beweeging afhangen. Hieraan hegt hy eene overweeging van de *Statica* en *Mechanica*, of Weeg- en Werktuigkunde, ter verklaaringe van 't evenwigt der lichaamen, en van de beweeging der werktuigen, als steunende de Werktuigkunde deels op de Beweegkunde, en meerendeels op haare eigen grondbeginzels, die van het Evenwigt ontleend zyn. Zulks leidt hem voorts tot de *Hydrostatica* of Waterweegkunde, gaande dus, na het afhandelen van het evenwigt en de drukking der vaste lichaamen op elkander, over ter verklaaringe van het onderlinge evenwigt en de drukking der vloei- en vlietstoffen. En daarop verledigt hy zig, in eene geregelde orde, natuurlyk ter ontvouwinge van de daadlyke werking, die van de beweeging afhangt, zo ten aanzien van vaste lichaamen als van vloei- en vlietstoffen. Nadien elk deezer eene onderscheiden opmerking vordert, gaat hy eerst na, de wiskundige *Dynamica* of *Kragtkunde* ter ophelderinge van de onderlinge werking der vaste lichaamen op elkander, zo door persing als door botzing: en vervolgens de *Hydrodynamica* of Waterwerkkunde, ter opheldering van de onderlinge werking en persing der vloei- en vlietstoffen, mitsgaders van den wederstand, welken lichaamen, die 'er in bewoogen worden, daarin ontmoeten. Op het afhandelen deezer Stukken, die de algemeene denkbeelden der Natuurkunde aan de hand geeven, welken grootlyks van de wiskunde afhangen, en maar weinig van de ondervinding ontleenen, (uitgenomen de Waterwerkkunde, welker bespiegelende kennis zig niet wyd uitstrekt,) gaat de Hoogleeraar over tot het ontvouwen van meer byzondere kundigheden, waaraan de ondervinding meerder deel heeft. By die gelegenheid ontvouwt hy de verscheiden soorten van lugten; en handelt over het vuur, het welk hem tevens de Electrici-

citeit doet nagaan. Verder neemt hy dan, in onderſcheiding van de voorheen beſchouwde wiskundige, in overweeging, de natuurlyke *Dynamica* of Kragtkunde, ter verklaaringe van de natuurlyke kragten der lichaamen; waaronder behooren de verſchillende ſoorten van aantrekking; de zamenhang der ſtoffe; de onderlinge verknogtheid der lichaamsdeelen; de veerkragt; en, ook met betrekking tot de vloei- en vlietſtoffen, derzelver natuur en veerkragt, mitsgaders derzelver aantrekking door vaste lichaamen, het welk hem byzonder 't oog doet vestigen op de hairbuisjes; hier by komt eene navorſching van het vermogen van den Zeilſteen; en voorts eene beſchouwing van eenige wetten der Natuure, welken de Natuurkundigen gevormd hebben, als daar is, het gadeſlaan der ſpaarzaamheid, het bewaaren der leevende kragten, en meer dergelyken. Wyders ontvouwt de Hoogleeraar nog het geen de zamenſtelling en de grondbeginzelen der lichaamen betreft: en laatstlyk handelt hy over de *Meteora* of Lugt- en Weerverſchynzelen, tot welker rechte kennis en verklaaring eene gegronde kundigheid van al het voorverhandelde vereischt wordt.

Zodanig is het beloop van het geheele Werk, en het thans afgegeeven eerſte Deel loopt ten einde met het afhandelen der *Mechanica* of Werktuigkunde, waarop het overige in een volgend Deel voorgedraagen zal worden. —— In het thans ontvouwde heerscht eene geregelde manier van onderrigting, welke door oplettenden gereedlyk nagegaan kan worden, en die hen in ſtaat ſtelt ter verdere navorſchinge. Wel byzonder heeft de Hoogleeraar in derzelver voordragt gade geſlaagen de onderſcheiden bekwaamheid der Leerlingen, en de min of meer uitgeſtrekte oogmerken der geenen, die de Natuurkunde beoefenen. Ter deezer oorzaake is zyne voordragt op drieërleie wyze onderſcheiden. De eerſte grondbeginzelen der Natuurkunde, waarvan men, al wil men ze ſlegts een algemeen, doch egter in zyn ſoort volledig, begrip van de Natuurkunde vormen, niet onkundig mag zyn, waarom ze ook door den Hoogleeraar jaarlyks in zyne lesſen ontvouwd worden, zyn met eene onderſcheidende groote letter gedrukt; des men dezelven zonder moeite afzonderlyk kunne nagaan. Eene tweede ſoort van kundigheden, die zig wyder uitſtrekken en meer opmerkzaamheid vorderen om ze recht te bevatten, welken den zulken te ſtade komen, die de Natuurkunde verder begeeren te beoefenen, welken de Hoogleeraar ook alleenlyk in 't openbaar behandelt, in omſtandigheden daar ze byzonderlyk dienst kun-

kunnen doen, worden met eene wat kleiner letter, onder de voorige ſtellingen, geplaatst. En eindelyk vindt men, met eene nog kleiner letter gedrukt, zodanige voorſtellen, welken alleen van nut zyn voor dezulken, die zig op eene gezette beoefening der Natuurkunde, en 't dieper navorſchen van deeze en geene byzondere deelen van dezelve, toeleggen; welker ontvouwing juist niet geſchikt is voor de openbaare lesſen, ten dienſte van 't algemeen; en die daarom door den Hoogleeraar, alleen in afzonderlyke byeenkomſten, voor de zodanigen onderſcheidenlyk behandeld worden. Door deeze inrigting kan een ieder, naar zyne vatbaarheid of min of meer uitgeſtrekter oefenzugt, van deeze voordragt gebruik maaken; en 't geen den weetgierigen, zo in 't eene als in 't andere opzigt, in deezen nog merkelyken dienst doet, is, dat de Hoogleeraar, by ieder voorſtel van elke ſoort, aangeweezen heeft, in welke Natuurkundige Schriften men eene breeder opheldering van het opgegeevene kan vinden. 's Mans uitgeſtrekte beleezenheid heeft hem in ſtaat geſteld om dit zeer verre te brengen. Hy bepaalt zig daarin niet ſlegts tot zulke Schryvers, die het geheele Stelzel der Natuurkunde ontvouwen; maar verzendt ons tevens tot eene groote menigte van byzondere Schriften, die deezen of geenen tak der Natuurkunde op zigzelven nagaan; als mede tot een aantal van afzonderlyke Verhandelingen, die in deeze en geene Schriften of Verzamelingen van dien aart voorkomen, en welken dit of dat byzonder Natuurkundig onderwerp behandelen. Men vindt hier des byeen eene Verzameling van de merkwaardigſte Schriften, die tot dit onderwerp behooren, met aanwyzing van de plaatzen, waar men, nopens het behandelde, nadere onderrigting in dezelven kan erlangen; het welk in veele gevallen van een uitgebreid nut kan zyn, en dikwyls veel moeite en tyd in het nazoeken beſpaaren.

Van het groote en schoone in de Natuur, *door* H. SANDER, *Professor aan de Illustre Schoole te Karulsruhe*, *en Honorair Lid van het Genootschap van Natuuronderzoekeren te Berlijn. Eerste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht*, *bij* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1786. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 171 *bladz. In gr.* 8vo.

Uit de vroegere Schriften van den Hoogleeraar *Sander*, in welken hy deeze en geene zyner beschouwingen van de Werken der Natuure gemeen maakte (*), heeft men dien agtenswaardigen Schryver reeds leeren kennen, als een opmerkzaam en oordeelkundig Man, die zig bevlytigd heeft om de Natuur naauwkeurig gade te slaan; die zyne bedenkingen deswegens, zo uit eigen ondervinding, als uit het doorbladeren veeler leerzaame Schriften, opgemaakt, bestendig doet dienen, om den Leezer, uit de Schepzelen, tot den Schepper op te leiden. Van even dien zelfden aart nu is ook dit Geschrift, over *het groote en schoone in de Natuur*, waarin hy onze aandagt op dit onderwerp vestigt, om onze harten te vervullen met verwondering, eerbied en dankbaarheid, voor den magtigen, goeden en wyzen Maaker van dat alles: het welk hy, gelyk dit in alle zyne Schriften doorstraalt, op zodanig eene wyze voorstelt, dat het den kundigen niet te laag, en den min geoefenden niet te verheven zy; des Leezers van alle standen zyn Geschrift met vrugt kunnen doorbladeren. ——— Het thans afgegeeven Stuk gaat, in de eerste plaatze, over *veele wyze inrichtingen in de Natuur*; welker beschouwing geschikt is om ons oplettend gade te doen slaan, hoe wyslyk God alles indiervoege ingerigt hebbe, dat de Natuur van alle zyden, ten behoeve aller Schepzelen, bestendig werkzaam zy. Daarby komt voorts eene aanvanglyke *Proeve eener Natuurgeschiedenis van de Zee*, welke nog verder staat vervolgd te worden. In deeze Proeve brengt ons de Hoogleeraar eene menigte van byzonderheden voor den geest, zo raakende de Zee zelve, als met betrekking tot de verschillende soorten van Schepzelen, die 'er hun voedzel in vinden; welken in veelerlei opzigten aanmerkenswaardig zyn. ——— Men neeme,

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 248. III. D. bl. 49 en 439.

me, tot een voorbeeld van 's Mans fchryfwyze, 't geen hy ons wegens den *Eidergans* meldt.

„ Zouden wij, zegt hy, die geftadig denken, hoe wij het beste en kostbaarfte in de Natuur tot ons genoegen zullen aanwenden, ons fchamen God ook voor de Schepping der Eidergans (*Anas mollisfima*) te danken? Aan de noordfijke grenzen van Duitschland, waar het riviertje *Eider* heen ftroomt, dat, reeds ten tijde van Karel den Grooten, de fcheiding tusfchen Denemarken en Duitschland zijn moest, fpijst de Natuur, met het geen de Zee ontbeeren kan, een foort van Gans, die de allerzagtfte, ligtfte, warmfte, witfte, fijnfte, elastiekfte veeren heeft, die men Eiderdons heet. Deeze vederen zijn zo fijn, dat men drie pond daarvan in een klomp, die niet grooter is dan een vuist, te famen kneeden kan. PENNANT vond ze ook in *Schotland*; hun nest is daar aan het ftrand, tusfchen kezels, onder zeegewasfen, en van binnen met dons gevuld; de kleine fchagten aan de vederen zijn zo dun en fijn, dat ze, door de overtrekzels der bedden, die daarvan gemaakt zijn, heen ftuiven, wanneer het bed gefchud wordt; waarom men het teek met wasch moet beftrijken, zo men niet wil dat in korten tijd alle de veeren vervlogen zijn. Het is een voorrecht van deeze vederen, dat hunne elasticiteit door de warmte van het liggen in dezelven nog vermeerderd wordt. Gemeene ganzenveeren worden, bijzonder wanneer ze oud zijn, na eenige uuren, terftond hard, en rollen kort en digt tot elkander; de Eiderdons daarentegen zet zich meer en meer uit, en draagt het lichaam als zwevende, zonder nogthans den flaaper te verhitten, of te verontrusten door een onaangenaame reuk. Opent men een bal van deze vederen, en verwarmt men dezelven maar een weinig in een ketel, zo blaazen ze zo op, dat men vier of vijf vierkante voeten ruimte in een bed daar mede kan vullen. Men heeft daarom met recht in de Noordfche taal deeze foort de *Gans* (*Edder*, *Eyder*) genaamd, en de Duitfchers hebben hem naar zijn aart Eidergans geheeten: eigenlijk was Eider genoeg om hem bij uitftek te betekenen. Men vindt deezen Vogel, die een middengrootte tusfchen de Gans en Eend heeft, op alle rotzige Eilanden aan de kust van Noorwegen, op het eiland Oefel, op de Stokholmfche fcheeren, aan de Zweedfche kusten, op alle de eilanden in de Oostzee, bij IJsland, en zelfs in de Zee bij Groenland. Op de eilanden *Farro*, op de kust van Northumberland komt de Eider, ook voor. Hij is ontwijfelbaar een Zeevogel, want hij ver-

 fchijnt

ſchijnt nooit op Landmeeren, maar kruist altijd de Zee rond, waar hij zich het best met visch geneeren kan. In Groenland blijft de Vogel beſtendig op die plaatzen, waar het water door de geſtadige onrust niet kan toevriezen. Zij zoeken altijd zulke plaatzen, waar veele eilanden zijn, om hunne nesten te bouwen. Op de zandbanken, bij Bornholm, is ſchier nest op nest. In 't begin der lente verzamelen zich deeze Vogels aan de genoemde kusten, en maaken voorbereidzelen tot hunne voortplanting. Het wijfjen is in het eerſte, en het mannetjen eerst in het derde Jaar, bekwaam tot de paaring. Men hoort ze als dan overluid ſchreeuwen: wanneer 'er meer mannetjens dan wijfjens zijn, of een wijfjen aan verſcheiden behaagt, ontſtaat 'er een hevig gekamp en gebijt onder deze, dat zo lange duurt, tot dat alle paaren in rust vereenigd zijn, en de overwonnen mannetjens zonder gade moeten vertrekken. Na de genoten genoegens der paaring, zoekt het wijfje onbebouwde woeste ſpitzen des lands, of kleine eilanden met Zeegras, of klippen met wat mos, of holen onder vooroverhangende klippen. In Noorwegen en Zweeden zoeken zij wacholder bosſchen op, en gaan, wegens de Roofvogels, dikwils een halve mijle verre landwaarts in. Zij kiezen ook zulke plaatzen, waar ze tegen de ſtormwinden zekerheid hebben; dikwils leggenze op de ſteilſte rotzen het nest, waarmen niet dan met levensgevaar bij hun kan komen. Zo dra de plaats gekozen is, plukt zich het wijfje zelve de vederen uit de borst, en het mannetjen helpt ze met Zeegras, of het geen ze anders bijeen kunnen ſleepen, tot een nest verbinden. Zij leggen vijf of agt eieren; broeden agt-en-twintig of twee-en-dertig dagen; terwijl het wijfjen zit, en de eieren verwarmt, plukt het nog meer van de ſchoonſte vederen uit, en bouwt daaruit een hogen rand om het ganſche nest, zo dat zij eindelijk daarin bijna geheel bedekt ligt. Hierdoor zijn de eieren voor de koude bewaard, en wanneer het wijfjen ze verlaat, en in de Zee voedzel moet zoeken, zijn ze daar door ook voor de Roofvogels bedekt. De Natuur laat intusſchen het mannetjen niet geheel vrij. Terwijl het wijfjen het nest bedekt en de eieren verwarmt, houdt het mannetjen daar buiten de wacht, en laat zijn waarſchouwenden ſtem hooren, zo dra 'er een mensch of roofdier nadert. Men weet dat het wijfjen in gevaaren ſtout op de eieren blijft zitten, den kop in het dons verbergt, en zich zo in elkander trekt, dat men haar vederen niet van het bruine Zeegras kan onderſcheiden. Zo

dra

dra de jongen uitgekomen zijn, en zo het grootste gevaar doorgestaan is, trekken de mannetjens weg, en komen niet weder voor de lente. Ze zijn trekvogels, gelijk de meeste watervogels. Doch de wijfjens komen bij hoopen naar de Zee met hunne jongen, leeren dezelven zwemmen, vreeten, zich uit gevaaren redden, en draagen ze ook, zo als wij weeten dat veele vogels doen, wanneer het nest verre van de Zee is, of wanneer ze moede worden en niet meer kunnen zwemmen, op haaren rug in zekerheid. —— Wie moet dit alles niet met dankbaarheid bewonderen, en den grooten Maaker en Heer van alles daarvoor de eere geeven? Is 'er iets schooner in de Natuur, als een vogelwijfjen, dat in het koudste land zich zelven de borst ontbloot, en voor jongen die nog onzigtbaar zijn een vederbed bouwt? ——— Is 'er iets aangenaamer dan een groep van deeze aartige dieren, waar de moeder alle haare kragten inspant, om haare geliefde kinderen het geweld des vloeds der Zee te ontrukken, en van de zwaare vragt zo gedrukt wordt, dat men van haar niets ziet dan den hals, en de jongen, die zij op den rug draagt, maar even boven het water uitsteeken? Kan men het ongevoelig aanschouwen, hoe alle moeders onder zich de zorge als schijnen te deelen, en alle de jongen bij de eerste uitvlugt maar één hoop uitmaaken; hoe de moeder, zo lang ze nog niet onder duiken, of niet lange onder het water kunnen blijven, zich zorgvuldig met hun aan het strand ophoudt, en voor hun insekten en andere kleine dieren opzoekt, om den jongen tot spijze te dienen. De Natuur spijst deeze nuttige vogels met visschen, slekken, mosselen, kreeften, waterwormen en andere kleine Zeedieren. Zij kunnen daarom tien of twaalf vademen diep onder duiken; zij eeten dode en leevende visschen; zij behooren te gelijk tot de gewigtige schepzelen, die de Zee van onreinheid zuiveren, want zij haalen alle ingewanden van visschen of andere Zeedieren, die in de Zee worden geworpen, van den grond op. Om de kleine dieren vast te houden, is de rand der tonge aan iedere zijde met veertien tanden voorzien, en boven en onder voor deeze tanden liggen langs den rand der tonge franjes, die uit ontelbaare hairen bestaan, met de tanden omtrent van eene langte. Maar de gulzige Zeemeeuwen jaagen hen dikwijls, zo dra ze weder boven water komen, den buit af. Wanneer de Eider een nest en jongen heeft, ontneemt men hem dikwijls maar de eieren, dikwils ook het nest om de dons met de eieren. De Groenlanders eeten de eieren met

groote graagte. In Noorwegen en Zweeden gebruikt men ze in de huishouding en verkoopt ze. Veele eieren worden ook door de raaven en kraaijen in ſtukken gepikt; de Adelaars, Vosſen en Zeehonden ſlorpen 'er ook menigen uit. Het vleesch des Eiders zelve wordt, wegens zijn traanigen ſmaak, eerst na het weeken in azijn eetbaar. In de plaats der ontnomen eieren legt deeze Gans wel weder andere, gelijk meer vogels doen, maar in plaats van vijf legt zij 'er maar drie, en in plaats van deeze eindelijk maar één. Ontneemt men haar ook het derde, zo verlaat zij deeze onzekere plaats geheel. Wanneer men, gelijk in IJsland gemeenlijk gebeurt, het ganſche nest tot tweemaalen toe wegneemt, plukt het wijfjen zich ook ten derde maalen de vederen uit, en wordt eindelijk, ſchier geheel naakt, en in dit moeilijk geval moet ook het mannetjen zijn nog ſchoonere witte dons van de borst misſen. De IJslanders willen door dit eenigzins hard en wreed middel des te meer dons bekomen, en den vogel dwingen zich dezelve alle uit te plukken, zo veel hij ontbeeren kan. Zij verplanten ook dikwijls deezen vogel op een klein eiland, laaten ze daar zo ſterk nesten aanbouwen als zij willen, en verzenden om die reden alle honden en andere dieren van dat eiland, en verzamelen op deeze wijze een aanmerklijken voorraad van dons, die alle naar Koppenhage wordt gebragt. Want gemeenlijk komen het volgende jaar de jongen weder naar de plaats waar ze uitgebroed zijn. Op eenige plaatzen verzamelt men de dons eerst in de herfst; ſomtyds is het een voorrecht voor den Bevelhebber des eilands, en dikwijls behooren ze den eigenaar der plaats waar het nest is. Men laat ze verzamelen door daartoe geſtelde lieden, die dikwijls met levensgevaar op de ſteile klippen klauteren, en waardoor reeds veelen ongelukkig geworden zijn. Deeze plundering der nesten is in de daad een deel van den oogst des lands. Men kiest tot het verzamelen der nesten droog weer, en reinigt daarna de geroofde dons in de zonne, in dorovens, en door zagt kloppen en wringen. Men verkrijgt op deeze wijze enkel zulke dons, die een geheel jaar oud is, en haare volle grootheid en rijpheid bekomen heeft. Uit IJsland heeft men reeds meermaalen in één jaar alleen naar Denemarken 2 of 300 pond zuivere, en 1500 of 2000 pond onreine Eiderdons gevoerd. De IJslandſche Compagnie verkogt in 't jaar 1750, behalven het geen naar Glukſtad ging, voor 3747 rijksdalers aan Eiderdons. De Koningen van Denemarken hebben daarom, op 't ver-

lies

fies der vryheid, verboden, een Eider uit te roeijen. Wanneer in den herfst de jongen groot genoeg geworden zijn, om te reizen en zichzelven te verzorgen, zo gaat de moeder met hen voort. Van de kusten des lands gaanze, wijlze trekvogels zijn, naar de wijde Zee: men ziet ze in de Noordzee, in den zomer en in den winter, dikwijls is de Zee met Eiderganzen als bedekt. De Natuur leert hen het strand te verlaaten, wijl deeze in den winter met ijs bedekt wordt; en als dan ook de visschen en andere Zeedieren meer naar de diepte kruipen, en zij dus thans meer op de vrije Zee jagt moeten maaken. Zij konden uit Groenland naar Amerika trekken, en mogelijk doen zij het ook, maar eenigen heeft men midden in den winter aan de landzijde gezien, waar het water niet geheel toevriest, waar zich ook de kleine dieren voor hun ophouden, die anders de walvisch eet, en waar zij des avonds naar de bogten des lands te rug keeren, en de stormende winden der Zee kunnen ontgaan. LINNÆUS vond deeze nesten, op zijne reize door Zweeden, bijzonder op het eiland Furil, en voegt 'er bij, dat de dons niet bedorven wordt, maar zeer zuiver blijft, al is het dat de jongen in het nest uitgebroed worden. Zoo veel goeds en voortreflijks heeft God in deezen vogel te samen gevoegd. Hij rukt zich zelven zijn bedekzel uit het lijf, verwarmt zijne jongen daar mede, voedt ze onder duizenderlei gevaaren op, op dat de soort niet vernietigd worde, en laat eindelijk het kostbaare bedekzel aan ons over voor den winter, en streeft te vreden met een half kleed, vergenoegd met de eerst weder aanwassende vederen, naar de koude stormende Zee, tot hij weder komt om ons van nieuw nuttig te zijn."

De gewapende Burgercorpsen en de Antipatriottische Geestelyken, in verscheiden Brieven aan een Vaderlandsch Predikant, door GERRIT PAAPE. *Te Rotterdam, by* J. de Leeuw *en* J. Krap, Az. 17.6. *In gr. octavo,* 118 *bladz.*

De Heer PAAPE, wiens bevallige schryftrant en yverige zucht voor de Vryheid, reeds uit andere Werkjes kenbaar is, geeft ons in deeze Brieven eene wel geschreeven verdeediging van de gewapende Burgercorpsen, tegen de lasterlyke betichtigingen en liefdelooze veroordeelingen van

 som-

fommige Geestelyken, die niet alleen zeer ongunftig denken, wegens de gewapende Burgercorpfen, maar dezelve ook uit partyzucht of hoof fche vleyery van den Predikftoel befchimpen, den haatelykften laster aanwryven, en met zwarte kleuren afmaalen. Zodaanige Geestelyken, die wy echter hoopen dat weinigen in getal zyn zullen, verdienen zekerlyk naar waarde gegispt te worden, en de Heer PAAPE, wien deeze post wel was toebetrouwd, heeft zich ook hiervan in een krachtige taal zeer wel gekweeten, echter zonder eenige fcherpheid, en zonder uit eene blinde vooringenomendheid alles in de gewapende Burger-Corpfen goed te keuren, en te pryzen wat niet te pryzen is.

Wy zullen onzen Leezers eenige ftaaltjes uit dit vernuftige Werkje, dat zich zeer wel leezen laat, mededeelen.

De eerfte befchuldiging van deeze Geestelyke Moeiallen, betreffen de tydverfpilling en verzuim van beroepsbezigheden, waaraan zich de Ambachtsman door den Wapenhandel overgeeft; de Heer PAAPE ftaat toe dat de Wapenhandel tyd vereischt; en de Ambachtsman, die de geheele week door zyn werk te doen heeft, 'er ongetwyfeld by verzuimen moet; doch dat ook zodanige Burgers, die de gantfche week door werk hebben, niet onder de behoeftigen kunnen geteld worden, en hun huisgezin gewoonlyk een toereikend beftaan verfchaffen, dat 't het gebrek aan werk zelve is, dat hem in armoede dompelt, en zo 'er al een handwerk is, dat, dag aan dag naarftig beoefend, egter nog maar een half beftaan aan twee of drie menfchen verfchaft, dit, tot geluk van onze werkfaame Natie zeer zeldfaam is, en op zig zelf een fterk bewys voor de noodzaakelykheid der Burger-exercitien oplevert, daar het een gebrek in de algemeene verrichtingen veronderftelt, dat verbetering behoeft. —— Dat 'er zeer weinigen zyn, die 'er in hun beftaan door gekrenkt worden, en zo 'er onder die weinigen gevonden mogten worden, die 'er hun huishouden merkelyk by benadeelen, en met dit alles 'er een erkend boos oogmerk mede bedoelen, de Leeraar dezelve in geen licht kan plaatzen, dat zo haatelyk is als hun beftaan verdient; doch dat hy tevens bedenken moet, dat zy geen grooter zondaars zyn, dan zy, die zich voor een Alleenheerfcher verklaaren, en die hen in het verzuimen van hunnen werktyd gelyk ftaan, terwyl zy regeeringloosheid, verwoesting en moord, in de vreedfaame wyken van Nederland ten tooneele voeren: Hy bedenke dat hy met

het

het kwaad in den eenen bits te bestraffen, en intusschen het by den anderen door de vingeren te zien, geen *half goed* werk, maar een *geheel* kwaad werk verrichte, omdat hy den eenen Zondaar verbittert en verhardt, en den anderen in het booze bevestigt.

„ De Werkman echter, (zegt hy) die de Burger-Wapenoefening beschouwt als het middel, waardoor onder Gods zegen zyn Vaderland in staat gesteld wordt, om den uitheemschen Verdrukker af te schrikken, dat hy zyne roofzieke handen niet slaa aan de bezittingen, aan de inkomsten, aan de rechten van het Gemeenebest! als het middel, waardoor aldus de rykdom des lands bewaard en vermeerderd wordt, en de bestuurders der gemeene zaaken zich niet telkens in de droevige noodzaakė bevinden, om drukkende belastingen op den verarmden Burgerstaat te leggen! Wien de Burger-Wapening voorkomt als de stevigste steun van het alleen wettig Oppergezag en de krachtige arm, om binnenlandsche Dwingelanden, die altoos hunne grootheid op de vernedering der Burgers vestigen, te beteugelen? Zou deeze eerlyke doch behoeftige Werkman, daarom, verdienen gelaakt te worden, omdat hy iets van zyn byna onontbeerlyk bestaan opoffert, ten dienste van 't algemeen? ——— Verachtelyke Ziel, het zy gy in een Leeraar of in een Leek huisvest; beschimpt, veroordeelt gy den edelmoedigen Armen, die, als men zyn bedryf op de Schaal der stiptste gerechtigheid weegt, edeler en verhevener denkt en doet, dan verre de meesten onzer Helden, die de Hemel met rykdommen gezegend heeft! Hy is het, die, in de echte beteekenis van het woord, opofferingen voor het algemeene welzyn doet! Die meer doende dan de ryken, naamlyk, het brood uit zyn mond spaarende, geenen anderen lof beöogt, dan die hy van God en zyn geweeten verwacht. Want wie der menschen kinderen zal zyne grootmoedigheid opmerken? Wie zal hem ter eere zingen? ——— Hy is arm. ——— Gy zelf, o Vervolger der burgerlyke deugden! Gy zelf, veroordeelt hem van den Kanzel, en maakt hem verachtelyk in de oogen zyner medebehoeftigen. ——— Zou hy uwe achting verdienen? Zoud gy hem niet van tydverzuim vryspreeken, indien hy dezelfde uuren, die hy met het gemelde oogmerk in den Wapenhandel besteed, onder uw gehoor doorbragt? o Zoud gy zeggen, *die man heeft een Godsdienstliefde, waarvoor het ydele aardsche zwigten moet! Hoe gereed offert hy zyn tydlyk belang aan zyn eeuwig be-*

lang op! ——— Doch zoud gy op dat oogenblik wel aan de heimlyke dryfveer van deeze uwe betuiging denken? Vermeerdert hy het getal uwer toehoorders niet, (in welkers meenigte zekerlyk uw eigen heerlykheid bestaat!) Verwondert hy zich niet over uwe geleerdheid? over uwe uitgestrekte kennis in vreemde taalen? over uwe schoone stem en bevallige gebaarden? Stort gy in zyne ziel die bitterheid niet over, door welke uwe begunstigde party zich moet staande houden? Boezemt gy hem die schandelyke onderdaanigheid niet in, waardoor uw begunstiger zyn Afgod wordt? en wint gy hierdoor het hart niet van de Grooten, den Aanzienlyken, die den verarmden Burger als een verachtelyken worm beschouwt, welke door u geleerd is voor zyn voeten te kruipen? Wanneer Mantel en Bef eens zyn weggenomen, wanneer zyne armoede geene verachtelyke onderscheiding ten zynen opzichte meer maaken zal, dat is, wanneer gy voor den Rechterstoel van den Almagtigen staat! ——— zal dan hy, die het geluk zyner medemenschen, met al zyn vermoogen, en door de gevoeligste opofferingen bezorgde en bevlytigde, of zal hy, die, ten kosten van duizend ongelukkigen, een eenigen Grooten vleidde, om zich zelven te bevoordeelen, door de opperste Rechtvaardigheid verdoemd worden?"

Niet minder welgepast, antwoord hy den Gemantelden Zedenleeraar, daar de arme man gilt en schreeuwt, over den ydelen opschik van den exerceerenden Burger, en zich verschriklyk ergert aan een wapperende Panas, aan eene schitterende Dragon, aan een kunstig geplooide Cocarde! ——— Dan de Heer PAAPE merkt hierop te recht aan, dat, indien men alle de beuzelingen uit de samenleeving wilde wegneemen, men veele duizende menschen in boomen zou herscheppen, die aan den kant eener sloot of op een kruisweg zich dood zouden groeijen. „ De Burger, zegt hy, zou zonder alle deeze beuzelingen de wapening kunnen beoefenen! hy zou, zonder dien opschik, het welzyn des Vaderlands even kragtig kunnen bevorderen! ja! —— om nog meer te zeggen, ——— 'er zou grooter verwachting van zyne onderneemingen weezen, hy zou een grootscher, een edeler hart in zynen vryheidlievenden boezem aanduiden, indien hy den narren en kinderen dit speeltuig overliet! indien hy, by een manlyke Ziel, ook een manlyke houding, een verstandige deftigheid voegde. ——— Nimmer heb ik myne bestrikte en bepluimde vryheidminnende Landgenooten gezien, zonder te glimlachen

over

over dezulken, die met dat onschuldig sieraad zo grootsch daarheen stapten, als of zy alle dwingelanden in hunne kluisters ter zegepraal rondvoerden! zonder medelyden te hebben met de zulken, die tusschen hunne Cocarde en de Vryheid geen ander onderscheid wisten dan de bloote benaaming, en zonder moeilyk te worden op hen, die door deeze kinderlyke fraaiheden ergernis gaven, en twist en tweedragt veroorzaakten.

„ 't Onschuldig gebruik echter, dier dingen, zal u niet hinderen, dit verzeker ik my! en als gy hier nog by doet, dat zy, die kennis hebben van alle deeze Krygsmans-sieraaden, u bewyzen kunnen, dat zy wel een gering, doch echter een noodzakelyk, toevoegzel tot het Militaire wezen zyn, dan weet ik, dat gy zelf niet onverschillig zult kunnen blyven, of een Panas slordig of netjes gedragen wordt.

„ Zou onze volyverige Bestryder der beuzelachtige zwakheden hier mede voldaan zyn? Zou hy bevreedigd weezen met den eerlyken Burger, die eenige stuivers uitgeeft voor een sieraad, dat hy, —— om zich niet te byzonderen, —— niet ontbeeren kan? Blyft hy 'er echter op gezet, om al die ydelheden weg te prediken? En kan men ook in de daad zonder Panassen, Cocarden en Dragons exerceeren? —— Wel aan, laat dan eerst de Leeraar zyn eigen zwak verzaaken! eerst zyn eigen beuzelingen afleggen! —— Wy vorderen niet te veel, wy willen alleen, *dat hy zyn Mantel en Bef weglaate*, want zonder die kan hy immers al zo wel prediken, als een Burger, zonder den by hem gehaaten opschik de wapens hanteeren kan."

Van soortgelyken aart zyn ook de beschuldigingen van Vrolykheden, Dertelheden, Zuip- en Vreetpartyen, enz. Doch de Heer PAAPE merkt hierop aan, dat 'er, wel is waar, onder de Zoonen der Vryheid vrolyke lieden zyn; —— Doch vrolykheid is geen zonde! —— 'Er is een vrolykheid, die uit het bezef van het doen van pligt gebooren wordt. De Verdeediger der Vryheid, de Stem van zyn geweeten, de overtuiging van zyn hart, het bevel zyner wettige Overheid volgende, en de blykbaare goedkeuring van den rechtvaardigen hemel bespeurende, is niet zonder reden verheugd. In het beoefenen der wapenen, welkers vrye behandeling nimmer nalaat eene edelheid van geest in te boezemen, ontdekt zich zyn geheel hart! —— En de Heer PAAPE, die hier in zyn gewoonen bloeijenden styl de edelaartigste gevoelens van menig exerceerenden Burger voorstelt, vraagt hierop: „ Verwondert gy u dan, dat

zyn

zyn vrolyk hart zich op zyne lippen ſtelt, dat hy Vaderlandſche liederen opheft? Dan veroordeelt gy immers niet, dat de vrucht des wynſtoks zyne geſprekken veraangenaame? Onze gemantelde Leeraar zet zich immers ook wel eens aan een vollen disch, waar de volle beker rondgaat, en die door zyn overvloed wel eens zyn Bef bezoedelt? —— *Hoe!* zegt hy, *na voor het heil der onſterfelyke Zielen gezorgd te hebben, zou dan een verkwikkende uitſpanning my niet vry ſtaan?* —— Ik betwist u die verkwikkende uitſpanning niet, want gy doet het, nadat gy voor het heil der Zielen gezorgd hebt; —— maar ik bid u, zeg my toch eens, wat is de Burger minder dan gy? wat is zyne overtreeding meerder dan de uwe, wanneer hy insgelyks eene verkwikkende uitſpanning neemt, nadat hy, voor het heil, voor de Vryheid en den luister, van zyn Vaderland, gezorgd heeft? Deeze vrolykheid heeft menigmaalen plaats in de genootſchaplyke byeenkomſten, en om die vrolykheid zonde te vinden, wordt een groote maate bedorven bloed vereischt."

En ſchoon 'er al eenige onwaardige Leden onder de gewapende Burgercorpſen zich bevinden, gelyk de Heer PAAPE gaarne toegeeft, merkt hy echter te recht aan, dat 'er onder de geliefkoosde party van den Geestelyken Vleyer gevonden worden, wier Zeeden nog veel erger zyn, en dat men dus best zoude doen met de Kwaaden, die zich aan weerskanten bevinden, by elkander te ſtellen, en in dit Stuk beider reekening tegen elkander uit te doen.

Dan alle deeze aantygingen van den Antipatriottiſchen Geestelyken zyn ſlegts beuzelingen, in vergelyking van de veel gewigtiger beſchuldiging, dat namelyk de Burgercorpſen tegen hunne Overheid opſtaan, en oproer zaaijen om regeeringloosheid te maaijen; eene beſchuldiging, in welker wederlegging de Heer PAAPE veel breedvoeriger is; —— dan ons beſtek laat niet toe meerdere Staaltjes uit deeze Brieven, mede te deelen.

Verſameling van Stukken, betreffende de valſche beſchuldiging tegens Catharina Taan, Wed. van der Meulen, nevens een kort verſlag van de uitkomst derzelver zaak. Te Leyden, by L. Herdingh, 178). *Behalven het Voorwerk*, 279 *bladz. In gr. 8vo.*

Deeze ſtukken, betreklyk de zo veel gerugts gemaakt hebbende zaak der valſche beſchuldiging aan Mejuf-

frouw

frouw de Wed. VAN DER MEULEN door haaren Koetzier *J. Gryfzoe*, met byſtand in zekeren opzichte van haare Keukenmeid *J. C. van der Sand* te laste gelegd, even of zy hem had trachten om te koopen, om den Heere Stadhouder Willem den V naar 't leven te ſtaan; —— deeze ſtukken, zeggen wy, behelzen voornamelyk een allertreffendſte, en met de natuurlyke welſpreekendheid van het hart opgeſtelde, verdeediging van gemelde Wed. van der Meulen, benevens een beklag over het ſingulier gedrag en de alleszins wederrechtelyke procedures door Leidens voormaligen Hoofdofficier, den Heer J. H. v. d. Marck tegen haar gehouden, vervat in eenige Requesten en Memoriën door haar Ed. zo aan de Ed. Agtb. Heeren Schepenen der Stad Leiden, als aan hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en West-Friesland ingeleverd.

De wederrechtelykheid van deeze procedures, die geheel en al afweeken van de gewoone behandeling in Crimineele zaaken, beſtond voornamelyk in deeze twee zaaken: Voor eerst: dat de gemelde Wed. van der Meulen, een fatzoenelyke vrouw, op wien de nyd zelfs niets te zeggen wist, op een bloot getuigenis van haaren Koetzier, een gemeene kaerel, die voor 't oog der gantſche Stad Leiden omging met luiden, welke de verfoeijing en het afgryzen zyn van alle hunne braave Medeburgers, beſchuldigd wegens eene daad, die de ongerymdheid, de onwaarſchynlykheid, zelve was, zonder dat 'er eenig *corpus delicti* te vinden was, op dit bloote getuigenis alleen reeds eenigszins als crimineel beſchouwd, en geoordeeld wierd het proviſioneel gevolg hiervan te moeten ondervinden, terwyl men intusſchen den *Beſchuldiger*, wien men hierom deezen naam met opzet onthield, ſteeds als een irreprochabel getuigen conſidereerde, en hem op dien grond ook zyn getuigenis, alhoewel op diverſe reſpecten door meer dan een perſoon wederſproken, telkens, en zelfs by de confrontatiën tegen andere getuigen, met ſolemneelen eede deed bekrachtigen; en *ten anderen*, dat de Hoofdofficier der Stad Leiden zich in dit geval bevoegd oordeelde, om, zonder immer een Decreet van Dagvaarding in perſoon, of van Apprehenſie, tegen de Wed. van der Meulen nog verkregen te hebben, en dus zonder een behoorlyk *initium litis*, egter tegen dezelve, als tegen een Crimineel Geaccuſeerden *inquiſitorie* te procedeeren, en haar daadelyk op grond quaſi van zekere *Cuſtodie* (in welke zy na een vrywillig aanbod, hier toe van haare zyde gedaan, zich uit krachte eener

pro-

provifioneele dispofitie van Schepenen der gemelde Stad bevond) aantemerken als een *Crimineele gedetineerde;* en zulks niettegenftaande hy zelf door opgevolgde daaden reeds had getoond, dat, na het nemen der Refolutie tot het *provifioneel cuftodieeren* van de gem. Wed. van der Meulen, het nog volkomen onbeflisd was, zo wel by hem Hoofd-Officier, als by Schepenen, of de praecedente informatien wel materie opleeveren konden, om zodanige inquifitoire Procedures tegen haar te ondernemen.

Zodanig was het hoofdzaakelyke van de wederrechtelykheid deezer Procedures, gelyk dezelve in alle hunne byzondere details verder omftandig befchreven worden, niet alleen in de leezenswaardige Requesten en Memoriën van Juffr. van der Meulen, maar ook in de Memorie van Confideratiën ingeleverd, door de Heeren Schepenen SNOEK en CUNAEUS, die in deezen meer doorzicht fchynen gehad te hebben, dan hunne overige Ambtgenooten, en, onder anderen, met ronde woorden beweeren: „ Dat 'er geen „ fchyn van Suspicie (buiten het zogenaamd getuigenis van „ Grypftoe) ten haaren lasten voor handen is. ——— „ Dat aan de zyde van den H. O. alle recherche fchynt „ nagelaaten te weezen, die den Rechter over de probabi„ liteit van de aantygingen van denzelven Grypftoe, en „ in 't generaal over de waarheid zyner verdere Allegatiën „ nader zou kunnen doen oordeelen. —— En dat Zyn „ W. E. G. dus maar alleen fcheen te laboreeren, om „ zonder aanleiding te geeven tot het verzwakken van dat „ prætens getuigenis, en zonder in het minst mede te „ werken; *pro innocentia* van C. Taan, (Wed. van der „ Meulen), by wege van eene alleszints ongehoorde in„ quifitie aan C. TAAN, fi fieri posfet, uit den halze te „ wringen, het geen zyn W. E. G. volmaakt defpereert „ aliunde te kunnen brengen tot een zekeren graad van „ probabiliteit, laat ftaan van zekerheid. En daar toe, (fi „ verum fateri liceat) zich achter het Schild van Heeren „ Schepenen te verfchuilen." Terwyl mede de byzondere partydigheid van den H. O., gelyk ook in deeze Confideratien, en de Requesten van C. Taan, of Wed. van der Meulen wordt opgegeeven, en dat wy niet kunnen nalaaten hier nog aan te merken, daarin doorftraalt, dat hy zich met betrekking tot Gryfzoe op niets hoe genaamd geinformeerd heeft, het geen nopens het wezen van de zaak in aanmerking zou kunnen komen, en nadere recherches zou kunnen aan de hand geeven, en dus een alles-

zins

zyns verdagten getuigen, als irreprochabel heeft behandeld, terwyl hy daarentegen de persoonen, welker getuigenis, door C. Taan, aan H. E. A. is gesuggereerd geworden, nopens diverse minutees en geringe objecten, door allerhande strikvraagen heeft zoeken aan het wankelen te brengen, en terwyl hy ze in eens anders zaak als *getuigen* had gerequireerd, *tegens haar zelven* als Crimineelen heeft gehoord, ja zelfs by dat verhoor gevorderd heeft, dat gemelde persoonen, wier eerlykheid de Rechters zelfs had aangedaan, uit hoofde van valsch getuigenis en perjurie zouden gesaisceerd worden, ten einde, over de voornoemde misdaaden te worden ondervraagd, en daarvan geconvinceerd wordende, naar verdienste te worden gestraft.

Daar dan dusdaanig een handelwys, in haaren oorsprong en gevolgen beschouwd, niet alleen ten hoogsten praejudiciabel was voor gem. Wed. van der Meulen in het geval voor handen, maar ook, indien ze in het generaal geadmitteerd wierd, de notabelste inbreuken maaken zoude op de zeekerheid, rechten en vryheden der Ingezetenen; in 't algemeen heeft gem. Wed. van der Meulen zich verplicht gevonden, van deeze wederrechtelyke grieven, aan haar en haare goede zaak toegebragt, herstel te zoeken, by de Souvereine Vergadering van H. E. G. M. de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland, en in derzelver boezem haare gegronde Klagten uit te storten, met ootmoedige bede, om in deeze zaak zodanige voorzieninge te doen, of orde te stellen, als H. E. G. M. tot handhaaving der goede orde in de Administratie der Crimineele Justitie, tot veiligheid der goede Ingezetenen, die allen van den grootsten tot den kleinsten aan 't zelfde gevaar zyn blootgesteld, en tot bescherming eener onschuldige Vrouw, zouden oordeelen te behooren; gelyk dan ook H. E. G. M., na de berichten van Schout en Schepenen, die in deeze versameling mede worden overgelegd, gerequireerd te hebben, de noodzaakelykheid eener zodanige voorziening hebben ingezien, en by hunne Resolutie van 21 October 1784, in deeze versameling. bl. 266. te vinden, den Heer Mr. Pieter Jan Marcus, welke met den 10. November toen aanstaande den post van Hoofd-Officier der Stad Leyden stond te aanvaarden, gequalificeerd hebben, om, van den datum der voorsz. Resolutie af, het recht der Hooge Overheid in deeze zaak waar te neemen, en (met te niet doening der voorige Procedures) dezelve op nieuw aan te leggen en te vervolgen. ——

„ Nooit

„ Nooit (zegt de Uitgeever deezer Stukken) konde de Wed. van der Meulen, of liever nooit konden Geregtigheid en Waarheid een gelukkiger keuze getroffen hebben, dan die van deezen alleszins eerbiedwaardigen Hoofd-Officier, welke zich bedienende van den yverigen, welmeenenden, onvermoeiden en kundigen byſtand van den Heer Vroedſchap Blok die in deeze het Conſulentſchap van 't Officie op zich nam, den aanleg der zaak op nieuw begonnen, en naar de regels eener geordende Crimineele Rechtspleeging voortgezet hebbende, dezelve eerlang door het hooren en Confronteeren van getuigen zo verre bragten, dat hannes Gryfzoe en zyne Medeſtanderes, hoe listig, en geſleepen, zy ook waren, om alle aanleiding tot overtuiging te ontduiken, de ſterkſte vermoedens tegen zich opleverden, dat zy, in verſcheidene pointen hunner beëedigde Verklaaringen of Ondervraagingen, aan leugen en dus aan meinëed, zich hadden ſchuldig gemaakt, tewyl de dienstboden, welke ten verzoeke van de Wed. van der Meulen, en tot haare verdeediging de waarheid hulde gedaan hadden, en by haare eerſte Verhooren, volgens de leiding door den Conſulent van den voorigen Heer Hoofd-Officier, aan de Proceduures gegeeven, zo wederrechtelyk en onbetamelyk behandeld waren, onveranderlyk by haar verklaarde bleeven. Hoe meer zy op den toets geſteld wierden, zo veel ſterker wierd haare oprechtheid gelouterd; en de laster, waarvan zy byna de Slachtoffers waren geworden, moeten bezwyken."

'Er waren dus nauwelyks twee maanden na de hervatting der Verhooren verloopen, of de Wed. van der Meulen wierd proviſioneel van de bewaaring in haar huis ontſlagen, by Reſolutie van 23 Dec. 1784, (in deeze Verſameling te vinden). Te gelyker tyd wierd de Beſchuldiger en zyne Medeſtanderes, die tot nog toe in Civiele Gyzeling onder 't Raadhuis waren gehouden geweest, naar de gewoone gevangenis op 's Graveſtein overgebragt. — Nauwlyks waren zy hier, óf 't geweeten van Johanna Corn. van der Sand, tot dien tyd niet minder ſchaamteloos en verſtokt dan haar Bederver en Verleider, wierd wakker; en zy deed, uit eigen beweeging, met vertooning van haar berouw en leedweezen over de misdaad van Meinëed en valſche Getuigenis, door haar gepleegd, een omſtandige belydenis der valschheid van 't geen zy plechtig had bezworen, teevens zich beklaagende, dat Johannes Gryfzoe die geen was, welke haar tot deezen

val

val en schande had gebragt. Haare erkentenis overtuigde den rechter meer en meer van de schenddaad van dien boozen leugenaar, en deed de Procedures gestrenger tegens hem voortzetten. Doch alles mogt niet baaten: en, offchoon zyne Medestanderes hem zyn misdryf, by de confrontatiën, in 't aangezicht aanzeide, met omstandigheden, die hem moesten doen zidderen, en met verwyten, die hem buiten zichzelven gebragt moesten hebben, voor 't minst, dat 'er een enkelde vonk van eer of gevoeligheid in zynen boezem gehuisvest had; —— niet tegenstaande dit alles, de moeite was vergeefsch.

„ 'Er is, namelyk, gelyk de Uitgeever deezer Stukken wel aanmerkt, een soort van menschen, die enkeld, zo 't schynt, geschapen om de orde der zamenleeving te stooren, en om 't zedelyke kwaad in zekere evenredigheid met het goede van anderen te stellen, in 't brouwen van onheil 't zelfde innerlyk genoegen smaaken, 't geen een ziel, van beter leem gekneed, gevoelt in 't bevorderen van 't geluk zyner Medestervelingen; Menschen, in wier oogen leugen, laster, bedrog, valschheid, beuzelingen zyn, als zy maar strekken om hun geliefd oogmerk, het verwekken van haat, onrust en tweedracht, het bekladden van een ander mans goeden naam, het stooren van vriendschap, of veeltyds ook het voldoen hunner eigene wraak te begunstigen en te bereiken; Menschen, eindelyk, die, by deeze waarlyk helsche hoedanigheden, de kunst van veinzery en huichelary, 't zy in 't godsdienstige, 't zy in 't burgerlyke, tot den hoogsten trap bezitten: en gelyk het moeyelyk is voor een deugdzaamer of eenvoudiger gemoed, zich een waar denkbeeld van zulk een affchuwlyke doch kunstiglyk verborgene inborst te vormen, zo genieten ook dit soort van zedelyke wanschepsels het voorrecht, dat zy de bestmeenenden en oprechtsten lang kunnen misleiden; ja zelfs dat, wanneer hunne verderflyke listen aan den dag komen, zy die met opgeheven hoofde, en een gelaat, 't welk van geen bloozen weet, durven verdeedigen, en op allerleie wyze staande houden. Dit verraderlyk zielsgestel was aan JOHANNES GRYFZOE zodanig eigen, dat men zyns gelyken in zulk een sterke maate niet dan zeer zelden zal vinden.

„ Zo lang onder den voorigen Heer Hoofd-Officier het onderzoek tegens JOHANNES GRYFZOE flaplyk was voortgezet, als wien het toenmaalig Officie meende te moeten aanzien, niet als een *beschuldiger*, veel min als een *Crimineelyk verdagten*, maar als een *onbesprooken getuigen*, heeft

heeft het dien eerloozen ook kunnen gelukken, de Rechters, immers yeelen derzelven, door zyne uiterlyke vertooning van Godsvrucht en Oprechtheid, in twyfel en wantrouwen der onschuld, van de Weduwe VAN DER MEULEN te brengen. Doch deeze tyd van dwaaling was voorby. Zyne leugens en verdichtsels, ook in andere opzichten, als de hoofdzaak, waren door de Depositiën van verscheidene eerlyke en braave getuigen, die van tyd tot tyd gehoord waren, tot de grootste zekerheid van meinëed gebragt; en geen der Rechters was 'er, by wien de minste bedenkelykheid overbleef, wegens de schuld van deezen halssterrigen gevangen. Wanneer dus de Heer Hoofd-Officier Mr. PIETER JAN MARCUS, op den 2 Mey 1785, by Memorie verzogt, dat de gevangen op eenige summierlyke Artikelen, betreklyk, zo tot deszelfs hoofdbeschuldiging zelve, als tot de adminiculeerende omstandigheden door hem van tyd tot tyd opgegeeven, zoude worden gebragt ter scherper examen en tortuur, wierd dit verzoek toegestaan, na dat echter Heeren Schepenen, die in deeze geheele zaak, zedert die hervat was, steeds de voorzichtigste naauwgezetheid hadden betracht, zich verzekerd hadden, dat kundige en onpartydige Rechtsgeleerden het verzoek van Tortuur insgelyks als gegrond beschouwden.

„ Het toegestaan scherper examen wierd dan ter uitvoer gebragt tot dien trap, als genoeg was, om den gevangen te doen zien, dat de Rechters hem voor volkomen overtuigd hielden, en dat zyn formeele Confessie alleen ontbrak, om hem als meinëedig te doen straffen. Op dat ogenblik nogtans, daar hy van de Natuur een lighaam ontfangen heeft, gehard tegens zodanige pyn, als hy toen onderging, bleef hy by de ontkentenis, en hield, even verstokt als te vooren, zyn onschuld staande: Doch uit het gebeurde meer en meer ziende bewaarheid, 't geen hy zich by eene voorige gelegenheid eens had laaten ontvallen, dat *hy zich door zyne olykheid* (dat is door zyne geslepene arglistigheid) *niet zoude redden*, deed hy eindelyk op 't onverwachtst een stap, die ten nieuwen bewyze verstrekt, dat de rechtvaardige Voorzienigheid, de boosdoenders, welk een vast voorneemen zy ook hebben mogen, om door de onverwinnelykste verstoktheid de gestrengheid der Justitie te ontgaan, vroeg of laat, ter welverdiende strafoefening doet bezwyken.

„ Eenige dagen na 't scherper Examen, verzogt JOHANNES GRYFZOE de Heeren Schepenen te spreeken, en deed toen eene belydenis, welke tot genoegzaamen grond ge-

strekt

ſtrekt heeft, om een einde deezer *extraordinaire Procedures* met zyne ſtraf te maaken, offchoon misſchien in een *ordinair Proces* zyne gedrochtelyke onderneeming tegens zyne Juffrouw, in eene nog haatlykere en afſchuuwlykere gedaante zoude zyn voor den dag gekomen, dan zy nu by zyne Confesſie was begrepen. Hy beklom dan op den 19 July 1785, met zyne medegevangene JOHANNA CORNELIA VAN DER SAND, (welker beide Confesſiën en Vonnisſen hier worden medegedeeld) als een meinëedige Falſaris, het ſchandtooneel, waarop hy eene onſchuldige en braave Vrouw, die weleer zyne Weldoenſter was geweest, door de boosaartigſte leugen had poogen te brengen."

Dus zegepraalde eindelyk, na 't uitſtaan van 't hartgrievendst leed, en de kommerlykſte aandoening, de blanke onſchuld, over den verfoeilykſten laster en het ſchaamteloosſte te bedrog. Dus kreeg devalschheid haaren loon: en dus plukten zy, die de Weduwe VAN DER MEULEN, geduurende den gantſchen loop deezer zaak, met hunnen raad gediend hadden (namelyk de Advocaat Mr. JOHAN LUSAC, en de Procureur ISAAC ELIAS LUZAC, van den yver, waarmede zy haare verdediging behartigden, de edelſte vrucht, die een weldenkend Practiſyn van zyne moeite ooit verlangen kan; het innerlyk zielsgenoegen van de onnozelheid, uit de ſtrikken haarer belaagers gered, en de ſnoode ondeugd met het gelukkigst gevolg beſtreden te hebben.

Dit geval, gelyk de Uitgeever deezer Stukken ten beſluite wel aanmerkt, kan ten bewyze ſtrekken, dat, in een land van Gerechtigheid, de Burger, in een rechtvaardige hooge Overheid, altoos ſteun en toeverlaat zal vinden, terwyl men tevens hieruit leeren kan, dat de alweetende Voorzienigheid wel eens voor een tyd den Boozen zynen loop ongehinderd laat voortzetten; doch dat ook altoos haare alwreekende hand hem, vroeg of laat, tot ſchande brengt, en toelaat, dat hy zich tot zyn onherſtelbaar bederf in zyne eigene geſpannen netten verwarre.

Gedenkſchrift voor den Grave van Cagliostro, beſchuldigden, tegen den Procureur Generaal, beſchuldiger, in tegenwoordigheid van den Hr. Cardinaal de Rohan, de Gravinne La Motte, en andere medebeſchuldigden. Naar den Paryſchen Druk, uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by J. van Gulik, 1786. *in 8vo.*

Onder de Zonderlinge Weezens van deeze Eeuw, behoort zekerlyk de Grave van Cagliostro geteld te worden. Hy be-

beklaagt zich in deeze zyne Memorie, voor eerst over zyn ongunstig lot, dat hy niet verdiend heeft, geeft vervolgens den staat des geschils, waarin hy ongelukkig is ingewikkild, volgens zyne gissingen, op; voorts de Geschiedenis van zyn leeven, dat zekerlyk het minst gewigtigste Stuk van zyne verdeediging niet is, en eindelyk eene wederlegging van dat gedeelte der Memorie van de Gravinne de La Motte, het welk hem zelven betreft.

Daar nu deeze zaak reeds beslist, en de Grave de Cagliostro uit zyne gevangenis ontslagen en op vrye voeten gesteld is, zullen wy niets melden van het eerste en laatste gedeelte deezer Memorie; maar alleenlyk het een en ander betreffende 's Mans leven mededeelen.

De plaats zyner geboorte, en de Ouders die hem aan het licht gebragt hebben, weet hy niet. Zyn eerste Kindsheid, heeft hy in de Stad Medina in Arabiën doorgebragt, daar hy opgevoed wierd onder den naam van Acharat, en gehuisvest was in 't Paleis van den Muphti Salahaym. Hier had hy vier persoonen rondom zich, een Gouverneur *Alhotas* geheeten, en drie huisbedienden. Alhotas, die altoos een diep geheim maakte van zyne afkomst, en hem alleen te kennen gaf, dat hy op den ouderdom van drie maanden Wees gebleven was, en dat zyne Ouders Christenen en Edelen waren; had een vermaak in de geneigdheid, die hy voor de Wetenschappen deed blyken, aan te kweeken. Dees was het, die hem leerde God aan te bidden, zyne naasten lief te hebben en te dienen, en op alle plaatsen de Wetten en den Godsdienst te eerbiedigen. Zy droegen beiden het Musulmans Kleed, beleeden uiterlyk het Mohamedisdom, maar de waare Godsdienst was in hunne harten geprent. De Muphty kwam hem dikwils zien, en scheen veel achting voor zyn Gouverneur te hebben. Naauwlyks had hy zyn twaalfde jaar bereikt, of de begeerte om te reizen, en met zyne eigene oogen die wonderen te zien, van welken zyn Gouverneur hem onderhouden had, beving hem zodanig, dat Medina en de Spelen zyner Kindschheid alle hunne bekoorlykheden in zyn oog verlooren. Hy ging, benevens zynen Gouverneur, met de Caravane naar Mecca, waar zy aan 't Paleis van den Cherif afstapten. Hier wierd hy op een kostelyke wyze gekleed en aan den Vorst voorgesteld, die hem op de tederste wyze ontving. Hy bleef drie Jaaren te Mecca, en daar ging geen dag voorby, dat hy niet by den Cherif wierd toegelaaten, en elke dag zag deszelfs verkleefdheid en zyne erkentenis toeneemen. Eindelyk het eenvormig leven, dat hy aan het Hof van den Cherif leidde, moede, vertrok en verliet hy Mecca, om 'er niet weder te komen. Hy begon zyne reizen door Egypten, en bezocht die beruchte Grafnaalden, welke in 't oog van oppervlakkige beschouwers niet anders zyn, dan een ongeschikte hoop van Marmer- en Graniet-

steen.

toen. Hy maakte kennis met verscheidene Bedienaars der Tempels, die hem wilden inleiden, in plaatsen waar de gemeene Reizigers nooit kwamen. Hy doorliep vervolgens de voornaamste Koningryken van Africa en Asia; dan in dit Werkje houdt hy zich thans alleen bezig, om te spreeken van zyne Reizen in Europa, en de persoonen te noemen, die hem gekend hebben. Hy kwam, in 1766, benevens zynen Gouverneur en drie Huisbedienden, op het Eiland Rhodus, en ging te scheep op een Fransch Schip, dat naar Maltha onder zeil ging. Onaangezien de verpligting der Schepen, die uit de Levant komen, om quarantaine te houden, kreeg hy na twee dagen vryheid om aan land te gaan. De Grootmeester Pinto gaf hem, gelyk ook zyn Gouverneur, een verblyf in zyn Paleis, en verzogt den Ridder d'Aquino hem overal te verzellen. Toen nam hy voor, de eerste maal met het Europeesch Gewaad den naam van Grave van Cagliostro aan, en was niet weinig verwonderd zynen Gouverneur Althotas in een Kerkelyk Gewaad, en met het Ridderkruis van Maltha, versierd te zien. Het was op dit Eiland, dat hy het ongeluk had, deezen zynen besten Vriend en Meester te verliezen, waardoor het hem welhaast tot een onverdraaglyk verblyf wierd, zodat hy van den Grootmeester Vryheid verzocht om hetzelve te verlaaten, en Europa door te reizen; dees bewilligde hierin, schoon met leedweezen, en de Ridder d'Aquino verzelde hem op zyne reizen. Hy bezocht eerst Siciliën, waar deeze Ridder hem in kennis bragt met den Adel van het land; van daar de verscheidene Eilanden van den Archipel; en na de Middelandsche Zee van nieuws doorgeloopen te hebben, kwamen zy te Napels, het Vaderland des Ridders *d'Aquino* aan. Van hier vertrok hy alleen naar Rome, met Geloofsbrieven aan den bankier *Bellonne*. Hier kreeg hy een bezoek van den Secretaris van den Cardinaal *Orsini*, die gelast was, hem te verzoeken zyne Eminentie te komen zien. Deeze Cardinaal bewees hem alle bedenkelyke beleefdheden, verzogt hem verscheidenmaalen ten eeten, en deed hem by de meeste Cardinaalen kennen, met naame by den Cardinaal *York* en den Cardinaal *Ganganelli*, die naderhand Paus geweest is, onder den naam van Clemens XIV; en hy had verscheide maalen de eere van tot byzondere gesprekken met den toenmaaligen Paus *Ressonico* toegelaaten te worden. In dien tyd, tweeëntwintig Jaaren oud zynde, kreeg hy kennis aan eene Juffrouw van aanzien, genaamd *Seraphina Felichiani*; zy had naauwlyks de Kindsheid verlaaten, of haare opkomende bekoorlykheden ontstoken in zyn hart eene genegenheid, welke door een zestienjaarig huwelyk niet dan sterker geworden is; en deeze is het, welke thans zyn ongunstig lot met hem gedeeld heeft.

Na dit verhaal, het welk wy kortelyk geschetst hebben, gaat hy over, om verscheidene persoonen van aanzien op te noemen, die hy in de meeste Landen van Europa byzonderlyk gekend

heeft, en haalt een plaats aan, uit zeker werk, genaamd *Brieven over Zwitzerland*, waarin een zeer loffelyke getuigenis van hem gegeeven wordt, dat wy, om derzelver byzonderheid onzen Leezeren nog zullen mededeelen: „ Deeze zonderlinge Man verbaazende wonderlyk door zyn gedrag en door zyne uitgebreide Kundigheden, van eene gestalte, die geest aankondigt en vernuft uitdrukt, hebbende oogen vol vuur, die tot in den grond der ziele leezen, is voor zeeven of acht Maanden uit Rusland gekomen, en schynt zich in deeze Stad te willen nederzetten, ten minsten voor eenigen tyd. Niemand weet, waar hy van daan komt, wat hy is, en waar hy naar toe gaat. Bemind, geliefd, geëerbiedigd van den Commandant der Plaatse, en van de voornaamsten der Stad; aangebeeden van de Armen en van 't gemeene Volk; gehaat, gelasterd, vervolgd door zekere Lieden; geen Geld noch Geschenken ontvangende van de geenen, die hy geneest; zyn leven doorbrengende met de Zieken te bezoeken, vooral de Armen, hen helpende door Geneesmiddelen, die hy hun *voor niet* uitdeelt, en met zyne beurse om Soup te hebben; zeer weinig eetende, en byna altyd Italiaansche Pastyen; nooit liggende, en niet meer slaapende dan twee uuren, in een Leuningstoel gezeeten; eindelyk altoos gereed, om, ter hulpe van ongelukkigen, toe te vliegen, op wat uure het ook zy, en geen ander vermaak hebbende, dan dat van zyns gelyken te verligten: deeze ongeloovelyke Man, voert een Staat, die zo veel te verbaazender is, dat hy alles vooruit betaalt, en dat men niet weet, vanwaar hy zyne inkomsten heeft, nochte wie hem geld bezorgt. Gy begrypt wel, dat men sterk met hem kortswylt, hy is ten minsten de Antichrist; hy is vyf of zes honderd Jaaren oud; hy bezit den Philosophischen Steen; de algemeene Geneeskunst, eindelyk het is een van die Geesten, welke de Schepper somtyds op aarde zendt, met een stervelyk omwindsel bekleed. Indien dit zoo is, dan is hy wel een schatbaare Geest. Ik heb weinig zo gevoelige zielen als de zyne gezien, weinig zulke tedere, zulke goede en zulke medelydende harten. Niemand heeft meer geest en kundigheid dan hy; hy verstaat byna alle de taalen van Europa en Asia, en zyne welspreekendheid verbaast en vervoert, zelfs in die, welke hy het minst goed spreekt. Ik zeg u niets van zyne verwonderlyke geneezingen, daar zouden Boekdeelen nodig zyn, en alle de Tydschriften zullen 'er u van spreeken. Gy moest alleenlyk weeten, dat van meer dan vyfduizend Zieken, die hy behandeld heeft, zyne bitterste vyanden hem niet meer dan drie dooden verwyten, aan welken hy nogthans geen meer deel heeft dan ik.

„ Vergeef my, dat ik my nog eenige oogenblikken, omtrent dien onbegrypelyken Man ophoude. Ik kom zo van zyn gehoor. Ach! wat zoudt gy dien waardigen Sterveling lief hebben, indien gy hem gezien hadt, gelyk ik, van den eenen Ar-

Armen na den anderen loopen, hunne walgelyke wonden met vuurigheid verbinden, hunne kwaalen verzagten, hen met hoope troosten, hun zyne geneesmiddelen toedienen, hen met weldaaden overlaaden, eindelyk hen met zyne Giften ophoopen, zonder ander oogmerk dan de lydende menschheid te hulp te komen, en de onschatbaare zoetigheid te genieten van op aarde het beeld der weldoende Godheid te zyn.

„ Verbeeld u, een groote Zaal vol van die ongelukkige Schepsels, die allen byna ontbloot zyn van alle hulpe, en hunne zwakke handen, die zy naauwlyks kunnen opheffen, ten hemel uitstrekkende om de liefdaadigheid van den Graave te smeeken.

„ Hy hoort hen, den eenen nå den anderen, vergeet geene van hunne woorden, gaat voor eenige oogenblikken uit, keert wel haast weder, belaaden met eene menigte Geneesmiddelen, welke hy toedient aan elk der ongelukkigen, terwyl hy, het geene zy hem van hunne ziekte gezegd hebben, herhaalt, en hun verzekert, dat zy wel haast zullen geneezen zyn, indien zy zyne Voorschriften stiptelyk willen opvolgen. Maar de Geneesmiddelen alleen zouden ongenoegzaam zyn; zy moeten Soupe hebben om krachten te krygen, dezelve te verdraagen; de beurs van den gevoeligen Graave wordt onder hen verdeeld; het schynt dat zy onuitputbaar is. Veel gelukkiger te geeven dan te ontvangen, openbaart zyne vreugde zich door zyne gevoeligheid. Die ongelukkigen, doordrongen van erkentenis, van liefde en eerbied, werpen zich aan zyne voeten; omhelzende zyne kniën, noemen zy hem hunnen Behouder, hunnen Vader, hunnen G....., De goede Man wordt verteederd, de traanen biggelen uit zyne oogen; hy wilde ze verbergen, maar hy had de kracht niet, hy schreit, en de Vergadering smelt weg in traanens,.. aangenaame traanen, welke de genieting van 't hart zyn, en welker bekoorlykheden niet kunnen begrepen worden, wanneer men zo gelukkig niet geweest is, diergelyke te storten."

Dat dit getuigenis niet vergroot is, beroept hy zich op de Parochie-Priesters; het lichhaam der Kanoniers en de verscheidene Regimenten, toen te Straatsburg in het Garnizoen leggende; op de Apotheekers, Herbergiers, en Sipiers, wegens de Armen en Soldaaten die hy geneezen heeft, de arme gevangenen en de meenigte der geenen, welke hy verlost heeft, de hoeveelheid der Geneesmiddelen, die hy voor de Armen liet gereed maaken, en die hy alle dagen met gereed geld betaalde, en den grooten toeloop van Vreemdelingen, welke hy naar Straatsburg trok. Voorts beroept hy zich op de hoofden der Stad, de Magistraatspersoonen en het Publiek van Straatsburg, of hy ooit Scandaal veroorzaakt heeft, en of onder zyne bedryven een eenige is strydig met de Wetten, met de goede Zeden en den Godsdienst, terwyl hy ons tevens Brieven van aan-

aanbeveeling mededeelt van den Graave *Vergennes*, den Marquis *de Miromenil*, en den Marquis van *Segur*; welke allen tot den grootsten lof en eer van hem strekken kunnen.

Jammer is het dat dit Werkje zo slegt vertaald is, dat men dikwils naar den zin raaden moet, het geen wy denkelyk aan de overhaasting, waarmede soortgelyke stukken vertaald en uitgegeeven worden, moeten toeschryven.

Geschiedenis van Karel van Burgheim en Emilia van Rosenau, door J. M. MILLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen; met Plaaten. Te Utrecht en Amsteldam, by* G. T. van Paddenburg *en* M. Schalekamp 1785. *In octavo, 1054 bl.*

Men kan Duitschland in deeze Eeuw zeker zyne oorspronkelyke vernuften niet betwisten, en, schoon veelen nog al het een en ander, zo wel goed als kwaad, van Schryvers uit andere landen hebben overgenomen, moet men bekennen, dat hun Romanschryvers, schoon zy meest allen één spoor betreeden, zich een nieuwen weg gebaand, althans een voormaals gantsch niet algemeenen smaak in de heerschende mode gebragt hebben. 't Sentimenteele, het dweepend Sentimenteele, is de toon, waarop bykans alle de Duitsche Romans gestemd zyn, en, om door dien toon te zekerer jeugdige harten te roeren, schildert men de Waereld zo zwart en aakelig, dat elk bezadigd mensch, na de Leezing dier Romans, moet getuigen; dat de Schryvers van zulke sombere Stukken, vooral daar zy den Godsdienst altoos ten sterksten in het spel brengen, den goede Voorzienigheid te kort doen, die ons, in het algemeen, meer langs roozen paden, na den tempel des eeuwigen geluks opleidt, dan ons barrevoets op scherppuntige doornen doet voortwandelen. Was de Waereld, waren de Deugd, en oprechte Liefde meestal zo ongelukkig, als de gemelde Schryvers haar afschilderen, 't zou de grootste kragt van Geest vereischen om God als een goedertieren en weldaadig Wezen te beschouwen: en welk denkbeeld is nuttiger en tevens troostryker? Of de Duitschers de goede Zeden door dat soort van Romans meenen voort te planten, weeten wy niet, maar de Schryver van den Roman, die thans voor ons ligt, schynt ons alleszins toe, een Man van goede Godsdienstige begrippen, en een Vriend der Deugd te zyn; meermaalen heeft men reeds van hem een Proeve in onze moedertaal het licht waardig gekeurd; doch deeze proeve is zo somber, zo donker, dat, onaangezien de goede oogmerken van den Schryver, en het genoeglyk einde, dat mogelyk de deugd zal bekroonen, het boven aangemerkte op dezelve toepasselyk zy. De wyze, waarop anderszins deeze Roman geschreeven is, verdient goedkeuring, alléén is hy niet vry te spreeken van langwyligheid.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Tempelgezicht van den Propheet Zacharia, in eenige Schriftmaatige Verhandelingen opgehelderd, door J. W. VAN SLYPE, *Bedienaar des H. Euangeliums te Zwolle. Eerste Deel. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1786. *Behalven het Voorw. en den Inhoud,* 344 *bl. In gr.* 8vo.

Het gezicht van Propheet Zacharia, aengetekend in het derde Hoofdstuk zyner Godspraken, dat door vele Uitleggers op zeer verschillende wyzen verklaerd word, is in dezen op nieuw het onderwerp der overdenkinge van den Eerwaerden *van Slype;* die 'er zich te eerder toe verledigd heeft, om dat hy in de gelegde onderstellingen van anderen, wier arbeid hier over tot zyne kennis gekomen is, (zonder dezelven echter met ene verwaende versmading te beschouwen,) niet geheel heeft kunnen berusten. Vlytige naspoorers van 't Prophetisch woord, by zichzelven in dit Stuk nog niet voldaen, zullen 's Mans uitlegging wel waerdig vinden, om dezelve met die van anderen te vergelyken, daer hy zyne denkbeelden deswegens regelmatig en oordeelkundig ontvouwt; en het daerin behandelde gemoedlyk ter betrachtinge aendringt. ——— Naer zyn inzien „ vertoont ons dit gezicht, deels Judaas hooge schaduw Priester, bezig in de ootmoedige verrichtinge van „ het tempelwerk der voorbeeldige verzoeninge, v. 1-7. „ En deels tekent het ons af Josuaas doorluchtig tegenbeeld, den eeuwigen Hoogepriester, die eens zyne eigen ziele zou stellen tot een schuldoffer, ter wegneminge van alle de ongerechtigheden zyner Uitverkoorenen, „ v. 8-10."

Men heeft naamlyk de drie eerste Hoofdstukken van dit Boek, of wel de vier vertooningen daerin gemeld, te beschouwen, als behelzende één nachtgezicht, waerin vier onderscheiden vertooningen voorkomen, onderscheiden in aert en tyd, waer tusschen men de schoonste orde van wettige opvolging ontmoet, die, gewenschte dingen voor Gods Volk aenkondigende, hen ten laetste opleiden tot

Israëls grooten Verzoendag. Ze volgen elkander in deze orde. De eerste, Hoofdst. I. 8-17, geeft te kennen, dat de Here Juda in zynen verdrukten staet niet zou verlaten, maer beschermen. Hierdoor zouden zy, naer uitwyzen der tweede v. 18-21, bestand zyn tegen hunne tempelvyanden, en gevolglyk hunnen arbeid kunnen voortzetten. Van dien gelukkigen uitslag in den tempelbouw, geeft hun de derde, Hoofdst. II. voorgesteld, de krachtigste verzekering, daer zich een man met een meetsnoer opdoet, ten teken, hoe niet slechts de Tempel, volgens dat meetsnoer volbouwd zou worden, maer ook, hoe hy, naer deze inrichting, den Ziener voorkwam als reeds volbragt, en dat wel in zyn luistervollen aenzien. De Eerwaerde *van Slype* ieder dezer drie voorafgaende vertooningen, in dien zin, beknoptlyk ontvouwd hebbende, met aenwyzinge van den troost, welken Juda daer uit scheppen kon, vervolgt hier op, met betrekking tot de vierde of laetste vertooning, Hoofdst. III, in dezer voege.

„ Edoch mogt het zwakke hart zich hier door gesterkt vinden in geloof en hoope, dat de Heere zyn tempelwerk wel en voorspoedig zou doen gelukken; eene zwarigheid, van wezentlyk gewigt, drukte nog het gemoed; de ongerechtigheden hadden hen ver van de altaaren der verzoeninge afgeweerd, in Babel, dat land van grouwelen, overgebragt, alwaar zonden vergroot, schulden vermeerderd waren; de voorspoedige tempelbouw was geene verzoeninge voor de zonden; maar de plegtige feestviering van den hoogstatelyken Verzoendag in 's tempels binnenste heiligdom, was alleen eene getuige, dat de Heere de ongerechtigheid in Jacob, en de overtredinge in Israël niet wilde aanschouwen, om dat, daar zy uit de diepte van hunne ellenden beleden: *ongerechtige dingen, o God! hebben de overhand over ons!* ze teffens uit een gelovig inzien in den weg der verzoeninge, zo als die in den gezegenden Borg ligt, tot roem van vrye genade konden roemen: *maar gy vergeeft menigvuldig* (*). Ter wegneminge van deze prangende zwarigheid diende zeer gepast de vierde vertoninge in dit nachtgezicht. Hier bevond zich de Ziener op den grooten Verzoendag, hy zag Judaas tempelhoofd, den Hoogepriester Josua in zyn persoon de zonden des Volks voor den Heere brengen, hy ver-

(*) Ps. 65:4. Jes. 55. 7.

vernam, hoe hy, in ſpyt en weerwil van den Satan, dien hoofdvyand van het verzoeningswerk, die hem in dezen zeer tegenſtond, 'er verzoeninge over ontving; ten blyke nu, dat 'er voor het Godsvolk geen verzoeninge verworven ware, die een handſchrift van bezwaar of beſchuldiging naliet, waarom ze 's jaarlyks moest herhaald worden, zo was den Ziener teffens getoond, hoe de kracht van het voorbeeld in het tegenbeeld te zoeken ware; de voorbeeldige verzoeninge vond zynen genoegzaamen grond niet in het offerdier zelve, dat op dien dag door Aarons Godgewyd altaarmes gekeeld werd, maar in Jehovaas eeuwigen Zoon, die zyne Ziele op den grooten Euangeliedag van verzoeninge tot een ſchuldoffer zou ſtellen, met dat gewenscht gevolg, dat hy op *dien éénen dag*, volgens het negende vers, *de ongerechtigheid des lands zoude wegnemen*, zonder dat dezelve ooit meer zouden gedacht worden. Wierd dus hier het Godsvolk voorgehouden, hoe over hunne zonden niet ſlegts ſchaduwachtige maar ook weezenlyk verzoening geſchiede, de uitwerking hier van moest zyn, dat het gemoed, zo doodlyk getroffen over het hartbrekend gezicht van eenen onverzoenden ſtaat met God, in volle ruimte gebragt werd; zo dat de gezegende uitkomst van dit werk tot vrucht zou hebben, vrede, gerustheid, zekerheid en blydſchap voor al het Godsvolk, ingevolge het tiende vers: *Ten dien dage, ſpreekt de Heere der heirſcharen, zult gylieden een ygelyk zynen naasten noodigen onder den wynſtok en vygeboom.*"

De Eerwaerde *van Slype* ontvouwt in dit eerſte Deel, 't welk wy thans onder handen hebben, volgens de bovengemelde ſchifting; het eerſte gedeelte dezer vertooninge, Hoofdſt. III. 1-7. voorgedragen, in vyf Verhandelingen. „ De eerſte vertoont ons Joſua verontreinigd, door „ den Sathan aangevallen, en voor God vernederd, vs. 1 „ en 3. De tweede tekent ons Joſua, door 's Heeren „ Engel, by wien hulpe beſteld is, uit Sathans overmagt „ en doemlust verlost, vs. 2. De derde tekent ons Jo„ ſua, op hoog Godsbevel, gerechtvaardigd tegen Sathans „ beſchuldigingen, vs. 4. De vierde brengt ons onder „ het oog Joſua, bekroond met de heerlyke vryheid der „ kinderen Gods, vs. 5. En de vyfde behelst Joſuaas „ heiliging in 's Heeren dienst, vs. 6 en 7." Elk dezer Verhandelingen word met enige beknopte ſtichtlyke bedenkingen beſlooten, en ten laetſte voegt 'er zyn Eer-

 waer-

waerde, ten besluite, nog een zesde Verhandeling by, welke een bestierend onderricht behelst, en waer in hy bedoelt te toonen, welke leerzame, opwekkende, aenmoedigende en vertroostende leeringen, uit de beschouwing dezer zeven eerste Verzen af te leiden zyn, en hoe men daer van een heilig gebruik kunne maken.

Paraphrasis & Annotationum in Epistolam ad Hebræos specimen. Auctore PETRO ABRESCH, Th. Doct. & in Academia Groningo Omlanda Prof. Ord. —— Lugd. Batav. apud *A. & J. Honkoop*, 1768. Absq. Præf. & 148 pp. In octavo f. m.

Hiermede bied ons de Hoogleeraer *Abresch* aen, ene Proeve van zynen arbeid, ter opheldering van den Brief aen de Hebreën; welke, ter zake van de geleerde en oordeelkundige uitvoering, ongetwyfeld den beoefenaren van Uitlegkundige Bybelschriften dermate zal voldoen, dat het hem ten sterkste zulle aenmoedigen, om zynen aengevangen arbeid te voltrekken, en verder gemeen te maken. ——— Zyn Hoogeerwaerde, het nut ener uitbreidende verklaringe inziende, heeft die taek, schoon hy derzelver moeilykheid grondig bezeste, in dit geval op zich genomen, en zich voorgesteld ene doorloopende Uitbreiding van dezen Brief te vervaerdigen. In derzelver opstel heeft hy zich bevlytigd, om den zin der spreekwyzen, naer de mening des Schryvers, in 't verband, waer in zy voorkomen, en naer het bedoelde oogwit, ten nauwkeurigste, volledig, beknopt en klaer voor te dragen: waervan ons deze zyne Uitbreiding verscheiden doorslaende blyken levert. Dezelve gaet vergezeld van vele aentekeningen, die deels het Letterkundige, deels de behandelde zaken, betreffen; en waer onder 'er etlyken zyn, die tevens haer algemeen nut hebben, en ook ter opheldering van andere Schriften dienen; waerin hy te minder spaerzaem geweest is, om dat hy, by het gemeen maken van zyne ophelderingen, ook te gelyk beoogde de oefenende Jeugd hiermede de behulpzame hand te bieden. Het thans afgegeven Proefstuk gaet over de twee eerste Hoofddeelen van dezen Brief; en 't oogmerk is, op die wyze, den geheelen Brief te ontvouwen; na de volvoering van 't welke zyn Hooggeleerde zich nog zal verledigen tot de afgifte zyner overdenkingen, over den Schryver des Briefs, (dien hy niet

niet twyfelt Apostel Paulus te zyn,) en verder over den oorspronglyken tekst, mitsgaders over de echtheid van dezen Brief, als mede den tyd wanneer, en de persoonen aen welken, dezelve geschreven is, enz. ——— Om den Lezer een stael van 's Mans arbeid onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot zyne opheldering van Hoofddeel II. v. 5-8, volgens onze gewoone schikking, doch die, naer des Hoogleeraers verdeeling, de vier eerste verzen van dat Hoofdstuk uitmaken (*), welker inhoud de Hoogleeraer aldus voordraegt. ——— De Schryver dezes Briefs, de voortreflykheid van den Christelyken Godsdienst, boven de Joodsche Bedeeling, getoond hebbende, uit overweging der voortreflykheid van deszelfs eersten Verkondiger, Jesus Christus, H. I. 1-14, grond daerop ene ernstige vermaning tot ene standvastige geloovige gehoorzaemheid aen de Euangelieleer, vers 15-18. En hier aen hecht hy, by manier van een uitstap, in het tweede Hoofdstuk, ene verdediging van den lagen staet van Christus, waer door hy als mensch zelfs tot den dood vernederd was. Ter dier gelegenheid verheft hy, in de eerste plaetze, H. II. 1-4 den hoogen luister en uitmuntendheid van het algemeene stervelyke menschdom, wel byzonder daerin doorstralende, dat het zelve geschikt is, tot de beheersching der toekomende aerde, welke den Engelen niet te beurte valt. Het deswegens aldaer gemelde breid zyn Hooggeleerde in dezer voege uit.

1. Men heeft zich hier niet te stooten aen den lagen staet van Jezus, waerin hy als stervelyk en beneden de Engelen voorkomt, of te denken, dat zulks aenloopt, tegen het geen wy van zyne zo hooge waerdigheid gezegd heb-

(*) De Hoogleeraer merkt hieromtrent met regt aen, dat deze vier eerste verzen te nauw verbonden zyn met het voorgaende, om van 't eerste Hoofdstuk afgescheiden te worden; waerom hy het tweede Hoofdstuk eerst begint met ons vyfde vers. Soortgelyke min nauwkeurige verdeelingen vind men, zegt hy, niet zeldzaem, zo in 't O. als in 't N. T. Met opzicht tot het eerste verzend hy ons na *Venema Comment. ad Malach.* p. 347, en met betrekking tot het laetste, brengt hy by, 2. Cor. VII. 1, dat tot het voorige Hoofdstuk behoort: zo is ook 2 Cor. I. 24 verkeerdlyk afgescheiden van H. II. 1, en verw: Col. II. 1-7, moest by het eerste Hoofdstuk gevoegd zyn; als mede Col. III. 1-4, by het tweede: 1 Joann. III. 24b. *Hier aen kennen wy*, enz. behoorde het vierde Hoofdstuk aen te vangen: en zo ook Heb. IV. 14-16 het vyfde.

hebben. Want hy heeft, niet de Engelen, maer alleen de menfchen opgevoerd tot den hoogften en eeuwigen geluk ftaet. Ten dien einde moest hy, niet de natuur der Engelen, maer die der menfchen, aennemen; die zwakke natuur, welke aen vele kwellingen en rampen zelfs tot den dood toe, onderhevig is. Hoe hoog nu deze ftervelyke ftaet by God geagt zy, zelfs ook boven den ftaet der Engelen, is daeruit af te nemen, dat hy de toekomende waereld, dat zo voorname deel dier gelukzaligheid, van welke wy boven gefproken hebben, niet gefchikt heeft om aen de Engelen onderworpen te zyn; maer aen 't menschlyk geflacht, hoe zeer het nu ook ver beneden den ftaet der Engelen zy; des alleen de menfchen hier namaels over de aerde zullen heerfchen.

2. Zo toch heeft iemand reeds elders betuigd: „ Wat „ heeft de elendige fterveling, 't geen van zo veel waer„ de is, dat gy zulk ene uitftekende zorg voor hem „ draegt, en hem met zo vele en zulke uitmuntende wel„ daden begiftigt!"

„ 3. Gy hebt hem wel voor een korten tyd minder „ dan de Engelen gemaekt; maer gy hebt hem met zulk „ ene fchitterende heerlykheid en waerdigheid vercierd, „ dat gy hem gefteld hebt tot een Heer over de werken „ uwer handen, en alle dingen aen zyne magt onderwor„ pen hebt." (*).

4. Daer nu hier gezegd word, dat God ganschlyk alles aen den mensch onderworpen heeft, zo is 'er niets uitgefloten, dat hem in die waereld niet onderworpen zoude zyn.

Deze Uitbreiding heldert de Hoogleeraer op, door taelen

(*) Deze laetfte uitdrukking heeft men, in onze gewoone verdeeling der verzen, tot het volgende vers gebragt, daer ze duidelyk tot het voorige behoort. Even zo heeft de Hoogleeraer het tweede gedeelte van H. I. 17 (by ons H. II. 3.) van dat vers afgenomen, en by 't volgende gebragt, waer door dat voorftel beter vloeit. Over foortgelyke wanftaltigheden, die ons meermaels voorkomen, heeft de Hoogleeraer *Valckenaar*, zegt hy, zich nadruklyk uitgelaten, in zyne *Or. de critica emend. in N. T. a literatis non adhib.* p. 290: en onze Hoogleeraer merkt hier nevens nog byzonder aen, dat dit ook plaets heeft in 't laetfte gedeelte van Jac. III. 6, *Ziet een klein vuur* enz. welke uitdrukking met het volgende vereenigd moet worden. Het gewag maken hier van, geeft hem aenleiding tot het mededeelen zyner aenmerkingen over dit duistere voorftel.

en oordeelkundige aenmerkingen, welken wy, als voor ons beſtek te uitvoerig, niet geheel kunnen plaetzen: alleen zullen wy het hoofdzaeklyke zyner eerſte aentekeninge, dat ter verklaringe van 't voorſtel in 't algemeen dient, mededeelen. Het zelve heeft den Uitleggeren altoos veel moeite gebaerd; en de Hoogleeraer erkent, dat hy zich over zyne eigene uitlegging niet alleszins voldaen vind; dan, daer dezelve hem nog best voorkomt, geeft hy haer der nadere onderzoekinge over.

Men heeft, zyns oordeels, de vermaning, H. I. 15-18, (by ons H. II. 1-4.) aen te merken als ene tusſchenrede of ingevoegde vermaning; en dan dit voorſtel betreklyk te maken tot H. I. 14; 't welk, zegt hy, gereedlyk te bemerken is, als men de woorden, met het overſlaen der tusſchenreden, in 't verband met vs. 14, aldus leest. *Zyn ze* (naemlyk de Engelen) *niet alle gedienſtige geesten, die tot dienst uitgezonden worden, om der genen wille, die de zaligheid beërven zullen? Want hy heeft den Engelen*, enz. Naer dit denkbeeld oogt dan de Briefſchryver met de benaming van *de toekomende waereld* op die *zaligheid*, waervan vs. 14 gewag gemaekt is. Hierop ſlaet zeer wel de uitdrukking, *van welke wy ſpreken*, of, gelyk men den grondtekst naer den ſtyl der Heilige Schrift wel mag vertolken, *waer van wy zo even*, of *een weinig te vooren, geſproken hebben.* Wy worden dan daerdoor geleid tot het voorgaende, en tevens word ons iets aengeduid, dat nog toekomende is. Uit dien hoofde kan onze Uitlegger zich niet verenigen met dezulken, die deze uitdrukking, *van welke wy ſpreken*, in een anderen zin verklaren, als duidde de Schryver aen, het onderwerp, te weten de Christelyke Kerk, waer van hy nu ſprak, als gave hy te kennen, dat die het voorname onderwerp zyner onderwyzinge was. Op dien zelfden grond komt het hem niet aenneemlyk voor, om de uitdrukking *de toekomende waereld* gelyk te ſtellen, met die van *de toekomende eeuw*, of *het Koningryk der hemelen*, meermaels in de Euangeliſche Schriften gebruikt, als ene benaming der dagen van den Mesſias, of van den Kerkſtaet des Nieuwen Testamentes. De Hoogleeraer zyne reden, buiten het geen den voorgeſtelden zamenhang betreft, tegen die ſoort van denkbeelden ingebragt hebbende, merkt verder op, dat men hier niet denken kan aen de luisterryke heerſchappy van Christus op Aerde, die den algemenen Oordeeldag enigen tyd zal voorgaen: overmids in dezen geſproken word van ene

waereld, die eigenlyk tot den mensch behoort, welker beheerfching derhalve aen den mensch, en niet aen Christus, uitdruklyk toegefchikt is; 't welk de aengehaelde plaets uit den achtften Pfalm, en des Schryvers redeneering, vs. 4 en 5 (by ons 8 en 9) ten klaerfte fchynt aen te duiden. ——— Vraegt men nu voorts, hoe heeft men deze uitdrukking dan te verftaen! Ik zal, is des Hoogleeraers antwoord, myne gedachten deswegens opgeven, na vooraf met een kort woord gezegd te hebben, dat de *toekomende waereld* hier even het zelfde is, als vervolgens *de werken van Gods handen*, en 't geen voorts onder de benaming van *alle dingen* aengeduid word; naemlyk dat geen, 't welk God gefchikt heeft om den menfche onderworpen te zyn: als mede dat men, uit den geheelen inhoud van den achtften Pfalm, gereedlyk kan opmaken, dat hiermede geöogd word, op ene zekere verblyfplaets of bewoonbaer oord. Dit in aenmerking genomen zynde, is zyn Hoogeerwaerde 'er voor, om de uitdrukking, *de toekomende waereld*, in 't algemeen over te brengen op den toekomenden gelukftaet, op dien oord, in welken alle de Godvruchtigen, na de laetfte komst van Jezus, in het toekomend leven, zullen vergaderd worden, en dien ze eeuwig tot hun verblyf zullen hebben. En wel byzonder heeft men hier, naer zyn inzien, te denken, op dat gedeelte van de heerlykheid der toekomende eeuwe, en van 's menfchen eeuwige gelukzaligheid, welke Petrus, 2 Pet. III. 13, noemt ene *nieuwe aerde*; en waeromtrent hy leert, dat de gezaligden dezelve, te gelyk met een *nieuwen hemel*, volgens Gods belofte, eeuwig zullen bezitten. Wat aengaet de wyze en de oorzaken van dit gedeelte der toekomende gelukzaligheid op die *nieuwe aerde*; dit te bepalen, zegt hy, is hier de zaek niet; 't komt 'er flechts op aen, of zodanig iets plaets zal hebben; en zulks, agt hy, fchynt Petrus duidelyk te kennen te geven, gelyk het in andere plaetzen der gewyde Schriften geleerd word: waeromtrent hy zich onder anderen beroept, op *Wesfelius* in *Disfert. Acad.* XIV. Ook behöeft men, vervolgt hy, niet fpitsvondig te denken over de *onderwerping* dezer aerde aen de gezaligden. 'Er werd, zyns oordeels, hier mede alleen bedoeld, ene ongeftoorde en beftendige bezitting der aerde, benevens ene wezenlyke heerfchappy over dezelve, beftaende in het genot van alle de dingen der aerde, in derzelver volkomen en vreugdvolle gebruik. Vergelyk hiermede Gen. I. 26, 28, IX. 2, 3, en inzonderheid den geheelen VIIIten Pfalm.

Zo

Zo toch spreken ook de Latynen van een *imperare* of *gebieden* over de aerde en derzelver vruchten, om derzelver bearbeiding en het daeruit voortvloeiend genot aen te duiden: van daer de uitdrukkingen *imperare agris*, *arvis*, *vitibus* &c. Men zie deswegens *Casaubonus ad Optat. Milev.* V. 7. p. 87. ——— De Hoogleeraer brengt, by 't ontvouwen van dit alles, zyne bewyzen voor deze zyne uitlegging te berde, en tracht tevens te toonen, hoe dit voorstel, in dien zin beschouwd, in den zamenhang, tot des Schryvers bedoelde diene. Edoch daer zulks niet wel ene voldoende verstaenbare inkorting duld, zien wy daervan af; en verzenden den taelkundigen Lezer tot het Geschrift zelve; waer in hy veel zal vinden, dat hem of voldoening, of althans stof tot verder nadenken, verleent.

Kerkelijke Leerredenen over gewigtige voorwerpen, uitgesproken in de Gemeente van Rotterdam, door den Hooggeleerden en Weleerwaarden Heer J. J. LE SAGE TEN BROEK. *Uitgegeven, en met eene Voorrede voorzien, door een Genootschap, onder de Zinspreuk*, Libere & Confidenter. *Alom te bekomen. Beh. de Voorr.* 159 *bl. In gr.* 8vo.

Het Rotterdamsche Genootschap *Libere & Confidenter*, bestaende uit enige ernstige Voorstanders der leerwyze van den Eerwaerden *le Sage ten Broek*, toont hier, by gelegenheid dat men op deze Leerredenen de Approbatie geweigerd heeft, de onregtmatigheid der daeromtrent gehouden handelingen; met de gevaerlyke gevolgen van zulke inrichtingen, als 'er omtrent het stuk der Approbatie stand grypen. Ze doen te gelyk kortlyk zien, dat de tegenstanders van dien Leeraer in 't algemeen, en wel byzonder *Philalethes*, in zyne *Zedige Aenmerkingen*, mitsgaders de Eerwaerde *Schutte*, in zyne onlangs uitgegeven *Verhandeling*, door *Appelius* misleid, 's Mans gevoelen niet naer waerheid voordragen, maer 'er haetlyke en onwettige gevolgen uit afleiden, die dan door hen bestreden worden; zo dat ze niet tegen de Stellingen van *le Sage ten Broek*, maer tegen hunne eigene schimmen, vechten. Om dit ten klaerste onder 't oog der Lezers te brengen, hebben ze geoordeeld niet beter te kunnen doen, dan eenvouwig deze Leerredenen uit te geven, als waer uit een ieder zal kunnen opmaken, hoe verkeerd party 's Mans gedachten over de Leer der Verzoening, en den aenkleve van die, opgeeft. Ze zyn allen tot dat onderwerp betrekkelyk, en stellen zyn

gevoelen deswegens, genoegzaam van alle zyden, in 't volle daglicht; des de hieromtrent nog twyfelachtige Lezer, uit dezelve, ene volkomen opheldering van 's Mans denkwyze nopens dit Stuk kunne erlangen.

De eerste Leerreden gaet over „ de waare voorwerpen „ der Euangelie nodiging, van Christus, (Matth. XI. 28,) „ voorgesteld en beschreeven, onder de benaamingen van „ vermoeiden en belasten." In ene volgende Leerreden worden die zelfde voorwerpen beschouwd, als Jez. LV. 1. voorgesteld en beschreven, „ onder de benaamingen van „ hongerigen en dorstigen." De derde Leerreden schikt zyn Eerwaerde, naer aenleiding van Rom. VII. 24, 25, ter overweginge van „ de waare kennis der elende, zoo als „ die, met het Geloof in Jesus Christus ten naauwsten ver„ bonden, of voor het zelve voorafgaat, of uit het zelve „ geboren wordt." Voorts stelt hy ons, in ene Leerreden over Matth. IX. 12, voor oogen, „ Christus als den eeni„ gen Geneesmeester van Zondaaren, en de waare drang„ redenen, die Zondaars hebben, om van hem in die be„ trekking gebruik te maaken." Daer by komt ten laetste ene vyfde Leerreden, strekkende, by de verklaring van 2 Cor. V. 19, ter ontvouwinge van „ de waare leer der Ver„ zoening, zoo als die, in 't Kruis van Jesus Christus ge„ grond, van God zelven, als het noodzaaklijke en gepas„ te middel des Geloofs, aan de Apostelen geopenbaard, „ en door hen van Gods wege aan de Waereld verkon„ digd is."

Het Genootschap maekt, in de Voorrede, opzetlyk gebruik van deze laetste Leerreden, ter stavinge van hun gezegde, wegens het verkeerd voordragen van des Hoogleeraers gevoelens, byzonder door den Schryver der bovengenoemde *Zedige Aenmerkingen*, en laet zich by die gelegenheid aldus hooren.

„ Pag. 18 wordt op rekening van D. TEN BROEK ge„ steld, als of hij leerde, dat God aan Christus, als borg, „ de zonden van het menschelijk geslagt, (*dus van allen*, „ *hoofd voor hoofd*) toerekent. Dat hij hem heeft laaten „ genoeg doen, op dat wij (*dat zijn alle menschen*) zouden „ worden regtvaerdigheid Gods in hem." Vergelijkt dit met zijn Eerw. Leerreden over 2 Cor. V. 19. inzonderheid, p. 142-147, en gij zult overtuigd worden, dat hij, die dit schrijft, het gevoelen van D. TEN BROEK niet verstaat, of niet wil verstaan. Waar geeft zijn Eerw. aanleiding, om door de schuld, die Christus als borg ter voldoening is toege-

ge-

gerekend, te verstaan de personeele schuld van alle menschen, hoofd voor hoofd? Dit ontkent zijn Eerw. volmondig. Ja zijn gehele gevoelen, wel begrepen zijnde, loopt daarop uit, om dit ten sterksten te ontkennen. De valschheid dan, en de ongerijmdheid, welke uit deze gezegdens, dus willekeurig en zonder grond verklaard, afgeleid wordt, ligt niet in het gevoelen van D. TEN BROEK, maar in de misvattingen en verkeerde gevolgtrekkingen van zijnen tegenschrijver. En dus vegt de man, niet tegen D. TEN BROEK, maar tegen zig zelven. Hadt de onkundige en waanwijze Schrijver met D. TEN BROEK zelven daarover gehandeld, hij was schielijk van zijne misvatting te overtuigen geweest, en hadt honderden lezers van zijn werkje niet zoo ongelukkig misleid, en bedriegelijk tegen de Leer van D. TEN BROEK ingenomen.

„ En waarlijk! zo is 't met dat gansche werkje gelegen. Men laat D. TEN BROEK overal zeggen, dat hij nooit gezegd, nooit gedagt heeft. Men trekt overal gevolgen, die men wettig noemt; maar die in de daad onwettig, ongegrond en willekeurig zijn. Die uit de waare begrippen van zijn Eerw. wel wederlegd, maar niet gestaafd, kunnen worden. Tegen deze eigene gevolgtrekkingen redeneert men, en dan meent men grote zaken tegen D. TEN BROEK uitgevoerd te hebben, als men zigzelven wederlegd heeft. Men vegt overal tegen zijn Eerw. met de Leer der Hervormde Kerk. Maar wat verstaat men daar door? De Leer der Formulieren, de aangenomene Grondleer der Kerke? Neen. Daar strijden de begrippen van D. TEN BROEK niet mede. Zij zijn 'er volkomen op gebouwd. Maar door die Leer der Kerke verstaat men zijn eigen geliefkoosd *Sijstema*. Zijne eigene begrippen, de heerschende denkwijze van de meeste hedendaagsche Predikanten, wier begrippen van jongs af meer naar een *Systema*, dan naar den Bybel, gevormd zijn. Maar wie maakt hen zo stout om anderen naar die begrippen te oordelen en te veroordelen? Dit strijdt met eene behorelijke vrijheid van denken, die altoos in onze Kerk heeft plaats gehad. En wij vertrouwen, zo lang we een vrij Volk blijven, en onder de bestiering en bescherming van eene vrije Staatsregering staan, dat kundige Leeraars en Ledematen bij het vrije onderzoek van den Bijbel zullen gemaintineerd worden, zo lang ze niet van de Formulieren afwijken, en leeren willen het geen daarbij verworpen is. En in deeze begeren wij geen verandering.

„ Daar

„ Daar was onlangs iemand, die met een oud Predikant disputeerde over den Doop. En toen hij dien Heer bepaalde bij het Formulier, om daar uit de gedagten van de oude Godgeleerden na te vorschen, kreeg hij ten antwoord: dat Formulier is onregtzinnig en behoorde uit de Kerk weg gedaan te worden. Ziet tot zulke uiterstens komt men, als men de hedendaagsche heerschende begrippen niet langer met de Leer der oude Godgeleerden, en van de opstellers der Formulieren, vereffenen kan. Dan leest men niet, gelijk 'er staat; *dat de kinderen geheiligd zijn;* maar *dat 'er kinderen geheiligd zijn*, enz. Dat is nu geen haken na nieuwigheid. Neen. Dat is oude beproefde regtzinnigheid!! Wat zoud 'er van D. TEN BROEK worden, als hij zulk een stoute en losbandige taal voerde, en op die wijze de Formulieren veranderde? Maar waarom tast men *Philadelphus* niet eens aan? Daar verlangen wij na."

Verhandeling, uitgegeeven door 't Edamsch Genootschap, tot nut van 't algemeen, opgesteld door PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch-Priester en Pastoor te Oegstgeest. Aan wien de Gouden Eerpenning is toegeweezen. Te Edam, bij* A. Tolk, *en te Haarlem, bij* C. de Vries, 1786. *Behalven de Voorreden,* 119 *bladz. In octavo.*

Naer uitwyzen van het bericht, nopens dit Genootschap, is deszelfs voorname doelwit, den gemenen Man, die maer al te dikwils uit onkunde tot zedenloosheid overslaet, de behulpzame hand te bieden, door hun zodanige kundigheden in te boezemen, welken een heilzamen invloed op hun gedrag kunnen hebben. Ter bevorderinge hiervan hebben zich enige geleerde en goedwillige Lieden van allerleien rang en Godsdienstgezinte vereenigd; het getal der Leden van dit Genootschap is, op hun verzoek, reeds merkelyk toegenomen; en men noodigt als nog alle Voorstanders van kennis en deugd uit, om met hun daer toe mede te werken, zo door hun verstandlyk vermogen, als door de jaarlyksche toedeeling van één Ducaat, ter onderstenninge in 't dragen der kosten. De medewerkende Leden bevlytigen zich tot het opstellen van Geschriften, over zodanige onderwerpen, die den gemenen Man te staêe kunnen komen; en 't Genootschap geeft ook Prysvragen van die natuur af, met toezegging van een gouden Eerpenning van tien Ducaaten, voor de in alle onpartydigheid best geoordeelde Verhandeling

ling hun daerop toegezonden. Volgens het opgemelde oogmerk, moeten alle zodanige Verhandelingen en verdere Geſchriften zo kort, klaer, volledig en eenvoudig zyn als mogelyk is; en de dienſtig gekeurde zullen op de onkostbaerſte wyze gedrukt worden, zo dat ieder Stukje gemeenlyk voor 3, 4 a 5 Stuivers te bekomen zy: om dus ene Verzameling van Stukjes, naer de algemene vatbaerheid geſchikt, voor den gemenen Man ligt verkrygbaer te maken.

Aen deze nuttige inrichtinge, die alleszins aenmoediging verdient, is men verſchuldigd de uitgave der bovengemelde Verhandelinge. Het Genootſchap naemlyk had ter eerſter Prysvrage het volgende Voorſtel afgegeven: „Welke „ bewijzen leeveren Natuur en Reden op voor het be„ ſtaan van God; In hoe verre kunnen wij dit Wezen „ kennen; en welke Zedekundige gevolgen kunnen daar „ uit afgeleid worden?" Op de ontvangst en verdere beoordeeling der ingekomen Verhandelingen, heeft men den uitgeloofden Eerpenning toegekend aen den bovengenoemden Eerwaerden Heer *P. Schouten;* wiens Geſchrift over dit onderwerp zekerlyk by uitſtek wel beantwoord aen 't oogmerk van 't Genootſchap; daer 't in dier voege ingericht is, dat het grootlyks op de eerſte lezing verſtaenbaer zy voor gemene Verſtanden; en verder op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat het, by ene herhaelde lezing, gereedlyk na te gaen, en overtuigend aen te nemen zy. Ook dit laetſte heeft hier te eerder plaets, om dat zyn Eerwaerde, het plan van 't Genootſchap in 't oog houdende, zich bepaelt tot het behandelen en ontvouwen van algemene waerheden, die door alle Christenen, tot welke der verſchillende Gezintheden zy mogen behooren, te erkennen zyn; waerin de gemene Man, die niet geſchikt is ter ontwikkelinge van Godgeleerde twisten, een wezenlyk belang heeft. De Eerwaerde *Schouten* bedient zich hier meermaels van een zeer gemeenzaem onderwys, doch hy doet het ſteeds vergezeld gaen van ene ongemaekte deftigheid aen 't behandelde onderwerp voegende.

Overeenkomſtig met het beloop van 't Voorſtel, is 's Mans Verhandeling drieledig. Na ene gepaste Vooraſſpraek nopens het nuttig bedoelde, en ene wel ingerichte Inleiding ter ontvouwinge van den Inhoud der Verhandelinge zelve, behelst het eerſte gedeelte ene ontvouwing van de bewyzen, welke Natuur en Reden voor het beſtaen van God leveren. Aenvanglyk vestigt hy het oog zy-

zyner Lezeren op een aental van Natuurverschynzelen, die hy onder zekere hoofden brengt, en doet hen opmerken, dat de Natuur, dat is, de aert of werking, welke wy in de geschapen zaken gewaer worden, zo vele onlochenbare bewyzen voor Gods bestaen oplevert, als zy wonderen voortbrengt. Na deze eenvoudige bewyzen, die de Natuur aen de hand geeft, voorgedragen, en hier door zyne Lezers voorbereid te hebben tot ene bepaelder redenering over dit onderwerp, onderricht hy hen wegens het gebruik der Rede, toont hun het aendeel, 't welk de Rede heeft, in die bewyzen der Natuur, en leid hen verder op tot ene beredeneerde overtuiging van Gods bestaen, uit het denkbeeld van waerheid en leugen, van goed en kwaed, van volmaekt en onvolmaekt, mitsgaders uit dat van tyd en eeuwigheid. —— In het tweede gedeelte, gaende over de Vraeg, in hoe verre wy dit Wezen kennen kunnen, toont hy aen op hoe vaste gronden wy God kennen, als een noodzaeklyk, volmaekt, almachtig, alwys en alwetend, albestierend, oneindig goed en barmhartig, mitsgaders te gelyk een rechtvaerdig Wezen, en dus ook als een vergelder van het goed en straffer van het kwaed. Wyders stelt hy hun nog voor, hoe wy God kunnen kennen, als een Heer, dien wy vreezen, en als een Weldoener, dien wy beminnen moeten; als een in alles heilig Wezen; als een Wezen, dat van ons geëerd en gediend wil zyn; als onzen opperlten Wetgever, en laetstlyk als ons opperste Goed en laetste Einde. —— Dit afgehandeld zynde, is nog overig ten derde na te gaen, welke Zedekundige gevolgen hier uit afgeleid kunnen worden; welken hy, naer 's Menschen drieërlei betrekking, tot God, den Naesten en zichzelve beschouwt: onder de eerste handelt hy over den Godsdienst, een Godsdienstig leven, de Godsdienstige opvoeding der Kinderen, en de Godsdienstige zorg tegen het onzeker uur des doods. Met betrekking tot de plichten jegens den Naesten, onderricht hy hen jegens de Liefde tot den Naesten; de verdraegzaemheid in 't stuk van Godsdienst; het gedrag omtrent de Vyanden, en rakende de liefde tot het algemene welzyn. Eindelyk komt nog in overweging het geen de Mensch omtrent zichzelven in agt heeft te nemen; dan nadien vele plichten, welken hieromtrent opmerking vorderen, die het Godsdienstige en Burgerlyke betreffen, van zelve toegestaen worden, door dezulken die de voorheen beschouwende plichten jegens God en den Naesten erkennen,

nen, zo bepaelt hy zich, in dit laetfte gedeelte, tot dezulken, welken op ieder mensch zodanig ene byzondere betrekking hebben, dat zy als hem zelven alleen betreffen, en hierom eigenlyk Huishoudelyke genaemd worden; waer toe hy brengt, de welgeregelde begeerte naer eer en aenzien in de Waereld; de zorg voor een eerlyk beftaen; het huwelyk, en de zorg voor een gezond en vrolyk leven.—— Hy vermaent zyne Lezers, ten befluite, tot een ernftig gebruik en behartiging van dit zyn Gefchrift, mitsgaders van andere nuttige Schriften, welken dit loflyk Genootfchap, waeraen zy ene dankbare erkentenis verfchuldigd zyn, ter hunner leeringe en aenmoediginge vervolgens openlyk ftaet af te geven. Voorts is aen dit gedeelte, even als aen de voorigen, nog gehecht een kort ftichtelyk Gebed, flaende op de behandelde onderwerpen.

De Geest der Wetten, door den Heere Baron DE MONTESQUIEU. *Uit het Fransch vertaald, door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedfchap, en oud Scheepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootfchap van Kunften en Wetenfchappen; met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen, zo van eenen Onbekenden, als van den Vertaaler. Tweede Deel. Te Amfterdam, by* Willem Holtrop, 1784. *In gr. octavo*, 587 *bladz.*

Ingevolge onzer beloften, laatstleden gedaan (*), om van tyd tot tyd eenige Proeven van de Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen van den Heer *van Nooten*, op het onfterfelyk Werk van den beroemden *Montesquieu* op te geeven, zullen wy thans aan deeze beloften voldoen, en weder eenige ftaaltjes van 's Mans arbeid onzen Leezers onder de Oogen brengen.

In het dertiende Boek van den Geest der Wetten, handelt de Heer *Montesquieu* over eene ftoffe van zeer veel aanbelang, te weeten, over het *heffen van belastingen.* Hoe zeer men nu natuurlyk verwachten zou zulk een gewigtige Stoffe, in een werk van deezen aart, uit den grond opgehaald, en met alle naauwkeurigheid voorgefteld, te zullen ontmoeten, vindt men zich echter, naar het afleezen van dit dertiende Boek, in die verwachting grootendeels te

leur

(*) Zie boven bl. 162.

leur gefteld. Uit dien hoofde heeft de Heer *van Nooten*, in vertrouwen dat de billyke Leezer zyne Aanmerkingen ten beste zal willen houden, een proeve genomen, in hoe verre deeze door ontelbaare onderfcheidingen, misvattingen, enz. ingewikkeld gewordene Stoffe, tot eenvoudigheid en klaarheid te brengen zy.

„ Hier toe, (zegt hy) moet men in de eerfte plaats onderzoeken, op welke gronden een Souverain van zyne Onderdaanen het opbrengen van belastingen kan vorderen? terwyl hieruit, in de tweede plaatfe, de voornaamfte regels, welke eene verftandige Regeering in het voorfchryven en invorderen derzelven moet in het oog houden, zich als van zelve zullen opdoen.

„ Ik heb in myne Noot, op het 9 H. van het 3 Boek eenigzins breedvoerig het oorfpronklyk denkbeeld van eenen Burgerftaat met de voornaamfte gevolgen van dien ontwikkeld; ik heb daar gezegd, dat uit het denkbeeld van eene Burger-maatfchappy voortvloeit, dat zy moet beftuurd worden, dat de Beftuurders van eene Maatfchappy de magt moeten hebben, om dat geene, 't welk zy tot welzyn van die Maatfchappy nodig oordeelen, ter uitvoer te brengen, en dat ten dien einde de geheele Maatfchappy een zeker vertrouwen moet ftellen in die geenen, welke de Maatfchappy beftuuren.

„ Laaten wy nu deeze denkbeelden eens wat verder openleggen. Eene Maatfchappy, welke zich ter bevordering van de onderlinge veiligheid en vermeerdering van het onderling geluk van derzelver Leeden vereenigd heeft, krygt van het ogenblik van die vereeniging af een zeer groote menigte behoeften, welke allen op te tellen deeze plaats my niet toelaat. Om 'er evenwel een algemeen denkbeeld van te geeven, zal ik eenige van haare voornaamfte behoeften opnoemen. *Zy moet beftuurd worden.* By gevolg moet zich een na derzelver grootheid geëvenredigd getal van leeden van jongs af toeleggen, om zich in alle die takken, welken tot beftuuring van dezelve behooren, bekwaam te maaken; en, nadat zy die bekwaamheid verkregen hebben, en tot het beftuur in den eenen of anderen tak geroepen zyn, moeten zy zich geheel en al aan de bevordering van de belangen van die Maatfchappy overgeeven. *De beveelen van deszelfs Beftuurders moeten ter uitvoer gebragt worden.* By gevolg moet al weder een ander geëvenredigd gedeelte van die Maatfchappy hunnen geheelen tyd aan de uitvoering van die beveelen opofferen. *Zy moet befchermd en tegen alle bui-*

buiten- en binnenlands geweld verdeedigd worden. By gevolg moet al wederom 1) zich een geëvenredigd gedeelte ten dien einde afzonderen, en 2) behoorlyke fortificatien aangelegd, en gereedschappen ter verdeediging aangeschaft worden. *Zy moet gelukkig gemaakt worden.* By gevolg moet daar aan de Ingezetenen gelegenheid verschaft worden, 1) *om de Jeugd eene behoorlyke opvoeding en kundigheid in die dingen, welke de aangenaamheden, en het geluk van het leven, grootelyks vermeerderen, te bezorgen:* hiertoe behooren de openbaare Schoolen, de Academiën, 2) *om hunnen Godsdienst te oefenen*, hiertoe behooren Kerken, en andere Godsdienstige Gestichten, openbaare Leeraars, enz. 3) *om hunnen Koophandel, zo in 't groot als in 't klein, te dryven.* Hiertoe behooren goede bekwaame Wegen, Havens, Zeehavens, binnenlandsche Kanaalen, enz. en al het geen verder tot bevordering van 't geluk van die Maatschappy behoort. Uit dit gezegde zal men genoegzaam een algemeen denkbeeld bekomen, dat een Maatschappy, zodra zy opgerecht wordt, zeer veele behoeften verkrygt. Ieder Lid van eene Burgermaatschappy heeft zich of uitdrukkelyk of stilzwygend verbonden, om het zyne te draagen in de bevordering van de algemeene veiligheid en het algemeen geluk; —— maar ieder Lid van die Maatschappy heeft ook zyne eigene behoeften, welke hy voor zich zelven moet verschaffen. Indien nu alle de bovengemelde Leeden, *de Bestuurders, de Uitvoerders van de beveelen der Bestuurders*, enz. enz. zonder eenige belooning hunnen geheelen tyd aan die zaaken moesten geeven, dan zou de geheele natuurlyke Orde der Maatschappy ten onderste boven geraaken, dan zouden die geenen, welken nagt en dag tot welzyn van die Maatschappy moesten arbeiden, hunne eigene behoeften onverzorgd moeten laaten, en dus zelve de ongelukkigsten zyn, terwyl dan in tegendeel de overigen, welken de voordeelen van dien arbeid op hun gemak genooten, in 't geheel niet zouden voldoen aan hunne verplichting, om het hunne in de bevordering van de algemeene veiligheid en 't geluk te draagen. —— Eén van deeze twee zaaken moet derhalven gebeuren; of alle de Leeden van de Maatschappy moeten alles doen, zy moeten allen bestuuren, allen Uitvoerders van de bevelen zyn, allen beschermen, allen aan de Fortificatiën arbeiden, enz. enz. Of die geenen, welken aan alle deeze dingen niets doen, moeten, ter vergoeding van den arbeid van hunne

Medeleeden, en van het verlies van dien tyd, welken zy ter verzorging van hunne eigene behoeften hadden kunnen en moeten besteeden, op hunne beurt de verzorging van de behoeften van die voor de Maatschappy zo nuttig werkende Leeden voor hunne rekening neemen. Dan, daar het eerste eene volstrekte onmogelykheid in zich bevat, zo volgt dat 'er niets overblyft dan het laatste.

„ Gelyk nu deeze verzorging der behoeften van de alzo voor de Maatschappy werkende Leeden, in geld kan berekend worden, zo is het eenvoudigste en natuurlykste middel, 't welk men hierin kan bezigen, dat een iegelyk Lid van deeze Maatschappy een behoorlyk aandeel in geld opbrenge, 't welk, na de behoeften van de Maatschappy geëvenredigd wordende, de Bestuurders in staat stelt om aan dezelve te voldoen. Dit is in weinige woorden de eenvoudige en waare grond van alle belastingen.

„ Uit het tot hier toe beredeneerde volgt van zelve, dat het invoeren van de belastingen, en het nuttig besteeden van de alzo verkregene penningen, een voornaam gedeelte van de bestuuring der Maatschappy uitmaaken. Het kan dienvolgends in eene Maatschappy alleen het werk van de Regeering zyn, evenveel of dezelve despotiek, monarchaal, aristocratisch of democratisch zy, om de belastingen te bepaalen, welke ook, zo lang het vertrouwen op de Regeering, waarvan ik in de aangehaalde Noot sprak, duurt, vredig zullen worden opgebragt.

„ Het is op zich zelve waarachtig, het geen de Heer de *Montesquieu* in dit Boek H. 12, leert, dat eene Regeering, welke de Leeden van haare Maatschappy de meeste Vryheid doet genieten, ook het zekerste kan zyn, dat de belastingen, al zyn zy al eens wat zwaar, evenwel zullen opgebragt worden, en dat de despotiekste Regeeringen in het opleggen van belastingen doorgaans, uit vrees voor omwentelingen, de gematigdste wegen gebruiken; het is zoo, dat het aangenaame genot van de Vryheid een tegenwigt tegen het drukkende van de belastingen oplevert, en dat de geringheid der belastingen eene soort van troost tegen het drukkende der slaverny uitmaakt; maar hoe zeer deeze gronden in het algemeen waar, en op de geschiedenis van alle volkeren gegrond zyn, zo zou evenwel zodanig een Financier, welke niets anders, dan deeze gronden ten regel van zyne belastingen volgde, de grootste dwaasheid der Waereld begaan, en deerlyk bedrogen uitkomen. Een bekwaam Herder moet zyne Schaapen scheeren, en niet villen.

len. Te recht zegt de Heer de *Montesquieu*, *dat 'er geene zaak is, welke met meerdere wysheid en voorzigtigheid moet behandeld worden dan het werk van de belastingen.* ——— Het was te wenschen geweest, dat hy de Regels van wysheid en voorzichtigheid, welke in dit Werk in 't oog moeten gehouden worden, had opgegeven. Ik ontken niet, dat in dit dertiende Boek, hier en daar, eenige goede Regels worden voorgesteld, doch behalven dat hy 'er veelen overgeslagen heeft, zo leggen dezelve zeer verward door een. Om hierin al weder, zo veel myne geringe vermogens toelaaten, het gebrek te vervullen, zal ik eenige voornaame Regels opgeeven, welke ik meen dat de proef van een naauwkeurig onderzoek kunnen uitstaan.

1) Eene Regeering, welke de belastingen, die ieder der Leeden van de Maatschappy zal opbrengen, wil bepaalen, moet in de allereerste plaats nimmer uit het oog verliezen, hoedaanig de Regeeringsvorm ook zy, *dat de belastingen eigenlyk dat geene zyn, 't welk, over het geheel genomen, alle de Leeden van de Maatschappy toebrengen tot bevordering van hunne Veiligheid en Geluk.* De naauwkeurige waarneeming van deezen Regel is het veiligste behoedmiddel tegen misbruik van Gezag, en verkrachting van Vryheid.

2) Moet zo eene Regeering, alvoorens tot de bepaaling der belastingen over te gaan, *alle de behoeften van de Maatschappy, grondig kennen*, dezelve met de tegenwoordige, en zo veel uit waarschynlyke omstandigheden met goede gronden kan gegist worden, met de toekomende, zo binnen- als buitenlandsche betrekkingen van den Staat vergelyken, en daaruit een verstandig besluit opmaaken, welke behoeften de spoedigste voorzorg vereischen, welke wederom eenig uitstel kunnen toelaaten, welke daarentegen enkel denkbeeldig zyn, of op verkeerde gronden gebouwd, en daarom afgeschaft dienden te worden.

3) Moet zo eene Regeering ook alvoorens *raadpleegen met de vermogens van alle de Standen in de Maatschappy*, echter wel in 't oog houdende, dat eene al te groote nieuwsgierigheid in dit Stuk niet anders dan de heilloosste gevolgen kan hebben.

4) Moet zo eene Regeering op eene voorzichtige wyze, en vooral zonder iemand tot de opvolging van haare begrippen te willen dwingen, *aan de Maatschappy alle mogelyke wegen en middelen aanwyzen, om haaren welvaart uit te breiden, alle wezenlyke hulp ten dien einde verleenen*,

nen, en alle redelyke verzoeken, welke daartoe ſtrekken kunnen, toeſtaan, —— ten einde langs deezen weg alle Standen door de ondervinding van het waar genot, 't welk zy van het betaalen der belastingen hebben, tot eene blymoedige opbrenging van dezelve aan te moedigen.

5) Moet zo eene Regeering alle mogelyke middelen uitdenken, *om de manier van het invorderen van die belastingen voor de Leeden der Maatſchappy gemakkelyk en vooral niet lastig te maaken.* De termyn der betaaling moet, zo veel maar mogelyk is, naar het gemak der Leeden ingericht, en vooral daarin dien tyd in 't oog gehouden worden, op welken de meeste Leeden het best by kas kunnen zyn. Nimmer moeten ook de Leeden aan knevelaryen en mishandelingen van de Invorderaars der belastingen blootgeſteld worden. De Wetten op de belastingen, moeten (niet alleen volgens de *Montesquieu* in despotieke Staaten, maar ook in alle ſoorten van Regeeringsvormen) duidelyk, klaar, en aan geene dubbelzinnigheden onderhevig zyn, —— de Straffen moeten naar de natuur der misdaad geëvenredigd, nimmer willekeurig, nimmer despotiek zyn; de manier der Rechtspleeging moet kort, en aan de minst mogelykſte uitvluchten en uitſtellen blootgeſteld weezen.

6) *De Domeinen en andere Eigendommen van den Staat*, welken een andere ſoort van 's Lands inkomſten zyn, moeten, met zo veel wysheid en grondige kennis beſtuurd worden, dat zy de belastingen, zo veel mogelyk is, kunnen helpen verligten.

7) Eene zodanige Regeering moet, van *de alzo uit de belastingen verkreegene penningen, een zodanig nuttig, en zo veel mogelyk is, in 't oog loopend gebruik maaken, dat daardoor het vertrouwen op de Regeering aanwasſche, en een ieder verzekerd zy, dat hy zyne belastingen ten algemeenen nutte betaale*, ten welken einde het in ſommige Republieken niet ondienſtig zou zyn, dat de rekeningen in het openbaar gehouden wierden, kunnende, tot wegneeming van de grootſte zwarigheid, welke men hier tegen kan inbrengen, als of daardoor menigmaal zeer groote geheimen, zeer verre vooruitzichten, by welker te vroege openbaarmaaking het oogmerk gemist, en de wezenlykſte belangen van den Staat benadeeld zouden kunnen worden, zouden kunnen uitlekken, jaarlyks eene zeer aanmerkelyke ſom onder eenen algemeenen post gebragt worden; —— nimmer moet eene Regeering, vooral eene Re-

pu-

publikeinsche tot die laaghartigheid vervallen, waarvan de Heer de *Montesquieu* in het 8ste Hoofdstuk van dit Boek spreekt *van het Volk in eene soort van beguicheling te houden.* Eene weldenkende Regeering moet alle haare zaaken eerlyk, en zonder bedrog, uitvoeren; want zo dra het Volk eenmaal een begrip krygt van om den tuin geleid en in beguicheling gehouden te worden, dan vervalt op het zelfde oogenblik alle vertrouwen op de Regeering, en dan wordt even daardoor de best ingerichte Maatschappy op den oever van haaren ondergang gebragt.

8) Moet zo eene Regeering zorge draagen, *dat tot de invordering van die belastingen de gematigdste en eerlykste Lieden gebezigd worden*, die in de behandeling van hunne eigene zaaken voor goede Huishouders bekend zyn, en tevens, *dat van alles allernaauwkeurigst Boek gehouden en alles zonder eenige de minste toegeevendheid verantwoord worde.*

„ Eindelyk 9) Moet zo eene Regeering *zeer kiesch zyn in het onderscheiden van die zaaken, op welken zy de belastingen wil leggen.* ——— De eerste Regel hierin is, dat men zo veel mogelyk zorge draage, dat ieder, naar evenredigheid, even veel betaale, mits egter de zaaken van de eerste noodzakelykheid niet al te zwaar belast, en vooral ook de werkende hand niet te zeer gedrukt worde.

„ Zie daar, Leezer! de gronden, op welke de belastingen ingevorderd worden, en eenige voornaame Regelen, welke in die invordering in het oog behooren te worden gehouden, zeer in 't kort aangestipt, en, als ik my niet bedriege, tot eenvoudigheid gebragt. 'Er zouden nog veele anderen, welken uit dezelfde bronnen voortvloeijen, kunnen bygevoegd worden; —— honderde vraagen zouden hier te doen en te beandwoorden zyn, dan de plaats ontbreekt my: 't is my genoeg den Leezer gelegenheid tot verder denken verschaft te hebben, terwyl die geene, die hier over meer leezen wil, onder anderen te recht kan raaken, by *Condillac*, *de Koophandel en het Staatsbestuur*, 1 Deel, 28 Hoofdst. en *Bielfeld institutions politiques*, *Tom.* 1. *Chap.* 10, 11 en 12."

Nauwkeurige en duidelyke Verklaaring over de Statuten, Ordonnantien, Reglementen, en Costumen van Rechten in Friesland; volgens Staats-Resolutie van den 12 Maart, 1722 gedrukt en gepubliceerd. Uit het gemeene Keizerlyke Recht opgehelderd, en met zeer veele gewysde zaaken van den Provincinalen Hove aldaar, nader bevestigd: dienende ook tot verdere opening en betooging van het geen de Ed. Heer Ulrik Huber, *in een aanmerkelyk getal plaatzen van zyne Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid bygebragt en aangeweezen heeft. Alzoo tot gemeen nut en onderrichting opgesteld, door* DOMINICUS HAMERSTER, *in leven, Raad Ordinaris in den Hove van Friesland. Uitgegeeven, door* ULRICH JAN HUBER, *Advocaat voor den Hove van Friesland. Derde Deel. Te Franequer, by* Dionysius Romar. *In groot quarto, 490 bladz.*

Dat eene Verhandeling over Wetten, waaronder wy leeven, en naar welke wy ons burgerlyk gedrag moeten inrichten, ten uiterften weetenswaardig en noodzaakelyk is, zal niemand ligtelyk tegenspreeken. Uit dien hoofde, moet men met lof gewaagen van den arbeid des Heeren HUBER, die, ten dienste zyner Friesche Landgenooten, het tot nog toe onvoltooide Werk van wylen den Heer *Hamerster*, uit 's Mans handschriften, behelzende eene Verhandeling over de beide laatste Boeken der Landsordonnantie, zo veel mogelyk, heeft ten einde gebragt; in het vaste en billyke vertrouwen, dat ieder Leezer bescheidenheids genoeg zal hebben, al het gebrekkige dat daarin mag huisvesten, over het hoofd te zien, en noch op rekening van den Schryver, noch van hem, als Uitgeever, te stellen; niet van den Schryver, omdat het dien kundigen en werkfaamen Man niet heeft mogen gebeuren op deeze zyne grondslagen het gebouw verder op te trekken, ik laat staan de laatste hand daaraan te leggen en te voltooijen; niet van hem als Uitgeever, omdat hy het ongeoorloofd rekende 'er iets van het zyne, zo hy 'er al het een of ander tot uitbreiding of verbetering had kunnen byvoegen, 'er in te weeven, of door uitlaating of verandering dit Werk te verminken.

Wat nu de behandeling van den Heer *Huber* zelve betreft; zo verhaalt hy ons in zyn Voorbericht, dat hy de drie Handschriften van den Heere *Hamerster*, (van welken het

het eerste een meer of min ruuwe schetse en opstel deezer Verhandeling behelsde, loopende tot den 21sten Tit. van 't vierde Boek; het tweede eene meer uitgewerkte en volledige Verhandeling over die zelfde Boeken, zich uitstrekkende tot den eersten Titel des derden Boeks; en eindelyk het derde eene uitvoerige, nette, zeer kundige, en alleszins nuttige Verhandeling, die echter niet verder ging dan tot het 77ste Art. des 2den Tit. van het 3de Boek) dat hy, zeggen wy, deeze Handschriften, ieder op zich zelven met elkanderen vergeleken, naauwkeurig nagegaan, en getrouw gevolgd heeft, ——— dat hy, daar iets aan den volzin haperde, een enkeld woord heeft bygevoegd, doch zo dat hy volkomen de gevoelens van den Schryver behouden heeft; ——— dat hy de aanhaalingen der Wetten en Aucteuren nagezien, derzelver toepasfing overdacht, de enkelde daarin gesloopen abuizen verbeterd, en het dus van dien kant min berispelyk heeft zoeken te maaken; ——— dat hy de aangehaalde Decisiën met aanteekeningen van andere Heeren, zo wel in Boeken als Handschriften, dikwils vergeleken, en dezelve doorgaans eenpaarig bevonden heeft; ——— dat hy den styl des Schryvers geheel bewaard, doch de spelling naar zyn eigen zin gebezigd heeft, en dat hy 'er hier en daar een Noot heeft bygevoegd, dewyl hy by het overdenken en naleezen van eenige geschreevene Aanteekeningen en Landsordonnantien, als anderszins, veele zaaken vond, welke tot zyn voornaam oogmerk, algemeene nuttigheid namelyk, dienstig scheenen te zyn. Hy begreep dat deeze Verhandeling in handen van onderscheiden soort van menschen zoude komen, en dat hy dus door eene decisie, nadere opheldering van den Aucteur, of enkeld een tegenovergesteld gevoelen mede te deelen, niet anders dan dienst aan sommigen konde doen; daar meer kundigen 'er geene schaade by leeden, dewyl de Nooten, aan den voet der bladzyde geplaatst, niets hinderden in 't voorleezen, en gemakkelyk konden worden overgeslagen. Een Register heeft hy overtollig geoordeeld, om 'er by te voegen, dewyl alle de zaaken zodanig onder haare eigene Titelen en Artikelen geplaatst zyn, dat zy met een opslag van het oog, zelfs door min kundigen, gevonden kunnen worden.

Wy zouden nu wel eenige Aanteekeningen van den Heere *Hamerster*, uit dit Werk, kunnen opgeeven; doch daar 's Mans kunde uit de voorige Deelen reeds genoeg bekend is, en het daarenboven voor veele Leezers, die

geene Rechtskunde genoeg hebben, om over deeze zaaken te oordeelen, onaangenaam zou zyn, hebben wy het in tegendeel met den aart deezes Werks niet onvoeglyk geoordeeld, indien wy de beknopte levensschets van deezen geächten Rechtsgeleerden, zo als dezelve ons door den Heer *Huber* in zyn Voorbericht word opgegeeven, onzen Leezeren mededeelden.

„ Deeze geachte Schryver dan, wierd te Leeuwaarden gebooren, den 3 November, 1689. O. S. en ontving by den doop den naam *Dominicus* naar zynen Grootvader, die twee Jaaren daarna als Old Schepen deezer Stad, in den ouderdom van een-en-zestig Jaaren, overleed. Zyne Ouders waren Aggaeus Hamerster, die den 18 July 1717 in zyn 56ste Jaar als Old Raadsheer het tydelyke met het eeuwige verwisselde; en Jeltje Wielinga, dochter van Epeus Wielinga, in leven vyf maalen Burgemeester deezer Stad, lange Jaaren Volmagt ten Landsdage, Raad ter Admiraliteit in Friesland, en Gedeputeerde Staat deezer Provincie.

„ Na dat onze Schryver zich met alle vlyt, en een zeer gelukkigen uitslag, op de beoefening der Rechtsgeleerdheid en andere daarby noodzaakelyke Wetenschappen, had toegelegd, wierd zyn yver al vroeg beloond, en aan zyne verdiensten openlyk recht gedaan; want nauwlyks 26 Jaaren oud, stelden 's Lands Staaten hem, in de plaatze zyns waardigen Vaders, aan tot Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, en vertrouwden hem dus een der aanzienlykste en gewigtigste Ambten in deeze Provincie. En te recht; want, daar deeze post eene grondige kennis der Roomsche en 's Lands Wetten, een doordringend oordeel, om dezelve op de gevallen toe te passen, en een alleszins eerlyk hart, om zonder aanzien des persoons te richten, onvermydelyk vordert; daar vond men deeze hoedanigheden in eenen byzonderen hoogen trap by onzen uitmuntenden Man. Getuigen hiervan zo veele, als hem dagelyks de doorslaandste proeven daarvan in den Raad hebben hooren geeven. ——— Getuigen zy, die menigwerf van zyne verstandige, voorzichtige en getrouwe raadgeevingen ten hunnen nutte gebruik hebben gemaakt. —— Getuigen dezulken, die by eene naauwe verkeering nooit anders dan den braaven, den eerlyken, Man in hem hebben gevonden. ——— Getuige eindelyk zyne uitmuntende Verhandeling over de twee eerste, en een gedeelte der twee laatste, Boeken van 's Lands Ordonnantie, een Werk, dat by het laate nageslacht, zo lang men prys op

's Lands

's Lands Wetten ſtelt, in de hoogſte achting en zegening zal blyven.

„ Deezen gewigtigen post heeft hy, na denzelven agt-en-veertig Jaaren, en wel in 't laatst als Eerſte en Præſideerende Heer, met de grootſte toejuiching, bekleed te hebben, in den Jaare 1763 neergelegd.

„ Dan, ſchoon hoog bejaard, van eenen werkſaamen aart zynde, heeft hy niet kunnen rusten, maar de belangens van het dierbaar Vaderland, dat hem zeer ter harte ging, nog als Gevolmagtigde ten Landsdage, met alle Cordaatheid, die een waardig Regent betaamt, waargenomen tot weinige Jaaren voor zynen dood, die inviel op den 11den May, 1774, nadat hy, doorgaans gezond, den ouderdom van vier-en-tachtig Jaaren en byna zes Maanden, bereikt had.

„ Hy is getrouwd geweest met Maria Agnes Huber, oudſte dochter van Hermanus Huber, in leven Secretaris der H. Staaten, Historieſchryver deezer Provincie, naderhand Burgemeester der Stad Sneek, en negen Jaaren Gedeputeerde Staat van Friesland, en Eliſabeth de Hertoche: by welke weergadelooze Vrouw hy in een allergewenschten echt agttien Kinderen verwekt heeft.

„ Dan de voorſpoed zyns levens is zeer getemperd geworden, door menigvuldige tegenſpoeden; want, behalven zyne uitmuntende Echtgenoote, die in haar 58ſte Jaar overleed, heeft hy helaas 14 zyner Kinderen ten Grave zien daalen; laatende by zyn overlyden alleen twee Zoons, twee Dochters, en twee Kindskinderen na, waarvan een Zoon, Hermanus Ulrich, in den Jaare 1779 overleeden is; dus dit talryk en aanzienlyk geſlacht alleen rust op een Zoon, den H. Ludewich Hamerſter, zeer geacht Predikant te Amſterdam, twee Dochters, Eliſabeth Suffrida, en Agatha Wilhelmina Hamerſter, welker eerſte gehuuwd is geweest aan den waarlyk grooten Rutger Schutte, in leven Predikant te Amſterdam, eene Kleindochter uit voorn. H. L. Hamerſter, en een Kleinzoon uit wylen den jongſten vooroverledenen Zoon onzes Schryvers, die aan het hooge School te Franequer de voetſtappen zynes lofwaardigen Grootvaders yverig drukt."

Nu nog een enkeld woord van het beminnelyk Karakter onzes Schryvers.

„ Geſchikt (om my met eenige verandering de woorden van den onſterflyken *Montesquieu*, nopens den Heer de Sacy ten nutte te maaken) voor de Saamenleeving,

 was

was hy 'er beminnelyk, was hy 'er nuttig in, zyne manieren waren zagt, zyne redenen ſtreng. Die hem nodig had was hy een Vriend. —— Hy voegde by een ſchoon vernuft eene nog ſchoonere ziel. De hoedanigheden van den geest waren by hem alleen in de tweede Orde: zy verſierden zyne verdienſten, maar zy maakten ze niet uit. „ Als een liefhebbend en zorgdraagend Man en Vader, wierd hy door Echtgenoote en Kinderen vuurig bemind: als een volſtandig Betrachter van deugd en ongeveinsde Godsvrucht, wierd hy door allen geëerd en gevreesd. In één woord, zyn geheele leven ademde oprechtheid en welwillendheid, de goede inborst ſtraalde 'er overal door, en de groote Man vertoonde zich niet dan met den eerlyken Man."

De Patriot op zyn Sterfbed; of de Euangeliſche Godvrugt, gepaard met de waare Vaderlandliefde. Te Amſterdam, by D. Schuurman, 1786. *Behalven het Voorwerk,* 229 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Geſchrift komt ons een braaf Regent voor, met naame *Adeler*, die, na eene dertigjaarige trouwhartige waarneeming zyner bedieninge, den last der Regeeringe afgelegd heeft: zig verzwakt gevoelende, en den naderenden dood te gemoet ziende, gebruikt hy den laatſten tyd zynes leevens, tot het ſchriftlyk mededeelen van goede onderrigtingen, aan zynen afweezigen Zoon. *Adeler* brengt zynen *Ferdinand* aanvanglyk voor den geest, hoe veele gevaaren, moeilykheden en te leurſtellingen hy in den loop zynes leevens te wagten hebbe, en leert hem opmerken hoe hoognoodig het zy, den Godsdienst ernſtig ter harte te neemen, om desniettegenſtaande in welmeenende poogingen te volharden, in de hoop van 'er in te zullen ſlaagen. Na deeze algemeene voorafgaande onderrigting, die als ten grondſlage van alle de volgende ſtrekt, handelt hy, in zynen naasten Brief, over de beste wyze van het verkiezen der Volksregenten; en toont hem, dat de verkiezing door de Volksſtem verre te ſtellen is, boven de gewoone wyze van verkiezing der Regenten onder elkander. Verder ſchetst hy hem, onder eene zinnebeeldige voorſtelling, de ongelukkige geſteldheid van een Gemeenebest, het welk, met verlies zyner Vryheid, onder eene Familie Regeering, welke tot Dwinglandy overſlaat,

vervallen is; mitsgaders de hachlykheid en het gewigt der pogingen, om dit kwaad af te wenden, en het Gemeenebest weder te herstellen. Voorts schryft hy hem de pligten van een goed Burger voor; ontvouwt hem de verkeerde en regtmaatige inzigten by 't aanvaarden van het Regentschap, met aanwyzing van deszelfs zwaarwigtigheid; en daaraan verknogt hy eene voordragt der pligten van een braaf Regent. Wyders leid hy hem op tot eene byzondere beschouwing van Nederlands zedelyke gesteldheid, van de gevolgen hier uit te dugten, en van 't geen zo Regenten als Burgers, in die omstandigheden, bovenal ter harte behooren te neemen. ——— Op de voortgaande verzwakking van *Adeler*, zend *Burgerhart*, zyn Boezemvriend, naar 's Vaders verzoek, aan *Ferdinand* een en ander uittrekzel uit vroegere Brieven, door *Adeler* aan zyne Vrienden geschreeven. Deezen leveren ons, eene beschouwing van den pligt eens Christens, om het waare welweezen van zyn aardsche Vaderland te behartigen; waarin geene verscheidenheid van Godsdienstige denkwyze, ten nadeele behoort te werken; daar men in dit geval het oog heeft te vestigen, niet op Godgeleerde verschillen, maar op den weezenlyken inhoud der Euangelieleere. Hier by ontmoeten we nog eene overweeging van de herkomst en den aart der Burgerlyke Wetten, die altoos het welzyn der Maatschappye moeten bedoelen; des het, in de herstelling van een vervallen Gemeenebest, niet altoos zo zeer aankome, op oude Wetten, Costumen en Voorregten, als wel op het neemen van zulke maatregels, die, naar de tegenwoordige toedragt van zaaken, ten beste van 't Vaderland gedyen. Wat laater beschryft hem *Burgerhart* den gerusten gemoedsstand van zynen Vader in 't afwagten van den dood; berigt hem dat de belangen van 't Vaderland hem nog zo sterk ter harte gaan als ooit, en dat hy zeer na zynen Zoon verlangt, dien hy nog veel te zeggen heeft. *Ferdinand* komt by zynen Vader, die hem, onder opwekkende Godsdienstige bedenkingen, doet gadeslaan, welke de bronnen zyn van het verval van ons Gemeenebest, en by den Regent, en by den Burger. *Ferdinant* deelt zynen Vriend L*** een berigt van dit onderhoud mede, en zendt hem te gelyk tot eene beknopte Verhandeling over de begeeving der Burgerlyke Ampten, door een Vriend van zynen Vader alvoorens ontworpen; strekkende ter aantooninge van 't onredelyke, om Vreemdelingen daar mede te begiftigen, met agterstellinge van braa-

braave Burgers, die 'er toe geregtigd zyn. Voorts zyn de laatste gesprekken van den stervenden Vader, welken *Ferdinand* insgelyks zynen Vriend laat toekomen, ingerigt, om hem, het zy als Regent, het zy als Burger, ten ernstigste zyne verpligting in te scherpen, om, met een Godsdienstig hart, bestendig alles aan te wenden wat ter handhaavinge van 's Lands welweezen kan dienen, en alles manmoedig door te staan, wat hem deswegens mogte overkomen. Eindelyk geeft *Adeler* den geest, en *Burgerhart* benevens *Ferdinand* melden 's Mans overlyden aan den Heer L***. Ten slot is by deeze Brieven nog gevoegd een Lykzang van *Ferdinand* op zynen Vader, en een Grafschrift van *Burgerhart* op den braaven *Adeler*. —— Men vindt hier byeen gebragt eene reeks van leerzaame bedenkingen, die en Regenten en Burgeren, in onze tegenwoordige omstandigheden, te stade kunnen komen; en, naar 't bedoelde met de uitgave deezer Brieven, byzonder strekken, „om te toonen, dat niet alleen de Euan„gelische Godvrugt zeer wel met de waare Vaderland„liefde bestaan kan, maar dat zelf de laatste, zonder de „eerste, een verleidelyke harsenschim, of op zyn best „genomen een fraai klinkende naam zonder betekenis zy! „en, om ook alle egte Christen-Vaderlanders aan te moe„digen, om op de kragtdaadigste en alleen geschiktste „wyze te blyven volharden in het voorstaan van de waa„re belangen van hun Vaderland." —— Zie hier, tot eene proeve, hoe *Adeler* zynen Zoon, en in hem alle Burgers van Nederland, opwekt, tot het wel behartigen van zynen Burgerpligt.

„Nederlands Gemeenebest, zegt hy, is vooral een onwaardeerbaar voorrecht, voor elk die het geluk heeft, om 'er een Lid van te weezen. —— 'Er zyn veele Volks-Staaten, daar de Leden derzelven door de wetten en gebruiken vernederd worden, en daar de onbeteugelde Heerschzugt, den Mensch, die zyn eigen waardy kent, de ondergeschiktheid vervloeken doet, waarin de onnatuurlykste aanmaatigingen, en de lafhartigste toegeevenheid hem gesteld of gedwongen hebben, —— in Nederland blyft de Mensch die hy is. —— Tot nog toe —— word zyne Vryheid bestuurd, niet bedwongen! —— tot nog toe —— is hy vry genoeg om zyn handen buiten kluisters te houden, en zyn nek te beveiligen tegen het verfoeilykst dwangjuk! —— maar, *Ferdinand*! de Burger van Nederland kan niet zorgloos zig onder de schaduw van zyn

dak

dak nederzetten! Hy heeft noodig te waaken tegen inbreuken, tegen belaagingen en gevaaren, die hem met niets minder dan met den ondergang van zyne Vryheid en Welvaart bedreigen! —— Hy vind zig gesteld op een post, daar het volstrekt met hem gedaan zal zyn, zo dra de kommerlooze slaap zyne oogen voor een oogenblik overvalt! Draag derhalven geen zorg alleen voor u zelven, maar wees vooral bedagt op het algemeen belang! Ondersteun en bevorder dit met al uw magt, al had gy 'er geene andere reden voor, dan deeze: dat, wanneer, de algemeene Vryheid gekluisterd, het algemeen geluk de doodsteek gegeeven word, dat gy dan ook, als een geboeide slaaf, aan de zegekoets van een overwinnenden Dwingeland, het verschriklyk lot van allen zult ondergaan, die zugtende worden medegesleept, en dat gy, beneffens uwe Landgenooten, aan de algemeene kwyning zult uitteeren! Wanneer elk Burger alleen voor zigzelven yvert, dan zullen de Burgers, door de onderscheiden belangen, en de onderscheiden wyzen van die voor te staan, zig onderling verzwakken en zig eindelyk verwoesten. Het eerste, grootste en gewigtigste belang van elk byzonder Lid eener Maatschappy, is de handhaaving van het algemeen belang, om dat, zonder het zelve, zyn byzonder niet bestaan kan of verdeedigd kan worden.

„ Is het de plicht van den menschlievenden Wysgeer en van den Godgewyden Christen, zyne bekwaamheden ten nutte van zyne Medemenschen aan te leggen! zie dan toe, myn Zoon! dat gy in uwen Burgerlyken kring al het goede verrigt dat gy kunt! —— 't Is nog zo verre niet met de Burgers van Nederland gekomen, dat zy zwygende zouden moeten aanzien en goedkeuren, alles wat eenige hunner op hun naam, en met hun gezag bekleed, verrigten! Dat zy den mond niet zouden moogen ontsluiten, ter plaatse daar men hun en hunner Nakomelingen lot beslist! dat zy zig niet zouden moogen verzetten tegen onwettigen willekeur, die, zonder daartoe zelf een schaduw van volmagt te hebben, bepaalt of zy voortaan Vryen of Slaaven, gelukkigen of ongelukkigen zullen weezen! De Nakomelingschap zal het verlies zyner Vryheid en Voorrechten, waaraan het verlies van zyn onbelemmerden Godsdienst verbonden is, aan u wyten, indien gy in de mooglykheid geweest zyt om dezelven, schoon met aanwending uwer uiterste poogingen, te hebben kunnen behouden.

„ Be-

„ Bedenk op welke Voorwaarden gy Burger van een vryen Staat zyt! Gy geniet deszelfs zegeningen, gy zyt dan ook verbonden om, naar uw vermoogen, 'er de vloeken van te helpen afkeeren. ——— Uwe Medeleden bevorderen uw geluk, gy moogt het hunne niet verwaarloozen! De hulp, die zy u bewyzen, eischt en verwagt van u eene wederkeerige onderfteuning! God ftelde u in een bevoorrechten Burgerftaat! zie toe, dat gy zyne onverdiende weldaadigheid niet verfmaad! dat gy zyne zegeningen niet onder uwe voeten vertreed, door te dulden, dat een onwaardige hand het goede, dat de Hemel u fchonk, u ontrukke! Door toe te laaten dat eigenbelang, dat dwinglandy en verdrukking zig op den troon plaatzen; en door, met een laffe, ondankbaare hand, het gefchenk der Voorzienigheid, de Vryheid en het Recht, aan de gekuschte voeten van geweldige Heerfchers te ontzielen. — Behoed u echter aan den anderen kant voor driften, die u de Tyran van uzelven en anderen kunnen doen worden! ——— Hebt gy een duidelyker wenk noodig, om te begrypen, dat ik u in deezen op de Voorfchriften van den Godsdienst wyze?"

Niet min kragtig is 's Mans taal tot zynen Zoon, daar hy hem zynen pligt als Regent, indien hy ten eenigen tyde den Stoel der eere mogte bekleeden, ontvouwt. Hem gewaarfchuwd hebbende tegen alle ydele verwaandheid, vervolgt hy aldus.

„ Als gy Regent zyt, wees dan, meer dan ooit, gedagtig dat gy een Mensch zyt! ——— De misftappen, die een Burger begaat, doen meestal hem of de zynen 'er al het nadeel van gevoelen, doch de dwaalingen van een Regent kunnen het verderf van een gansch Volk berokkenen! Een Regent, die zyn eer en geweeten niet voor het Raadhuis nederlegt, heeft niet flegts te waaken tegen de verkeerdheden van zyn eigen hart, maar ook tegen die zyner Mederegenten; waaronder 'er altoos gevonden worden, die alleen met dat oogmerk hunne bediening hebben aanvaard, om alle de verkeerdheden hunner harten onbelemmerd op te volgen! ——— Gy zult geen groote moeite behoeven aan te wenden, om deezen te leeren kennen! —— Wees flegts regtvaardig en onbefchroomd! —— Verdedig de waarheid tegen haare hoogaanzienlyke vervolgers! verzet u tegen de boosheid, tegen allen ongeregtigen handel, die zig met den gedugten mantel van gezag en magt bedekt! Beantwoord de Heerschzugt met de openhartige

vry-

vrymoedigheid eener niets vreezende onschuld! Verydel de aanslagen der onderdrukking! met één woord, wees een verstandig, deugdzaam en bekwaam Regent! en allen, die het niet zyn, zullen u haaten, schuuwen of vervolgen!

„ Wees altoos gedagtig aan den plegtigen eed, waarmede gy de vervulling uwer pligten bezwooren hebt! Om u tot een meineedige te maaken, zullen 'er geene verfoeilyke kunsten gespaard worden! —— Doch zie toe! wanneer men u aanraad om af te wyken van de paden des Rechts, dat gy geen gehoor geeft aan de stem van het eigenbelang, der onwaardige vriendschap, of aan die der overreedende kragt der vervloekte vleiery! Wees grootmoedig in een bediening, waar God en de Maatschappy van u grootmoedigheid eischen en verwagten! —— Kunt gy het algemeen belang niet bevorderen, dan door de opoffering van uw byzonder belang, aarzel geen oogenblik, myn Zoon! De schatten, die door myn dood u in handen vallen, worden, op deeze voorwaarden, u, door uwen Vader, nagelaaten! —— Wil men u dwingen om de belangen der Burgery tegen te werken en te verwaarloozen! —— verzet u tegen allen, die de sterke hand tegen u opheffen, met eene onbezweeken rechtvaardigheid! —— Indien gy lafhartig genoeg zyt om te bukken voor het gewelddryvende onrecht! Indien gy in zulke gevaarlyke tydstippen uwen Post verlaat! Indien gy de deugd en het recht niet doet zegepraalen, of dood aan de voeten hunner Bestryders nedervalt! —— Dan getuige deeze Brief tegen u! Dan verandert myn Vaderlyke zegen in eenen eeuwigen vloek over u! Bedenk dit, eer gy Regent word!

„ Wanneer gy in het Regentschap u gedraagt, overeenkomstig mynen wensch en uwen pligt, dan zal de Regeering een last voor u worden, waaronder gy wel eens gebukt zult gaan! dan zult gy opbeuring en troost noodig hebben! ——

„ Doch, wanneer gy de oprechtheid van uwe bedoelingen en poogingen in opmerking neemt, wanneer gy wel doet zonder om te zien! Wanneer gy God en zynen dienst in het oog houd, en ten grondslag van uwe verrigtingen legt! Wanneer gy uw Vaderland nuttig zyt; de vryheid, den luister, en het geluk uwer Medeburgers en Landgenooten bevestigt, beveiligt en bevordert, dan zult gy in uw eigen hart vertroostingen en bemoedigingen vinden,

den, die u over alle bezwaarnisſen zullen doen heen ſtappen; die u door alle moeilykheden zullen doen heen dringen; en waartegen alle de woelingen uwer grootſte vyanden niets zullen vermoogen; om dat God zelf deeze opbeuringen in uw binnenſte werkt, als de gevolgen van daaden, die hy beloofd heeft met zynen zegen te zullen bekroonen!"

Handboekje voor Nederland, of Bepaalingen van de meest gebruikt wordende Staatkundige Woorden. Te Amſterdam, by J. de Jongh, 1786. 93 *bladz. In* 8vo.

Dat men thands byna in alle gezelſchappen niet anders hoort dan politieke geſprekken over de Conſtitutie, Ariſtocratie, Democratie, de Majeſteit des Volks, enz. en 'er ondertusſchen veelen gevonden worden, die zelfs niet weeten wat deeze woorden beteekenen, en uit dien hoofde dikwils met elkanderen niet weinig verſchillen, is eene waarheid, die ieder, welke ſlegts eenige verkeering onder zyne Landgenooten heeft, dikwils zal ondervonden hebben. Om dit gebrek uit den weg te ruimen, kwam den Schryver van dit Boekje niets beters voor, dan naauwkeurige bepaalingen te maaken, zo omtrent de woorden zelve als aangaande het waar gebruik der zaaken, welke door die woorden moeten verſtaan worden; op dat men hierdoor de waare meening van elkander zou kunnen leeren kennen, en met grond beſluiten, of men in de zaaken zelve, dan wel alleen in de woorden, verſchilt. Dan daar ieder mensch maar een zekeren kring van vrienden en bekenden heeft, met welke hy dagelyks verkeert, was 'er zeker geen geſchikter middel om dien kring uit te breiden, dan de Drukpers, en de Schryver heeft dit middel gekozen, om deeze zyne bepaalingen, waarin doorgaans veel oordeel en gezond verſtand, doch niet altyd de zo nodige duidelykheid, doorſtraalt, zynen Landgenooten mede te deelen.

De Staatkundige woorden nu, waarvan in dit Werkje de bepaalingen worden opgegeeven, zyn de volgende: *Conſtitutie*, *Regeeringsvorm*, *Democratie*, *Ariſtocratie*, *Gemeenebest*, *Bondgenootſchap*, *Volk*, *Stem des Volks*, *Majeſteit des Volks*, *Volksvergadering*, *Burger*, *Opgezetenen ten platte Lande*, *Regent*, *Vertegenwoordigers*, *Geldmiddelen*, *Burgerwapening*, *Krygstnagt*, *Voorrechten*, *Adres*, *Request*, *Redres*, *Ambt*, *Bediening*, *Adel*, *Aanzien*, *Vaderlandsliefde*, *Vryheid*, *Eendracht*, *Veiligheid*, *Rust*,

Cor-

Cordaatheid, *Bedaardheid*, *Opvoeding*, *Drift*, *Enthusiasmus*, *Eigenbelang*, *Stille Ingezetenen*, *Onkunde*. Van deezen zullen wy 'er eenige weinigen uitkiezen, die in de dagelykſche verkeering meest voorkomen, om daar uit de behandeling van den Schryver te doen zien.

DEMOCRATIE,

„ Of *Volksregeering*, is zulk eene, in welke de Regenten bloote werktuigen zyn, welke van den daagelykſchen wil des volks afhangen, zonder welks uitgedrukte begeerte zy niets, zelfs ten beste der Maatſchappy, mogen onderneemen.

„ Deeze Regeeringsvorm zoude, op zich zelve genoomen, de beste van allen zyn, indien de mensch by den ſtaat der Natuur was gebleeven, en ſteeds het geluk van zynen Medemensch tot den dryfveer zyner daaden had; doch daar de ongelykheid van middelen deezen Staat heeft omver geworpen, en uit deeze ongelykheid, eigenbelang, met de gevolgen daar van, als heerschzugt, gierigheid, en meer andere ondeugden gebooren zyn, moet men dezelve als te zwak beſchouwen, om zulk een algemeen kwaad te kunnen beteugelen.

„ Dit bevestigen de Geſchiedenisſen van de oude Volkeren, welke deeze Regeeringsvorm beproefd hebben; hunne Gedenkſchriften zyn vervuld met verwarringen, kuiperyen en ſchrikbaarende ongerechtigheden. Indien 'er ooit Volksregeeringen geweest zyn, welke nimmer zulke ſchandtooneelen geöpend hebben, moet zulks aan hunne armoede worden toegeſchreven; want, daar de algemeene armoede het eigenbelang beperkt, ſtopt zy den voornaamſten bron, uit welken de driften in de gemoederen opwellen. Het is dus alleen in een arm land, dat eene Volksregeering kan plaats hebben."

ARISTOCRATIE,

„ Of *Regeering der voornaamſten*, voldoet door eene al te groote ongelykheid nog minder aan het algemeen verdrag, 't welk tusſchen de Leden van eene Maatſchappy plaats moet hebben. Zy beſtaat daarin, dat een Land of Stad, door eenige weinige der voornaamſte Inwooneren, naar hunne wil geregeerd wordt, en deeze weinigen zich

aan niemand, dan aan God en hun geweten verandwoordelyk kennen, dat is, dat zy niet als Vertegenwoordigers van een vry Volk het bewind voeren, maar, als zelve de Souverainen uitmaakende, over het Volk heerfchen.

„ Deeze Regeeringsvorm heeft dit zonderling, dat, hoewel de Vryheid in den Burgerftaat 'er volkomen in vertrapt wordt, zy gemeenlyk een uiterlyken fchyn en trotfche vertooning van voorfpoed geeft aan de Maatfchappy, welke onder haaren yzeren Scepter vergruisd wordt. De Hoogmoed der Regenten en hun eigenbelang zyn hier mogelyk de oorzaak van.

„ De Ariftocratie verandert gemeenlyk in eene *Olygarchie* of *Regeering van weinigen*. Deeze wordt ook *Familieregeering* genaamd, om dat ieder de zyne begunftigt.

„ In Venetiën is de Ariftocratie het allerondraagelykst; doch in andere plaatzen heeft men hetzelve lot te wachten, wanneer men aan deeze zoort van Regeering denzelven tyd laat om zich te bevestigen. In haaren aanvang werkt de Ariftocratie door een verfynd Machiavellismus in het duister; zy is zo omzichtig, dat zy nauwlyks te merken is: trap voor trap nadert zy naar het oogpunt van haare begeerte, en eens daartoe gekoomen zynde, wee dan de halzen, welken onder het juk gekromd zullen moeten gaan! In het begin zyn de Ariftocraaten kruipende vlyers, trachtende door uiterlyke bewyzen van beleefdheid, door nederig groeten enz. den gemeenen Man te behaagen, en zich zelven als Volksvrienden te doen voorkomen; *maar ziet naar het einde!*

„ Veele Regenten bemerken dikwils niet dat zy Ariftocratifche gevoelens koesteren; deeze denkt de waardigheid van zyn Ambt te moeten handhaaven; een ander wordt verleid door zyne geboorte; dikwerf voegen zich deeze twee oorzaaken by elkander; uit beiden wordt gebooren, dat zy den onbeambten Burger verachten en beneden zich ftellen, ja zelf zyne pogingen tot herftelling van de gemeene zaak als inbreuken op hunne rechten befchouwen: en wat zal men zeggen van de wyze, waarop die rechten dikwils verkreegen zyn!"

MONARCHIE,

„ Of *Alleenheerfching*, heeft plaats, wanneer de wil en het belang van alle Leden der Maatfchappy, aan den wil van een enkeld Lid onderworpen zyn. Deeze Regeeringsvorm

vorm is de flegtfte van alle (*), en wel daar door dat zy het verst van de oorfprongkelyke gelykheid afwykt. Zy voegt een nieuw kwaad by al het nadeel der Ariftocratie. Het eenig middel om haar te beperken en te beletten dat geen te zyn, 't welk men *Despotismus* noemt, is een keeten van kleine Dwingelanden of Ariftocraaten, welke van fchaakel tot fchaakel van den Vorst tot op het Volk nederdaalt. Zomwylen weerftreeven de belangen van deeze de oogmerken van den Vorst, wanneer zy zomtyds het Volk doen adem haalen, doch doorgaans het nog zwaarder drukken. Echter is het kwaad in den aart der alleenheerfching gelegen, zoo groot, dat zonder deezen keeten de Onderdaanen aan Beesten gelyk zyn, welken de wil van den Vorst ginds en derwaards dryft."

GEMEENEBEST.

„ Uit de drie voorgaande bepaalingen, blykt, dat geene deezer Regeeringsvormen gefchikt is, om het geluk der Maatfchappy te bewerken. De eerfte, op zich-zelven genomen, de beste, is te zwak om de zedenloosheid te beteugelen. De twee laatften zyn krachtiger, doch door hunnen aart eer gefchikt, om de ondeugden te bevorderen; dan wel om dezelve tegen te werken. 'Er fchiet dus niets over dan eene wel ingerichte vermenging van de twee eerften, door uit ieder het beste te neemen, en daar een geheel van te vormen, welke, als eene vierde Clasfe, alleen den naam van *Gemeenebest* verdient. Ten onrechte geeft men deezen naam aan de Democratie en Ariftocratie: de eerfte is door haare gevolgen een *algemeen kwaad*, de tweede door haaren aart en gevolgen een *byzonder best*, alleen *best* voor de Overheerfchers. Zulk eene Maatfchappy verdient deezen naam, welker Conftitutie op de gelykheid der Democratie gevestigd is, en die in-

(*) „ Niets toont duidelyker, hoe zeer alle willekeurige Regeering tegen de Natuur van den mensch zelve ftrydt, dan de gebreken van lichhaam en geest, aan welke de Vorften zo wel als de minften hunner Onderdaanen onderworpen zyn. Het gevoel van eigen zwakheid en onbevoegdheid, om over hunnen medemensch te heerfchen, heeft de Vorften in oude tyden hun toevlucht doen neemen tot alle die verdichtfelen, door welken zy aan de blinde onkunde als afftammelingen der Goden wierden voorgefteld."

in haare Regeeringsvorm de kracht der Aristocratie bezit, doch op zodanig eene wyze beteugeld, dat 'er door de min of meer Aristocratische Regeeringsvorm geen inbreuk op de Democratische Constitutie kan geschieden."

Om eene Maatschappy dit geluk te doen genieten, geeft de Schryver vervolgens eenige Grondwetten op, die volgens zyn gevoelen de Constitutie van een Gemeenebest uitmaaken, en tevens eenige Articulen, die noodzakelyk zyn, om de Regeeringsvorm met de Constitutie volmaakt te doen overeenstemmen; doch daar ons bestek bepaald is, kunnen wy hier niet verder in uitweiden, en achten de bygebragte bepaalingen genoeg om des Schryvers denkwyze onzen Leezeren te doen kennen.

Verhandelingen over de Geschiedenis, Regeeringswyze, Zeden, Gewoontens, Weetenschappen, en fraaije Konsten van eenige Natien van Europa, door den GRAAVE D'ALBON, *Lid van verscheidene Academien en geleerde Genootschappen. Naar den tweeden Druk, uit het Fransch vertaald. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr. 8vo.*

Deeze Verhandelingen, van welke Engeland, het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, Zwitzerland, Rome, en Napels de onderwerpen uitmaaken, pryzen zich in 't byzonder aan, wegens de losse en aangenaame wyze van behandeling, waarin dezelve zyn opgesteld, en zyn uit dien hoofde regt geschikt, om den leeslust van Aankomelingen op te wekken, en gaande te houden, schoon wy juist niet kunnen zeggen, dat dezelve veele nieuwe denkbeelden en aanmerkingen in zich bevatten.

Om den Leezer hier over te beter te doen oordeelen, zullen wy hier laaten volgen, het geen hy in het tweede Deel, nopens de Vryheid van Zwitserland en derzelver heilryke gevolgen, heeft aangeteekend.

„Een woeste Landstreek, schynende van de Natuur bestemd te zyn, om altoos wild en onbebouwd te blyven, vertoont aan den opmerkzaamen Beschouwer fraaije Velden, die door een verbaazend aantal Landbouwers vrugtbaar gemaakt zyn, en hy staat nog meer verbaasd over de menigte haarer Inwoonderen. Het willekeurig gezag heeft 'er derhalven zynen troon niet opgerecht; of, zo dit ooit geschied zy, deszelfs heerschappy aldaar niet lang bezitten kunnen; gelyk de Stroomen en Watervloeden, die hier somtyds, met een vreeselyk geweld van de hooge Bergen nederstortende, zich over de nabygelegen Landeryen verspreiden, aldaar verdwynen, met andere Stroomen of Rivieren zich vermengen, en nooit tot haa-

haare oorspronkelyke bron wederkeeren, zou hier ook, zo haast de Vryheid dit Land verlaat, een onderdrukt en getergd Volk, eensklaps en met een snelle vaart van deszelfs hoog gelegen woningen nederdaalen, om zich ginds en herwaards te verspreiden, zich met andere Volken te vermengen, en geen begeerte hebben om ooit in een Vaderland weder te keeren, waaruit het eenigste goed geweeken was, dat aan dit Volk lust en liefde voor hetzelve had kunnen inboezemen. —— Het Land, waarin een willekeurig gezag heerscht, hoe vruchtbaar het uit de Natuur zyn moge, schynt tot eene eeuwige onvruchtbaarheid gedoemd te zyn; want ik zie, in het gebied van eenen willekeurigen Despoot, niets dan gevloekte Velden, die nauwlyks hier en daar eenige half verschroeide of dorre halmen voortbrengen, als de waardige vrugten zo wel voor den verachtelyken slaaf, die dezelve gezaaid heeft, als den heerschzuchtigen meester, die dezelve zal inoogsten.

,, Zwitzerland is derhalven vry, het geniet reeds zedert lang zyne Vryheid, en is, om zo te spreeken, wel verzeekerd, dat het dit kostelyk geschenk nog langen tyd ongestoord zal behouden. Dit is een zeer natuurlyke aaneenschakeling van gevolgen, en de bewyzen daarvoor liggen in de korte beschryving opgesloten, welke wy van dat Land alreeds gegeeven hebben. Gelyk een lange en maar al te droevige ondervinding genoeg aangetoond en beweezen heeft, dat de Dwingelandy en het Despotismus geesels zyn, welke ook de Staaten, die door de Natuur het meest begunstigd zyn, niet slegts bederven, maar eindelyk geheel vernielen, zo moet door een tegengestelde reden daaruit voortvloeijen, dat de Vryheid, of wel een zagtmoedige, menschlievende en weldaadige Regeering alleen in staat zy, om een arm Land in bloei te brengen, het welk bedekt is met barre rotzen en hemelhooge bergen, die meerendeels onvruchtbaar zyn. Wy kunnen ons derhalven niet bedriegen, wanneer wy met vrymoedigheid verzekeren, dat het inzonderheid de Vryheid is, die den Zwitserschen Landbouwer by zynen zwaaren arbeid aanmoedigt, en aan die Natie geleerd heeft nieuwe middelen van bestaan uit te vinden. Wie anders dan de Vryheid heeft den Zwitser zulke fraaije ontwerpen aan de hand gegeeven, en ten uitvoer doen brengen, als daar zyn het aanbouwen van woeste Landen, het vruchtbaar maaken van barre rotzen, en het uitdroogen van laage gronden en moerassen, die te vooren ongezonde en besmettende dampen uitwaasemden? Zy is het die hem aanspoorde, om zeer uitgebreide Bosschaadjen in Akkerlanden te herscheppen, die den Landman op steile rotzen ondersteunt, hem leert dezelve te vergruizen, daarop te zaaijen, en vrugten daarvan in te oogsten. Zy is het eindelyk, die hem voor zyne moeijelyken, aanhoudenden en afmattenden arbeid rykelyk beloont, die met een tedere en moederlyke hand het zweet van zyn aangezicht af-

 droogt,

droogt, het groove voedsel, dat hy geniet, smaaklyk maakt, hem, onder de schaduwe der wetten, gerust doet slaapen, zyn moed aanwakkert, zyne krachten vernieuwt, en hem, na geëindigden daaglykschen arbeid, door een verkwikkelyke rust tot den arbeid van den volgenden dag voorbereidt.

„ Laat ons niet denken, als of de Landbouw, hoe zeer door de Vryheid aangemoedigd, ooit in staat geweest zy die geheele uitgestrektheid van grond, welke van het diepste der Valeijen tot aan de toppen der hoogste Bergen reikt, eensklaps vruchtbaar te maaken. Neen! men bouwt zo spoedig niet als men afbreekt; het kwaad alleen vordert met een ongeloof lyken spoed, want één oogenblik is voor hetzelve toereikend, om den arbeid van eeuwen te vernielen en over hoop te werpen. Het is geheel anders met het goede: dit kan zelden zo veel spoed maaken, want deszelfs voortgang is nooit zeker, ten zy het zich overhaaste, het maakt geene groote vorderingen, dan door middel van eenen standvastigen en aanhoudenden arbeid, en door steeds hernieuwde poogingen: dus gaat het daarmede altoos langzaam voort.

„ Zedert Zwitserland vry en daardoor gelukkig is geworden, heeft het zyne bevolking steeds zien toeneemen, het heeft zich van dat zelfde oogenblik af daarop toegelegd, om de middelen van bestaan voor deszelfs Ingezetenen te vermeerderen, en, met onderhoud voor dezelven, te gelyk het getal zyner Kinderen te zien aangroeijen. De Akkerbouw, aanvanglyk alleen tot de vlakke Velden bepaald, is van toen af aan bloeijender geworden; zy bereikte langzaamerhand de heuvelen, en heeft eindelyk ook bezit genomen van het meeste gedeelte der Bergen, ten einde een grooter uitgestrektheid van Koornvelden te bekomen. De Inwooneren hebben uit dien hoofde eenige haarer Dorpen tegen de rotzen als het ware aangeplakt, anderen op de hoogste en steilste Bergen gebouwd, en sommige in diepe Kuilen en zeer naauwe holle Wegen, om zo te spreeken, begraaven. Deeze onderscheiden verrichtingen hebben al te samen tyd vereischt; en wanneer ik de Geschiedenis van het Zwitsersche Bondgenootschap niet geleezen had, zou ik nogthands in myne waarneemingen diens aangaande besloten hebben, dat dit alles de gevolgen eener gelukkige omwenteling geweest zyn, en dat deeze Republiek, of liever de onderscheiden Leden van het Bondgenootschap, haare geboorte en opkomst aan die groote Gebeurtenis verschuldigd zyn.

„ Dan het is niet nodig het bewys daarvoor in de verre afgelopen eeuwen te zoeken, of de hand aan te wyzen die aan dit werktuig een gantsch andere beweeging als het in vroeger tyd had, gegeeven, en deszelfs richting met geen minder wysheid als gelukkige uitkomst veranderd heeft. Het zal genoeg zyn, wanneer wy slegts aantoonen, dat men alleen uit de Afbeelding of Beschryving van Zwitserland, zonder daarby des-

deszelfs Constitutie in aanmerking te neemen, met grond van reden mag besluiten, dat die staat vry is, al zedert lang vry geweest is, en deszelfs Ingezetenen daar beneven wel verzekerd zyn, haare Vryheid nog langen tyd te zullen behouden.

„ Wanneer men Zwitserland doorreist, ontmoet men overal op de hoogtens de overblyfzelen van Burgten, Vestingen en oude Kasteelen, die zedert verscheiden eeuwen vernield schynen. Men ziet 'er daarentegen niet ééne hedendaagsche Vesting, en zelfs geen Stad, die met een tamelyk Garnizoen voorzien, of in staat zy eene lange Belegering uit te houden: al had men de Geschiedenissen van dat Land niet geleezen, zou men echter, op het zien van zo veele omgeworpen en verwoeste Kasteelen, welke nooit herbouwd zyn, in deezer voege by zich zelve redeneeren: Deeze puinhoopen kunnen niet anders worden aangemerkt, dan als het graf der Dwingelandy en de eerste Grondvesten der edele Vryheid. Die Gedenktekenen waren buiten twyfel door vyanden van het Volk in vroeger tyden opgebouwd: wreede en trotsche Souvereinen hadden daar binnen hun verblyf; van daar hielden zy haare Onderdaanen onder het juk van onderdrukking; zy waren van die hoogten ten allen tyde in staat, om de wooningen der zodanigen tot puinhoopen te schieten, die zich tegen haare dwingelandy durfden aankanten. Of indien dit gantsche Land maar aan een Souverein toebehoorde, dan zyn deeze Kasteelen zekerlyk bewoond geweest door zyne Stadhouders of Gouverneurs, die niet wisten hoe zy den mensch met zagtmoedigheid moesten bestieren, en derhalven de Onderdaanen, over welke zy gesteld waren, deeden ondervinden, dat geene heerschappy wreeder is, dan waar de Dienaaren van den Souverein heerschen. Het lang getergde en daardoor in woede ontsteeken Volk, nam eindelyk eene gunstige gelegenheid te baat, of deed dezelve misschien geboren worden, om zich van zyn ondraaglyk juk te bevryden, en de schandelyke boeijen van slaafsche onderwerping van zich af te schudden. Het onttrok zich, door een gelukkig gevolg zyner edelmoedige poogingen, van onder de voeten der onderdrukking, en wierp zich in de armen van vrye onafhangkelykheid. Ieder steen van deeze puinhoopen draagt tot een eeuwigduurend Gedenkteeken deezer groote Gebeurtenis in onuitwischbaare Letteren dit, voor de eerste Grondleggers van het Zwitsersch Bondgenootschap zeer roemwaardig opschrift: *Hier heeft de Tiranny, onder de slagen der opluikende Vryheid, den geest gegeeven.*

„ Het Volk heeft niet alleen nooit toegelaaten, dat deeze Gedenkteekenen zyner vroegere onderdrukking herbouwd wierden, maar het wil ook niet dulden, dat, onder voorwendsel van eigen verdeediging, of tot meerdere veiligheid van hetzelve, Vestingen aangelegd, of de Steden merkelyk versterkt worden. Het is in dien staat geenszins bedugt voor heerschzuch-

 ti-

tige ontwerpen, die binnen 's Lands tegen zyne Vryheid gesmeed mogten worden, en nog veel minder voor de aanslagen van nabuurige Volken tegen zyne onafhangkelykheid; dus heeft het geene andere dan zyne eigene natuurlyke sterkte nodig tot zyne Verdeediging; en in den Staat, waarin het Land tegenwoordig is, zal geen aanzienlyk of vermogend Ingezeten, welke hulpmiddelen zyne heerschzucht en doorsleepen ziel hem daartoe aanbieden, ooit onderneemen durven, zyn Vaderland het juk van onderdaanigheid op te leggen. En al eens genomen, dat een vreemde Mogendheid machtig of gelukkig genoeg was, geheel Zwitzerland door zyne Krygsbenden te veroveren, hoe zal hy echter, by gebrek aan sterke Vestingen, middel vinden hetzelve te behouden, de Ingezetenen onder den dwang zyner wetten te doen bukken, en het Volk tot gehoorzaamheid of onderdaanigheid te dwingen?

„ De Zwitsers hebben genoegzaam geene reguliere Troepen in dienst: alle Ingezetenen zyn daar Krygslieden, en het Volk verlaat zich, wegens zyne verdeediging, alleen op zich zelve. De Natie is niet zeer bevreesd voor eenen Oorlog, maar zou echter ook niet gaarne aan deszelfs rampen blootgesteld zyn. Als een Schrander en Staatkundig Volk poogt het door alle middelen de inwendige rust en vrede te bewaaren, en zorgt nog veel meer dat het aan geene dier nabuurige Mogendheden de minste oorzaak van misnoegen geeve.

„ Vergenoegd met het gerust bezit zyner Bergen, begeert het zyne heerschappy niet uit te breiden over de vrugtbaarder Vlaktens, die hetzelve omringen; zyne Vredelievendheid en zeer omzichtig gedrag zullen aan dit Volk wel voor altoos zyne Vryheid doen behouden."

Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandsche Jeugd. Zesde Deel. Met Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by J. Allart, 1785. *In 12mo.*

In dit Deeltje hervat de kundige Schryver den draad der Geschiedenis weder op, dien hy in het voorige Deeltje, by den dood van Willem den Isten had afgebroken, en verhaalt verder de lotgevallen van ons Vaderland zederd dien tyd, tot op het twaalfjaarig Bestand, in den Jaare 1609 geslooten. Het is op dezelfde leerzaame wyze, en even fierlyk uitgevoerd als de voorige Deeltjes, waarvan wy reeds meermalen met lof hebben gewag gemaakt, en kan by aanhoudenheid als een nuttig Leesboek voor de Jeugd worden aangepreezen.

Ker-

Korte Historie en Beschryving van Franeker, beginnende met den Jaare 1192, *en eindigende in het Jaar* 1785. *Behelzende: een Verhaal van deszelfs Geschiedenissen, Veldslagen, Oorlogen, Belegeringen, Privilegien, Voorrechten, enz. Als mede: Verhaal van 't tweede Eeuwfeest van Vrieslands Hooge School te Franeker, plegtig gevierd op den* 22 *van Herfstmaand des Jaars* 1785. *Mitsgaders tegenwoordige gesteldheid van Franeker, zo van Regeering, Gebouwen, als anderzints. Uit oude en nieuwe Geschiedenissen, en andere echte Stukken, zo beknopt als mogelyk was, byeen verzameld, door* D. P. Z. *Te Franeker, by* D. v. d. Sluis, *en* D. Romar, 1785. *In gr. octavo.*

Dit Boekje, 't welk zeer eenvoudig, zonder eenige sierlykheid van styl, doch echter duidelyk en klaar, niet voor Geleerden, maar voor de Burgers van Franeker, is opgesteld, is gedeeltelyk getrokken uit de Werken van *Schotanus*, *Winsemius*, en *Foeke Sjoerds*, en gedeeltelyk samengesteld uit eenige oude en nieuwe ongedrukte Stukken, van welken sommige te vergeefs elders zouden gezogt worden; zo dat men hier nog al eenige byzonderheden vindt, die men elders niet aantreft. In 't byzonder munt hierin uit, het Verhaal van 't tweede Eeuwfeest van Vrieslands Hooge School te Franeker, onlangs gevierd, waarvan ons hier een naauwkeuriger en omstandiger bericht word medegedeeld, dan men elders, voor zo verre wy weeten, vinden kan.

LIENHARD *en* GEERTRUID. *Een Boek voor het Volk. Uit het Hoogduitsch vertaald,* 1786. *Behalven de Voorrede,* 330 *bl. In gr. octavo.*

Een Zwitsersch Dorpsvoogd, (zo veel als by ons een Onderschout,) tevens een Herbergier, verleidde veelen der Dorpelingen tot zuipen en speelen. Onder derzelver getal was ook een Metzelaar, *Lienhard* geheeten, een goedhartig Man, maar die eenigermaate onder 't bedwang van den Voogd stond, ter zaake van opgeschooten penningen, welken hy den Voogd, (die zig meermaals van dat middel bediende ter onderdrukkinge der Dorpelingen,) niet weder ter hand kon stellen. Hy bezefte zelf, met leedweezen, dat hy zyn Huisgezin in den grond boorde; maar hy zag 'er niet door om zig tegen den Voogd te verzetten. Zyn Huisvrouw *Geertruid* noopte hem om deswegens by den Heer van 't Dorp te klaagen, dan de vrees wederhield hem. Hierop onderwindt zy zelve het, steunende op de menschlievendheid van den Heer *Arner*, hunnen Landsvader. De Heer *Arner* hoort haare klagten met medelyden, en belooft haar zyne hulp, die hy ook wel dra werkstellig maakt; byzonder door *Lienhard* de metzeling

ling van een Kerkgebouw aan te beveelen. De Voogd, de ongunst van zynen Heer, die over zyne handelingen op hem verstoord was, ondervindende, wendt alle poogingen aan, om *Lienhard* te dwarsboomen, en 't Gemeen tegen den Heer op te hitzen. Middelerwyl ontdekt de Heer, dat de Voogd zig schuldig gemaakt heeft aan veelerleie wanbedryven, 't welk hem doet besluiten om den Voogd af te zetten, en als een hoogstrafschuldigen te vonnisfen; dan door zyne gemaatigheid verzagt hy de uitvoering van 't geslaagen vonnis. —— Zodanig is het hoofdbeloop van dit Geschrift, en de Voordragt hiervan is doormengd met eene groote verscheidenheid van gevallen, die eene reeks van verschillende tooneelen des gemeenen menschlyken leevens behelzen, op welken het braave Huisgezin van *Lienhard* en *Geertruid* een voornaamen rol speelt; het welk den Schryver vermoedelyk bewoogen heeft, om hunlieder naam op den tytel te plaatzen. Alles verleent een aantal van leerzaame voorstellingen en zedelyke bedenkingen, die, naar het bedoelde van den Autheur, zeer wel geschikt zyn,,, om het Volk ,, eenige waarheden, die voor het zelve van gewigt zyn, op ,, eene wyze voor te stellen, dat zy in het hoofd en in 't hart ,, dringen." Tot een staal hier van strekke het sterfbedde der Moeder van *Rudi*, met de melding van een even voorafgaand geval.

De Moeder van *Rudi*, (een eerlyk persoon in armoede gedompeld, door dien de Voogd zig meineedig, voor eenige jaaren, meester gemaakt had van eene Weide, welke *Rudi* in wettigen eigendom toekwam,) had op haar Ziekbedde ontdekt, dat haar kleinzoon *Rudeli* Aardappelen gestolen had. Zy bestrafte en vermaande hem niet alleen deswegens, maar rustte ook niet, voor dat *Rudi* met zynen Zoon, hoewel ze genoegzaam op sterven lage, zig naar 't huis van *Lienhard*, dien *Rudeli* de Aardappelen ontvreemd had, wendde, om vergiffenis van den begaanen diefstal te smeeken. Dit bragt het volgende Tooneel te wege.

,, Rudi nam zyn kleinen rudeli by de hand, en ging met hem. Geertruid was alleen t' huis toen zy kwamen, en zag ten eersten, dat de Vader en het Kind de traanen in de oogen hadden.

,, Geertruid. Wat komt ge toch hier doen Buurmaan rudi? Waarom schreit ge? Waarom schreit dat Kind? —— (Dit vraagt zy met een vriendelyk weezen en geeft den Kleinen de hand.)

,, Rudi. Ik moet by U komen, om dat rudeli eenige reizen Aardappelen uit uw kuil genomen heeft. Zyne Grootmoeder heeft het gisteren gemerkt, en hy heeft het bekend. —— Vergeef het ons geertruid! Zy legt te sterven, en heeft zoo even afscheid van ons genoomen. Ik weet niet wat ik zeg, zoo vol angst en zorgen ben ik, zy laat U ook om vergiffe-

nis bidden. —— 't Is my in myn ziel leed GEERTRUID dat ik ze U niet te rug kan geeven, maar ik wil 'er van harte gaarne een paar dagen voor komen arbeiden. Nog eens, vergeef het ons! De Jongen heeft het uit honger gedaan.

„ GEERTRUID. Hou toch eens den mond van die dingen RUDI! En Gy, myn lieve Jongetje, beloof my, dat gy nooit iemand weêr iets ontneemen zult. (Zy kust hem en vaart voort.) Gy hebt een braave Grootmoeder, word ook eens zoo braaf als zy.

„ RUDELI. Vergeef het my Vrouw LIENHARD! God weet het, ik zal niet meer steelen.

„ GEERTRUID. Neen Kind doe het niet meer. Gy weet nu nog niet hoe ellendig en ongelukkig alle Dieven worden. Doe het toch niet meer! En als gy honger hebt, kom dan liever by my, en zeg het my, als ik het heb dan wil ik u wat geeven.

„ RUDI. Ik dank God, dat ik nu aan de Kerk wat zal verdienen, en dan zal, hoop ik, de honger hem tot zulke dingen niet meer verleiden.

„ GEERTRUID. Het heeft LIENHARD en my zeer verheugd, dat de Jonker ook aan u gedacht heeft (*).

„ RUDI. En my verheugt het, dat myn Moeder dien troost nog beleeft heeft. Zeg toch aan uw Man, dat ik eerlyk en trouw by hem zal werken, en vroeg en laat by het werk zal weezen. Ik wil my de Aardappelen ook van harte gaarne van het loon laaten aftrekken.

„ GEERTRUID. Dat is afgedaan RUDI! Dat zal myn Man zeker niet doen. Wy zyn, Gode zy lof! door dit werk ook zeer verligt. ——— Maar ik wil met je na je Moeder gaan, als ze zoo slecht is. (Zy vult RUDELI den zak met gedroogde Appelen, en zegt hem nog eens): Nou lieve Jongen neemt toch nooit van iemand iets weêr, en hierop gaat zy met RUDI naar de Zieke. Onderweg ziende, dat hy Loof onder een Nooteboom opsaamelt, om het Dekbed van zyn Moeder wat beter op te vullen, helpt zy hem, en hierop ylden ze saamen naar de Zieke. ——— GEERTRUID groette de Lyderes; CATHARINA nam haare hand, en schreide.

„ CATHARINA. Gy schreit GEERTRUID, daar wy het moesten doen. Hebt ge 't ons vergeeven?

„ GEERTRUID. Och wat vergeeven, CATHARINA, uwlieder nood gaat my aan 't hart, en nog meer uwe goedheid en zorgen. God zal uwe trouw en uw vlyt voorzeker nog aan de uwen zegenen, braave Vrouw!

„ CATHARINA. Hebt ge 't ons vergeeven GEERTRUID?

„ GEER-

(*) LIENHARD naamlyk had RUDI, schoon hem de diefstal der Aardappelen al vroeger bekend ware, uit een hartlyk medelyden met hem van wegen zynen armoedigen toestand, boven anderen opgenoemd, toen de Heer Arner van hem begeerde te weeten, welken armen Huisvaders in 't Dorp hy den meesten dienst zou kunnen doen, met hen, onder zyn opzigt, aan 't Kerkgebouw te laaten arbeiden, en hier door had RUDI vast voor een jaar werk, tegen 25 Kreutzers daags; dat is min of meer acht Stuivers van ons geld, 't geen in Zwitserland een zwaar dagloon is.

„ GEERTRUID. Zwyg toch hiervan CATHARINA! Ik wenschte maar, dat ik U in uwe ziekte eenige verkwikking kon geeven.

„ CATHARINA. Gy zyt wel goed GEERTRUID! Ik dank U, maar God zal wel haast uitkomst geeven. —— RUDELI! hebt ge om vergiffenis gebeden? Heeft zy 't U vergeeven?

„ RUDELI. Ja Grootmoeder! Zie toch hoe goed zy is. (Hy toont haar den zak met gedroogde Appelen)

„ CATHARINA. Ik word zoo bedwelmd. Hebt ge ze dan wel recht om vergiffenis gebeden?

„ RUDELI. Ja Grootmoeder, 't was my zeker wel ernst.

„ CATHARINA. Ik word zoo fluimerig en 't wordt zoo donker voor myne oogen. —— Ik moet my haasten, GEERTRUID, (dit zegt zy zagt en met een gebrooken ftem) — ik wilde u nog wel iets verzoeken, maar durve ik? Dit ongelukkig Kind heeft u beftoolen — durve ik U toch nog bidden GEER--TRUID — als ik —— dood zal weezen — deeze arme — verlaa- ten kinderen — ach — zy zyn — zoo ver--laa--ten. — — (Zy fteekt de hand uit, de oogen zyn al toe) durve ik — — hoopen — — volg haar —— — RUDI. — — —— Zy fterft zonder uit te kunnen fpreeken. RUDI geloofde dat zy in flaap geraakt was, en zei aan zyne Kinderen: fpreekt nu geen woord, Grootmoeder flaapt; ach mogt haar dat nog redden! Maar GEERTRUID vermoedde dat het de dood was, en zei het aan RUDI.

„ Hoe hier op Vader en Kinderen de handen faamen floegen en onvertroostlyk waren, kan ik met geen pen befchryven. —— Lezer —— laat my zwygen en weenen, want het hart is my vol. —— Ha! befchouwen we hier, hoe de menschheid in het laage ftof der aarde ryp worde voor de onfterflykheid, en hoe zy in de pragt en de weelde van de wereld onryp verwelke! — Weeg toch, o Mensch! weeg toch de waarde van het leeven op het doodbed van menfchen af; — en Gy die den Armen veracht, beklaagt en niet kent, — zeg my of iemand die flecht geleefd heeft zoo kan fterven? Maar ik zwyg, ik wil u niet leeren, Menfchen! Mogt gy zelven de oogen opdoen en rond zien, waar geluk en ongeluk, waar zegen of geen zegen in de wereld is.

„ GEERTRUID troostte den armen RUDI, en herhaalde hem den laatften wensch van die edele Moeder, welke hy in zyne ontfteltenis niet gehoord had. —— Hierop vatte hy haar trouwhartig de hand. —— Ach hoe bitter valt my het verlies van die trouwe Moeder! Hoe goed was ze GEERTRUID! Och! gy zult ook aan haare laatfte bede denken? niet waar?

„ GEERTRUID. Ik moest een hart hebben als een fteen, als ik die vergeeten kon. Ik zal aan uwe Kinderen doen al wat my mogelyk is.

„ RUDI. ô Dat zal U God vergelden, dat Gy aan ons doen zult!

„ GEERTRUID keert zich naar 't venfter, wischt haare oogen af, heft ze hemelwaart, zucht, en neemt daarop RUDELI en de overige Kinderen een voor een met heete traanen in de armen, verricht het nodige aan de Doode, en gaat niet, voor dat alles bezorgd is, weder naar huis."

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte uitbreidingen en ophelderende aanmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Gesch. aen 't Ill. Athen. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van 't Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Elfde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1785. *In gr. octavo* 595 *bladz.*

Met dit Deel loopt de Verklaring van het Boek der Psalmen ten einde, als waarin zyn Hoogeerwaerde Ps. XLII—CL. uitbreid en opheldert; leverende over deze Zangstukken, even als over de voorgaende, ene reeks van leerzame onderrichtingen; waervan in dezen nog ter proeve kunnen strekken, zyne bedenkingen over het HALLEL der Jooden, beginnende met den CXIIIden, en eindigende met den CXVIIIden Psalm. ——— Nopens dit HALLEL, of dezen Lofzang, by uitnemendheid, welken de Jooden zongen, op de hooge Feesten van Paeschen, Pinksteren en Loofhutten, mitsgaders op het Feest der inwyinge of vernieuwinge des Tempels, beantwoord de Hoogleeraer de drie volgende vragen, op deze wyze.

„ I. Wanneer is het by de Joden in gebruik gekomen, om deze zes Psalmen, tot een HALLEL of Lovzang op de Feesten te gebruiken?

„ Zekerlijk is dit gebruik van veel later herkomst, dan de instelling der hooge Feesten zelve: want deze liederen zijn in latere tijden gedicht, daar Israël en Juda onderscheiden worden, Ps. 114: 1, 2. en 'er Ps. 116: 19. van den Tempel te Jerusalem gesproken wordt. ——— In een zeker tractaet van den THALMUD, wordt wel gezegd, dat de gewoonte van het HALLEL te zingen, zeer oud is; maer, het getuigenis van den Thalmud is van weinig gezach, daer dezelve eerst in de derde Eeuw, na 's Heilands geboorte, is begonnen verzameld te worden. Ook zijn de gedachten der Joodsche Meesteren, omtrent dit stuk, zeer

verschillende. En daer het blykbaer is, dat Ps. 113. na de Babijlonische gevangenis opgesteld zij, is gevolgelijk het gebruik van deze liederen, tot een HALLEL of Lovzang op de hooge Feesten, eerst na de wederkeering uit Babel, by de Joden ingevoerd.

„ II. Is deze gewoonte op Godlyk gezach ingevoerd, of is het alleen eene menschlyke instelling? ——— Wy nemen de vryheid om van het vry algemeen aengenomen begrip te verschillen; en te verklaren, dat deze gewoonte, nae onze gedachten, niet anders zy dan eene menschlyke instelling; om dat de bewyzen, welke men voor den Godlyken oorsprong van dit gebruik bybrengt, ons geheel onvoldoende zyn voorgekomen. ——— Laten wy dezelve kortelyk ter toetse brengen.

„ α. Het bewijs, uit den Thalmud ontleend, verdient geene aendacht. ——— In de verhandeling over het Paeschfeest, *Pesachim* genaemd, fol. 117. c. 1. zeggen de Joodsche Meesters wel, dat dit gebruik door de Propheten aen Israël zij voorgeschreven: maer deze uitspraek, als zijnde een getuigenis van lateren tijd, kan hier niets beslisschen. Ook geven de Joodsche Meesters, van humne uitspraek, geenen anderen grond, dan eene mondelinge overlevering.

„ β. 'Er schijnt, in den eersten opslag, meerder kracht te zijn in het bewijs, hetwelk men ontleent uit Jes. 30: 29. *Daer zal een lovzang zijn by ulieden, gelijk in den nacht, wanneer het Feest geheiligd wordt.* —— Deze woorden leeren duidelyk genoeg, dat 'er by Israël eene gewoonte plaets had, om het Feest, des nachts te vooren, met eenen lovzang in te wijden; trouwens, alle de Feesten onder Israël werden, met openbare vreugde tekenen, met zang en spel gevierd. Maer wordt daerom, door den gemelden *lovzang*, bepaeldelyk die zoo genaemde HALLEL bedoeld? Veeleer heeft men te denken, dat deze Psalmen, als zijnde, ten minste eenige van dezelven, van lateren oorsprong, in JESAIAS tijden nog niet voor handen waren. Voeg 'er by, dat 'er, in de aengehaelde plaets, niet van een gezang gesproken worde, hetwelk tot de plechtigheden van het Feest zelve behoorde, maer van eenen lovzang, met welken het Feest des nachts te vooren werd ingewijd.

„ γ. Voornamelijk beroept men zich op Matth. 26: 30, alwaer wij lezen, dat de Heer JESUS, na dat hij het Pascha gegeven, en *den lovzang gezongen* had, uitging naer den Olijvberg.

„ a. Maer

„ *a*. Maer gefteld zijnde, dat de Heer JESUS dit HALLEL, onder de plechtigheden van het Paeschfeest, met zijne Discipelen gezongen hebbe, zou 'er dan nog uit voortvloeijen, dat deze gewoonte van een Godlijk gezach geweest zy? Heeft onze Godlijke Leeraer zich niet meermalen gefchikt, nae de gewoonten en gebruikelijkheden van de Joodfche Kerk in zijnen tijd? Het is waer, Hij verzette zich tegen de grillige en dwaze inftellingen der Pharizeeuwen; maer Hij vereenigde zich altoos met zulke inftellingen der Joodfche Kerk, welke onberispelijk waren, en hare nuttigheid hebben konden.

„ *b*. Dan, wij behoeven tot de gemelde onderftelling in het geheel niet te komen. ——— MATTHÆUS bericht ons niet, welken Lovzang de Heer JESUS gezongen hebbe. 'Er ftaet eenvouwig ὑμνήσαντες, het welk in het algemeen en onbepaeld te kennen geeft. dat Hij, met zijne Discipelen, den eenen of anderen Lovzang gezongen hebbe. Wat gr.nd is 'er dan om te beweeren, dat wij door dien *Lovzang* bepaeldelijk dit zoogenaemde HALLEL verftaen moeten? ——— Daerenboven, volgens de Joodfche overlevering, werd het HALLEL onder het eten van het Pafcha gezongen, gedeeltelijk voor, en gedeeltelijk na, den vierden beker. Maer MATTHÆUS zegt, dat de Lovzang door JESUS gezongen zij, na het eten van het Pafcha, en het eindigen van den ganfchen maeltijd.

„ 'Er is derhalven geen genoegzaem bewijs in het geheel, om deze gewoonte als eene plechtigheid van Godlijken oorfprong te befchouwen. Wij houden dezelve daerom, voor eene menschlijke inftelling, van zoortgelijken aert als die bepalingen, volgens welke bijzondere gedeelten van de Wet en de Propheten, op zulke bepaelde Sabbathen, in den openbaeren Godsdienst, werden voorgelezen. —— Deze inftelling zal, met een Godvruchtig oogmerk, door de Joodfche Kerk, op den eenen of anderen tijd, zijn ingefteld, en van dien tijd af, kon deze verzameling van Pfalmen, zeer gevoeglijk, tot openbare ftichting, op de Feesttijden worden opgezongen.

„ III. Nu zal het ons gemakkelijk vallen, om de derde vraeg te beantwoorden: of namelijk, dit HALLEL, of Feestgezang, ook een Prophetisch uitzicht gehad hebbe, op fommige aenmerkelijke tijden en gewichtige gebeurtenisfen van de Kerk des N. T., welke afgebeeld zijn door de Feesten van Israël?

„ In dit begrip ftaen Godgeleerden van den allereerften

 rang;

rang; die meenen, dat deeze bundel van Pſalmen Prophetisch moete verklaerd worden, in betrekking tot bijzondere tijden des N. T., van het begin tot het einde. ——— Volgens dit begrip zou men —— Pſ. 113. de oprichting der nieuwe Huishouding onder Israël voorſpeld vinden; —— Pſ 114. de roeping der Heidenen, tot de gemeenſchap der Kerke; —— Pſ. 115. de onderwerping der Heidenen, en hunne inlijving in de Kerk; —— Pſ. 116. de verlosſing der Kerke van den Antichrist; —— Pſ. 117. het ingaen van de volheid der Heidenen; —— en Pſ. 118. het zalig worden van gansch Israël. —— Laten wy wederom de bewijzen ter toetſe brengen.

„ 1. Het eerſte ontleent men, uit het gebruik van deze Pſalmen, op de hooge Feesten. —— De Feesten van Israël, zegt men, waren voorbeelden van de tijden des Nieuwen Testaments: gevolgelijk moeten ook de Pſalmen, welke op die Feesten gezongen werden, niet alleen in hunne letterlijke beteekenis, op het oude Israël, maer ook, in den Prophetiſchen zin, op de Kerk van het Nieuwe Testament, en hare lotgevallen, worden toegepast. —— De wettigheid van de gevolgtrekking, van de Feesten zelve, tot de Lovzangen, welke op die Feesten gezongen werden, zoekt men te ſtaven, door de volgende redeneering. Deze lovzangen, zegt men, maekten een gedeelte uit van de Feestviering; zijn nu de Feesten zelve voorbeeldig geweest, dan moeten ook deze gezangen eene Prophetiſche beteekenis hebben.

„ 'Er is bij ons geen twijfel aen, of de hooge Feesten, door God zelven ingeſteld, dienden niet alleen, om Israël voorledene weldaden te herinneren; maer ook, om toekomende gebeurtenisſen onder den dag van het N. T. af te teekenen: hoewel dit evenwel niet uitgeſtrekt moet worden tot zulke Feesten, welke in latere tijden van menſchelijke inſtelling waren, gelijk het Feest van Purim, en dat der vernieuwing van den Tempel. ——— Maer, om dat de Feesten zelve voorbeeldig waren, moeten daerom de Liederen, welke bij gelegenheid van die Feesten gezongen werden, eene Prophetiſche beteekenis hebben? ——— Deze gevolgtrekking zou dan zelvs nog niet eens doorgaen, wanneer de gemelde gezangen een gedeelte der Feestviering hadden uitgemaekt: want dan moesten niet alleen de Sabbathsliederen, maer ook die bijzondere gedeelten van MOSES wet, welke op de Sabbathen werden voorgelezen, alle Prophetisch verklaerd worden, om dat dezelve een gedeel-

te

te der Sabbathsviering uitmaekten, en de Sabbath mede een voorbeeldig uitzicht had op de Kerk van het Nieuwe Testament. ——— Maer de gemelde gezangen kunnen niet, als een wezenlijk gedeelte der Feestviering, befchouwd worden; naedien de gewoonte, om deze liederen op de Feesten te zingen, van veel lateren oorfprong is, dan de Feesten zelve. Derhalven zijn de Feesten, verfcheidene eeuwen, zonder deze gezangen gevierd; en hoe kan dan het zingen van deze Liederen, als een wezenlijk gedeelte der Feestviering, befchouwd worden? Daerenboven hebben wij gezien, dat de gemelde gewoonte eene menfchelijke inftelling zij, en zou eene menfchelijke inftelling, hoe godvruchtig ook, om zekere liederen op de hooge Feesten te zingen, eenen grond kunnen opleveren, om die liederen tot Prophecijen te maken?

„ β. Een ander bewijs zoekt men in den inhoud van deze Pfalmen zelve; die zodanige uitdrukkingen en voorftellen behelzen zouden, welker volle nadruk, niet anders dan op de Kerk des Nieuwen Testaments, en wel op deze of gene bijzondere tijden, kunnen worden toegepast.” ——— Edoch, dit kan men, naer des Hoogleeraers inzien, op geen vasten grond, van alle deze Pfalmen, beweren; en 'er is in de meesten niets, 't welk ons zou noodzaken, om dezelven Prophetisch op te vatten; gelyk hy, in zyne ophelderende aenmerkingen over die Pfalmen, vervolgens toont. ——— Pf. CXIII. is, zyns oordeels, betreklyk tot de tyden der *Maccabeen;* en zo ook naestdenklyk Pf. CXIV; indien dezelve niet oogt op de dagen van *Hiskia;* waertoe Pf. CXV. en CXVI, die vermoedlyk door *Hiskia* zelven gedicht zyn, vry duidelyk behooren. Wyders befchouwt de Hoogleeraer Pf. CXVII. Prophetisch, als flaende op de eerfte aenkondiging der Euangelieleere aen de Heidenen; en nopens Pf. CXVIII. is hy niet vreemd van te denken, dat de eerfte 21 verzen oogen op de dagen van *Hiskia*, en dat die Vorst, by het dichten van dat Lied, zyne gedachten voorts, door den Prophetifchen Geest, verheven heeft, tot de befchouwing van den Messias; die, uit ene vernedering, ongelyk dieper dan de zyne, by uitnemendheid hoog verheven zou worden, volgens vers 22 – 27. Oordeelt men, dat 'er geen grond is, om te ftellen, dat Koning *Hiskia* de gave der Prophecye ontvangen hebbe, dan zou men, zyns agtens, hier mogen denken, op een Dichter van later tyd, fprekende in den naem van het Joodfche Volk; toen het uit de woede en vor-

vervolgingen van *Antiochus Epiphanes* verlost was: en dat die vs. 22, en vervolgens, door den Prophetischen Geest gesproken hebbe, in naem der Euangeliekerk, zo als zy zich over de verhooging van den Middelaer verblyden zoude.

Leerreden over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efezeren, behelzende eene verklaaring der voornaamste stoffen, welke in de drie eerste Hoofdstukken van dien Brief vervat zyn. Door* PIERRE DU BOSC, *laatst zeer beroemd Leeraar der Walsche Kerk binnen Rotterdam. Derde Deel. Tweede en laatste Stuk. Uit de Fransche Taal in het Nederduitsch overgebragt, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1786. *In gr. octavo* 196. *bladz.*

Met dit laetste stukje, behelzende nog vyf Leerredenen, over Eph. III. 11—17, loopt deze verzameling ten einde, en daer we zedert de afgifte van het eerste (*), meermaels van dezelven gewag gemaekt hebben, zullen wy 'er nog een stael van de uitvoering uit mededeelen. 's Mans Leerreden over *het gevaerlyke der vertraginge in den Godsdienst*, naer aenleiding van Eph. III. 13, behelst, onder anderen, de volgende aenmerkingen, over de voornaemste oorzaken der vertraginge, welken hy tot drie brengt; te weten, *traegheid*, *liefde tot de waereld* en *vreeze voor gevaer*, over welke drie oorzaken, de Eerwaerde *du Bosc*, zich aldus uitlaet.

„ Het is zeker, dat traagheid en achteloosheid deeze vertraaging voortbrengt. Dit is de ongelukkige oorzaak, waardoor zo veele menschen hunne godsvrucht verliezen. Na eenige poogingen van gebeden, vasten, leezen, oefening in de heiligmaaking, verwaarloozen zy zichzelven, laaten alles vaaren, dompelen zich in de bezigheden of vermaaken, zonder aan God te denken; en hierdoor vallen zy allengskens, in de ongeregeldheid en in de ondeugd. Het is onmogelyk, dat dit anders zou kunnen zyn; want onze beweeging, onze strekking tot het goede, niet natuurlyk zynde, zo is het ontwyfelbaar, dat zo dra dezelve wordt tegengehouden, wy weder in het kwaad vallen.

Na-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 580.

Natuurlyk ſtrekt onze neiging tot de zonde, en het water is niet meer geneigd tot koud worden, en de zwaare ligchaamen om naar de laagte te vallen, dan wy genegen zyn tot ongeregeldheden en bederf. Gelyk dan, welke graad van hitte, men ook aan het water moge geeven, indien men niet geduurig voortgaat, met het zelve in die warmte te houden, indien men het aan zich zelve overlaat, zo is het zeker, dat het, op zichzelve ſtaande, koud zal worden: — hoe hoog men ook een ſteen moge opgeheven hebben, indien men niet onophoudelyke poogingen aanwend, om denzelven te onderſteunen, indien men denzelven, maar een weinig, aan zichzelven overlaat, zo is het ontwyfelbaar, dat hy weder naar beneeden ſtorten, en door zyne eigene zwaarte, om laag geſleept zal worden. Het is eveneens met ons gelegen, hoe brandende en gloeiend ook de godsdienſtigheid van ons hart zyn mag, tot welk eene hoogte onze godsvrucht ook geklommen zy, indien wy beginnen te vertraagen, het is zeker, dat wy aanſtonds onze voordeelen zullen verliezen, en dat ons hart, 't welk van natuure als water is, aan zich zelven overgelaaten, zal ontbloot worden, van alle de warmte, welke het zelve reeds verkreegen had; ja dat ons hart, 't welk van natuure ſteen is, zo dra het zelve niet meer onderſteund, maar los gelaaten wordt, door zyne eigene zwaarte naar beneden vallen, en van zich zelven in den afgrond ſtorten zal. Gelyk men dan, om het water warm te doen blyven, geduurig het vuur moet gaande houden, en gelyk men, om een zwaar ligchaam in de hoogte te houden, zulks geſtadig moet onderſteunen, eveneens wordt 'er tot onderhouding van geloof en godsvrucht, een geduurige arbeid vereischt. Geſtadig moet het oog gevestigd weezen op de Schrift, het hart biddende, de handen werkzaam, het verſtand naſpoorend, en het geweeten opmerkzaam, omtrent het goede, zal men het hemelsch vuur van liefde tot God gaande houden, of anderzins zal het haastelyk uitdooven. Geſtadig moeten heilige zielsverzuchtingen, van godsvrucht en yver, ons naar den hemel opheffen, of wy zullen weder ras naar de aarde nederdaalen, en daaraan vastgehegt en verkleefd worden, zo dat wy daarvan niet weder los raaken kunnen. En gelyk hy, die tegen den ſtroom van een ſnelvlietend water aanroeit, zyne riemen niet maar even kan loslaaten, zonder te rug te gaan, en door den ſtroom weggevoerd te worden, alzo ook wy, die in deeze waereld moeten oproeijen, tegen

den ſterken ſtroom der vleeſchelyke begeerlykheden, en der gewoonte van de waereld, kunnen onze zorgvuldige poogingen niet een oogenblik opſchorſen, of wy verwyderen ons, zeer verre, van het einde daar wy naar ſtreeven. Geene traagheid derhalven, geene nalaatigheid in de godsvrucht! Daartoe behoort eene geduurige werkzaamheid, eene onafgebrokene waakzaamheid; hy, welke daarin traag is, gaat ten verderve. —— Seneka zeide eertyds, dat, in het ſtuk der Wysbegeerte, ſtil ſtaan of nalaaten, weinig van elkander verſchilden, dat het bykans het zelfde ware, of men de beoefening daar van naliet, dan of men dezelve ſlechts by tusſchenpoozingen waarnam, om dat, wanneer men dezelve eenigen tyd liet vaaren, men zeer veel te rug ging, en welhaast tot de onkunde verviel. Het is eveneens gelegen, met de Christelyke Wysbegeerte, en de zaligmaakende kennis. In dezelve ſtil te ſtaan, is byna zo veel, als dezelve geheel na te laaten; daarin ophouden, is zo veel, als dezelve te verlaaten. Men moet zich, geduurende zyn geheele leven, daarop toeleggen, daaraan overgeeven, en nooit vertraagen, in deeze gewigtige oefening, indien men de vruchten daarvan niet verliezen wil.

De tweede oorzaak deezer droevige vertraaginge, is de liefde tot de waereld, welker bekoorlykheden en aanlokzelen, in veele menſchen, eenen tegenzin tegen het geloof verwekken, en hen afkeerig maaken, van de heiligheid. Zy gedraagen zich als hun eerſte vader Adam, welke zyn onſchuld verloor, door het proeven van zodanige vruchten, welken begeerlyk voor het oog en goed ter ſpyze ſcheenen. Rykdom, aanzien, vermaaken zyn die bekoorlyke voorwerpen, welken Adams kinderen krachtig verlokken, en 'er veelen in het verderf ſleepen. Zy laaten zich verblinden, door deeze valſche diamanten, en kunnen niet blyven pal ſtaan, tegen deeze aangenaame vyanden, welke hen al ſtreelende en vleyende den doodſteek geeven. Demas verliet de Apostelen en Kerk van CHRISTUS, om de genoegens van deeze tegenwoordige waereld te ſmaaken: en van alle tyden af, heeft men maar al te veel zulke ongeloovige Demasſen gezien, wien de lust tot aardſche voordeelen, en waereldſche geneugtens, de zyde van den Heere JESUS deeden verlaaten. Men vindt zelfs zulken, die de wederwaardigheden wederſtaan, maar die bezwyken, voor een ander ſoort van zagte en vleijende verzoeking, waardoor de mensch geſtreeld wordt. Ja, men heeft menſchen gezien, die zich niet laaten aftrekken van den weg der zaligheid, door

door de doornen en steenen, welken zy op hun pad ontmoetten; maar die naderhand te rug gingen, om de goudene appelen op te zoeken, welke men hen toewierp; even als Judas, die den Zaligmaaker volgde, geduurende zynen laagen staat, en onder al zyn smaad; maar die Hem verraaderlyk verkogt, zo dra men tot hem van geld sprak, en hem de blinkende zilverlingen toonde.

,, Dan men kan niet tegenspreeken, dat de voornaame oorzaak, van de vertraaging der Christenen, gelegen zy in de vreeze voor de wederwaardigheden, de rampen en de lydingen, welke hen overkomen. Trouwens, deeze vreeslyke aanvallen, zyn zulke felle slagen, welke natuurlyk verbaazen, vrees aanjaagen, en het geloof van veelen doen wankelen. Daar worden 'er maar zeer weinigen gevonden, welke dat geloof bezitten, kostelyker dan goud, 't welk midden in de vlammen bewaard blyft, en niets van zyne waarde noch zuiverheid verliest, zelfs in de hitte van een vuurigen oven. Het vuur, en de brandende houtstapels verbreeken ligtelyk de banden, waar mede veelen aan JESUS CHRISTUS verbonden waren: de wind van tegenspoed doet hen wel haast het zeil wenden. Zy waren in het schip der Kerk ingegaan, terwyl het zelve in de haven lag, bevryd van stormen. Zy hadden een poos gezeild, terwyl het schoon weder was; maar wanneer de storm begint op te steeken, wanneer winden en baaren, met een ysselyk geweld, tegen het schip aandruisschen, als dan ontzinkt hun hart, hun geest wordt ontroerd in hun binnenste, en in de vreeze van te zullen vergaan, berokkenen zy zich hun eigen verderf, door eene lafhartige beschroomdheid, welke hun schipbreuk doet lyden aan 't geloof. —— Dit is ook de reden, waarom Apostel Paulus, in onzen tekst, de Efezeren vermaande *niet te vertraagen*, voornaamelyk op deeze geweldige verzoeking door lyden het oog heeft; als zynde daarvan de gewoonelykste en sterkste oorzaak. *Ik bid u*, zegt hy, *dat gy niet vertraagt*, *in myne verdrukkingen*, of liever, *uit hoofde van myne verdrukkingen*. En dit heeft ook aanleiding gegeeven, dat veelen het Grieksche woord, hier *vertraagen* vertolkt, hebben overgezet, door *moedeloos worden*, als hebbende haare betrekking op de verdrukkingen, welke dikwerf de navolgers van JESUS CHRISTUS doen veranderen, en van Hem aftrekken."

Welmeenende opwekking aan Nederlands Ingezetenen, tot herstel van hunne vervallene zaaken, in een tweetal Kerkelyke Leerredenen, uitgesproken op de algemeene Dank- Vast- en Bededagen, in de jaren 1785 en 1786. Door ARNOLDUS MARCEL, *Predikant te Ryswyk in 't Land van Altena. Te Rotterdam by* de Leeuw *en* Krap, 1786. *In gr. octavo 52 bladz.*

Twee Vaderlandsche Leerredenen, recht geschikt om Neerlands Ingezetenen opmerkzaem te maken, zo op den vervallen staet van ons Gemeenebest, als op de zegenryke gunst der Godlyke Voorzienigheid, waer door wy tot nog behouden, en in een strelender vooruitzicht gesteld zyn; welk een en ander, de Eerwaerde MARCEL ten ernstigste doet dienen ter aenspooringe, tot het wel behartigen van onzen Godsdienstigen en Burgerlyken plicht. Met betrekking tot het eerste, vestigt hy de aendacht zyner Toehoorders, op de wyze lessen van Salomo, Spr. XXVIII. 14, 15, 16, die hy op onze omstandigheden overbrengt. En ten opzichte van het laetste, neemt hy uit het Vrienden-Verbond van Jonathan en David, aengetekend 1 Sam. XVIII. 3 en 4, wel byzonder aenleiding, om zynen Toehoorders onder 't oog te brengen, welke voordeelen ons Vaderland, uit vroegere verbintenisfen met Frankryk, getrokken heeft, en welk ene heuchelyke verwachting ons het vernieuwen der oude Vriendschap, met dat Rijk, verleent. Dit doet hem zeggen:

„ Neêrlands Gloriezon begint thans weer op te daagen. Nêerlands roem, welke zoo sterk beneveld was, begint zig te verheffen. Daar wij *door allerhands tegenspoeden, die elkanderen zoo digt en geweldig opvolgden*, bijna tot op den oever van onzen ondergang gebragt waren, *zoodanig, dat de kloekmoedigste erkennen moest*, op dat ik de woorden van 's Lands Vaderen in den Bededagsbrief gebruike, *dat Land en Volk, vrijheid en onafhanglijkheid, ja dat alles in gevaar was;* mag Nederland thans, door dit plegtig Verbond, met den Edelmoedigen LODEWYK den zestienden, weder als een glinsterende parel aan de Kroon der onafhangelijke Mogendheden prijken. Welke verbintenis, *ter verzekering onzer bezittingen, zoo binnen als buiten Europa*, zoo als zig 's Lands Souvereinen met alle regt uitdrukken, *aan de luister van deezen Staat, en aan des-*

deszelfs veiligheid en onafhangelijkheid, eene vastheid bijzet, waarvan men alles goeds verwagten mag.

Wie zoude zig schaamen, bij deeze gelegenheid, de Vaderlandsche taal eenes Gelderschen Dichters, in den mond te neemen.

Juich! juich mijn Vaderland! Daar rijst de gouden Zon!
De donder rolt voorbij — 't verraad knarst op de tanden.
De Leeuw grijpt frisschen moed, hij scheurt zig uit de banden.
Hoe smaakt dit nu den Brit in 't woelzieke Albiön?...
Juich! juich mijn Vaderland! Uw grootheid zal herleeven!
't Verbond met uwen Vriend doet al uw haters beeven. (*)

Zoo, mijne Toehoorders! zorgt de goede Voorzienigheid voor Nederland. Hier mogen wij de taal, die de Patriarch Joseph tegen zijne Broederen voerde, de verdervers in ons gemeenebest wel te gemoet voeren. *Gijlieden hebt het ten kwaaden gedagt, maar God heeft het ten goeden gedagt.* De God onzer vrijheid heeft de pijlen, die op onze vrijheid en onafhangelijkheid gewet wierden, op den kop der werperen doen wederkeeren.

Daar 'er als een geest van verblinding de Inwoonderen van Nederland bezielde, heeft Nederlands God, door middel van braave, belanglooze Voorstanders van recht en gerechtigheid, de slaapende Nederlanders wakker gemaakt; die, nog bij tijds, bemerkende, hoe ver het reeds met hunne duurgekogte vrijheid verloopen was, het blinkend staal in de meeste Steden, en op het platte Land, hier en daar aangreepen, bedaard, heldhaftig en kloekmoedig, hunne geschondene rechten wilden hersteld zien, hunne verlorene en geroofde te rug eischten; welke poogingen van Nêerlands Ingezetenen, als ook die van 's Lands hooge Magten zelve, *onder den Godlijken zegen*, om de woorden in den Bededagsbrief te gebruiken, *niet weinig hoop verschaffen, op eene voor 's Lands wezenlijke welvaart, nuttige en gewenschte verbetering en herstelling van zaaken.* Zoo dat wij ons thans vleijen mogen, nu wij ons, door de bemiddeling van het edelmoedige Vrankrijk, in eenen gewenschten Vrede van buiten mogen verheugen, dat wij elkanderen eerlang met eene lieflijke vrede, rust en eensgezindheid van binnen, zullen geluk wenschen."

(*) Zie POST VAN DEN NEDERRHYN. No. 401.

Lyk-

Lykreden, ter gelegenheid van het afsterven van den Wel Ed. Gestr. Heere Mr. J. C. VAN HOORN, *Heere van Burgt en Krayenstein, Raad en Oud- Burgemeester der Stad Vlissingen, Bewindhebber der O. I. Comp. ter Kamer Zeeland, enz. enz. Uitgesproken op Zondag namiddag den 26 Maart* 1786, *over Ps.* XXXIX. 10. *Door* P. H. VAN LIS, *Predikant te Burgt. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1786. *In gr. octavo* 56 *bladz.*

Het spoedig en onverwacht sterfgeval, van den aller agtinge waerdigen Heer *van Hoorn*, die, in den bloei zynes levens, in ene diepe beroerte, gevolgd van ene hoopelooze slaapziekte; den geest gaf, heeft den Eerwaerden *van Lis* aenleiding gegeven, tot het opstellen ener treffende Lykreden, die uitstekend wel uitgevoerd is, en met veel stichting, in soortgelyke gevallen, of andere tegenheden, gelezen kan worden. Na ene zeer beknopte ontvouwing van Davids tael, Ps. XXXIX. 10: *Ik ben verstomd, ik zal mynen mond niet opdoen; want gy hebt het gedaen!* legt zyn Eerwaerde het 'er op toe, om aen te toonen, hoe wy, in zodanige omstandigheden, het voorbeeld van David hebben te volgen, den Here te zwygen; en wel op dien grond, *God heeft het gedaen.* —— De Godsdienst vordert hier geen stoische ongevoeligheid; onze plicht verwoest de aendoeningen der menschheid niet; maer eischt, „ dat wy ons ongeduldig, twistend, berispend, klagend hart —— onze vragende, bedillende „ murmureerende tong bedwingen, om niets zondigs tegen „ de Hemelsche voorzienigheid, en dezen haren weg, „ voort te brengen, —— dat onze begrippen overeenstemmen met Gods bestel, —— ons verstand en oordeel „ daarin berusten, —— onze wil dat goedkeure, —— „ en onze redenen dat eerbiedigen en verheerlyken!" In zulk een gemoedsstand, moeten wy met David zeggen: *ik ben verstomd, ik zal mynen mond niet opdoen!* Die tael moeten wy voeren met *diepen eerbied*, —— in *ootmoedigheid* voor den Here, met een *onderworpen, berustend hart*, —— met een *heilig gemoedsbestaen*, —— met een *levendig geloof*, —— met een *Godverheerlykend, dankend, aenbiddend zwygen*, en dat gevoel moet *standvastig* in de ziel heerschen. —— De grond van dit alles moet in ons zyn, die gelovige bewustheid, „Gy, o God! hebt het gedaen!"

Deze

Deze moet ons doen betuigen en gevoelen, *God*, *de oppermagtige Heer en Eigenaer van alle zyne schepzelen*, *heeft het gedaen!* —— *God*, *die de wysheid zelve is*, *heeft het gedaen!* —— *God*, *de Regtvaerdige*, *de volmaekte*, *de Heilige*, *heeft het gedaen!* —— *God*, *de altoos goedertierene*, *de Vader der barmhartigheid*, *heeft het gedaen!* —— *God*, *de liefhebbende*, *de trouwe Vader der Zynen* —— *en* ook (dit *mag* de Christen zeggen, dit *moesten* wy allen in geest en waerheid zeggen!) *MYN Vader heeft het gedaen!* —— *God*, *de Man der weduwen*, *de Vader der weezen*, *de vriend des eenzaamen*, *de voorstander der verlatenen*, *de trooster der treurenden* —— *Hy*, *by wien alle vergoeding en vervulling te bekomen is*, *heeft het gedaen!*" —— Op de ontvouwing dezer denkbeelden, met aenwyzing hoe men daer mede werkzaem behoort te zyn, toont hy verder kortlyk, „ hoe die bewustheid, als men „ door het geloof zoo van den Heere en zyne wegen denkt, „ eene uitneemende kragt heeft, om ons, in het droevig „ verlies van onze waardste panden, [en zo ook in andere „ smertlyke ongevallen,] tot een eerbiedig, bemoedigd, „ aanbiedend zwygen voor den Heere te brengen, en daar „ in te houden."

Zyn Eerwaerde brengt dit verhandelde, vervolgens, over tot het aendoenlyk Sterfgeval van den Heer *van Hoorn*, wiens loflyk character hy, zonder zyne toevlucht tot opgesmukte tael te nemen, ten minnelykste afmaelt: waerop hy voorts zyne welgepaste en opbeurende troostredenen richt, tot de treurende Weduwe, Kinderen, Magen, Vrienden, Burgers en Onderhoorigen. Eindelyk, sluit hy zyne Leerreden, met ene aen deze omstandigheden welvoegende opweklyke vermaning, om uit dit Sterfgeval —— zo onverwagt, zo in den bloei der jaren, —— toch te leeren onze dagen te tellen, om een wys hart te bekomen: en daerdoor te sterker genoopt te worden, om onze onderwerping onder God, in dezen weg, te paren met een ernstig vooruitzicht op, en de zo noodige en billyke voorbereiding van, ons zelven tegen onzen dood; 't welk hy, op ene gemoedlyke wyze, ten ernstigste aendringt.

In-

Inleiding tot de kennisse der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRÉ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtsche Provinciale Genootschap van Konsten en Wetenschappen. Met Plaaten. Vierde Deel, Tweede Afdeeling. Te Leyden by* F. de Does Pz. 1785. *In gr. octavo* 202 *bladz.*

Op de, in de voorige afdeeling, geleverde verklaaring van de *enkelvoudige* Werktuigen, volgt in deeze de vereischte opheldering van de *samengestelde Werktuigen*, en 't geen verder, omtrent derzelver gebruik, in aanmerking komt; welk onderwerp de Heer *Esdré*, naar zyne gewoonte, op eene regelmaatige en ligt bevatbaare wyze, behandelt.

Nopens dit stuk, komt hier, in de eerste plaatse, in overweeging, de samenstelling der Werktuigen in 't algemeen; waardoor men het te kortschietende vermogen der enkelvoudige Werktuigen, of de bezwaarlykheid van 'er naar eisch mede te kunnen werken, in veele gevallen te gemoet komt; en dus te wegen brengt, dat men, in een kleiner bestek, eene grootere momentkragt kunne uitvoeren. De Leermeester dit opgehelderd, en voorts getoond hebbende, hoe men de kragt der zamengestelde Werktuigen hebbe te berekenen: verledigt zig wyders ter byzondere verklaaringe van de zamenstelling der gelykzoortige Werktuigen, die hy tot vier verschillende zoorten van Toestellen brengt. (1.) Samengestelde *Hefboomen.* (2) Samengestelde *Katrollen.* (3.) Samengestelde *Windasfen*, en eindelyk, (4.) *Getande Raderen* of zogenaamde *Radergestellen.* By de ontvouwing van de werking van ieder deezer vier zoorten, voegt de Leermeester nog, als een vervolg der beschryving van de zamengestelde *Windasfen*, eene korte beschouwing van de *Molens* op zig zelve, zo *Wind-* als *Watermolens;* welken, ten opzigte der eerste inwendige deelen beschouwd, niet anders zyn, dan eene vernuftige zamenvoeging van Windasfen met Windasfen, door middel van Tanden of Kammen, en Rondzels of Lantaarnen. —— Van dit alles, 't geen deeze werking betreft, kunnen wy den Leezer niet wel eenige byzonderheid mededeelen, vermids tot derzelver verklaaring noodwendig Figuuren vereischt worden; dan daar de Heer *Esdré*, zig by deeze gelegenheid ook uitlaat, over de werking des Winds, op de Wieken der Molens, zullen wy

wy van deeze zyne aanmerkingen gebruik maaken, en dezelven alhier plaats geeven.

„ MEESTER. De oorzaak van de beweging des Molenſtels is niet anders, dan het kragtoefenend Vermogen des Winds; dat is, van eene naar de Wieken toevloeijende ſtroom Luchts, welke met meerdere of mindere ſnelheid beweegt, naar evenredigheid van de kracht, waarmede dezelve in beweeging gebragt, en langs eene zekere beweegſtreek, voortgeſtuwd is geworden; en welke, in haar beweegſtreek eenig beletzel ontmoetende, daarop met eene evenredige kracht moet aanvallen. —— Is nu dat beletzel beweeglyk, en heeft het geen krachts genoeg, om die werking door wederſtand geheel te vernietigen, dan zal het zich met die ſtroom laaten medeſleepen. —— Zulks ziet men ook gebeuren, met alle die lichaamen, welke door de kracht van den Wind wegvlieden: een geſpannen Zeil, by voorb. tegens den Wind ingeſteld, zal uitgerekt, en naar die ſtreek, werwaards de bewegende oorzaak werkt, weggeſtooten worden, en alles, wat 'er mede verknogt is, met zich voeren.

„ LEERLING. Dit is klaar te bezeffen, en word ook ontegenzeglyk bevestigd, in de Zeilen van een voortzeilend Schip.

„ M. Zal derhalven de ſtroom van den Wind iets in beweeging konnen brengen, zo moet het zelve juist tegen de ſtreeklyn daarvan worden ingeſteld, niet alleen; maar ook moet het bekwaam zyn, om de voortvloeijende luchtdeelen op te vangen, en voor een zekeren tyd wederſtand te bieden.

„ Hier uit moet nu alleen de reden worden afgeleid, waarom de Hekkens der Windmolens, met Zeilen gedekt, en tegens de ſtreek van den Wind geſteld worden.

„ L. Ik heb hier tegens eene bedenking, namenlyk; by aldien de Zeilen tegen de Windſtroom gekeerd worden, komt my voor, dat de loodrecht nederhangende Wiek, of derzelver Hekkenwerk tegens het lichaam; de tegenovergeſtelde achterover naar de Kap; en de twee overige Roeden ieder zydelings, tegens de zyden van de Molen geboogen; ja zelfs, wanneer de kracht van den Wind te ſterk is, gebroken zou moeten worden. —— Het een en ander, zou my doen ſtellen, dat de Molen op gemelde wyze, in ſtede van bewoogen te kunnen worden, integendeel in eene volmaakte rust moet blyven.

„ M. Uwe bedenking zou indedaad gegrond zyn, by al-

aldien de werking van den Wind, op die wyze, als gy u verbeeld, gefchiedde; namelyk, wanneer de Hekkens, of Zeilen, rechtftreeks tegen den Wind ingekeerd ftonden. —— Dan dit heeft geen plaats. —— De Hekkens zyn in de Roeden fchuin ingewerkt, invoege laatstgemelde eenen waterpasfen ftand hebbende, de eerstgenoemde afwyzende, of liever gezegd, naar het lichaam van de Molen hellende zyn. Ze ftaan niet in het lood, of in het zelfde vlak met de Roede, maar fchuin op dezelve, en dus kan 'er de Wind niet rechtftreeks, of met een rechten hoek, op werken.

„ L. Op deze wyze bezef ik, dat de werking noodzaaklyk fchuin op de Zeilen moet gefchieden. —— Maar dit neemt myne zwarigheid nog niet weg. —— Wat zal die fchuine ftand veel voordeels bewerken?

„ M. Zeer veel! —— By aldien het Hekke eenen loodlynigen ftand op de Roede had, dan zou het zelve, tegens het lichaam van de Molen moeten aangedrukt, gevolglyk niet kunnen worden omgevoerd.

„ L. Die aanmerking heb ik zo even gemaakt. —— Indien ik myne gedachte, nopens de eigenlyke werking mag voorftellen, dunkt my, dat het krachtoeffenend vermogen van den Wind, ter zyde, tegens de Wiek moest aanblaazen, eer 'er eenige beweeging zal ontftaan: want een Rad, 't welk omgevoerd zal worden, moet door de drukkende kracht, niet op deszelfs vlak, of recht van vooren; maar eigenlyk op de dikte van den rand, en gevolglyk, van ter zyde, gedrukt worden.

„ M. Ik heb uwe meening begreepen. — Op deze wyze zou de Wind op een gevleugeld Rad konnen, en moeten, werken. — Men ziet de waarheid hiervan, ook by de ondervinding bevestigd, in de beweeging der zogenaamde *Klepmolentjes*, die men in de Tuinen op ftaken ftelt, om Vogels te verjagen; deze hebben Wieken, welker vlakken dwars op de Roede ftaan, en dus den Wind van ter zyde opvangen kunnen. —— Dan hieruit volgt niet, dat een Molen op eene andere, of op de door ons gemelde wyze, niet zou konnen worden in beweeging gebragt. —— Neen zeker. —— De fchuine ftand der Hekken, op de Roede, brengt te weeg, dat de luchtftroom niet geheel, of rechtftreeks, geftuit word, maar eenigzins fchuin langs de Molen kan wegvloeijen; 't geen niet zou konnen gefchieden, indien het Hekke rechthoekig tegens den Wind gekeerd ftond. —— Door gemelden fchuinen ftand,

ſtand, ſchuift de voortſtroomende luchtkolom, ſchuin over de oppervlakte der Zeilen, en oeffent egter hierop, naar evenredigheid van derzelver ſnelheid, eene zydelings voortſtootende kracht. —— Dezelvde werking word geduurig herhaald, door andere toevloeijende luchtdeeltjes, waaruit dan noodzakelyk volgt, dat de Roede, niet alleen omgevoerd moet worden, maar ook, zo lang de Wind blaast, in beweeging volharden. —— Hieruit blykt dan, dat de luchtſtroom, ten opzichte van de Roede, wegens gemelden ſchuinen ſtand der Hekkens, veilig kan aangemerkt worden, als van ter zyde te werken; in welk geval, gy zo even geen zwarigheid gemaakt hebt, om de beweegbaarheid van een Molenwiek te erkennen.

„ L. Nu heb ik een denkbeeld van de zaak gekregen. —— De Wind moet op die wyze, gewis ſchuin aanblaazen, en dus kan dezelve gezegd worden, van ter zyde werkzaam te zyn. —— Ik ben voldaan.

„ M. Om de gemelde ſchuin werkende kracht van den Wind, te beter, en langer op de Wieken te konnen doen werken, heeft men de Hekkens, aan derzelver uiteindens, iets hol of ſcheppende gemaakt, ten einde de Wind, des te beter, daarin opgevangen zou konnen worden, en niet zo ſchielyk, langs de oppervlakte der Zeilen, zydelings ontſnappen. —— Daarenboven heeft men, aangezien de langſte ſtraal van een Rad, met een ſpil vereenigd, de grootſte momentkracht aan het werkend Vermogen byzet, de Hekkens, ter genoemde plaatze, het breedſte gemaakt, ten einde het werkend Vermogen alhier, met het meeste voordeel, zou konnen werken.

„ L. Op deze wyze moet men onlochenbaar veel voordeels trekken: want men zal dus doende eene groote hoeveelheid Lucht konnen opvangen, en overzulks een meerder krachtoeffenend Vermogen verkrygen.

„ M. Wy kunnen derhalven uit het bygebragte ten beſluite afleiden, hoe noodzakelyk het voor de beweeging zy, dat de Hekkens niet alleen ſchuin, of van den Wind afwykende zyn; maar ook, welk voordeel de Zeilen doen. —— Zonder het laatſte, zou de Wind, tusſchen de Traliën, voor het grootſte gedeelte wegvloeijen, zonder genoegzame kracht op de Wieken te konnen doen, ten ware derzelver hevigheid, naar evenredigheid, ook grooter ware. —— Men ziet zulks met de ondervinding bevestigd: namenlyk, in geval de Wind zich te zeer verheft, hoe men dan de breedte der Zeilen, naar gelang van de ver-

heffing, vermindert; invoege men, uit die vermindering, eenigzins befluiten kan, tot de kracht van den Wind.—— De kracht, welke een Molen, met volle zeilen, omvoert, is ongetwyffeld minder, dan die dezelve Molen doet malen, met halve of genoegzaam geen Zeilen." —— Dus verre raakende dit onderwerp.

Buiten de voorheen opgenoemde zamenftellingen, van gelykzoortige Werktuigen, vindt men ook zamenftellingen, van ongelykzoortige Werktuigen, als daar is, een Hefboom met een Windas, of met een fchroef; een Windas met een Katrol, of met een fchroef; een Hefboom met een Katrol en Windas, en meer dergelyken; dan de Heer *Esdré*, oordeelt het niet noodig, daarop in 't breede ftaan te blyven; nadien de verklaaring van derzelver werking, en berekening van 't vermogen, grootlyks uit eene herhaaling van 't reeds gezegde, zou beftaan. Om deze reden, gaat hy liever terftond over, tot het geen men, in 't gebruik der Werktuigen, waar te neemen heeft; en doet den Leerling opmerken, wat hy in agt behoorde te neemen, om, als een bekwaam werktuigkundige, met het mogelyk kleinfte overwigt of overmagt, het grootfte gewrogt te doen; en toe te zien, om den tyd, in welken de werkdaad gefchied, zo klein te doen zyn, als by mogelykheid vallen kan: 't welk te ftade komt, in het gebruik van het Windas en Katroltuig. Verder doet hy hem het oog vestigen, op den wederftand, welke gebooren wordt, uit de wryving der op elkander werkende deelen, als ook uit de min of meer onbuigbaarheid of ftyfheid der Touwen; waaromtrent de Meester den Leerling toont, wat dezelve te wege brengt, wat gedaane proefneemingen ons, desaangaande, leeren, en hoe men dien wederftand eenigermaate kunne berekenen, om denzelven ten naasten by, of daar en daaromtrent, te bepaalen; en na te gaan, waar op men ftaat te maaken hebbe. By die gelegenheid gewaagt hy, onder anderen, ook van het dikker worden, en opkorten der Touwen, door de vogtigheid der lugt, of het inzuigen van vogtdeeltjes; en dit geeft hem aanleiding, om, in 't voorbygaan, een beknopt berigt. van de voornaamfte toeftellen van *Hygrometers* of *Vogtigheid-meeters*, mede te deelen. Wyders, brengt de Meester den Leerling onder 't oog, hoe men de Wryving, in veele gevallen, heeft zoeken te verminderen; hoe men dezelve onderfcheidt, in die van de eerfte en tweede zoort; te weeten, wanneer de geheele oppervlakte van het

het wryvend lichaam zig over één zelfde oppervlakte voort beweegt; en wanneer die telkens andere deelen van den grondsteun raakt; welke laatste wryving veel minder is, dan die van de eerste zoort; waarby nog komt, eene overweeging, hoe de wryving, schoon in veele gevallen hinderlyk, egter in 't gebruik van zommige werktuigen, noodzaaklyk is: neem by voorb. een Passer, welke, by gebrek van wryving in den Kop, niet behoorelyk gebruikt zou kunnen worden. Laatstlyk, geeft hy hem nog een beknopt verslag, van de voornaamste opmerkingen, en proefneemingen der Natuurkundigen, wegens het kragtoefenend vermogen van Menschen en Beesten, benevens derzelver vergelyking; het welk besslooten wordt met de aantekening, dat *Desaguliers* proefkundig heeft doen zien, hoe de zogenaamde sterke Samsons, in hunne het gemeen verbaazende sterke bedryven, juist geen ongemeene sterkte betoonen; en dat zoortgelyke kunstenaryen, slegts met eene zekere behendigheid, byna door ieder Mensch, van eene gewoone lichaamskragt, uitgevoerd kunnen worden.

Verklaaringe van de Statuten, Ordonnantien, Reglementen en Costumen van Rechten, in Friesland, anders genaamd, 's Lands Ordonnantie, waarin de Wetten, in, en omtrent welke, by Placaaten, naa de uitgave der Ordonnantie van den Jaare 1723 *geëmaneerd, veranderinge is gemaakt, worden gesteld in die bewoordingen, welke de Souverain by die Placaaten heeft geordonneerd, en behelzende alzoo de text het egte tegenwoordige Statutaire Recht. Het welk vervolgens wordt opgehelderd, zo uit eigene bedenkingen, als, door behulp van oude stukken, betrekkinge hebbende op den. eersten oorsprong van zommige Wetten. Waar by gevoegd zyn, verscheiden Placaaten en andere Stukken, den text der Ordonnantie wel niet regelrecht aandoende, maar echter tot het Statutaire Recht behoorende, die ook teffens met aanmerkingen worden opgeklaard. Door Mr.* SIMON BINCKES, *Secretaris van 's Lands Reekenkamer aldaar. Te Leeuwaarden, by* G. Tresling, 1785. *IV Deelen, in gr. octavo.*

Dit Werk, waarin de Heer *Binckes* zynen landgenooten eene proeve geleverd heeft, van zyn vlyt, en ervarenheid in de Friesche rechten, en dat zynen oorsprong verschuldigd is, aan verscheidene aanmerkingen, die de Heer

Binckes, zedert veele Jaaren, op het Werk van den Heer *Hamerster* gemaakt had, verschilt in zo verre, van de voorheen aangekondigde Verklaaringe (*), van gemelden Heere *Hamerster*, dat, daar die Heer zeer veele gewysdens van het Hof, en, ter dier gelegenheid, zeer veele wetten, uit het Justiniaansche Wetboek, heeft bygebragt en verhandeld, men van het eerste hier volstrekt niets, en van het laatste niets meer ontmoet, dan op eenige plaatsen, tot het rechte verstand van het Statutaire recht, niet konde worden gemist; daar het oogmerk van den Heer *Binckes* alleen geweest is, de waare meeninge van den Wetgeever te treffen, zonder te onderzoeken, of het Hof, in tyden en wylen, de wetten in dien zelfden zin heeft opgevat. Trouwens, men kan ook niet veel aan gewysden toeschryven, om daaruit de bepaalinge van den zin der Wet te haalen, daar Menschen van verstand en oordeel, over de voorkomende zaaken, dikwils van verschillende, en somtyds regelrecht tegenstrydige, begrippen zyn, daar de eene dag den anderen leeraart, daar dezelfde Menschen ook niet altyd op dezelfde wyze denken, en 'er daarenboven, van tyd tot tyd, nieuwe Leeden aan een Hof van Justitie aankomen. Het is wat anders, gelyk de Heer *Binckes* wel aanmerkt, als de gewysdens zaaken behelzen, daar de Wet niet uitdruklyk van spreekt: want dan zyn eenstemmige gewysdens weinig af van de kracht eener costume; doch zulke zaaken komen in dit Werk niet te pas.

Het zamenstel van het statutaire Recht, onder den naam van 's Lands Ordonnantie bekend, is, zo als het in den Jaare 1723, van nieuws overgezien, op last der Wetgeevende macht, te voorschyn gekomen, het onderwerp deezer Verhandelinge. Doch, daar zommige Wetten van die ordonnantie, by laatere Wetten, hier en daar zyn veranderd, en de Wetgeever, by die laatere Wetten, bevoolen heeft, dat zommige stukken zouden worden gehouden, voor vernietigd, en hy andere wederom daarvoor in de plaatse gesteld heeft, zo heeft de Heer *Binckes*, met recht, gemeend, den text der ordonnantie daar naar te moeten veranderen, omdat de Wetgeever dat nieuwe recht, voor den inhoud der Ordonnantie, heeft willen gehouden hebben. Hierdoor heeft de Leezer dit voordeel, dat hy nu hier den text der Ordonnantie vindt, zo als het de wille van den Wetgeever is dat die zyn moet, terwyl de Heer *Binckes* tevens heeft

(*) Zie boven, bl. 372.

heeft zorge gedraagen, dat, by de veranderingen, de Placaaten, waarby dezelve geordonneerd zyn, zyn aangeweezen. Van de andere Placaaten en Wetten, die den text der Ordonnantie niet regelrecht veranderen, maar echter daaromtrent eenige bepaalinge maaken, of daartoe betrekkinge hebben, heeft hy in de aanteekeningen melding gemaakt.

De Ordonnantie bestaat oorspronkelyk uit veele stukken, van eenen zeer verschillenden tyd, gelyk men uit de Ordonnantie, in 1602 gedrukt, daar de oude Wetten, waaruit de Articulen der Ordonnantie ontleend zyn, telkens by worden aangeweezen, kan zien. Dit is in deeze nieuwe Ordonnantie agtergelaaten, daar echter deeze aanwyzingen, gelyk de Heer *Binckes* zeer wel geoordeeld heeft, overgroote nuttigheid hebben. „ Want, (zegt hy) indien deeze nieuwe Ordonnantie een geheel nieuw zamenstel van Wetten was, dan hadde de zaak een ander aanzien, maar, daar de oude Wetten, en dat wel doorgaans in dezelfde bewoordingen, veel al behouden zyn, geeft de rechte kennis van den tyd der eerste oorsprong van de Wet dikwils zeer veel licht, om de waare meening der woorden te vatten, gelyk men in dit Werk te meermalen zien zal. De oude Ordonnantie van 1602 kwam my, zo verre die strekte, zeer ter hulpe, want daar in konde ik den oorsprong veeler Wetten doorgaans vinden, en, die weetende, konde ik meerendeels de bronnen nagaan, zo in de geschreevene aanteekeningen en uittrekzels, die ik zelve, zedert veele Jaaren, in het leezen der oude Staats Resolutieboeken, hadde verzameld, als in de by my hoogstgeachtte schat der oudheid, die wylen de Heere Baron *thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg*, die het Vaderland, helaas! te vroeg ontrukt is, in zyn uitmuntend Charterboek, der vergeetelheid heeft onttrokken."

In de eerste plaats, is hy doorgaans te raade gegaan, met het geen hy uit de geschreven Staats Resolutieboeken had getrokken; ook had hy, by het zamenstellen van zyn Werk, in veele opzichten, geene andere gelegenheid, ter oorzaake, dat de stukken van het Charterboek, die tot den tyd, die hy als toen behandelde, betrekkelyk waren, nog niet waren in 't licht gegeeven. Maar, na dat alle de vier deelen waren uitgegeeven, bevondt hy, dat zyne uittrekzels, uit de geschreevene Resolutieboeken, in twee gevallen, met de Stukken, in het Charterboek geplaatst, niet volkomen overeenstemden; doch daar 'er niet alleen geene-

redenen waren, om aan de stukken van het Charterboek de voorkeur boven de geschreevene Resolutieboeken te geeven, maar 'er zelfs overwicht van redenen is, om de geschrevene Resolutieboeken, in deeze twee gevallen, boven de in het Charterboek gedrukte stukken te stellen, heeft hy dieswegens in zyn Werk niets behoeven te veranderen.

Het eerste is, dat hy, op den *Tit. van Hypotheecquen*, de *registratie* alleen bepaalende tot de *onroerende* goederen, onder anderen, uit eene Resolutie van den 24 July 1588, en eene van den 11 February 1599, aantoont, dat aan de Registratie van Hypotheecquen, op *roerlyke* goederen, NOOIT is gedacht. En dit is gesteld, op grond van eene geschrevene Staatsresolutie van 1588, te vinden in het Copie Resolutieboek, berustende in de Bibliotheek van het Hof Provinciaal, alwaar dus geleezen wordt: *Ordonneeren en statueeren, dat voortaan van alle Hypotheecquen en verbindingen, of alienatien van renten of onroerende goederen, ter presentie enz.*

Maar in het 4de deel van het Charterboek, pag. 710, alwaar die Resolutie, doch onder dato van den 23 July, geplaatst is, wordt deeze periode aldus gevonden: *Ordonneeren ende statueeren, dat voortaane alle Hipotheceen, ende verbindinghen, soe wel van roerende als onroerende guederen, ende verkopinghen, ofte alienatien van renthen ofte onroerende guederen, ter presentie enz.* Het verschil van eenen dag is van geen belang; maar de leezinge der twee stukken verschilt in de zaak, daar het op aankomt, hier zo zeer, ,, dat (zegt de Heer *Binckes*) indien de leezinge van het Charterboek de echte is, myne redeneeringe in zo verre fals is, als ik zegge, dat men NOOIT om de *registratie* van *roerende* goederen gedacht heeft, hoewel myne stelling, naar de tegenswoordige Wet, voor het overige, even waar blyft." Het is dan de vraage, aan welke zyde de waare leezinge zy? In het Origineele Staats-Resolutieboek, in 's Lands Secretarie, wordt dit stuk, zo veel de Heer *Binckes* heeft kunnen nagaan, niet gevonden, en daar door mist men het gereedste en zekerste middel van decisie, in dit geschil. Dit verwondere echter niemand. De Heer *Binckes* geeft hiervan de volgende reden: ,, In die oude tyden, wierden de zaaken zo niet behandeld, als in laateren tyd. De Heeren Staaten vergaderden niet altyd op een en dezelfde plaatze. De Pointen, die de Heeren Gedeputeerden ter deliberatie bragten,

wier-

wierden op het halve blad geschreven, en, indien de Heeren Staaten het voorstel aannamen, bestond de geheele Resolutie daarin, dat nevens het Poinct gesteld wierde, *Fiat;* of anders, met weinige woorden, geschreeven, in hoe verre het point wierde aengenomen of verworpen.

„ Men hadde toen geene Resolutieboeken, voor zo veel Ik hebbe kunnen bespeuren, maar de stukken, ten Landsdage gediend hebbende, wierden los bewaard, en de oude Resolutieboeken van dien tyd, die nu voor handen zyn, zyn verzamelingen van die stukken, in laateren tyd by elkanderen gebragt, en het is alzo niet te verwonderen, dat in die verzamelingen van *origineele* stukken nu zommige ontbreeken; weshalven men over de echtheid der voorhanden zynde losse stukken, en afschriften, nu moet oordeelen uit het *meest waarschynlyke.*"

Het geen voor de echtheid van het stuk, zo als het in het Charterboek gevonden wordt, pleit, is, voornamelyk, het onderschrift, waarin gezegd wordt, dat hetzelve gecollationeerd is, *tegens verscheidene origineelen en geauthenticeerde Copien, enz.* Maar de Heer *Binckes* vraagt, billyk, „ hoe kan 'er, van *eene* Staatsresolutie, meer dan *een* Origineel zyn? En heeft men de Origineelen gehad, wel waarom heeft men dan in het Charterboek geen origineel stuk, maar alleen eene geauthenticeerde Copie geplaatst. Dat ook reeds in 1599 het origineel niet meer voorhanden was, is aftemeeten uit het onderschrift van dit zelfde stuk, zo als het op dat Jaar in het Charterboek voorkomt, op pag. 1035, terwyl daar gebragt wordt een Copie, van eene Copie N. B. *te boek staande.*" „ Ik moet derhalven (zegt hy) de vryheid neemen, te zeggen, dat ik voor als nog niet kan gelooven, dat de *origineelen*, tegens welke dit stuk in het Charterboek gezegd wordt gecollationeerd te zyn, *waare origineelen* zyn geweest. Het opschrift van 't stuk, zo als dat in 't Charterboek op 't Jaar 15 9, pag. 1035 voorkomt, pleit zelve tegens de echtheid; want dat is dus: *Resolutie der Staaten, nopens het verbinden en verkoopen van* VASTE *goederen en Renthen, enz.* Hoe komt men toch aan zulk een opschrift, indien *roerende* goederen mede onder die Wet begrepen waren? Verders, dat opschrift zegt, dat het stuk is eene Resolutie, van 23 July 1588, en 11 Febr. 1599. En echter wordt daar niets gevonden, van 't Jaar 1599, terwyl het stuk aldaar woordelyk gelyk is, met het geene op 't Jaar 1588 is geboekt, daar nochtans, ingevolge het geschrevene Copie Resolutieboek, van 't Jaar 1599,

wel degelyk iets nieuws geschied is, namelyk, dat de Publicatie op nieuws geordonneerd is, niet alleen, maar ook met een bygevoegd bevel, *aan alle hooge en leege justicieren, om hen daarna te reguleren.*"

By het 14de point der Landsdag van dat Jaar, spreeken de Heeren Gedeputeerden ook uitdrukkelyk, van de Resolutie van 15 8, als, nopens de Hypotheecquen, alleenlyk de ONROERENDE goederen betreffende, en dit, gevoegd by het evengemelde opschrift, in het Charterboek op 't Jaar 1599 gevonden wordende, dunkt den Heer *Binckes* overtuiglyk te bewyzen, dat de Resolutie van 1588 ook tot de roerende goederen niet heeft behoord, het geen nog daaruit verder bevestigd wordt, dat, kort na dien tyd, te weeten in 1601, by Ordonnantie van den 18 Febr., en daarop gevolgde oude Lands-Ordonnantie van 1602, ook alleen de ONROERENDE goederen voorkomen, als het Onderwerp der Wetgeevinge.

Het tweede stuk, waarin de Heer *Binckes* met het Charterboek verschilt, is eene Resolutie, by hem aangehaald op het 5de Art. van den 13den Tit., des 2den boeks, als van den 9 April 1591, waaruit hy op bladz. 176 van het tweede deel, eene periode opgeeft, die men in dat stuk, zo als het zelve in het 4de deel van het Charterboek, op bladz. 765 en volg, onder den 8sten April geboekt is, niet vind. Het onderschrift, onder dat stuk, behelst, dat het genomen is, *uit het Staats Resolutieboek, berustende ter Griffie van den Hove van Friesland.* Het Charterboek by hem zynde nagegaan tegens twee Copiën Resolutieboeken, uit 's Hof Bibliotheek, met verschillende hand geschreven, bevond hy het stuk, zo als het in het eerste geplaatst is, niet alleen hier, (het 5de Art in het Charterboek, doch het 6de in de geschrevene Copien) veel minder te behelzen dan de twee eenstemmige Copien, maar genoegzaam in alle de overige Articulen, op dezelfde wyze, gesteld te zyn. Daarop heeft hy het gemelde stuk, uit de Griffie zelfs ingezien, en bevonden, dat hetzelve wel overeenstemt met het Charterboek, maar ook, dat dit stuk geen het minste gezag van echtheid heeft, als zynde maar eene losse Copie, en, gelyk men uit vergelykinge van de evengemelde twee eenstemmige Copie Resolutieboeken, moet opmaaken, maar korte extracten behelzende. Doch, om dit stuk buiten allen mogelyken twyfel te stellen, heeft hy nagegaan, of, in het origineele Resolutieboek, dit stuk ook voor handen ware, en hy had het genoegen, hetzelve aldaar, behoor-

hoorlyk onderteekend, te vinden, en wel volkomen overeenstemmende, met de meergemelde twee Copien Resolutieboeken, zo in de zaak zelve, als in de dagteekening van den 9den April. Men vindt het aldaar op fol. 46 verso Art. 6. Dat het in het Charterboek onder Art. 5 gevonden wordt, komt daar by toe, dat het 4 en 5 Art. uit het Resolutieboek in een zyn gesmolten, en beiden in het Charterboek onder 4 gebragt. —

Voorts heeft de Heer *Binckes*, om te weeten waaruit de nieuwere Wetten ontleend zyn, het opstel der vier Heeren Advocaaten nagegaan, die tot herzieninge der oude Ordonnantie, en het helpen opmaaken der nieuwe, door de Commissie der Heeren Staaten zyn gebruikt, en van welken men in dit Werk dikwils melding vindt, onder den naam van *Advocaaten*, *Revisseurs*, of ook wel eenvoudig van *Revisseurs*.

Dit opstel, vergeleeken met het daaruit opgemaakte, door de Heeren van de Commissie in het Mindergetal, en de gemaakte bedenkingen van het Hof van Justitie daaromtrent, die beiden in geschriften op de Cancellarye berusten, zyn hem van ongemeen veel dienst geweest, gelyk ook de eindelyke bepaalingen van het werk der Ordonnantie, by de Heeren Staaten gemaakt, waarvan hy, door de vriendelykheid van wylen 's Lands Secretaris, den Heere *van Plettenberg*, gebruik heeft mogen maaken, hem van veel nut geweest zyn.

Ook heeft hy verscheidene Placaaten van aanbelang, schoon zommige niet rechtstreeks tot de Ordonnantie behoorende, in dit Werk ingevoegd en behandeld, waarvan de Leezer een lyst voor ieder deel, daar ze in zyn, zal vinden.

Voorts heeft hy in 't algemeen, in de behandelinge der Wetten, zyn eigen oordeel gevolgd, en daarvan de redenen telkens opgegeeven, om dat hem altyd die wyze van schryven de beste, de meest leerzaame, en minst verveelende, is voorgekomen.

Met het geen anderen 'er hier of daar van zouden mogen gezegd hebben, heeft hy hem doorgaans in 't geheel niet opgehouden; doch daar wylen de Heer *Hamerster*, even gelyk hy, opzettelyk over de Ordonnantie geschreven heeft, heeft hy nu en dan zyn gevoelen getoetst, en zyne tegenbedenkingen opgegeeven, vertrouwende daar in met alle zedigheid gehandeld, en de waarde van dat Werk niet verminderd te hebben, zo dat beide deeze Verklaaringen

van de Heeren *Hamerster* en *Binckes*, met elkanderen vergeleeken, een volleedige Commentarie, over de Statuten, Ordonnantien, enz. van Friesland, zouden kunnen opleveren.

Brieven over het Bestuur der Coloniën Essequebo en Demerary, gewisseld tusschen de Heeren Aristodemus en Sincerus, nevens bylagen tot deeze briefwisseling, en een Voorreden van den Nederlandschen Uitgeever. Eerste Stuk. Te Amsterdam by W. Holtrop, 1785. *In groot octavo, 83 bladz.*

Dat de bloei en welvaart van den Koophandel van Nederland niet alleen in een allernaauwste betrekking staat, tot Neerlands welvaart en behoudenis, maar zelfs, tot deszelfs geheele bestaan, is een waarheid, die geen kundig Vaderlander ligtelyk ontkennen zal.

De voordeelige ligging van dit ons Land, tot den Koophandel, gevoegd by de naarstigheid, spaarzaamheid, oprechte, ronde en eenvoudige zeden, van onze voorouders, hebben hier te Lande; door 's Hemels Zegen, niet alleen een alleruitgebreidsten buitenlandschen Handel gevestigd, maar ook tevens deszelfs Zegenryken invloed, door het aanleggen van een menigte van allerlei Fabrieken en Trafieken, tot in de afgelegenste hoeken van ons Vaderland doen gevoelen. De bloei van deezen onzen Koophandel en Fabrieken, gevoegd by de zo gelukkige hervorming in Kerken Burgerstaat, en de daaruit voortspruitende vryheid, zo in het Burgerlyke als Godsdienstige, moest noodzaakelyk een menigte Vreemdelingen herwaards lokken, die onze volkrykheid tot zulk een hoogte hebben opgevoerd, dat ons Land niet in staat is, uit zyn eigen boezem, zulk een menigte Inwooners te voeden, en dat de Koophandel dus het eenigste middel is tot deszelfs welvaart, behoudenis, en geheel bestaan.

Het is dus de onvermydelyke pligt, zo wel van die geenen, welke tot het Staatkundig bestuur van ons Vaderland betrekking hebben, als van byzondere Burgers, die, door hunne verkregene kundigheden, anderen kunnen voorlichten, en het hunne toe te brengen, ter bevordering van den Koophandel.

De Souverain moet, uit dien hoofde, alle mogelyke middelen in het werk stellen, om de Kooplieden gelegenheid

te geeven, niet alleen, om alle die onderscheidene zoorten van goederen, met welke de handel gedreeven wordt, uit de eerste hand, en uit die Landen, in welke dezelve de natuurlyke voortbrengzels van den grond zyn, te kunnen bekomen, maar dezelve ook tevens alle wegen openen, om aan de alzoo opgekochte Koopwaaren, 't zy dan in Natuur, 't zy, nadat dezelve door bewerking eene nieuwe gedaante gekregen hebben, een ruim vertier te verzorgen. Ter beveiliging nu van beide deeze voorgestelde oogmerken, is een van de allervruchtbaarste middelen daarin gelegen, dat een handeldryvende Natie, in andere gedeelten van de Waereld, volkplantingen aanlegge.

Uit dien hoofde, heeft de uitgeever deezer Brieven, in eene breedvoerige Voorreden, voor dezelve geplaatst, na alvoorens te hebben aangetoond, waarin onze volkplantingen van die der Ouden verschilden, de voornaamste voordeelen, welke een handeldryvende Natie, uit het oprichten van volkplantingen kan en behoort te genieten, als in het verschiet onder het oog doen vallen, waaruit men duidelyk zien kan, dat niet alleen het aanleggen van zulke volkplantingen van het uiterst belang is, voor een handeldryvende Natie, maar tevens, dat het zorgen voor den welstand van die volkplantingen een van de allerwezenlykste en van de allergewigtiste verplichtingen is, die op de bestuurders, van eene zodanige handeldryvende Natie, berusten.

En het waren deeze gewigtige redenen, die hem drongen, aan het aanhoudend verzoek van twee zyner Vrienden, in America, te moeten voldoen, en deeze Brieven, die hem door dezelven zyn toegezonden, met den druk gemeen te maaken. Zy zyn geschreven in de ronde taal van welmeenende en kundige planters, welke, door de daadelyke ondervinding, en door de tastbaarste overtuiging, van de ongelukkige gevolgen, die, door het gebrek van genoegzaame aandacht op onze schoone en belangryke Coloniën van *Essequebo* en *Demerary*, veroorzaakt worden, aangezet, zich wel hier en daar eenige harde uitdrukkingen laaten ontvallen; doch echter, zo in de gewigtige redenen van hun beklag, als in de zuiverheid van hunne bedoelingen, by allen, welke van het gewigtig belang, dat ons Vaderland by die uitmuntende Coloniën heeft, overtuigd zyn, volkomen verschooning zullen vinden; terwyl het, gelyk de uitgeever wel aanmerkt, in alle gevallen te wenschen is, dat de rondborstige taal van deeze, min op woorden

dan

dan op zaaken lettende medeburgers van onze Republiek, die gelukkige uitwerking op hunne medeburgers, in het Moederland, op hen, welken het bestuur der belangen van onze Maatschappy in den naam van de Natie is in handen gesteld, zal hebben, dat nog in tyds, voor het welzyn van die Colonie, gezorgd worde, eer het voor altyd zal te laat zyn, eer de moedeloosheid onze Colonisten ('t welk de Hemel verhoede) tot het voor ons Vaderland wanhoopend besluit brenge, om hunne ketenen af te smyten, zich in de armen van eene andere Natie, op welker zorg zy meer vertrouwen stellen, te werpen, of om het grootmoedig voorbeeld van hunne dappere nabuuren, de vrygevochten Noord Americaanen, te volgen.

'Er heerscht, by veelen onzer Landgenooten, zulk een ongelooflyke onkunde, omtrent het belang der Coloniën van onzen Staat, dat men veelal, gelyk de uitgeever van dit Werk, zeer wel aantoont, in de beöordeelingen van de waare belangen, welke ons Vaderland, zo by eene goede directie, als by eene mannelyke en verschuldigde defensie, van de Coloniën heeft, als blinden naar den wand tast, en maar zeer zelden, en dan nog maar by geval, het waare doelwit treft.

Alvoorens, zegt hy, dat men immer in staat kan geraaken, over de belangens van onze Coloniën, en over de regte wyze, op welken zy bestuurd moeten worden, grondig te kunnen oordeelen, moet men overtuigd zyn van de volgende stellingen:

1) Dat de Landen, welke het Moederland in andere gedeeltens van de Waereld in bezitting neemt, met oogmerk om op dezelve volkplantingen te vestigen, gedeeltens van het Moederland worden en blyven. ———

2) Dat die geene, welke uit het Moederland naar de Coloniën vertrekken, hierdoor hunne oorspronglyke hoedanigheid, van leeden van de Burgerlyke Maatschappy van het Moederland te weezen, niet verliezen, maar behouden; dat ook die geenen, welke uit andere Natiën zich in zodanige Coloniën komen te vestigen, leeden van de Burgerlyke Maatschappy van het Moederland worden.

3) Dat de hedendaagsche volkplantingen met geen ander oogmerk worden aangelegd, dan tot bevordering van den Koophandel van het Moederland, dat is, tot vermeerdering van de welvaart van die geheele Burgerlyke Maatschappy, welke in het Moederland en in de Coloniën woont.

Uit deeze stellingen, volgt ontegenspreekelyk, dat, tusschen

schen het Moederland en de Coloniën, alle de betrekkingen van Leeden van eene en dezelfde Maatschappy zyn en blyven; — dat derhalven de Inwoonders van de Coloniën, aan de wetten van het Moederland, en aan de bevordering van het welzyn van het Moederland, even zeer verbonden zyn, als de overige Burgers die in het Moederland gebleven zyn, doch, dat zy ook, aan de andere zyde, alle dezelfde aanspraaken op de zorg, het toeverzicht en de bescherming van de bestuurders van het Moederland hebben, als het Moederland zelve.

Uit een klaar begrip van deeze betrekkingen, vloeijen de volgende rechten en verplichtingen handtastelyk voort; en wel, eensdeels, aan de zyde der Colonisten:

1) Dat eene volkplanting zich zelve altyd moet blyven aanmerken, als een gedeelte van het Moederland, en nimmer zich zelve trachten afhanglyk te maaken, dan alleen in zodanige zeldzaame gevallen, wanneer alle de rechten van Menschelykheid vertrapt worden.

2) Dat eene volkplanting altyd in het oog moet houden, dat zy, ter bevordering van den Koophandel van het Moederland, is aangelegd; dat dus de Koophandel van de Coloniën nimmer zo vry kan zyn, als die van het Moederland zelve, en dat dus het Moederland, dat onnoemelyke sommen aan hetzelve heeft te koste gelegd, een uitsluitenden Handel op die Coloniën dryven moet, en alle de voortbrengzelen der Coloniën in het Moederland opgeslagen en verkogt moeten worden.

Dan de rechten en verpligtingen, welke uit het voorgestelde, anderdeels, op het Moederland zelve blyken te leggen, zyn niet minder belangryk, en bestaan voornamelyk hierin:

1) Dat het Moederland in alles in het oog moet houden, dat de bewooners van de Coloniën zyn, Leeden van haare Burgerlyke Maatschappy, en even dezelfde rechten hebben, als die Burgers, welke in de Maatschappy gebleven zyn.

2) Dat dien volgende, het Moederland onvermydelyk verpligt is, om niet alleen in tyden van Oorlog, voor de verdeediging en veiligheid van zyne Burgers in de Coloniën te zorgen, maar ook, om dezelve, zelfs in Vreedestyden, in zodanig postuur van tegenweer te houden, dat zy altyd in staat zyn, om eenen onverhoedschen aanval af te weeren, waaraan zy, door den verren afstand van het Moederland, veel meer blootgesteld zyn, dan die gedeeltens

-tens van het Moederland, welke onmiddelyk onder haar bereik liggen.

3) Dat al verder het Moederland zorge moet draagen, dat in de Coloniën een goed politicq bestuur, en eene zuivere Administratie van de Justitie, plaats hebbe; dat het Moederland de Coloniën nimmer eenige harde Wetten moet opleggen, nimmer op eene despotieke wyze moet regeeren, dat de rechten van den Burger in de Colonie, even heilig even ongeschonden, moeten blyven, en dat derhalven, een ieder daar even zuiver en onvertoogen, recht moet wedervaaren, als in het Moederland zelven.

4) Dat het Moederland die kosten, welken tot de verdeediging van haare Coloniën, tot derzelver politicq bestuur, tot de Administratie van de Justitie aldaar, en wat meer tot onderhoud van die Coloniën behoort, moeten besteed worden, nimmer privativelyk op de Coloniën zelve ter neder moet doen komen, maar dezelve in het begin, wanneer die Coloniën nog maar in haare geboorte zyn, in haaren eigen boezem moet vinden, en zelfs, by vervolg van tyd, de Colonisten in dat alles niet meer moet doen draagen, dan met de billykheid en de genoeg bekende regels van gelykheid, overeenkomt.

5) Dat het Moederland het groot oogmerk, waarmede de volkplantingen zyn aangelegd, *de bevordering van haaren Koophandel*, nooit uit het oog moet verliezen. —— Dat dus alle onnatuurlyke belastingen, waarmede de Coloniën onderdrukt, alle gezogte Monopoliën, en de kunstenaryen, die in dezelve plaats hebben, waarmede de Colonisten geplaagd, en buiten staat gehouden worden om te kunnen bestaan, of zich de aangenaamheden des levens te verzorgen, geheel en al met dit oogmerk stryden, en alle verwachting, van daarin wel te zullen slaagen, in den grond doen vervallen.

6) Dat men zich in het Moederland ten sterkste moet toeleggen, om de voortbrengzelen van de volkplantingen op allerleie wyze te begunstigen, en de Inwooners van de Coloniën meer en meer aantemoedigen, om hunne zaaken uittebreiden, en hun door de ondervinding te doen erkennen, dat zy hunne rekening oneindig beter vinden, by den uitsluitenden Handel met het Moederland, dan by den ongeoorloofden sluikhandel.

Na dus een denkbeeld gegeeven te hebben, van de wederzydsche betrekkingen, en daarop gegronde rechten en verplichtingen, welke tusschen een Moederland en haare Co-

Coloniën plaats hebben, merkt de Schryver aan, dat, alvoorens over de rechte wyze waarop Coloniën bestuurd moeten worden, met grond te kunnen oordeelen, het noodig is, dat men den Leezer het onderscheid, 't welk tusschen de zoorten van Coloniën plaats heeft, leere kennen, en uit dien hoofde, heeft hy de waarheid der twee volgende stellingen, breedvoerig en overtuigend, beweezen:

1) Dat 'er een allerwezenlykst onderscheid plaats heeft, zo in de Natuur, als in de oogmerken, tusschen *Handeldryvende* en *Landbouwende* volkplantingen.

2) Dat het derhalven ook zeker is, dat Landbouwende Coloniën, op eene geheel andere en eenvoudige wyze, kunnen en behooren bestuurd te worden, dan Handeldryvende, en dat 'er niets doodelyker voor Landbouwende Coloniën uittedenken is, dan dat men dezelve onder een en dezelfde directie stelt met de Handeldryvende, en dat zy geheel en al onder het zelfde lichaam begrepen, en zonder eenig onderscheid volmaakt op denzelfden voet behandeld worden.

Na dit alles, is nu de groote vraag, of men in onze Republicq, in de bestuuring van onze West-Indische Coloniën, het tastbaare onderscheid, tusschen Handeldryvende en Landbouwende Coloniën, in het oog gehouden hebbe? En de Schryver beandwoordt deeze gewigte vraag, ontkennender wyze.

Het is bekend, dat de schoone Landbouwende Coloniën van *Essequebo* en *Demerary*, die, wanneer zy onder een bestuur waren, 't welk met derzelver natuur overeenkwam, ons zulke heerlyke uitzichten zouden geeven, thans onder de directie van de West-Indische Compagnie zyn; zonder nu te onderzoeken, hoe, en op welke voorwaarde, of by welk eene speciaale delatie, 't zy dan te recht of te onrecht, de West-Indische Compagnie aan die delatie gekomen zy, (een point, 't welk breedvoerig in de Brieven zelve behandeld wordt) heeft de Schryver het echter, uit hoofde van de weinige denkbeelden, die men doorgaans, buiten de Koopsteden, van Koophandel, Coloniën en Compagniën, enz. heeft, niet ondienstig geacht, op eene korte doch klaare wyze, uit te leggen, 1) wat het te zeggen zy, *de Coloniën van Essequebo en Demerary zyn onder de directie van de West-Indische Compagnie?* en 2) *welke gevolgen dat voor die Coloniën hebbe?* omtrent het eerste, doet de Schryver zien, dat het met zo veele woorden zeggen wil: deeze *Landbouwende* Coloniën zyn onder de directie van een groot

groot lichaam van Actionisten, welker welvaart, zo niet geheel, immers ten grootsten deele, van den Handel afhangt, en welke Handel, wanneer die in een bloeijenden staat is, dit groote lichaam in staat stelt om deszelfs etablisfementen te onderhouden. Omtrent het laatste, te weten de gevolgen, welke dit staan van deeze Landbouwende Coloniën *Esfequebo* en *Demerary*, onder de directie van de West-Indische Compagnie, naar zich sleepen, toont hy zeer breedvoerig aan, dat dezelve zo nadeelig zyn, dat nimmer deeze onze Landbouwende Coloniën in eenen voordeeligen staat zullen kunnen geraaken, zo lang zy onder de tegenwoordige directie zyn, en dat het dus een van de allergelukkigste evenementen voor onze Republiek zyn zou, indien de Souverein, in aanmerking neemende de onnoemelyke voordeelen, welke deeze Coloniën onder een goed bestuur kunnen aanbrengen, zyne byzondere zorg en aandacht daarop wilde vestigen, en zich de defensie, het politicq bestuur, de Administratie der Justitie, enz. meer byzonder wilde aantrekken, en dus naar derzelver hooge wysheid over deeze Coloniën een bestuur invoeren, 't welk van dien aart was, dat door hetzelve deeze schoone Coloniën ten top van bloei gebragt wierden. En de noodzaakelykheid van dit redres zal des te duidelyker blyken, daar de Schryver ons omstandig aantoont, voor welke eene aanzienlyke uitbreiding en vermeerdering, deeze zo schoone en vruchtbaare Coloniën, in welke nog maar een gering gedeelte der gronden bebouwd wordt, vatbaar zyn, en welke voordeelen van dezelve te wachten zouden zyn, wanneer zy, onder een beter en naar derzelver aart ingericht bestuur, tot rypheid gebragt, wanneer de planters door allerleie ontheffingen, door allerleie gerustftellingen voor het vervolg aangemoedigd, wanneer alle de gronden beplant, en alle de reden van klachte en vrees weggenomen, wierden. ——— „ De oneindige, de ontelbaare voortbrengzelen (zegt hy) welke deeze Coloniën dan in den schoot van het Moederland zouden uitstorten, de onberekenbaare menigte, van allerleie zoort van behoeftens, welke dezelve dan uit het Moederland zouden ontbieden, de ongelooflyke bloei, welke dit vertier in de binnenlandsche Fabrieken, Trafieken, Ambachten, en wat dies meer is, door alle de Provincien en onderhoorige Landschappen zou verspreiden, de uitgebreide Zeevaart, met alles wat tot Scheepsbouw, Equipagie, Victualiën en dergelyke, nodig zou zyn, welke hieruit zou gebooren worden —

dit

dit alles ziet men, is onbeschryflyk —— alles zou dan zamenwerken, om aan de Republiek een geheel nieuw leven te verschaffen."

De zucht om alle deeze groote eindens te bereiken, is het waare oogmerk, waarmede de hier aangekondigde Brieven te voorschyn komen. Men zal in dezelve de misslagen, gebreken en onheilen, met welke deeze Coloniën te worstelen hebben, en door welke zy te onder gehouden worden, op eene bedaarde, doch tevens vrymoedige wyze, vinden aangetoond, dewyl niets de Schryvers weerhouden heeft, om waarheden van zo veel belang, van zo veel invloed op het welzyn van het Vaderland, met die ronde, die vrye taal aan de Natie open te leggen, welke derzelver gewigt vordert, doch in welke echter alle mogelyke gematigdheid is waargenomen; terwyl de uitgeever ons verzekert, dat men het waare oogmerk van dezelve oneindig te kort doen zou, indien men de opgave der oorzaaken van den minderen bloei, ja van den geheelen ondergang, waarmede deeze Coloniën gedreigd worden, en de heilzaame middelen tot redres, die in deeze Brieven worden voorgesteld, toeschreef aan een onbezonnen drift van twee planters; —— indien men dezelve aanmerkte als harsenschimmen van misnoegden, of ten onrechte naar ingebeeld redres verlangende warhoofden; maar dat men dezelve veeleer moet beschouwen als de eerbiedige, de waarschouwende, de Vaderlandlievende, en vereenigde stem van alle de Ingezetenen van die Colonien.

Ons bericht is reeds te ver uitgeloopen, om uit de Brieven zelven, van welken reeds vyf stukken het licht zien, en die de aandagtige overweeging van ieder nadenkend Vaderlander wel waardig zyn, eenige byzonderheden aan onze Leezers mede te deelen; doch, in 't vervolg, zullen wy daar toe wel eens gelegenheid hebben.

Naleezing van stukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk, door FR. ADR. V. D. KEMP. *Twee Deelen. Te Utrecht by* B. Wild, 1785. *Behalven den inhoud der stukken*, 1054 *bladz. In gr. octavo.*

In deeze Naleezing, levert ons de Heer *van der Kemp* de nog overige stukken, welken hem, nopens de Militaire Jurisdicte, ter hand gekomen zyn, om dus zyn voorheen ge-

geopend Magazyn van ſtukken, (*) zo volledig als hem doenlyk is, te maaken. Het eerſte Deel behelst de laatere Staatsreſolutien deswegens genomen, en de ſtukken ter dier gelegenheid aangevoerd, met de daartoe behoorende Bylagen; en voorts, zyn in het tweede Deel nog by een vergaderd, etlyke ſtukken van vroeger datum, die tot dit onderwerp betrekkelyk zyn. Men is dus, door den onvermoeiden arbeid van den Heer *van der Kemp*, in ſtaat geſteld, om het vroegere en laatere voorgevallene deswegen na te gaan; en ten duidelykſte te zien, dat den Militairen Regter nimmer, Staatswyze, eene ongelimiteerde Jurisdictie in commune delicten en civile zaaken is opgedraagen. Dat, in tegendeel, het indringen van zulk eene Jurisdictie, tegen alle daartegen aangevoerde Memorien aan, door 's Lands Staaten beſtendig is tegengegaan; zo dat die Jurisdictie, niet dan in tegenkanting der Staaten, ſtand gegreepen hebbe: weshalve ook 's Lands Staaten, eindelyk, den 24 December 1783, dat pretenſe Hooge Geregtshof, regtmaatig, afgeſchaft, en dien zogenaamden Hoogen Krygsraad buiten effect geſteld hebben.

Met de uitgave deezer Naleezinge, geeft de Autheur in zyn Voorbericht, onder andere bedenkingen, over deeze zyne Verzameling van ſtukken, wel byzonder eene herinnering, die den *Beſtaltbrief* betreft, welken wy, (daar deeze Brief veelen in dit geval opmerkelyk toeſchynt, en wy 'er een en anderwerf gewag van gemaakt hebben (†),) hier nog zullen mededeelen.

„ Veelen, zegt hy, zullen wagten, en zommigen hebben 'er op gedrongen, dat ik, die op 't voetſpoor der Heeren Commisſarisſen van het Zeeuwsch Rapport (§), hadt in twyffel getrokken, dat de *Beſtaltbrief* daedelyk door de gezamentlyke Bondgenoten zoude gearresteerd zijn, en, als een LANDWET, gevigeerd hebben, nu zoude trachten om dit gevoelen te ſtaeven, vooral daer een kundige TULLING van OLDENBARNEVELD, in zijn *Onderzoek* over dit ſtuk, geoordeelt heeft, dit punt te kunnen betogen. Daar het egter mij alleen om de waerheid te doen is, en niet om de zege, erkenne ik gaern, zo door den Heer TULLING, als door andere kundige Vaderlanders, in meer

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V D. bl. 217. 464.
(†) *Ald.* bl. 465. 466. VI D. bl. 287. — 291.
(§) Men vindt dat meesterlyk Zeeuws Staats-Rapport, in het eerſte Deel deezer *Naleezinge*, bl. 39. — 89.

meer dan één opzicht, te zijn toegelicht, ſchoon het ſtuk zelve, mijns bedunkens, nog niet volkomen is voldongen; en, wanneer men alles beaemt, wat ten voordeele des *Beſtaltbriefs*, zo door den Heer VAN DE SPIEGEL, als door den Heer TOLLING, is aengevoerd, is men nog zeer weinig gevorderd, in het bewijzen van die juſtenue, welke dien BESTALTBRIEF zo *juist van pas*, door den Heer VAN DE SPIEGEL, der vergetelheid deed ontrukken. Het is goed, trouwens, dat men eene zaak van alle kanten bezichtige, en ten dien einde, moet ik nog het volgende omtrent dien *Beſtaltbrief* hier bij voegen, 't welk mij van eene goede hand is medegedeeld geworden. Men vermoedt, namelijk, dat die *Beſtaltbrief* door de Gedeputeerden tot de nadere Unie zoude geconcipieert zijn.

„ Uit de Notulen der Gedeputeerden, tot de Unie van 31 January 1579, zoude blijken, dat 'er ten dien dage een *Beſtaltbrief* gearresteerd is, voor het Krijgsvolk der Geunieerde Provintien en Steden. Indien nu de echtheid dezer Notulen buiten kijf is, zoude de zwaerigheid, uit den datum van ultimo Februarij 1579, met geringe moeite zijn weg te nemen.

„ Het is zeer mogelijk, dat, daer die uitgebreide ſtukken dezelfde dagtekening hebben, van ultimo Februarij 1579, en het niet vermoedelijk is, dat de Deliberatien over dezelve in éénе zitting zullen afgeloopen zijn, deeze de vergaderde Heeren eenige dagen bezig gehouden hebben, en op denzelvden dag kunnen zijn uitgegeven.

„ Verder is mij verzekerd, dat 'er nog een Inventaris van ſtukken, door een der Zeeuwſche Gedeputeerden overgelegd, onder welke gewaegd wordt van den *Beſtaltbrief* voor de Militie, onder de Zeeuwſche Staetspapieren zoude voor handen zijn; welke twijffeling door hun, die tot die zo *zeldzaem* geopende bewaerplaetzen der Staetsbeſluiten toegang hebben, zoude kunnen uit den weg geruimd worden, zonder vreeze van hier door de wetenſchap der Burgerij te zullen uitbreiden. En eindelijk, is mij nog van elders onder het oog gebragt.

„ 1) Het *exſteren* eener Misſive van Willem I. van 1580, met eene *Copie* des *Beſtaltbriefs*, in het zelve Jaar, bij die van Holland gearresteerd, woordelijk met de bekende overeen komende, alleen met dit onderſcheid, dat die van Holland gaet op *den naem van zijne Furſtelijke Genade en de Staeten van Holland.*

„ 2) Het *exſteren* eener Reſolutie der Staeten van Zeeland,

land, van het laetst van 1578, waerbij Gedeputeerden tot de nadere Unie gelast worden, om *eene generale Krijgswet over 't volk van Oorlog te bewerken* —— welke Resolutie te vinden zou zijn, in een Reg. ter Staeten Griffie —— het een gequoteerd. A., het ander D., welke laatste voor de stukken, tot de Unie relatif, zoude zijn aangelegd.

„ Indien deze stukken waerlijk ter Staeten Griffie van Zeeland *exsteren*, en den opgegeven inhoud bevatten, zoude het hoogwaarschijnlijk worden, dat in Holland, en misschien ook in Zeeland, uit hoofde van 't toemalige naeuw verbond, tusschen de beide Provintien, schoon zulks niet even duidelijk blijke, deze *Bestaltbrief* is aengenomen, zonder dat men echter hier door kan ontwaren, of die, door de Gedeputeerden geconcipieerde, en — voor zo veel in hen was —— gearresteerde BESTALTBRIEF, door alle de overige Bondgenooten, *eenparig*, als een Reglement is aangenomen, zo lang uit derzelver respective Staets-Registers zulks niet met volkomen zekerheid uitgemaekt kan worden.

„ Misschien zal deze of geene oordeelkundige beoefenaar onzer Vaderlandsche Gedenkstukken, de nog bij mij, en anderen van meerder ervarenis, in dit vak, overgeblevene twijffelingen, uit den weg kunnen ruimen, indien zij, die in staet zijn, denzulken de behulpzaeme hand te bieden, zich, des verzogt, niet onttrekken."

Onderrichtingen, wegens het reizen over Land, langs den weg van Suez door Egypte, na Europa, benevens Dagverhaal eener reize uit Europa na Indie, door de groote Woestyne van Arabie. Door J. CAPPER, *Esq. Colonel in dienst van de Oostind. Maatsch. in Engeland.* Tentanda via est. *Naar den tweeden druk uit het Engelsch. Met Kaarten. Te Amsterdam by* J. Yntema, 1786. *Behalven de Voorrede en de Inleiding,* 231 *bladz. in gr. octavo.*

Ter gelegenheid dat zeker persoon van aanzien voor had, uit Indie, langs den weg van Suez, na Europa weder te keeren, schreef de Heer *Capper*, op deszelfs verzoek, een onderrigtenden Brief wegens die reisroute, welke hy vervolgens door de drukpers gemeen gemaakt heeft. In deezen Brief, geeft hy den Reiziger niet alleen het noo-

noodige verslag, van de te houdene coers, maar meldt hem tevens, wat hy, zo veiligheids- als gemakshalve, in agt hebbe te neemen; mitsgaders het merkwaardigste, dat langs de Roode Zee tot aan Suez, en van daar door Egypte tot aan Alexandrie, (om dan voorts na Europa over te steeken,) te bezigtigen is. De opgave van dit alles gaat vergezeld van verscheiden aanmerkingen, over het daaromtrent gelegene, de verschillende reiswegen, en etlyke byzonderheden, die het Volkscharacter, den Koophandel, als mede de Kunsten en Weetenschappen, betreffen; het welk den Schryver ook het oog doet vestigen, op den voormaaligen en tegenwoordigen toestand van Egypte; dat hem aanleiding geeft, om te beweeren, hoe 't zeer waarschynlyk zy, dat de bewooners van Indostan, vroeger dan de Egyptenaars, in veele Weetenschappen uitgemunt hebben, en dat de Egyptenaars een groot gedeelte hunner kundigheden, oorspronglyk, aan die van Indostan verschuldigd zyn. ——— Met de openbaare afgifte van deezen Brief, heeft de Heer *Capper* 'er bygevoegd, een Dagverhaal zyner reize uit Europa, over Basfora, na Indie. Te Livorno scheep gegaan zynde, en voorts koers gezet hebbende na de Syrische Kust, landde hy te Latichea (*); trok vervolgens na Aleppo; en doorreisde van daar de groote Woestyn van Arabie, 't welk hem te Basfora bragt, van waar hy vervolgens door een Vaartuig te Muskat of Maskate gebragt werd, en voorts na Bombay stevende. Van hier zeilde hy, langs de Malabaarsche Kust na Anjengo of Anjinga, en trok eindelyk te Land na Madras. —— Door dit bygevoegde Dagverhaal, dat, even als de eerstgemelde onderrigtende Brief, verscheide byzonderheden behelst, levert de Heer *Capper* een verslag, van twee verschillende reisrouten, van en na Indie, langs de Roode Zee over Suez, en door de Persiaansche Golf over Basfora; van welke men zig zou kunnen bedienen, om, spoediger dan ter Zee, over de Kaap de goede Hoop, brieven en berigten na en van Indie te zenden. Zulks aan te duiden, is het hoofdbedoelde van beide deeze Stukken; gelyk hy in zyne Voorrede en Inleiding te kennen geeft; in welken hy zyn ontwerp deswegen open legt; 't geen ons nog wat byzonde-

(*) By anderen Latikea ook Ladicia geheeten, oudtyds, Laodicea, en wel Laodicea aan de Zee.

derer, op het daarin voorgestelde, het oog doet vestigen.

De Heer *Capper*, by de eerste Uitgave deezer Stukken, zyn denkbeeld, wegens het openen eener gemeenschap met Indie, inzonderheid langs de Roode Zee, reeds voorgedraagen hebbende, geeft hier, in de Voorrede voor de tweede Uitgave, te kennen, hoe hy, door den jongst gevoerden Oorlog in Indie, en de gevolgen daarvan, zeer versterkt geworden is, in zyne gedagten, wegens derzelver noodzaaklykheid, om, door dien weg, spoediger berigten uit Engeland in Indie te kunnen brengen, en van daar te verkrygen: als mede, dat zommige zedert dien tyd zamenloopende omstandigheden dit zyn ontwerp belangryker maaken, en de mogelykheid van deszelfs uitvoering begunstigen. Hiertoe moest men van de Turken verlof vraagen, om Paketbooten de Roode Zee op te zenden, en 'er by de Egyptische Regeering op aan staan, om de vryheid te hebben, van met Renboden door het Land te trekken. In de tegenwoordige omstandigheden, verwagt hy hieromtrent niet veel tegenstribbeling, of 't zou moeten zyn van den Sherif van Mekka: dan deeze zou, naar zyne gedagten, vermoedelyk ook geen plaats hebben, wanneer de Sherif verstond, dat men in deezen geen Koophandel zogt te dryven, en zig alleen bepaalde, tot het zenden van Paketbooten met Brieven. Langs dien weg konden de Brieven, naar zyne berekening, overgebragt worden in zeventig dagen; en de kosten, die vereischt zouden worden, tot het oprichten en in standhouden van eene geregelde post, voor deeze Brieven, waren, zyns oordeels, gemaklyk te vinden. ——— Van dit onderwerp, geeft hy een nader verslag, in zyne Inleiding.

Voor de ontdekking van de vaart, rondom de Kaap de goede Hoop, was, zegt hy, de handelweg met Indie langs de Roode Zee de gebruikelykste; maar zins dien tyd, hebben de Europeaanen 'er van afgezien, en dezelve is thans alleen in de handen der Mahometaanen. Dezelven bedienen zig van den Noordwesten Wind. om van Suez na Gedda of Jedda, omtrent twee graaden bezuiden den Noorder Keerkring gelegen, met hunne Koopmanschappen te zeilen; en te gelyker tyd neemen zy, die uit de Indien of uit het Gelukkig Arabie komen, den regelmaatigen Zuidwesten Mouson waar, om hunne Koopmanschappen aldaar aan te voeren; neemende ieder voorts, naa het dryven van den Handel, den gunstigen keer des Winds waar, om weder te

ver-

vertrekken. Van deezen Handel, trekt de Sherif van Mekka, aan wien de regeering van Jedda eigenlyk behoort, zeer veel voordeel; en hy zelve ftaat dikwerf niet weinig af aan het Turkfche Hof, om deszelfs befcherming en hulp te genieten; dat hem, in 't Jaar 1774, wel te ftade kwam. De Gouverneur Generaal van Bengale, naamlyk, ondernam, diestyds, het oprichten van een Handel, regelrecht op *Suez*, zonder de goederen te Jedda te ontfchepen; dan de Sherif van Mekka wist dit te dwarsboomen, en bragt te wege, dat het Turkfche Hof den Christenen allen zodanigen Handel verbood. De Heer *Capper* toont de onregtmaatigheid van dit verbod, en der daarop gevolgde mishandelingen, aan; dan met dit alles wil hy wel toeftaan, dat het veelligt raadzaam zy van dien Handel op Suez af te zien; doch hier uit volgt, zyns oordeels, niet, dat men by 't Turkfche Hof niet zou mogen aanftaan, op de vryheid van met Paketbooten met Brieven van en na Suez te vaaren. Het belang voor de Oostindifche Maatfchappy, in 't fpoediger overkomen van berigten, doet hem hier op aandringen; en hy vleit zig te eerder met een goeden uitflag, om dat zulks geen betrekking heeft tot den handel, waarop het bovengemelde verbod eigenlyk flaat. Het zou 'er maar alleen op aankomen, om van het Turkfche Hof te verwerven een Firman, ter verklaaringe; ,, dat geene perfoonen, die ,, van de Turkfche Regeeringe afhangen, of met dezelve ,, verbonden zyn, eenigen onderdaan van Grootbrittanie ,, op zynen weg langs de Roode Zee, of door Egypten, ,, zullen beletten of hinderlyk zyn, mits dat hy niets by ,, zich hebbe dan papieren, en zodanige pakkaadje als men ,, onderftellen mag, dat reizigers op eene zo groote reis ,, noodig hebben." — Wat den gefchiktften tyd tot deeze reis betreft, volgens de opmerking van onzen Autheur, begint die vroeg in April, en dezelve eindigt in 't voorfte van Juny; gedurende dien tyd kan men, naar zyne berekening, de reis van Engeland, of Londen, tot Indie doen, op zyn hoogst in acht en zeventig (*), op het minfte in negen en vyftig, en dus in een middengetal, van 68½ dagen. Men mag, zegt hy, dus eenigermaate te vryer wat be-

(*) In de Vertaaling leezen wy 70 dagen; dan dit is een Schryffout. In 't Engelsch ftaat 78 dagen.

bepaald rekenen, „om dat een groot gedeelte deezer reize „ gedaan wordt tusschen de Keerkringen, alwaar de Win„ den en het weder zo regelmaatig zyn, als eenige na„ tuurlyke wenteling van tydperken zyn kan: en zelfs in „ de Middellandsche Zee, waar alleen de Winden veran„ derlyk zyn, heeft men nooit bespeurd, dat zy, in den „ Zomer, lang achter een blaazen, tusschen het Zuiden „ en het Oosten, het eenige vierde deel van het Compas, „ dat ongunstig is voor de Schepen, die, uit de Havens „ van Frankryk of Italie, na de Levant moeten zeilen." ——— Aan dit verslag van den geschiktsten tyd, tot het doen deezer reize, hegt de Heer *Capper* wyders nog eenige algemeene onderrigtingen ten behoeve der reizigers, vooral van dezulken, die niet in staat, of juist niet genegen zyn, om veele vermoeinissen uit te staan.

Onze Autheur beantwoordt verder nog eene bedenking, nopens het nadeel dat de Indische Handel over de Kaap de Goede Hoop zou kunnen lyden, indien de reisroute over Suez en door Egypte, in 't vervolg van tyd, eens regelmaatig en bestendig mogte worden: welke bedenking, zyns oordeels, van niet veel gewigt is, en althans niet tot bezwaar van zyn beoogde plan kan strekken. Het zelve, naamlyk, heeft geen uitzigt op het dryven van den Handel langs dien weg; maar bedoelt alleen, by het Turksche Hof te verkrygen, een vryen doortogt voor de Renboden door Egypten, en 't af- en aanzenden van Paketbooten, van en na Suez, onder de voorgemelde bepaalingen.

Laatstlyk maakt hy met een kort woord ook gewag, van de reisroute na Indie over Basfora, welke hy in het opgenoemde Dagverhaal beschreeven heeft. Dezelve is, naar luid van dat Dagverhaal, vermoeiend en niet zonder gevaar; weshalve men zelden die reis, uit verkiezing of nieuwsgierigheid, zal onderneemen: dan, daar 't egter gebeuren kan, dat 'er dringende redenen zyn om dien weg in te slaan, zo heeft hy geoordeeld verpligt te zyn, desaangaande de noodige onderrichtingen mede te deelen. Volgens het verslag, dat hy van deeze zyne reis geeft, volbragt hy dezelve, van Livorno tot Bombay, in vier Maanden en tien dagen; doch in gunstiger omstandigheden, en op geregelder schikkingen, zou men, zegt hy, die reis kunnen doen in drie Maanden of negentig Dagen.

„ Wy zullen, zegt hy ten besluite, dan in staat zyn, om,

om, langs verschillende wegen, over de Kaap de Goede Hoop, over Suez, en over Basfora, Brieven en berichten na en van Indie te zenden. Maar wanneer wy van éénen van allen zyn uitgesloten, zal 'er in elk Jaar eene angstige tusschenruimte van eenige Maanden zyn, geduurende welke wy van weerskanten onkundig zullen zyn, van het geen 'er in de onderscheiden gewesten gebeurt. Het beste jaargetyde om Engeland te verlaaten, om over de Kaap de Goede Hoop na Indie te reizen, begint in November en eindigt in April: dat, om over Suez te gaan, begint in April en eindigt in het midden van Juny: de reis over Basfora zal de beste zyn, geduurende de overige deelen des Jaars. Het vastslellen van eene bestendige opvolging van berigten, bykans even regelmaatig als onze posten t'huis, zou zeer geringe, indien eenige, onkosten vereischen; zoude algemeen genoegen geeven aan allen, die eenig belang hebben in de Indische zaaken; en, ter zelfder tyd, ontelbaare voordeelen aanbrengen, zo wel aan de Regeeringe als aan de O. I. Maatschappy." —— Het komt den Heer *Capper*, zo als hy zig met het afloopen zyner Voorrede uitdrukt, voor, dat de Regeering der O. I. Maatschappy 'er zeer veel by zou winnen, indien er eene Acte van het Parlement gemaakt werd, om eene post voor de Oostindische Brieven op te rigten: en dat men wel byzondere persoonen zou kunnen vinden, die het noodige geld vooraf zouden willen schieten, en, met één woord, alle de kosten goed maaken, onder voorwaarde, dat men hun toelaate eene redelyke vragt voor de Brieven te ontvangen. —— Twee *Kaarten*, de eerste een *Schets van Egypten, en de onderscheiden Wegen, zo oude als hedendaagsche, van de Roode Zee na de Middelandsche;* en de tweede, een *Schets van den Weg dwars door de groote Woestyne van Arabie, van Latichea over Aleppo na Basfora*, strekken zeer tot beter begrip deezer Reize.

Gedenkschriften van den Marquis de Pombal, Staatssecretaris en eerste Minister van den Koning van Portugal, Joseph I. Vierde deel. Te Amsterdam, by D. Schuurman, 1786. 336 *bladz. in gr. octavo.*

Dit vierde en laatste deel deezer Gedenkschriften vertoont ons den Marquis DE POMBAL in de laatste tooneelen van zyn leven, in zyne vernedering en val. De gebeurtenissen, die de voorige deelen (*) opleverden, hebben een aandoenlyk hart menigmaal doen zugten, de geene, welke thans volgen, zullen, verdienen niet minder de aandacht van den leezer, en zyn veel troostryker, daar wy ons genaderd zien tot dat tydstip, waarin men eindelyk begonnen heeft de bloedige wonden, aan de gerechtigheid en menschelykheid, door ongerechtigheid en dwingelandy veroorzaakt, te geneezen. ——— Wy zullen van deeze gebeurtenissen eene korte schets trachten te geeven, en ten besluite ons oordeel over het geheele werk opgeeven.

Zodra de Koning, die zich geheel en al door de Pombal liet leiden, overleeden was, veranderde alles van gedaante: Zyne dochter, die hem opvolgde, was door den geest van weldaadigheid, rechtvaardigheid en menschlievendheid, die haar karakteriseerde, zeer genegen om den laatsten wil en raadgeevingen van haaren stervenden Vader naauwkeurig op te volgen. Zy begon haare regeering met het slaaken van de banden der Staatsgevangenen. Op het zien van deeze vermaarde ongelukkigen, zo lange aan aller oog onttrokken, kon het volk zyne verontwaardiging niet verbergen, en verzogt wraak tegen den bewerker van zo veele onrechtvaardigheden en wreedheden. In 't byzonder wekte de jonge Marquis van *Gouvea* de ontroering en het mededogen der menigte op. Hy was de eenige spruit van eenen doorluchtigen stam, opgesloten zedert zyne tederste Kindsheid, in eene yslyke gevangenis om de gewaande misdaad van zynen Vader; een misdaad, waarvan hy geen kennis had, en waaraan zyne ouderdom zelve hem onvermogend maakte, om eenig deel te neemen. Hy had den tyd van agttien jaaren doorgebragt, beroofd van alle hulp, van alle menschelyke samenleving, en deeze geruime tusschentyd had bykans geen spoor meer van zyne eerste opvoeding in zyne ziel overgelaaten. ——— Het getal der ongelukkigen, op deezen dag ontslagen, bedroeg ten naasten by vyfhonderd perzoonen, doch werd wel ras tot achthonderd vergroot, die het afgryzen des volks vermeerderde tegen hunnen barbaarschen vervolger, terwyl deeze, uit vreeze van zommigen

(*) Zie *Alg. Vader. Lett.* VI de D. bl. 474. en VII. de D. bl. 516.

gen van hen op zynen weg te ontmoeten, en uit ſpyt en ſchaamte, welke hem dit haatelyk ſchouwſpel verwekte, niet meer in het publiek durfde verſchynen. Hy was woedend van zo veele doorluchtige ſlachtoffers van zyn haat of argwaan zyne wraakgierigheid te zien ontſnappen, en hy werd het nog meer, toen zestig Jeſuiten, die hy als zyne doodelyke vyanden aanmerkte, en aan welke hy met genoegzaame waarſchynlykheid het voorneemen kon toeſchryven van zich te zullen wreeken, door de goedertierenheid van de Koningin hunne vryheid kreegen. Hy had dus, niettegenſtaande de begeerte om te heerſchen, van welke hy meer dan ooit verſlonden wierd, gaarne alle zyne ambten nederlegd; doch de Koningin wilde, dat hy nog eenigen tyd zyne verrigtingen zoude volbrengen, en dagelyks in het Paleis komen, om haare orders te ontfangen, en tot ſchande te ſtrekken van een hof, waarvan hy eertyds de afgod geſcheenen had.

Nadat de Koningin de gerechtshoven hun oud gezag wedergegeeven, en de zaaken weder in dien ſtaat herſteld had, in welken zy geweest waren vóór het misbruik dat de Pombal gemaakt had van de onbepaalde magt, welke de Koning, haar Vader, hem had toebetrouwd, begon zy deezen Minister thans van alle magt, die hy zulk een langen tyd genoten had, beroofd, de algemeene opzienders plaats der Finantiën af te nemen. —— Alle deeze voorwerpen van misnoegen, vermeerderden den ſpyt van de Pombal, die niet alleen gehaat van het gemeen, dat altyd buitenſpoorig is in zyne ondernemingen, maar zelfs van alle ordens van ſtaat, van Grooten, Edelen en Geestelyken verfoeid, ſlegts op hulpmiddelen bedagt was om op de fatſoenlykſte wyze zich van Lisſabon te verwyderen, en eene veilige ſchuilplaats te zoeken. Diensvolgens verzogt hy aan de Koningin verlof, om zich naar zyn landgoed Pombal te mogen begeeven, en daar in rust zyne dagen te mogen eindigen, verre afgezonderd van het gewoel en beſlommering van ſtaatszaaken; welk verlof hem ogenbliklyk vergund zynde, maakte hy zich vaardig tot zyn vertrek, en verliet twee dagen daarna Lisſabon, met zyne gemalin en familie, terwyl de Koningin hem haare gewoone lyfwacht vergunde, om hem geduurende zyne reize te verzellen en te beſchermen, tegen de beſpottingen en mishandelingen van het gemeen, dat, verbitterd van te zien dat zyn perſoon hunne wraakzucht ontſnapte, hun Schaaverhaal op zyn hotel in 't werk zochten te ſtellen. ——— Aldus beroofd van alle uitmuntende eertitels, welke meer dan twintig jaaren lang het oog van geheel Europa op hem hadden doen werpen, en voortaan tot den ſtaat van een vergeeten burger gebragt, ſcheen het, dat hy, even als zo veele andere vermogende Ministers, die voor het einde van hun loopbaan afgedankt zyn, niets meer te wagten had van den roem, en dat zyn naam begraven zou blyven in den duisteren

hoek,

hoek, welken hy voor zich had verkozen. — Geslingerd door het noodlot, buiten dien algemeenen weg, heeft hy tot aan zyn einde dit zonderling voorrecht genoten, en zyne vermaardheid heeft hem tot aan zyn verblyf gevolgd.

Weldra had hy in zyn schuilplaats het verdriet te verneemen, dat de Koningin de menigvuldige bedieningen, welke zyne heershzucht in hem alleen vereenigd hadde, onder zyne mededingers had uitgedeeld, en de eerste ambten van het ryk vervulde door keuzen die weinig overeenkomst hadden, met de oude vooruitzichten, en wezenlyke gevoelens van CARVALHO. (*) De pragtige gedenkpenning van deezen Minister aan het voetstuk van de beeldzuil des overleden Konings geplaatst, wierd op bevel van de Koningin weggenomen, het welk een nieuw onderwerp was van zegepraal voor de talryke vyanden van Carvalho. —— De nieuwe eerbewyzingen en nieuwe inkomsten door de Koningin vergund, aan verscheidene leden van den Adel, door den Minister vervolgd, wiens jaloezy hen van het hof verwyderd, en in eene gedurige vernedering gehouden had, veroorzaakten hem een geweldig hartzeer, het geen nog vermeerderd wierd, door het bericht van het inneemen van het Eiland St. Catharina en van de Colonie van St. Sacrament, en den algemeenen opstand welken dit nieuws tegen hem, aan wiens slinksche en strafschuldige oogmerken men dit verlies toeschreef, verwekt hadde. In eene diepe droefheid gedompeld, ten prooije van zyne welgegronde vrees, verscheurd door de knagingen van zyn geweeten, tragtte hy te vergeefs gerust van gemoed te zyn. Zyne redenen ontdekten weldra de verwarring van zynen geest, en ontroering van zyne Ziel. Hy zogt in den schoot van den Godsdienst de vertroostingen, welke hy niet meer by de waereld kon hoopen; doch de nieuwigheden, welke hy geduurig van het hof ontfing, lieten hem niet veel rust en tyd overig. —— Zeer gevoelig werd hy ondertusschen aangedaan, door 't uitgeeven van twee Decreeten, welke den Marquis D'ALORNA en de drie gebroeders van den overleden Marquis de TAVORA, die door Carvalho in hegtenis genomen waren, om dezelfde reden waarom deeze ongelukkige Familie de straf heeft moeten ondergaan, voor onschuldig verklaaren, en hen weder in alle hunne goederen, bezittingen, eer en waardigheden herstelden; terwyl de vleijende kentekenen van achting en eerbied door de Koningin betoond, aan den oudsten mededinger van Carvalho, ANTONIUS FREIRE D'ANDRADA D'ENSERRABODES, en de volkomene rechtvaardiging en herstelling van den Bisschop van Colmbria, die beiden op de wreedste wyze door hem vervolgd waren, de grootste vernedering was, die hy tot nog toe had uitgestaan.

Ter-

(*) Men herinnere zich, dat dit de eigenlyke naam van den Marquis *de Pombal* was.

Terwyl de Koningin zich met zo veel yver en moeite toeleide, om de onrechtvaardigheden van het voorgaande Ministerie te herstellen, en haare Onderdaanen zulke doordringende blyken van haare goedheid vertoonde, verwyderde zy in tegendeel eenigen der voornaamste lievelingen van den Marquis de Pombal uit haaren dienst, die, met zynen geest bezield, zyne grondbeginzelen ingezogen hadden, en thans tot die uitmuntende posten, waartoe de gunst van den Minister hen verheven had, onwaardig geoordeeld wierden. Ook stelde zy Magistraatspersoonen aan, om de klagten van de Onderdaanen te ontvangen, tegen den Marquis de Pombal, welke openlyk een lyst maakten van persoonen, die deeze Minister had doen sterven, in gevangenis zetten, of naar de Coloniën in ballingschap verzenden. Het getal van deeze slagtoffers bedroeg 9640 persoonen, van welke naauwlyks 800 persoonen hun ongeluk overleefd hadden, en onder welken men 3970 persoonen telde, die men geen misdaad kon verwyten. Het verlof door de Koningin aan alle Onderdaanen vergund, om hunne bezwaaren tegen den Minister in te brengen, stelde alle zyne hatelyke Monopoliën, onrechtvaardige aanmatigingen en knevelaryen in een helder daglicht. Binnen weinig tyds ontving zyn Agent order, om aan de Fabrikeurs in zyde Stoffen, 20,000 Crusaden, 150,000 aan de Directeurs van de Kanalen, en bykans ook zo veel aan de Paters van St. Philippus te betaalen, welke sommen Carvalho, onder verscheidene voorwendsels, ter leen had weeten te krygen, met oogmerk om ze nooit weder te geeven. ——— Deeze byzondere teruggaven werden welhaast gevolgd van een som van 250,000 Crusaden, die hy aan den Staat schuldig was. Men had eene kas van belastingen, inzonderheid tot wederopbouwing der openbaare Gebouwen geschikt. Pombal, welke daarvan de Opziender was, had die som te rug gehouden of verduisterd, en die besteed, om, op zyn naam, verscheiden Huizen te bouwen, waarvan hy de Eigendommen en Grondbrieven bewaarde.

Onder verscheidene in 't openbaar uitgegeeven Geschriften, op dien tyd, tegen den Marquis de Pombal, en waardoor die Minister zich het meest beledigd gevoelde, was eene Memorie, ten voordeele van Francois Joseph Caldeira Galbardo Mandanha. Deeze door de Pombal gebannen in een der verafgelegenste Volkplantingen van de Portugeesche heerschappy, doch thands in zyn Vaderland met andere Banlingen te rug geroepen, wilde zich aankanten tegen de in bezitneming der hem toebehorende Landeryen, waarvan de Pombal zich zelve Meester gemaakt had, geduurende zyne afweezigheid. De Advocaat, belast om zyne Memorie in orde te brengen, in plaatse van zich tot de zaak in quæstie zelve te bepaalen, voer geweldig uit tegen den persoon en de bestiering van de Pombal. Dit was eene zwaare en te onregt bygebragte belediging, waarvoor Carvalho buiten

ten twyfel geregtelyk eene voldoening konde eisschen. Dees liet door een zyner Advocaaten een Memorie opstellen, waartoe hy zelfs de Stoffe leverde, en welke eene Verdeediging en Lofreden van zyne bestiering behelsde, benevens eene vernieuwde beschuldiging der persoonen, welke haare Majesteit reeds voor onschuldig verklaard had. Dit verbitterde dermaate de Koninginne, dat zy niet alleen de Origineelen der Memoriën liet verbranden, en hunne Onderdaanen by herhaalde Edicten verbood om 'er eene Copy van te bewaaren, met bevel om dezelve aan de Griffie ter hand te stellen, maar ook de Pombal op zyn Landgoed eene gerechtelyke ondervraaging liet doen om zekere daaden op te helderen, welke hy in zyne Memorie aangehaald had. Van dit onderzoek egter, dat door eene tusschenkomende zwaare ziekte van den Minister wierd afgebroken, en van September 1779 tot January 1780 wierd voortgezet, is nooit iets met zekerheid uitgelekt. Zonderling is het, dat, agt dagen voor het vertrek der Commissarisfen, de Marquis de Pombal hun zou gezegd hebben, dat het hem leed deedt van wegens de moeite, welke hy hen zedert zo langen tyd veroorzaakt had; maar dat die op zyn einde liep, en dat zy binnen acht dagen weder te rug zouden geroepen worden; welke voorzegginge door de uitkomst bevestigd is geworden, en eene breedvoerige stoffe tot gissingen voor de staatkundigen kan veroorzaaken.

Dan de laatste en verschriklykste slag, welke men den Marquis de Pombal toegebragt heeft, was het Edict van de Koninginne, waarby zy beveelde, dat het Proces van den Hertog van Aveiro en andere Heeren, die ter dood gebragt waren, zou herzien worden door de rechters uit de eerste gerechtshoven van het Ryk verkozen. Dit ogenblik oordeelden de Jesuiten tevens zeer gunstig voor hun te zyn, om zich te ontlasten en te zuiveren van de beschuldigingen tegen hen ingebragt. Zy wisten den Koning Don Pedro, die de geestelyken altoos bemind had, op hunne hand te krygen, en stelden aan de Koningin een Memorie ter hand, behelzende dertien Artikelen, op welke haare Majesteit verzogt wierd den Marquis de Pombal te doen ondervraagen.

De zittingen der Commissarisfen ter revisie van de ter dood gebragte Heeren waren in den beginne zeer menigvuldig en langduurig, maar deeze eerst drift begon wel schielyk te bedaaren. Eenige van de Rechters wierden ziek, en stelden anderen in de noodzaaklykheid van hunne vergaderingen op te schorten; terwyl 'er nog verscheidene andere redenen bykwamen om een vonnis te vertraagen, 't welk door de Natie en door geheel Europa met even veel ongeduld verwagt wierd, tot dat eindelyk de Koninginne, vast besloten hebbende, om eene zaak af te maaken, welke zy met reden aanmerkte als een der gewigtigste van haare regeering, en vermoeid van de beletzelen, welke

ke het vonnis scheenen te vertraagen, eensklaps haare stellige orders liet afvaardigen tot eene spoedige byeenroeping der Commissarissen. Dan, welke naarstigheid men ook aanwendde, had men veel moeite om alle de rechters byeen te versamelen, en het was reeds nacht, wanneer zy ten hove aankwamen. Zy werden aan haar Majesteit gepresenteerd, welke hen haare meening te kennen gaf. Diensvolgens vergaderden zy op dat ogenblik; en, na alvorens alle stukken van het Proces geleezen en verscheiden tegenwerpingen gemaakt te hebben, welke de zittinge tot aan vier uuren des morgens deeden duuren, eindigden zy *met alle persoonen voor onschuldig te verklaaren, zo wel de dooden als leevenden, welke of ter dood gebragt, of in de gevangenis gebragt waren, op den datum van het Vonnis van den 12 January* 1759. Schoon de Koningin dit vonnis tot na het Paasch Feest wilde geheim houden, was de yver te algemeen, de nieuwsgierigheid te groot, en te veele persoonen hadden 'er belang by, dan dat het langen tyd zou duuren. Men wist wel dra, waaraan men zich moest houden, en de Natie verheugde zich eindelyk die schandvlek uitgewischt te zien, waar mede een bloeddorstige en willekeurige Minister den naam der Portugeesche Natie bezwalkt hadde. Ondertusschen, op het ogenblik als men zulks het minst verwachtte, vernam men met veel hartzeer dat de zaak op nieuw was opgeschort, terwyl de uitspraak aangaande het lot, welke de wreede bewerker van zo veele onrechtvaardigheden en kwellingen verdiende, mede onbeslist bleef, tot dat eindelyk de Koninginne by een Decreet, gedagteekend den 16 Augustus 1781, volgens het eenpaarig advys der Rechteren, die zy met dit onderzoek belast hadde, verklaarde, *dat de Marquis de Pombal misdaadig was, en waardig om voorbeeldelyk gestraft te worden.* Maar dat zy, uit hoofde van zyn ouderdom en ongesteldheden, veeleer haare goedertierenheid als gerechtigheid geraadpleegd hebbende, hem wel de genade wilde bewyzen, om hem van de lyfstraffe te ontslaan en zich te vrede te stellen met hem twintig mylen ver van het hof in ballingschap te verzenden, —— Zedert deeze zyne veroordeeling en ballingschap, die hem in den ouderdom van 82 jaaren te beurt viel tot aan zynen dood, op den 5den May 1782, die in de daad het einde van zynen loopbaan gekenmerkt heeft, is 'er geene gebeurtenis, waardig om aangeteekend te worden, voorgevallen. Zyne Familie heeft de oneer van zyne laatste jaaren, door de pragt van zyne lykstaatsie zoeken uit te wisschen, en daar toe, zo men zegt, twaalf duizend crusaden te koste gelegd, schoon zulk een pragt, ten aanzien van een banling voor Pombals talryke vyanden, minder een daad van Kinderlyken eerbied dan eene bespotting scheen, die men der Natie en de wetten aandeed.

Zie daar een kort begrip van de voornaamste gebeurtenissen der laatste jaaren van den Marquis de Pombal in zyne vero-

nedering en val, zo als zy ons in dit vierde deel breedvoeriger worden opgegeeven. Wy kunnen echter niet ontveinzen, dat, schoon wy, over het geheel genomen, de geloofwaardigheid deezer gedenkschriften juist niet in twyffel trekken, wy echter meer en meer bevestigd worden in het vermoeden, dat reeds by het leezen van het voorige deel eeniger maate by ons ontstaan was, of niet wel de Schryver uit een al te groote zucht voor de geestelyken, in 't byzonder voor de Jesuiten, den Marquis de Pombal met een al te partydig oog beschouwd en beöordeeld heeft, daar het bekend is, dat deeze Staatsminister de vernietiging van de orde der Jesuiten, niet alleen het eerst ondernomen, maar zelfs met eenen onbezweeken yver en onbuigzaame standvastigheid volvoerd heeft. Zonder ons te laaten voorinneemen door de buitenspoorige lofspraaken, die sommigen aan den Marquis de Pombal verspild hebben, of bezield te zyn met eenige haat tegen de Jesuiten; komt het ons uit het gantsche beloop der gebeurtenissen voor, dat de Marquis de Pombal een verlicht en werkzaam Staatsminister van uitmuntende bekwaamheden geweest is, die verre verheven was boven de bekrompen en bygelovige begrippen van zyne landgenooten, doch die tevens, alles aan zyne grootheid opofferende, de wetten van menschelykheid en rechtvaardigheid dikwils verkrachtte ten opzichte van de zulken, die zyne heerschzuchtige oogmerken in den weg stonden; en zyn geheele staatsbestier strekt tot een levendig voorbeeld, hoe gevaarlyk zelfs de kundigste en verlichtste menschen voor de Maatschappy kunnen worden, wanneer zy, met eene onbepaalde magt bekleed, aan niemand dan aan zich zelven, rekenschap van hunne daaden waanen verschuldigd te zyn.

Proeve van Poëtische Brieven door ABRAHAM VEREUL. *Te Gouda, by* W. Verblaauw, 1786. *in gr. 8vo.* 27 *bladz.*

Karel aan *Fredrik* (getrokken uit de *Ferdinand* en *Constantia* van den Heer *Feyth*); *Jean Callas* (*Calas* is de gewoone spelling van den naam) uit zyne gevangenis aan zyn' Zoon; *Margaretha* van *Henegouwen* aan haar' Zoon; *Melanie aan Morwal* (getrokken uit het bekende treurspel *Melanie* of de Rampzalige Kloosterdwang) en de *Graaf Lamoraal van Egmond aan Willem de Iste*, zyn de Brieven in dit bundeltje vervat. De Auteur bericht ons in zyn Voorbericht, dat hy den ouderdom van zestien jaaren bereikt heeft, en verzoekt het algemeen, by de ontdekking van gebreken, op dezelven te zien. Wy zouden hier op kunnen aanmerken, dat wy niet gelooven, dat iemand hem tot het gemeenmaaken dezer Proeve genoodzaakt heeft, en dat dus het Publiek alleen met zyn kunstwerk, en niet met zyne jaaren, te stellen heeft; doch wy hebben, dit zyn verzoek in acht neemende, zyne Proeve ver van verwerpelyk gevonden. Op veele plaatzen komen ons schoone gedachten voor, en het geheele stukje kentekent eene levendige Verbeeldingskragt. Deeze behoorlyk beteugeld, en eene grootere kieschheid in acht genomen wordende, hebben wy gegronde hoop, dat, in vervolg van tyd, het dichtvermogen van deezen Jongeling tot eer der Vaderlandsche Letterkunde strekken zal.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over Jesaia LIII, LIV *en* LV. *door* O. J. NAHUIS, *laatst Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Gesch. op 's Lands Hooge Schoole, en Predikant te Leyden. Uitgegeeven door* J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Athenæum Illustre en Predikant te Amsterdam. Derde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1785. *In gr. octavo*, 412 *bladz.*

By de beschouwing der twee voorige Deelen dezer oordeelkundige en wel doorwerkte verklaring, van dit aenmerklyke gedeelte der Godspraken van Jesaïa, deelden wy den Lezer mede des Hoogleeraers gedachten over den inhoud en het beloop van het LIIIste en LIVste Hoofdstuk; (*) dus zal het niet oneigen zyn, dat wy ons, met de melding van dit derde Deel, bepalen, om insgelyks 's Mans denkbeelden, wegens het voorgestelde in het LVste Hoofdstuk, by te brengen.

Het zelve behelst, in 't algemeen, „ eene allerlieflijkste „ en uitgebreide uitnodiging tot de omhelzing en genie„ting van het heil en de heerlijke voorregten, in het „ LIVste Hoofdstuk vertoond; ondersteund met gewigtige „ drangredenen en aanmoedigende verzekeringen, dat deze „ roeping niet vergeefsch geschieden zou." Wy vinden „ hierin, zegt de Hoogleeraer,

„ Eene zeer uitlokkende en uitgebreide uitnodiging om deel te nemen in het te weeg gebragte heil, met de aandringende beweegredenen en gronden, vermanender wijze voorgedragen, vs. 1—3.

„ Hierop word de grond van de roeping der Heidenen nader getoond, met eene nadrukkelijke vingerwijzing, in 't 4de vers.

„ Ingevolge hiervan moesten dan ook die volken geroepen worden, vs. 5.

„ En

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 150 en 237.

„ En wat was 't dat hun ten dien einde moest toegeroepen worden? Dit volgt 'er onmiddelijk in 't 6de en 7de vers.

„ Dit mogt vreemd voorkomen, naar de heerschende begrippen van 't oude Gods-volk, en den waan van hunne voorregten boven de Heidenen in dien tyd; dan 't zou den Heere niet te wonderlijk zijn, volgends het 8ste en 9de vers.

„ God zou de middelen daartoe voorzeker vrugtbaar maken, volgends vs. 10, 11.

„ Ja, Hij zou de pogingen der genen, die Gods Koningrijk tot de Heidenen zouden uitbreiden, voorspoedig maken, en alles bekroonen met de heerlijkste uitkomst, vs. 12, 13."

Naer dit beloop brengt onze geagte Uitlegger den inhoud van dit Capittel, gevoeglyk tot drie hoofdzaken.

„ I. *Voor eerst*, Eene uitgebreide en uitlokkende *nodiging*, tot de omhelzing en genieting van het te weeg gebragte heil; aangebonden met zielinnemende *beweegredenen*, en versterkt door de gewigtigste *gronden*, vs. 1—3. waarin we onderscheidenlyk op te merken hebben

„ A. De vriendelijke en uitgebreide *nodiging*, vs. 1.

„ B. Den *aandrang* dezer nodiging door overredende en zielinnemende drangredenen, met invlegting van herhaalde vermaningen, om op die nodigende stemme agt te geven, vs. 2 en 3a; welke aandrang ontleend wordt

„ 1. Aan den eenen kant, van de nietigheid en dwaasheid hunner handelingen, tot hier toe gehouden, waardoor zij langs eenen anderen en verkeerden weg hun heil zogten, vs. 2a.

„ Aan den anderen kant, van de zielverlustigende verkwikking en het ware leven des Geests, 't welk zij daartegen bij de opvolging der voorgestelde nodiging vinden zouden, vs. 2b en 3a.

„ C. Den *grond*, waarop de toebrenging van dat heil, en de uitnodiging tot het zelve steunde, vs. 3b.

„ II. Hierop volgt, *ten tweede*, eene verdere uitbreiding van die nodiging ook tot de Heidenen, door een vertoog van den grond en de wijze van de roeping der Heidenen, met een zakelijk voorstel van den inhoud dier roeping zelve, vs. 4—7: waarin ons voorgedragen wordt.

„ A. De *grond* dezer roeping, vs. 4.

„ B. De *wyze* derzelve, vs. 5.

„ C. En de voornaame *inhoud* dier roeping, vs. 6 en 7."

No.

Nopens de verschillende denkbeelden der Uitleggeren, wegens de Persoonen die vs. 5 aengesproken, en vs. 6 en 7 sprekende ingevoerd worden, toont de Hoogleeraer, dat men hier, op goeden grond, te denken hebbe, op de eerste Christen-Kerk uit de Jooden; uit welker midden de gezanten des vredes uitgezonden zouden worden, om het Euangelie uit te breiden over de gansche aerde, zelfs onder de afgelegenste volkeren, welken zy te vooren niet gekend hadden; dien dan de woorden vs. 6 en 7 in den mond gelegd worden. „ Men heeft dan, zegt hy, dit „ 6de en 7de vers aan te merken als eene verklaring of „ nadere uitbreiding van 't eerste lid van 't onmiddelijk „ voorgaande vers, en daar onder te verstaan het woord „ *zeggende*, of *gij zult zeggen*, het welk menigmaal in „ den stijl der H. S. uitgelaten en stilzwijgend in 't be„ loop der rede verstaan wordt. Men zie, uit ontelbare „ voorbeelden, slegts deze die ons voorkomen. Ps. II. „ vs. 2 en 3. CXXXII. 13. Klaagl. II. 15. en Jerem. „ XLIX 4, 14. vooral Cap. LI. 51. daar de woorden „ *zeggende*, *om te zeggen*, *gij mogt zeggen*, door onze „ Overzetters uitdrukkelijk worden ingevuld; zoo ook hier, „ *Gij zult een volk roepen 't welk gij niet kendet*, —— „ [*zeggende*:] *Zoekt den Heere terwijl Hij te vinden is*, „ *roept Hem aan terwijl Hij nabij is* enz." —— Wyders behelst dit Hoofdstuk nog

„ III. *Ten derde*: Eene nadruklijke bevestiging, *zoo* van de gewisse zekerheid, als van de gezegende uitwerkselen en gelukkigen voortgang dezer roeping, in 't overige, van 't 8ste tot het 13de vers. Hierin doet zich aan ons op, eene onderschepping van twee bedenkingen der Jooden, dien deze roeping der Heidenen tot gelijke voorregten met hun vreemd zou voorkomen, 't welk hen ligtlijk zou doen aarzelen in de getrouwe uitvoering van hunnen last aan de Heidenen. Men mogt denken: wat betrekking hebben de Heidenen op onze voorregten? en wat vrugt zal onze prediking doen op het hart dier onbesnedene, en van ons zoo zeer vervreemde volkeren?

„ A. Ten opzigt nu van de eerste bedenking, brengt de Heere hen onder 't oog, dat zijne gedagten en wegen niet zijn als de hunne; maar hemelhoog boven dezelve verheven, vs. 8 en 9. Laat u, zegt God, door uwe bedenkingen niet ophouden; wat zoudt gij deze dingen bij u zelven overleggen, en u door dezelve laten ophouden? Neen, bedenk mijne gedagten zijn niet ulieder gedagten:

het mag u vreemd voorkomen, en wonderlijk zijn in uwe oogen; maar het is voor mij niet te wonderlijk, want mijne gedagten zijn niet ulieder gedagten, en uwe wegen zijn niet mijne wegen.

„ B. En wat de tweede bedenking betreft; waartoe het dienen zou, wat vrugt zij tog onder de Heidenen zouden kunnen doen, deze ontneemt de Heere hun op de kragtigste wijze in de vier overige verzen.

„ 1. Hij verzekert hen van eene *gewisse* vrugt; het woord, 't welk zij in zijnen Naam tot de Heidenen moesten uitbrengen, zou zoo min vrugteloos zijn als de regen en sneeuw die op de aarde valt, volgens vs. 10 en 11. Hierom moesten zy dan niet aarzelen noch vertragen; te minder, om dat het woord niet alleen gewisselijk, maar ook

„ Op eene alleruitmuntendste wijze vrugt zou voordbrengen: want zij zouden daarin *allervoorspoedigst* voordgaan, en hunnen arbeid bekroond zien, met de zigtbaarste en uitstekendste blijken van Gods genade, tot een duurzamen roem en heerlijkheid van 's Heeren naam deswegen, vs. 12 en 13."

By deze Leerredenen over dit Prophetisch Woord, is ook nog gevoegd ene Leerreden over Col. I. 27, welke de Hoogleeraer daerop heeft laten volgen, als geschikt om zyne Toehoorders te doen opmerken, het heil dat ook ons, in de vervulling dier Godspraken, aengeboden word, het welk ons ten krachtigste moet noopen tot ene ernstige overweging onzer duure verplichtingen tot geloof, dankbaarheid en verheerlyking van den Naam des Heeren.

Vyfde Brief van PHILADELPHUS; *zynde een antwoord aan* INGENUUS ALETHOPHILUS, *ter beöordeeling van de Verhandeling van den Wel-Eerw. Heer* SCHUTTE, *over Gods Testament en Verbond, onder de nieuwe Huishouding. Alom te bekomen. In gr. octavo* 224 *bladz.*

Op de aenmoedigende uitnoodiging van *Ingenuus Alethophilus* (*), heeft *Philadelphus* anderwerf de pen opgevat, en een vyfden Brief geschreven; strekkende, in de eerste plaetze, ter bevestiginge van zyn, in de vier voorgaende Brieven, beweerd, gevoelen over de Leer des Gena-

(*) Zie boven bl. 195.

genadeverbonds, door ene wederlegging der stellingen van den Eerw. *Schutte* over de Verbonden; en vervolgens ter nadere ontvouwing zyner gedachten, wegens den aert, de natuur en 't oogmerk van 't Heilig Avondmael. Het doorbladeren van dezen Brief heeft ons, nog meer dan de voorige Brieven, *Philadelphus* doen beschouwen als een Man van kunde in de strydvoerende Godgeleerdheid; daer hy zich zo bepaeld aen zyn onderwerp houd, en zyne bygebragte redenen met zulk een welwikkend oordeel voordraegt, dat hy in dit Geschil, over de Leer der Verbonden met de gevolgen, by een ieder, die in dit Geschil betrokken is, de hoogste opmerking verdiene.

Uit hoofde van het opgemelde tweeledige bedoelde, is ook de Brief tweeledig; en 't eerste gedeelte bepaelt zich tot het beantwoorden van twee Vragen. *Vinden we in den Bybel van een Testament Gods gesproken? En welk is het Bybelsch denkbeeld van Gods Verbond?* ——— De eerste vraeg word ontkennend beantwoord, met wederlegging der redenen, door den Eerw. *Schutte* daervoor bygebragt: tevens toont *Philadelphus* aen, dat de woorden *Testament* en *Verbond*, in de Formulieren, gebruikt worden als wisselwoorden, die ene verbondsmatige betekenis hebben, zo dat het Testament, (het welk de Eerw. *Schutte* beschouwt als onderscheiden van het *Verbond*,) ook in die schriften niets anders zyn dan het *Verbond*. ——— By het beantwoorden der tweede Vrage, beroept hy zich op het geen hy ter stavinge van zyn gevoelen in zyne voorige Brieven aangevoerd heeft; en verledigt zich voorts ter overweginge der gedachten en redeneringen van den Eerw. *Schutte* over dit onderwerp. Volgens *Philadelphus* zou 'er geen ander Genadeverbond in den Bybel bekend zyn, dan 't welk God met geheele Volken of Gemeenten maekt, waerin Hy, op de verdiensten van Christus, vergeving en zaligheid belooft; onder beding van Geloof en Bekeering. Dan, naer het denkbeeld van den Eerw. *Schutte*, zyn 'er, onder de Nieuwe Bediening, twee onderscheiden Verbonden; te weten, een *Intree-* of *Belydenis- Verbond*, en een *Geloofs-* of *Genade- Verbond*, (*). *Philadelphus* gaet de bewyzen van den Eerw. *Schutte* voor deze zyne onderscheiding afzonderlyk na, en tracht derzelver ongegrondheid ten bondigste te doen zien.

Wy-

(*) Zie deswegen *Alg. Vad. Letteroef.* VI. D. bl. 317. VII D. bl. 455.

Wyders stelt *Philadelphus*, in 't twede gedeelte van zynen Brief, zich voor, eerst na te gaen, wat Christus en de Apostelen nopens het Heilig Avondmael geleerd hebben, en dan te zien, hoe de onderscheiden Godgeleerden, die de Formulieren van enigheid en liturgie der Nederlandsche Kerke opgesteld hebben, daer over gedacht en gesproken hebben. Ter dezer gelegenheid geeft hy ene oordeelkundige verklaring van 't geschiedverhael der Euangelisten deswegens, mitsgaders van 1 Cor. V. 6—13. X. 15—21. en XI. 17—34; als de plaetzen in 't N. T., waeruit wy over deze maeltyd te oordeelen hebben; sprekende alle andere hier toe wel eens bygebragte plaetzen van geheel andere zaken, en geenzins van deze plegtigheid. Op het voordragen hiervan laet hy *Ingenuus Alethophilus* daerover oordeelen. „ Ik laat het nu, zegt hy, „ aan uw oordeel over, of uit die plaatzen kan worden „ bewezen, dat deze maaltijd *niet* is ingesteld, om aan „ de geheele Gemeente, en aan elk van derzelver onder„ gerlijke leden te verzekeren, dat Christus in al de kragt „ van zijn dood ook voor hem is, en dat hij dus aller„ ernstigst vermaand wordt, dien dood voor zig aan te „ nemen tot vergeving zijner zonden, en zig aan God te „ verbinden, om naar de leer van Christus te leven: *maar* „ dat het oogmerk van Christus in deze maaltijd zou we„ zen, om alleen aan de kragtdadig begenadigden te ver„ zekeren, dat zij, in den staat der genade, volkomen en „ onherroepelijk met God verzoend, en van de eeuwige „ heerlijkheid onfeilbaar verzekerd zijn; waarom dan ook „ niemand, dan zulke begenadigden aan deze maaltijd mo„ gen komen. Het eerste, twijfel ik niet, zal u zeer klaar „ en zeker voorkomen; terwijl gij voor het tweede zelfs „ geen schaduw van bewijs zult gevonden hebben."

Philadelphus, voorts het verband dezer Leere, aengaende het Bondzegel des H. Avondmaels met de Leer van Gods Verbond, en deszelfs eerste Bondzegel, den H. Doop, aengetoond, en daer mede zyn gevoelen in deszelfs zamenhang ontvouwd hebbende, vestigt verder zyne aendacht op de Leere voorgesteld in de Formulieren van enigheid, en de liturgie der Nederlandsche Kerk, welke hy vervolgens verklaert. In de ontvouwing hier van, vlecht hy etlyke aenmerkingen, welken men, zyns oordeels, in 't verklaren van dezelven heeft gade te slaan; die voornaemlyk hierop uitkomen. — Men heeft de Formulieren te verstaen, naer de bepaling der H. Schrift, en niet de

de H. Schrift naer de bepaling der Formulieren; een Protestant erkent geen beslisfend gezag, dan dat van Christus en zyne Apostelen. — Het valt zeer bezwaerlyk Formulieren te maken, die eeuwen lang tot beslissing van geschillen onder de Broeders kunnen dienen; gemerkt 'er, door den tyd, gansch andere geschillen ontstaen, de denkwyzen in vele opzichten veranderen, en 'er geheel andere spreekwyzen, of betekenissen der uitdrukkingen, standgrypen: ze konden dus mogelyk voor dien tyd, toen ze opgesteld werden, klaer genoeg wezen; maer in 't vervolg van tyd hunne duisterheid hebben, of voor ons dubbelzinnig zyn. —— Men behoort de Formulieren te verklaren, naer den heiligen bybelstyl, en niet naer de hedendaegsche systemata; naer de toenmalige denkwyze en het oogmerk der Schryveren, en niet naer de tegenswoordige manier van denken en spreeken. —— Ook mogen wy gewis de onderrichtingen dier Godgeleerden, welken zy, naer hun beste weten, uit den aart en de natuur der onderwerpen afleiden, beöordeelen, wyl zy tog zeker geen ander voordeel boven ons hebben, dan dat ze misschien een paar Eeuwen voor ons geleefd hebben. —— Dit in agt genomen, en die schriften uit dat gezichtspunt beschouwd zynde, zo behelst noch de *Katechismus* noch de *Nederlandsche Geloofsbelydenis*, noch het *Formulier om het H. Nachtmael te houden*, gelyk *Philadelphus* ons onderscheidelyk aanwyst, iets, dat tegen zyne voorgestelde Bybelleer aenloopt; en eene andere manier van verklaren dier Schriften, waarin men het onderscheid van den toenmaligen en tegenwoordigen styl, mitsgaders de denkwyze en 't oogmerk van derzelver Schryveren uit het oog verliest, moet velen, volgens zyne opmerking, tot gevolgen brengen, die volstrekt te wraken, of althans niet te verdedigen zyn. ——,, En dus geven, zegt *Philadelphus*
,, ten laatste, noch het Formulier, noch de Geloofsbely-
,, denis en Katechismus, zoo zij naar hunnen eigen stijl
,, en spreektrant verstaan worden, eenige de minste kragt
,, aan het latere begrip, dat deze Maaltijd een regel eens
,, inwendigen Genade-Verbonds zou wezen, en dat derhalven
,, daartoe niemand zou geregtigd zijn, dan alleen
,, de leden van dit inwendig Genade-Verbond, dat zijn
,, de ware inwendig, en door Gods Geest kragtdadig be-
,, genadigde geloovigen; het welk, al schoon de Formulie-
,, ren dit begrip leerden, evenwel nog eene onwaarheid
,, zijn en blijven zoude, aangezien ik duidelijk bewezen

 heb,

„ heb, dat het zelve strijdig zijn zou met de leer des N.
„ T. waar uit alleen een Godgeleerd begrip of leerwijs be-
„ wezen, en waargemaakt kan worden. Doch het is voor
„ een lidmaat onzer Kerke nogtans aangenaam, te mogen
„ zien en verzekerd te worden, dat de Formulieren van
„ ons Genootschap zoo wel met den Bijbel overeenstem-
„ men, dat in dit opzigt regtzinnigheid en waarheid voor
„ één en het zelfde gehouden kunnen worden. Alleen
„ zou men mogen wenschen, dat men bij den ouden spreek-
„ trant en leerwijze gebleven ware, wijl die meest met
„ den stijl en 't onderwijs der Apostelen schijnt over een
„ te komen. Maar wie zal al het kromme regt maken? Of
„ wanneer zullen de zaken der Kerke tot volkomenheid
„ gebragt worden?"

Leerreden gehouden op den Keurdag der Regering van Deventer den 22 *Feb.* 1786. *Door* W. SUERMOND. *Te Deventer*, *by* G. Brouwer, 1786. *In gr. octavo*, 43 *bladz.*

By de bovengemelde plegtige gelegenheid verkiest de Eerwaerde *Suermond* zeer gepast, ter aanleidinge zyner Redenvoeringe, de woorden van den beproefden Staetsman *Salomo*, geboekt Pred. X. 16ª en 17ª. *Wee u, Land, diens Koning een kind is.* —— *Welgelukzalig zyt gy, Land, wiens Koning een Zoon der Edelen is.* Deze textwoorden, beknoptlyk door hem opgehelderd, geven hem dit gewigtig onderwerp op. —— „ Het geluk van een Volk onder eene verstandige en brave; het ongeluk van het „ zelve onder eene verstandeloze en ongeschikte regeering." In de behandeling van dit onderwerp, beschouwt hy 't zelve van onderscheiden zyden, en doet ons telkens, by manier van tegenstelling, den verschillenden uitslag van de ene en andere regering ten duidelykste opmerken. Op zodanig ene wyze brengt hy ons onder 't oog, ene *onnozele* en *verstandige* regering; een *zedeloos* en een *deugdzaem* Regent; ene *slaefsche* en *vrye* regering; ene *werkeloze* en *werkzame* regering; ene *moedeloze* en *moedige* regering; en laetstlyk ene *Aristocratische* en *Vrye* Regering. Elk dezer stelt zyn Eerwaerde in 't juiste daglicht, en maelt dezelven met de levendigste verwen af; waerover men enigzins oordeelen kan, uit zyne schildering ener *werkeloze*

loze en *werkzame* regering; die, wy als eene der kortste stukken hier zullen plaetzen.

„ Het bestuur van eene Natie is een omslagtig werk, het vordert den gantschen mensch, het vordert al zyn tyd en yver; het levert dag op dag veelvuldige, het levert telkens nieuwe bezigheden, nieuwe zorgen.

„ Welk eene kinderagtige vertooning zal nu een Ledigganger maken in de altoos werkzaamheid vorderende volksregering!

„ Verbeeldt u eens iemand, die tot de eerste posten is verheven, aan wien het bestuur van Land en Zee, van Legers en Vlooten, van Staats- en Kerkzaken, en de bestelling over de gewigtigste bedieningen is toevertrouwd; die hiermede zo veel te doen heeft, als de werkzaamste mensch met mogelykheid af kan; die nog naar meer grypt, en alles, tot het geringste toe, wel gaarne heerschzugtig zoude willen beschikken: maar die intusschen zynen kostelyken tyd verbeuzelt, en zyne dierbare ogenblikken aan laffe vermaken opoffert, of, onder toejuiching van het uitvaagzel der natie, in zotte vrolykheden verkwist. Kan men zodanig eenen beter noemen dan *een kind?* Neen, hy is *een kind*: en wel in den gemeensten zin van dat woord. En kan men met mogelykheid de rampzaligheid overzien van een Volk, dat zig door dit hoofd vol kinderagtige grilligheden moet of wil laaten ringelooren?

„ Geene zaken worden afgedaan, geene verongelykingen hersteld, geene klagten gehoord, verzoeken zyn vergeefs, de boosheid krygt vryheid en aanmoediging, en de gevaarlykste losbandigheid wel eens den naam van geoorlofde vrolykheid; misdadigers worden niet nagespeurd, aan de grootste word grillig genade bewezen; de gewigtigste bedieningen geraken in handen der minstgeschikten; 's Lands kostelyke bezittingen worden verwaarloosd, inkomsten verdwynen, sterkten vervallen, gehele vloten verrotten; onkunde hanteert de wapenen, en moedeloosheid of baldadigheid is de ziel van het leger: met één woord, men is binnen veeg, en heeft voor elke bedreiging van buiten.

„ Wee u, Land, onder zodanig een kind! en nog meer, wee u, Land, dat u niet losrukt uit de kluisters van zulk een slegthoofd! al is het, zo 't niet anders kan, door geweld van gewapende vuisten.

„ Wee u, Land, dat ontrouw aan u zelven, en vloekwaardig by de laatste nakomelingen, u zelven geen voor-

gangers geeft, die, yverig in hunnen post, een altoos wakend oge houden op uwe dierbaarste belangen, en onvermoeid werkzaam zyn om uw heil te beveiligen, te vergroten!

„ Dezulke zyn echte *zoonen des Edelen*, onder het opzigt van dezen zal een Land van binnen rust, van buiten vreede hebben, het zal *welgelukzalig* zyn.

„ Zodanig was het Land onzer geboorte in vroeger dagen! in vroeger, maar ras vervlogen en lang betreurde dagen! —— Dit ons Vaderland ging hand aan hand, met 's waerelds fierste Mogendheden; het was het ontzag der Koningen, de schrik der dwingelanden; de degen van zyne Helden heeft de klingen der Vorsten tot aan het gevest toe stomp gestreden; alomme verkondigde de faam den roem der Batavieren, wier schilden, platgebeukt in stormen en in slagen, de hoekstenen der edele vryheid werden. —— Dit Land werd de schrik van den Indiaan, de steun en het ontzag van 't moedige Oostenryk, de bliksem van Spanje, de geessel der Barbaaren, de styfste teugel van het altoos weerbarstige Brittanje, de hulp of de vrees van het vermogende Fransche ryk, de sterkte van het *heldhaftige* Duitschland, de scheidsvrouw der Vorsten, het beslissende hoofdgerigt van de eischen der Koningen: dit Land vestigde tronen, of stiet tronen om ver.

„ Grote God! wie zyn wy geweest! —— en — wat zyn wy nu? de schimp, de verachting, de speelbal, het spreekwoord dier volken, welke voorheen voor onze voeten kropen!

„ Vaderland! Vaderland! in welk eene diepte zyt gy neêrgezonken! onze Nederlandsche ziel voelt dit met aandoening, met woede, en vloekt het monster dat het werktuig was van uwen val; —— het eedgespan, dat *werkeloosheid* tot bereiking van zyn heerschzugtig oogmerk bezigde, en zyne glorie op de puinhoopen van de uwe dacht te vestigen.

„ God uit den Hemel, God onzer Vaderen, zie op ons
„ neêr, wapen onze handen ten stryde; leer onze vingeren ten oorloge tegen onze en uwe vyanden; ontsteek
„ Bataafschen moed in Bataafsche harten!"

Zyn Eerwaerde, ieder der bovengemelde beschouwingen op ene soortgelyke wyze voorgedragen hebbende; besluit wyders zyne Leerreden met aenspraken en vermaningen, die by uitstek wel geschikt zyn, naer de tegenwoordige toedragt der zaken in 't algemeen, en de plegtigheid van

den

den Keurdag in 't byzonder. In deze flotredenen heerscht vooral ene mannelyke tael, waerin vrymoedigheid en bescheidenheid zich bestendig verenigen; en waer door een ieder, Regent en Burger, genoopt word, om zo te handelen, dat wy, gelyk hy zich ten laetste uitdrukt, „ in „ eene volmaakter waereld, wanneer onderscheid van staat „ en rang niet meer zal nodig zyn, elkanderen als broe- „ ders zullen kunnen omhelzen, en eene hemelsche vreug- „ de smaken, ook by het terugge zien op ons gedrag, ge- „ houden in deze wereld, en byzonder in deze dagen, „ in welke, of, de vryheid gevestigd, of, eeuwige kete- „ nen gesmeed zullen worden voor ons en onze late nako- „ melingen, welke ons voor het Oordeel Gods zullen vloe- „ ken, of, daar, in tegenwoordigheid van het gantsche „ Heelal, met de vurigste dankbetuigingen zegenen, en, „ ons, in de armen vliegende, roemen als de grondleggers „ van hun waar geluk. — En dit zy zo!"

---

*Brieven van eenen Kanunnik Penitentiarius der Hoofdkerk te *** aan eenen Theologischen Kanunnik van de Domkerk te *** over de zaaken van den Godsdienst. Uit het Fransch vertaald. Te Brussel, by* J. Kerkman, 1786. *Behalven het Voorberigt* 152 *bladz. in gr. octavo.*

In een viertal van Brieven, geeft de Kanunnik Penitentiarius, een verslag van het voorgevallene in de Oostenrykfche Nederlanden, op de schikkingen door den Keizer wegens het Godsdienstige aldaer gemaekt; met aenduidinge der gevolgen, welken 'er reeds uit ontstaen zyn, en 'er nog verder, zo hy ducht, uit voort zullen vloeien. By de melding hiervan raadpleegt hy den Theologischen Kanunnik over 't gedrag, dat hy deswegens Amptshalve (*) zal houden, met de zodanigen, die aen de uitvoering dezer schikkingen, in ene mindere of meerdere mate, de hulpzame hand bieden. En de Theologische Kanunnik geeft hem, in vier beantwoordende Brieven, de daeromtrent hem best voorkomende onderrichtingen en raedgevingen. De onderwerpen, in deze Briefwisseling behandeld, zyn; het Tolerantie-Edict; de vernieting der Kloosters; het Edict betreklyk de Huwelyken, en voorts ver-schei-

(*) Een Penitentiarius is de Groot-vicaris van een Bisschop, en hy heeft gezag over alle gewetenszaken.

ſcheiden nieuwigheden, mitsgaders het bevel aen de Bisſchoppen, om hunne mandamenten aen het onderzoek der Regering te onderwerpen. —— Het gedrag des Keizers in alle dezen is ten hoogſte laekbaer, in de oogen dezer Kanunniken; en niet minder berisplyk is, naer hun inzien, het gedrag der Bisſchoppen, die niet ernſtig en ſtandvastig genoeg zich daertegen geſteld, en voor de Kerk gewaekt hebben. Ze dringen hunne bedenkingen en klagten over 't een en 't ander, aen, met redenen, die zeker voor Protestanten ver van voldoende zyn, maer die door hen op zodanig ene wyze ingericht worden, dat men gereedlyk kunne begrypen, dat ze geſchikt zyn om invloed te kunnen hebben, op de gemoederen der zodanigen, die ernſtig vooringenomen zyn voor de algemene denkwyze der Roomſche Kerke; om, naer 't oogmerk der uitgave dezer Brieven, de verſlagenheid der gemoederen onder de zulken op te beuren, en de weifelende zielen te bemoedigen. Men heeft 'er een en anderen Brief van Paus *Pius* den VIden, over die omſtandigheden bygevoegd, en wel inzonderheid een aen den Keizer: welke zyne Majeſteit indezervoege beantwoord heeft.

HEILIGSTE VADER!

„ Ik heb de eer, met de terugkomst van de renbode, te antwoorden op den brief, dien uwe Heiligheid mij geſchreven heeft, in de vooronderſtelling, dat mijn voornemen zou zijn, aan de kerken en geestlijken hunne goederen te ontnemen, om dezelven tot den ſtaat van enkel gepenſioneerden te brengen. De berigten der lieden, die mij de groote gunst bewerkt hebben van uwe H. in mijne reſidentieplaats te ontvangen, zullen mij waarſchijnlijk dit laatſte ſchriftelijk getuigenis van de genegenheid uwer H. en van deszelfs apostoliſchen ijver te weeg gebragt hebben. Om niet te langdradig te zijn, kan ik uwe H. niets anders zeggen, dan dat het gerugt, het welk, (om mij van uwe eigen woorden te bedienen,) tot uwe ooren gekomen is, volſtrekt valsch is. Zonder in de heilige ſchriften en by de H. vaders bewijzen te gaan haalen, welken altijd aan uitleggingen en verklaringen onderhevig zijn, is de ſtem, die in het binnenſte van mijn hart mij zegt, wat ik als wetgever en als beſchermer van den godsdienst doen of laten moet, mij genoeg, en deze ſtem, met de godlijke hulp en genade, en het opregt en eerlijk karakter, het welk

mij

mij bezielt, kan mij nooit doen dwalen. Indien uwe Heiligheid van deze waarheid wel overreed wil blijven, gelijk ik hoop, zal ik u ook bidden te geloven, dat ik met eene kinderlijke genegenheid en eerbiedigheid blijve.

JOSEF.

Gegeven in onze Residentieplaats den 19 Augustus 1782."

Scheikundige Verhandeling over de Magnesia Alba, in het nuttig gebruik van de Moederloogen van Zeezout in ons Vaderland, door PETRUS DRIESSEN, *M. D. en Lector aan de Universiteit van Stad en Lande. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1786. *in gr. 8vo.* 48. *bl.*

De oordeelkundige Schryver deezer Verhandeling geeft ons hier eene zeer eenvoudige, dog tevens overtuigende manier op, om uit de Moederloog, waarvan onze Zoutkeeten eenen zo aanmerkelyken voorraad kunnen opleveren, eene Magnesia te vervaardigen, die aan de Engelsche in allen opzichte evenaart. —— Het is bekend, zegt hy, dat het bitter Purgeer-zout, het geen wy onder verschillende benaamingen van elders en vooral uit Engeland, onder den naam van Epson Zout, of ook Engelsch Zout, krygen, niet alleen in de Bronnen van Epson voorhanden is; maar dat ook het Zeewater, en dat van verschillende Zout-bronnen, van dit heilzaam Geneesmiddel rykelyk voorzien zyn. —— De Moederloog van gewoon Zout, die scherpe bittere Pekel, die in onze Zoutkeeten, na de zuivering van het Zee Zout, in de pannen overblyft, en die veelal in ons Land, als onnut, weggeworpen, of tot minder nuttige einden gebeezigd word, bevat doorgaans eene aanmerkelyke hoeveelheid van het zelve, en het is ten hoogsten waarschynlyk, dat de Engelschen hunne zo schoone Magnesia uit deeze Loog bereiden, waartoe wy, gelyk bekend is, het Engelsch Zout gebruiken.

Wy zyn het volkoomen met onzen Schryver eens, dat de onverschoonlyke traagheid onzer Landgenooten in het beoefenen der Scheikunde, en de gebrekkige kundigheden aangaande de voortbrengsels van hun Vaderland, wel eene der voornaamste redenen is, waarom men niet reeds lange op de gedachten is gekomen, om dit onderwerp te beproeven. En het is ten hoogsten ongerymd, dat wy zaa-

zaaken van elders tot eenen hoogen prys koopen; die ons eigen land, in zulk eenen overvloed, oplevert.

Onze Schryver wederlegd het gevoelen van HOFMAN, MACQUER en andere, als of de Magnesia, uit de Moederloog bereid, van eenen kalkagtigen aart zy: en toont, op eene overtuigende wyze, waarin de misslag geleegen is, vervolgens geeft hy de redenen op, waarom de tegenwoordigheid der Kalkaarde zo duidelyk is, in het Zeewater; als mede waarom dezelve in de Moederloog niet gevonden word? redenen, die voorzeker onze opmerking verdienen! dat de Magnesia in de Moederloog met het Zeezout-zuur, en ook voor een gedeelte met Vitriool-zuur, vereenigd is, bewyst de Heer DRIESSEN door Scheikundige Proeven. Wat de bereiding van de Magnesia zelve betreft, deeze is de volgende. Men neemt, by voorbeeld, 40 ponden van de Moederloog; men verdunt dezelve met 3 of 4 maal zo veel kookend regenwater; giet 'er dan eene zuivere loog (koud en met weinig water getrokken), van 8 ponden Potasch, heet by, en laat het mengsel eenige minuuten ter deeg doorkooken. —— De *gepræcipiteerde Magnesia* word vervolgens afgewasschen en gedroogd, en in alles behandeld als de gewoone. —— Men vind nergens, in onze moedertaal, de manier om de gewoone *Magnesia* te bereiden zo duidelyk en zo naauwkeurig voorgesteld, als in de *Chemische Oeffeningen* van den kundige KASTELEIJN (*); zo dat men ook in de behandeling van deeze Magnesia, (dit zyn de woorden van den Schryver) zig volkoomen na dit uitmuntend voorschrift zal kunnen schikken. —— Ik heb uit gemelde hoeveelheid Moederloog ruim drie en een half pond Magnesia gekreegen, die in allen opzigte voldoende is, en die alle onderkennende eigenschappen heeft van waare Magnesia, welke door drie der beroemdste Scheikundigen van onzen tyd, BLACK, MARGGRAF en BERGMAN, met zo veel naauwkeurigheid onderzogt en beschreeven zyn. —— De geleerde Schryver gaat vervolgens over tot de beschouwing van de verschillende wyzen, om de Magnesia uit de Moederloog, en uit het gewoon Engelsch Zout, te verkrygen, en de verschynzelen, welke zig daarby opdoen. —— De aanmerkingen welke hy ons hieromtrent mededeelt, toonen niet alleen een' Man die in dit stuk bedreeven is, maar geeven den Kenner der Scheikunde veel stof tot na-

(*) I. *Deel.* p. 162.

nadenken. —— Wy gaan dezelve met ftilzwygen voorby, als wel overtuigd zynde, dat echte Beoefenaars der Scheikunde het Werk zelve met greetigheid zullen leezen. Het ware ondertusfchen te wenfchen, dat zy, die gefteld zyn de Scheikundige Kennis onder onze Landgenooten te verbreiden, het voetfpoor van onzen Schryver mogten volgen, en hunne aandagt tot nafpeuringe van foortgelyke, zo algemeene als nuttige, onderwerpen mogten bepaalen!

Befchouwing der Wonderen Gods in de minst geachtfte Schepzelen. Of Nederlandfche Infecten, naar hunne aanmerkelyke huishouding, verwonderlyke gedaantewisfeling en andere wetenswaardige byzonderheden, volgens eigen ondervinding befchreeven, naar 't leven nauwkeurig getekent, in 't koper gebragt en gekleurd. Door J. CH. SEPP. *Tweede Deel Tab. I. van 't eerfte, en Tab I. van 't derde ftuk. Te Amfterdam, by* J. Ch. Sepp. 1780. *In quarto.*

Met de afgifte deezer twee Plaaten, maakt de Heer *Sepp* een aanvang van het tweede Deel zyner oplettende befchryvinge en juiste afbeeldinge van Nederlandfche Infecten; zich voorftellende in deezen zynen arbeid te volharden op dezelfde wyze, als hy dien begonnen heeft, waar van het hier mede gemeen gemaakte ten getuige verftrekt; als in 't welke des Autheurs naauwkeurigheid, even gelyk in 't voorige, ten zigtbaarfte doorftraalt.

In de eerfte Tabelle levert hy ons eene afbeelding van den *kleine Paarlemoer-Vlinder*, zo in deszelfs zittende als vliegende geftalte; benevens die van 't Ei, natuurlyk en vergroot, der Rupfe, aazende op de driekleurige Viool (*Viola tricolor*); en der Poppe, hangende, naar de gewoonte van de Dagvlinders der eerfte Bende, met den Kop nederwaards. Van de verandering en 't opmerkelyke in deeze afbeelding geeft de nevensgaande befchryving een onderfcheidelyk berigt; waar in de Heer *Sepp* ons ook meldt, dat hy deezen Vlinder, om hem van andere Paarlemoer Vlinders te onderfcheiden, den *kleinen* noemt, uit hoofde dat hy één van de kleinften dier foorte is: by *Linnæus* heet hy *Lathonia*.

Op eene zoortgelyke wyze brengt ons de volgende gemelde Plaat, met eene nevensgaande befchryving, onder het oog, het weetenswaardige nopens de *Meekrap-Vlinder*, dus genaamd

naamd, om dat deszelfs Rups veel gevonden wordt, op de Meekrap, *Rubia tinctorum* of *Aperine major.* De Ridder *Linnæus* geeft hem den naam van *Stellatarum*, waarschynlyk, zegt de Heer *Sepp*, om dat dit Gewas ook heet, *Aperine Lævis stellata* of *Hepatica stellata.* De Rups geneert zich armoedelyk ook wel met andere Plantgewassen, althans onze Natuuronderzoeker heeft haar opgekweekt, met Kleefkruid (*Aperine Sylvatica Lævis*); waarop ook de Eitjes gevonden waren. Aan deezen Vlinder, behoorende tot het eerste Gezin van de eerste Bende der Nachtvlinders, is byzonder opmerkelyk de by uitstek lange Zuiger, en de blinkende helderheid der oogen; mitsgaders aan deszelfs Rups, dat zy, wanneer ze zich ter veranderinge in eene Pop zal begeeven, haare schoone groene koleur in eene vuil-paarsche verandert, welk èen en ander ook in de Plaat duidelyk te zien is.

Verhandeling over den Landbouw in de Colonie Suriname, volgens eene negentien jaarige ondervinding, zamengesteld door ANTHONIE BLOM, *in orde gebragt, en met de nodige ophelderingen en bewysredenen voorzien, door* FLORIS VISSCHER HESHUIZEN, *Oud Schepen der Stad Haarlem, mitsgaders oud Raad van de Justitie der Colonie Suriname. Te Haarlem by* C. van der Aa, 1786. *In gr.* 8vo. 448 *bladz.*

Schoon 'er veele Schryvers ter bevordering van de kennis der volkplanting Suriname zich de moeite gegeeven hebben, om het geen hun daarvan bewust was, aan hunne Landgenooten door den druk bekend te maaken, is echter dat gedeelte, waar by onze Landgenooten het meest belang hebben, de Landbouw namelyk, door geen een Schryver, die daar van door ondervinding eene genoegzaame kennis verkreegen had, opzetlyk en in alle zyne takken en deelen verhandeld; want het geen de Heer FERMIN, in zyne zogenaamde beschryving van Suriname, omtrent den Landbouw heeft aangetekend, is geheel verkeerd, en meest al overgenomen uit *Pater* LABAT, zo dat zelfs de Plaaten van de Suikermolens, zo wel van een waterwerk als van een beestenwerk, trek voor trek, naar die van *Labat* gecopieerd zyn, en, noch de Heer *Fermin*, noch iemand anders, gelyk de uitgeever van het hier aangekondigde werk verzekert, in de geheele Colonie eene plantagie kan aanwyzen, al-

alwaar zulk een Zuikermolen, het zy van waterwerk of beestenwerk, te vinden is. Uit dien hoofde moet een Verhandeling, zo uitvoerig als deeze, welke de vrucht is van een negentien jaarige ondervinding in den Landbouw deezer Colonie, door den Schryver eerst als Tuinman, vervolgens als Blanken-Officier, en daarna als Directeur verkreegen, van ongemeen veel nut zyn, niet alleen voor veele eigenaars van Plantagiën, die nooit in Suriname geweest zyn, maar ook voor de geldſchieters op Plantagiën, die dezelve tot voorkoming van grootere ſchade hebben overgenomen, als mede voor de Heeren Commisſarisſen en Directeuren der Geldleeningen, onder welker beheering thands die Plantagiën ſtaan, doch welke Heeren gemeenlyk van de geſteldheid der Colonie, die ze nooit gezien hebben, geheel onkundig zyn. Dan het nut van zodanig eene Verhandeling wordt in die gevallen nog meer uitgebreid, wanneer men, behalven de aanwyzing van het geen in het planten en bewerken van de voortbrengzels, van dit gewest, in acht te neemen is, ook de gronden aantoont, op welke men een Plantagie beheeren moet, en het geen men verder omtrent dezelve in het oog moet houden, en zulks met bewyzen ſtaaven kan, die geſchikt zyn naar den aart der zaake. En hier toe heeft de Heer Uitgeever veel toegebragt, die de Verhandeling van den Heer *Blom* in eene geſchikte orde gebragt, met nadere bewyzen opgehelderd, en met veele byvoegſelen vermeerderd heeft.

Wat nu den inhoud der Verhandeling zelve aangaat, men heeft getracht in dezelve den Leezer een denkbeeld te geeven, en uitvoerig te beſchryven, *eerſtelyk*, hoedanig men de voortbrengzelen van deeze Colonie moet behandelen, van dat men een Plantagie begint aan te leggen, tot dat deeze voortbrengzelen in ſtaat zyn om afgeſcheept te worden; *ten tweeden*, welke de evenredigheid moet zyn op elke Plantagie, tusſchen de generaale en beplante of bewerkte gronden; tusſchen de bewerkte gronden en de Negers; tusſchen de beplanting en de producten, en eindelyk, tusſchen de generaale gronden en de hoeveelheid van Akkers, welke Jaarlyks aangeplant moeten worden: in de *derde* plaats, eene handleiding te geeven, naar welke iemand, geneegen zynde eene Plantagie te koopen, de waardy van dezelve kan bepaalen; en, in de *vierde* plaats, een korte ſchets te geeven, van het geene een Planter en Directeur, zo de eene omtrent den anderen, als ook omtrent een Plantagie en de Negers, in acht moet neemen;

waaruit van zelf de noodzakelykheid volgt, van eene korte beſchryving van den aart, denkwyze en zeden der Negers, met welke deeze Verhandeling beſlooten wordt.

In 't byzonder verdient onze aandacht het elfde hoofdſtuk, behelzende een onderzoek naar de redenen, waarom de meeste Coffyplantagiën thands minder Coffy voortbrengen, dan voorheen, welk Hoofdſtuk door den Uitgeever breeder uitgewerkt, en met nadere bewyzen geſtaafd is; waarvan wy, by verkorting, eenige byzonderheden onzen Leezeren zullen mededeelen, dewyl het gantſche ſtuk, voor ons bepaald beſtek, veel te groot is, om hier in te lasſchen.

De Coffy is, zedert eenige Jaaren, het voornaamſte voortbrengzel van de Colonie; wanneer men nogthans de oudſte Plantagien nagaat, is het onbetwistbaar en door de ondervinding beweezen, dat dezelven, één voor één genomen, veel minder Coffy maaken, dan ze vyftien Jaaren geleden, gedaan hebben; en daar in dien tyd de Boomen, jaarlyks, als met Coffy overladen waren, zodanig dat, ſchoon de magt van Negers doorgaans grooter was, dan heden ten dage, men al de Coffy niet behoorlyk konde inzamelen, zo heeft men tegenwoordig, nauwlyks om de drie of vier Jaaren, een goede Pluk; in de Benedenrivier *Commewyne* en de *Benedenſuriname*, welke te vooren zulk eene menigte Coffy plagten uit te leveren, is het veel, wanneer men van de vyf Jaaren, tegenwoordig, twee vruchtbaare Jaaren heeft: In de kreeken digt aan de Zee, welken nu nog het rykſte gedeelte van de Colonie is, begint men op de oudſte Plantagiën mede te klaagen, dat de Coffyboomen zo veel vruchten niet meer draagen als voorheen, zo dat reeds veele Planters, zich meer en meer, op de Catoen beginnen toe te leggen. De kundigſte lieden, in deeze Colonie, hebben geene moeite of kosten ontzien, om dit verval voor te komen, of de oorzaaken daarvan te ontdekken, maar alle hunne poogingen zyn tot nog toe vruchteloos geweest; een Coffyplanter, wiens Plantagie in een van deeze gelukkige Kreeken niet gelegen is, komt langs hoe dieper in ſchulden, en rekent zich gelukkig, wanneer hy zich van zyn Plantagie kan ontdoen.

De reden nu van dit verval der Coffyplantagiën moet, volgens het oordeel van den Schryver, toegeſchreven worden, aan de verandering, die zo in de wyze van Planten, als het behandelen der Boomen, zedert den Jaare 1752, heeft plaats gehad.

„ Het is te overbekend (zegt de Schryver), dat, voor het

het Jaar 1720, de Coffyteelt in Suriname onbekend is geweest. Omstreeks dien tyd, heeft men dit gewas beginnen aan te kweeken: het gelukkig slaagen van deeze nieuwe aankweek moedigde veele Planters aan, om dit na te volgen; nogtans was de voordgang in den beginne zeer langzaam, doordien zo wel het vermogen als het crediet, van de meeste Planters, zeer bepaald was, en zy natuurlyk hunne Suikerplantagien als hunne hoofdzaak bleeven aanzien; daar bleef dan geenen anderen weg overig, dan dat ieder, zo veel zyne omstandigheden toelieten, Jaarlyks eenige Negers aankocht, en daarmede de beplanting van zyne Coffyboomen vermeerderde.

„ Dezelfde bekrompenheid, waarin de Planters zich bevonden, was oorzaak, dat zy de Boomen naar den wil der Natuur lieten opgroeijen, zo als zy gewoon waren, het Suikerriet te laaten doen, zonder dat zy hunnen tyd en Negers verder besteedden, dan tot dat geene wat een ieder, by den eersten opslag van het oog zien konde, dat verholpen moest worden; naamlyk de gronden te wieden, en de Boomen van alle dor en kwaad Hout te zuiveren, laatende hun zo veele Takken en Waterlooten schieten, als de Natuur hun toeliet, en hier door geleeken hunne Boomen eerder naar Heestergewassen, dan naar dat geen, 't welk men in 't algemeen door het woord *Boomen* verstaat.

„ In deezen toestand bleeven de zaaken, tot omtrent den Jaare 1752, toen de eerste openbaare Negotiatie ten behoeve van eenige Planters in deeze Colonie, ten Comptoire van wylen den Heer WILLEM GIDEON DEUTZ is gedaan, welke Negotiatie thands door de Heeren JAN en THEODORE VAN MARSELIS bestuurd wordt, en het is deeze Negotiatie, welke eene aanmerkelyke verandering, zo in de wyze van denken van de Planters als in de wyze van Planten, heeft ten wege gebragt.

„ Veele Planters namen die gelegenheid gretig waar, om door dit hulpmiddel hunne Coffyplantagiën uit te breiden: de bekrompenheid, waardoor men te vooren slegts eenige weinige Akkers met Coffy had kunnen beplanten, en geen plaats meer hebbende, bragt de Planters tot het denkbeeld (natuurlyk eigen aan de Inwooners van eene Colonie, alwaar men alleenlyk komt met de hoop om Fortuin te maaken) om eene groote hoeveelheid Boomen aan te Planten, niet langzaamerhand, maar zo spoedig mogelyk; een ieder maakte eene bepaling hoe verre hy zyne beplanting wilde uitbreiden; de eene bepaalde zich op 100,000, de andere

op 150,000, zommigen op 200,000 Boomen; men ftelde zich voor, om het daar by te laaten, en zyn Fortuin van de vruchten van deezen arbeid af te wachten.

„ De Oorlog, die in 1756, tusfchen Frankryk en Engeland, ontftond, en in welken de Staat het geluk had onzydig te kunnen blyven, gaf de Planters gelegenheid, om voordeelige Pryzen voor hunne Producten te bekomen, en gaf hun de hoop om een fpoedig fortuin te zullen maaken, waardoor de aanplanting van de Coffy meer en meer werd aangemoedigd, en het is in dien tyd, dat de meeste Plantagiën in de *Beneden-Comewyne*, *Cottica*, enz. tot die hoogte zyn gebragt waarop men ze tegenwoordig ziet.

„ Het geld, dat van de menigvuldige Negotiatiën, van den Jaare 1765 tot 1772 gedaan, nuttig is gebruikt, is befteed meestal om de Plantagiën in de Kreeken, tusfchen de *Comewyne* en de Zee, tot dien vruchtbaaren ftaat te brengen, als dezelven heden ten dage zyn, maar ook mede, volgens dat fyftema, om, zo fpoedig als mogelyk ware, een groot getal Boomen te planten, en het daar by te laaten blyven.

„ De Planters, in een meerdere ruimte komende, wilden het aangenaame by het nuttige voegen, en, in plaatze van onaanzienlyke Heestergewasfen, wilde men fraaije Boomen op zyn Plantagie hebben, waar by nog kwam, dat de meeste Boomkweekers, in Holland, van begrip waren, dat Waterlooten fchadelyk zyn voor Vruchtboomen, vermids zy te veel voedzel naar zich trekken; van toen af werd het gebruik ingevoerd, en welhaast algemeen, om de Waterlooten uit te fnyden, en den Boom op een ftam te doen opgroeijen".

En deeze verandering in de wyze van planten en behandelen der Boomen, is, volgens den Schryver, de oorzaak van het verval der Coffyplantagiën.

Zo lang een Planter Jaarlyks een bepaald getal Boomen konde aanplanten, zag men, binnen weinige Jaaren, toen de eerfte Boomen in hunne volle kracht waren, ook Jaarlyks vruchtdraagende Boomen aankomen; en vermids hy voortging, met Jaarlyks te Planten, was, na verloop van eenige Jaaren, zyne Plantagie vervuld met jeugdige Boomen, welke veele vruchten gaven, zynde het eene bekende regel in de Coffyteelt, dat de jeugdige Boomen de meeste vruchten geeven; maar toen in 't vervolg ieder zo fpoedig op elkander zulk een getal van Boomen aanplantte, kreeg men, wel is waar, in de eerfte jaaren, eene groote hoeveelheid Coffy, maar

maar het kwam de Planters, hier door als verblind, niet in de gedachten, dat, wilden zy altoos zo veele vruchten plukken, zy ook moesten zorgen, dat, eer hunne Boomen oud wierden, zy jonge Boomen hadden om dezelve te vervangen; en dat, om dit oogmerk te bereiken, zy Jaarlyks een getal van Boomen moesten aanplanten, dan, alle deeze zo kort op elkander aangeplante Boomen zyn ook kort op elkander oud geworden, en men heeft geene jonge Boomen, immers niet in een gelyk getal, gehad, om de ouden op zyn tyd te komen vervangen.

Deeze ſtelling toont de Schryver verder aan, met de ondervinding overeen te ſtemmen, en betoogt tevens, op eene overtuigende wyze, dat het ſnoeijen en kappen van de oude Boomen, waardoor men dit verval verſcheidene Jaaren heeft trachten te vergoeden, in de daad de kwaal verergerd heeft.

De tweede reden van het verval der Coffyplantagien, zegt de Schryver, is de gewoonte om den Coffyboom op eenen ſtam te laaten opgroeijen.

Nadat hy te vooren reeds had aangetoond, dat het de gewoonte is, als de Coffyboom zyne Waterlooten begint te maaken, dezelven uit te breeken, en ſlegts op eenen ſtam te laaten opgroeijen, dat deeze ſtam dan omtrent 10 a 12 voeten hoog wordt, maar dat die op de hoogte van 6 voeten getopt wordt, en vervolgens op dezelfde hoogte wordt gehouden, zegt hy verder, wanneer men deeze behandeling met aandacht beſchouwt, zal men welhaast zien, de gebreken die daaruit voortvloeijen; het is een bekende regel in de Boomkweekery, dat, als men een Boom hoog wil doen opſchieten, men de takken van onderen moet affnyden; maar dit is hier het oogmerk niet, men wil dezelve integendeel niet boven een bepaalde hoogte zien, en, om dit te verkrygen, wordt de ſtam met geweld op de bepaalde hoogte gehouden; derhalven doet men hier twee tegen elkander ſtrydende werkingen, de eene heeft ten gevolge, dat de Boom hoog opſchiet, de andere, dat dezelve laag blyft, en dat is zekerlyk niet overeenkomſtig de gezonde Natuurkunde.

„ Wanneer men in Holland, op de Buitenplaatzen, zommige vruchtboomen voor het vermaak van het oog wil dwingen, om eene zekere gedaante aan te neemen, ziet men niet zelden, dat aan de Boomen veel kankerig Hout komt; dat deeze gedwongen Boomen vroeg oud worden, enz.; dat dezelven minder vruchten geeven dan die, wel-

 ken

ken de Boeren aankweeken, om hun voordeel daar mede te doen; en juist heeft men alle deeze gebreken aan de Coffyboomen, welke volgens de hedendaagsche algemeene wyze behandeld worden; laat men nu oude Coloniërs raadpleegen, zo zal men eenpaarig van hun verneemen, dat, voor deezen, de Boomen minder kankerig Hout maakten, en ten minsten 15 Jaaren oud werden, alvoorens men eenige vermindering daaraan bespeurde, en dat zy meerder vruchten gaven dan tegenwoordig.

„ Wat de eerste gevallen aangaat, behoeft men geen groot Natuurkundige te wezen, om te zien, dat ze alleenlyk gevolgen zyn van de tegennatuurlyke leiding, welke men aan de sappen geeft, vooral in een Land, alwaar de groeizaamheid, door de hitte van de luchtstreek, genoegzaam altoos levendig is; en wat het laatste aangaat, stem ik wel toe, dat de Waterlooten veel voedsel naar zich trekken, en dat, zo als wy hier vooren hebben aangemerkt, deeze overweeging veellicht niet weinig heeft toegebragt, om de gewoonte, van dezelven uit te breeken, in deeze Colonie in te voeren; maar men zal ook niet kunnen ontkennen, dat aan deeze Waterlooten fyne takken komen, en dat het deeze zyn, welke de vruchten draagen; derhalven had men, voor deezen, behalven het fyne Hout, 't welk door den stam voortgebragt wordt, ook al het fyne Hout dat aan de Waterlooten komt, daar men thans dat van den stam alleen heeft, om zyne vruchten van te plukken.

„ Als men wederkeert tot de oude wyze, om de Coffyboomen te behandelen, zou het ten gevolge hebben, dat de boomen meer in de breedte, en minder in de hoogte zouden groeijen, en dat men, in plaatze van fraaije Pyramides, weder onaanzienlyke Heestergewasfen zou krygen; maar wat het eerste aangaat, zoekt men, zelfs door de kunst, zyne Boomen op een bepaalde hoogte te houden, en wat aanbelangt het tweede, hebben wy reeds te vooren aangemerkt, dat een Plantagie eene groote Boerdery is, en geenzins een Buitenplaats, die men tot zyn vermaak houdt; wanneer het derhalven nuttiger is, Heestergewasfen dan fraaije Boomen op zyn Plantagie te hebben, moet het vermaak in geen aanmerking komen".

Om nu een Coffyplantagie altoos in een vruchtbaaren staat te houden, is de Schryver van gedachten, dat, wanneer men zulk een Plantagie wil aanleggen, men eerst eene verdeeling van dezelve moet maaken, geschikt naar de uitgestrektheid of grootte van den grond, dien men verkregen

gen heeft of verkrygen kan, en dat men zyne beplanting derwyze inricht, dat, wanneer men zyn bestek beplant heeft, men vervolgens Jaarlyks even zo veel oude Boomen verlaat, als men jonge Boomen aanplant. De Schryver heeft dit met voorbeelden opgehelderd, de voordeelen, die van deeze wyze om een Coffy Plantagie te behandelen, ontstaan moeten, duidelyk aangetoond, en de tegenwerpingen, die men hier tegen zou kunnen maaken, onderzocht en wederlegd; dan ons bestek laat niet toe, hierover breeder uit te weiden, en wy zyn dus verplicht, den Leezer, die deswegens eenig nader bericht verlangt, het Werk zelven aan te pryzen.

Tafereel der Algemeene Geschiedenissen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heere A. M. CERISIER, *IXde Deels IIde Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr.* 8vo, 202 *bladz.*

Het geheel beloop der *Utrechtsche Vredehandeling*, met alle de vertraagingen die dezelve vergezelden, de Veldtocht staande dezelve geopend, de Belegeringen middelerwyl aangevangen en volvoerd, de slegte trek die *Engeland* ons toen speelde, werdt in de eerste Afdeeling van dit tweede Stuk des negenden Deels deezes Tafereels, in 't breede, geschilderd. De Schryver maakt 'er deeze algemeene Aanmerkingen op.

,, Het grootst en weezenlyk voordeel van den Vrede te *Utrecht* gesllooten behielden de twee Kroonen *Frankryk* en *Spanje*, die in den Oorlog de meeste tegenslagen hadden; terwyl de Mogenheden, die uitstaken door Zegepraalen, en in 't oog loopenden Krygs-voorspoed, zich genoodzaakt vonden afstand te doen, van het voorwerp, waarom zy zich ten Oorloge vereenigd hadden. Even zo hadt WILLEM DE III, ondanks zyne nederlagen en tegenheden, zich gezet op den *Engelschen* Throon, en de overwinnende LODEWYK D. XIV moest hem in 't bezit laaten. Gewigtige les der ondervindinge, die ons toeroept, het valt bezwaarlyk, het valt bykans onmogelyk, een Volk te onderwerpen, aan eene Heerschappye, die 't zelve mishaagt! Het Gemeenebest vondt zich dermaate uitgeput, dat het naderhand bykans geene rol van aangelegenheid op het Staatstooneel gespeeld heeft. De Staaten slooten (wel is waar) een vry voordeelig Handelverdrag; doch, het was slegts voor vyf

en twintig Jaaren, en zy bezaten voorheen die zelfde voordeelen; niets was 'er ten opzigte van de *Barriere* geregeld. Schraale niet noemenswaardige vrugt van zo veel Schats, Manfchap, en Schepen gefpild in twaalf Jaaren van overwinning!

„, Welke was de oorzaak deezer rampen? Eene afkeerigheid van, en eene verbittering tegen *Frankryk*, zo ongerymd als onverzettelyk, die ten grondregel van Staatkunde ftrekte by de voornaamfte Leden des Staatsbeftuurs. Indien deeze beginzels hun niet verblind hadden, zouden zy, te *Geertruidenberg*, ten minften een goed gelaad vertoond hebben: want de meeste konden geen ander antwoord geeven, dan dat van dien *Engelschman*, van welken *Bolingbroke* gewaagt, die, gedrongen om reden te geeven van de volduuring des Oorlogs, geene andere wist by te brengen, dan dat hy in Haat tegen *Frankryk* was opgevoed. ——— Zy zouden het als een weezenlyk voordeel hebben mogen aanmerken, wanneer zy het Overkwartier van *Gelderland*, hun zo wonder wel geleegen, hadden kunnen bedingen; doch, het was niet mogelyk, den Koning van *Pruisfen* tot het tekenen des Vredes over te haalen, zonder hem 't zelve toe te zeggen. Deeze Vorst, op tytels gefteld, bedong de zonderlinge vryheid, om zyn gedeelte van het Overkwartier van *Gelderland*, *Orange* te mogen vernoemen, om de Wapens en Tytels van dit Prinsdom te blyven voeren (*).

„, Terwyl de *Vereenigde Gewesten* zo weinig voordeels trokken, van deezen met roem gevoerden Oorlog, aan welkers voorfpoed zy zo veel hadden toegebragt, verkreeg *Engeland* voordeelen, gefchikt om dat Ryk te verheffen, op de overblyfzels van het Gemeenebest. In de daad, door het verdrag van *Asfiento*, door den eigendom van *Minorca* en *Mahon*, nam de Koophandel van *Engeland* eene verbaazend hooge vlugt, en zweefde boven dien der *Vereenigde Gewesten*. Het uitfluitend Regt des Slaavenhandels, 't geen zy voor zich en de Spaanfche Volkplantingen wisten te bewerken, was van geen minder aanbelangs.

„, De *Engelfche Staatsdienaars*, die hunne Bondgenooten te deezer gelegenheid verlieten, hebben zich in alle bog-

(*) LAMBERTI, Tom. VIII pag. 43. 44. DU MONT *Corps Diplom.* Tom. VIII. pag. 1. pag. 356.

bogten gewend, om dat bedryf te vergoelyken, en, ware het mogelyk, te verdeedigen. Het schynt, dat indien de *Engelschen* hun niets te verwyten hadden, de andere Leden des Verbonds wel degelyk tegen de *Engelschen* bezwaaren mogten inbrengen. De Oorlog, door dat Bondgenootschap aangevangen, en twaalf Jaaren voortgezet, was bekroond geworden met zo schitterende en bestendige voordeelen, dat geen voorwaarde, hoe zwaar ook, te zwaar scheen, om dezelve aan *Frånkryk* voor te schryven, indien zy getrouw en vast veréénigd bleeven. Deeze hoop verdween door den afval der *Engelschen.* Lord BOLINGBROKE moge beweeren, dat het gevaarlyk zou geweest zyn, de magt van CAREL DEN V te doen herleeven, door de *Keizerlyke* en *Spaansche* Kroonen op één hoofd te zetten. Doch, deeze reden verontschuldigt de *Engelschen* niet: daar zy eene onderhandeling hadden aangevangen, eer de onverwagte Dood van Keizer LEOPOLD den Aartshertog CAREL diens opvolger deedt worden. —— Men vindt 'er zelfs, die staande hielden, dat de vereeniging der twee Waardigheden niets gevaarlyks voor *Europa* in zich hadt. De Raadpensionaris HEINSIUS meende veel eer, in deeze Vereeniging, den grondslag der ruste van *Europa* te zien. Deeze magt hadt, dus liet men zich hooren, meer schyn dan weezenlykheid. De Landen, die de geheele Heerschappy uitmaakten, lagen te verre van elkander af, om ontzaggelyk te zyn. De Keizer zou, om de wyduitgestrekte deelen van dit groot Ryksgevaart te bewaaren, tegen de magt van *Frankryk*, steeds in de noodzaaklykheid geweest zyn, om *Engeland* en de Staaten te ontzien. En was het hen ooit in het hoofd gekomen, om eenen aanslag te doen, tot het verwrikken des Evenwigts van *Europa*, dan zou eene algemeene verbintenis hem welhaast gedwongen hebben, binnen de perken zyns gebieds te blyven. Men voegt 'er by, dit Colossusbeeld van Wereldlyke Magt zou te minder te vreezen geweest zyn, daar LODEWYK de XIV zich alleen in staat bevonden hadt, om aan *Spanje* en *Oostenryk*, en eindelyk aan *Europa*, tegen hem zamenverbonden, het hoofd te bieden, en de wet te zetten. ——— Dan de laatste Oorlog scheen ondertusschen klaar genoeg te toonen, dat *Frankryk*, zelfs met behulp der *Nederlanden* en van *Spanje*, niet bekwaam was om het uit te houden, tegen de jongste verbintenis. Die gelukkige uitkomst ontstond grootendeels uit de weinige eenstemmigheid, tusschen de Mogenheden tegen

hem in Oorlog: eene eenstemmigheid, welke natuurlyk zou gevolgd zyn, uit de vereeniging van *Spanje*, het *Keizerryk* en de *Oostenryksche Nederlanden* onder één Hoofd; een CAREL DE V zou hier van de grootste voordeelen getrokken, en te wege gebragt hebben, dat de schaal des Staatsbelangs altoos ten zynen voordeele oversloeg.

„, Men vindt 'er die beweeren, dat de groote inschiklykheid, door de *Engelschen* aan de *Franschen* betoond, nog op eenen anderen grond steunde, dan op de voordeelen, welken zy zich beloofden. Zy beweeren, dat de *Groot Brittannische* Staatsdienaars, nevens de Koninginne ANNA, niets minder ten oogmerke hadden, dan den *Pretendent* ten Troon te heffen. Zy verhaalen, dat men, in *Frankryk* en *Engeland*, toebereidzelen ten dien einde maakte. De Koningin bekleedde de zodanigen, die voor *Jacobiten* gingen, met de aanzienlykste en gewigtigste Posten. BURNET, die zeer veel geloofs sloeg aan dit gerugte, om dat hy niet meer in Staatszaaken gekend werd, wilde zich des verzekeren; hy bezogt de Koninginne: en, dewyl deeze hem met een veragtlyk stilzwygen bejegende, als een Man, haarer opmerkinge onwaardig, twyfelde hy niet, of de *Pretendent* was ten Throone geschikt. De Koningin, door hartzeer en kwelling uitgeteerd, en van haare gewoone kwaale, de jicht, hevig aangetast, overleefde de Vreede van *Europa*, tot welks bezorging zy zo veel hadt toegebragt, niet lang. Zy stierf den zes en twintigsten van Oogstmaand, des Jaars MDCCXIV. Men wil, dat zy, in haare jongste oogenblikken, zich meermaalen deeze woorden liet ontvallen, *Ach! myn Broeder! myn waarde Broeder! hoe zeer beklaag ik u!* Het gerugt wil, dat de Pretendent zo weinig twyfelde, aan de goede geneigdheid van ANNA ten zynen opzigte, dat hy des onbewimpeld sprak. (*).”

Een tweede hoofdbeeld, in het tegenwoordig stuk deezes Tafereels, is eene wel uitgewerkte *Geschiedenis van het Stelzel van de Bariere:* waar uit blykt hoe zeer men aan dit Stuk gearbeid heeft, welke handelingen daar over gehouden, welken verdragen daar omtrent gemaakt zyn. Met bygevoegde aanmerkingen, over het weinig beduidende der *Barriere Plaatsen*, die hem overbleeven naar den

(*) WAGNER *Hist. Joseph. Imper.*, pag. 508. LAMBERTI, Tom. VIII. pag. 657. 678.

den zo veel vertoond maakenden Oorlog, wegens de *Spaansche Nalaatenschap*. Hoe de uitkomst eerlang leerde, hoe zy ten Voormuur tegen *Frankryk* strekten; als mede dat de verkryging en het behouden der *Barrieren* alleen schadelyke oorlogen en drukkende belastingen voortbragt. Wanneer men, zegt onze Geschiedschryver, in bedenking neemt hoe veel kwaads de *Barrieren* veroorzaakt hebben, aan een Staat, die nooit straffoos kan afwyken van een vreedzaam en bezuinigend Stelzel, zou men welhaast in de gedagten komen, dat zekere booze geest die verkeerde Staatkunde inboezemde, en zeggen, dat het Huis van *Oostenryk* de oogen van de Hoofden des Volks betoverd hadt om hen te verbinden, dat zy, ten kosten der grondregelen van hunnen Staat, voor hem Plaatsen bewaarden, die 't zelve, uit hoofde van de afgelegenheid, niet kon bewaaren. Ook heeft dat Hof, zo ras het door de Verbindtenissen, met *Frankryk* aangegaan, van dien kant niets te vreezen hadt, het masker afgelegd, en zich bediend van het tydstip, waar in het Gemeenebest zich niet zou beroepen, op het gegeeven woord des Handhaavers der *Barriere*. De Keizer heeft, door zyne Staaten eener vreemde onderwerpinge te onttrekken, het Gemeenebest ontheven van eenen zeer zwaaren last, om welken af te werpen, het misschien zelve geen moeds genoeg zou gehad hebben: zo veel meer vermogen dikwyls oude vooroordeelen, dan weezenlyke belangen! Dan de verbindtenis des Keizers met *Frankryk*, van eene veel betwistbaarder vastheid zynde, dan een voordeel van de vernietiging der *Barriere* voor het Gemeenebest, is, in dat geval, die stap nog voordeeliger voor 't zelve, dan voor hem.

Het derde Hoofd-voorwerp, hier geschetst, is de *Staat van de Land- en Zeemagt der Vereenigde Nederlanden*; waar in de Schryver, om zyne Leezers een recht denkbeeld van het Zeewezen der Staaten te doen vormen, verscheide trekken, ten dien opzigte in vroegere tydperken verspreid, by een verzameld hebbende, onder anderen verklaart. „ Men heeft verscheide redenen bygebragt, voor de zo zeer in 't oog loopende verzwakking van het Zeewezen des Gemeenebest; eene verzwakking byzonder stand grypende, naar den Vrede te *Utrecht* gesslooten. Zy zyn, in de daad, niet verre te zoeken, de laatstgenoemde Oorlogen hadden 's Lands kas uitgeput, zwaare belastingen drukten de Ingezetenen: de Manschap verminderde. De Staaten stonden vast in het begrip, om *Engeland* aan te zien als een Natuurlyke Bondgenootschap, ondanks alle de beledigingen, welke het den

Lan-

Landen aandeedt, dit denkbeeld deedt misschien meer af dan alle de andere oorzaaken zamengenomen. —— De Staat, door uitgeputheid van geldmiddelen genoodzaakt, bezuinigingen in het Zeewezen te gebruiken, hadt het toeneemend verval der Zeemagt te wyten, aan de dwaaze Oorlogen, waar toe het belang van WILLEM den IIIden denzelven inwikkelde. Alle de Leden van het Bondgenootschap voelen tot nog den last en de gevolgen daar van. Hy verloor zesmaal honderd millioenen, zonder eenig weezenlyk voordeel, hy trok 'er niets voor dan den schraalen roem, dat hy vreemde belangen onderschraagd hadt met eene standvastigheid, die hem de grootste voordeelen waardig maakte. —— De Handel, die het groot redmiddel was, om die schroomelyke verliezen te herstellen, werd door *Engeland* zo veel mogelyk gedrukt. By de verheffing van WILLEM den IIIden op den *Engelschen* Throon, deedt zich een zeldzaam verschynzel op, 't geen sommigen deedt zeggen, de *Koning van Engeland* verraadt den *Stadhouder*. In de hoedanigheid van Admiraal Generaal der *Vereenigde Gewesten*, liet hy de noodzaaklyke bevelen, tot het toerusten der Convoyen, zo langzaam uitvoeren, dat de Handelschepen niet dan ééne maand, of somtyds langer, naar dat de *Engelschen* reeds uitgezeild waren, in Zee konden steeken. De laatstgemelden kwamen gevolglyk eerst met hunne goederen ter bestemder Plaatzen, en verkogten ze met groote winst, terwyl de *Hollanders*, op de reeds voorziene Markten verschynende, verliezen leden, ontstaande uit deeze voorkoming. (*)"

Het laatste, 't geen ons in dit stuk voorkomt, is eene *Beschouwing van de Zeden, Kunsten en Weetenschappen, in het laatst verhandelde Tydperk*; hier ontmoeten wy de voornaamste *Dichters* en *Dichteressen*; een breeder verslag van de Natuur- en Wiskundigen, die den Vaderlander tot onsterflyken roem strekken, als CHRISTIAAN HUIGENS, NICOLAAS HARTZOEKER, A. VAN LEEUWENHOEK, B. NIEUWENTYD, J. SWAMMERDAM, FRED. RUISCH, NICOLAAS WITZEN, MENNO VAN COEHOORN —— van de Godgeleerden en Bovennatuurkundigen, HERMANUS ALEXANDER ROËL, B. BEKKER, B. SPINOSA, die zo veel gerugts maakten —— van de *Verschooristen* en *Hattemisten*; J. BREDENBURG, F. VAN LEENHOF, W. DEURHOF, worden 'er gekenschetst.

J.

(*) *Onderzoek van het gedrag der Engelschen.*

J. LABADIE, ANTOINETTE DE BOURIGNON, met haaren vermaarden voorstander PETRUS POIRET, treeden te voorschyn: terwyl twee Geleerden, PETRUS BAYLE en J. LE CLERC, die hier, schoon Vreemdelingen, hun geleerden arbeid op *Nederlandschen* grond voortzetten, met hunne Leevenschetzen, dit stuk besluiten.

Deeze Leevenschetzen, die vry meer zyn, dan dorre aantekeningen van de Geboorte, Lotgevallen, Werken en Dood dier Mannen, geeven eene zo aangenaame als nutte en leerzaame verscheidenheid aan dit Tafereel, 't welk anderzins, althans in dit Tydperk, van Staatsgevallen aaneen hangt. Wy zullen, kortheids halven, alleen overneemen, wat 'er van BERNARD NIEUWENTYD staat aangetekend. Tot de kundige Naarvolgers van SPINOSA, willen zommigen, dat, in zyne jeugd, ook behoord hebbe BERNARD NIEUWENTYD, te *Westgraftdyk*, een Dorp in *Noordholland*, waar zyn Vader Predikant was gebooren. Geen zin hebbende in zyn Vaders beroep, en egter op de Weetenschappen gesteld, bevlytigde hy zich op de Wis- Geneeskunde en Regtgeleerdheid. Onder zyne Academie-Vrienden, trof hy 'er aan, die de toen heerschende Godlochende beginzels omhelsden, en hem tot dezelven, volgens eeniger verhaal, deeden overgaan. (*) Doch H. STOCHIUS, wiens Vader, acht jaaren lang, ten huize van den Heer NIEUWENTYD gewoond hadt, om zich in de Geneeskunde te oeffenen, tekent op, meermaalen uit diens mond gehoord te hebben, dat NIEUWENTYD, in zyne Academie-Jaaren, zeer gemeenzaam verkeerde met zommige Godverzaakers, niet zo zeer uit liefde tot haar heilloos gevoelen; maar om, door die gemeenzaame verkeering, hunne diepste geheimen te ontdekken, en hun naderhand met zo veel te meer vrugts te bestryden (†). Wat 'er ook van die strydige berigten, wegens de gevoelens van den Jeugdigen NIEUWENTYD mogen weezen, al de waereld weet, dat die agtenswaardige *Purmerendsche* Geneesheer en Burgemeester niet in dat wargaaren is blyven zitten; dat hy onder de eerste mag geteld worden, die zynen Landgenooten den waaren smaak voor de Proefondervindelyke Natuurkunde gegeeven heeft; welke zedert al-

om-

(*) *Nieuw Euangelisch Magazyn.* III D. bl. 192. 494. 495.

(†) HENR. STOCHIUS, *Verklaaring van* 1 *Cor.* XV. bl. 490. 491.

omme is doorgedrongen. Zyne twee deftige werken, *Het recht gebruik der Waereldbeschouwing tot overtuiging der Ongodisten*, en zyne *Gronden van Zekerheid*, zullen tot steeds blyvende gedenktekens strekken, hoe verre hy af was van Godverzaakende begrippen te koesteren; en betoonde hy, volgens het getuigenis van eenen geloofwaardigen acht jaarigen Huis- en Tafelgenoot, in zyn doorgaand gedrag, de dooorslaandste blyken van een tedere Godsvrugt. (*)

(*) Zie aldaar.

Vervolg op M. NOËL CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig- en Konst- Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Eerste Deel Tweede Stuk; zynde het Agtste Deel van het Woordenboek. Verrykt met Kunstplaaten. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* J. Yntema, 1786. *In groot quarto*, 479. *bl.*

Het geen wy onlangs, by de afgifte van 't eerste stuk deezes Deels, nopens de uitvoering van dit Vervolg op het Woordenboek van *Chalmot* gezegd hebben, (*) staaft ons de bewerking van dit tweede Stuk nog nader: vermits de opmerkzaame *Chalmot*, met eene oordeelkundige beleezenheid, een groot aantal van Artykelen by een verzameld heeft, die men te vergeefsch in 't Woordenboek zou zoeken; en zich daar benevens bevlytigd heeft, om een menigte van Artykelen, door laatere waarneemingen te bevestigen of te verbeteren, en in een duidelyker licht te plaatzen. Hier by komt nog, dat hy, ten gevalle der Leezeren, wanneer 't byzonderen dienst kan doen, ook zodanige Autheuren opnoemt, in welker Schriften zulk een onderwerp ter aangeweezene plaatze, opzetlyk, in 't breede behandeld wordt. Door het een en 't ander is dit Vervolg, van wegens deszelfs uitgebreide nuttigheid in alle zoorten van Weetenschappen, den Liefhebberen hooglyk aan te pryzen. —— Om 'er den Leezeren een staal van een ander natuur, dan wy alvoorens bygebragt hebben, mede te deelen, zullen wy ons bepaalen, tot een Artykel, het geen een oud Landsgebruik opheldert, hoedanige Artykelen 'er meermaals in voorkomen, en waar toe het Artykel van *den Boedel met den voet te stooten* ook behoort; waaromtrent, men ons hier het volgende aan de hand geeft.

„ Het is, zegt de Heer BOEL, eene bekende gewoonte in *Holland*, dat, wanneer een Man, zittende in gemeenschap met zyn Vrouw, haar gemeenen Boedel, door zyne Administratie, zo-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII D. bl. 608.

zodaanig met schulden heeft belast, dat de Crediteuren daar uit niet konnen worden betaald, de Vrouw als dan, mits *voor de Baar uitgaande*, en de *Sleutels op de Kist leggende*, voor de Schulden, by haar Man gemaakt, niet en mag worden geconvenieerd enz.

„ In de *Costumen en Usantien der Stad Dordrecht* Art. 64. Zie v. d. WALL *Handvesten* bl. 1350. leest men: „ Item soe wan„ neer yemanden overleden is moeten sijne kinderen ofte an„ dere erfgenamen ab intestato, die hem die gueden niet en „ begheeren te onderwinden, comen voor den rechter ende „ Scepenen, ende verthien guets ende quaets binnen die tijt, „ dat die doode boven der aerde is, ende al eer hij sijn hant „ slaet ofte doet slaen aen eenich guet dat van den dooden ge„ bleven is; ofte bij gebreeke van dien werden sij gehouden „ als simpele erfgenamen, ten waere dat eenich erfgenaem op „ die tijd buyten der stede ware, die welke verthien mach „ binnen den derden daege als hij binnen der stede coemt."

„ Van dit Artykel, 't welk zynen grondslag in eene andere Keur, genoegzaam van denzelfden inhoud, heeft, is de zin hoofdzaakelyk, zegt de Heer VAN DE WALL; wanneer een Erfgenaam, vreezende, dat de Boedel met schulden mogt belaaden zyn, huiverig is, om denzelven te aanvaarden, zo is hy gehouden, terwijl het Lyk nog boven aarde staat, dien te *Vertyen* (of *Verthien*), dat is, gelyk men nu zou zeggen, te *repudieeren* of *met den Voet te stooten*, en zo wel van de baaten als van de schaaden, welke daar in gevonden worden, afstand te doen. En daar het zou kunnen gebeuren, dat een Erfgenaam, ten tyde van het Sterfgeval, buiten de Stad ware, en de doode, reeds voor zyne terug komst, begraaven, zo vermag hy zelfs nog deezen afstand doen, binnen den derden dag, na dat hy zyne hand aan den Boedel geslagen heeft. Dit voorrecht der Erfgenaamen schynt hier te Lande, reeds van vroege tyden, te hebben plaats gehad. Meermaals wordt daar van by de Ouden gewag gemaakt. En daar het hier met deeze, ginds met gene, Plegtigheden verzeld ging, werd dergelyke *Vertying* of *Afstand* ook op verschillende wyze, naar haaren byzonderen aart, benoemd. Hier droeg het den naam van *voor de Baar uit te gaan*, elders, *de Sleutels op de Kist te leggen*; daar wederom, den *Boedel met den voet stooten*. Eene plaats is genoeg, om deeze gewoonte in een helder licht te stellen; wy bedoelen de *Polityke Regeering van den Briel* van MATTHYSEN by ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *Beschr. van de Stad Briele en den Lande van Voorn*, waar van de zin hier op uit komt. „ Wanneer de Erf„ genaamen van den genen die aflyvig is geworden, die goede„ ren willen *uiten*, (dat wil zeggen daar van afstand doen,) „ het zy des Mans Vrouwe, of des Vrouwes Man, zo zyn zy „ schuldig aldus te doene; Men zal een Baare dragen in dat „ huis daar die Doode leit, en daar zal men den Dooden op

„ de

„ de Baar zetten. En als men het uitdraagt, zo zal het Wyf „ in geleende kleederen", (of volgens de Keuren van zommige Steden en Plaatzen, met naame *Leiden* en *Rotterdam* in haar dagelyks gewaat,) „ voor de Baar uitgaan, en behouden niet „ de waarde van een hemdsdraad van al het goed, dat zy en „ haar Man hebben bezeten. En als de Doode begraaven is, „ zal zy met haar Voogds hand haar uiten rechtevoort op het „ Graf, en alle de goederen kwytfchelden, die zy en haar „ Man te zamen bezaten, benevens alle uit- en infchulden, ende „ neemen aldaar getuigenis van alle de genen die daar by te„ genswoordig zyn"

„ Uit het hier volgend merkwaardig voorbeeld van Vrouwe MARGAREET VAN KLEEVE, Weduwe van Hertog ALBRECHT VAN BEYEREN, blykt *Principes apud Batavos non fuisse Legibus solutos:* Dat de Vorften en Vorftinnen, of Graven en Gravinnen by de Batavieren verpligt zyn geweest 's Lands Wetten en Costumen, even zo wel als de Onderdaanen, zich te onderwerpen, en dezelve te ouderhouden, en zelfs ook de Ceremonien en Plegtigheden, om de effecten, kragt, vrugt, en uitwerkzels daar van te kunnen genieten. Zie hier het Geval, zodanig in de reeds aangehaalde *Polit. Regeering van den Briel* ftaat geboekt: „ Vrouw Margariete van Cleve, Hertog van „ Aelbrechts leste Wyf, Saliger gedachten, uytede die erflyke „ goeden van Hollant aldus: daar was die Bailju ende die man„ nen, ende men maeckte dair Vierfchair. Als die ghemaect „ was, koes die Vrou een Voecht, ende die gheerde (begeer„ de) vonnes: *of die Vrou hem alfo aldair gekoren hadt tot ee„ nen Voecht, dat hy hair verantwoirden mocht, ende recht voir „ hair fpreken?* 't Vonnes wysde, *ja, tot dier Vierfchair.* Daer„ na vraechde die Rechter, *of dair yemant yet lette?* Der „ Vrouwen Voecht fprak *ja*, ende feide, *dat dair ftond myn „ Vrouwe van Hollant &c. mit haren ghecoren Voechde ende gheerde* „ (begeerde) *aldair te uiten* (af te ftaan,) *na de Rechte van „ Rynlant, alfulcke erflicke goeden, als Hertoech Aelbrecht faliger „ ghedacten, ghelaten had in finen lesten live, fonder* (uitgenomen) „ *dair fy aen verlyftocht wair, alfo nauwe als fy wist, hoe fy dat „ doen foude met recht?* Die Rechter vermaende 's Vonnes. 't „ Vonnes weisde, *dat fy aldair ftaan foude in gheleenden clederen, „ die hair niet en beftonden, ende bloet,* (ontbloot) *van alle haven, „ die van Hertogh Aelbrecht ghecomen wair, ende gaen voir die bare „ wt, ende fy foude hebben een halm in die hant, en foude dat „ wechwerpen, ende uyten, ende vertyen hair aldair, mit hares „ gecoren Voechts handt, alle goeden, die Hertoech Aelbrecht in „ fienen lesten live liet, fonder dair fy an verlyftocht was, ende „ alles, infchult ende uitfchult.* So dede die Vrouwe. Dair „ 't enden gheerde (begeerde) hair Voechte een Vonnes, *of hy, „ als een Voecht van der Vrouwen, die goeden geuyt had als recht „ was.* 't Vonnes weisde *ja.* Want dat Lichaam van den Ede-

„ len

„ den Prins was gebeirt, (op de baare gezet,) ende gebrocht „ voir der doren van der Zalen, ende sy trat voert wter Za- „ len, ende deden so voirs. is."

„ Eene Hertoglyke Weduwe, openlyk, even als de gemeene Landzaaten plagten, haars overleeden Egtgenoots boedel te zien verstooten; en in geleend gewaad, onder 't wegwerpen van een halm, voor de Lykbaare te zien uitgaan, was, gewislyk, zegt de Heer WAGENAAR, *Vad. Hist.* III D. bl. 356, ook van ouds, iets zeldzaams. Ondertusschen is 't opmerklyk, dat 'er, in dit zelfde Jaar (1404) iets dergelyks geschiedde, door de Hertoginne Weduwe van Filips van Bourgondie, Schoonvader des Graaven van Oostervant, die, insgelyks, haars Mans Boedel verstootede. Zie MONSTRELET, *Vol. I. Ch.* 18. *p.* 17. & PASQUIER *Recherches de la France. Liv.* X. *p.* 376. By de Franschen was eene Weduwe, in zulk een geval, gewoon, de Sleutels met haare Beurs en haar Gordel op haar Mans Kist te werpen; 't geen genoemd werd *se desceindre & jetter sa ceinture a terre; mettre ou jetter les Clefs sur la fosse du trepassé.* Zie LAURIERE, *Glossaire du Droit Francois* in CEINTURE & CLEFS.

„ Deeze plegtigheid van voor de Baar uit te gaan, wanneer de Erfgenaamen weigerden den Boedel te aanvaarden, plag te *Dordrecht* ook in acht genoomen te worden, uitwyzens den volgenden Brief van den zesden December 1423, waarvan aan den Heer VAN DE WALL een afschrift, uit de Memoriaalen van de Leen- en Charterkamer, ter hand gekomen is.

„ Johan &c. doen cond allen luden dat wij bevolen ende „ gemachtigd hebben, bevelen ende machtigen mit desen brie- „ ve Thomas Pieter Kuitszoon ende meester Jan van Haesbeen, „ van onser wegen ende in onser name, aen te vaerden ende „ op te bueren alle sulcke erfnisse, schulden ende goede, als „ ons aengecomen mogen wesen bi dode Tielmans Hugemans- „ soens, so sijn erfnamen voir die bare wtgingen binner onser „ stede van Dordrecht, also dat sij hijm dier bewinden sullen „ van onser wegen, ende rechts dair off plegen, so waer ende „ wanneer des te doen sal wesen, ende wes sij dair in doen „ sullen in der maten voirschreven, dat sullen wij van wairde „ houden gelijk of wijt selve gedaen hadden. In oirconde. „ Datum Hage op ten sesden dach in December anno XXIII."

„ Vervolgens is, in laater tyd, wanneer dergelyke Plegtigheden meelal, hier te Lande, een einde namen, dit ook alomme in ons Gemeenebest in onbruik geraakt; en het wierd naderhand voldoende gerekend, dat de Erfgenaamen voor het Gerecht hunne ongeneigdheid te kennen gaven, om de aanbestorven erfenis te aanvaarden."

Laaten wij hier nog een kort Artikel bij voegen, op het woord *Bulle*.

„ BULLE, betekent een Zegel, en is afkomstig van het Latynsche woord *Bulla*, 't welk sommigen van het Celtische *Buil*

of *Bul* afleiden, 't welk een *Water-Bobbel* betekent: anderen van het Griekfche Greek, raadgeeving. Hoe het ook mag zyn, zeker is het, dat *Bulle* eertyds een zodaanig Zegel betekende, waar mede de opentlyke Brieven en Inftrumenten bekragtigd wierden; en die pleegen niet alleen van Wasch zo als nu meestal gefchied, maar ook van Goud, Zilver en Lood gemaakt te worden. De Goudene *Bullen* waren 't meest in de Oosterfche Landen in gebruik, en men wil, dat KAREL DE GROOTE reeds daar van gebruik zoude gemaakt hebben; zie MABILLON *de re Diplomatica. Lib. II. c.* 16. Het is na deeze Zegelen, dat de Inftrumenten en opene Brieven *Bullen* genaamd zyn. Zeer beroemd is de *Gouden Bulle* tot vastftelling van de Ryksconftitutie, in 't Jaar 1356 door Keizer KAREL DEN IV, met toeftemming van het gantfche Duitfche Lighaam, waar van zy een' Grondwet wierdt, uitgegeeven; zie den zaaklyken inhoud daar van, by WINHOF *Landr. van Auerisfel*, 54 *aant.*

„ Schoon het niet meer in gebruik is Goudene Zegels aan Inftrumenten of opene Brieven te hangen, levert egter onze leeftyd daar van een gedenkwaardig voorbeeld op: ik bedoele hier den Brief door de Huislieden van Twente als een altoosduurend Gedenkteeken hunner dankbaarheid over de affchaffing der Slaafiche Drostendienften, door den Heer CAPELLEN bewerkt, aan dien onfterfelyken Ridder ter hand gefteld; waar aan, in plaats van een gewoon Zegel, een Gouden Gedenkpenning aan een keten van 't zelvde metaal hangt, op wiens voorzyde het Borstbeeld van den Ridder is afgebeeld, met het omfchrift: JOH. DERK VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, *befchr. in de Ridd. van Overysfel.* Op de Tegenzyde ftaat beneden, *d.* 1. *Nov.* 1782, zynde de dag op welke die haatelyke Dienften zyn afgefchaft. Voorts eenige Bouwmans Gereedfchappen, benevens het Hoorn des Overvloeds, en tusfchen beiden dit tweeregelig Vers

De nyvre Landman juicht, zyn Vryheid is herfteld!
CAPELLEN *zegepraalt op baatzucht en geweld.*

„ Zie J. W. RACER, *Overysfelfche Gedenkftukken, IV. St. bl.* 140, alwaar men den geheelen inhoud van deeze *Bulle*, of open Brief, geboekt vindt.

„ De *Pausfelyke Bullen* worden nog heden met een Looden Zegel bekragtigd; dan daar heerscht eenig onderfcheid ten aanzien van de ftoffe, waar mede die aan het befchreeven Parkement wordt vastgehegt; want is het een' *Bulle*, die de Juftitie betreft, dan wordt 'er het Zegel met een hennepe koord aan vastgehegt; en is het een *Bulle* van Gratie, zo gefchiedt zulks door middel van een zyden koord.

„ *Academifche Bullen*, zyn de zodanigen, waar by iemand tot Doctor, dat is Meester, in de eene of andere Faculteit wordt ver-

verklaard, als, by voorbeeld, in de Godgeleerdheid, Rechten enz. Deeze draagen ook den naam van *Doctoraale Bullen.*

„Heden ten dage is men by ons niet gewoon andere Zegels, dan van verschillende kleur van Wasch, te gebruiken, en wel inzonderheid groen of rood."

Beschryving der plechtige Viering van Neerlands gewenscht Verbond met Frankryks Koning Lodewyk den XVI, gesloten te Fontainebleau, op den 10 November 1785, *binnen Zierikzee, den* 20 *April* 1786. *Te Zierikzee gedrukt, by* P. O. van den Thoorn, *Stadsdrukker,* 1786. *In gr. octavo,* 48 *bladz.*

Gelyk veele Steden Nederlands Verbond, met Frankryks Koning, door uiterlyke Vreugde-Feesten plegtig gevierd hebben, zo is ook het weleer bloeijende, doch tot heden Vaderlandsch denkende Zierikzee, ook niet in gebreke gebleven, om hierover haare openlyke en oprechte dankbaarheid, en belangneeming in het behoud en den welvaart van 't dierbaar Vaderland, onder anderen, op 't klaarst te ontdekken door een prachtige Maaltyd, door verre de meeste Regenten en veele braave Burgers, op dien dag, aldaar Staatelyk gehouden. De korte en eenvoudige Beschryving van dat Feest en den pragtigen Tempel, het hoofdcieraad van deezen heugelyken Disch, (door het doen vervaardigen van welke beschryving de houders deezer Alliantie- Maaltyd deezen blyden dag der vergetelheid, zo veel mogelyk, hebben willen onttrekken) wordt ons hier medegedeeld, met byvoeging van eenige Vaerfen, ter gelegenheid van dit gewenscht Verbond gedicht, en eene toepasselyke aanspraak van den Heer *C. v. d. Gryp,* waarin zyn Vryheid- en Vaderlandlievend Hart, allezins, doorstraalt.

Het lyden van de jonge WERTHERIN. *Naar 't Hoogduitsch. Te Amsterdam by* J. B. Elwe, 1786. *Behalven het Voorbericht* 116 *bladz. In octavo.*

De jonge *Wertherin,* hier lydende afgeschetst, is geene andere, dan de reeds bekende *Charlotte,* het voorwerp der ongelukkige liefdedrift van den jongen *Werther,* van wiens lyden wy voor eenigen tyd berigt gaven (*). —— Zy wordt ons in dit Geschrift vertoond, als niet minder gevoelig voor *Werther,* dan *Werther* voor haar was; 't welk *Charlotte,* terwyl zy haaren Egtgenoot, *Albert,* van harte bemint, in eene gestadige verwarring van hartstogten, en daaruit voortvloeiende strydige bedryven, herom voert; dat haar zeer veel en gevoelig doet lyden; en 't welk haar, op het verneemen van *Werthers* wanhoo-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Lett.* V D. bl. 558.

hoopig ſterlot, in eene kwynende ziekte ſtort, die haar eerlang ten grave doet daalen. Men kan, ter zaake van dien inhoud, dit Stukje aanzien, als een Vervolg van het voorheen gemelde Geſchrift, dat ons het lyden van den jongen *Werther* maalde; en 't brengt ons, op eene ſoortgelyke wyze, onder 't oog, het gevaar van 't onvoorzigtig involgen eener niet wel geplaatſte liefdedrift: welke misſlag egter, zo in 't eene als in 't andere Geſchrift, in een al te verſchoonend licht geplaatst wordt.

CEPHALIDE, *door* J. E. DE WITTE, Junior. *In 's Hage by* J. A. van Drecht, 1786. *Buiten het Voorberigt*, 216 *bl. In* 8*vo*.

J. *E. de Witte Junior*, uit hoofde van zyn ongelukkig lot, by den Nederlander genoegzaam bekend, heeft in zyne gevangenis deezen ſentimenteelen Roman geſchreeven: agter de *Cephalide* volgt eene Geſchiedenis van *Timantes*, in denzelfden ſmaak, en eindelyk eenige Versjes. 't Valt ons zeer ligt te begrypen, dat een zo ongelukkig Jongeling, in de ſentimenteele Geſchriften van deezen tyd groot genoegen vindt, vooral, indien hy van een geſtel is, gelyk hy in deeze Stukjes duidelyk kentekent te zyn. Meermaalen hebben wy reeds onze gevoelens over het *ſentimenteele* gezegd, en hier zou het eenigzins hard weezen, het Geſchrift van eenen gevangenen, wiens omſtandigheden, zo eenige, die ſombere ſchryfwyze billyken, met die rechtmaatige ſtrengheid te beoordeelen, als wy ons anders aan den ſmaak der Natie verpligt rekenen. Daarom, de ſmaak van het overgedreeven gevoel, in dit Stukje heerſchende, daar laatende, zullen wy alleen aanmerken, dat dit Geſchrift allerwege de geſchiktheid aantoont, die de Schryver bezit tot het vervaardigen van Werkjes van vernuft en ſmaak. Indien de Schryver de kieſche netheid, en dat waarlyk kragtige zommiger onzer Dichteren weet af te zien, twyfelen wy niet, of hy zal zynen tyd in de gevangenis, tot nut en vermaak zyner Landgenooten, beſteeden.

NB: Deeze *Cephalide* is ook reeds in 't Fransch vertaald, door J. W. CURTEN. En wordt uitgegeeven, *a la Haye, chez* L. Gautier, Junior. 192 *pp. in* 8*vo*.

De Schim van Bocatius; of Geneesmeester der Zwaarmoedigen, onder de Zinſpreuk: Ik kom niet weerom. *Tweede Deel. Te Keulen by* d'Erve van J. Galliard, 1786. *In* 8*vo*. 232 *bl.*

Even geest- en zoutelooze boert, als wy in het eerſte Deel deezes Prulſchrifts vonden (*), is ons onder het doorbladeren van dit laf, beuzelachtig en voddig Boekje, onder 't oog gevallen: alles, 't geen nog aartig is, is uit *Jan de Brune* overgenomen. Wy hoopen van harte, dat de Schim van Bocatius, hier mede, op houden zal met ſpooken: en dus beter, dan by het eerſte Deel, voldoen aan zyn ſpreuk: *Ik kom niet weerom.*

(*) Zie boven, bl. 136.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Vervolg der daadelyke Godgeleerdheid van ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amsterdam. Door deszelfs Weduwe* JOSINA CAROLINA VAN LYNDEN. *Vierde Stuk. Te Amsterdam, by* J. ten Houten, P. Schouten *en* J. Wesfing Wz., 1786 *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 480 *bladz. in gr. octavo.*

Ene ontvouwing van de byzondere plichten der menschen, naer het verschil van hunnen staet, waer in zy door God op Aerde geplaetst zyn, is de hoofdzaeklyke inhoud van dit Vierde Stuk. Ter geleidlyker voordragte hier van bepaelt zich Mevrouwe *Buurt*, gebooren *van Lynden*, in de eerste plaetze, ter overweginge van de *verschillende betrekkingen*, waerin de menschen op Aerde tot elkander staen, *in 't gemeen*; en daerop gaet zy over, ter behandelinge van *de plichten*, die uit de betrekking, welke de een tot den anderen heeft, voortvloeien: welke zy, in ene geschikte orde, voorstelt onder ene drieledige verdeeling, als zynde *Huislyke*, *Burgerlyke* en *Kerklyke plichten*. Onder de eersten behooren de wederkeerige plichten van *Man* en *Vrouw*, *Ouders* en *Kinderen*, *Heren* of *Vrouwen* en *Dienstboden*, benevens de plichten, die *Kinderen* onderling, en *Dienstboden* jegens elkander, te betrachten hebben. Ten aenzien van de tweede komt in overweging het geen de *Overheden* omtrent de *Onderdanen* en jegens *elkander*, mitsgaders het geen de *Onderdanen* omtrent de *Overheden* en jegens *elkander*, in agt hebben te nemen. En eindelyk, met opzicht tot de derde soort, vestigt zy het oog op de plichten van de *Opzienders* en *Bestierders* der Kerke, zo ten aenzien van de *Gemeente*, als met betrekking tot *elkander*; gelyk ook die der *Leden*, met opzicht tot de *Opzienders* en de andere *Leden* der Kerke. Hier by vorderen ten laetste ook nog opmerking de plichten der genen, die in de *hoge* en *lage Schoolen leeren* en *geleerd worden*; dewyl de behartiging dier plichten een zeer grooten invloed heeft op *al* het

voorige. Haer Ed. ontvouwt alle plichten, die tot deze soorten te brengen zyn, in ene geregelde orde, met ene oordeelkundige naeuwkeurigheid, het welk dit gedeelte van haer Zedekundig Werk boven al nuttig maekt voor Lezers van verschillenden rang en staet. Tot een staal der uitvoeringe dienen hare aanmerkingen tegens het vooroordeel nopens den handeldryvenden of een ambacht hanterenden *Adel*. —— Doch vooraf hoore men hare beschryving van den *Adel*.

„ Wat is *Adel?* Ik zal in myne beschryving zo te werk gaan, als de Leerling doet in zyn antwoord, *op de* 32 *vraag van den Heidelbergschen Catechismus*, dus luidende, *waarom wordt gy een Christen genaamd?* Hy rigt naamlyk zyne beschryving zo in, dat zy niet toepasselyk is op allen, die den naam van *Christen* draagen: maar alleen op hen, aan welke dezelve *toekomt*. Want het is myne zaak niet, my over den Adel, zo als men dien naam tans gebruikt, uit te laaten. Myn bestek vordert om de Edellieden te bepaalen, by 't gene de waarheid van hun eischt: zullen zy zig den naam, dien zy draagen, waardig maaken, en dus aan hun karacter beantwoorden.

„ Ik versta dan, door den *Adel*, dien staat, *waarin iemand tot hoogheid boven anderen verheven is; wegens uitneemende deugden, en eenige schitterende daad of daaden, tot nut van 't menschdom; 't zy van zigzelven; 't zy van zyne voorouderen, in wier voetstappen hy treedt.* In de H. Schrift wordt onderscheid gemaakt tusschen *zoonen Adams* en *zoonen des Mans*. [Ps. XILIX. 3.] Door de *eerste* worden ons menschen aangeweezen, die in rang boven anderen niets vooruit hebben; en door de *laatste* dezulken, die zig zelfs min of meer roemrugtig gemaakt hebben, of uit zulk eenen voorvader afkomstig zyn. Onze Overzetters hebben het eerste woord *slegten*, en het andere *aanzienlyken* vertaald. De Schrift gewaagt ook van *Edelen*: en de betekenis der Hebreeuwsche woorden, die dus zyn overgezet, billyken onze beschryving. Dezelve wordt insgelyks gebillykt, door het zeer bekende spreekwoord: *de deugd alleen maakt iemand edel.* Dit altans is zeker, dat de *deugd* in 't denkbeeld van *edel* zo is opgeslooten, dat men zig zo min de edelheid kan voorstellen zonder deugd, als een mensch zonder ziel. En niet alleen is, in het denkbeeld van edelheid, 't denkbeeld van deugd in 't gemeen, begreepen: maar daarenboven van zulk eene deugd, waardoor men zig, wegens uitsteeken-

kende daaden, tot nut van de maatschappye, of van 't menschdom, roemwaardig heeft gemaakt. Zo dat eene *ondeugende edelheid*, en die 't menschdom tot eenen *last* is, gebragt moet worden onder de *non entia*; dat is, daar men zig geen denkbeeld van maaken kan, om dat het eene strydigheid in zig bevat, gelyk b. v. een vierkante cirkel." ——— Op deze beschryving van den *Adel* vervolgt zy aldus.

„ Men is het in 't algemeen niet eens, of de *negotie* tegen het karacter van een edelman strydt: maar men meent, bedrieg ik my niet, dat een *ambagt* by de hand te neemen, iemand zou ontädelen. En waarom dat? Ik denk, dat zy, die deze wet gemaakt hebben, oordeelden, dat dezulken veel roemrugtigere daaden, tot nut van de maatschappye, daar zy leden van zyn, moesten daarstellen, dan kooplieden of ambagtslieden, door hunne negotie of handteering, kunnen doen. Maar ik vraag; of het dan niet een gevolg is van dezelve wet, dat zy allen van den Adel uitgeslooten moesten worden, die *niets doen* tot nut van 't gemeenebest, maar het zelve veeleer tot eenen *last* zyn; zo niet wegens andere ondeugden, altans aan den eenen kant, wegens hunne traagheid, om dingen te doen, daar 't menschdom voordeel van heeft; en aan de andere zyde, wegens hunnen yver in dingen, waarop zy gezet zyn, en waardoor zy hunnen evenmensch benadeelen? Ik heb myn oog, 1, op de *jagt*, waardoor de liefhebbers, die ik bedoel, zig niet ontzien den armen boer zyn land te bederven: 't zy door met hunne honden enz. te loopen over landen, daar 't koorn nog op staat; 't zy door 't voortplanten van wild, tot schade van den landman. 2. Op hunne *pragt* en *weelde*, ten kosten van anderen, wanneer zy buiten staat zyn hunne schulden te betaalen. Deze berugte daaden (ik noem ze dus, om dat ze zeer in 't oog loopende zyn,) verlaagen hen, die 'er aan schuldig staan, immers verre beneden koop- en ambagtslieden. Althans ik twyffel geenzins, of de bekende Romeinsche *Zedemeesters*, indien zy daarvoor de revue hadden moeten passeeren, zouden ze beneden dezelve geplaatst hebben (*).

„ Ik

„ (*) Van een dezer Zedemeesters, met naame *C. Fabricius Lucinius*, vindt men aangetekend, dat hy, uit het getal der Raaden, uitschrapte *Cornelius Rufinus*, de welke tweemaal bur-

„ Ik weet wel, dat men andere redenen geeft, waarom de Adel geen negotie moet doen: doch die komen niet overeen met het denkbeeld, dat men zig van 't karacter van de Edelen, naar onze beschryving, moet maaken. En ik meen, dat, uit het gezegde, myne beschryving genoeg gebillykt is: dat derhalve zy, waarvan men in waarheid zeggen kan, *dat ze van Adel zyn*, menschen moeten weezen, die blyken geeven, dat zy, tot nut van 't menschelyke geslagt, in deugd en vermogens, uitsteeken; en dat zy, die niet bequaam zyn, om iets uitmuntends daar-te stellen, beter dan van iets by de hand te neemen, waardoor zy, al is het niet by uitstek, evenwel tot nut zyn, dan dat zy niets zouden uitvoeren, en tot last van 't gemeenebest weezen. Hoe bequam het dien man die het ééne talent, dat hem geschonken was, om dat hy 'er geen tien of vyf ontfangen had, in de aarde ging verbergen? Hy ging zeker heen, zonder begeerd te weezen, en hoe akelig was zyn lot? Ik besluit dan, dat een *Chevalier de fromages*, gelyk men van onze Hollanders in Vrankryk wel eens pleeg te spreeken, verre te agten is boven zulken, die zig den titel van Adel toeeigenen, en die *Montesquieu* beschryft: als menschen, wier natuurlyke onkunde, onagtzaamheid enz. hen buiten staat stellen, om *bewaarders van de wetten (despositaires des loix)* te zyn; als menschen, die oordeelen, dat men zyn fortuin moet maaken, welke maate van rykdommen men ook bezitte; maar dat het schandelyk zou weezen, zyn goed te vermeerderen, indien men niet begon met het door te brengen; als menschen, die naar den oorlog gaan, om dat niemand zou kunnen zeggen, dat zy 'er niet geweest waren; enz. Zie *l'Esprit des Loix* T. I. *p.* 34. T. II. *p.* 248, *enz.* (*).

„ Ik

burgemeester, en eens opperbevelhebber geweest was; om dat hy wat meer, dan men toen gewoon was, aan zilveren vaten had te kosten gelegd: overreed, dat zulk een voorbeeld zeer nadeelig was voor den staat, om 'er de pragt in te voeren. Gelukkige eeuw! roept hierover *Cato van Utiken* uit, daar eenige ligte zilveren vaten gehouden wierden voor eene vertooning van *pragt*, waardig de bestraffing der Zedemeesters. *Fabricius* zal door dien grondregel zyn bestierd, *dat men het quaade in deszelfs beginselen moet tegengaan.* ——— Ook verhaalt men, dat zekere Zedemeester uit den raad uitbande eenen *Duconius*, om dat hy, toen hy een volks voorstander (*Tribunus plebis*) was, zig verzet had tegen eene wet, welke naauwe paalen aan de onkosten van de tafel stelde."

„ (*) 'Er is in 't jaar 1756 een boekje in 't Fransch uitgeko-

„ Ik vlei my dat het bovengezegde niet onaangenaam zal zyn, aan hun, op welken de beschryving, die ik van den Adel gegeeven heb, toepaslyk is. Indien zy alle, die ik uitgemonsterd heb, *ontädeld* wierden; wat zou de agting voor hun, die waarlyk Edel zyn, niet merklyk ryzen? Want zeker, men kan niet ontkennen, dat de zodanige grooten eerbied verdienen. 't Portrait zelfs van zulk eenen doorlugtigen Persoon verwekt, dunkt my, in 't gemoed veneratie voor deszelfs gedagtenisse. Altans dit heb ik ondervonden, by de beschouwing van 't portrait van Neêrlands braaven Admiraal, den Heer DE RUITER. Doch al heeft iemand, onder zyne voorouderen, al één of meer, die wegens uitneemende daaden verheven zyn; hoe dwaas is het daarop te roemen, wanneer men 'er zeer verre af is, om hun beeld te vertoonen? Zoo iemand, hadden zeker de Jooden stoffe van roem, dat *Abraham* hun vader was; Abraham een by uitstek doorlugtig geloofsheld, dien men eene gansche reeks van eertitels zou kunnen geeven: en wat was ondertusschen het antwoord van Jesus, toen zy, die zo zeer van dien by uitstek grooten man verschilden, daarop roemden? Dit: *gy zyt uit den vader den duivel*; Joan. 8. 44."

komen, waar van de titel is, *la Noblesse commerçante*, dat waardig is geleezen te worden."

Onderwys in de Christelyke Zedenleer vraagswyze opgestelt, door H. A. AITTON, *Predikant te Zwoll. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1786. *Behalven de Voorrede*, 472 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Onderwys bedoelt de Eerwaerde *Aitton* ene achtervolgende ontvouwing der Zedenleere te geven, die geschikt is, „ ter beschaaving van Zeden, over welker „ heerschend bederf ten allen tyde zeer geklaagd werd, „ en welker herstelling niet eerder te wachten is, voor „ dat men zich meer algemeen in den weg stelle, om „ die door nuttig onderwys in de Zedekunde zelve in „ onderscheiden rangen en staaten verbeetert te zien." Hy heeft ten dien einde zyn Werk zodanig ingericht, „ dat het ook byzonder konne gebruikt worden tot on„ derwys van Leerlingen, die in de Geloofsleere reeds „ genoegzaam onderweezen zyn: als meede tot stichting

 „ en

„ en opbouwing in het geloof in de huisgezinnen der „ Christenen, en de onderlinge byeenkomsten der God- „ zaligen." Zyn Eerwaerde vooronderstelt, by dit onderwys, in den Lezer of Leerling ene genoegzame kundigheid van de geloofswaerheden, en wel naer die denkwyze, welke in onze Nederlandsche Kerk algemeen aengenomen is, als op welke, zyns oordeels, de ware Zedeleer alleen regtmatig gegrond kan worden. Uit dien hoofde strekt dan dit Geschrift inzonderheid ten dienste van hun, die dezer leerwyze toegedaen zyn; welken 'er op dien grond een nuttig gebruik van kunnen maken, en 'er door opgeleid worden tot de inwendige heiliging van hun hart, en de uitwendige heiliging van hunnen wandel; om zo God in Christus te dienen, naer lichaem en naer geest, als die hem beiden toebehooren. Zulks komt voornaemlyk in opmerking, by de ontvouwing van den staet des menschen in de Natuur en dien in de Genade, welke ongeveer twee derde van dit Onderwys beslaet. Het overige gedeelte, dat 's menschen plichten, en de drangredenen tot derzelver betrachting, nagaet, is wyders van een algemener dienst, en behelst ene geregelde verklaring der byzondere plichten, welken de Euangelieleer voorschryft, met de ontvouwing der drangredenen, welke Rede en Openbaring aen de hand geven. Tot een stael van 's Mans manier van voordragen, strekke zyne volgende onderwyzing, wegens de orde, die men, in de *uitoefening der liefde* tot God, zich zelven en den naesten, in 't oog heeft te houden.

„ V. Welke is die orde?

„ A. Dezelve is gericht naar de waarheid van het voorwerp; daar God het hoogste voorwerp van allen is, moet Hy ook boven allen bemint worden door den mensch, ook boven zich zelven, het welk niet alleen zyn groote pligt, maar ook zyn hoogste voorrecht is, om dat de meeste liefde tot God zyn meeste geluk insluit: waarop dan de liefde tot zich zelven volgt, en hierop de liefde tot den naasten: zie die orde opgegeeven, Matth. XXII. 37.

„ V. Kunnen 'er nogtans geene gevallen zyn, waarin deeze orde eenigzins aan eene zyde moet gestelt worden?

„ A. Er kunnen gevallen zyn waarin de liefde tot den naasten getrokken moet worden voor de liefde tot zich zelven, als wanneer de naaste in nood is, en niet geholhol-

holpen kan worden, zonder merkelyke benadeeling van zichzelven: ook gevallen, waar in de liefde tot zichzelven getrokken moet worden voor de uitvoering van een of ander Godsdienstig werk, als wannneer ons tydelyk of eeuwig geluk grootlyks zou gevaar loopen, by de waarneeming van dat zelve: maar de liefde tot God moet, altyd, voor alles gaan, en gaat ook altyd werkelyk voor, zo wanneer in zulke byzondere gevallen liefde geoeffend wordt, uit een beginsel van gehoorzaamheid aan God.

„ V. Komen alle Christenen in dit stuk nopens die orde overeen?

„ A. Neen: terwyl men voornaamelyk twist over de liefde tot zichzelven: te weten, *of die geoorlofd zy?* of *men die in het stuk van Godsdienst mooge bedoelen?* en of *die ook voor de liefde tot den naasten getrokken mooge worden?*

„ V. Wat heeft wel voornaamelyk aanleiding tot die twist gegeeven?

„ A. De *verkeerde zelvsliefde*, welke den mensch van natuure eigen is, en welke hem de liefde tot God en den naasten meestal uit het oog doet verliezen, zo dat men ook in dit opzigt van het eene uiterste tot het andere vervallen zy.

„ V. Is de bepaaling van deeze stukken van eenig belang?

„ A. Van een zeer groot belang; daar dit eenen byzonderen invloed heeft op des Christens geloov en godzaligheid; en eene hartelyke overtuiging daarvan byzonder strekt tot bevordering van het geestelyk leven; terwyl dit leven by tegenstelling zeer gestremd word, door volkoome ontkenning niet alleen, maar ook door onzeekerheid omtrent die stukken.

„ V. Wat is dan het eerste hier te bepaalen?

„ A. De *geoorloofdheid* der zelvsliefde in het gemeen, welke, behalve uit het reeds bygebragte, om te toonen, *dat de mensch ook aan zichzelven pligten verschuldigt zy* (*), nog daarenboven uit twee voornaame bewyzen kan

(*) Onze Autheur naemlyk heeft alvoorens opgemerkt, dat de inrichting van de geheele schepping en byzonder die des menschen, ons derwaerds leid. „ Alle schepzelen, zegt hy, „ zyn door den God der natuur aan zeekere wetten verbonden, „ ook de mensch ten aanzien van beide deelen van zyn be- „ staan

kan getoond worden, ontleent uit de *reede* en uit *Gods woord*.

„ V. Hoe blykt de geoorloofdheid der zelvsliefde uit de *reede?*

„ A. De neiging, welke de mensch van natuure byligt om zichzelven te beminnen, is niet uit den boozen, of uit des menſchen zedelyke verdorvenheid, maar uit God: het welk blykt, om dat dezelve ook plaats had, in den ſtaat der rechtheid, waarin God zyne vermaaning en beloften op dezelve grondde, en de Satan zyne verleiding: het geen nu van God is, is ten hoogſte geoorlooft.

„ V. Hoe uit het *woord van God?*

„ A. Uit het geen gevonden word Eph. V. 29. daar Paulus zegt, dat *niemand ooit zyn eigen vleesch gehaat heeft*, waar meede hy duidelyk veronderſtelt de geoorloofdheid der zelvsliefde.

„ V. Wat is het tweede ſtuk hier te bepaalen?

„ A. *Of men de zelvsliefde ook in het ſtuk van Godsdienst mooge bedoelen en behartigen?* Veele ſluiten deeze daarin geheel uit, zeggende, dat de liefde tot God, indien er liefde tot zichzelve meede vereenigd is, een loutere *loonliefde* zy; daar God nogtans alleen door eene *reine* liefde wil gedient zyn: de geoorloofdheid van dit ſtuk kan ook uit de *reede* en uit *Gods woord* getoont worden.

„ V. Hoe uit de *reede?*

„ A. Dat men de liefde tot zichzelven ook in de liefde tot God, of in het ſtuk van den Godsdienst mooge inſluiten, blykt onder anderen daaruit, dat God den mensch in het ſtuk van Godsdienst opwekke tot liefde tot Hem, door aandrang van de heerlykſte beloften, en de geduchtſte bedreigingen, in geval van het tegengeſtelde, welke zeker geene kragt zoude hebben, byaldien God van den mensch wilde gedient zyn, met uitſluiting van alle zelvsliefde.

„ V.

„ ſtaan, ziel en lighaam; van welke hy afgaande de orde van „ zyn beſtaan ten eerſte benadeelt, en by voortduuring hoe „ langs hoe meer omkeert: 't welk duidelyk doet zien, dat „ de mensch ook aan zichzelven zeekere pligten verſchuldigt „ zy: 't geen Gods woord insgelyks bevestigt, door verſcheide vermaaningen tot betrachting van pligten welke tot den „ mensch zelven behooren: als onder anderen Phil. II. 12. daar „ de Apostel zegt: *werkt uwes zelfs zaligheid met vreezen en* „ *beeven.*"

„ V. Hoe uit *Gods woord?*

„ A. Uit het geen gevonden word, Heb. XI. 26, daar van Moses staat aangetekent, dat hy de versmaadheid Christi meerder rykdom achttede te zyn, dan de schatten van Egypte, *dewyl hy zag op de vergeldinge des loons*: welk bestaan van Moses ten hoogste gewettigt word, door het voorbeeld van den Verlosser, Heb. XII. 2.

„ V. Maar word echter niet gevordert, dat de menschen in het stuk van Godsdienst alle zelvsliefde uit het oog verliezen, als de Heiland zegt Matth. XVI. 24. dat *zo iemand achter Hem wilde komen, hy zich zelven moest verloochenen?*

„ A. De Heiland vordert daar meede geenszins, dat de mensch, indien hy zyn discipel wil zyn, de liefde tot zich zelven verbanne; daar een discipel van Hem te zyn het grootste geluk voor den mensch insluit, waar door hy, het zelve omhelzende, zich zelven het volmaaktst lief heeft; maar alleen dat hy zich als dan tracht te reinigen van alle verkeerde zelvsliefde, en zelfs ook de meer geoorloofde onderwerpe aan de liefde tot God.

„ V. Welk is het derde stuk hier te bepaalen?

„ A. *Dat*, in 't algemeen, *de zelvsliefde gaa voor de liefde tot den naasten*, het welk ook uit *de reede* en uit *Gods woord* kan getoont worden.

„ V. Hoe blykt de geoorloofdheid der zelvsliefde boven die tot den naasten uit *de reede?*

„ A. Uit de aanbiddelyke wyze inrichting van de wet der natuur, welke dit alle menschen leert, en welke ook zeker van God is, zo als dit onder anderen ook daar uit blyken kan, om dat dit plaats had in den staat der rechtheid; daar Eva (*), door lust tot meerdere wysheid en Gode gelykvormigheid gedreeven, eerst at van de verboode boomvrucht, voor dat ze haaren man van derzelver mededeelde.

„ V. Hoe uit *Gods woord?*

„ A. Uit het Goddelyke bevel zelve, *gy zult uwen naasten lief hebben als u zelven:* in welk bevel de waare zelfsliefde gesteld word tot een richtsnoer, naar het welk de

(*) Deze redeneering van den Eerwaerden *Aitton* klinkt ons wat vreemd; daer Eva, naer ons inzien, reeds uit den staet der rechtheid gevallen was, toen zy 't besluit genomen had, om de verboden vrucht te eten. Liever zouden wy deze geoorloofdheid gronden, op de nadere betrekking die de mensch tot zich zelven, dan tot zynen naasten, heeft.

de liefde tot den naasten moet ingericht zyn: Hebbende God geen uitdrukkelyk bevel van zelvsliefde in zyn woord willen geeven, om dat die den mensch door de wet der natuur genoeg geleert word.

„ V. Is de liefde tot zich zelven (zo als die tot hier toe beschouwt is) alleen geoorloofd?

„ A. Neen: ze is ook daarenboven ten hoogste *betaamelyk* en *noodzaakelyk*?

„ V. Hoe blykt de *betaamelykheid* der zelvsliefde?

„ A. Het tegengestelde der zelvsliefde, de *haat* tegen zichzelven, sluit in zich de grootste ongerymdheid, verfoeielykheid en strafschuldigheid voor God en menschen, wier belangens daardoor grootlyks veronagtzaamd worden, terwyl de waare zelvsliefde die zeer bevordert, behalven dat dit uit Gods gebod van zelvsliefde genoegzaam blykt.

„ V. Hoe blykt de *noodzaakelykheid*?

„ A. 't Is niet alleen voor de zaak van God en des naastens welzyn van groot belang, dat de mensch zich zelven op eene rechte wyze lief hebbe; maar 't is ook onmogelyk, dat de mensch een eenigen pligt omtrent God en den naasten uitoeffene, zo hy de waare zelvsliefde niet betrachte: hoe zal iemand de zaak van God kunnen voorstaan, en de belangens van anderen bevorderen, wanneer hy zich, wegens gebrek aan behoorlyke zelvsliefde, van de daartoe noodige vermogens en begaafdheden ontbloot heeft?"

Plan van een Leerboekje voor de Jeugd, in de voornaamste waarheden van den Godsdienst en de Zedeleer. Te Hoorn by L. Vermande, 1786. *In gr. octavo 22 bladz.*

Naer luid der Voorreden van dit Geschrift, heeft het Genootschap, 't welk ten zinspreuke voert, *Ten nutte van het Kristendom* (*), de gewoonte, van zomtyds onder elkander eene vraeg over het een of ander onderwerp uit te schryven, die dan door één of meerder Leden beantwoord word: en hieraen is men het opstel van dit Plan verschuldigd. 'Er was naemlyk de volgende Vraeg uitgeschreven. ——— „ Kan 'er in de Vraagboekjes, die „ men

(*) Zie, wegens het Plan en oogmerk van dit Genootschap, boven, bl. 322.

„ men, in het onderwyzen der Jeugd in de waerheden van „ den Godsdienst, gewoonlyk gebruikt, eenige verbete- „ ring gemaakt worden? ——— Zo ja! Kan die verbe- „ tering dan gemaakt worden; of ten aanzien van de in- „ richting, of ten aanzien van de waarheden zelve, of in „ beide opzigten?" Ter nadere ophelderinge dient, dat men in dezen het oog niet heeft op kleine Kinder-vraegboekjes; ook niet op het bepaelde onderwys wegens de leerbegrippen der Hervormde Kerk; maer op Leerboekjes voor de middelclasse der Jeugd, waerin wel niets voorkomt strydig met de aengenomen Hervormde Leer; doch waerin ook het charactéristyke dier Leere niet behoeft gemeld te worden; gaende de daermede beoogde onderrichting over dat gedeelte der Christelyke Leere, waeromtrent onder de Christenen geen twist is, maer alle belyders van het Christendom overeenstemmen.

Een welwikkend oordeelkundig Schryver verklaert, ter beantwoordinge dezer Vrage, dat 'er, zyns agtens, „ in „ de Vraagboekjes, welke thans in gebruik zyn, eene „ verbetering kan gemaakt worden, zo wel ten aanzien „ der *inrichtinge*, welke in alle Vraagboekjes byna de- „ zelfde is, als ten aanzien van de *Onderwerpen* zelve, „ welke daarin behandeld worden." En hy deelt daerop zyn Plan deswegens, met nevensgaende beredeneerde aenmerkingen, mede.

In de eerste plaetze stelt hy voor, de nutloosheid van de gewoone inrichting, volgens welke de Jeugd Antwoorden van buiten leert, die ze veelal niet verstaen. Het komt hem beter voor, der Jeugd alleenlyk de Vragen op te geven, en de Antwoorden voor hunne rekening te laten, zo echter dat men aen dezelve ene geschikte handleiding verlene. Zyn Plan zou des zyn een Leerboekje voor de Jeugd, op deze wyze in te richten. *Op de eene bladzyde zouden alleenlyk de vraagen, zonder bygevoegde andwoorden staan. En op de tegenoverstaande bladzyde, zouden de eerste Waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, overeenkomstig den Inhoud der vraagen, niet andwoordswyze, maar in een aaneengeschakeld voorstel, of doorlopende redeneering, beschreven worden.* Hier door zou men de Jeugd ongemerkt tot denken, tot het gebruiken van eigen oordeel, brengen, en ze zou, de antwoorden zoekende, of den vorm van antwoord gevende, aen 't geen zy op de overstaende bladzyde lezen, antwoor-

woorden beter verstaen, en alzo tot de rechte kennis der waerheid komen.

De Autheur dit zyn Plan van *Inrichting* breeder ontvouwd, en als nuttig aengedrongen hebbende, laet zich vervolgens insgelyks uit, over de verbetering der gewoone Vraegboekjes, ten aenzien der *Onderwerpen*. Overeenkomstig met de nadere opheldering der voorgestelde Vrage, is hy van oordeel, dat een Leerboekje voor de beöogde middelclasse der Jeugd, met betrekking tot het Leerstellige, alleenlyk behoore te behelzen, de hoofdwaerheden van den Natuurlyken en Geopenbaerden Godsdienst; wordende hier niet meer vereischt, dan ene onderrichting in dat geen waerin alle Christenen overeenstemmen; of wel alleenlyk ene onderrichting in die eerste waerheden, welke men met reden kan onderstellen, dat niet boven het bereik van de vermogens dier Jeugd zyn. —— „ En zo moe„ ten dan ook, (vervolgt hy,) deeze waarheden niet in „ eene onverstaanbaare mystike taal en kunsttermen van „ eene raadselachtige of willekeurige betekenis, maar (zo „ veel mogelyk) met zodanige bewoordingen beschreven „ worden, welke de vatbaarheid der Jeugd niet oversty„ gen."

Hier benevens komt, met opzicht tot de *Onderwerpen*, nog in overweging, dat zodanig een Leerboekje niet alleen, ten aenzien van 't Leerstellige, de *Hoofdwaerheden* behoore te ontvouwen, maer dat ook een *kort samenstel van de Kristelyke Zedekunde* 'er niet in moete ontbreken. Hieromtrent heerscht, volgens zyne opmerking, een oud en algemeen gebrek in de gebruikelyke Vraagboekjes der Hervormde Kerk, en dit noopt hem te meer, om 'er byzonder op stil te staen. Zulks doet hem zich opzetlyk verledigen, om aen te toonen, „ hoe *onontbeerlyk de ken„ nis der Kristelyke Zedeleer is* voor den Kristen, en „ gevolglyk hoe *noodzaaklyk* dezelve *in een Leerboekje*, „ waaruit men de Jeugd moet onderwyzen, *vereischt* „ *wordt*." Op het ernstig en bondig aendringen van dit zo noodwendig vereischte, laet hy zich ten besluite aldus hooren.'

„ Men vergunne my, uit veele bedenkingen, welke my over dit Onderwerp voor den Geest komen, alleenlyk deeze volgende hier te mogen byvoegen, en daarmede zal ik dit andwoord afbreeken. —— Het is van zeer veel aanbelang, ik noem het zelfs noodzaaklyk, dat men de Kris-

Kristelyke Jeugd eene waare hoogachting en verstandigen yver voor de zuiverheid der Leere inboezeme, om daardoor eene verderflyke koelheid omtrent de Godlyke Geloofsleer van Christus voor te komen. Maar het is buiten tegenspraak niet minder belangryk, niet minder noodzaaklyk, dat men vroeg beginne om haar de Kristelyke Zedenleer in te scherpen. Alle Kennis en Geloof, schoon nog zo rechtzinnig, zonder de praktyk of oeffening, kan niemand gelukkig maaken. Daar is geen grooter gebrek, en tevens geen grootere verachting, die men den Kristen kan aandoen, dan dat men van hem zeggen moet: hy is anders vry rechtzinnig in zyne gevoelens, maar het ergste is, dat 'er in zyn gedrag zo veel te berispen valt. —— En moet zodanig een gedrag niet als een grove dwaaling, als eene zeer verderflyke Kettery worden aangemerkt? Iemand die versierd is met een ongemeen geoeffend en het allerrechtzinnigst verstand omtrend de waarheden; doch geen deugd noch Godsvrucht bezit, is even als iemand, die begaafd is met eene ongemeene sterkte, maar die hem tot niets kan dienen, om dat hy blind is.

Terwyl dan de Leer der Zeden zo gewigtig en ten uitersten belangryk is, zo zoude de uitvoering van dit Plan nog volmaakter weezen, indien men, behalven het gemelde kort samenstel van de Kristelyke Zedenleer, onder de behandeling zelve van het Leerstellige, de voornaamste Zedenplichten, die uit de Leerstukken natuurlykst voordvloeijen, den Leerling in een treffend licht voorstelde, en alzo by iedere waarheid des geloofs derzelver byzonderen invloed op het gedrag aan te wyzen, en door dat middel de Jeugd te leeren, hoe zy zich altyd en in alle byzondere omstandigheden, overeenkomstig de erkende waarheden, te gedraagen hebbe. —— Op deeze wys zal de Jongeling van zyne plichten duidelyker overtuigd worden; hy zal door derzelver billykheid meer getroffen worden, en zy zullen in zyn hart, dat nog door aangenomen beginselen minder misvormd is, heilzaame, onuitwischbaare indrukken maaken."

SEBALDI RAVII Oratio Panegyrica in natalem centesimum et quinquagesimum Academiæ Trajectinæ, dicta publice in Templo urbis primario, die 31 Maji, 1786. Trajecti ad Rhenum, ex officina *A. a Paddenburg*, 1786. In quarto maj. f. 43 pp.

Van Utrechts beroemde Hooge School, plegtig ingewyd op den 16 Maart O. S. des jaars 1636, vierde men, den 27 Maart N. S., des jaars 1736, ſtaatlyk het Eeuwgetyde, by welke gelegenheid de Hoogleeraar *Arnold Drakenborch*, in eene openbaare Redenvoering, de heuchlyke opregting dier Academie, en derzelver gewenscht gevolg, ontvouwde. En 't heeft den tegenwoordigen Beſtierderen deezer Hooge Schoole goedgedagt, in dit jaar 1786 een Jubelfeest uit te ſchryven, om plegtig te gedenken aan het driemaal vyftig- jaarige in ſtand houden dier Voedſterplaatſe der Weetenſchappen; welks viering, ter oorzaake van min gunſtige omſtandigheden, uitgeſteld is tot den 31 May. Ten dien dage heeft de Hoogleeraar *Ravius* eene Redenvoering openlyk uitgeſproken, waarin hy, na eene voorafgaande beſchouwing van de oorzaaken, die zamen geloopen hebben, om deeze Academie in 't einde der voorige en 't begin der tegenwoordige Eeuwe, meer dan in vroegere dagen, te doen bloeien, boven al het oog vestigt op den gelukkigen ſtaat der Hooge Schoole, zo ten tyde van 't Eeuwfeest, als voorts gedurende de laatſte vyftig jaaren, die zedert dat Eeuwfeest verloopen zyn: het welk deeze Redenvoering, in dat opzigt, verknogt met de bovengemelde van den Hoogleeraar *van Drakenborch*. Ook is hier bygevoegd eene agtervolgende Lyst der Hoogleeraaren, welken, zints het jaar 1736 tot het jaar 1786, in deeze Academie, de leergierigen tot de kennis aller ſoorten van Weetenſchappen opgeleid en daarin onderwys gegeeven hebben: mitsgaders een dergelyke Lyst der jaarlykſche veranderingen van 't Rectoraat, ſtaande dat tydbeſtek.

By 't melden van den gunſtigen ſtaat der Academie, kan de Hoogleeraar niet af zyn van te erkennen, dat het getal der Studenten, zo binnen- als buitenlandſchen, tegenwoordig minder is, dan in voorige jaaren: doch dit lot, merkt hy aan, heeft de Utrechtſche Academie grootlyks gemeen met onze andere Hooge Schoolen. De Buitenlanders blyven meer dan voorheen, onder de Hoogleeraars

aars in hun eigen Gewest; en wat het afneemen van het getal onzer eigen Studenten betreft, zulks heeft men, zyns oordeels, inzonderheid toe te fchryven, aan de verkeerde opvoeding, het verwaarloozen der oefeninge in de laagere Schoolen, en de minagting der Geleerdheid onder de Natie. Veel doet 'er ook toe, vervolgt hy, dat 'er eene foort van Land-Leermeesters is opgeftaan, die 't geheim fchynen gevonden te hebben, van zig bekwaam te maaken, om hunne Leerlingen niet alleen de eerfte beginzels, maar ook het weezenlyke van allerleien flag van Weetenfchappen, als 't ware, in te gieten; 't welk, by de verwaarloozing veeler noodige kundigheden, en eener gegronde Geleerdheid, nadeelige gevolgen, zo voor de Academie als voor de Kerk, heeft. Wyders is ook de toevloed tot de Utrechtfche Academie in 't byzonder, in deeze dagen, niet weinig belemmerd geworden, door de heerfchende onlusten aldaar ter Stede, in welken ook de Academie ongelukkig gedeeld heeft: dan hy vleit zig met de verwagting, dat de nu, in de Academie, herftelde rust niet ligtlyk weder verftoord zal worden.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootfchap der Kunften en Weetenfchappen. Vierde Deel, met Plaaten. Te Rotterdam by R. Arrenberg, *en te Amfterdam by* J. Allart, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 568 *bladz. In gr. octavo.*

Het inënten der Kinderpokjes, in de Oostindien, is het onderwerp van de twee eerfte Verhandelingen in dit Deel; ftrekkende, om te toonen, dat het zelve in de Oosterfche Volkplantingen van onzen Staat, in een zo goed vooruitzigt van een gewenschten uitflag, werkftellig gemaakt kan worden, als in onze Noordelyke Gewesten van Europa; en tevens om aan te duiden, de beste manier van inënting, als mede de gefchiktfte en veiligfte behandeling der ingeënten, in deeze heete Gewesten. Aan het antwoord van den Heer *L. Bikker*, Med. Dr. te Rotterdam, op eene deswegens voorgeftelde Prysvraag, is de Gouden Eerprys toegekend; en de Heer *P. M. v. Nielen* Med. Dr. te Utrecht, heeft zyne Verhandeling, als een *accesfit*, met de Zilveren Medaille bekroond gezien: ook zyn beide deeze kundige Geneesheeren tot Leden Correspondenten van het Genootfchap verzogt. —— By deeze ftuk-

ſtukken, welken, in meer dan één opzigt, ook hier te Lande hunne nuttigheid hebben, komt voorts een vervolg der berigten van den Heer *J. C. M. Radermacher*, nopens de Eilanden en het vaste Land van Indiä; gaande dit gedeelte over het Eiland *Celebes*, ook *Macasſar* genaamd, met de Eilanden daar bezuiden en tusſchen *Java* en *Timor;* en verder over het vaste Land, naamlyk *Indostan*, en het half-eiland beoosten de *Ganges*; waarnevens gevoegd zyn, Bedenkingen over *China*, *Tartaryen* en *Japan*, mitsgaders de ontdekkingen der Rusſen, aan de Oosterkusten van *Azia*, en de Westerkusten van *America*; welke ontdekkingen door eene nevensgaande naauwkeurige Kaart opgehelderd worden. In deeze berichten levert de Heer *Radermacher* eene groote verſcheidenheid van byzonderheden, die omtrent onze Indiſche bezittingen wel der opmerkinge waardig zyn. Zie hier het hoofdzaaklyke van 't geen hy ons wegens *Malacca* meldt.

Het Koningryk *Malacca*, liggende aan het zuidelykſte gedeelte van het half-eiland beoosten de Ganges, benevens de Stad van dien zelfden naam, op 2 Gr. 20 Min. Noorderbreedte, en 122 Gr. 20 Min. lengte, is door een Maleydſchen Koning, in 't jaar 1253, naar onze tydrekening, geſticht. In 't jaar 1511, maakten 'er de Portugeezen zig meester van: en op den 14 January 1641, bemagtigden de Nederlanders die Stad, benevens de Vesting door de Portugeezen gebouwd, en de Landen daar onder behoorende.

„ De Rheede van Malacca is, zegt de Heer *Radermacher*, tusſchen twee Eilanden gelegen, heeft zeer goeden Ankergrond, en ruimte genoeg om eene aanzienlyke Vloot, die daar veilig liggen kan, te kunnen bergen. De Stad is ten Noorden langs het ſtrand gebouwd, heeft geregelde Straaten, en voor 't meeste gedeelte ſteenen gebouwen; de Rivier omſluit haar van agter; de Noordzyde is met een aarden Wal, en de Poort met een gemetzeld Bolwerk verſterkt. Langs het Zuidſtrand, aan de andere zyde van de Vesting, zyn verſcheide Clappus- of Cocos- Thuinen aangelegd, waar in enkelde welgebouwde Huizen te vinden zyn, en welk Strand Banda de Isle genaamd word. Hier tusſchen in is het, dat de Vesting, aan den voet rondom een Berg, door de Portugeezen genaamt S. Paulus, gebouwd is. De voorby loopende Rivier ſcheid de Stad ten noorden van de Vesting, en over dezelve is een dubbelde Valbrug, ſterk genoeg gebouwd om Paarden en Rytuig

te

te kunnen draagen. Naar de toenmalige wyze van versterken, is deze Vesting door de Portugeezen van een goed soort Klipsteenen, die men Yzersteenen noemt, (om datze eenig Yzer-Ertz inhouden,) gebouwd. De Nederlanders hebben niet alleen, geduurende hunne bezitting, dezelve in een goeden staat onderhouden, maar ook tamelyk verbeterd. Zy bevat den omtrek van 342 roeden, heeft drie Poorten, één Uitval, zes Bolwerken, één heele en twee halve Uithoeken, welke laatste de Rivier benedenwaarts bestryken, en met twee en zeventig stukken Canon beplant zyn: ook word 'er eene bezetting Europische Krygslieden, naar evenredigheid van de Vesting, in onderhouden. —— De voornaamste Gebouwen in deze Vesting zyn twee Kerken, en de Wooning van den Gouverneur. De eene Kerk ligt op den top des Bergs van St. Paulus, alwaar ten tyde der Portugeezen een Jezuiten-Klooster gestaan heeft. De andere Kerk ligt beneden aan den voet op 't Plein ter linkerhand, als men de Vesting inkomt, en de Wooning van den Gouverneur, vlak over de Poort. Deze twee aanzienlyke Gebouwen versieren het Plein dier Vesting, waar ter zyden de Pakhuizen van de Maatschappy en het Wapenhuis gehegt zyn, die men van gehouwen Steen opgetrokken heeft. De Straaten in de Vesting, als mede de Gebouwen, hebben niet regelmatig aangelegd kunnen worden, doordien de Berg, die in 't midden ligt, zulks verhindert, weshalve dezelve rondom, op de best voeglykste wyze, gebouwd zyn. —— Buiten de Stad, na de noordzyde, ligt de Voorstad, genaamt Tranquera, die uit eene enkelde Straat bestaat, en door Mooren, Chineezen, doch, voor 't meest gedeelte, door Nakomelingen der Portugeezen, die na de verovering te Malacca gebleven zyn, bewoond is. —— Aan de overzyde der Rivier, heeft men nog eene Straat, die de Bongaraija genaamd word, alwaar alleen Chineezen en Portugeezen woonen; aan welker einde een open Gebouw staat, omtrent drie voeten hoog opgemetzeld, en vervolgens met een rieten Dak, dat op houten paalen rust, gedekt; waarin de Roomschgezinde Portugeezen hunnen Godsdienst verrichten. —— Verders heeft men in de Stad een Maleydsche, Moorsche, Jentjessche en Chineesche Tempel. —— 'Er liggen op eenige mylen afstand, rondom en ter zyde van de Stad, nog verscheide Dorpen; doch ze zyn van zo weinig belang, dat zy de moeite eener beschryving niet verdienen, en alleen van Maleyers bewoond worden.

„ De Huizen of wooningen der Maleyers zyn, in 't algemeen genomen elendige Hutten, die op eenige paalen, veel of weinig, naar derzelver grootte, omtrent zes of zeven voeten hoog, gebouwd zyn. De vloering is van Bamboes-riet of gespleetene Arecksboomen, die als een Rooster naast elkander gelegd, en met Rotting by een gevlogten zyn. De wanden, die de vertrekken van een scheiden, zyn een slegt soort van matten, door de Maleyers Kajangh genaamt; maar hunne staapplaats is met matten van een ander soort, Tikar genaamt, overdekt. ——— Stoelen, Banken, Tafels, Kassen, of ander Huisraad hebben de Maleyers niet, een Matje is de Stoel, Bank, Tafel en het Bed; een Hakmes, een Byl, eenige aarden Potten en Manden, van Rottings of Biezen gevlogten, zyn de gereedschappen, waarin hun rykdom bestaat, en daar zy zig op de onverschilligste wyze mede behelpen.

„ Uit de natuur is de Maleyer het traagste en vadzigste Mensch, dat 'er in de Waereld bekend is. Hem ontbreekt geenzins dat natuurlyk oordeel, 't welk de Bewooners van andere Landen opwakkert, om hunne levenswyze gemaklyk en menschlyk te maken, maar wel de lust tot arbeiden, om de genoegtens van het menschelyk leeven te verkrygen. Deze uitgestrekte, en niets anders dan eene wildernis zynde, Landstreek, zoude honderde voortbrengzelen kunnen opleveren, als maar de Inwoonders handen aan 't werk sloegen, en, door naarstigheid en yver, dat geene zogten te verkrygen, waarvan andere Landen, onder deze Luchtstreek liggende, overvloedig voorzien zyn. De Landeryen liggen, om zoo te spreeken, woest; want de weinige bearbeiding verschaft de Maleyer niets meer, dan even het noodige Voedzel. Een Europeaan, die zulks nooit gezien heeft, kan naauwlyks gelooven, hoe sober deze Luiaards zig kunnen behelpen. Een maatig gedeelte Ryst, met wat Spaansche Peper en Zout gewreeven, is toereikende genoeg, om tot hun Voedzel te verstrekken, en een teug koud Water is de gewoone Drank, die deze Spyze bevogtigt.

„ Naar maate hunner Wooning, Huisraad enz., is ook de Kleeding op de gemaklykste wyze geschikt. Een Broek, die tot de helfte van de Dybeenen reikt, met een stuk Lywaat van Catoen, dat de Kniën overdekt, het welk door een Gordel van de eene of andere stoffe vastgemaakt, en voor door een groote gouden of zilveren Plaat versierd is; waarin ze een Cris of Pook, hun zo zeer geliefd Wapentuig,

tuig, op zyde draagen. Over deeze Onderkleederen is een Wambuis. —— De voornaame Lieden van deeze Natie, 't welk de Hoofden van de Dorpen zyn, de Grooten van het Ryk, de Broeders of Nabestaanden van een Koning, kan men dusdaanig onder 't gemeene Volk, waarvan zo even gesproken is, niet tellen. Hunne Huizen zyn, naar dat het de rang, staat en vermogen medebrengt, grooter en ruimer, schoon van 't zelfde maakzel en gedaante. De Spyzen zyn ook beter, menigvuldiger, en volkomen naar hunnen smaak bereid; doch aan de Vorstelyke Tafel, waar een Maleydsche Kok de Geregten, die opgedragen worden, toegericht heeft, zal voorzeeker een Hollandsche Boer weinig naar zyn genoegen vinden. Met de kleeding der Voornaamen is het eveneens gesteld. De Stoffe is fyner en ryker als van 't Gemeen; ook is hunne Cris of Pook met Goud beslagen; zelfs hebben de Koningen aan dit Wapentuig gouden Gevesten, en met edel Gesteente bezet, 't welk echter niemand dan den Erfprins, of des Konings Broeder, vergund is te dragen. Ook dragen deze Voornaamen, aan hunne bloote voeten, een paar Muilen, en het hoofd is met een eenverwig doek, dat als een worst gedraaid is, omwoeld; insgelyks dragen ze een soort van Mutzen met goud of zilver gestikt, die van binnen met styf linnen of fyn gespleetene Rotting gevoerd, en niet grooter zyn, als dat ze even den Hoofdschedel sluiten. —— De dragt der Vrouwen is van dezelfde stoffen als die der Mannen. Een Catoenen Kleed, dat zy om 't midden met een Gordel vast maaken, reikt hun tot op de Voeten; hierover dragen zy een Bovenkleed, mede van eene eenverwige stoffe, dat tot over de Knieën reikt. De Hairen hebben zy op de Kruin samen gewonden, waardoor een Hairpen, ter lengte van omtrent vyf duim, gestoken is, die het zelve vast houd; by de Voornaamen van Goud, en by de minderen van ander Metaal of van Ebbenhout. In de Ooren dragen de eerstgemelde versiersels van Goud, of Diamanten daarin gevat: ook wel om den Hals een gouden Keten, en schikken zig verders, met gouden of diamanten Ringen, zodanig op, als hun rykdom of vermogen toelaat. —— Naast het gewoone voedzel, is de Sire-Betel de voornaamste en liefste tydkorting der Maleyers; sommige, zoo wel Mannen als Vrouwen, gebruiken deze Bladen zo onmatig, dat zy, van den morgen tot den avond, dezelve kauwen; waardoor hunne Tanden zoo zwart als Ebbenhout, en de Mond en Lippen steeds als bebloed uitzien. —— De Godsdienst

der Maleyers, dewelke de Mahometaansche is, word op de gansche Kust byna zonder eenige onderscheiding of verschil geöeffend; de gemeene Man weet daar van nogthans weinig meer dan de Ceremonien, die met duizenderleie grollen en bygeloovigheden vermengt zyn."

Wat voorts den inborst der Maleyers betreft, ze zyn, volgens onzen Autheur, ongeloovelyk verregaande yverzugtig, ten opzigte hunner Vrouwen; en daar benevens zoo ergdenkend, moord- en roofzugtig, als men zig ooit van een Volk kan verbeelden. Dit, gepaard met de moeilyke en bykans onoverkomelyke zwarigheden in 't doorreizen van dit gewest, maakt, dat men weinig of geene kennis van deszelfs Binnenlanden heeft; zynde reeds verscheiden onderneemingen, om de inwendige gesteldheid des Lands te ontdekken, met zeer veel gevaar, vrugtloos afgeloopen.

Verder behelst dit Deel nog de Verhandeling der Munten, Maaten en Gewigten van Nederlandsch India; en laatstlyk eenige Bydragen tot de Natuurlyke Historie, ten deele uit de nagelaatene Schriften van den Baron *van Wurmb*, en wyders uit de verzameling en opmerkingen van bovengemelden Heer *Radermacher*.

Historie der Waereld, *door* J. F. MARTINET, *Meester der Vrye Kunsten*, *Doctor in de Wysbegeerte*, *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Weetenschappen te Haarlem en Vlissingen*, *en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Vyfde en zesde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1784 *en* 1785. *In gr.* 8*vo.*

Toen de Heer MARTINET, by de uitgave des Derden deels van deeze zyne Waereldgeschiedenis, de Nieuwe Historie onder handen nam, oordeelde hy best, *de Jooden*, *Romeinen* en *Christenen*, uitmaakende de drie voornaamste volken der Waereld, elk afzonderlyk, te bezien: de eersten van JESUS geboorte af tot op onzen tyd (III *deel bladz.* 1—128) ; de tweeden van de Regeeringe hunner Keizeren tot hunnen ondergang (*bladz* 129—290); en de derden van hunne opkomst tot op deezen dag, dat is, geduurende den tyd van byna XVIII eeuwen (*bladz.* 311—468 *en* IV *deel bladz.* 1—311). Dan, daar wy de meeste betrekking hebben tot de Historie der Christenen in ons land, heeft hy de gebeurtenissen der Vaderland

landsche Kerk onafgebroken aaneengeschakeld, zo dat hy in het IV *deel bladz.* 312—464, het geen zedert de eerste verkondiging der Euangelieleere in, om, en aan, onze gewesten, tot op het einde der zestiende eeuwe is voorgevallen, heeft voorgedragen, en voorts in dit V *deel bladz.* 1—239 deeze schets onzer Vaderlandsche Kerkhistorie in de XVII en XVIIIde eeuwe, dat is, van den jaare 1600, tot op deezen tyd, achtervolgd heeft. Na dat de Schryver deeze taak op die beknopte, duidelyke en aangenaame wyze, welke hem zo byzonder eigen, en regt geschikt is voor de vatbaarheid en leeslust van jonge en andere in deeze zaaken onervaarene lieden, voor welken dit werk toch eigenlyk ingericht schynt, heeft afgehandeld, vindt hy zich genoodzaakt een stap agteruit te doen, en wel eenen grooten, doch onvermydelyken stap, om de agtergelaaten volken in het Zuiden en Oosten te bezoeken, daarna tot die van Africa over te gaan, vervolgens acht te geeven op die van Europa, en dan eindelyk alles te besluiten met die van America. De agtergelaatene volken, van welken hy in dit Vde deel spreekt zyn vyf in getal; te weeten, de Arabiers, de Turken, de Persen, de Mogollen en de Chineezen. By deezen heeft hy echter zo lang niet willen vertoeven als by de voorige Natiën; deels, om dat wy weinige zekere bescheiden van hun kennen; deels om dat wy minder belang in hunne byzondere lotgevallen hebben. De algemeene Schets die hy, aangaande hunne Historie, heeft opgegeeven, begint hy met de Arabiers, een volk, dat van den jaare 622 tot het jaar 1258, een zeer uitneemend aanzien verkregen heeft in het Oosten; dat echter voorheen, reeds zedert lang, bestond en dat nog bestaat; maar niet in dien luister, waar in het zich byna zes en een half honderd jaaren vertoond heeft. Na dat hy ons den Oorsprong, Ouden Staat, Godsdienst en Weetenschappen van dit volk beschreeven, en hunnen propheet Mahomet in zyn Afkomst, Daaden, Leer en Ryk, Uitbreiding van zyn geloof, en Karakter heeft afgeschilderd, en eindelyk deszelfs Opvolgers, den ondergang des Ryks, de laatere Weetenschappen, geleerde Lieden en Koophandel heeft aangeweezen, gaat hy over tot de Geschiedenis van het Turksche Ryk, waar in hy ons de schoone en voordeelige ligging van dit Ryk, ten aanzien van welke het zyn weerga in de waereld niet heeft, benevens de verschillende volken die daar in woonen, aantoont; en voorts den oorsprong der Turken, de bedryven hunner voornaamste Keizeren, Regeering, Staatsdienaars,

 Wet-

Wetten, Godsdienst, Geleerdheid, Schryvers, Aart des Volks, Manieren, Handel en tegenwoordigen Toestand des Ryks beschreven heeft; waarna hy overgaat tot een ontvouwing van de Historie der Persiaanen, Mogollen en Indiaanen, en ons de Lotgevallen en het Karakter van den beroemden Jenghiskan, Tamerlan, Kouli Khan, en den zig in onze dagen zo vermaard gemaakt hebbende Hyder Aly opgeeft, en eindelyk dit deel besluit met de Geschiedenis der Chineezen en Japaneezen.

Na de Historie deezer Asiatische Volken te hebben afgehandeld, gaat hy eindelyk, met den aanvang van het VIde deel, over tot die van Africa, welker inwooners hy in hun aart en bedryven afmaalt; en ons by die gelegenheid een korte beschryving van Egypte, Barbarye, Tripoli, Tunis, Algiers, Marocco, Fes, Nigritie, Guiné en deszelfs Slaavenhandel, Congo, Kaap de goede Hoop, Kafferie, Monomotapa, Abyssinie en de Eilanden mededeelt. En hier mede twee Waerelddeelen bezien hebbende, blyven 'er nog twee anderen over, EUROPA en AMERICA. Van het eerste klein, doch Volkryk, valt veel; van het ander, juist het tegengestelde, weinig te zeggen.

Met betrekking tot Europa vangt de Heer *Martinet* zyne beschryving aan met het Koningryk van Spanje, een Koningryk, dat wy, ten deezen tyde, eene groote Wildernis mogen noemen; bewoond door eene zeer deftige, stilzwygende, hoogmoedige, en op het oog niet zeer wispeltuurige zoort van Menschen, die de milddaadige aanbiedingen van den God der Natuur van de hand schynen te wyzen, mogelyk alleen uit Bygeloof en gebrek van Vryheid; die een zeer vruchtbaaren grond van eene oneindige verscheidenheid, wegens de verschillende ligging van Bergen en Vlakten, betreeden, en eene luchtstreek van geene mindere verandering: want, men moge koude gevoelen in de Noordelyke en Bergachtige Oorden des lands, het is, 's Zomers, te midden en in de zuidelyke landschappen, des te heeter, en de Winters zelven zyn zo zagt, dat men als dan de Velden met Bloemen en Kruiden bedekt ziet. Des achten de Inwooners hun Vaderland boven alle landen der Waereld. Men kan hier ook alles hebben, indien de luije en ledige hand der bewooners zich maar wilde uitstrekken; doch het geen erger is, dat zy zelven niet zoeken te doen, verdraagen zy niet dat een Vreemdeling onder hen wil uitvoeren. Wetten en Godsdienst, die geschikt zyn om een Land gelukkig te maaken, zyn juist oorzaak dat dit

dit Ryk onbebouwd en genoegzaam ontvolkt blyft. Geheele drommen van werkelooze Monnikken, voor den steun des Staats dwaaslyk gehouden, bewyzen hetzelve zo veel dienst, dat zy als doode lieden kunnen aangemerkt worden, of die 's Lands inkomsten verslinden, zonder het Land iets terug te geeven. Wonderlyk schoon aan twee Zeeën gelegen, ziet de Natie dezelve met een koel oog aan, en laat anderen, ten koste hunner eigen beurs, daar van de voordeelen plukken. Van den Vorst af tot den Schoenlapper toe, oordeelt men zich van eene te hooge geboorte, om zich naar de aarde te buigen, en daar in te arbeiden: op zyn best raapt men op, het geen men 'er van zelfs vindt. Hooge Bedieningen, een ongelooflyk getal van Dienstboden, wreede Stierengevechten, Minnaryen en Bygeloof, zyn de vyf zaaken waarop de geheele aandacht der Natie gevestigd schynt. ——— Na deeze korte tekening van Spanje gelyk het nu is, gaat onze Schryver over tot een breedvoeriger ontvouwing van deszelfs Geschiedenis, Leerstelzel, Koningen, Regeering, Volkskarakter, Geestelyken, Inquisitie, Taal, Geleerdheid, Konsten, Handel, Rykdom, Voortbrengzels des Lands, en Schaapenfokkery; en na deeze taak afgehandeld te hebben, was het eigenaartig aan een Ryk te gedenken, dat aan Spanje grenst; en 'er zelfs aan gehecht geweest is, dat ten Westen en Zuiden door de Zee wordt bespoeld, doch ten Noorden en Oosten Gallicie, Leon, Estremadura en Andalusia, (Landen van Spanje) tot Nabuuren heeft, dat eene gemaatigde en aangenaame lucht inademt; dat de groote Zomerhette door de geduurig waaijende Weste winden voelt bekoeld worden, en niet over den Winter klaagt, dan alleen dat dezelve zomtyds lastig wordt door den menigvuldigen regen, dat weinig Runderen, maar uitmuntende Schaapen en Wol, byna zo goed als de Spaansche heeft; nevens eene menigte wel smaakende Verkens; dat weinig Paarden fokt, maar veele Ezels en Muilezels daar beter ten gebruike geschikt; dat Vogels en Visch uit Zee en Stroomen in menigte ophaalt; dat eenen overvloed van Boomvruchten, als Citroenen, Oranje en Chinaäppelen, Amandelen, Vygen, Kastaniën, Olyven, en vooral uitmuntenden Wyn bezit, dat door de Byën, uit de bloeizems van zo veele welriekende Kruiden, kostelyke Honig verzamelt, dat eenige edele Gesteenten heeft, doch weinig Koorn, 't geen een groot deel des Lands doet woest liggen, doch deszelfs gebrek door de Scheepsvaart laat

aanvullen; dat zyne Mynen van Zilver, Koper, Tin en Yzer verwaarloost; maar, zulk een menigte van Zout bezit, dat het ons Vaderland en andere Ryken overvloedig daarvan bezorgt; dat Inwooners voedt, door sterkte en dapperheid vermaard; dat agttien groote en vyfhonderd en dertig kleine Steden en Vlekken heeft; dat de Vlaamsche Eilanden, eenige plaatzen in Asia op het half Eiland aan deeze zyde de Ganges; in Africa eenige Vestingen op de Kust van Zanguebar, en de Koningryken Loango, Kongo en Angola; doch in America het Ryke Brasilie, bezit. . . . Dit Land noemde men oulings *Lusitania*, nu *Portugal*, of, om dat de Gaulen geland zyn te *Porto*, van waar *Portus Gallorum*, en daarna *Portugal* gekomen is, of om dat van de Stad *Portus Cale*, *Portucalia* is gesproten. De Beschryving en Geschiedenis van dit schoone Land, benevens het Karakter der Natie, hunne Regeering, Koophandel, Konsten en Weetenschappen, zyn voorwerpen, die de Heer *Martinet* verder verklaart en opheldert, waarna hy overgaat tot de Historie van Italien, waar omtrent hy deeze orde houdt, dat hy ons eerst een beschryving geeft van het Koningryk Napels, deszelfs Vorsten, de verdeeling des Ryks, hunne Onderkoningen en eigen Vorsten; vervolgens overgaat tot de Historie der Pausen van de I tot in de XIX Eeuw, of, van het begin tot op deezen tyd; waarop hy dan het oog slaat op de Republieken *Genua* en *Venetien*, die den roem der overige kleine Staaten hebben doen taanen, en na deeze groote taak te hebben afgedaan ons eene kennis van die Landen, Volken, Zeden, Gewoonten, Weetenschappen, Konsten en Handel mededeelt, zo dat hy, na eerst een algemeen woord van de *Italiaanen* te hebben laaten voorafgaan, de *Napolitaanen*, *Romeinen*, *Genueezen* en *Venetiaanen* afzonderlyk beziet. Vervolgens beschouwt hy de twee kleine Republieken *San Marino* en *Lucca*; het Volkryke *Loretto*; de oude beroemde, doch thands vervallen Stad *Rimini*; voorts *Ravenna*, beroemd door het bergen der Romeinsche Vlooten door het *Exarchaat*, en door het Graf van den grooten Dichter DANTE ALIGHIERI, in den jaare 1321 aldaar gestorven; het niet verre van daar gelegene *Bologne*, de grootste en Volkrykste Stad van den Kerkelyken Staat, waar Kunsten en Weetenschappen bloeijen. Voorts *Florence*, eene van de fraaiste Steden van geheel Italiën, zo beroemd wegens den ouden bloei der Weetenschappen; doch waar de smaak voor gezelschappen en vermaaken den lust tot Weetenschappen zo zeer heeft doen ver-

vergaan." —— *Pisa*, berugt door deszelfs twaalf voeten overhellenden toorn, door een inval zo gebouwd, of, na de zakking door 't bovenwerk, zo geworden. —— *Livorno*, voor twee Eeuwen een ellendig vlek, nu een ryke, en, naa 't Florence, 's Lands voornaamste Stad. —— *Siena*, waar geen schaduw der voorige grootheid meer te vinden is. —— Voorts de Hertogdommen *Modena*, *Parma*, *Mantua*, *Ferrara*, *Verona*, *Bergamo*, en het Hertogdom *Milaan*; de groote ryke en wel bevolkte Stad van dien naam, vermaard wegens haare beroemde Domkerk, de Ambrosiaansche en andere voornaame Bibliotheeken, en de geboorte van veele groote mannen, trekt in 't byzonder des Schryvers aandacht, terwyl hy deeze afdeeling besluit met de beschryving van *Savoijen*, *Piemont*, en *Sardinie*, en eindelyk dit Deel eindigt met de beschouwing van Frankryk, welkers Geschiedenisfen, Staat des Ryks, Magt, Karakter der Natie, Godsdienst, Geleerdheid, Landbouw en Handel op dezelfde beknopte en aangenaame wyze, als die der voorige Landen, beschreeven worden.

Hedendaagsche Historie of tegenwoordige Staat van alle Volkeren, behelzende de beschryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder van Overyssel. Eersten deels, eerste en tweede Stuk. Te Amsterdam, by P. Schouten enz. 1786. *In gr. 8vo.* 494 *bladz.*

Na dat de Schryver, in het eerste Stuk, dat reeds voor eenigen tyd is uitgekomen, op eene beknopte en aangenaame wyze de Natuurlyke gesteldheid, en eene korte Geschiedenis van Overyssel, benevens de Zeden der Inwooners van dit gewest hebben afgeschetst, gaan zy thans over, om ons deszelfs Regeering, van de vroegste dagen tot op onzen tyd, te doen kennen, waar omtrent men in 't algemeen kan opmerken, dat men, zo verre de Gedenkschriften iets zekers aan de hand geeven, geen tydvak vinden zal, waarin de Bewooners van dit gewest hunne Halzen onder het Juk van een eenhoofdig en willekeurig gebied geduldiglyk hebben gebogen: eene aanmerking, welke aan de voorstanderen der Vryheid, de eenigen die het genot van derzelver vruchten waardig zyn, het bemoedigend vooruitzicht schynt te geeven, dat de dienstbaarheid, als een uitheemsche plant, weinig geschikt zy, om ook in 't vervolg vaste wortelen in deezen grond te schieten.

De Schryvers haalen de zaak niet hooger op dan van de tyden der Frankifche Vorften, ten aanzien van welke zy flegts in 't voorbygaan aantekenen, dat, fchoon zommigen misleid door deeze en geene uitdrukking in de Gedenkftukken van dat tydperk voorkomende, derzelver gezag als geheel willekeurig hebben afgefchetst, anderen echter, den aart der Volken en omftandigheden van die dagen beter doorziende, en tevens de gebeurtenisfen met elkander vergelykende, ten vollen hebben bewezen, dat de Wetgevende Magt niet by den Vorst alleen, maar ook tevens by de Onderzaten, beruste.

Over het gezag, welk de Utrechtfe Bisfchoppen in het Stigt geöefend hebben, reeds in een vorig deel deezes Werks gefproken zynde, bepaalen zy zich hier alleen tot het geene byzonderlyk heeft plaats gehad in Overysfel, waar de Wetgeeving geduurende het bewind dier Kerkvoogden, niet altoos, op den zelfden voet gefchied is, het geen duidelyk blykt, wanneer zy de voornaamfte voorbeelden, van welken de gedachtenis bewaard is, met in 't ooghouding van de tydsorde, voor den Leezer openleggen. Dan welke macht deeze Kerkvoogden ook in onderfcheiden tyden mogen gehad hebben, is het echter zo verre van daar, dat zy over Land of Volk willekeurig konden befchikken, dat zelfs hunne Kamer- of Tafelgoederen niet buiten medewerking van de Edelen en Steden wierden beftierd, en dat zy onder de Verbindtenis lagen, van de Hofrechten niet alleen ongefchonden te bewaaren; maar ook de verklaaring van dezelve aan hunne hoorige lieden over te laaten.

By de overdracht van dit gewest aan Keizer Karel den Vden, onderging, noch het recht des Volks, noch dat van den Vorst, eenige verandering, gelyk dit voldongen wordt uit den Verdragtbrief by die gelegenheid ingefteld, en door den Schryver hier medegedeeld, waaruit blykt dat de Wetgeeving aan den Keizer of deszelfs Stadhouder, benevens Ridderfchap en Steden, ftond; doch deeze wyze van Regeering ftreed te zeer tegen de willekeurige grondbeginzelen van eenen Vorst, wiens trouwe fteeds ophield, met zyn gemeend belang om dezelve te onderhouden. Van hier zo veel geweldige maatregelen en fchendingen van Rechten en Vryheden, die eindelyk het te lang geduldig Volk gedwongen hebben, om Filips geheel te ontneemen, het geen hy verfmaad had, alleen voor een gedeelte te bezitten.

Na

Na dat men zich der gehoorzaamheid aan den Koning had onttrokken, viel de Oppermacht over het Gewest in handen van Ridderschap en Steden, doch het deel, welk ieder van dezelven in die Oppermacht toekwam, werd eerlang het onderwerp van hevige en langduurige geschillen, die in dit Werk breedvoerig worden opgegeeven, en waaromtrent wy alleen zullen aanmerken, dat de oppermacht over de drie groote Steden altoos, tot heden toe, by derzelver eigen Regeeringen, en die van het overige der Provincie by Ridderschap en Steden, is gebleven.

Daar nu de Regeering van Overysfel, in den loop der twee laatste Eeuwen, aan veele en groote omwentelingen is onderhevig geweest; zodat de Staaten zomtyds meer, zomtyds minder, van de klem des bewinds in handen hielden, of aan anderen toebetrouwden, en dat alle die veranderingen, het zy veel, het zy weinig, toegebragt hebben, om de zaaken tot dien staat te brengen, in welken wy dezelven heden bevinden, hebben de Schryvers het niet onvoeglyk geoordeeld, nadat zy hebben doen zien, waar de Oppermacht berust, hier op te laaten volgen, een Kort Berigt, wegens den toestand van het Landbestier, in de onderscheiden tydvakken, zedert de verwerping der Spaansche Heerschappy, tot op den Jaare 1748; welk berigt, behalven het geschiedkundige, ook die zydelingsche nuttigheid kan hebben, dat het de voornaamste bronnen kennen leert, waaruit de kundigheid van het inwendig Staatsrecht deezer Provintie moet geschept worden, terwyl het tevens een kort verslag geeft, van den aart en uitgebreidheid van het Stadhouderlyk Gezag. Eindelyk gaan de Schryvers, na alvoorens te hebben doen zien, dat de Oppermacht van Overysfel vertoond wordt, door de Vergadering van Ridderschap en Steden, in de laatste plaats gevoegelyk over, om aan te toonen, uit welke Persoonen die Vergadering is zamengesteld, en op welke wyze het Gewest door dezelven wordt bestierd.

Nopens de Staatsvergadering van Overysfel, welke zamengesteld wordt door de beschreven Edelen, die allen, hoofd voor hoofd, recht hebben in dezelve te verschynen, en door de Afgevaardigden uit de Magistraaten der drie groote Steden, wyzen de Schryvers aan, wat in 't algemeen omtrent alle Persoonen, Edelen of Stedelingen, ten opzichte van derzelver toelaating ter Vergadering, en invloed in de Staatshandelingen in onderscheiden tyden heeft plaats

plaats gehad; voorts, waar de byëenkomsten oudtyds gehouden wierden en nog worden, welke de manier van uitschryving, en de tyd en het getal der Vergaderingen is; waarop zy vervolgens spreeken van den Voorzitter, de Orde van zitten, den Eed der Leden, de Raadpleegingen, het buitenstaan van Leden, en de wyze van stemming; daar nu de wyze, waarop die stemmen moeten geteld worden, aanleiding gegeeven heeft, tot het berugte geschil, over het Recht van Overstemming; en daar dit geschil in eene Verhandeling over den Regeeringsvorm der Overysselsche Provintie, wel een plaats verdiende, hebben ook de Schryvers, uit dien hoofde, hetzelve in zyn oorsprong, loop en uitslag, hier breedvoerig voorgesteld. Dit Hoofdstuk wordt vervolgens besloten, met eenige aanmerkingen, over den titel en opschrift, die Ridderschap en Steden, aan het hoofd van derzelver Placaaten, Publikatiën en andere Aankondigingen, hebben aangenomen, als mede, over den rechtsdwang over de Leden, die ter Staatsvergaderinge verschynen; waarop zy, in een volgende afdeeling, van het algemeene, tot byzonderheden afdaalende, in de eerste plaats doen zien, wat deel deeze Provintie heeft in het regelen van die zaaken, welken het Bondgenootschap der vereenigde Gewesten te zamen betreffen, en vervolgens tot dat geene overgaan, het welk nodig is, om het inwendig bestier nader te kennen. Naar dit bestek, spreeken zy in deeze Afdeeling, van elke buitenlandsche Kommisfie afzonderlyk, terwyl zy, in het volgende Hoofdstuk, deeze en geene dingen nader aanroeren, die op allen gelykelyk betrekking hebben, waaromtrent voornamelyk in aanmerking komt, door wien, en op welke wyze de Kommisfiën, in onderscheiden tyden, zyn begeeven; en ten anderen, welke Persoonen, in onderscheiden tyden, tot het bekleeden van Kommisfiën zyn bevoegd geweest; en nadien 'er ten opzichte van beide deeze punten, van tyd tot tyd, merkelyke veranderingen zyn voorgevallen, hebben zy ons van deeze veranderingen, voor zo verre zy hunner naaspooring niet ontgleden zyn, een omstandig verslag medegedeeld; waarop zy in het laatste Hoofdstuk van dit Deel overgaan, eerst, om ons de Historie van het Kollegie der ordinaris Gedeputeerden, of Gedeputeerde Staaten, mede te deelen, en vervolgens het werk op te geeven, dat deszelfs Leden te verrichten hebben; terwyl dit deel besloten wordt, met de Instructie

voor-

voor het Kollegie der ordinaris Gedeputeerden, gearresteerd den 27 Juny 1593, en de Artikelen van Ampliatie, over de Instructie van de Ords. Heeren Gedeputeerden, gearresteerd den 8 Maart 1708, benevens eenige aanteekeningen op zommige Artikelen.

Aan God en het Vaderland, *door den Heer* A. J. ROUSTAN. *Uit het Fransch vertaald.*

> *Hy, die voor 't Vaderland, voor Deugd of Godsdienst lydt,*
> *Is zeker, dat zyn ramp eens tot zyn heil gedyd.*
>
> FEITH.

Te Rotterdam, *by* de Leeuw en Krap, 1786. *In gr.* 8*vo.* 156 *bl.*

De schrandere ROUSTAN, die door zyne vernuftige *Brieven over den Staat des Christendoms* (*), reeds by onze weldenkende Landgenooten bekend is, en in achting staat, deelt ons in dit Werkje, dat in den jaare 1764 te Amsterdam, by *M. M. de Rey*, oorspronglyk uitgegeeven is, onder den titel van *Offrande aux autels & a la Patrie*, drie Verhandelingen mede, van welke de eerste ingericht is, tegen den vermaarden Wysgeer J. J. ROUSSEAU, die elders in zyn *Contract Social* beweerd heeft, dat de Christelyke leer, zo niet schadelyk voor, ten minsten onbestaanbaar is met de Maatschappye; eene Verhandeling, die, schoon deeze Stoffe reeds uitvoeriger behandeld is in de vier beantwoordingen der Vraage, door de bestuurders van het Stolpiaansche Legaat, in den jaare 1 81 opgegeeven, echter haare waarde behoudt, en regt geschikt is, om de heil aanbrengende Kracht van den Christelyken Godsdienst, die zo voor gantsche Maatschappyen in 't algemeen, als voor elk Lid in 't byzonder, van zulk een weldaadige uitwerking is, aan te toonen niet alleen, maar ook te bevestigen, en ons den invloed der Deugd, met betrekking tot den bloei der Volkeren, te doen opmerken.

De tweede Verhandeling behelst de beantwoording eener allergewigtigste vraag, voorgesteld door het Genootschap te Bern. *Welke zyn de middelen om een Volk aan het Zedebederf te onttrekken, en welke is het geschiktste Plan,* *'t geen*

(*) In den Jaare 1774 uitgegeeven, by den Drukker deezes *J. Yntema.* *In gr. 8vo.*

't geen een Wetgever ten dien einde kan volgen? terwyl de derde eene aanmerkelyke Samenſpraak vervat tusſchen Brutus en Caeſar, in de Eliſeeſche Velden, alle over onderwerpen, die, in deeze onrustige dagen, der leezinge en overweeginge waardig zyn.

Wy hoopen, en wenſchen, met den Vertaaler van dit werkje, dat deeze verſtandige voortbrengzels van vernuft, waarin op den blaakenden eerbied en getrouwe liefde voor den Heilryken Godsdienst —. voor Deugd — Vryheid en Vaderlandsliefde wordt aangedrongen, mogen ſtrekken om alle onbevooroordeelden aan te ſpooren, om, met allen ernst, hunne welmeenende en yverige poogingen aan te wenden ter inſtandhoudinge der Vryheid, ter bevordering van de altyd verſterkende Eendracht, en ter verdeediging van den Roem des Godsdiensts en des Vaderlands; op dat het waare Karakter der Nederlanderen van deeze dagen weder moge gelyken naar dat van onze Voorvaderen, en Neerlands Inwooneren hunne Deugd, hunne Vryheid, hunnen Roem, tot aan de laatſte Nakomelingſchap, mogen overbrengen!

De Patriot in de Eenzaamheid, of Proeven van Beſpiegelingen ter opwekkinge van Vaderlands- en Vryheidsliefde. Salus populi ſuprema lex. *Twee Stukken. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr.* 8vo, 344 *bladz.*

Het oogmerk van den Schryver deezer Beſpiegelingen, welken doorgaans in den declamatoiren Styl, die thands zo zeer in de mode is, zyn opgeſteld, ſchynt eigenlyk te zyn om het Enthuſiasme van Vaderlands- en Vryheidsliefde aan den gang te houden, en, in 't byzonder, om zwakke, en alleen uit onkunde onverſchillig geworden, Burgers uit derzelver zorgeloosheid op te wekken, door aan deezen een gepast denkbeeld van hunne waardigheid, als vrye Menſchen, geſtadig dieper in te prenten.

De Onderwerpen in dit Werkje, dat even als de Hoogduitſche *Spatziergangen*, in Wandelingen is afgedeeld, voorkomende, zyn de volgende:

Lof der Eenzaamheid; ——— De Mensch een gezellig wezen. ——— Voordeelen en plichten zyner Maatſchaplyke Vereeniging. ——— De Nacht. ——— Verraaders van hun Vaderland. ——— De Liefde tot het Vaderland is een aangebooren neiging, die inzonderheid door het genot eener

ner redelyke Vryheid werkzaam wordt. ——— Plichten, welke daaruit voortkomen. ——— Gelykheid en Vryheid is de Natuurſtaat van den Mensch. — Kenmerken en hoedanigheden eener waarlyk vrye Maatſchappy. ——— Een zuivere Volksregeering is geenszins onbeſtaanbaar met het geluk van een klein Gemeenebest. ——— Welke is de beste Regeeringsvorm? ——— Alle Regeeringen behooren geregeld te zyn naar de omſtandigheden, waarin een Maatſchappy of Natie haar bevindt. ——— Luisterryke Staat van Neerlands Gemeenebest in den dageraad van deszelfs Opkomst.

Toeneemende Weelde, onbegrensde Heerschzucht en geſtaadige Partyſchappen, zyn de waare bronnen van Neerlands Tegenſpoeden. ——— Bedenkingen over het Geluk. ——— Voorboden van gedreigden ondergang eener vrye en bloeijende Maatſchappy.

Alle deeze Voorwerpen zyn min of meer uitvoerig op een vryen en losſen trant behandeld, en, door derzelver geſtadige afwisſeling, niet ongeſchikt, om de aandacht in eenzaame uuren bezig te houden, en het Patriotisme te verſterken en aan te kweeken.

Request aan Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, ingeleverd door de Buiten-Predikanten der E. Clasſis van Amſterdam. Te Hoorn, by L. Vermande 1786. *In gr. octavo, 7 bladz.*

Het hier opgenoemde Request is betrekkelyk tot het voorgevallene op de Synodale Vergadering te Hoorn, in 't jaar 1785, waer van wy onlangs melding gemaekt hebben (*); nopens het vaste plan- of rooster, ter egale begeeving der jaerlykſche Synodale Commisſien, by vyf Clasſen der Noordhollandſche Synode gearreſteerd, doch door de Synodale Vergadering krachtloos gemaekt. In het zelve verenigen zich alle buitenleden der E. Clasſis van Amſterdam, om, overeenkomſtig met het voorgemelde Request der vyf Clasſen, te verzoeken, „dat het H. Ed. Gr. „ Mog. moge behagen, om den Alkmaarſchen Rooster „ effect te doen ſorteeren, of zodanig eene ſchikking te „ maken, waar door zy met de binnenleden gelykelyk in „ de-

(*) Zie boven *bl.* 88, 89.

„ dezelfde Synodale commisſien en voorrechten deelen mo„ gen, ten einde ook hier door dergelyke overheerſching „ uit de Kerk van Christus voor altoos verbannen worde." En dit Request is, even als dat der vyf Clasſen, door den Souverain, by *appointement*, geſteld, *in handen van Heeren H. Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot de Kerkelyke zaaken, om het zelve te examineeren, en daar op de Vergadering te dienen van advis.*

Naer luid van 't Voorbericht, dient de openbaare uitgave hier van, om te doen blyken, dat het alleen de Predikanten der Steden *Haarlem*, *Amſterdam*, *Hoorn*, *Enchuyzen*, *Edam*, *Purmerende* en *Monnikendam* zyn [een enkelen Buitenbroeder uitgezonderd:] die zig tegen den *Alkmaarſchen Rooster*, wettig by vyf Clasſen geïntroduceerd, blyven verzetten. Wyders betuigt men gewenscht te hebben, dat men dit Stukje niet had moeten afgeven; en dat het komt uit een *Porteſeuille*, 't welk tamelyk voorzien is van echte Stukjes en *anecdotes* tot deeze zaek behoorende. Verder laten de Uitgevers zich deswegens aldus uit. „ Dit „ *Porteſeuille* blyft *voor eerst* nog geſloten; —— geheel „ zeker is het nogtans niet, dat ook die Stukjes en *anec-* „ *dotes* niet ter uwer kennis gebragt worden; —— in„ dien broeders van een en dezelfde waardigheid, den „ grootſchen tytel PRIMI INTER PARES zich zullen blyven „ aanmatigen, en eene *Pausſelyke* of liever *Episcopale* „ *Hierarchie* in ons kerkbeſtuur zullen blyven invoeren, „ dan zal men niets agterhouden, —— evenwel —— „ niet dan uit noodzakelykheid zal men hier toe beſlui„ ten, en die ſtap zal ook *dan niet* onberaden zyn. —— „ Bid —— Leezer! —— voor Nederlands Jeruſalem, „ dat *Vreede met Geregtigheid* gepaard in het zelve beſten„ dig woone; en hebt te aller tyd wil, lust en kragten, „ om het veelhoofdig monſter ARISTOCRATIE, waar gy het „ ook aantreft, 't zy in Kerk- of Burgerſtaat, met man„ nenmoed te beſtryden."

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daar toe betrekkelyk. Met Plaaten. Vierde of laatſte Deel. Waarby eene beſchryving der Haringvisſchery. Te Amſterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1786. *In gr. quarto* 114 *bladz.*

Ten besluite van dit Werk, verleent men ons in dit laatſte Deel nog etlyke aantekeningen van eenige byzonderheden, die

die Groenland, het voorgevallene aldaar, en deszelfs Inwooners, betreffen. —— By den aanvang levert men ons een verhaal van zommige togten onzer Nederlanders derwaards, die boven anderen merkwaardig geweest zyn, door treffende rampspoeden; waar uit men ziet aan welke ongemeene tegenheden de Scheepsgezellen op deeze Vaart dikwerf blootgesteld zyn, waar uit ze zig, wanneer ze het leeven nog bewaaren, niet dan met groote moeite, en na 't doorstaan veeler ongemakken, redden. — Vervolgens geeft men ons verslag van de herhaalde poogingen, welken 'er aangewend zyn, om de Groenlanders ter omhelzinge van den Christelyken Godsdienst te brengen, die veelal vrugtloos of van geene dan eene zeer geringe uitwerking geweest zyn. Hunne verkleefdheid aan hunne bygeloovige gewoonten en traagheid van begrip zyn hier groote hinderpaalen; en 't valt moeilyk, hen tot eene gegronde overtuiging te brengen; van waar men ook niet zelden ziet, dat veelen, die den Christelyken Waterdoop ontvangen, en zig in de Maatschappy begeeven, eerlange de Maatschappy weder verlaaten, om op zigzelven te gaan leeven. Nopens de laatere onderneemingen der Hernhutters in 't byzonder, wordt ons wat laager aangetekend, dat het getal der gedoopten van den jaare 1739 tot 1762, en dus in 23 jaaren, slegts 700 menschen beliep; waar onder, in 't jaar 1762, niet meer dan 164 ledemaaten gevonden werden; blyvende de andere, en verre de meeste, wyl het getal der Inwooners meer dan 10,000 bedraagt, aan hunne oude gewoonte vastgehegt. —— Onder de aanmerkenswaardigste gebeurtenissen in Groenland, betrekt men wyders den eersten aanval der Kinderziekte, in 't jaar 1733, aldaar, die 'er, by mangel van behoorelyk toeverzigt, eene verschriklyke verwoestinge aanrichtte. Eene snerpende koude en verregaande hongersnood, doen ook meermaals veele Inwooners sneuvelen, waar van hier eenige voorbeelden aan de hand gegeeven worden: daar benevens is dit Gewest niet geheel bevryd van aardbeevingen, donder en blikzem; schoon het 'er zeldzaam aan onderhevig zy. —— Volgens de verdere hier medegedeelde berigten, zyn de Groenlanders ten uiterste bygeloovig, overgegeeven aan de denkbeelden van tovery, en genoegzaam ontbloot van alle weezenlyke denkbeelden van Godsdienst; voedende egter de verstandigsten, nog steeds eenige kundigheden van een leeven na dit leeven, en wel in een staat van geluk of ongeluk. Voor 't overige zyn ze in alle Weetenschappen onder de minst ervaaren Natien te stellen; en de Geneeskunde heeft geene vordering onder hen gemaakt, gelyk onze Autheur aantekent; terwyl hy tevens beknoptlyk meldt, aan welke ongevallen en kwaalen zy meest onderworpen zyn; waarop hy zyne aantekeningen, wegens de zeden en gebruiken der Groenlanders, besluit met een verhaal van hunne wyze van begraaven, en 't geen daar by gewoonlyk

plaats heeft. Ten laatste hegt hy hier aan een berigt van 't geen ons de Gedenkschriften van Oud Groenland, nopens dezelfs bevolking enz. aan de hand geeven; waar uit men niets van weezenlyk aanbelang, met de vereischte zekerheid, kan opmaaken.

By deeze hier mede voltooide beschryving van de Walvischvangst, en daar toe betrekkelyke byzonderheden, heeft men nog gevoegd eene beschryving van de Haringvisschery, als niet minder gewigtig hier te Lande dan de voorgemelde. Men brengt ons derwegens onder het oog, hoe het belang, dat men in deeze Visschery stelde, al vroeg aanleiding gave, om dezelve van hooger hand te beschermen en te begunstigen. Verder verleent men ons een berigt, van de omzwervende togten der Haringen, als Trekvisschen, en 't geen ons de Natuurlyke Historie dienaangaande met de hoogste waarschynlykheid voordraagt, mitsgaders van de vroegere opkomst, en den laateren voortgang, deezer Visschery. Na dit algemeene bepaalt zig de Schryver om een meer byzonder verslag te geeven, (1) van de Schepen en Werktuigen, waar mede de Visschery geschiedt; (2) van de wyze en den tyd, op welken de Haringen gevangen worden; (3) van de wetten en voorrechten op het Haringvangen enz. gemaakt, en aan de Reeders verleend; (4) Van de verschillende zoorten en benaamingen van den Haring, in den handel voorkomende; en eindelyk (5) van hun, aan wien het opzicht over deezen handel is aanbetrouwd. —— Zie hier 't geen by ons wegens de wyze en den tyd, op welke de Haring gevangen wordt, mededeelt.

„ De Buizen, by *Hitland*, te zaamen gekomen, neemen hunnen cours Noord - Noordwest, en werpen St. Jans nacht, den 25 Juny, na middernacht, het eerste net by *Fairhill* uit. De Visschery geschiedt alleenlyk 's nachts, eensdeels op dat men een gedeelte van den aankomenden Haringzwerm aan het flikkeren, ('t welk voornaamelyk door de glansryke oogen en schubben deezer Visschen veroorzaakt wordt,) te beter zoude konnen bemerken, en 'er het net recht dwars voorspannen, en anderdeels op dat de Visch, die door het vuur of licht der Lantaarnen op de Schepen aangelokt wordt, en 'er op aan zwemt, de netten te minder moge zien. Van iets diergelyks maakt ook de Heer Spon, in zyne *reize door Italie*, gewag, bladz. 51. dat men naamelyk, op de Dalmatische Kusten, ook van Lantaarnen gebruik maakt, om de Sardynen, die aldaar in menigte gevangen worden, aan te lokken.

„ De netten, die zeer lang zyn, en uit vyftig of zestig wanden bestaan, worden, op eene zekere maat, door de wetten der Overheid bepaald, met enge maazen gebreid, op dat de Visch met zyne kaaken in dezelve moge blyven hangen. Voorts moeten dezelve van goede hennip vervaardigd worden, of, gelyk thans veeltyds geschiedt, van grove Persiaansche zyde,

de, dewyl deeze langer dan die van hennip, en wel drie jaaren duuren konnen; daar en boven worden zy getaand, of met den rook van eikenhout bruin geverfd, om ze minder zichtbaar te maaken.

„ De netten worden, met Zonnen ondergang, tusfchen twee Buizen, in Zee geworpen, 't welk om derzelver grootte veel tyd en moeite vereischt; dezelve zyn, om ze te kennen en het zinken te verhoeden, alom met tonnetjes bezet en vastgeboeid, en dienen door hunne zwaarte de Buis tevens voor anker; het verwarren van de netten onder elkanderen wordt ook belet door de Buizen in dier voegen te fchaaren, dat ieder zyn tuig onverhinderd behoude. Geduurende den nacht, loopt de Visch in het net, dat voor hem gefpannen is, en 's morgens omtrent vyf of zes uuren, een uur of twee na Zonnen opgang wordt het opgehaald, waar mede rykelyk drie uuren verloopen, dewyl by ieder networp de vangst van drie tot zomtyds op veertien lasten beloopt (*). De dag geeft werks genoeg, om deeze vangst wel te behandelen; men verzamelt den Haring; men kaakt ze, dat is, men neemt 'er de kieuwen uit, om dat deeze het fchielykst door bederf worden aangedaan; men legt ze in tonnen en zout ze. Al het geen beneden de vyf last gevangen wordt, wordt op deeze wys tot den handel bereid; het overfchot, dat men *Slabbers* noemt, wordt ook wel gekaakt, dog ligter gezouten, en veeltyds in byzondere fchuiten geworpen en vervoerd. Na de eerfte inzouting laat men de Haring, den volgenden nacht door, op het verdek der Buis ftaan, en den tweeden morgen wordt dezelve eerst recht gepakt, de tonnen aangevuld en in het ruim gezet. In den beginne wordt een gedeelte der vangst in andere kleinere Schepen, Jaagers genaamd, overgezet en verzonden; vervolgens keert de Buis, haare lading hebbende, naar land, lost de vragt, en neemt voorraad en andere behoeften in tot de tweede reis, en zo voorts ook tot eene derde reis.

Dewyl de ondervinding geleerd heeft, dat de Haring op gezette tyden best is, en meest gefchikt om lang bewaard te konnen blyven zonder bederf, is de tyd, op welken men met de Visfchery een begin mag maaken, door wetten bepaald. Dus mag men voor den nacht van St. Jan, of den vyf en twintigften Juny, geen net in Zee werpen, en hierop wordt wel zo naauwkeurig gelet, dat Schipper, Stuurman en Matroozen zich, volgens den inhoud der byzondere Placaaten, voor hun vertrek uit Holland, moeten verbinden, hier in niet te zullen over-

(*) Ieder last is twaalf ton, en ieder ton bevat omtrent acht honderd Haringen, zo dat een last Haring ongeveer 9600 Haringen zyn. En onze Hollandfche Haringbuizen zyn doorgaans tusfchen de vyf en twintig en dertig lasten groot: des ze, door elkander gerekend, ieder reis ongeveer 250000 Haringen konnen laaden.

overtreeden, en by hunne te rug komst onder eede verklaaren, dat zulks noch door hen, noch, huns weetens, door anderen geschied is: ter verzekering hier van, geeft men ieder Schip, dat met den eersten Haring elders heen gezonden wordt, een byzonder getuigschrift mede, om ter plaatze van zyne bestemming te konnen vertoonen, ten einde niemand bedroogen, noch den handel eenig nadeel toegebracht worde. De plaatze, alwaar de Haring gevangen wordt, verandert ook naar den tyd; dus wordt van St. Jan tot St. Jacob, den vyf en twintigsten July, omtrent Fairhill en Hitland gevischt, doch tien dagen na St. Jan rekent men, dat de beste Haring gevangen wordt. Van St. Jacob tot den veertienden September, of Kruisverheffing, werpt men de netten onder Schotland by Bockeney en Serenniat uit; van Kruisverheffing tot den vyf en twintigsten November, of St. Catharina, stevent men ten dien einde naar het diep water, beoosten Jarmouth, en eindelyk van den vyf en twintigsten November vervolgt men den Haringzwerm verder op by Jarmouth en Nordfolk.

„ Geduurende de eerste drie weeken, namelyk van den vyf en twintigsten Juny tot den vyftienden July, wordt al de gevangen Haring onverdeeld in zoorten onder elkanderen in tonnen gepakt, en door snelzeilende vaartuigen, die de Buizen worden nagezonden, in de Jaagers naamelyk, overgenomen, en, zo spoedig als mogelyk is, naar Holland gevoerd; om welke reden deeze Haring *Jaagersharing* genoemd wordt. Na deezen tyd wordt de Visch, zo dra hy binnen Scheepsboord gebracht en gekaakt is, in drie zoorten nauwkeurig onderscheiden, naamelyk in *Maatjes-Haring*, *Volle-* en *Schoot-Haring*, welke alle afzonderlyk gezouten, en in byzondere tonnen gepakt worden. (*) In de Maatjes Haring wordt noch melk noch kuit gevonden; dezelve is zeer smaakelyk en vet, doch niet duurzaam. —— Volle Haring noemt men die soort, die vol melk of kuit, en dus in zynen volmaaktsten staat is; deeze soort is het die 't meest in den handel gebruikt wordt, en 't langst zonder bederf bewaard kan worden. —— Schootharing, die men ook *Yien* Haring of *Holharing* noemt, is de zodanige, die kuit geschooten heeft, en dus ydel, ledig of hol is, of by welke de kuit of melk zo los zit, dat hy op het punt staat van te schieten, in welken staat men hem *kuit-* of *melkziek* noemt. Deeze Haring is weder slechter, en kan niet zo lang zonder bederf bewaard worden als de Volle Haring.

„ De laading der te huis komende Buizen bestaat derhalven uit

(*) Buiten de opgetelde soorten, is 'er nog eene die men *Voor-* of *Grasharing* noemt, die naamelyk, welke te vroeg gevangen is; deeze zoort mag hier te Lande in het geheel niet verkogt worden.

uit deeze soorten, welke in Holland op nieuws worden nagezien, gezouten en verpakt, eer zy verder verzonden worden: by deeze verpakking maakt men gewoonelyk uit veertien Zeetonnen twaalf nieuwe tonnen, welke een last uitmaaken."

Leerryke Verhaalen en Samenspraaken, in 't Hoogduitsch opgesteld, door A. G. MEISZNER. *Op een vryen trant in 't Nederduitsch overgebragt. Eerste Stukje. Te Haarlem by* F. Bohn. 1786. *In octavo.* 156. *bladz.*

In deeze leerryke Verhaalen en Samenspraaken schetst de Heer *Meiszner* eene groote verscheidenheid van characters, met de leevendigste trekken, die hy, vernuftig en oordeelkundig tevens, in het juiste daglicht weet te plaatzen. Zyne manier van voorstellen is alleszins ongedwongen natuurlyk, en zeer geschikt om goede zedekundige beginzelen, onder het leezen van een gevallig verhaal of gesprek, ten sterkste in te boezemen, des het aangenaame en nuttige zig hier by uitstek vereeenige. ——— Het thans afgegeeven eerste Stukje bevat twee verhaalen, onder het opschrift, *de Hond van Melai*, en *Gustaaf Lindau*.

Melai is een Indisch Vorst, die in zyn Ryksbestier eenigen tyd hooggelukkig leefde, maar eerlang door een trouwloozen opstand van den Throon beroofd wierd; 't welk hem noodzaakte zyn heil in de vlugt te zoeken. In die omstandigheden zag hy zig wel dra van allen, die eerst nog aan hem verbonden scheenen, verlaaten; alleen een Jagthond was hem bestendig by gebleeven; en deeze getrouwe Hond had hem ook eenmaal van den dood gered. Deeze zamenloopende omstandigheden, hadden hem den Hond zo dierbaar gemaakt, dat het sterven van zynen eenigen getrouwen Medgezel, in zynen ouden dag, hem daadlyk smertte; en hy wierd daar door genoopt een kunstryke Beeldhouwer, met naame *Melonion*, over te haalen, om zynen Hond te beeldhouwen, en hem dus een gedenkstuk van fraai Albast op te regten. Het verhaal van *Melai* aan *Melonion*, in 't vermelden van zyn wedervaaren, en de invallende gesprekken, mitsgaders de uitslag van alles, daar *Melonion* zig ten naauwste aan *Melai* verbindt, en *Melai* een waaren Menschen-vriend verkrygt, levert verscheiden aandoenlyke tooneelen, die hunne leerzaamheid hebben.

Wat het tweede verhaal betreft; *Gustaaf Lindau* is in een van alle zyden braaf Man, dien boven al de Menschliefde ter harte gaat. Uit deezen hoofde is ook de Nyd hem ten uiterste tegen; en dit brengt hy, ongelukkig, tot zulk een hoogen trap, dat het by uitstek zyn character zy, *dat hy geen Nyd kunne verdraagen.* Zulks sleept hem van het eene ongeval in het andere, daar hy telkens den Nyd tragt te ontgaan, en 'er zig gestadig weder aan

 bloot-

blootgesteld ziet: zyn geste!, naar lichaam en geest, wordt hier door ten uiterste verzwakt; eene buitenlandsche reis herstelt hem eenigzins; zamenloopende omstandigheden doen hem opmerken hoe hy zig vergeefsch ontrust, kwelt, en onverstandig het volmaakte hier op Aarde zoekt. Eindelyk brengt een treffend geval hem tot een nader indrukbaar bezef van zyne buitensporige grilligheid in deezen; en 't gelukt zyner Huisvrouwe hem volkomen te overtuigen, „ dat het een misslag is den „ Nyd moedwillig te tergen; —— een nog grooter, eene on„ verdiende benyding niet te willen verdraagen; —— en „ dat het de grootste misslag van allen is, een anderzins geluk„ kig leven door zulk eene grilligheid te verbitteren." —— *Gustaaf Lindau* geeft hier een leevendig verslag van zyne lotgevallen, in zeer verschillende omstandigheden, die telkens zyn geluk dwarsboomen; vermids hy zig blootgesteld ziet, aan nydige aanvallen, en geen sterkte genoeg bezit, om denzelven tegenstand te bieden. —— Tot een staal der schryfwyze van den Heer *Meissner* in deeze Verhaalen, zullen wy den Leezer het berigt van een der ongevallen van *Gustaaf Lindau* mededeelen; waar in ons voorgedraagen wordt, hoe zelfs kleinigheden nyd kunnen verwekken.

Bykans in alle leevenstanden had *Lindau* den nyd ondergaan; dit deed hem eindelyk den laagen Boerenstand verkiezen, zig vleiende met het denkbeeld, dat hy 'er dan niet voor te dugten zou hebben: dan ook hier in mislukte het hem. Hy scheen 'er, door zig in alles na zyne Dorpgenooten te schikken, eenigen tyd gelukkig in te slaagen; dan 't leed niet lang, of de invloed, welke zyne Vrouw op haare Mede-Boerinnen had, liep de Vrouw des Dorps-Schoolmeesters, die tot nog onder haar den toon gesteld had, dermaate in 't oog, dat zy haare nydigheid botvierde; en wel te meer, toen zy bemerkte dat ook haar Man op *Lindau* nydig was, ter oorzaake van iets, dat nog veel minder te beduiden had; waar van *Lindau* het volgende verslag geeft.

„ In het naaste Stadje, zegt hy, kwam, toen een zoort van *Courant* uit, omtrent in dien smaak, als het *Dagboek* van EKKARD, of de *Mercurius* door MARS afgezonden. Een van de Boeren hield ze. Zyn Zwager was Letterzetter in de Drukkery; deeze schonk hem, elke Weekmarkt, 'er één; welke vereering eenige potten Boter, ieder vierendeeljaars, dubbeld vergoedden. — Zonderling is het toch, wat een Mensch, by zyne Medemenschen, al aanzien geeven kan. De Man, die met een Ordenlint omhangen is, kan, by zyne intrede in een hoog adelyk Gezelschap, aan dat genadige spotten der Vorsten, (gelyk THUMMEL het noemt,) niet meer verschuldigd weezen, dan de eigenaar van dit Weekblad, als hy by zyne vrienden en bekenden kwam, aan het zelve te danken had. Met het uitgestrektste verlangen wagtte men, 's Zondags in de Kroeg,

na hem, allen knikten hem toe, zoo draa hy kwam, voor hem werd, eer hy 'er was, zorgvuldig de beste plaats bewaard, en men staarde nieuwsgierig tot hy het noodlot der *Dardanellen*, want 'er was toen Oorlog tusschen de *Russen* en *Turken*, —— uit zynen zak hervoortbragt.

„ In het eerst was het gezelschap niet weinig verlegen over ééne zaak, wie voorleezen zou; eindelyk droeg men zulks, eenstemmig, den schoolmeester op, en men zou hem vry houden van zyn halve gelag. Men kan wel denken hoe deftig deeze Voorleezer dit Ampt waarnam. De diepe toon van zyn Basstem, de nadruk, dien hy, in elken regel, altoos op eene verkeerde plaats liet vallen, en zulk een luid leezen, dat men hem wel honderd schreden, in den omtrek, ver kon hooren, bragten de verwondering der Boeren tot een hoogen trap; en 't verlustigde my niet weinig, schoon 'er myne ooren, somwylen, vry wat by leeden. —— Maar zo handelt de Mensch! Verwonder u over hem, 't zy uit welken hoofde het ook weezen moge, en hy zal zich aanstonds zeldzaam gedraagen. Myn Heer de Schoolmeester; te vooren altoos de eerste in de Kroeg, liet nu uuren lang op hem wagten; en, toen daar over een klein geschil ontstond, waarin zyne toehoorders hem, op een boerschen en onbewimpelden trant, iets van vryhouden verweeten, ontsloeg hy zich, op de eerstvolgende byeenkomst, geheel van het leezen, om dat hy eene heesche keel gekreegen had. Te gelyk *renuntieerde* hy *in optima forma* van het *Beneficie* van den vryen dronk; en bragt, daar door, het verlangende en nieuwsgierige Gezelschap, weder, in de grootste verlegenheid. ROMANZOW was, onlangs, de *Dnieper* overgetrokken, en heden zouden ze weeten, of hy nu, recht toe recht aan, op *Constantinopolen* los ging. Niemand durfde den Schoolmeester opvolgen, en de schout verzogt 'er vry van te weezen. Eindelyk was 'er één, die 'er my toe voorsloeg. Met vereenigde stemmen vielen ze hem allen toe. De Schoolmeester zelve, vol van dwaazen eigen waan, bad my zyn *Locum* te *occupeeren*, en ik, die niets minder verdraagen kan, dan my lang te laaten noodigen, beging den misslag van het verzoek toe te staan, en teffens den nog veel grooteren van zo goed te leezen als ik kon. Myne toehoorders stonden versteld, over het onderscheid tusschen my en mynen voorganger; thans verstonden zy alles; ik sprak de eigen naamen heel anders uit, schreeuwde niet, en las egter zeer verstaanbaar. Dat was hun byna een wonder. Alle drukten en schudden my, dankbaar, de hand. De schoolmeester verzekerde, met een veelbeduidenden lach, dat myn Meester geen onkundig man moest geweest zyn; en die gansche week door nam elk, die my ontmoette, zyne Muts wel twee duim dieper af dan gewoonlyk.

Maar den volgenden Zondag zag ik reeds ten duidelykste,

 welk

welk een dwaazen ftap ik, door myne bereidwilligheid of lieever toegeevendheid, gedaan had. De Schoolvoogd liet zich, toen, by tyds vinden; hy verfcheen reeds vroeger dan de eigenaar van het weekblad, die het zelve altoos medebragt; was tegen zyne vrienden en bekenden ten uiterfte beleefd en fpraakzaam; mengde, om thans verftaanbaar te weezen, veel minder Latyn in zyn gefprek dan gewoonlyk, en dankte de Voorzienigheid met luide ftemme, dat hy eindelyk verlost was van die kwaadaartige *Cathar*, welke hem, laatst, zo ontydig het leezen verhinderd had. — Duidelyk genoeg gaf de man dus zyne genoegenheid, om de Nieuwstyding weder voor te leezen, te kennen. Maar te vergeefs; de Boerenkoppen waren, gelyk ze altoos zyn; het geen zy niet verftaan willen, zal men hun nimmer doen bemerken, al putte CICERO alle zyne welfpreekendheid hy hun uit. Nauwlyks was de *Courant* aangekomen, of alles ftoof op my aan, met betuiging: het was toch heel anders als ik ze las. De arme Schoolmeester meende van fpyt te berften; myne ontfchuldigingen maakten hem nog befchaamder dan hy reeds was; want dezelve bragten niets anders te wege, dan dat men myn lof herhaalde: en, toen ik eindelyk het verzoek inwilligde, geviel ik, hoe veel moeite ik aanwende om myn leezen minder te doen gevallen, het Gezelfchap egter weder. Eene algemeene bede maakte my tot den beftendigen Voorleezer: zelfs bood men my aan, my vry te houden van myn geheele gelag; 't geen ik, egter, gelyk men ligtlyk denken kan, affloeg."

Hier mede nam, gelyk het verhaal verder meldt, des Schoolmeesters nydigheid bovenmaate toe; en hy bediende zig vervolgens van allerleie middelen om de Dorpelingen afkeerig van *Gustaaf Lindau* te maaken; met dit gevolg, dat *Lindau* zig wel dra gedrongen zag weder van den Boerenftand af te zien, en eene andere leevenswyze te verkiezen: nademaal hy, geheel tegen zyne verwagting, ondervonden had, dat ook onder deezen rang van menfchen Nyd, Vyandfchap en Wrok tot zo hoogen trap fteigen, als ze in de weeligfte Hofftad beklimmen kunnen.

Catechismus van 't gezond Vernuft, of Proeve van gewichtige woorden, in vatbaare verklaaringen, met voorbeelden opgehelderd, ter bevordering van volkomene en verbeterende kennis, door FRIEDRICH EBERH. VAN ROCHOUW; *uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amfterdam by* J. Kok Pietersz. 1786. *In 8vo.* 93 *bl.*

Dit nuttig werkje is eigenlyk ingericht, om de Kinderen zuivere begrippen van de betekenisfen der gewichtigfte woorden hunner moedertaal, door middel van vatbaare verklaaringen en voorbeelden, vroegtydig in te boezemen.

Tot eene proeve zullen wy mededeelen, 't geen de Schryver

ver omtrent de woorden *oogmerk*, *middel*, *oorzaak* en *werking* zynen leerling onderricht:

Vr. Wat beteekent het woord oogmerk?

Antw. Dat géene, waarna men ſtreeft, dat men tracht te verkrygen.

VOORBEELDEN.

Die 't vuur opſtookt of laat opſtooken, heeft ten *oogmerk* dat het warm wordt. Die zaait of laat zaaijen, hoopt een goeden oogst. Die eet en drinkt, wil daar door verzadigd, gevoed en geſterkt worden. Die geneesmiddelen behoorlyk gebruikt, wil daar door gezond worden. Wie arbeid, wil daar voor beloond worden. Die oplet of acht geeft op iets, wil iets leeren, begrypen of verſtaan. Die Gods geboden houdt, dat is, zich daarna ſchikt, wil gelukkig worden. Alles wat iemand met ernst wil, en niet alleen ſlegts voorgeeft te willen, dat is zyn *oogmerk*, het welk hy door middelen zoekt te verkrygen; of zich daarom moeite geeft.

* * * *

Vr. Wat beduidt het woord *middel*?

Antw. Dat geene, door welkers aanwending of gebruik men iets kan verkrygen.

VOORBEELDEN.

Vuur aanſtooken is een *middel* om iets warm te krygen. Zaaijen is een *middel* om te oogſten. Eeten en drinken is een *middel* om verzadigt, gevoed, en geſterkt te worden. Geneesmiddelen om weder gezond te worden als men ziek is. Werken is een *middel* om loon te verdienen. Opmerken of opletten is een *middel* om te leeren, te verſtaan, te begrypen, of iets te kunnen doen. Zich zorgvuldig te ſchikken naar Gods geboden is een *middel* om gelukkig te worden. Straffen zyn *middelen* ter betering.

* * * *

Vr. Wat beteekent het woord *oorzaak*?

Antw. Dat geen, waar door iets ontſtaat, of uit voortgebragt wordt.

VOORBEELDEN.

God is de *oorzaak* der waereld; want 'er was geen waereld, als God 'er niet was. Het vuur *veroorzaakt* warmte. De glans der Zon is de *oorzaak* van het daglicht. De wind is de *oorzaak* van de beweeging der Wolken, het zeilen der Schepen, het draaijen der Windmoolens enz. Onmatigheid is de *oorzaak* van menigerlei ziektens. God en zyn geboden vergeten is de *oorzaak* der zonde. Gaarne onrecht of zonde doen, is *oorzaak* van veele rampen.

Vr.

* * * *

Vr. Wat is *Werking* of *Uitwerking*?

Antw. Het geen van iets, of door iets anders is ontstaan, of voortgebragt.

VOORBEELDEN.

De Waereld, of al 't geschapene is een *werking* waar van God de oorzaak is, of God is 't die de waereld geschapen heeft. De warmte is een werking van 't vuur. Het Daglicht is de *werking* van de Zon. De beweging der Wolken en Windmolens, het zeilen der Schepen is de *werking* van den Wind. Menige ziekte is de *werking* der onmatigheid. De zonde of het bedreeven onrecht is eene *uitwerking* dat men God en zyne geboden vergat. Rampen zyn de *uitwerkingen* van 't onrecht of de zonde die men begaan heeft.

Dusdanige leerwyze *kan* zekerlyk van nut en voordeel zyn, wanneer men, gelyk de Schryver wel opmerkt, en in dit werkje in acht genomen heeft, zulk een hoofdwoord als een leerstelling in dier voege behandelt, dat men eerst het ligtste, dat daar van gezegd kan worden, zegt, en het zwaare eindelyk laat volgen, terwyl een leerling, welke dusdanig al vroeg tot zelfdenken aangespoord is, naderhand, behalven dat hy door betere kennis zelve geleid worde, ook in elke byzondere Wetenschap veel meer vorderen moet, dewyl zyn opgewakkerd Verstand, en zyn versterkt Denkvermogen het voorgestelde waare en nuttige, veel spoediger vatten, en, nadien hy zich daar door geholpen ziet, ook in lust en genegenheid tot leeren zal toeneemen.

Nederlandsche Dicht- en Tooneelkundige werken, van het Genootschap, onder de Spreuk: DOOR NATUUR EN KUNST. *Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1786. *Buiten het Voorwerk* 88 *Bladz. In* 8*vo.*

Eenige Kunstminnaars, bezield met eene zuivere zucht ter bevordering van de Dichtkunst in het algemeen en ter beschaaving van het Vaderlandsch Tooneel in het byzonder, leveren in deeze Afgift een aantal van vyf Verhandelingen en twee Dichtstukken. De eerste Verhandeling getyteld, de *Onpartydige Tooneelminnaar*, is slechts eene inleiding, doch kentekent, reeds eenigermaate dat de Schryver zich met recht dien naam mag aanmatigen. De tweede Verhandeling gaat over de *Tweespraaken voor het Tooneel*, vergezeld van eene gelukkige Proeve in Versen van dit soort van Tooneeloefeningen. In de derde plaats ontmoet men eene *Beschouwing van het Treurspel Gaston en Bayard*; in deeze Verhandeling wordt aangetoond, in hoe ver-

verre dit schoone stuk aan de Hoofdvereischten van het Treurspel, van *Aristoteles* tot den hedendaagschen Criticus toe, als de waare opgegeeven, voldoet. De vierde Verhandeling gaat over de *Ter zyde spraaken in de Tooneelpelen* wordende in deeze korte Verhandeling derzelver gebruik en misbruik klaar aangetoond. De vyfde Verhandeling bestaat in *Gedachten na het afgeloopen Speelsaizoen van den Nederduitschen Schouwburg te Amsterdam*, 1786. Deeze vervat eene recensie van het uitvoeren der Tooneelstukken in het algemeen, en alles wat tot het Tooneel eenige betrekking heeft. Dit stuk eindigt met twee Zangen; ten tytel hebbende *Gods Wysheid in zyne Werken*, welke vervolgd zullen worden: beide deeze Zangen zyn by uitstek fraai, en doet dit Genootschap eer aan. Laaten deeze weinige regel voor ons getuigen.

Ontwaak, aanschouw, en spreek, Leonsche reuzengeest (*)
Waar zoude uw raad aan God hier noodig zyn geweest?
Naar wat bestek meent gy, dat hy dat al moest vormen?
Naar 't Staatsbelang misschien van ondermaansche wormen?
Weet God is God, en gij, in glans en wederschyn
Van 't purper opgegroeid, kunt slechts een Koning zijn.

Hoe zeer ons het Plan en de Uitvoering van deeze Kunst-Vrienden behaage, wy duchten, dat onze Natie nog niet voor zulk soort van Geschriften geschikt is. Theoretische Verhandelingen, hoe uitsteekend nuttig ook, vallen, helaas! nog niet zeer in den smaak der Nederlanderen, hoe zeer zy den besten weg openen om de schoone Kunsten tot hooger toppunt van volmaaktheid op te voeren. Aangenaam ondertusschen zal het ons zyn, zo de Voortzetting van dit nuttig Werk deeze onze vrees vernietigt.

(*) Alfonsus, Koning van Leon.

Krygsliederen van Mr. J. P. KLEYN *en Vrouwe* A. KLEYN *geboren* OCKERSE, *No.* 1. *en* 2. *Te Utrecht*, *by* G. T. van Paddenburg. *In* 8*vo*. 32 *bl.*

Stoute en kragtige Liederen, geschikt om het Nederlandsch hart in een edelaartig vuur van Vryheids en Vaderlands liefde te doen ontbranden. Het vierde Lied strekke hiervan ten bewyze, waarin de min mede haar deel heeft.

Myn arm is jong; nog blank myn Zwaard;
Nooit zag myn oog dit veld; ——
'k Besteeg geen brieschend oorlogspaard;
Myn vuist doorsloeg geen Held.

Tog

Tog is myn boezem fier en sterk'
Myn hart als Batoos hart! ——
Vlug is myn blik als 't morgenzwerk,
Zo vlammend als myn hart ——

Bathilde gorde my ten slag!
Haar hand schonk my dit paard,
'k Slaa, heur ter eer, myn eersten slag,
Dit zweer ik, by myn zwaard.

Myn hart smagt, met verketten dorst,
Naar het roemryk oorlogsveld!
'k Omhelze nooit Bathildes borst
Dan als een Hollandsch Held! ——

Neen nooit! vaarwel Bathilde! ik zweer
Dit zy myn Huwlykspand,
'k Omhelze u, als verwinnaar, weêr;
Of sterf voor u en 't Land! ——

Vaderlandsche Dichtproeven door PETRONELLA MOENS en ADRIANA VAN OVERSTRAATEN. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1786. *in 8vo. 16 bl.*

Twee Dichtstukken van twee jonge Dichteresſen. Dat van Mejuffrouw *Petronella Moens*, het kleinste, steekt boven het andere verre uit in fraaiheid; schoon dat van Mejuffrouw *Adriana van Overstraaten* onder de taamelyk goede kan geteld worden: en indien deeze het geluk heeft van eene goede leiding aan haare Genie te geeven, zal zy, waarschynlyk, een natuurlyke bevalligheid aan haare onderwerpen, door middel der Dichtkunst, weeten by te zetten. Men oordeele over het eerste uit deeze regels, de *Nederlandsche Vryheid* in den mond gelegd:

Koom! dierbre Vrede! steun van 't vry Gemeenebest,
Vlieg in myne armen! Gy, gy droogt myn zilte traanen;
Gy siert myn tuin niet met verwonnen legervaanen,
Maar bloos niet; schoone! goud; geen bloed kost gy 't gewest.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd door Y. VAN HAMELSVELD. *Zesde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1786. *Behalven de Voorreden, 387 bladz. In gr. octavo.*

In dit Deel vervolgt de Hoogleeraer *van Hamelsveld* zyne overweging en beantwoording der tegenwerpingen van het Ongeloof, rakende de Wonderdaden van Jezus Christus; en daar het vorige Deel afliep met de beschouwing der Wonderen by zynen Kruisdood voorgevallen, zo begint het tegenwoordige, met ene wederlegging der tegenbedenkingen tegen de waerheid van 's Heillands Opstanding en Hemelvaert. Hier aen is voorts verknocht ene verdediging van de Wonderwerken der Apostelen, door Lucas, in zyn Geschrift de Handelingen der Apostelen geheten, geboekt. En daer op verledigt zich de Hoogleeraer tot het nagaen van het geen het Ongeloof inbrengt tegen de geloofwaerdigheid der Geschiedenisfen des Ouden Testaments; waeromtrent hy eerst het oog vestigt op het geen men tegen de Bybelgeschiedenisfen in 't algemeen aenvoert; en verder op het geen men bybrengt, ten einde de geloofwaerdigheid van deze en gene byzondere Geschiedverhalen kragtloos te maken. Onder het tegengaen van 't Ongeloof verspreid zyn Hoogeerwaerde, in 't een en ander geval, meermaels een aenmerkelyk licht, over verscheiden plaetzen der Bybelschriften, die min of meer hare duisterheid hebben; waar van zyne opheldering van 1 *Sam.* XVI. 18 en vervolgens, in dezen, tot een voorbeeld kan strekken.

„ Nu volgt, (zegt hy, de geschiedenisfen van *Saul* overwegende) een geschiedverhaal 1 *Sam.* XVI. 18 volgg. het welk niet alleen den vyanden der Openbaaring, maar ook den Uitleggeren moeite gemaakt heeft. Laat ons dit verhaal dan kortelyk overwegen. 1 *Sam.* XVI. 15-23 kunnen wy opvatten als een hoofdzaaklyk voorstel, hoe *David* aan het Hof van *Saul* gekomen, en zyn Wapendrager geworden is, zonder dat daar uit volgt, dat dit al-

alles op éénen en denzelfden tyd gebeurd is. *Saul*, gekweld zynde met eene rustelooze en droefgeestige gemoedsgesteldheid, liet, op raad zyner knechten, naar iemand zoeken, ervaaren in de Muzyk, om door snaarenspel zynen geest te verligten. Zyne Hovelingen geven hem *David*, den zoon van *Isaï* aan de hand. Deeze word dan aan het Hof ontboden, 1 *Sam.* XVI. 15—21. Doch hy bleef niet lang aan 't Hof. De kwaal van *Saul* was in zyn eerste begin misschien nog niet zo hevig, of zy week voor eenen tyd voor de welluidendheid der Muzyk: ten minsten *David* verliet het Hof, en hoedde de schaapen by zynen Vader, 1 *Sam.* XVII. 15. Intusschen ontstaat de oorlog met de *Filistynen*, die 1 *Sam.* XVII. beschreven word. In denzelven dienden drie van *Davids* Broederen. Tot deezen word *David* door zynen Vader met eenigen voorraad naar het Leger gezonden, en by deeze gelegenheid onderneemt hy den kamp met *Goliath*. Thans doet *Saul* onderzoek, wie deeze dappere jongeling zyn mogt? Misschien twyfelt de Koning, of hy niet dezelfde is, die voor eenigen tyd hem met zyn snaarenspel zo veel verligting in zyne kwaal had toegebragt, het welk waarschynlyk word uit den sterken toon, op welken *Abner*, een Krygsoverste van *Saul* spreekt, 1 *Sam.* XVII. 55: *zo waarlyk als uwe ziele leeft, o Koning, ik weet het niet.* Welke woorden schynen te onderstellen, dat hier meer redenen zyn voorgevallen. Vervolgens neemt *Saul David* bestendig aan zyn Hof, en laat hem niet wederkeeren na zyns Vaders huis, 1 *Sam.* XVIII. 2, na dat zyn Vader *Isaï* door *Saul* verzocht was, om zyne bewilliging. En thans werd hy *Sauls* Wapendrager, en stond by den Koning in aanzien, zo dat hy hem beminde, 1 *Sam.* XVI. 21. Hy gaf hem zelfs het bewind in verscheiden ondernemingen tegen de *Filistynen*, 1 *Sam.* XVIII. 5. tot dat het gebeurde, dat de jonge Held, van zyne togten wederkeerende, door de Israëlitische Vrouwen wierd toegejuicht: *Saul heeft zyne duizenden verslaagen, maar David zyne tienduizenden*, 1 *Sam.* XVIII. 6, 7. Van dat oogenblik of werd *Saul* naaryverig tegen *David*, en begon hem te haaten. Dus, dunkt my hangt het geschiedverhaal zeer gepast aan één, in het welk de Schryver van het eerste Boek van *Samuël*, naar de gewoonte der Heilige Schryveren, een en ander afzonderlyk opstel in zyn werk heeft overgenomen, waaruit de schynverwarring haaren

ren oorsprong heeft (1). Laat ons nu hooren, wat men tegen het verhaal inbrengt? Het is van geen belang, dat de Schryver van *la Bible enfin expliquée* zegt (2), dat 1 *Sam.* XVII, de geschiedenis afgebrooken voorkomt, en dat de gewyde Schryver te schielyk overgaat van *Sauls* krankzinnigheid, gelyk hy het noemt, tot oorlogs verrichtingen. Onze gegeeven opheldering heeft deeze tegenwerping reeds beantwoord. Zyne overige tegenwerpingen, aangaande het ongelooflyke van den Reus *Goliath*, zyn reeds opgelost in het III *Deel*, *Bladz.* 88. —— Maar nu is 'er eene zwaarigheid; *David* is *Sauls* Wapendrager 1 *Sam.* XVI. 21. en hy gaat, als de Koning te veld trekt, na huis, om zyns Vaders schaapen te weiden? „ Dit is eene onover- „ winlyke zwarigheid," schryft de Ridder *Michaëlis*, „ ten „ minsten ik weet ze niet op te losfen (3)." *Hezel* merkt aan, dat *Saul* liever den titel van *Wapendrager* aan *David* kan gegeeven hebben, dan dat hy daadlyk dit ampt zou hebben waargenomen, en dat *Saul* niet ligtelyk *Davids* persoon, die hem van zo veel dienst was in zyn ongemak, zal bloot gesteld hebben aan de gevaaren van den oorlog. Volgens onze boven opgegegeeven hoogst waarschynlyke onderstelling is alle zwarigheid weggenomen. *David* was *Sauls* Wapendrager nog niet. Hy wierd zulks eerst, na dat hy, den *Filistyn* overwonnen hebbende, bestendig aan het Hof bleef. Nu kan men ook begrypen, hoe de onvriendlyke berisping van *Davids* oudsten broeder aan hem gedaan 1 *Sam.* XVII. 28, plaats heeft kunnen hebben, die men anders zeer ongerymd vindt, om dat *David*, als *Sauls* Wapendrager, by den Koning moest zyn, en men het hem niet kwalyk kon nemen, dat hy zich by het Leger vervoegde. Ook heldert zich de zwarigheid op, dat *David*, op het zien en hooren van de beschimping van *Goliath*, zich niet tot den Koning, maar tot Volk, vervoegt, en vraagt, of 'er geene belooning, en welke? door den Koning was voorgesteld aan den genen, die de eere van Israëls Volk en Is-

„ (1) Vergelyk het II. *Deel Bladz.* 76. Men voege hier by den Heer HEZEL *ad h. l. pag.* 340. die ook voor de Echtheid van dit verhaal pleit."

„ (2) *Pag.* 304."

„ (3) De spotternyën van den Schryver van *la Bible enfin enz. pag.* 305 verdienen onze oplettendheid niet."

Israëls God zou handhaaven (4)? *David* was flechts een korten tyd ten Hove geweest, en had daar alleenlyk door zyne Harp *Sauls* kwaal verligt; kon hem dit nu vryheid geven, om zo terftond tot den Koning te gaan? —— Maar men verwondert zich ook dat *Goliath* 40 dagen lang het Israëlietisch Leger uitdaagt, en dat niemand deezen hoon tracht te ftraffen! Ik vind hierin echter niets ongeloofIyks. Indien zich iemand met den Heer *Michaëlis* aan het rond getal van 40 dagen ftoot, kan men zeggen, dat een rond getal voor een bepaald gefteld is, gelyk meermaalen gebeurt. Maar boven dien, waarom kan het niet zyn, dat *Goliath* juist 40 dagen zyne befchimpingen herhaald had? Het is zonderling, maar niet ongelooflyk. Vraagt iemand, waarom hebben de *Filistynen*, wier moed zeer moest wasfen, ziende de bevreesdheid der Israëliten voor hunnen Kampvechter, het Israëlitisch leger geen flag geleverd? die bedenke dat het geheel iet anders is, één man tot eenen tweeftryd uitdagen, of een geheel Leger uitdagen. Ook kunnen de *Israëliten* zo voordeelig gelegerd geweest zyn, dat de *Filistynen* den aanval niet hebben durven waagen.

„Eindelyk, 'er is geene zo groote reden van verwondering; dat iemand, gedurende al dien tyd, onderftaan durfde, zich met *Goliath* in een tweegevecht in te laaten. *Goliath* was niet alleen groot en fterk van lichaam, maar ook een Krygsman van zyne jeugd af, vs. 33. Hy had eene wapenrusting, die aan de *Israëliten* vreeslyk moest voorkomen. Tot hier toe vinden wy in de *Israëlitifche* gefchiedenisfen geen voorbeeld van een tweegevecht. En eindelyk, *Saul* was het, van wien men dit had kunnen verwachten, dat hy den *Filistyn* zou hebben bevochten; maar zyn moed was thans niet meer dezelfde als te vooren, toen *de Geest des Heeren nog veerdig* over hem was. Daar was dan nie-

„(4) Deeze vraag van *David* heeft den *Deïsten* (*la Bible enfin* enz. *pag.* 306.) aanleiding gegeeven om hem met eene zwarte kool te tekenen, als die deeze ftryd ondernam, niet uit liefde tot het Vaderland, maar uit winzucht. Doch het gefchiedverhaal begunftigt deeze gedachten geenszins, *David* hoorde deeze woorden van het Volk onder malkander, 1 Sam. XVII. 25. en daarop zegt hy: *Wat zal men* enz. Zyne meening is: Zou men nog belooningen moeten voorftellen, daar deeze *Filistynen* de Slagorde van Israël hoont? Hier zyn geene belooningen van node. De yver voor God en het Vaderland moeten hier elk aanvuuren."

niemand, die den tweestryd waagde, tot dat *David* in het Leger kwam, en zich de kroon, die hem was toegedacht, waardig betoonde (5). Daar is dan geene reden, om dit verhaal 1 Sam. XVII. 12—31, voor ingeschooven te houden. Ik beken, de LXX, zegt men, lezen deeze *verzen* thans niet, en zy ontbreeken in den Vaticaanschen Tekst derzelven, maar *Josephus* heeft ze echter reeds gelezen, en in zyne geschiedenissen overgenomen. —— De Oordeelkundigen hebben ook getwyfeld aan de echtheid van vs. 41. (6), daar gezegd word, dat *Goliath David te gemoete ging* enz. Men meent dat dit hier te vroeg gezegd word, en dat het hetzelfde is, het geen vs. 48 voorkomt, doch ook voor deeze gedachten is geen genoegzaame grond. Wanneer de *Filistyn* iemand uit het Israëlitisch Leger zag te voorschyn treden, zo ging hy natuurlyk hem te gemoet, maar nader gekomen, vind hy eenen jongeling met eenen slinger gewapend. Dit geeft aanleiding tot die bitze en hoonende woorden, die hy *David* voorwerpt, maar door deezen moedig beantwoord worden. Na het eindigen van deeze redenen, treed nu de *Filistyn* toe, getergd door *Davids* koenheid, om den roekeloozen jongeling berouw te doen hebben van zyn bestaan vs. 48. Dus hangt alles zeer wel saamen, en 'er is geene herhaaling van het zelfde. —— De uitkomst van het tweegevecht was glorieryk voor *David*, hy trof den *Filistyn* met eenen slingersteen, en doodde hem vervolgens met zyn eigen zwaard vs. 49, 50. vergelyk ons III *Deel. Bladz.* 89, 90. Het 50ste *vers* is hier wederom by sommigen verdacht, doch meest, om dat het in het Vatikaansche Handschrift der LXX ontbreekt, het welk echter geene genoegzame reden is. Schynt het bericht korter saamgevat te hebben kunnen zyn, men bedenke, dat men eene geschiedenis leest, niet opgesteld naar onze regelen; eene geschiedenis, die de gewyde Schryver uit een oud gedenkstuk heeft overgenomen, waaruit ook het onderscheid van styl in dit Hoofdstuk kan verklaard worden. —— Men heeft in het byzonder een vermoeden tegen de echtheid van het 24ste *vers*: *Daarna nam David het hoofd des Filistyns, en bragt het nà Jerusalem: maar zyne wapenen leide hy in zyne tente. Jerusalem* behoorde toen

„ (5) Vergelyk HEZEL *ad h. l.*

„ (6) EICHHORN *Inl. in 't O. T. II. D. bl.* 529.

toen nog niet aan de *Israëliten*, maar was in de magt der *Jebusiten* (7) *Goliaths* zwaard vind men naderhand, 1 *Sam.* XXI. 10. in den Tabernakel. Hoe zal men deeze zwarigheden wegruimen? Men verklaart ze dan voor eéne inlasfching (8). De Heer *Michaëlis* (9) volgt liefst *Josefus*, die dus leest. *Hy bragt het hoofd van Goliath in zyne tent, maar zyn zwaard wydde hy aan de Godheid.* Doch men kan zeer wel de lezing van den Tekst behouden, als men gelooft dat dit *Hoofdstuk* een byzonder opstel is, het welk de gewyde Schryver in zyn werk heeft ingelascht: en het welk verhaalt, niet wat *David* terstond maar wat hy naderhand, toen hy tot de regeering gekomen was, en *Jerusalem* tot zyne Hoofdstad gemaakt had, gedaan heeft. Toen bragt hy het hoofd, dat is, het bekkeneel van *Goliath* na *Jerusalem*, en lag zyn zwaard in zyne tente, dat is, in zyn Paleis, op den Burgt *Sion*, die meermaalen *Davids tente* genoemd word Ps. CXXXII. 3. (10). Eindelyk, uit onze opheldering deezer geschiedenisse, kan nu reden gegeeven worden, dat *Saul David* niet kende, maar, na het verslaan van den *Filistyn*, onderzoek na hem en zyne afkomst deed. Vergelyk ons II *Deel Bladz.* 76, 77."

„ (7) *La Bible enfin* enz. *p.* 308.

„ (8) EICHHORN *l. c. bl.* 531. DATHE *ad h. l.*

„ (9) *Oost. Bibl.* VII. *D. bl.* 165.

„ (10) VENEMA *Hist. Eccl.* T. I. *pag.* 412.

De Verborgenheid, die van alle eeuwen en geslachten verborgen was, openbaar gemaakt, door het Euangeli; of de eindelyke gelukzaligheid aller menschen, voornaamlyk bedoeld in het plan van God, het welk in de Schriften van het N. T. voorgestelt, en aan J. CHRISTUS *ter uitvoering is toebetrouwd. Door eenen algemeenen Menschenvriend.* (*) *Uit het Engelsch vertaald door* P. VAN HEMERT. *Te Rotterdam, by de* Leeuw *en* Krap, 1786. *Behalven de Voorreden* 328 *bladz. In gr. octavo.*

Ter voorkominge van misverstand, geeft de Schryver van dit Stuk, by den aenvang, ene onderscheidenlyke verkla-

(*) Uit een laater Geschrift van dezen Schryver, getyteld *The*

klaring van 't gevoelen door hem in dezen beweerd. Met te ſtellen, *dat alle menſchen, overeenkomſtig met het plan der Schriftuur, in het einde zekerlyk gelukzalig zullen worden*, wil ik, zegt hy, „ niet leeren, dat alle men- „ ſchen in dien ſtaat, welke naast op den tegenwoordi- „ gen volgt, tot de genieting van gelukzaligheid zullen „ toegelaaten worden. — Ik ontken ook niet, dat vele „ menſchen in den naastvolgenden ſtaat van aanwezen- „ heid ongelukkig zyn zullen, en wel, in een grooten „ trap, en voor een langen tyd, in evenredigheid met de „ zedelyke verbastering, welke zy in dezen ſtaat hebben „ aangenomen. —— Wyders wil ik niet begreepen wor- „ den te bedoelen, dat zy in dit zalig lot zullen deelen, „ voor dat zy allen van hunne zedelyke verkeerdheid ge- „ nezen, en, tot eene deugdzame zielsgeſteldheid te rug „ gebragt zynde, voor den hemel bekwaam gemaakt zyn." Onze Autheur, dit breeder ontvouwd en beredeneerd hebbende, drukt zich verder ſtellig in dezervoege uit. „ Al- „ les wel ingezien zynde, komt, het geen ik voor heb te „ bewyzen, hierop neder, dat het plan van de Openba- „ ring de gelukzaligheid van 't geheele menschdom, als „ deszelfs groote en uiterſte einde, ten grondſlage gelegd „ heeft; dat het zelve trapswyze tot dit einde leidt, en „ dat 'er niets aan de volmaking hiervan ontbreken zal, „ wanneer het plan volkomenlyk vervuld is. Sommige „ menſchen zullen, ingevolge van de uitvoering van dit „ plan, zoo als het door Gods Zoon beſtierd wordt, in „ dezen tegenwoordigen ſtaat, geſchikt en bekwaam wor- „ den, om zulke vorderingen in deugd te maken, (wel- „ ke de eenige voorbereiding voor gelukzaligheid is,) dat „ zy in den naastvolgenden ſtaat terſtond tot de genieting „ derzelve zullen werden toegelaaten. Anderen, die on- „ der alle de middelen, welken ten hunnen aanzien in de- „ zen tegenwoordigen ſtaat gebruikt zyn, getoond hebben „ ongeneeslyk te zyn, zullen in den naastkomenden, in „ plaats van gelukkig, by uitſtekendheid ellendig zyn; „ niet, om ten einde toe zoo te blyven, maar om van „ hunne dwaasheid overtuigd, en tot eene deugdzame „ ziels-

The benevolence of the Deity fairly and impartially conſidered, is 't gebleken, dat de Opſteller van dit Stuk zy *Charles Chauncy* D. D. oudſte Predikant van de Hoofdkerk te Boston, in Noord-America.

„ zielsgesteltenis gebragt te worden: en dit, onderstel ik, „ zal de uitwerking van de toekomende smerten ten aanzien van velen zyn; waarvan het gevolg zyn zal, dat „ zy, hier door voor gelukzaligheid vatbaar geworden „ zynde, daadlyk zalig worden. Ook kunnen 'er nog an„ dere staten zyn, voor dat het plan van God voltooid, „ het menschdom over het geheel van zyne zedelyke wan„ gedragingen genezen, en langs dezen weg geregtigd is „ tot en in staat gesteld voor de genieting van eeuwige „ gelukzaligheid. Dan, of 'er meer andere dergelyke sta„ ten, behalve den naastvolgenden zyn, of niet; —— „ of hoe vele staten sommige der byzondere leden van 't „ menschdom moeten doorgaan, —— en van hoe langen „ duur dezelve wezen zullen; dit is zeker, dat het ge„ heele plan is ingericht, om aan het groote oogmerk „ van eeuwige gelukzaligheid dienstbaar te zyn, en ein„ delyk daarin zal uitlopen. Zo dat de Zoon van God, „ der menschen Zaligmaker, zyn ambt in de handen van „ den Vader, welke Hem het zelve aanbetrouwd heeft, „ niet zal overgeven, voor en al eer Hy ten vollen zich „ van zyne verpligtingen in de uitvoering van 't zelve „ gekweten, en alle menschen in den hemel zal geplaatst „ hebben, wanneer God alles in allen zyn zal."

's Mans schriftuurbewyzen, voor dit zyn gevoelen, worden verder gerangschikt onder de zes volgende voorstellingen.

„ 1. Zedert dat de zonde door den eersten mensch Adam in de waereld gekomen is, is Jesus Kristus de Persoon, door wien en wiens wille, de gelukzaligheid voor ieder mensch, hoofd voor hoofd, verkrygbaar is.

„ 2. De gehoorzaamheid van Kristus, en inzonderheid zyne gehoorzaamheid tot den dood, na dat Hy ons vleesch in de volheid des tyds had aangenomen, is de grond of reden, waarop het Gode behaagd heeft, de gelukzaligheid voor elken nakomeling van Adam verkrygelyk te maken.

„ 3. Kristus stierf, niet slegts voor een uitverkoren getal van menschen, maar voor het algeheele menschdom, zonder eenige uitzondering of bepaling.

„ 4. Het is het voornemen van God, overeenkomstig zyn welbehagen, dat het *geheele* menschdom, in gevolge van den dood, welken zyn Zoon Jesus Kristus ondergaan heeft, *zekerlyk in het einde aller dingen zal behouden worden.*

„ 5. Als

„ 5. Als een middel, om de menschen bekwaam te maken voor de Zaligheid, wil God hen allen, door *Jesus Kristus*, het zy vroeger, het zy later, in *deezen tegenwordigen staat*, of in *eenen anderen*, wederbrengen tot eene *gewillige* en *gehoorzaame onderwerping* aan zyne zedelyke regering.

„ 6. De taal, die de Schrift gebruikt, met opzigt op de geenen, welken TE RUG GEBRAGT of HERSTELD worden, ingevolge der bemiddelende tusschenkomst van *Jesus Kristus*, is van die natuur, dat ze ons duidelyk te kennen geeft, dat het ALGEHEELE MENSCHDOM, *zonder uitzondering van één eenigen*, TE RUG GEBRAGT en HERSTELD worden zal."

Onder deze zes voorstellingen, brengt de Autheur de plaetzen der Heilige Schrift, die het hier beweerde, zyns oordeels, begunstigen; en stelt dezelven, door eene oordeelkundige verklaring en juist ingerichte schikking, op zodanig eene wyze voor, dat ze te zamenloopen om deze stelling, onderling, te versterken. Uit dien hoofde begeert hy ook dát men de hier aengevoerde schriftuurbewyzen, niet afzonderlyk, de ene van de anderen, maer in hun onderling verband beschouwe. „ Het geen waarop ik, „ *zegt hy*, als op een eigenlyk betoog myner stelling, in „ de tegenwoordige zaak, my verlaat, is het besluit, het „ welk alle deze texten, niet afzonderlyk beschouwd, „ maar in één vereenigd oogpunt, doen maken: schoon „ mogelyk de meeste van dezelve afzonderlyk genomen, „ ongemeene kragt zullen blyken te hebben, en sommi„ gen, ook alleen op zichzelven, de zaak sterk bevesti„ gen." —— Hy stelt wyders dit alles, met veel bescheidenheid, aan 't oordeel des onpartydigen Lezers voor; en men zal veelligt beter in staet zyn, om over het zwakke en sterke van dit zyn gevoelen te oordeelen, wanneer een volgend stuk het licht zal zien, „ waerin hy, (gelyk hy „ betuigt,) zyn best zal doen, om zyne stelling verder „ te versterken, door tot byzonderheden over te gaan, „ en de bewyzen, die men voor het tegendeel aanvoert, „ te ontzenuwen:" welk tweede Stuk de Heer Vertaler insgelyks eerlange staet af te geven.

J. L. VAN MOSHEIM, *Geschiedenisse van de Vyanden van van den Christelyken Godsdienst. Uit deszelfs Voorlezingen uitgegeven, en tot op den tegenwoordigen tyd vervolgd, door* M. G. WINKLER, *Diacon en Vrydagprediker van de Kerk van het Heilige Kruis te Dresden, als ook Medelid van de Societeit der Christelyke Liefde en Wetenschappen aldaar. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD, *S. S. Th. Dr. en Prof. te Utrecht. Te Arnhem, by* J. H. Moeleman, 1785. *Behalven de Voorreden enz.* 492. *bladz. in gr. octavo.*

Onder dezen Tytel word ons een Geschrift aengeboden, 't welk voorkomt als een eerste Deel der Voorlezingen des Hoogleeraers *van Mosheim*, over *de Waerheid en Godlykheid van den Christelyken Godsdienst.* Men heeft het aen te merken, als ene Voorbereiding, die ons de bestryders van den Christelyken Godsdienst, mitsgaders de manier, op welke zy zich tegen denzelven aenkanten, leert kennen; welke kundigheden dienen, om ons te doen opmerken, wat men in agt behoort te nemen, om hun den vereischten tegenstand te bieden. Ter nadere aenwyzinge hiervan is het verdere gedeelte van dit Werk, dat ook eerlang in 't Nederduitsch het licht zal zien, geschikt, als waerin de Hoogleeraer zich verledigt, om te toonen, hoe men het bewys van de Waerheid en Godlykheid der Heilige Schrift ten bondigste hebbe voor te dragen en aen te dringen; mitsgaders de voornaemste dwalingen dier bestryderen ten krachtigste te wederleggen.

Naer deze inrichtinge bepaelt zich dit eerste gedeelte tot het ontvouwen van de gevoelens der zulken, die den Christelyken Godsdienst verwerpen; het zy dat ze denzelven openlyk voor valsch verklaren, of dien als niet wel gegrond trachten te doen voorkomen, of in een twyfelachtig licht stellen. Hieromtrent komen in aenmerking, eerst dezulken, die den Christelyken Godsdienst vyandig geweest zyn, van deszelfs oorsprong tot op de tyden der Hervorming; en vervolgens de zodanigen, die denzelven bestreden hebben, zins de Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd. —— De Eerwaerde *Winkler* heeft, by de uitgave van dit Werk, ten zorgvuldigste toegezien, om een naeuwkeurig afschrift van des Hoogleeraers Voorlezingen, over dit onderwerp, te vervaerdigen; en zich daerbenevens bevlytigd, om het zelve in alle deelen volle-

lediger te maken; wel inzonderheid, met betrekking tot de latere voorstanders van het Ongeloof, die nae des Hoogleeraers dood opgekomen zyn: waerdoor dit leerzame Geschrift, van den oordeelkundigen *Mosheim*, nog ene merkelyke aenwinst van uitgebreider nuttigheid verkregen heeft.

In de opnoeming der Vyanden, die onder de eerste Afdeeling behooren, bekleeden de *Jooden* natuurlyk de eerste plaets; en, op de ontvouwing van derzelver gronden, volgt de overweging der beginzelen, uit welken de Heidenen den Christelyken Godsdienst bestreden; waaromtrent drie verschillende soorten van Vyanden onderscheiden opmerking vorderen: de Overheden, de Priesters en de Wysgeren. De groote verscheidenheid van grondbeginzelen onder de laetstgenoemden, welken, uit dien hoofde, zich op verschillende wyzen tegen den Christelyken Godsdienst verzetteden, noopt onze Schryvers om vooraf de Heidensche Wysgeren in 't algemeen te beschouwen, en vervolgens afzonderlyk het oog te vestigen, op dezulken die den persoon des Verlossers niet beschimpten, en de zodanigen, die hem daadlyk onteerden. Naest dezen komt *Muhamed* in aenmerking; en wat later, te weten in de dertiende Eeuw, vertoonen zich Deïsten, die Aristotelische Wysgeren waren, welken den Christelyken Godsdienst voor valsch verklaerden, om dat zy de Aristotelische Wysgeerte, daar mede niet overeen te brengen, voor onoploslyk en onwederspreekbaer hielden; 't welk zy, toen de Kerk hun geweldigen tegenstand bood, eerlang niet meer openlyk, maer zydlings en langs omwegen, inboezemden. En hier mede loopt de eerste Afdeeling ten einde.

Onder de tweede Afdeeling, beginnende met de dagen der Hervorminge, word onze aendacht eerst gevestigd op etlyke Schryvers van dien tyd, welken den geopenbaerden Godsdienst, op ene listige en bedekte wyze, poogden verdacht te maken. Verder leid men ons ter beschouwinge der leerwyze van *Kartesius*, *Hobbes* en *Gasfendus*. Men heeft *Kartesius* niet te verdenken, en van *Gassendus* het beste te vermoeden; maer 't is ten hoogste twyfelachtig, of *Hobbes* een Christen ware. Wat hier van zy, hunne leerwyze heeft, ten deele door misbruik, ten deele uit eigen aert, aenleiding gegeven tot het hernieuwen van het *Atheïsmus*, de Godverloochening, het *Deïsmus*, de Verwerping der Openbaring, en het *Scepticismus* of de Twyfelary. Aen dit voorstel is gehecht ene korte Historie der

der Wysgeerte in de achttiende Eeuw; en hieraen volgt eene onderscheidenlyke beschouwing van de latere *Atheïsten*; voorts van de *Sceptici*, en wyders van de *Deïsten*, die in vroegere en latere, voor en nae het jaer 1724, geschift worden: strydende de eerste min geregeld dan de laetste; tot welke laetsten inzonderheid behooren, *Collins*, *Woolston*, *Mandeville* en *Tindal*. Hier by komt nog een berigt van etlyke Deïstische Schryvers, ook in onze dagen, die minder opmerkingswaerdig zyn, daer ze veelal slechts, uit de Schriften hunner Voorgangers, hunne tegenwerpingen ontlenen, en dezelven alleen in een nieuw *a la modisch* kleed steken. —— Men verleent ons hier een, naer den aert der Schriften, korter of uitvoeriger verslag dezer Schryveren; en draegt ons verder, ten besluite dier beschouwinge, nog enige algemene aenmerkingen over de Deïsten voor. In deze aenmerkingen gaet de Schryver na, de onderscheiden soorten van Deïsten; wat men voornaemlyk in hunne Schriften hebbe gade te slaen; en hoe dezelven, onder de nadeelen die zy te wege gebragt hebben, ook van ter zyde de zaek van den geopenbaerden Godsdienst begunstigd hebben, door, hunnes ondanks, aenleiding te geven, tot het opstellen der voortreffelykste verdeedigschriften voor de Waerheid en de Godlykheid der Openbaringe. Tevens ontvouwt ons de Opsteller dezer aenmerkingen de voornaemste bronnen, waer uit de nadeelige gevolgen van het Deïsmus, ook in onze dagen, voortspruiten. —— En daernen volgt een beknopt bericht van enige gemaekte schikkingen, door 't aenleggen van Genootschappen, om den voortgang en de verspreiding van 't Ongeloof, zo veel mogelyk, te stuiten, en te keer te gaen.

Op zodanige eene manier ontvouwt ons dit Geschrift de wyze, op welke de vroegere Jooden en Heidenen, mitsgaders *Muhamed*, den Christlyken Godsdienst bestreden hebben; en toont ons tevens langs hoe vele verschillende wegen het Ongeloof, en wel inzonderheid het Deïsmus, zich, tot in onze dagen, tegen denzelven aengekant heeft. Nu komen nog, ter voltooijinge van dit Stuk, in overweging, de latere Joden, Muhamedanen en Heidenen; ter welker beschouwinge het overige gedeelte van dit Geschrift opgesteld is. In het zelve word ons voorgedragen, hoe ieder dezer opgenoemde Volken zich over den Christlyken Godsdienst uitlaet; en wat men omtrent elk hunner ten dezen opzichte in agt hebbe te nemen. By de overweging van de Godsdiensten der Heidenen, komt laetstlyk

lyk nog wel byzonder in opmerking de Godsdienst der *Chinezen*; als welke zo zeer op zich zelven ſtaet, dat men dien met de Godsdienſten van de overige Heidenen niet kunne verenigen; waerom dezelve hier, ten ſlot van dit Geſchrift, nog afzonderlyk overwoogen word. —— Men vindt des in dit Geſchrift ene doorloopende ontvouwing van de verſchillende denk- en handelwyzen der beſtryderen van onzen Christelyken Godsdienst, door alle tyden, die vele leerzame onderrichtingen desaengaende behelst..

Om nu, na dit berigt, nopens het beloop en den inhoud dezer Voorlezingen van den Hoogleeraer *Mosheim*, door den Eerwaerden *Winkler* vermeerderd, nog eene byzonderheid uit dezelven mede te deelen, zullen wy den Lezer onder 't oog brengen, 't geen ons hier gemeld word, wegens den *Volksgodsdienst der Chinezen*. Wy zeggen bepaeldlyk den *Volksgodsdienst*, om dat dezelve wel te onderſcheiden is van den *Staatsgodsdienst*, die genoegzaem alleen op het *Staetkundige* uitloopt, en voorts tot het *Deïsmus* te betrekken is; als mede van den *Godsdienst hunner Wysgeren*, die gewoonlyk een *Pantheïsmus* voorſtaen, dat na genoeg met het ſtelzel van *Spinoza* overeenkomt; wordende wyders de *Afgodendienst* onder de Chinezen alleen geduld, en uit Staetsinzigten toegelaten. Wat nu bepaeldlyk den opgenoemden *Volksgodsdienst* betreft, dezelve is, naer dit bericht, een van de eenvoudigſten, die ooit in de waereld zyn voorgeſchreven.

„ Zy beſtaet, (dus luid het bericht,) uit zeer weinige, Geloofs-en Levensſtellingen. Er zyn alleen eenige Geloofsleerſtukken, 1.) dat 'er een eeuwige, groote, almagtige Geest is, die in den zichtbaaren Hemel TIEN woont, en alles regeert. Van deezen grooten Geest en zyne volmaaktheden hebben de Chineezen alleen een duister begrip, en zy moeten hem voor den geenen houden, van wien geluk en ongeluk afkomt, en, hoewel zy hem niet kennen, zoo moeten zy hem echter eerbewyzingen toebrengen, maar geenen eigenlyk zoo genaamden dienst bewyzen. Zy moeten 2.) geloven, dat onder deezen Geest een aantal van Ondergeesten ſtaan, die, uit naam van deezen grooten Geest, de deelen der Aarde, Bergen, Watervloeden, Zeeën en Landſtreeken zegenen. Dit is hunne geheele Geloofsleer. Hier mede is een klein aantal van Levensplichten verbonden, die niet zwaar zyn. De Levensleer vervat de plichten van den eenen mensch, jegens den anderen. Zy worden niet onder-

derwezen, hoe zy hunne kwaade gewoontens uitroeijen, en de begeerten beteugelen moeten; maar 'er word hun alleen bevolen, den Landbouw naarstig waar te nemen, en de Zywormen te voeden. De Ouders moeten hunne Kinderen wel opbrengen, en de Kinderen den Ouderen gehoorzamen; Broeders en Zusters elkanderen beminnen. Daar by komt nog het gebod van matigheid. Veele van deeze Levensplichten zyn door de Rykswet bevolen. De gehoorzaamheid der Kinderen, jegens de Ouders, en de goede opvoeding der eerste is een Rykswet. Wanneer een Zoon misdoet, dan word de Vader mede gestraft, en wel daarom, dewyl hy hem niet beter heeft opgebragt. In tegendeel is aan de Ouderen het grootste gezag over hunne Kinderen toegestaan, en wanneer een Vader zyn Zoon aanklaagt, en hem van ongehoorzaamheid jegens hem beschuldigt, word hy aan het leven gestraft. Op de dronkenschap is insgelyks eene Levensstraf gesteld.

„ By zodanige omstandigheden is het geen wonder als de Chineezen een eerbaar leven leiden. Van toekomende straffen en beloonhingen weten de Chineezen niets. Aardsch geluk of ongeluk zyn de beweeggronden van hunne handelingen. Die TIEN beledigt, die moet ziektens, slecht gewas, of andere tegenspoeden vreezen. Zy hebben geen Tempels noch Altaaren. De Keizer is te gelyk de Hoogepriester van het Land; die alleen TIEN jaarlyks een offer brengt, maar hy offert slechts een weinig Ryst. De Stadhouders van het Land zyn ook te gelyk Priesters, maar die alleen aan de Ondergoden even zodanig een jaarlyks offer, gelyk de Keizer, brengen. Hun Godsdienst is zeer eenvoudig; zy hebben geene Feesten. Alle veertien dagen is 'er eene vergadering, in welke de Keizer zelve en de Stadhouders prediken; dat is, eene korte vermaaning aan het Volk doen, dat het de levensplichten, die het verplicht is waar te nemen, zorgvuldig mag uitoefenen. (*) Tot deeze Godsdienstige vergaderingen kan nog mag de vereeringe der Voorouderen en van den Wysgeer KONFUCIUS gebragt worden. Een ieder Geslacht in *China* is verplicht, om op zekere tyden, in eene zaal, die men de zaal der Vaders en Voorouders noemt, te vergaderen, en om aldaar zynen Voorouderen, wier namen op kleine opgehan-

(*) 'Er zyn niet meer dan 16 regelen, welke aan het Volk den 1 en 15 van elke maand door de Mandarinen of Overigheidspersoonen verklaard worden.

hangene tafelen ftaan, een zeker foort van eerbewyzing te betoonen, die aan een Offerande en Afgodsdienst gelyk is. Men werpt zich voor de tafelen neder, waar op de namen der Voorouders gefchreven zyn, men laat beesten flachten, men fteekt goud papier in de brand, ter eere van de Vaders; men belooft zich, dat TIEN deeze tekenen van eerbied en liefde belonen zal. (†) Bykans even zodanige tol van eerbewys moeten alle Geleerden aan den grooten Leermeester van het geheele Ryk, den wyzen KONFUCIUS, opbrengen. —— Dit is de geheele Godsdienst der Chineezen. (§)"

(†) Over deeze Ceremonien is voor eenigen tyd ongemeen in de Roomfche Kerk getwist geworden. De Jefuiten zeiden, dat deeze Ceremonien enkel Staatkundige gebruiken waren, waar door den levenden de eerbied, jegens de Ouders, des te fterker moest ingeboezemd worden. De Dominikaanen integendeel beweerden, dat het een waare Afgodsdienst is, die met den Christelyken Godsdienst niet beftaan kan.

(§) Van de Zedeleer der Chineezen heeft wylen MOSHEIM zeer fchoone en breedvoerig in het II Deel van zyne Zedeleer der H. Schrift bl. 327-385 gehandeld, en het Karakter van KONFUCIUS gefchilderd.

Nodig antwoord op het zeer onnodig Request aan het Consistorie ingeleeverd, door eenige Leden der Lutherfche Gemeente. Te Amfterdam by D. M. Langeveld 1786. *In gr. octavo 54 bladz.*

Zommige Leden van de Lutherfche Gemeente te Amfterdam, een argwaen tegen eenige Leeraers dier Gemeente opgevat hebbende, als of dezelven in hunne leerwyze tot onrechtzinnigheid vervielen, en van de leer der Symbolifche Boeken der Lutherfche Kerke afkeerig waren, hebben eerst een Voorftel aen de gezamentlyke Leden der Gemeente afgegeven, ten einde hen op te wekken, om met hun voor de zuiverheid der Leere te waken; en vervolgens een Request deswegens, behelzende hunne bezwaren, ingeleverd, aen het Weleerw. Confiftorium der Lutherfche Gemeente binnen Amfterdam. ——— Dit Voorftel, benevens het Request, in openbaren druk gemeen gemaekt, heeft een Voorftander dier verdacht wordende Leeraren, anderwerf, ter perfe gelegd, en, met zyne aenmerkingen daer

on-

onder geplaetst, in 't licht gegeven; waer door men die ftukken, te gelyk met derzelver beantwoording, in de voornaemfte byzonderheden, onder het oog krygt. In deeze beantwoordende aenmerkingen toont derzelver Opfteller, ten duidelykfte, de verregaende onkunde van hun, die deze ftukken vervaerdigd hebben, zo ten aenzien van 't geen eigenlyk tot de Rechtzinnigheid al of niet behoort, als met betrekking tot de leerwyze der Leeraren, die zy op 't oog hebben. By deze onkunde vertoont zich in die ftukken, naer uitwyzen dezer aentekeningen, alomme een geest van kwaedaertigheid, welke dit Voorftel en Request een des te haetlyker aenzien geeft. Men kan, (de byzondere dryfveren van dit woelen daer latende,) uit het geheele beloop genoegzaem afleiden, dat de nieuwere leerwyze dezer Leeraren aen enige Leden, die aen den ouden prediktrant gewoon en als verflaefd zyn, mishaegt, en dat ze, by gebrek van ene oordeelkundige onderfcheiding, in den waen gebragt zyn, dat alles, wat niet op den ouden traut voorgefteld word, tegen de Regtzinnigheid aenloopt. Men heeft meermaels ondervonden, dat de rechtzinnigheid of onrechtzinnigheid der Leeraren beoordeeld wordt, alleen uit de fpreekwyzen en de manier van voordragen, zonder dat men acht geeft, op den wezenlyken inhoud der Leere, welke zy prediken. Het komt ons voor, dat dit in dezen grootlyks plaets heeft; en voor 't overige zyn de bezwaren dezer Leden hier te berde gebragt, zo als de Opfteller dezer aenmerkingen doet zien, geenzins van dien aert, dat de befchuldigde Leeraers verdacht gehouden kunnen worden van aen te gaen tegen de door hen bezwoorene leer der Kerke, dat is der Symbolifche Boeken, naer welken de Rechtzinnigheid te beoordeelen is.

Predikatie over de bewyzen voor de Leer der Heilige Drieëenheid, gehouden in Amfterdam, den 25 Juny, 1786. Door A. STERK, *Leeraar in de Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgfche Geloofsbelydenis te Amfterdam. Te Amfterdam by* D. M. Langeveld, 1786. *Behalven het Voorbericht, 32 Bladz. in.gr. 8vo.*

Onder de boven aengeduide bezwaren tegen enige Lutherfche Leeraers, komt wel inzonderheid in opmerking hunne leerwyze wegens de Heilige Drieëenheid, en ter dier oorzake heeft men goedgevonden deze Predikatie

van

van den Eerwaerden *Sterk* het licht te doen zien. Zyn Eerwaerde stelt zig daerin voor, te ontvouwen, op hoe rechtmatigen grond hy beweert, dat men de bewyzen voor dit Leerstuk niet behoore te zoeken in de Schriften des Ouden Verbonds, en dat het zelve alleen uit de Schriften des Nieuwen Testaments bewezen kan worden: verder beroept hy zich, ten aenzien deezer bewyzen, op ene vroegere Leerreden, waerin hy dezelven heeft voorgedragen; betuigende tevens van oordeel te zyn, „ dat, „ zoo de leere, die de Augsburgsche Geloofsbelydenis, in „ het eerste Artykel dier belydenisse, voordraagt, niet „ waaragtig is, dat dan de Schryvers des Nieuwen Tes„ taments niet vrygesproken kunnen worden, van het oog„ merk om ons tot Afgodery te verleiden." ——— Des niettegenstaende heeft dit ter zyde stellen van de bewyzen, uit de Schriften des Ouden Verbonds, door velen, zo voortyds als nog heden, aengedrongen, enigen dermate mishaegd, dat ze hem daarop van ongeloof aen dit leerstuk beschuldigd hebben. Zulks heeft zyn Eerwaerden toen al genoopt, om deeze Predicatie, in geschrifte, aen velen ter lezinge mede te deelen; hier door is dezelve afgeschreeven; en de tegenwoordige Uitgever, een afschrift van dezelve bekomen hebbende, is te rade geworden die Predicatie door openbaren druk gemeen te maken, ten einde „ onpartydige Leezers daaruit zullen zien, dat, schoon „ deeze Leeraar, in het bewyzen van de H. Drieëenheid „ zyn eigen weg gaat, hy nochtans wel ver is van die „ Leer niet te gelooven." ——— Men schynt deze uitgave verdacht gehouden te hebben, en ter afweringe van die verdenking heeft de Uitgever der voorgemelde Stukken, in een Nabericht, zich, buiten zyn eigen getuigenis, dat dezelve woordlyk afgeschreven is na het origineel handschrift van zyn Eerw., beroepen, „ op het ge„ tuigenis van reeds meer dan vyftig menschen, die zich „ in persoon by zyn Eerw. vervoegd, en uit zynen mond „ gehoord hebben, dat dezelve met het voornoemde „ handschrift ten vollen overeenstemt. ——— En zo dit „ nog niet genoegzaam mogte zyn, verzoekt hy elk, die „ lust heeft dezelve te koopen, zich vooraf ten huize „ van zyn Eerw. na de echtheid dezer Preek te infor„ meeren."

Uit het voorgevallen met deze Leerreden worden wy nog nader versterkt, in onze bovengemelde gedachten, dat hier grootlyks plaets heeft een misverstand uit de neuwe

leerwyze, waer aen zommigen nog niet gewoon zyn. En, dit zo zynde is het te wachten, dat de aengevoerde verdenkingen eerlang wel zullen verdwynen; vooral zo de Uitgever dezer Predikatie van het volgende geval wel onderrigt is, en hy betuigd het van naby te weten. „ Dat, „ naamlyk, de drie verdacht gehouden Leeraaren onlangs „ met hunne oudste Amptgenooten eene byeenkomst ge- „ had, en over alle de bezwaaren, in het zogenaamde „ verzoekschrift van eenige leden der Gemeente te vinden, „ met hunne Eerw. gesproken hebben, en dat het toen „ aen die drie oudste Heeren overtuigend gebleeken is, „ dat hunne Collegas niets, hoe genaamd, geleerd had- „ den, het geen niet met de strengste rechtzinnigheid „ bestaanbaar was, en dat zy alle het met hun in alle „ wezentlyke geloofsartikelen volmaakt eens waren."

Beschouwende en Werkende Pharmaceutische, Œconomische en Natuurkundige Chemie door P. J. KASTELEYN. *Apotheker en Chimist, te Amsterdam, en Lid van het Provinciale Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. Eerste Deel. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1786. *Behalven de Voorafspraak, enz.* 508. *bl. in gr.* 8vo.

De lust tot de beoefening der Scheikunde schynt, zedert eenigen tyd, onder onze Landgenooten eenigzints te vermeerderen, en wy vleyen ons met de aangenaame hoop, dat dezelve eerlang in ons Land, even als in andere Landen, zal beschouwd worden, als eene weetenschap, aan welker onderzoek niet slegts de Genees- en Natuurkunde, maar ook de Maatschappy in het algemeen, niet weinig gelegen ligt. —— Onder de veelvuldige hulpmiddelen, welke daartoe dienen kunnen, behoort ook voornamentlyk eene welgeschikte Handleiding, waarin de algemeene gronden der Beschouwende en Beoefenende Scheikunde volledig en bevattelyk voorgedraagen worden; een Handboek, waarin de nieuwere ontdekkingen zo in de Schei- als Natuurkunde voorgesteld, en met de mogelykste onzydigheid, op de tot hier toe aangenoomen grondstellingen der Scheikunde toegepast zy. De nuttigheid van zulk een Werk voor de Beoefenaaren der Scheikunde is zo onbetwistbaar; en ook door de beroemdste Mannen in deeze Weetenschap zo algemeen erkend, dat men in *Frankryk*, *Duitschland* en andere Landen, reeds lange daarin voorzien heeft, —— gelyk de Schrif-

Schriften van *Baumé*, *Macquer*, *Wiegleb*, en andere, daarvan ten voorbeelde verstrekken.

De onderneeming van den Heer KASTELEYN wiens werkzaame Geest aan onze Landgenooten overbekend is, verdient ten deezen opzigt reeds algemeenen dank, doordien hy op zig genoomen heeft, eene zodanige Handleiding tot de Beschouwende en Beoefenende Scheikunde in het licht te geeven. —— Zy, die den waaren aart der Scheikunde kennen, en met ons overtuigd zyn, dat dezelve, als een Dochter der Natuurkunde, enkel en alleen berust op proeven en waarneemingen, en op gevolgtrekkingen onmiddelyk uit proefneeming afgeleid; —— Zy, die bekend zyn, met de menigvuldige nieuwere Ontdekkingen, welken, op de kennis der Scheikunde, niet alleen een onmiddelyken invloed hebben, maer die ook werkelyk de algemeene aangenoome grondstellingen deezer Weetenschap in een geheel ander daglicht geplaatst, ja zommige derzelve geheel ondermynd hebben; —— Zy, zeggen wy, die in dit alles bedreeven zyn, —— zullen met ons de zwaarigheden inzien, welke zig by het vervaardigen van zulk een Handboek opdoen, en die ook onze Schryver niet overal heeft kunnen vermyden; —— dog hiervan mogen de oordeelkundige en bescheide Leezers oordeelen, terwyl wy ons vergenoegen slegts den Zaakelyken Inhoud van dit Eerste Deel, dat de Beschouwende Scheikunde ten onderwerp heeft, mede te deelen.

In het *eerste* Hoofdstuk, geeft de Heer KASTELEYN een korte schets van de Geschiedenis der Scheikunst tot op onzen tyd. —— In deeze Weetenschap, gelyk in andere Weetenschappen, zyn van tyd tot tyd menigvuldige Kunstwoorden ingeslopen, en dus geeft de Schryver in het *tweede* Hoofdstuk eene voorloopige Verklaaring van derzelver Betekenisse; benevens eene, als van zelve daarmede gepaard gaande, algemeene Schetze der verschillende Bewerkingen. In het *derde* Hoofdstuk worden het weezen, de voorwerpen, het oogmerk, de nuttigheid en de Hoofdverdeeling der Scheikunst voorgedraagen. Het *vierde* Hoofdstuk bevat eene Beschryving der Natuurlyke Lichaamen. Het *vyfde* handelt over de Bestaandeelen des Natuurlyken Lichaams. Het *zesde* over de Chemische Grondstoffen. Het *zevende* over de Hoofdstoffen, of Grondbeginzelen der natuurlyke Lichamen. In het *agtste* Hoofdstuk geeft de Schryver eene nadere Verklaaring van de Zwaarte- en Aantrekkingskracht der Lichaamen, en baant zig daardoor den weg, om zyn gedachten van de Scheikundige Oplosfing, nederplossing en Kris-

talſchieting, en andere daarmede gepaerd gaande onderwerpen, mede te deelen. Het *negende* Hoofdſtuk heeft de Chemiſche Verwandſchappen ten onderwerp, en eindelyk het *tiende* Hoofdſtuk bevat de werkende Hulpmiddelen der Scheikunst. ——— De Heer KASTELEYN heeft, by het opſtellen deezer Verhandeling, de beste Schryvers geraadpleegd en aangehaald, en dus kan ook van dien kant zyn werk, voor den Nederduitſchen Leezer, van zeer veel nut zyn, en hem doen zien, welke vorderingen men in andere nabuurige Landen in deeze Weetenſchap gemaakt heeft. ——— Agter dit Deel vind men eene Tafel over de Verwandſchappen, welke de Schryver van den beroemden Ridder *Torbern Bergmann* overgenomen heeft, als zynde de beste die men tot nog toe daer over kent.

J. F. HENNERT Ph. Math. & Aſtron. Prof. in Academia Rheno-Trajectina Commentatio de altitudinum menſuratione ope Barometri, ad questionem a Societate regia ſcientiarum Gottingenſi, in Novembrem 1785, propoſitam, premio ornata. Ejusdemque Societatis permisſa edita. Trajecti ad Rhenum apud *A. a Paddenburg* 1786. In oct. maj. f. 78. pp.

Op het voorſtel van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen te Gottingen, ,, om uit de Wetten, ,, naar welke de digtheid der lugt en van het kwik, door ,, de warmte, geregeld wordt, regels af te leiden, en der- ,, zelver gegrondheid te bewyzen, die geſchikt zyn, om ,, hoogtens, door middel van den Barometer, te meeten," heeft de Hoogleeraar *Hennert* eene Verhandeling ingeleverd, aan welke de uitgeloofde Eerprys is toegekend geworden; en die Hoogleeraar, met vergunning der opgemelde Maatſchappy, ten algemeenen nutte, afzonderlyk het licht doet zien. In deeze Verhandeling gaat de Hoogleeraar eerst na, 't geen men in agt heeft te neemen, omtrent de maat der warmte, en de digtheid der lugt, benevens die van 't kwik; waarop hy dan zyne wyze van berekening der hoogtens grondt. Voorts toont hy aan, wat 'er vereischt wordt tot het regtmaatige waarneemen van den Barometer. En daarop heldert hy zyne beweezen manier van berekening op, door 't bybrengen van voorbeelden, en 't vergelyken van waargenomen, met, volgens zyne manier, berekende hoogtens; 't welk de gegrondheid zy-

zyner rekenwyze grootlyks bevestigt. Wyders gaan hier nevens de vereischte Tafels, welker gebruik in 't beloop der Verhandelinge wordt aangeweezen. Men voege deeze Verhandeling by die van den thans Leidschen Hoogleeraar *C. H. Damen*, over *het meeten van de hoogten der Bergen door middel van den Barometer*, waar van wy voor eenigen tyd melding gedaan hebben. (*)

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V D. bl. 203.

Zeemans Onderwyzer in de Tekenkunst, door C. PHILIPS JZ. *Kunstgraveerder en geadmitteerd Landmeeter voor den Ed. Hove van Holland en Westvriesland; Lid van het Mathematisch Genootschap te Amsterdam. Versierd met zes en twintig kunstig in hout gesneedene Figuuren, door* J. OORTMAN. *Te Amsteldam by* Elwe *en* Langeveld, 1786. *Behalven het Voorwerk*, 104 *bladz. In gr. octavo.*

Niettegenstaande 'er veele Werken voor handen zyn, die goede regels van de Tekenkunde voordraagen, en dus in 't algemeen hunne nuttigheid hebben; ontbrak het nogtans aan een leerzaam geschrift van dien aart, 't welk den Zeeman, in zyne omstandigheden, byzonder te stade kon komen. Zulks heeft de Heer *Philips* bewoogen eene handleiding op te stellen, inzonderheid voor den Zeeman geschikt, ten einde hem, door Geometrische, Doorzichtkundige en Perspectivische Regelen te leeren, hoe hy alle Landverkenningen, Kusten, Baaien, Havens, Klippen, Forten, Kasteelen, Torens, Baaken, Schepen, Steden, en wat een Zeeman meer voorkomt, op het papier wiskundig kunne aftekenen. In de uitvoering hier van, is hy, door eene geleidlyke en duidelyke voordragt van zaaken, zo wel geslaagd, dat het den Heeren Commissarissen van het Vaderlandsch Fonds, ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst, voorgekomen zy, dat zyn arbeid van nut zou kunnen weezen voor hunne kweekelingen.

De geest der Wetten, door den Heere DE MONTESQUIEU, *uit het Fransch vertaald, door Mr.* DIRK HOLA VAN NOOTEN, *Raad in de Vroedschap en Oud Schepen der Stad Schoonhoven, Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen, zo van een Onbekenden als van den Vertaaler. Derde deel. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1785. *In gr. 8vo,* 588 *bladz.*

Het is een zeer teder en gewigtig stuk, gelyk de Hr. *de Montesquieu* elders in dit Deel wel aanmerkt, om, ten aanzien van de verbodene graaden van het huwelyk, tusschen bloedverwanten, het juiste punt te bepaalen, daar de wetten van de Natuur eindigen, en de Burgerwetten beginnen. Dan, schoon dit maar al te waar is, zyn echter de gronden, welke de schrandere Schryver opgeeft, om dit juiste punt te bepaalen, niet zeer krachtig, en leveren een sterk bewys op, voor het zeggen van H. GROTIUS *de jure belli ac pacis, Lib.* 2. *cap.* 5. § 12. *dat namentlyk een ieder, die de moeite zou willen neemen, om de ongeoorloofdheid van deeze huwelyken uit het recht der Natuur te bewyzen, weldraa by eigen ondervinding zal moeten bekennen, dat het zeer moeijelyk of liever onmogelyk is, om zodanige bewyzen aan te voeren.* Uit dien hoofde, heeft de kundige Heer VAN NOOTEN de hier toe aangevoerde gronden van den Heer *de Montesquieu* eens van naby bezien, en wy zullen, by de aankondiging van dit Derde Deel, 's mans aanmerkingen dieswegens opgeeven, waaromtrent men echter, om alle misverstand te myden, wel in acht moet neemen, dat uit de aangevoerde gronden van den Heer *de Montesquieu* volgen moet, dat *deeze huwelyken tegen het recht der Natuur stryden*, en dat de Heer *van Nooten*, in zo verre en *verder niet*, over deeze gronden heeft willen oordeelen.

In het huwelyk tusschen *eene moeder en haaren zoon*, stelt de Hr. *de Montesquieu* onoverkomelyke zwarigheden.

1. Dat hier door de onbepaalde eerbied, welke een zoon aan zyne moeder verschuldigd is, zou worden weggenomen, en in tegendeel de moeder verpligt, om haaren zoon, die haar man geworden was, eene onbepaalden eerbied te bewyzen.

2. Dat

2. Dat hier byna altyd zou gebeuren, dat de Vrouw niet meer in ſtaat was om aan de oogmerken van de Natuur te voldoen, terwyl de man nog in zyne friſſche jeugd en volle krachten was.

De Heer *van Nooten* ſtaat zeer gaarne toe, dat beide deeze redenen ten vollen voldoende zyn, om alle Wetgeevers te overtuigen, dat zy zodanige huwelyken in hunne Staatkundige en Burgerwetten moeten verbieden. Maar hy kan niet zien, dat uit deeze redenen volgt, dat juist daarom dergelyke huwelyken *in het recht der Natuur* verboden zyn. „ Immers, zegt hy, wat de eerſte reden aangaat, het zy zo, de moeder hebbe, volgens het recht der Natuur, een volmaakt recht, om eenen onbepaalden eerbied van haaren zoon te eiſchen; dit blyft evenwel zeker, dat een ieder in den Staat der Natuur volmaakte vryheid had, om van zyne volmaakte rechten afſtand te doen, en hier uit volgt, dat eene moeder, welke, door met haaren zoon te trouwen, van die rechten afſtaat, en zich in tegendeel aan de rechten van het huwelyk onderwerpt, nimmer kan worden gezegd in haare volmaakte rechten beledigd te zyn. En wat de tweede reden aangaat; het is vry vatbaar dat dezelve te veel, en daarom niets bewyst, om dat hier uit zou volgen, dat dan ook alle huwelyken, in welken de vrouw zo veel ouder was dan de man, (als gewoonlyk moeder en zoon in jaaren van elkander verſchillen) insgelyks tegen het recht der Natuur zouden ſtryden."

In het huwelyk *tuſſchen een' vader en zyne dochter*, ſtelt de Heer de Monteſquieu deeze zwarigheden niet; maar hy vindt den grond, waarom de Natuur zodanige huwelyken verbiedt, in een onoverklimbaar bolwerk, 't welk door de Natuur gelegd is, tuſſchen die geenen, welke de Opvoeding moeten geeven, en die geenen welke dezelve moeten ontvangen, om zelfs alle zoort van verleiding, ook tot wettige zaaken, te vermyden.

„ Maar, zegt de Heer *van Nooten*, behalven dat in deeze reden geen het minſte gewag gemaakt wordt van eenige rechten of verplichtingen, welken door zodanige huwelyken zouden geſchonden worden, zo zou dan nog in alle geval een zodanige regel niet doorgaan, en natuurlyke of onwettige Kinderen, of in zodanigen, welke aanſtonds, na hunne geboorte, uit het vaderlyke huis genomen, en elders opgevoed wierden, zonder dat de Vader zich deswegens immer bemoeide."

Men zou derhalven beter en veiliger doen, dat men in plaats van deeze zo gewigtige zaaken met zodanige rede-

 nen

nen te bekleeden, uit welke men nimmer in ſtaat is om eene onlochenbaare bepaaling en wil van het recht der Natuur te bewyzen, liever in bedenking gaf, (zo als *H. de Groot* in de aangehaalde plaats doet.) „ Of men niet moet „ erkennen, dat de Natuur zelve in alle menſchen, welker „ reden niet door eene verkeerde opvoeding bedorven is, „ een zekeren ſchrik, een onrust verwekkende afkeer van „ huwelyken, tusſchen de opgaande en nederdaalende li„ nie gelegd heeft, daar wy dezelve zelfs in zommige re„ denlooze dieren gewaar worden; van welk ons *de Groot* „ twee zeer aanmerkelyke geſchiedenisſen, de eene van een „ Kameel, en de andere van een Paard, uit *Aristoteles* aan„ haalt; en of men dus, hoe zeer men de ongeoorloofd„ heid van die huuwlyken al met geene voldoende redenen „ uit het recht der Natuur kan bewyzen, evenwel niet „ moet erkennen, dat 'er een zeker *inſtinct*, een zeker „ *ingeſchapen beweegmiddel is*, 't welk den mensch na„ tuurlyk van zulke huuwlyken afkeerig maakt?" Men leeze ook de redenen, welke PUFENDORF hier van geeft, *de jur. nat. & gent. lib. 6, cap. 1. § 31. & 32.*

In het *huuwlyk tusſchen broeders en zusters en volle neeven en nichten* (voor zo verre de Schryver die 'er ook onder betrekt) *en tusſchen andere bloedverwanten binnen den vierden graad*, ſtelt onze Schryver, na alvoorens veel gereden eerd te hebben uit de gewoonte, (die in allen gevalle geene wet der Natuur is) volgens welke oudtyds een geheel geſlacht in het vaderlyk huis bleef woonen, dat het recht der natuur dezelve verbiedt, *om de natuurlyke eerbaarheid in de huizen te beveiligen.* Dan hoe zeer wederom deeze reden, naar de onderſcheidene omſtandigheden, eenen Wetgeever aanleiding moet geeven, om zyne wetten op dit ſtuk in te richten, zo bewyst dezelve echter geen het minſte verbod van het recht der Natuur. Die reden is niet gewigtig genoeg om daar uit af te leiden, dat zodanige huuwlyken tegen het recht der Natuur ſtryden. Deeze geheele reden komt, wel ingezien, alleen op huislyke nuttigheid neder; dan hoe ligtelyk kan het gebeuren, dat uit zodanige huuwlyken andere voordeelen zouden kunnen voortſpruiten, waar by deeze nuttigheid niet noemenswaardig zoude zyn, vooral wanneer men in het oog houdt, dat 'er, buiten eene zodanige onderſtelling, dat deeze huuwlyken tegen de Natuur ſtreeden, nog oneindig andere middelen zouden uit te denken zyn, door welke de natuurlyke eerbaarheid in huizen, die door een geheel geſlacht bewoond

wier-

wieden, zou kunnen bewaard worden. Behalven dat, indien deeze regel algemeen doorgaat, dan hier uit zou volgen, dat niet alleen het recht der Natuur de huuwlyken tusſchen de door den Schryver aangehaalde graaden van verwantſchap verbood, maar zelfs tusſchen allen die in dat huis woonden. Dus zou dan het recht der Natuur leeren, dat het huuwlyk tusſchen eenen huisvader, of zynen zoon, of zynen kleinzoon, met eene ſlaavin uit dat huis, of tusſchen eene huismoeder, of haare dochter, of kleindochter met een ſlaaf uit dat huis, *bloedſchande* was; want dan zou in die allen dezelfde reden, uit de eerbaarheid van het huis afgeleid, plaats hebben.

„Wat de huuwlyken tusſchen Broeders en Zusters en verdere graaden van verwantſchap betreft, hoe zeer 'er veele zeer gewigtige redenen zyn, om dezelve af te raaden, hoe zeer de wysheid en voorzichtigheid, welke in die Staatkundige en Burger wetten, waar in zy verboden zyn, doorſtraalt, niet genoeg te roemen is, hoe zeer 'er zeer groote en onoverwinlyke redenen aan te voeren zyn, waar uit te bewyzen is, dat zy, na de vermenigvuldiging van het menschdom, aan het Opperwezen niet behaagen; zo zou ik echter groote zwarigheid maaken, om toe te ſtaan, dat dezelve tegen het recht der Natuur ſtryden, eensdeels, om dat deeze ſtelling nimmer uit de grondbeginzelen van het recht der Natuur kan worden beweezen, en anderdeels, om dat wy anders geen raad weeten, hoe wy immer de huuwlyken tusſchen de eerſte kinderen van Adam van bloedſchande kunnen vrypleiten; want hier tegen te willen zeggen, dat dit niet anders konde weezen, om dat God het geheele menschdom, uit eenen bloede, heeft willen doen voortſpruiten; zou, met eerbied gezegd, een onvermogen in het Opperwezen, een gebrek in zyn oneindig verſtand onderſtellen, waar door Hy zich reeds aanſtonds, by de tweede voortteeling van het menſchelyk geſlacht, in de noodzaakelykheid zou hebben moeten bevinden, om die eeuwige en onveranderlyke wetten der Natuur, welke hy zelfs in den mensch gelegd had, tot bereiking van zyn oogmerk te moeten verbreeken. Een diergelyk gevolg, 't welk, hoe men het beziet, noodzaakelyk is, is my te hard, is my te ſtrydig tegen myne denkbeelden van de oneindige wysheid van God, dan dat ik eene ſtelling, welke tot het zelve noodzaakelyk aanleiding geeft, zou kunnen aanneemen.

„ Maar, wanneer wy dan eens aanneemen, dat de hu-

welyken tusſchen de Broeders en Zusters en verdere graaden van Verwantſchap, niet tegen het recht der Natuur ſtryden, dan wordt de vraag, of 'er niet *een algemeen ſtellig Godlyk recht zy*, waarby deeze huuwlyken verboden worden. Of men niet zou moeten onderſtellen, dat God dat *algemeen ſtellig Godlyk recht* aan Noach had bekend gemaakt, dat deeze dit recht aan zyne Kinders had geleerd, en dus hetzelve alzoo by overlevering van de Ouders aan de Kinders, ook onder het Heidendom was voortgeplant, terwyl het zelve tevens door Mozes, in zyne wetten, breedvoerig is beſchreeven, gelyk wy zien kunnen in *Levit.* 18. *Hoofdſtuk.*

„ De voorſtanders van dit gevoelen beroepen zich ten bewyze hiervan op het geene in het 24, 25 en 27 *vers* van het aangehaalde 18 *Hoofdſtuk van Leviticus* gezegd wordt: „ En verontreinigt u niet met eenige van deezen, want „ de Heidenen, die ik van uw aangezicht uitwerpe, „ zyn niet allen deezen verontreiniget, zodat het land „ onrein is, en ik over hetzelve zyne ongeregtigheid be„ zoeke, ende het land zyne inwooners uitſpouwt. —— „ Want de lieden deezes lands, die voor u geweest zyn, „ hebben alle deeze grouwelen gedaan, en het land is „ onrein geworden."

„ Want, zegt men, indien de Canaaniten door dergelyke huwelyken gezondigd hebben, en die huwelyken echter niet tegen het recht der Natuur ſtryden, dan moet volgen, of dat zy dergelyke wet onmiddelyk van God zelven ontvangen hebben, ('t welk echter niet waarſchynlyk is) of dat God, 't zy dan by de eerſte Schepping, het zy by de herſtelling van het menschdom na den Zondvloed, eene dergelyke ſtellige wet gegeeven hebbe, omdat het anders hard zou zyn, dat zy, om eene misdaad, welker gruuwlykheid zy niet kenden, zo zwaar geſtraft wierden.

„ Dan, behalven dat het veele zwaarigheden in zich heeft om *eene zodanige ſtellige Godlyke wet* te ſtellen, welke men onmogelyk kan bewyzen, dat immer afgekondigd is, (daar eene onzekere overlevering van dezelve my, met den Heer *Barbeyrac*, op de aangehaalde plaats van *de Groot*, te weinig gronden oplevert, om daaruit tot het aanwezen van eene zodanige wet te beſluiten) zo kan ik ook niet zien, dat men die uitdrukkingen, in dier voege, moet verſtaan, als of de Canaaniten juist zo zeer om deeze huuwlyken geſtraft wierden. Men kan die uitdrukkingen, hoe zeer zy ook algemeen zyn, tot de voornaamſte

ste gruwelen, welke in dit Hoofdstuk genoemd worden, by voorbeeld, tot de onnatuurlyke vermengingen met menschen en beesten, tot de huwelyken tusschen een moeder met haaren zoon, tusschen eenen vader met zyne dochter (van welken allen de Natuur een afkeer heeft) bepaalen. En ik meen zelfs, ten bewyze, dat men die uitdrukking van gruwelen, zo algemeen op alle de by *Levit.* 18, verboden huuwlyken, niet moet toepassen, te kunnen aanvoeren, dat in het 18de vers stellig verboden wordt met *twee zusters, te gelyker tyd levende, te trouwen.* Indien dit een van de gruwelen was, waarom het Land zyne inwooners uitspouwde, indien dit een zonde was tegen het zogenaamde *algemeen stellig Godlyk recht*, moeten wy dan niet tevens stellen, dat Jacob door zyn huuwlyk met twee volle zusters *Lea* en *Rachel* tegen dit recht gezondigd hebbe, niettegenstaande wy daartegen niet alleen geene straf, niet alleen geene berisping, vinden, maar zelfs integendeel over beide die huwelyken den ruimsten zegen uitgedeeld zien. Maar, boven dien, indien wy al eens toegeeven, dat de Canaaniten ook om die huwelyken gestraft zyn, dan behooren wy nog onze toevlugt niet te neemen tot eene onderstelling dat die straf voortkwam uit de overtreeding van dat algemeene recht, dan behoeven wy nog niet toe te geeven, dat deeze wetten op de graaden van verwandschap, tusschen welke hier het huwelyk verboden wordt, reeds als een algemeen stellig Godlyk recht aan Noach zyn medegedeeld; dan mag men immers ook *onderstellen* (want dit geheele recht berust op eene onderstelling) dat de *Canaaniten* evenveel op welke gronden, of in hunne zedenkunde of in hunne eigene wetten, alle die huuwlyken, welke hier verboden worden, in hun land voor bloedschande hielden, maar dat de zeden in dat land tot eene zo verregaande hoogte van bederf gekomen waren, dat niet alleen die in hunne eigene zedenkunde en wetten verbodene bloedschande, maar zelfs de onnatuurlykste vermengingen, openlyk en ongestraft bedreven wierden. Men kan hierover breeder zien *H. de Groot* in de aangeh. plaats 2, b. 5 Hoofdst. § 13 en § 14. welke plaatzen elkander schynen tegen te spreeken. en *Barbeyrac* in zyne noot op de eerstgen. plaats. Zie ook *Pufendorf de jure nat & gent. lib.* 6. *cap.* 1 §. 31 & *seqq.*

Maar dan wordt wederom nader de vraag, indien 'er dan geen zo *algemeen stellig Godlyk recht zy*, of dan ook

ook het verbod van de huuwlyken in *Levit.* 18 Hoofdst. de Christenen niet betreft? En hierop, meen ik, ontkennender wyze te moeten antwoorden. Deeze wetten behooren mede tot de Mozaische Staat- en Burgerwetten, welke, gelyk ik elders gezegd heb, geene de minste verbindende kracht in onze tegenwoordige burgermaatschappyen hebben. Zy kunnen tot een voorbeeld van een volmaakt Staat- en Burgerwetboek dienen, dan men behoeft dezelve niet verder te volgen, dan voor zo verre zy met de Staatkundige Inrichting en verdere omstandigheden overeenkomen. Men kan uit dezelve zien, in welke graaden van Verwantschap het Opperwezen, in zyn byzonder Koningryk, de huuwlyken voor bloedschande hield, en men kan zich by dezelve houden of die zelfs vermeerderen. Men vindt by alle Christenvolken wetten op deeze graaden van verwantschap, binnen welke de huuwlyken verboden zyn, welke alle wel *Levit.* 18 tot haaren grondslag schynen te hebben, doch min en meer, naar maate van de omstandigheden, en de Staatkundige inrichting, van hetzelve verschillen; gelyk men onder anderen uit onze *Politieke Ordonnantien van den jaare* 1580 zien kan."

Almelosche Oudheden, Eerste Stuk. Betreffende verscheiden Merkwaardigheden omtrent de Heerlykheid van Almelo, onder anderen haaren oorsprong, als ook den oorsprong van het Stedeken Almelo en de gesteldheid van deszelfs Stadsrecht; den Oudeigendom der Heeren van Almelo, van den grond deezer Heerlykheid; het recht deezer Heeren omtrent de wateren hunner Heerlykheid; het bewind derzelver over de wapening in het land en stedeken aldaar; de diensten der Ingezetenen van het Landgerigt van Almelo ten behoeve van den huize van Almelo; en de patrimonieele Vryheid zo wel van de Ingezetenen deezer Heerlykheid als van den Heer, ten opzichte van de Provincie van Overysfel, waaraan de Heerlykheid van Almelo is verknocht, enz. Door Mr. J. W. RACER. *Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1780. *In gr.* 8vo. 284. *bladz.*

Dit Werkje is ingericht om eenige zaaken van gewicht nopens de uitmuntende rechten der Heeren van de Heerlykheid Almelo en van derzelver Ingezetenen, die in ge-

gedrukte Stukken onaangeroerd gebleven zyn, nader bekend te maaken.

De byzondere gesteldheid namelyk van het Patrimonieel bezit der Heeren van Almelo, hunner Heerlykheid en de natuur deezer Heerlykheid zelve, als zynde niet uit den boezem van Overyssel voortgekomen, maar ten tyde der Bisschoppen van Utrecht aan Overyssel verknocht, hebben, gelyk de Schryver aanmerkt, aan onkunde, die veeltyds tot onderlinge vergelykinge van zaaken, hoewel in grondbeginzelen verschillende, haare toevlugt neemt, menigmaal oorzaak tot dwaaling, en zelfs tot lastering, aangaande het geene men niet verstond, gegeeven. Hy beklaagt zich dat een voorwendsel van Vryheid of de thans veelerlei gedaante aanneemende Vaderlandsgezindheid nu door veelen begint aangevoerd te worden, om de patrimonieele rechten der Heeren van Almelo te bestryden, en om de geenen, die van een ander begrip zyn, haatelyk door te stryken, het geen hy in de Verdeediging deezer rechten, schoon het werk van zyn beroep, zelfs ondervonden heeft.

,, Een zeker denkbeeld van vryheid, 't welk ik niet genoeg zou bot gevierd hebben, zegt hy, gaf aanleiding om my te lasteren. Veelen ook houden het voor onverdraaglyk, dat ik, in navolging van andere Rechtsgeleerden, de rechten en geregtichheden der Ingezetenen van de Heerlykheid van Almelo aan de patrimonieele rechten van derzelver Heer gebonden achte; terwyl ik tevens stelle, dat zo wel de Heer van Almelo als de Ingezetenen van deszelfs Heerlykheid onder de Souvereiniteit van Overyssel behooren. Ik houde het daarvoor, dat, en de Heer van Almelo, en de bewooners van deszelfs Heerlykheid beide, met hunne rechten, voor Ingezetenen deezer Provintie te houden zyn, welke hun recht, om over deeze patrimonieele rechten met elkanderen te contracteeren, gelyk zy dit van den beginne af gehad en geoefend hebben, nooit hebben verlooren, en dat hy, die dit recht zou willen schenden, de nadere Unie en andere grondstellingen van dit Gemeenebest, in dit opzicht, den bodem zou inslaan, door versinning van eene hier tegen strydige onderwerping van den Heer en de Ingezetenen deezer Heerlykheid aan de Provincie. Dewyl nu de Heer en de bewooners der Heerlykheid Almelo Ingezetenen deezer Provincie zyn, zo moet ook wyders volgen, dat zy onderling het *jus privatorum* of privaat Burgerrecht genieten,

ten

ten aanzien van hunne wederzydsche Patrimonieele rechten."

„ Al het recht welk de Heeren van Almelo aan het Stedeken van Almelo meer dan aan het land van deeze Heerlykheid verleend hebben, komt in geringe vergelyking met het recht, 't welk deeze Heeren aldaar behouden hebben. In weinige zaaken oefenen de Burgemeesteren aldaar een bewind, zonder de Heeren van Almelo; hieruit volgt, dat het Stadrecht door de Heeren van Almelo oudtyds aan dit Stedeken verleend, en door wederzyds goedvinden, of verjaaring van gebruik, nader bepaald, niet zeer aanmerkelyk zyn kan, al was het ook dat dit Stedeken zelfs zyne Burgermeesters en Gemeenslieden aanstelde, waaraan echter zeer veel ontbreekt.

„ Doch van den anderen kant, daar het op de uitwerking, de noodstar der verstandigen, aankomt, hebben de Ingezetenen van het Land en het Stedeken Almelo eene uitmuntende Vryheid behouden, die men elders zelden in kleine gewesten ontmoet. Indien zy meenen door den Heer bezwaard, of in eenigen opzichte niet wel behandeld te worden, behoeven zy niet tegen den Souverein, noch tegen deszelfs gemachtigden of Repraesentanten, als zynde Ambtlieden van de Provintie, maar tegen den Heer van Almelo hunnen mede Ingezeten, over patrimonieele rechten en het gebruik van die, als *de meo & tuo*, te pleiten, en hebben daarin voor geene Staatkundige belemmering te duchten; terwyl zy tegen de Provincie, omtrent Nieuwigheden, die hun door dezelve zouden voorgeschreven worden, door deeze patrimonieele rechten beveiligd zyn —— En dit is het Stuk, zegt hy, waarin de Ingezetenen van Almelo, door zommigen, die gaarne, ter voldoening van Aristocratische grondbeginzelen, de Heerlykheid Almelo gesnuikt zagen, om die aan eene onbepaalde beheersching te onderwerpen, misleid worden; tot bederf van hun gereed middel tegen bezwaar, en ondergang van het patrimonieel recht van den Heer, en van de Ingezetenen deezer Heerlykheid, welker verdeediging de Heer *Racer* als Advocaat op zich genoomen heeft, terwyl hy de volgende Stukken, die wy thans zullen opgeeven, gemeen gemaakt heeft, om elk in staat te stellen van te kunnen overweegen, of een Advocaat de vryheid hebbe de zaaken, daarby gemeld, terwyl de beslissing aan den rechter moet overgelaaten worden, in rechten te bedienen dan niet. Deeze Stukken bestaan, voor eerst, in een Exceptioneele Conclusie

tegen

tegen twee Klaagrequesten van Burgeren van het Stedeken Almelo, onder de Letter A. In dezelve wordt voornamelyk gehandeld van den oorsprong en gesteldheid der Heerlykheid Almelo, en van het recht der Heeren van Almelo omtrent dezelve Heerlykheid; den oorsprong van het Stedeken Almelo en de gesteldheid; van deszelfs Stadrecht en het behouden gezag der Heeren van Almelo in dit Stedeken, byzonder met betrekking tot het Stadsgericht en aanstelling van Burgemeesteren en Gemeenslieden; het recht van de Heeren van Almelo omtrent den grond van het Stedeken en verdere Heerlykheid; een zeer aanmerkelyk vonnis aangaande de Tollen en andere gerechtigheden omtrent de wateren in deeze Heerlykheid; het recht van de Heeren van Almelo omtrent den wapenhandel in het Stedeken en verdere Heerlykheid; waartoe ook behoort het adres aan de Heeren Staaten van Overysfel onder Lett. B. Eindelyk is hier bygevoegd een Gerechtelyke Eisch en Aanspraak, over het bezit der Heeren van Almelo van diensten der Ingezetenen van het Landgericht van Almelo, onder Lett. C. Alle Stukken die daar toe ingericht zyn, om te doen zien, dat het een onrecht van zeer nadeelige gevolgen zou zyn, indien men patrimonieele rechten, met welke het Gemeenebest kan bestaan, geheel of gedeeltelyk zou willen vernietigen of veranderen.

Tydrekenkundige Historie der voornaamste Regeeringen in Europa, zedert de geboorte van Christus Jesus, tot aan den tegenwoordigen tyd, door Mr. J. MUNNIKS *Advt. Eerste Deel Te Campen ter Drukkery van* J. A. de Chalmot, 1786. *In gr.* 8vo. 260 *bladz.*

Dat de Tydrekenkunde in de beoefening der Geschiedenis van eene volstrekte noodzaaklykheid is, zal niemand, der zaake kundig, ligtelyk ontkennen; uit dien hoofde is de arbeid der zodanigen allen lof waardig, die algemeene regelen hebben ingevoerd en vastgesteld, waar na de Tydstippen der Gebeurtenissen tot zekerheid gebragt, de misslagen der Waereldlyke en Kerkelyke Historie-Schryvers aangewezen en verbeterd, en de onderscheidene gevoelens van Geleerde mannen, in het Geschiedkundige voorkomende, volgens het geleide der Tydreekenkunde, vereenigd hebben. Dan daar deeze Werken dikwils omslagtig en kostbaar zyn, kan men geenzins den ar-

arbeid laaken van den werkzaamen Advocaat *Munniks*, die ons, in het aangekondigde Werkje, een verkort zamenstel mededeelt, van de voornaamste verrichtingen, onder de byzondere Regeeringen in Europa, van Christus Geboorte tot op den tegenwoordigen tyd, in een Chronologische orde voorgedraagen; waar uit men dikwils, met een opslag van het oog, kan zien, waar toe men anders verscheide Boekdeelen zoude moeten doorbladeren, en het geen dus tot een handboek kan dienen, by het doorleezen van deeze of geene uitgebreide Geschiedenis, om het geheugen te hulp te komen. Dit Werkje, waarin de Schryver zich bediend heeft van verscheidene Engelsche en Duitsche Schryvers, doch hoofdzaakelyk van de Fransche Geestelyken van St. Maur, zal bestaan in drie Deelen. Het, eerste dat wy thans aankondigen, bevat de Romeinsche, Turksche en Westersche Keizers, de Czaaren van Rusland, de Koningen van Hongariën, van Polen, van Denemarken, van Zweeden, en die van Frankryk, tot aan Hendrik IV, den Isten uit het Huis van Bourbon. Het tweede Deel zal bevatten de Koningen van Frankryk van Hendrik IV, tot op den tegenwoordigen. Voorts de Koningen van Groot Brittanniën, van Spanje, van Portugal, van Sardiniën, van Napels en Sicilien; en eindelyk het derde Deel de Koningen van Pruissen, de Graaven van Vlaanderen, en van Holland, de Hertogen van Braband, van Toskaanen, van Milaan, en van Parma; en de Doges van Venetiën en Genua.

Proeve over de Voordeelen van de Rampen en Tegenspoeden des Menschelyken Levens. Door J. S. FEST. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1785. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud*, 411 *bladz. in gr. 8vo.*

Lyders; die op veelerley manieren, 't zy met, of buiten hunne schuld, aan ramp en tegenspoed onderworpen zyn, op te beuren. inzonderheid door de overweeging van de weldaadige oogmerken der Godlyke Voorzienigheid, in 't zenden of toelaten van zulke tegenheden, die ter bevorderinge van heilzaame doeleinden strekken. en dus als zegeningen van Gods goeddoende hand aen te merken zyn, is het hoofdbedoelde van dit Geschrift. De Heer *Fest*, in den bloei zyns levens, den tyd van acht jaren lang, met vele smerten, in een vreeslyk vooruitzicht, in de school der tegenheden geoefend, schryft als een man van ondervinding, en deelt medelydend zyne opwekkende overdenkingen mede: niet alleen zulken, die hem daedlyk in zyne

on-

ongunstige omstandigheden te stade zyn gekomen; maer ook soortgelyke, waer toe hem overwegingen van dien aert aenleiding geven. Hy tracht zynen Evenmensch te leeren, hoe zich lydzaam in tegenheden te gedragen, zich in dezelve te troosten, en zyne poogingen aen te wenden, om het doeleinde der Godlyke Voorzienigheid daer in te bereiken.

Hier toe legt hy, by manier van Inleiding, na ene voorafgaende beschouwing van de menigte, en de onvermydelykheid der menschlyke rampen, tot een grondslag, de overweging, dat 'er geen bondige troost tegen dezelven te vinden is, dan in de overtuiging, dat ze afhangen van ene wyze en goedertierene Voorzienigheid; toonende tevens hoe men die hebbe aen te merken, hare doeleinden na te spooren, en de voordeelen van elk kwaed uit te vorschen. Na dit algemene voorstel, ontvouwt hy ene reeks van voordeelen, die uit de tegenheden kunnen voortvloeien, en welken de Lyders zelven, of anderen daer uit kunnen trekken. Ze zyn, volgens des Autheurs verdeeling, tweeërlei; zulken, die den Lyder zelven treffen, en zodanigen, die de Menschlyke Maetschappy, uit de tegenheden van byzondere persoonen, erlangt. —— Tot de eerste soort brengt de Heer *Fest* de volgende. „ Regte waardeering „ van het verlooren goed; oplettendheid op de gevolgen van „ onze daaden, en waarschuuwing voor zwaarer lyden; kennis „ en gemeenzaamheid, met zich zelven, en met zyn geheel „ character; het gewennen aan den Godsdienst, voornaamelyk „ aan het vertrouwen op God; middelen ter bevordering veeler deugden, en wederhouding van veele misslagen en ondeugden; verheffing van den geest boven de vergankelyke „ goederen der Aarde tot hooger verwachtingen; waarschijnlijke vermeerdering der toekomende zaligheid; een levendiger gevoeligheid voor alle de weldaaden des levens, en verharding tegen andere rampen; opwekking van meenig ongekend vermogen van den geest, en eene nieuwe loopbaan van „ dezelven; wasdom aan innerlyke sterkte en volmaaktheid, „ door de inspanning van onze geheele werkzaamheid; mitsgaders de verwerving van verscheide uiterlijke goederen, daar „ een ongeluk dikwerf de onmiddelijke weg is tot een grooter „ geluk, of een middel om een grooter geluk te ontwijken." —— Onder de tweede soort betrekt onze Autheur de overdenkingen, „ dat de tegenheden van byzondere persoonen een „ waarschuwend en in veele opzichten leerrijk voorbeeld voor „ anderen zyn; als mede eene aansporing tot daaden van deugd „ en menschlievendheid; waar bij nog komt, dat ze voor anderen tot een uiterlijk voordeel strekken, 't welk ook den „ Lyder zelven dikwerf eindelijk wederom bevoordeelt." Dit geeft hem aenleiding om hier aen te hechten, „ eene opwekking tot edelmoedigheid, om de geneugten en het vergenoegen van anderen de zijnen te maaken; en Gods goedertierene „ oog-

„ oogmerken gaarne op alle wijze te helpen bevorderen." Wyders voegt hy hier nog by, als een Aenhangzel, de opmerking van *Campe*, in *de ontdekking van America*, „ over de godde„ lijke toelaating van de. schrikverwekkende wreedheden der „ Spanjaarden, bij de verovering van Peru." En laetstlyk deelt hy, in 't besluit dezer *Proeve*, nog enige overwegingen mede, die den aert en het rechte gebruik van dit zyn Geschrift betreffen. —— Onze Autheur heeft zyn beoogde op ene leerzame en innemende wyze volvoerd, zo dat ongelukkigen 'er daedlyk door opgebeurd kunnen worden; terwyl ook de zodanigen, die met de zulken verkeeren, 'er veelzins eene handleiding in zullen vinden, waer van ze met vrugt gebruik kunnen maken, ter vertroostinge van hunnen Evennaesten in tegenheden; ja ook zy, die in voorspoedige omstandigheden leven, zullen dit Geschrift, zo ter hunner waerschuwinge, als ter versterkinge, wanneer hun lot eens een ongunstigen keer mogt nemen, met geen gering nut kunnen doorbladeren. — Tot een stael van 's Mans denk- en schryfwyze, leze men zyne bedenkingen over den tegenspoed, als een allerkrachtigst middel, om ons voor *toekomende* veel grootere *tegenspoeden te waarschuwen*; om ons aen de voorzichtigheid en waekzaemheid in onze onderneemingen te gewennen; om ons tot wysheid en volmaaktheid op te leiden, en ons vatbaar te maken, voor een des te zuiverer en volmaekter genot van alle zyne weldaden.

„ Hoe meenig mensch, zegt hy, zoude zich zelven niet, door aanhoudende ongeregeldheden, eenen zieken krachteloozen ouderdom berokkend hebben, indien eene vroegtijdige krankheid hem niet zo nadrukkelijk daar voor had gewaarschuwd! Hoe meenig mensch zoude zich zelven en zijnen medeburgeren tot last geworden zijn, zo niet eertijds een gevoelig verlies van zijn vermogen hem tot vaarstigheid en zuinigheid had aangezet! Hoe meenig mensch zoude door trots en een blind vertrouwen op zijne krachten en bekwaamheid een spot voor de waereld geworden zijn, zo hij niet zekere gevoelige verootmoediging had ondervonden, en verijdelde verwachtingen hem niet nog ter rechter tijde aangespoord hadden, om zich die voorrechten te verwerven, welke hem nu den algemeenen eerbied zo waardig maaken! Zonder de spoedige gevoelige ondervinding van het bedrog en de trouwloosheid van eenen gewaanden vriend, zoude misschien meenig onschuldige, goedaardige ziel eenen veinsaard, die nog gevaarlijker, eenen bedrieger, die nog arglistiger was, tot haaren vertrouweling gemaakt hebben, en hem onherstelbaar ten prooi geworden zyn. Zonder de bekommering, welke een al te toegeevend vader over de buitenspoorigheden van zijnen zoon, over den toeleg op de onschuld van zijne dochter, ondervond, zoude misschien zijn ouderdom door hartzeer verbitterd, en zijn naam nog in het graf bespot zijn geworden. Zonder het onrechtvaardige vonnis

van

van eenen partijdigen rechter, of andere krenkingen, zoude mogelijk die twistzieke, door niets zijn afgeschrikt van een langdurig pleidooi, het welk zijne familie met het huis van zijnen bloedverwant tot tweedragt gebragt, en beide eindelijk in den grond vernield zou hebben. Zonder de zorgen, door de kwaade huishouding en achteloosheid der vooroudereu veroorzaakt, zoude misschien menig huisvader niet sterk genoeg aangespoord zijn, om nieuwe verwarringen voor te komen, en zijne laatste nakomelingen te ontheffen van soortgelijke of nog knaagender zorgen. ——

„Even gelijk de rampen enkele persoonen en huisgezinnen aanzetten, om toekomende rampen door wijze maatregelen voor te komen, en daar door zeer veel goeds voorttebrengen, kunnen ook geheele *steden* en *landen* uit algemeene rampen het zelfde voordeel trekken. Gemeenlijk moeten overstroomingen eerst akkers en huizen verwoesten, eer men den stroom door dijken en dammen paalen stelt, en de bezittingen van de nakomelingschap beveiligt. Eerst moest een slaapend volk door eenen overval van vijanden verschrikt worden, eer het tot nadrukkelijken toestel om zich te verdeedigen, en tot verbonden met nabuurige magtiger volken, genoodzaakt, eenen langduurigen oorlog voorkomt, of aan deszelfs verderfelijke gevolgen paalen stelt. Eerst moeten de zuchten der geenen, die in duuren tijd en hongersnood vergaan, de vaders der volken opwekken, om door het aanleggen van genoegzaame voorraadhuizen, en door wijze wetten, zich dien naam waardig te maaken, eer de welvaart van een geheel volk en van de toekomende geslachten gegrondvest wordt.. . .

„De Jaarboeken der waereld zijn vol van voorbeelden van zodanige waarschuwende en weldaadige tegenspoeden; en de geschiedenis van ons eigen leven, hoe kort en eenvoudig dezelve ook zijn moge, zal elk mensch voor zich zelven bewijzen genoeg opleveren, dat de wijze hand der Voorzienigheid ten allen tijde elken tegenspoed zodanig heeft weeten te bestieren, dat dezelve niet alleen zijn eigen tegengift, maar tevens een middel en eene aanwijzing tot een uitmuntend voordeel, of ten minste eene waarschuwing tegen een nog treffender ramp moest worden. Ik hoop, dat de weinige voorbeelden, waar door ik mijne Leezeren op deeze troostrijke waarheid oplettende zocht te maaken, waar mede ik zal trachten voort te vaaren, ook het treurige geprangde hart van hem, die deeze voordeelen van zijn lijden nog niet kan gewaar worden, ten minsten tot een aangenaam uitzicht en hoop op dezelven mogen opwekken, en hem met zijnen toestand en de toelaatingen der Voorzienigheid te verzoenen. ——

„Schijnen veeltijds de kastijdingen, waar door wij tot zulk eene oplettendheid op ons geheel leven als gedwongen, en tegens aanstaande rampen gewaarschuuwd worden, te streng en

te smartelijk: dan is dit misschien onze eigene schuld, dewijl wij zelven, door onze gevoelloosheid bij zachter en liefdenrijker waarschuuwingen, den Vader der liefde tot deeze strengheid noodzaakten. ——— Heeft hij straks een pijnelijk middel gekoozen, dan heeft zijne goedertierenheid en wijsheid hem gewisselijk hier toe gepaald, om dat dit eenige misschien bekwaamer was, het bedoelde heilzaame oogmerk te bereiken, dan veele gemaatigder middelen zijn konden. Want een wijze opvoeder bestraft dikwerf kleine misslagen, met eene schijnbaare strengheid, alleenlijk om zulks te zeldzaamer te mogen doen, en den voedsterling eens vooral die gesteldheid te geeven, welke zijn bijzonder gemoedsgestel en zijne verordening vordert. Murmureer dan niet, mijn treurige vriend! zo misschien dit uw geval mogt weezen. Hoe levendiger en vuuriger gij zijt in uwe besluiten, aan dies te meerder misstappen en overhaasting waart gij ook bloot gesteld, en dies te meer kan het wilde vuur van uwe hartstogten, u van het doel der volmaaktheid verwijderen. Hoe standvastiger en onverzettelijker gij waart in de pogingen, om uwe bedoelingen te bereiken, welke zich eenmaal aan uw verstand als goed voorstelden: dies te noodzaakelijker was voor u eene ernstige herinnering, om u zelven, en de hoedanigheid van alle de voorwerpen uwer werkzaamheid, altijd regt zorgvuldig te beproeven. Hoe traager en ongevoeliger gij zijt, dies te sterker moest de schok zijn, zo dezelve u zoude in beweeging brengen. Hoe ligtvaardiger gij zijt, dies te zwaarer moest het gewigt zijn, 't welk uwe ongestadigheid binnen haare paalen beperken moet. Met één woord, hoe grooter de gevaaren zijn, waar aan gij bloot gesteld zijt, en hoe gewigtiger dat geene is, waar toe gij in 't toekomende geschikt zijt, dies te zorgvuldiger en strenger moet uwe opvoeding zijn. ——— Beklaag u niet, indien het mogt gebeuren, dat die ernstige oefeningen, misschien reeds in uwe vroege jeugd, met u ondernomen worden. Zoudt gij 'er wel over kunnen klaagen, dat gij te vroeg opgeleid waart tot omzichtigheid, dat gij te vroeg geleerd had, de klippen te kennen en te mijden, aan welke uwe welvaart schipbreuk zou hebben kunnen lijden.

„Murmureert dan ook niet, dat de Voorzienigheid over 't algemeen zo dikwerf bittere en smartelijke gewaarwordingen verkieze tot middelen, om haare kinderen recht verstandig en gelukkig te maaken. Moet gij niet zelf bekennen, dat alleenlijk de roeping en de opwekking tot pligt en deugd, welke aan uw verstand gedaan worden, niet dan zeer zeldzaam den ingang tot uw hart vinden? Dat zelfs uw dagelijksch verlangen, naar genoegen en gelukzaligheid, altijd nog eene te zwakke misleidende drijfveer voor u is, en alleenlijk, door de vrees voor smarten gesterkt, wel geschikt en geregeld wordt? Want de zucht naar genoegen, de begeerte naar een steeds toe-

toeneemend geluk, hoe sterk en magtig dezelve ook op zich zelve is, en hoe vast men ook van dezelve zoude verwachten, dat zij elk meest aanspooren, tot de omzichtigste en strengste beproeving van alle daartoe dienende middelen: is echter niet alleen veel onzekerer en verleidender, maar ook veel zwakker en toegeevender, dan de drang, de onwederstaanbaare drang, om smartelijke aandoeningen van zich af te keeren, en een naderend ongeluk te ontduiken. Want de hoop, om een geliefkoosd vriend te omhelzen, kan wel onze schreden verdubbelen; maar de vrees, van door een vijand achterhaald te worden, of een anderen in de handen te vallen, geeft zelfs aan den vermoeiden wieken, en sterkt de oogen van den kortzienden."

Verhandeling over het Bestier der Zeden. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by G. Bom, 1785. *In gr. 8vo,* 358. *bladz.*

Een tot nog niet volledig uitgewerkt Voorstel, wordt in de Inleiding van dit Geschrift opgegeeven; om naamlyk, „de „ kragtigste, maar te gelyk de zagtste en best doenelykste „ middelen aan te wyzen, om de Zeden te doen heerschen „ in eenen burgerlyken staat, haar gebied uit te breiden, en „ derzelver bederf voor te komen of te stuiten." —— Onze Autheur noodigt allen, die het gewigt van dit onderwerp begrypen, en het zelve ter harte neemen, uit, om 'er hunne aandagt op te vestigen, en hunne overdenkingen over 't zelve gemeen te maaken. Hy gaat hun tevens ter aanmoediginge voor, en schikt deeze Bladen, om zyne gedagten deswegens ter beproevinge mede te deelen.

Ten einde hierin op een regelmaatigen voet voort te gaan, ontvouwt hy eerst wat men door de Zeden te verstaan hebbe, en daaraan hegt hy eene beschouwing van den tegenwoordigen staat van 't geluk en de volmaaktheid van 't Menschdom. Zulks leidt hem tot het naspooren van de tekenen des bederfs in de Zeden, en vervolgens ter overweeginge van de verscheiden dryfveeren, die op de Zeden werken, waar van deeze drie de voornaamsten zyn; het Voorbeeld, het Gevoelen en het Gezag, die elk eene byzondere beschouwing vorderen, waar toe onze Schryver zich voorts verledigt. Met de beschouwing van de kragt van 't Voorbeeld kan hy niet afzyn van byzonder het oog te slaan op de Mode; en even zo min kan hy, handelende van de uitwerking van 't Gevoelen, nalaaten opzetlyk te gewaagen van den invloed der verkeeringe van de Vrouwen op het Gevoelen, en even daar door op de Zeden. Na de ontvouwing, hiervan komt eindelyk nog het Gezag in aanmerking, waaromtrent de Autheur in de eer-

 ste

fte plaats toont, hoe het Opperfte Gezag meer belang, dan eenig ander, hebbe in de bewaaring der Zeden, en voorts opmerkt, dat het ook meer middelen heeft, om zyn gezag te handhaaven; wanneer de Zeden regeeren; om ze te rug te roepen, wanneer zy te verre geweeken zyn, en om ze te bewaaren tegen alles wat haar kan bederven of veranderen. En hierop beftemt hy het overige van dit zyn Werk, ter aanwyzinge van eenigen dier middelen. Vooraf gaat nog eene Verhandeling van de verfcheidene foorten van Regeeringen, mitsgaders van de Wetten, in derzelver betrekking tot de Zeden befchouwd, en dan vestigt de Autheur het oog op de volgende byzonderheden. Het nationaale Onderwys; de Vryheid der Drukpers; den Arbeid en de Ledigheid; de openbaare Vermaaken; de Schouwfpelen; de toegelaaten Vermaaken; de huislyke Vermaaken en die der Maatfchappy; de Overdaad; de Vergelding en andere middelen om de Deugd aan te moedigen; de Straffen; de openbaare Berisping, en den Godsdienst. ——— Men ontmoet hier omtrent het een en 't ander veele leezenswaardige bedenkingen en heilzaame raadgeevingen, die meerendeels min of meer met vrugt in 't werk gefteld zouden kunnen worden, naar den verfchillenden toeftand der Natien, welke hier fteeds ten naauwkeurigfte in agt genomen behoort te worden. ——— Dan mogelyk denkt iemand, waartoe dit alles? De zaaken der Wereld zyn zo wel aan de beterende hand, dat zulk eene navorfching niet noodig zy; of wel, het verkeerde heeft zo fterk de overhand, dat het tog niet te ftuiten zy. Onze Autheur heeft deeze bedenking wel voorzien, en 'er zig daarom ook over uitgelaaten, zonder te beslisfen, of de Waereld beter dan erger geworden zy, in onze dagen; als blyvende intusfchen, hoe men dit ftuk befchouwt, het voorgeftelde onderwerp van een wezenlyk gewigt. Zie hier, hoe hy de gronden ter wederzyde voordraage, en waartoe de befchouwing daarvan hem leide.

„ Zy, die alles wel vinden, die gelooven, dat alles geduurig beter gaat, en die denken, dat het best is, de Waereld te laaten gaan, zo als ze gaat, gronden zich voornaamlyk op deeze twee voorftellingen.

„ Onze genietingen zyn vermeerderd, en vermeerderen nog dagelyks; daaruit volgt het natuurlyk geluk; de geesten zyn opgeklaard, en worden dagelyks nog meer opgeklaard; daar van daan het zedelyk geluk.

„Men kan niet ontkennen, zeggen zy, dat onze genietingen grootlyks vermeerderd zyn, voornaamlyk federt twee of drie eeuwen, en dat het getal derzelven nog dagelyks vermeerdert. Alle de ontdekkingen, die men gedaan heeft, en die men nog dagelyks doet, in allerley foorte; die aanwas van volmaaktheid in alle kunften; de reizen, de ondervindingen, de geduurige voort-

voortgangen des koophandels, en der scheepvaart, loopen allen saamen, om ons den hoogsten trap van 't natuurlyk geluk te beloeven, en te bezorgen. De gansche Waereld opent ons thans eene menigte schatten, die voorheen onbekend waren; de Natuur heeft geen voortbrengselen meer, die voor den beschaafden mensch verborgen zyn, en de nyverheid, die dezelven te werk stelt, brengt ons alle oogenblikken duizend kortstondige genoeglykheden, duizend aangenaame gevoelighe-den, die te vooren onbekend waren. De Koophandel heeft alle de deelen van den Aardkloot samengevoegd, de mensch is de gebuur geworden van alle menschen, en alle menschen zyn tegenwoordig de verstandhouders van elkanderen. De vermaaken zyn tot in 't oneindige verscheiden geworden, de gerievelykheden zyn vermenigvuldigd, de schrandere uitvindingen bezorgen ons dagelyks nieuwe middelen om onzen smaak te voldoen, en in onze behoefte te voorzien met den minsten trap van moeite en van arbeid; de weg des levens, voorheen met doornen bedekt, is thans bestrooid met bloemen. Indien zelfs deeze voordeelen niet tot alle menschen in gelyke deelen komen, gelyk de regen van den hemel, of de straalen van het licht, zou maakt deeze ongelykheid eenen nieuwen band tusschen den ryken, die aan den armen de middelen tot zyn bestaan bezorgt, en den armen, die aan den ryken de middelen bezorgt, om zynen smaak te voldoen; zy bevestigt die wederzydsche afhangelykheid, die, hun wederzyds welzyn bevorderende, hen dierbaar voor elkanderen maakt.

„ Maar onze lofredenaars, van onze eeuwe, vinden vooral het voordeel aan hunne zyde, van den zedelyken kant, door deeze eeuwe met de voorgaanden te vergelyken. De duisternissen, die het gelaat der Aarde bedekten, zyn verdweenen, en verdwynen nog dagelyks; het licht breekt aan alle kanten door, en de menschen zyn verlicht omtrent hunne rechten. De Wysbegeerte heeft de reden op den throon gezet, en de paalen van haar gebied uitgebreid, zy heeft het vooroordeel begraaven, en het juk der bygeloovigheid verbrooken; zy heeft het opperste gezag binnen zyne juiste paalen beslooten, zy heeft de onderneemingen der burgerlyke en godsdienstige tyranny gestuit, zy heeft de onverjaarbaare rechten der Vryheid hernoomen, zy heeft het ryk der verdraagzaamheid gevestigd. —— Door haare zorgen is de kennis van te regeeren volmaakter geworden, zagte en wyze wetten hebben de plaats der barbaarsche wetten en gebruiken ingenoomen, veel gezonder grondregelen bestieren de staatkunde, de oorlogen zyn minder wreed, en de vrede is langduuriger; duizend ongerymde gebruiken zyn verdweenen; zy heeft de menschlievendheid ingevoerd, en met haar die beschaafdheid, die zich door alle staaten verspreid heeft, gelyk door alle de rangen der maatschappy, en by alle beschaafde volken. In een woord, zy

zy heeft den grond ontgonnen en verbeeterd, op welken het geluk des menschdoms moet ingeoogst worden, en wy mogen eindelyk uitroepen: *De waarheid heeft overwonnen, en het Menschdom is behouden!*

„ Laat ons het blaadje eens omkeeren, laat ons tegen over dit luisterryk tafreel dat ftellen, welk ons de mensch zal vertoonen, wiens fomber penfeel zich niet anders, dan omtrent de droevigfte voorwerpen, fchynt te kunnen oefenen.

„ Hy zal in deeze voorgegeevene vermeerdering van goederen, van rykdommen en van genietingen niet anders zien dan een aanwas van moeiten, en eene bron van ongelukken. Hier eene menigte van menfchen aan deeze ontdekkingen opgeofferd, van anderen in nog grooter getal, tot de noodige werken, om ze in 't werk te ftellen, veroordeeld, zonder in de vrugten te kunnen deelen; fmertelyke en verdrietige beroovingen; vermeerderde behoeftigheden, zonder ze te kunnen voldoen; daar verdrietige menfchen in 't midden hunner genietingen, en die onder derzelver gewigt bezwyken, den afkeer der zotheid ondervindende, en meer bezig met de zorg om zich nieuwe begeerten te verwekken, dan met die om ze te voldoen. Aan de zyde deezer nieuwe rykdommen ontdekt hy nieuwe onderwerpingen, die de bezitters zich op den hals haalen, en die hen meer in hunne vryheid doen verliezen, dan zy hunne genietingen aanbrengen. Ingevolge van die nieuwe genietingen, zal hy nieuwe, en te vooren onbekende ziekten zien, verwytende aan die geenen, welke zich daar aan overgegeeven hebben, de buitenfpoorigheden, waartoe dezelven hen vervoerd hebben. —— Hy zal zien, dat het menfchelyk geflacht veel meer in kragt en fterkte verliest, dan het in behendigheid en fchranderheid heeft kunnen winnen. —— Hy zal gelooven te zien, dat deeze fchranderheid alzo vernuftig is in de kunst van zyns gelyken te befchadigen, als in die van hen te verlichten. —— Hy zal in deeze nieuwe fchatten nieuw voedfel zien aangebooden aan den nyd, en aan de wanorde; en de ongerustheid en bitterheid over het gantfche leeven des menfchen uitbreidende. —— Hy zal de gierigheid en de verkwisting, de goederen, waar van de menfchenliefde zich hadt kunnen bedienen, om het lot van eene groote menigte elendigen te verligten, met eene gelyke hardigheid zien opfluiten, of verfpillen. —— Hy zal de leedige en wellustige overdaad de handen in haaren dienst zien houden, welke hadden kunnen gebruikt worden, om de noodigfte behoeften voor den mensch te bezorgen, en te vermeenigvuldigen, en waarvan duizende ongelukkigen nu genoodzaakt zyn verfteeken te blyven. —— Hy zal de behoeftigheid genoodzaakt zien, zich te vernederen tot bedelary toe, en op alle hoeken van de ftraaten te betuigen tegen deezen voorgegeeven algemeenen voorfpoed, die tot haar toe niet kan door-

doordringen. —— Hy zal, in een woord, de Aarde meer en meer bedekt zien met menschen, die over hun lot misnoegd zyn, en veroordeeld om dat van *Tantalus* te ondergaan. —— Eindelyk met toe te staan, dat het menschdom ryker is geworden, geeft hy voor, dat het daarom niet gelukkiger is geworden.

„ De Zedelyke zyde zal zich op geen voordeeliger wyze aan zyn oog opdoen. Deeze voorgewende aanwas van kundigheden heeft, volgens hem, niets anders voortgebragt dan verblinding; hy bespeurt daarin meer dwaallichten, die geschikt zyn, om van den regten weg af te leiden, dan toortsen om op denzelven te geleiden. Hy ziet de dwaasheid en de zotheid dagelyks nieuwe gedaanten aanneemen, en haar ryk uitbreiden, naar maate de voorwerpen vermenigvuldigd worden. Hy ziet het eigen-ik-dom (*egoïsmus*) dagelyks toeneemen en uitsluitender worden; hy ziet den mensch zonder ophouden een mededinger van den mensch zyn; zich niet meer betrouwende op de vriendschap, en nog minder op die beleefdheid, welke somtyds haare plaats inneemt, en waarvan de ondervinding hem elk oogenblik onderricht. Hy ziet de verachting der welvoeglykheden insgelyks alle staaten inneemen, in de Paleizen der Koningen indringen, zo wel als in de Raadsvergaderingen der Volken, en in de heiligdommen van den Godsdienst en van het Recht. Hy ziet dat het recht van den sterksten overal den mond der billykheid toesluit, aan het Recht der Volken een stilzwygen oplegt, en zich boven zyne oude plegtigheden stelt, die weleer tot een zeker punt de waarborg der Volken waren. Met de oorlogen zo lang niet te onderstellen, gelooft hy, dat zulks minder de uitwerking van menschlievendheid, dan van onmagt is; en indien zy in zekere opzigten zo wreed niet zyn, zo gelooft hy, dat zulks is uit vreeze voor schaverhaling, en geenzins toe te schryven aan medelyden. Wat betreft het geen men vrede noemt; zy schynt hem altoos toe; eenen heimelyken en verborgen oorlog voor uit te laaten zien, waarin men elkanderen zoekt te verzwakken en te beschadigen, terwyl men het gunstig oogenblik afwagt, om dien te doen uitbarsten.

„ Maar hoe veele heilzaame planten ziet hy niet, op deezen grond, die door de nieuwe Wysgeerte ontgonnen en bebouwd is, door de kwaalyk bestierde of kwaaddoende handen uitgerukt, aan de zyde der kwaaden, welke zy voorgaven uit te roeijen. Hoe veele boomen, zo nuttig door hunne vrugten, als door hunne schaduwe, heeft zy niet in dat geene omgehouwen, welk zy het bosch der vooroordeelen noemt; hoe veele kwaade zaaden zyn aldaar niet verspreid! Aan den anderen kant, ziet hy die zelfde Wysbegeerte altoos meer bezig met afbreeken, dan met bouwen, met twyfelingen te verspreiden, dan met waarheden aan te bieden, zoekende zomtyds de fonda-

damenten der Zedekunde te verzwakken, en somtyds die van alle soort van gezag; misbruikende de voorrechten der vryheid, om de losbandigheid in te voeren; verbreekende de teugels, die best geschikt zyn, om den ondeugenden mensch in bedwang te houden; de oude borstweeringen wegrukkende, die het recht van het onrecht, en de ondeugd van de deugd scheiden, om draaden in derzelver plaats te stellen, die zo zwak als onmerkbaar zyn; geen andere beginselen der Zedelyke daaden erkennende, dan het byzonder belang, dat binnen den kleinen omtrek van 't menschelyk leeven beslooten is. Hy ziet eindelyk byna de geheele Waereld, verleid door de stem deezer nieuwe meesters, hunne leer gretig omhelzen, en de overhand neemen, om zich, zonder bedwang, aan alle haare ongeregelde begeerten over te geven."

Onze Autheur neemt het niet op zich, om hieromtrent eene bepaalende keuze te doen, en 't komt hem voor dat 'er van weerkanten vooringenomenheid plaats heeft; en wat 'er ook van zy, hy beweert dat de Waereld niet veroordeeld is, tot eene gestadig toeneemende verergering, maar dat dezelve aan veele omwendingen onderworpen is, die haare kenmerkende voortekenen hebben, waar van de oplettende met vrugt gebruik kan maaken. ,, En dus kan men, besluit hy, zo men wil, de Waereld wel laaten gaan zo als ze gaat; maar men moet niet nalaaten te trachten, haaren gang zekerder te maaken; haar de kwaade stappen aan te wyzen; haar de diepe spooren te doen vermyden, die zy zich geduurig maakt, wanneer zy zich zou kunnen beslyken; dyken op te werpen tegen de stroomen, die zy op haaren weg zou kunnen ontmoeten; en leuningen te stellen aan de kanten van alle de wegen, die gevaarlyk zyn, en waar het hoofd haar zou kunnen draaijen."

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. Negende Deel Te Amsterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1786. *In gr. octavo,* 144 *bladz.*

Van twee Reistogten, wordt ons in dit Deel verslag gegeeven. De eerste is die van *Hendrik Hagenaar*, na de Oostindien, zedert het jaar 1631 tot het jaar 1638: by welke men, daar 'er in dit en andere vroegere Reisverhaalen meermaals gewag gemaakt is van 't Keizerryk Japan, eene beschryving van 't merkwaardigste in dat Gewest gevoegd heeft: en daar by komt dan voorts *Abel Tasmans*, Reize na Nieuw Guinea, of het onbekende Zuidland. Beide deeze togten behelzen, de laatste ten aanzien van de toenmaals nieuwe ontdekkingen, en de eerste met opzigt tot het voortzetten van den handel, verscheiden byzonderheden: ook geeft het dryven van den handel aan

Ha-

Hagenaar, meermaals gelegenheid, tot het befchryven van deeze en geene plaatzen, alwaar hy zig, ter zaake van den handel, eenigen tyd ophield. Tot een voorbeeld hier van verftrekke, 't geen hy ons meldt, wegens *Bandaargameron*, en 't daar omtrent gelegene in de ftraat van Basfora, of aan den ingang der Perfifche Golf.

,, Bandaargameron was, zegt hy, niet lang geleden, flegts een dorp, of liever gehucht, bewoond van Visfchers, derwaards gelokt, door de gereedheid der plaatze, en zijne ligging aan de Perfifche Golf. Zints de verovering van het daar tegen over liggende eiland Ormus, door de Perfiaanen op de Portugeezen, hebben de Engelfche, Hollandfche en Moorfche Schepen, die het aandoen, het doen aangroeien, tot een vry aanzienlyk vlek, het welk dagelyks toeneemt. Want 'er verfchynen Kooplieden en Reizigers van Ispahan, Siras, Hara en de omliggende plaatzen. Zy verfchynen 'er jaarlyks in Slagtmaand, wanneer de hitte een weinig geminderd is, en men 'er voeder voor de kameelen en de ezels der Karavaanen in de meeste ruimte vindt. Van hier dat men 'er, in dien tyd, eene groote menigte Kooplieden aantreft van verfchillende Natien, welke aldaar zamenbrengen verfchillende zoorten van goederen, gouden ftoffen, fluweelen, armozynen, ruuwe Zyde en meer andere. Zy haalen van daar de goederen, voor hun land voegende.

,,De huizen zyn zeer ruim, en naar de wyze des Lands gebouwd; de fondamenten drie of vier voeten diep in den grond. Zy worden gemaakt van een foort van fteen, beftaande uit klei, gehakt ftroo en paardemest, onder een gemengd, en met Zeewater gekneed. Van deezen deeg maaken zy fteenen, welke zy in de Zon laaten droogen. Dan neemen zy ftroo, dewyl het hout te duur is, fpreiden het in 't rond, langs den grond, en leggen 'er een laag deezer fteenen op; dit beurtelings leggen van een laag ftroo en fteenen, gaat tot een mans hoogte, wordende de laagen, naar gelange zy hooger klimmen, een weinig binnenwaard geleid. Dan leggen zy een vuur aan, binnen het gebouw, en laaten het branden, tot dat de brandende ftoffen verteerd zyn. Vervolgens werpen zy 'er een weinig ongebluschte kalk op, en roeren met ftokken alles te zamen in de fondamenten, dezelve befprocìende met Zeewater, tot dat de fteenen doornat zyn, dit verbindt hen zo vast te zamen, dat geen Tras vaster zyn kan. Op deeze fondamenten, worden geleid vierkante ftukken klei, gehaald uit groote en diepe vaarten, alwaar men het van eene goede foort vindt: in de Zon gedroogd, zyn ze als groote gehouwen fteenen, en maaken zeer wel gebouwde muuren, ieder ftuk wordt geleid op een weinig week klei, die in de plaats van kalk verftrekt. Men maakt 'er niet alleen muuren, maar ook kolommen en pilasters van, die de Zolders fchraagen. Op dat

de

de regen minder door de muuren dringe, worden zy bepleisterd met een kalk van ſteen gemaakt, die zeer wit is; ligt zou men het geheele huis meenen van ſteen gebouwd te zyn. De Magazynen en Keukens zyn beneden op den grond, die niet gevloerd is, by gebrek aan ſteen; de woonvertrekken zyn boven, daar de wind 'er beter kan doorwaaien. De ſtraaten zyn ongelyk, ongeregeld en morzig. De voornaamſte huizen, als die van den Sultan, en andere Regenten, de Engelſche en Hollandſche Logien, ſtaan aan den oever der zee, en worden by ſpringty door dezelve beſpoeld. Zy ſtaan zeer gereed, tot het losſen en laaden der ſcheepen. Op 4 of 6 vademen water, leggen 'er de ſchepen een Kanonſchoot van land voor anker.

„In 't Oosten, aan de landzyde, ligt eene ouderwetſche Sterkte, met halfronde Torens, insgelyks van gedroogde kleine ſteenen gebouwd. Een kleine kanonſchoot van den oever, is een ander ſteenen Fort, omringd van eene drooge gragt, en met 12 ſtukken geſchut beplant. Aan de Westzyde ligt aan den oever eene ſteenen Redoute, met 4 ſtukken geſchut; zy kan tegenſtand bieden aan een onverwagten inval; maar met ernst aangevallen wordende, zou zy wel haast moeten bezwyken. Een verbaazende buit zou hier kunnen gemaakt worden.

„De ſchaarsheid van harden ſteen en timmerhout is oorzaak, dat alle de fraaje huizen te Ormus, allengskens afgebroken, en de bouwſtoffen gevoerd worden na Gameron, daar zy inzonderheid gebruikt worden, tot de fondamenten van nieuwe huizen. Het Kasteel van het Eiland Ormus, 't welk zeer aanzienlyk is, wierdt door eenen der Perſiſche Sultans gebouwd; drie honderd man houden aldaar de wagt. Om de Zoutbergen, welke op het Eiland leggen, vertoont het zich geheel wit. Ook vindt men 'er eene ſtoffe, naar metaal gelykende; doch zy is van kleine waarde.

„Het naast aan Ormus gelegen Eiland, Lareca, is zeer dor, vol klippen, en 't valt ongemaklyk om 'er te gaan. 'Er ligt een vervallen Fort, zonder volk en zoet water. Hier en daar ziet men ſlegts eenige tamelyk hooge pynboomen, ook reeën en haazen; eene vette roode, ook geele aarde, bekwaam om 'er mede te tekenen; als mede zout.

„Drie mylen van Gameron, legt het Eiland Kismis, beſlaande 16 mylen in den omtrek. Hier groeien ſmaaklyke vrugten; men vindt 'er zoet water, nevens een vry goed Fort, wel eer door de Engelſchen bemagtigd, en door hen aan de Perſiaanen overgedraagen. Veele plaatzen van het Eiland leveren timmer- en brandhout.

„Doorgaans doorloopen hier de winden, in den tyd van 24 uuren, alle de ſtreeken van het Compas. Met Zonnenopgang is de wind Oost, en blaast in 't eerst tamelyk door; doch tegen den middag is de Zeewind heer. Tegen den avond koomt de Zuidewind uit Arabie, en is brandend heet. De nacht-

nachtwind waait over een hoogen berg in 't Noorden, en is koud.

„Niet veel verspillen de landzaaten aan klederen, huisvesting en mondbehoeften; in alle deze opzigten zyn ze zeer armoedig. De meesten draagen slegts eene soort van Borstrok. In plaats van brood, eeten zy dadels met Visch. Water is hun eenige drank. Rondom de Stad, aan de landzyde, maaken zy hutten van *Adap*, zynde takken van palmboomen met de bladeren; deeze dienen zoo wel voor muuren als voor een dak. Dikmaals ontstaat hier brand; doch wanneer dit gebeurt, wordt de hut spoedig van haare plaats gehaald en gesloopt, en eene andere daar voor in de plaats gemaakt: want de huisgeraaden kunnen ligt geborgen worden; en zo ze al verbranden is het verlies niet zeer groot.

„De vrouwen zyn bruin of geel; en niet zeer bevallig. Zy zyn breed van aangezicht en scheelziende. Verre de meesten, elk naar haaren staat, draagen een gouden of verguld speld; met een breeden kop, door het bovenste gedeelte van de neus; andere een ring door het middelschot in de neusgaten. Andere wederom hebben een soort van Kapittelstok, een stroo breed, en eenen halven vinger lang, met kleine turkooizen in gouddraad gereegen, met een krom pennetje, waar mede zy deezen toestel op de neus vast maaken.

„In het dorp is een groot plein, de *Passeo* genoemd, met gewelven overtrokken, en verscheiden naauwe gangen; hebbende aan beide zyden winkels met allerlei Koopmanschappen: de meeste behooren aan Benjaneezen, die hier bykans meester zyn van den Koophandel. Zy zyn eene looze en bedriegelyke natie, niet ongelyk aan de Jooden. Zy zyn *Pythagoristen*, eeten niets dat bloed in zich heeft, en dooden geenerlei leevend schepzel. Buiten het dorp worden eenige lywaaten gereed. De scheering leggen zy neder op den grond, en graaven een gat daar onder, waar in zy hunne beenen houden; op den rand zitten zy om te treeden. Het riet, 't welk tot een schietspoel dient, is zeer ligt; het is aan den tak van een boom, of een gespannen touw, vastgemaakt. Alle avonden neemen zy dien toestel weg; een jongeling kan hem draagen.

„De Inwooners van deeze plaats, en der omleggende dorpen, staan onder het gebied des Sultans, hy is zeer streng: een geringe diefstal wordt gestraft, met eene menigte stokslagen, en met het afkappen van de handen. Die geld hebben, kunnen hunne straffen daar mede afkoopen. Des Sultans wil is eene wet. Hy heeft onder zich eenen Vizier, en eenen Amptenaar *Coutewal* genaamd, zynde eene soort van Fiskaal. Dewyl zy hunnen post slegts drie jaaren bekleeden, rooven en knevelen zy zo veel ze kunnen, om binnen den bestemden tyd ryk te worden. De Koning zendt derwaards eenen Sabandar, of Opziener der havens; hy bemoeit zich met de geschillen tusschen de

de Kooplieden, om in dezelve vonnis te vellen. De Gouverneur trekt de eene, en de Engelschen de andere, helft van den tienden penning der inkoomende en uitgaande goederen; van welke belasting het, egter, den Koning heeft behaagt, de Hollandsche Maatschappy te verschoonen.

„Niet zeer plegtig en omslagtig is de openbaare Eerdienst. In hunne Pagoden hebben zy pragtige standbeelden, Afgoden noch andere sieraaden. Niets anders ziet men 'er, dan eenige brandende lampen. By volle en nieuwe Maan, slaan zy op keteltrommen, terwyl een Geestelyke overluid bidt; 's morgens met het aangezicht na 't Oosten, en 's avonds na 't Westen gekeerd. Even eens doen ook de omstanders, doch stilletjes. Visschers en andere Zeelieden offeren, in hunne Pagoden, kleine barken van papier gemaakt, en andere diergelyke kleinigheden. Op den eersten dag des jaars houden zy, onder een vrolyk gezang, een staatelyken omgang door de stad. Wanneer iemand sterft, wordt hy, door gehuurde rouwbedryvers, 2 of 3 dagen beweend. De Vrydag is hunne Zondag. De meesten drinken wyn, noch andere sterke dranken.

„Men vindt 'er ossen, koeijen en ander vee, doch niet groot van stuk; als mede schaapen met breede staarten, zeer goed van smaak. Onder de Rammen vindt men 'er, welke vier hoorns hebben. Geitenmelk, kaas en boter heeft men 'er, allen niet onsmaaklyk. Weinig gevogelte is 'er, maar allerlei visch zo veel te overvloediger. Sardyn wordt 'er, in Louwmaand, in menigte gevangen; men kan dezelve inzouten of droogen. Hoewel de landzaaten dadels in plaats van brood gebruiken, valt 'er, egter, zeer schoone roode tarwe en garst, doch weinig ryst, by gebrek aan water. Zy wordt van elders hier gebragt, onder andere ook met de schepen van de Maatschappy, die 'er goede winst op hebben. Behalven het gekapt stroo, worden, elken avond, ieder paard negen ponden garst toegediend: een bewys dat dezelve hier goed koop is.

„Hoewel het in Zomermaand, en vervolgens, hier zeer heet is, heeft men 'er, egter, zeer goede druiven, blaauwe pruimen, perziken, mangas, kweeappelen, limoenen, oranje appelen, granaaten, zo roode als witte, zeer lekker van smaak. Wynmaand geeft meloenen, pompoenen, komkommers, radyzen, ajuin, raapen en wortels. Alle avonden moeten de planten in de tuinen nat gemaakt worden: anderzins zou de brandende Zon den kleigrond doen uitdroogen, en de gewassen verschroeien. Boven uit het land koomen, eindelyk, ook veelerhande vrugten, sommigen van welke na de Nederlanden worden verzonden."

My-

Myne eerste Proeven van Poëzy. Te Harderwyk by J. van Kasteel, 1786. *In gr. 8vo. 73 bl.*

„ De maaker van dit Stukje is een nauwlyks negentien jaa-
„ rige Jongeling. —— Hy leeft in eenen kring, waarin
„ hy aanmoediging, gooden raad en berisping, mist, en gaf al-
„ leen zyne eerste Proeven in het licht, om uit het gunstig, of
„ ongunstig, oordeel van het publiek, te zien wat hem te doen
„ staat. —— Of hy zich verder moet beoeffenen, of eenen
„ vruchtloozen arbeid staaken? —— Waarom hem niet
„ met meer bescheidenheid behandeld?" Zo zouden de Vrienden van den vervaardiger deezer Proeven (A. C. W. STARING) spreeken, indien hy door den een of den ander om zynen arbeid gehekeld wierd. Schoon het ons gebruik niet is, aankomende Geniën over den hekel te haalen, en met vinnigheid te behandelen, zou ons dit niet afschrikken van eene gestrenge beoordeeling, over dit jeugdig Dichtvers, zo het die verdiende. 'Er is in dit Stukje uitsteekend veel goeds en schoons. De jonge Dichter kentekent eene vuurige verbeeldingskragt, en bezit, over 't algemeen, eenen vloeijenden rymtrant. —— Hier en daar blykt het, dat de Jongeling, aan zyne neiging onbeteugeld botvierende, en aangehoopt door den heerschenden smaak, ligt tot het al te gevoelige, of liever het kragt- en zenuwlooze zou kunnen vervallen: maar andere stukjes staan ons daar eenigzins borge voor. — *Aan Meester Hein, op het Kerkhof*, een der aartigste Stukjes, strekke onzen Leezer tot eene Proeve, van de kragt diens Jongelings, en het boertige

Meester Hein de Kerkhof Koning,
Met uw spitsgetopte vingers,
Met uw vlugge, fyne beenen,
Met uwe achtbre kaale kruin,

Die zo schoon de zeis kunt handlen,
Alle ziektens kunt geneezen,
Alle droefheid kunt verjaagen,
Lieve beste meester Hein,

Waarom toch, die zoete Meisjes,
Zo betovrend, zo bevallig,
Met heur lange, zwarte lokken,
Met heur oogjes, blaauw en bruin.

Waarom toch die lieve Jongens,
Zo gespierd, zo fluks van leden;
Waarom eet gy al die Jongens,
Al die zoete meisjes op. ——

Zo

Zo veel Eeuwen door te knaagen
Aan de Jongens, aan de Meisjes!
Zo veel Eeuwen door te knaagen!
Wordt u dan 't gebit niet stomp?

Want ook zagte, vlugge Meisjes
Hebben harde styve beenen,
En de sterk gespierde Jongens
Hebben harder knokken nog.

Zie daar al die groote Boeken,
Die Pandekten, die Novellen,
Dissertaties, Noten, Glossen,
(O 't Papier is zagt als zy!)

Eet vry al die dikke deelen ——
Dien Calvinus met zyn vrinden,
En de breed vergulde banden
Schenk ik op de gift nog toe.

O aan een van deeze knaapen,
Lieve maat! valt meer te kaauwen
Als aan 't poezligst Jonge Meisje,
En hier zyn geen beenen in.

Meester Hein, de Kerkhof Koning,
Met uw spits getopte vingers,
Met uw fyne, vlugge beenen,
Met uwe achtbre, kaale kruin,

Eet vry al die groote boeken
Met Pandekten met Novellen,
Maar die arme zoete Meisjes,
Maar die lieve Jongens niet.

Men ontmoet in dit, gelyk ook in andere Stukjes, verkeerde zamenvoegingen der woorden; voornaamentlyk in het zesde couplet, aan het einde: en dit is mogelyk een natuurlyk gevolg van dit soort van Dichtstukjes. Daar en boven zal de Heer STARING zich, met vrucht, zo wy ons verbeelden, nog wat kunnen oefenen, in de Nederduitsche Taal.

De Patriot aan Willem de Vyfde; 1786. *In 8vo. 25 bladz.*

Een welmeenend en Patriotisch vers, dat overvloeit van tekens van bedaarde Staatkundige begrippen, en der Patriotsche zaak ten zeersten toegedaan: maar wat de Poëzy betreft. Jaa! hier en daar is een enkel trekje, maar te schaars, dan dat het den naam van een Dichterlyk voortbrengzel draagen mag.

NIEUWE
ALGEMEEN
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Geest der Hebreeuwsche Poëzy. Door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Stuk. Te Leyden, by* J. van Tiffelen *en* B. Onnekink, 1786. *Behalven de Voorreden*, 324 *bladz. in gr. octavo.*

Ter gelegenheid, dat de Heer *Herder* dit zyn Werk, by manier van *Saamenspraaken*, aenving, zo heeft men, met de Nederduitsche Uitgave van 't eerste en tweede Stuk, waervan wy voor eenigen tyd gewag gemaekt hebben (*), den titel van *Saamenspraaken over de Hebreeuwsche Poëzy* gebezigd; dan daer de Autheur zyn Geschrift, by wyze van *Verhandelingen*, vervolgd heeft, zo is men, als 't ware, genoodzaekt, in de verdere Nederduitsche Uitgave, van dien titel af te zien, en zich nader aen den oorspronglyken titel, *Vom geist der Ebraischen Poësie*, te houden, gebruikende dien van *De Geest der Hebreeuwsche Poëzy*; waerom 'er nu ook zodanige Titels voor de twee eerst afgegeven Stukken vervaerdigd zyn. ——— In het derde Stuk, thans gemeen gemaekt, 't welk binnen kort van 't vierde staet gevolgd te worden, gaet de Heer *Herder* voort in de verdere ontvouwing van zyn onderwerp; en vestigt, in zes Verhandelingen, onze aendacht op verscheiden byzonderheden, daer toe behoorende; 't welk hy, even als 't voorige overwoogen, oordeelkundig doet dienen, ten beteren verstande van de denkwyze der Heilige Schryveren; waerover hy ook hier, in vele gevallen, een nieuw licht verspreid. Zyn eerste Verhandeling gaet over den oorsprong en 't wezen der Hebreeuwsche Poëzy; waernevens hy, in een aenhangzel, den oorsprong der Hebreeuwsche Dichtkunde als zyn onderwerp nagaet. De tweede Verhandeling behelst ene overweging van het beroep en ampt der Propheeten, die veelal dichterlyk schreven, waerby de Autheur een Aenhangzel voegt, in 't welk hy bepaeldlyk onderzoekt, waerom de Propheeten aen het Jood-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII D. bl. 98.

Joodsche Volk zo byzonder eigen waren. Ene derde Verhandeling schikt onze Autheur ter beschouwinge van Gods togten door de Woestyn; met aenwyzing van 't Dichtkundige gebruik, dat de Hebreeuwsche Dichters, van de merkwaerdigste omstandigheden, daerby voorgevallen, gemaekt hebben. En even zo gaet hy in de vierde en vyfde Verhandelingen de Inzettingen van Mozes na; voegende daernevens een Joodsch verdichtzel, rakende ene verzoeking des Satans tot hoogmoed, door de nederigheid van Mozes verydeld. In de zesde of laetste Verhandeling van dit Stuk, slaet de Heer *Herder* nog het oog op de Zegenspreking over Israël, zo van Vader Jacob, als van Mozes; welke beide Zegenspraken hy afzonderlyk ontvouwt. —— In ieder dezer Verhandelingen ontmoet een opmerkzaem Lezer ene reeks van bedenkingen, die hem ene nadere overweging afvorderen, en zyn onderzoeklievende geest zal hier ene ruimte van stoffen vinden, waer mede hy zich leerzaem onledig kan houden. Men neme tot een stael hiervan des Autheurs voordragt, wegens de Godsregering over het Joodsche Volk, waeromtrent hy ons het volgende onder 't oog brengt.

„ Hoe verbond Moses twaalf vrye onafhankelyke Republieken zo te samen, dat zy slechts één Volk uitmaakten? Voor eerst door haar Land, en vervolgens door den zachtsten band, die redelyke en vrye wezens saam verbinden kan, door de wetten eener Godsregeering. Ik wenschte, dat elk zyne twyffelingen, welken hy misschien tegen dit weinig begunstigd woord (*) hebben mogte, zo

(*) De Heer *Herder* heeft zich al vroeger deswegens dus uitgelaten. „ De Wetgeving van Moses bedoelde een vry volk te formeeren, dat aan de wetten alleen onderworpen ware; En, op dat niemand hun die vryheid ontname, wierdt God zelf Wetgever, Wetbewaarer, Koning. Hy woonde onder zyn Volk, en, dat zo deerlyk misbruikte woord, de TEMPEL, was eigenlyk „ het huis van het Wetboek," waar voor God waakte. Het geheele volk was een Priesterlyk Ryk, en elk was dus een dienaar van dezen koning en der wet. „ Gy zult „ my een Priesterlyk Koningryk zyn!" was het beginzel, waar in Moses zyne wetgeving te samen vattede. Willen wy dit geene Theokratie of Godsregeering heeten, zo laaten wy het Nomokratie of Wetregeering noemen; ondertusschen is voor de Poëzie, die daar uit ontstondt, en volgens de waarheid dier oude tyden en geschiedenissen, het woord Theokratie veel meer uitdrukkende en schooner dan dat van Nomokratie; alle Burgerlyke en Godsdienstige Poëzie wierdt Theokratisch."

zo lang wilde opschorten, tot dat hy eenige bladzyden verder gelezen hebbe.

„ Moses verbondt zyne stammen door hun land. Het was Jehovah's land, het land van hunnen gemeenen Vader; dat hun by uitsluiting voor altoos gegeven was. Het behoorde aan Jehovah, die hun het vruchtgebruik vergunde. Tot het Land behoorde dus ook de Wet, en met de onderhouding der Wet was het genot des Lands verbonden. God wilde het Volk uitdryven, zo zy deze voorwaarde weigerden naar te komen, gelyk als hy te vooren de Kananiten had uitgedreven; want als dan waren zy niet meer het Volk van Jehovah, niet meer Gods Volk; Het welk zy alleen blyven konden, door den God hunner Vaderen te blyven aankleeven, en zyne wetten te onderhouden. Hier mede verbondt Moses de harten des Volks aan dezen grond. Hy maakte hun het Land boven alles waard en onontbeerlyk, dewyl buiten het zelve Israël niet meer Israël was. Met vereende hand moesten zy het inneemen, broederlyk het onder malkander verdeelen, en vervolgens allen te samen, en elk in 't byzonder, rustig bewoonen, Van boven wierdt het beschut door den Libanon, ter rechterzyde door de Jordaan, (de stammen aan geene zyde van die rivier behoorden eigenlyk niet tot het Land,) van onderen door de Woestyn, en aan de linkerzyde door de Zee. Ook zullen wy vinden; dat, volgens het ontwerp van Jacob, de stammen zo geplaatst wierden, dat zy malkanderen altyd hadden kunnen beschermen. Of schoon nu dit oogmerk niet even eens bereikt zy, en de wil van den stamvader niet gevolgd wierdt, zo faalde echter Moses niet in zyne groote bedoeling, om Land en Volk onafscheidbaar te verbinden. Van hier die bepaalde zucht voor het Land, die in de Propheeten heerscht; van hier in de Psalmen, en in alle werken, geduurende de gevangenis geschreven, dat sterk verlangen naar dat gewest. Na een verloop van twee duizend jaaren trekt het hart van yderen Jood, hoe zeer alle hoop verdweenen is, nog gestadig derwaards; want daar alleen kan de Godsregeering plaats hebben, daar alleen zyne wet betracht worden; ook daar alleen zullen ontwaken die in de aarde slapen. —— Wat alle oude Wetgevers zochten te bereiken, dat hun Volk zig, aan hun Vaderland verbonden voelde, dat het daar aan gehecht was, heeft Moses door den plaatselyken geest, door den Nationaalen God hunner Vaderen, op het sterkste uit-

uitgewerkt. Hy plantede den Wynstok op de bergen van Jehovah, en stelde het Volk in de armen der byzondere Voorzienigheid van deze streeken.

„ Dewyl tegen dit laatste denkbeeld zo veel ingebragt is, en alle de liederen, die zig daarop gronden, zo zonderling beoordeeld zyn, zo zy het my vergund een nader woord hier over by te brengen.

„ Duidelyk was het eerste zinnelyk begrip, 't welk Moses zyn Volk over de Voorzienigheid zyns Lands inprentede, dit (*).

Een Land is het, niet als Egyptenland,
dat zig met stroomen drenkt;
Een land vol bergen en daalen,
door den Hemel zelven gevoed.
Uw God bezoekt het geduurig;
Jehovah's oogen zyn,
van den aanvang des jaars
tot den einde toe, daar op.

en elk, die de gesteldheid van Judea kent, en met die van Egypte vergelykt, ziet terstond de juiste waarheid dezer beschryving. De vruchtbaarheid des lands hing van de gunst des weders af, het was dus byzonderlyk der zorge des Hemels aanbevolen; het lag als aan de borsten der Voorzienigheid. Vroege en spaade regen, de wind van deezen of geenen kant, bepaalde alles. En dus was het natuurlyk, dat Moses Hemel en Aarde tot getuigen van zyn verbond, en tot wreekers, by ydere overtreding daarvan, opriep. De Hemel zou zyn vocht weigeren, de Aarde dorren, wyl de vroege en spade regen, door den Oostenwind verdreven, ontbreken zouden enz. indien zy niet de Wet des Heeren, die van den Hemel op hun nederzag, die hun dit Land ten vruchtgebruike, op de billykste voorwaarden, schonk, standvastig volgden. Elk begrypt, hoe dringende, hoe overeenkomstig met plaats en tyd, deeze stemmen van Gerizim en Ebal moeten geweest zyn; zy omvatten de geheele denkwyze van het, aldus verloste en herwaards overgebrachte, volk, en alle de omstandigheden des lands. Alles moest hen aan hunne Wet herrinneren; ydere verandering van Weder, ydere

(*) Deut. XI. 10— 12.

re vruchtbaare oord, ydere ſpade en ploeg. De Godsdienst, met zyne feesten en pligten, verlevendigden deze denkbeelden nog ſterker, en drongen die nog meer aan. En daarop bouwde, dat verklaarde, de Nationale Geest, die in de Pſalmen en Propheeten voorkomt. Geen averechts bygeloof, geen vermetel vertrouwen op wonderwerken, was het, dat de Wetgever vorderde, maar het geloof van eene Vaderlyke zorg, eene byzondere Voorzienigheid des Albeſtierers; (een geloof, 't welk ik ons allen nog heden toewensch) dat was de grond van hunnen Godsdienst, zo wel als van hunne byzondere verknochtheid aan hun Land.

„ En deeze Gods-Regeering heeft zo dikwils ten ſpot moeten verſtrekken! —— Ik herhaal myne ſtraks gedaane wensch; mogten wy allen, naar de maate onzer meerdere vordering in kennis en beſchaafdheid, dit geloof evenredig ſterker hebben; want het is deeze verzeekerdheid, waarnaar alle goede menſchen verlangen, waarnaar alle wyzen geſtreefd hebben, en welke Moſes alleen den moed en de bekwaamheid gehad heeft zyn volk diep in te prenten; —— namelyk dat de Wet moest regeeren en niet de Wetgever; dat eene vrye natie, die Wet niet vrywillig aannemende en volgende, ſtaat konde maaken op de hulp van eene onzichtbaare, wyze, weldaadige, macht, die de ziel poogt te neigen, maar niet in geweldige banden ketent. Dit was het denkbeeld van Moſes, en ik zou wel eens willen weten, of 'er een zuiverer, een verhevener begrip te vinden zy, om een volk deugdzaam en gelukkig te maaken? Maar hy kwam, helaas! met deze denkbeelden en met alle de ſchikkingen, die hy daarop bouwde, een duizend jaar drie vier te vroeg, en mogelyk zoude, na zes duizend jaaren, een andere Moſes nog te vroeg verſchynen.

„ Alle Regeering is min of meer drukkende, om dat zy ſteunt op gebreken in onze natuur; alle te lichaamlyke, alle te zichtbaare Regeering wordt dus een juk, ja dikwils eene ſchande voor het Menschdom. Hoe zachter en onzichtbaarer de banden zyn, die eene maatſchappy verbinden, hoe meer invloed het beginſel van beſtier op hun gemoed zal hebben, en zelfs in het verborgene, zonder getuigen, als eene dringreden hunner handelingen werken. Eindelyk hoe meer alle willekeurig en volſtrekt gezag van één Opperhoofd, of van eenige Aristokraaten, dat voor alle menſchen hard en zwaar om te dragen is, uit eene re-

regeeringsvorm is uitgesloten, en eene vrye Natiewet als op een onzichtbaaren troon heerscht, hoe edeler, hoe Menschwaardiger de Constitutie is. Maar nu, zodanig was de Regeering door Moses ingevoerd. De Wet alleen heerschte; van binnen met Gods gezag bekrachtigd, van buiten met de eenpaarige stemme des Volks vastgesteld. Zy hadt haaren throon, als 't ware, in den Nationaalen Tempel. Deze was een Tent van den Land-God, die alle de twaalf stammen toebehoorde, en waardoor zy allen als tot één huisgezin van hunnen God wierden saamgesnoerd; waarom dan ook die gouden kalven te Dan en Bethel, die den band der natie verscheurden, den Propheeten zo haatelyk waren. Aan Jehovah was men derhalven volgens pligt en trouw verbonden, aan geene menschen die op eigen gezag wilden heerschen; aan Jehovah was men rekenschap van zyne bedryven, ja van zyne gedachten, verschuldigd, dog men was dat, niet als knegten maar als Kinderen, als een uitverkoren, begunstigd, Volk; en de weldaaden, door God aan dit vry en gelukkig Volk bewezen, wierden, door gezangen en aanspraken, in de geheugenis van alle wyze lieden telkens vernieuwd, waardoor derhalven de eerbied en liefde jegens dien weldaadigen God geduurig onderhouden, en de betrachting zyner wetten dies te gemaklyker gemaakt, wierdt. Welk beter middel om de gebreken des lands tegen te gaan, dan met zyne overtreedingen in het Nationaale Heiligdom voor Jehovah te verschynen, en dezelve aan Hem, niet aan eenen, veelligt nog zondiger, sterveling, te belyden? Wie voelt het drukkende niet, dat menschen macht hebben over het leven hunner medemenschen? Dat het volstrekt gezag van Eénen kan veroordeelen en genade bewyzen? Dat het gerichte niet door wettige Rechteren des Volks, voor het oog van God en de Natie, maar door bezoldigde dienaaren van den Vorst, in besloten plaatsen, in een doolhof van uitvluchten en verklaaringen, gehouden wordt? enz. Moses dacht daar anders over. Het gericht wierdt openlyk gehouden. De wet van den Land-God vorderde straf, en geen rechter kon daar van ontslaan: Aan God, niet aan een sterflyk mensch, was de rechtspreeking onderworpen. De vermaaningen en aanspraaken die de Propheeten daaromtrent doen, zyn als de stemmen van hoogere Geesten, gezonden om de gerechtigheid, de rechtspreeking van Jehovah, te handhaven. —— Vreugde, eene edele fierheid op de eer van door Jehovah, als 't

wa-

ware, te recht gesteld, in zynen naam, op zyn gezag, naar zynen wil, gevonnist te worden, moesten de dryfvederen worden in alle de onderhandelingen, welken de Israëliten met malkanderen hadden. Die vreugde, die fierheid, en de verknogtheid aan Jehovah, daaruit geboorен, heet Godsdienst. En die schikking of constitutie, die den grond daartoe lag, die de Wet van den Land-God tot een eeuwig, onverbreeklyk, Codex maakte, noemen wy Theokratie, of Gods-regeering. Van deze gevoelens zyn de gezangen en de redenen der Propheeten, tot geest-verrukking toe, vervuld: het grootste gedeelte hunner Poëzie, welke men veelal geestelyk verstaat, is enkel staatkundig."

Ophelderıng van het Gebed des Heeren, of het Onze Vader *voor gemeene Christenen. door* D. JOH. CHR. DÖDERLEIN; *Thans Hoogleeraar der Godgeleerdheid op de Hooge School te Jena. Naar de tweede en vermeerderde uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. H. FORTMEIJER, *Leeraar der Euangelisch Luthersche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, 1786. *Behalven het Voorwerk, 92 bladz. in gr. octavo.*

Het schandelyk bygeloovig misbruik, dat van het voortreffelykst Gebed, onder den naem van het *Onze Vader* bekend, gemaekt word, door het menigvuldig onaendachtig herhalen van het zelve, heeft den Hoogleeraer *Döderlein* genoopt tot het opstellen van dit Geschrift. De bronwel van het oneerbiedig opzeggen van Formuliergebeden, in 't algemeen, is, zyns oordeels, niet slechts te zoeken in de doorgaende traegheid der menschen tot Godsdienstige betrachtingen, maer wel byzonder in een gebrek der opvoedinge, waerdoor de grond gelegd word tot die ligtzinnigheid en dat verkeerd bidden. Men leert de Jeugd formuliergebeden, die dikwils niet verstandig uitgekoozen, en voor de Jeugd onverstaenbaer zyn; ze bidden deze formuliergebeden wel dra werktuiglyk, zonder enig nadenken; en zo blyft het veelal in meerder jaren, by een menigvuldig herhaeld werktuiglyk gebruik van formuliergebeden; dat by uitstek plaets heeft, omtrent het bekende *Gebed des Heeren*; waer door deszelfs anders kragtige invloed geheel verlooren gaet. Zyn Hoogeerwaerde overweegt de gronden, op welken velen voor het menigvuldig ge-

gebruiken van dit Gebed pleiten, en toont derzelver nietigheid, met aenwyzing van de nadelige gevolgen, welken hier uit ontftaen. Om dit, zo in het *byzonder huislyk gebruik*, als in den *openbaren Godsdienst*, af te wenden, dringt hy zyne redenen deswegens ten ernftigfte aen. En hiernevens geeft hy ene beknopte verklaring van het *Onze Vader*, op dat men, het zelve biddende, zulks met verftand doe, met in agtneming van deszelfs inhoud en onze daeruit volgende verplichting. Wyders hecht hy 'er nevens een aental van Uitbreidingen van dat Gebed, die als zo vele Voorfchriften zyn, waer uit men leeren kan, hoe men den inhoud van dat Gebed kan overbrengen tot de onderfcheiden omftandigheden, waer in men zich, ten aenzien van den Openbaren of Huislyken Godsdienst, bevind. ——— 's Mans bedenkingen over dit onderwerp verdienen met regt de aendachtige overweging der Christenen, om dit onverantwoordlyk misbruik ten ernftige tegen te gaen; en zyne Verklaring met de nevensgaende Uitbreidingen zyn zeer wel gefchikt om velen nuttig te zyn; terwyl we met hem wenfchen, „dat eens het gelukkige tydperk zal komen, waarin het hart van den „Christen altoos zelf, zonder aanwyzing, zonder For„mulier en zonder dwang, als een Kind met zynen Va„der zal fpreeken, en naar dien Geest van J. Ch., wiens „voetftappen in het Gebed, dat Hy leert, zich zoo „zichtbaar en eerwaardig vertoonen, zal denken, en lee„ven, en bidden." Dit tydperk zal, onder den Godlyken zegen, te verhaesten zyn, wanneer Ouders en Leeraers, naer des Hoogleeraers flotvermaning, „de Jeugd „tot het gevoel van haare behoeftigheden, en tot naden„ken over de beste ftukken van hunne gelukzaligheid op„leiden; geene Formulieren by het bidden gebruiken, of „ten minften dezelven niet laaten verouderen, en zelven „met eenen kinderlyken zin eene vertrouwde taal met „God fpreeken!"

Zie hier nog, uit zyne Uitbreidingen, een *Tafelgebed voor den Eeten*, waeruit men enigzins kan afnemen op hoedanig ene wyze onze Autheur zyne leerzame Voorfchriften uitgevoerd heeft; het luid indezervoege.

„ô God, die u als den Schepper en weldoender van alle fchepfelen bewyst, dewyl gy een iegelyken fpys geeft, en alles met welbehaagen verzadigt, laat het my nu ook ondervinden, dat Gy Vader en verzorger zyt. Laat my 'er thans, dewyl ik de gaaven van uwe hand ge-

geniet, aan denken, dat ik ze van u heb, en laat my uwe goedheid, die my thans door deeze ſpyze voedt en verkwikt, erkennen. (2) Maar laat my ook erkennen, dat gy voor my en de waereld nog edelere goederen, dat gy het Euangelie van JESUS CHRISTUS voor onze ziel beſtemd hebt, en ons ſchenken wilt, waarnaar wy dan ook begeeriger behooren te zyn, dan naar de ſpys voor ons ligchaam. (3.) Geef, dat wy, volgens uwen wil, deeze gaaven met dankbaarheid, in Christelyke maatigheid, en met vergenoegdheid, tot nooddruft en voedſel, niet in overdaad, genieten, en dat wy daarby onze behoeftige broederen ook niet vergeeten: dat wy ze zonder morren wanneer wy maar weinig hebben, en zonder begeerte naar kostelykere ſpys, genieten. (4.) Wy zyn te vreeden, wanneer Gy ons met brood verzadigt, en het weinige, dat wy hebben, tot onze gezondheid laat ſtrekken. (5.) Straf ons niet, wanneer wy ſomwylen, door mistrouwen omtrent uwe voorzorg, door onvergenoegſaamheid by geringe kost, door nyd wanneer anderen beter eeten, dan wy, hebben, en door ondankbaarheid ons verzondigd, en als ongehoorſaame kinderen verdiend hadden, dat Gy ons dit ook ontnaamt. Wees ons genadig, en houd niet op ons wel te doen. Wy willen ons onderling, dewyl wy allen door u verzadigd worden, des te vuuriger beminnen, en uw voorbeeld zal ons aanvuuren, om zelfs onzen vyand, wanneer hy honger heeft, te ſpyzen, wanneer hy dorſtig is, drinken te geeven, en hem met eene werkzaame liefde gelukkig te maaken. (6.) Bewaar ons, dat wy, uwe gaaven genietende, die niet misbruiken, dat wy geene onnutte geſprekken houden, en niet vergeeten, om onze ſpyzen door het Gebed, en door de dankbaare herinnering aan u te heiligen. (7.) Wek ons op, om ſteeds vroomer en gelukkiger te worden. Uw boven alles verheven naam zy hoog geloofd, en van allen, welken deel aan uwe voorzorg hebben, aangebeden. Amen."

Deze zevenledige verdeeling, welke de Hoogleeraer, in zyne Voorſchriften, gewoonlyk gadeſlaet, is ene navolging zyner verdeelinge van het Gebed des Heren in zeven Beden, die met ene Aenſpraek aen God aengevangen, en met ene loſſpraek ter eere van den Allerhoogſten beſlooten worden.

Vaderlandslievende Leerreden, door den Wel Eerw. en zeer geleerden Heere A. MARCEL, *Predikant te Ryswyk by Woudrichem, gedaan in de Domskerk binnen Utrecht, den* 8 *October* 1786, *over* Ps. CXXXIII. 1. *Te Utrecht, by* J. van Rossum, 1786. *Behalven het Voorbericht,* 32 *bladz. In gr. 8vo.*

In deze Leerreden schetst ons de Eerwaerde *Marcel*, onder de opheldering van Davids tael, *zie hoe goed en hoe lieflyk is het, dat broeders ook t' samen woonen*, den gelukstaat van een Volk, waer by, schoon 'er verschillende rangen en staten plaets hebben, echter ene Nationale eensgezindheid en eendracht huisvest, hoedanig ene Maetschappy hy aldus omschryft.

„ In de zaaken des gerichts wordt dan geen hamerslag van twist of tweedracht gehoord. —— Al de Overheden des Volks hebben één doel, niet ten kwaade om hunne Medeburgers te onderdrukken, hen in hunne bezworen rechten en geheiligde Voorrechten te verkorten, en hen door geweld een afgryzelyk slavenjuk om hunne halzen te werpen; neen, maar ten goede: zy branden allen van begeertens, om de goede begeertens hunner brave Medeburgeren te bevorderen. Hunne Dienaars, de grootste, de eerste dienaar, zoo wel als de geringsten, zyn nimmer nalatig hunne besluiten uit te voeren; zullen nimmer op eenen toon, welke geen Dienaar tegen zyne Meesters past, hem tegenspreeken; maar zy gehoorzaamen op de trouwste wyze hunne billyke bevelen. —— De Priesteren zyn eendrachtig, hebben allen slegts één oogmerk; geenzins, om de menigte tegens hunne brave vertegenwoordigers op te zetten, hen door fyn verniste, doch geen kenmerk van eerlykheid draagende, voorstellingen te misleiden; integendeel hen tot bedaarde standvastigheid, altyd te pryzene waakzaamheid in de betragting van het geen goed en eerlyk is, aan te zetten, en de waarheden van den Christelyken Godsdienst, zonder partydigheid, in de liefde te betrachten. —— Het gantsche Volk eerbiedigt de op het recht steunende bevelen der wettige Overheid; onderschraagt, ondersteunt, zoo veel in hun is, alle hunne goede pogingen, die het welzyn van Kerk- en Burgerstaat kunnen bevorderen. —— Geen Land of Kerkverdervende Partyschappen worden 'er gevonden.

Geen

Geen Oproerstookers zoeken door geweld de vastgestelde Regeeringsvorm te veranderen, dat is, den knegt boven zyne Meesters te verheffen. Met één woord, een ieder bemint den vreede, een ieder leeft in zulk eene maatschappy gelukkig, een ieder word gezegend!"

Zyn Eerwaerde den gelukstaet van zodanig ene maetschappy nader ontvouwd hebbende, slaet voorts een medelydend oog op de tegenwoordige toedragt van zaken in ons Vaderland, en ziet met verontwaerdiging op hen, die dat onheil berokkenen; dan tevens verheugt hy zich in 't bezef van veler handelingen, die 's Lands heil poogen te herstellen. Dit doet hem inzonderheid Utrechts Burgery aenmoedigen, om, met eenpaarigheid van harten, en kloekmoedige standvastigheid, hare onderneeming voort te zetten, en niet te rusten, „ voor dat Neêrlands Burger„ vryheid in die Stad, en in het Stigtsche Gewest, bo„ ven heerschzugt en dwingelandy volkomentlyk zegenpraa„ le!" En eindelyk besluit hy zyne Leerreden, met eene hartlyke vermaning ter ernstiger betrachtinge van den Godsdienst, in ene welgegronde hoop op Gods genade in Jezus Christus ter eeuwiger gelukzaligheid.

Ene Leerreden van dien aert, uitgesproken door iemand, die zelf met zyn *Corps* toegeschooten is, om aen de Utrechtsche Burgery gewapend en welgemoed de behulpzame hand te bieden, kon niet anders dan met eene algemene goedkeuring in Utrecht aengehoord worden; en een ieder, die 't wel met den Lande meent, zal dezelve met genoegen lezen, al ware 't dat hy hier en daar ene mindere naauwkeurigheid mogte ontdekken. Dit zal niemand vreemd doen, wanneer hy weet, dat de Eerwaerde *Marcel* dezelve niet voor de drukpers geschikt heeft, en dat ze, buiten zyn weten, in 't licht gegeven is, door iemand, die verzekert, dat ze woordlyk zo is, als zyn Eerwaerde dezelve uitgesproken heeft.

Zedekunde voor Kinderen, *door* DIRK CORNELIS VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Eerste Stukje. Te Leyden*, *by* A. en J. Honkoop, 1786. *In* 8*vo.* 20 *bladz.*

Het loflyk oogmerk van den Eerwaerden *van Voorst*, om zyne kinderen, van de vroegste jeugd af, op eene re-

redelyke wyze tot menschen te vormen; hen te leeren denken en oordeelen, en ze dus, niet door flaefsche vrees maer door redelyke overtuiging tot de kennis en betrachting hunner plichten op te leiden, is de eerste beweegoorzaek tot dit opstel van ene Zedekunde voor Kinderen geweest, het welk hy nu ook, ten algemenen nutte, openlyk afgeeft. Zyn Eerwaerde heeft, en leiding en taal, zeer eigenaartig geschikt naer de vatbaerheid van kinderen, slaende inzonderheid gade, dat het geheele onderwys gegrond is, op kundigheden, die den kinderen door dagelyksche ondervinding bekend zyn, en waeruit verdere kundigheden door hen ten gereedste afgeleid kunnen worden. 's Mans inrichting is derhalven van dien aert, dat ze aenmoediging verdiene; en zo hem zulks te beurt valle, zal hy dit Stukje, ('t welk gaet over de plichten *jegens de Ouders*, *andere Menschen*, *God*, en *hunne Broeders en Zusters*,) met een soortgelyk Stukje over andere plichten vervolgen.

Charaćterkunde der Vaderlandsche Geschiedenisse. Tweede Deel. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. 1786. *In gr. oćtavo.* 218 *bladz.*

Hoe zeer de Gebeurtenisfen van den dag, ons thans jammerlyk gefolterd Vaderland betreffende, de aandagt inneemen, ja verslinden; en 'er ook veelen, anders leesgraag, slegts weinig tyds overschiete, om, behalven dezelve, iets van aanbelang te leezen, kunnen, naast deeze Gebeurtenisfen, vroegere, het Land onzer Inwooninge raakende, zeker nog het meest hun uitnoodigen, om iets anders dan een Dag, Week-, of Maandblad op te vatten; en, twyfelen wy niet hun aan te pryzen het Tweede Deel van de *Charaćterkunde der Vaderlandsche Geschiedenisfen*, op den eigensten trant als het Eerste uitgevoerd (*). 't Zelve bevat Twee Boeken, het Vierde en Vyfde deezes Werks. Het vierde behelst de *Characters der Graaven uit den Huize van Beijeren*, *en hunne voornaamste Tydgenooten, in andere gedeeltens der thans vereenigde Nederlanden*; verdeeld in vier Hoofdstukken. —— Het

(*) Zie wegens het voorgaande Deel onze Aankondiging. *Alg. Vaderl. Lett.* VIde D. 1ste St. bl. 29 en 539.

——— Het eerfte ftelt MARGARETE (*) WILLEM VAN BEIJEREN, Gravinne en Graaf van *Holland*, en JAN VAN ARKEL, Bisfchop van *Utrecht*, voor oogen. ——— In het tweede komt ALBRECHT VAN BEIJEREN, Regent en Graaf van *Holland*, OTHO VAN ARKEL, ADELHEID VAN POELGEEST, Byzit van ALBRECHT VAN BEIJEREN, ten tooneele. ——— Deezen worden, in het derde gevolgd, door WILLEM DEN VI, JACOBA VAN BEIJEREN, Graaf en Gravinne van *Holland*, JAN VAN BEIJEREN, JAN, Hertog van *Brabant*. FRANS VAN BORSELEN, FREDERIK VAN BLANKENHEIM, ZWEDER VAN KUILENBURG, en RUDOLPH VAN DIEPHOUT, Bisfchoppen van *Utrecht*. ——— En behelst het vierde Algemeene Aanmerkingen over de Staatsgefteltenisfe, het Volkscharacter onder de Graaven uit den Huize van *Henegouwen* en *Beijeren*.

De Naamen deezer Perfoonen herinneren eenigzins den Gefchiedkundigen eene menigte van Gebeurtenisfen, hier meer verhandeld om de Characters toe te lichten, dan om gezet de Gefchiedenis te boeken. Wy zien hier onder anderen den Oorfprong van den twist der *Hoekfchen* en *Kabbeljaauwfchen*, en het leed welk dezelve den Lande een reeks van jaaren berokkende; de tweefpalt der *Hekerens* en *Bronkhorften* in *Gelderland*; der *Schieringers* en *Vetkoopers* in *Friesland*. Bovenal heeft ons gefmaakt de voor de Characterkunde zo gefchikte Lotgevallen van JACOBA van *Beijeren*. Wy kunnen 'er niets van overneemen om het geheel niet te breeken. Alleen zullen wy, uit de Algemeene Aanmerkingen, ten Slot deezes Boeks, ter overneeminge beter gefchikt, iets affchryven. „ 't Graaflyk Gezag, de Magt „ der Edelen, en het Regt der Steden, vertoonen zich niet „ altoos in een behoorelyk evenwigt; de Staatsbalans flingert, en flaat nu tot de eene, dan tot de andere, zyde „ over. Graaven uit vreemden Huize, door Huwelyken „ aan Magtige Vorften vermaagfchapt, en door Verbonden „ in uitlandfche gefchillen ingewikkeld, dongen na eene „ volftrekte Oppermogenheid. Geldgebrek was een der „ hoofdoorzaaken, dat zy dien trap van eigendunklyke „ Heer-

(*) Dat MARGARETE, tot den Huize van *Henegouwen* behoorende, hier onder dat van *Beijeren* geplaetst is, gefchiedt, volgens vermaan des Schryvers, om dat zy zich nauwlyks in de Gefchiedenis vertoont, dan nevens haaren Zoon WILLEM DEN V, en het Graaflyk Bewind in den Huize van Beijeren overbragt.

„ Heerschappy niet beklommen. De Edelen, onder el-
„ kander verdeeld, scheenen in den *Hoekschen* en *Kabbel-*
„ *jaauwschen* Burgerkryg, rustloos elkanders bederf te be-
„ rokkenen, en de verwoesting van veele hunner sterk-
„ tens dreigde hunne magt en Vryheid met een gewis-
„ sen doodsteek; veelen zogten, zelfs in de overwinning
„ vernederd, de bescherming der Steden. —— Het Ste-
„ delyk gezag wist met dit alles voordeel te doen. Der
„ Graaven veelvuldige en schreeuwende Geldbehoeften
„ vervulden zy; doch bedongen teffens behoud van reeds
„ verleende, en vermeerdering van voorregten, tot uit-
„ breiding van den Koophandel en Magt. Ieder maakte
„ een staat op zichzelven uit, en was op eigen voordeel
„ gesteld. Haat en afgunst over deeze en geene keuzen
„ hieldt ze verdeeld; en de Graaven, eenigzins het hand-
„ haaven huns gezag verstaande, bedienden 'er zich van,
„ tot bepaaling van het aangroeijend vermogen der Steden,
„ en uitbreiding van hunne eigene Magt. —— De schok-
„ ken, door de *Hoeksche* en *Kabbeljaauwsche* verdeeldhe-
„ den aan den Staat toegebragt, zouden de Landzaaten
„ tot slaaven van vreemde Heeren hebben kunnen maa-
„ ken, indien de Graaven, uit het Stamhuis van BEYE-
„ REN, zo veel Schranderheid en Staatkunde als Heersch-
„ zugt bezeten hadden. Gelukkig, dat behoefte, door Oor-
„ log en Verkwisting veroorzaakt, hun wederhieldt van
„ aanhoudende schennis der bezwoore voorregten, en
„ dwong om 'er nieuwe by te voegen. Met dit alles nam
„ het gezag der steden toe; en de geknakte Magt der
„ verdeelde Edelen deedt den Graaven dien steun missen.
„ Een gemis, nogthans, 't geen zy vergoed vonden,
„ door geen vereenigde Edelen tot wederstreevers te heb-
„ ben. De Eendragts-band, tusschen de Steden, was
„ door het benyden van elkanders voorregten te zwak,
„ om der Dwinglandye, als zy haar yzeren vuist tot
„ verpletting der Vryheid ophief, te rug te houden, en
„ den doodlyken slag af te weeren."

Van de Zeden, in dit Tydperk, leezen wy onder ande-
re. „ ALBRECHT gaf een blyk van de haatlykste wille-
„ keurigheid, die den band der goede Zeden los maakt
„ en het heil der Maatschappye aan de vervaarlyke mis-
„ bruiken van eigendunklyke magt opoffert. Wie beeft
„ niet op het leezen van het voorregt door hem aan de
„ Pandneemers te *Middelburg* gegeven. Aan deezen,
„ die van de elenden hunner Medemenschen leeven, en

„ by

„ by het gemeen vervloekt zyn, verkoopt hy zyne be-
„ scherming voor den tyd van twintig jaaren; zo dat zy
„ niet gemoeid zouden worden over eenig misdryf, voor-
„ heen begaan. Zy zouden kwytscholding hebben van
„ een Moord of liever dien kunnen pleegen, wanneer zy
„ hem twintig *Ponden Tournois* gaven; en niet verpligt
„ weezen aan de Eigenaars goederen, voor gestoolene bekend,
„ weder te geeven. Zy mogten overal wapens draagen,
„ 't welk aan andere Burgeren verboden was. Wan-
„ neer iemand van de Sexe met hun iets te doen gehad
„ hadt, en klaagde eenige mishandeling of geweld gele-
„ den te hebben, zou zy niet gehoord worden, zelfs niet
„ schoon de Geestlyke of Wereldlyke Heeren voor haar
„ spraken. Zy werden ontheeven van alle instelling of
„ bevel van Schepenen of Gezwoorenen der Stad *Middel-*
„ *burg*, geduurende deezen verlofstyd."

Het vyfde Boek bevat de *Characters der Graaven uit den Huize van Bourgonje, en van hunne voornaamste Tydgenooten, en de andere gedeelten der thans vereenigde Nederlanden.* In het eerste Hoofdstuk ontmoeten wy, PHILIP DEN I, Graaf van *Holland*, en zyn Bastaard DAVID VAN BOURGONJE, met geweld op den *Utrechtschen* Bisschoplyken Zetel geplaatst. In het tweede, wordt de *Oorlogzugtige*, de *Vreeslyke*, de *Stoute*, de *Roekelooze* CAREL DE I, Graaf van *Holland*, in volle grootte afgebeeld, nevens ARNOLD en ADOLPH Hertogen van *Gelderland*.

't Lust ons, daar wy alles, CAREL DEN I betreffende, niet kunnen afschryven, een en andere trek, hem betreffende, hier te plaatzen! Om van zyne wreedheid tegen de *Luikenaars* niet te spreeken, of hoe hy, tot Graaf gehuldigd, het Land met zwaare belastingen drukte; op zyne Reizen door *Holland* en *Zeeland* de strengste Regtsgedingen liet houden; hoe hy, die de Verdelger der *Luikenaaren* en de Onderdrukker van *Holland* en *Zeeland* mogt heeten, zich, als een *Goedertieren* en *Medelydend* Vorst, by de *Friezen* voordeedt, om hun te beleezen. Hy was het, „die op eene groote Dagvaart, aan de Staaten zyner
„ onderhoorige Landschappen, een Plan voorsloeg, om het
„ stuk der Krygsmagt, op dezelfde wyze als in *Frankryk*,
„ waar mede hy in oorlog was, te regelen. Men voor-
„ zag de verdrukking van Burgerlyke en Staatkundige
„ Vryheid, en denzelfden Staat van Onderwerping, als
„ waar in *Frankryk*, door eene vastgestelde krygsmagt

„ ge-

„ gebragt was; niet dan schoorvoetende, tradt men in „ de voorgeslaagene maatregelen, eene somme gelds tot „ dat einde bepaalende —— Gereedheid ten Oorloge „ was een prikkel voor den Oorlogzugtigen Hertog om 'er „ zich steeds in te wikkelen; en, van tyd tot tyd, den „ bepaalden onderstand tot betaaling des Krygsvolks, op „ eene verbaazende wyze, tot groot bezwaar zyner On- „ derdaanen, te vermeerderen. Een Vorsten pluimstry- „ kende OLIVIER DE LA MARCHE moge 'er van zeggen" *dat, schoon de Nederlanders hier over langen tyd klagtig vielen, en wegens verdrukking schreeuwden, dit alles ten hunnen voordeele strekte, gelyk zy vervolgens ondervonden: want de Hertog was zo magtig, dat hy alles kon uitvoeren en beregten. Hy hieldt de Landen in vreeze en vrede. Hy toonde alle zynen Nabuuren, dat hy het zwaard in de vuist voerde*, en 't geen hy door liefde niet kon verkrygen, dwong hy door vreeze af. „ —— De Vryheidsminnaar tekent onder deezen Graaf, „ de eerste, die een geregelde Manschap, jaar in jaar „ uit, onderhield, het tydstip van de weezenlyke Slaaverny „ deezer Landen. De Volksdapperheid, het steunzel der „ Vryheid, ging verlooren. De krygsbenden der Leen- „ mannen en Burgeren, welke wy, in den loop onzer vroe- „ gere Landsgeschiedenissen, zo dikmaals zagen optrek- „ ken, vervielen in kleinagting; zy konden in afgerigtheid „ ten Wapenhandel by de Huurlingen niet haalen. Deezer „ aantal kon de Vorst, wist hy den Onderzaat geld af te „ persfen, naar welgevallen, te vermeerderen; zy vloogen „ op zyn wenken, zagen hunnen Betaalsheer alleen na de „ oogen, en waren gereed ter onderdrukkinge der Landzaa- „ ten, die hem middelen ter betaalinge ter hand stelden. „ ——Van deeze krygsmagt bediende hy zich tegen *Frank-* „ *ryk*. *Nesle* in *Picardye* beproefde zyne dolle woede. „ Het klein getal der gespaarde Inwoonderen deedt hy „ de hand afkappen; en, als zy den brand uit de daken der „ Stad, aan de vlamme ten prooi gegeeven, zagen op- „ gaan, voerde hy hun te gemoet: *Dit is de vrucht die* „ *de boom des Oorlogs draagt.*"

Wrange vrugten groeiden aan dienzelfden boom voor zyne Onderdaanen. Dit blykt uit het hier geboekte lot der Steden *Hoorn*, *Zierikzee*, *Amsterdam*, *Dordrecht*, en andere, die hy met lasten bezwaarde, met Krygsbezettingen dwong, en door zyn ontzagwekkende tegenwoordigheid tot het opbrengen noodzaakte. „ Zo spart de Dwinglandy

„ de

„ de haatlyke blikken op, en doet de verdrukten beeven!" —— Met genoegen leezen wy zyne teleurstelling in het dingen na de Koninglyke Waardigheid. —— Met ontroering zyn woedende Krygsdrift op die teleurstelling gevolgd. Toen geldbehoefte hem aanzette om de goederen der Kerklyken aan te slaan en te verkoopen; de Steden tot het leveren van Schepen en Manschap, en het opschieten van geld, te dwingen, wanneer deeze, „ zo kruipt „ men voor eenen Verdrukker!" zich dit alles getroostende, hun Brief in beantwoording tekenden: *Uwe Onderdaanige en Ootmoedige Steden!* En vonden die van *Amsterdam*, daar zy alles gedaan hadden om hun Zeevaart te beschermen, door het neemen hunner Schepen, zich in de droeve omstandigheid, om een Brief aan den Hertog te onderschryven: *Uwe Ootmoedige en Arme Stede van Amstelredamme.* Naa een zo schandelyken als schadelyken kryg tegen de *Zwitzers*, hier breeder beschreeven, „ ver„ vulde knaagende spyt, tot wanhoop overslaande, den „ vlugtenden Hertog: eene zwaare krankheid greep hem „ aan, van bysterzinnigheid vergezeld. Schuw voor men„ schen, ontweek hy allen gezelschap, en scheen zich „ zelven te vergeeten; haveloos, schriklyk werd zyne gedaan„ te, en mymerende krankzinnigheid scheen een einde aan „ zyne dagen te willen maaken: en hy op 't punt, om 't „ ongelukkig aantal te vermeerderen, die Slachtoffers wor„ den van eene teleurgestelde Staat- en Eerzugt." —— De tyding, dat de Hertog van *Lotharingen Nancy* bemagtigd hadt, trof zyn oor als een donderslag, hy ontwaakte en gordde de wapens weder aan. Zyn leger kreeg de nederlaage; hy, de Aanvoerder, sneuvelde, door een vyandlyke, en, mogelyk, door een verraaderlyke hand, die hem, drie wonden toegebragt hebbende, uitschudde, en in een poel, waar in hy gesmoord was, liet leggen, met het aangezigt vastgevroozen.

„ Zulk een wrange vrugt," vervolgt de Schryver, CAREL's Character opmaakende, „ aan den boom des Oor„ logs gegroeid, moest hy proeven, in het best en sterkst „ zyns leevens, gesleeten in zo veel Krygs. De Bynaa„ men, waar mede de Geschiedschryvers hem omschree„ ven —— van den *Oorlogzugtigen*, den *Vreeslyken*, „ den *Stouten*, den *Roekeloozen*, —— hoe schoon ook „ klinkende, zyn te zagt om hem naar waare verdiensten „ te merktekenen; de naam van *Dwingeland* is, in den „ uitgestrektsten zin, op hem toepasselyk. Wreedheid,

„ die haar oog met het aanschouwen van mishandelingen
„ verzadigt, wier oor zich geſtreeld vindt, door 't jam-
„ merend krygsgeſchrei, afgebrooken door het zugten
„ der gewonden en ſtervenden, ——— Wraaklust, die
„ alleen door Menſchenbloed geſtild, doch niet verza-
„ digd wordt, vervulden ſteeds zyn hart. ——— Geweld
„ omgordde hem als een gewaad. ——— Zyn balddaadige
„ voet vertrapte de Vryheid zyner Onderzaaten, die, in
„ veragtlyke Slaaven hervormd, zich aflloofden, en lieten
„ uitmergelen, om middelen te verſchaffen, tot voldoe-
„ ning zyner kostbaare Hofhoudinge, en het goedmaaken
„ der onmeetelyke Krygskosten, in noodlooze buiten-
„ landſche Oorlogen geſpild, en alleen gevoerd, om een
„ Dwinglandſche Heerschzugt den yzeren ſchepter, naar
„ onbegrensde willekeur, over wyduitgeſtrekte Landen te
„ doen zwaaijen."

Niet vreemd, dat de Schryver het volgend Hoofdſtuk, waar in MARIA, Gravinne van *Holland*, MAXIMILIAAN, haar Egtgenoot, en Voogd van PHILIPS DEN II, en de twee laatſte voorſtanders der Hoekſche Partye, FRANS VAN BREDERODE en JAN VAN NAALDWYK, gekenſchetst worden, in deezervoege aanvangt: „ Is 'er ooit juichenstyd voor
„ de Vryheid, 't is wanneer een Dwingland ſneeft, wiens
„ Heerschzugt nooit voldaan wordt, wiens Goud- en
„ Bloeddorst onleschbaar zouden gebleeven zyn. ———
„ Zulk een Dwingland gaf, in CAREL DEN I, den laatſten
„ ſnik. De volkomene zekerheid zyns doods, waar aan
„ de vrees eenigen tyd twyfelde, baarde blydſchap by
„ veele verarmde Onderzaaten. Van achter een dikke
„ wolk der Slaavernyen ſcheen de zon der Vryheid te
„ zullen doorbreeken: zy deedt het met de daad; doch,
„ helaas! om ſlegts voor eene zeer korte poos te ſchy-
„ nen, en vervolgens nog droever beneveld te worden.
„ ——— Ongunſtige omſtandigheden vergezelden deeze op
„ zichzelve den Lande gelukkige gebeurtenis." ——— Voor een tyd zien wy *Hoekſchen* en *Kabbeljaauwſchen*, een reeks van jaaren aan twist en verdeeldheid gewoon, alleen zamenſtemmen, en dat algemeen belang de ſchaal der Partyſchappen in evenwigt deedt hangen. De Steden, te *Leyden*, te *Haarlem*, en in den *Haage* ten Dagvaart verſcheenen, beſlooten, dat de twee Partyen elkander, noch van noch op 't kusſen, zouden zoeken te helpen; maar de handen in één ſlaan om 's Lands oorbaar te bevorderen, en herſtelling te verwerven van de inbreuken op der Ste-

den Voorregten. Van hier het *Groot Privilegie*, door de Gravinne geschonken; doch, naa haar Huwelyk met MAXIMILIAAN, terstond geschonden: wanneer de voorgetrokkene *Kabbeljaauwschen* en verdrukte *Hoekschen* huns Eeds vergeetende, de oude vyandschappen aanrigtten; en deeze aanmerking des Schryvers billykten: „ Zo waar „ is het, dat men, op Staatkundig gedaane beloften, niet „ kan vertrouwen, zy duuren niet langer dan de dryfveer „ van Eigenbelang gespannen blyft, en werkt." —— In dit Hoofdstuk vinden wy niet alleen den ondergang der *Hoekschen*, maar ook de oproeren van het *Kaas en Broods Volk* en derzelver demping beschreeven.

Uit het vierde of laatste Hoofdstuk, Algemeene Aanmerkingen over het jongst beschreevene Tydperk opleverende, kunnen wy, hoe genegen ook om andere trekken over te neemen, om niet te lang te worden, alleen dit volgende plaatzen. „ Niet meer dan de schaduw ee„ ner vrye Regeeringe bleef 'er in 't eerst over onder de „ *Bourgondische Heeren:* en deeze zelfs verdween, toen „ de Stadsregeeringen geheel afhanglyk werden van den „ *Graaf* of van diens *Stadhouder*, en zy allen klem kwyt „ geraakten: naardemaal zy, die den wil deezer Oppergebiederen wederstreefden, of hunnen Aanhang niet be„ gunstigden, van het kussen geraakten. De stem van „ den Raad ademde niets dan 's Vorsten wil; de stem „ der Vryheid mogt zich verheffen, zy werd overschreeuwd „ door Hoofsche Vleijers, of met geweld den mond ge„ stopt. —— Weelde, Wellust, Overdaad woonden in „ het *Bourgondische Hof.* De Koophandel bloeide; de „ Zeevaart, geholpen door het verdiepen der Stroomen „ en het verwyden der Zeegaten, en niet zelden door de „ magt des Graaven beschermd, voerde schatten ten lande „ in; jammer dat deeze grootendeels in den draaykolk der „ verkwistinge verlooren gingen, of in zo kostbaare als „ noodlooze buitenlandsche Oorlogen verspild wierden. De „ Zedeverbastering, voortvloeijende uit het volgen van een „ dartel Hof, vertoonde zich in Kleederpragt, in lange „ kostbaare Maaltyden, in Ontugt en Ongebondenheden, „ als gewettigd door het voorbeeld der Grooten. Hoe „ was het mogelyk voor een Volk, den zwymeldrank des „ Wellusts met groote teugen indrinkende, de Slaaverny „ te ontgaan?"

De pligt van ieder waar Patriot in het tegenwoordig voor der Burgeren Vryheid en Leeven allergevaarlykst tydstip. En hoe ieder, naar zyne byzondere omstandigheden, op de best geschiktste wyze, ter bescherminge van 't Vaderland, kan en moet medewerken. Te Haarlem, by Fr. Bohn, 1786. *In gr. 8vo.* 32 *bladz.*

Gemeen Schip, zegt het bekende spreekwoord, *gemeen gevaar*; en in zodanig een geval moet ieder, die slegts eenig belang stelt in de redding uit het gevaar, de hand aan 't werk slaan, om de veiligheid van allen, en zyn eigen behoud, te bewerken. In zulken toestand beschouwt de Opsteller van dit Geschrift, niet ten onrechte, ons Gemeenebest; dit noopt hem in allen de Vaderlandsliefde op te wekken; en dezulken, die den naam van Patriotten voeren, maar in eene laauwe traagheid uitvlugten op uitvlugten zoeken, om zig genoegzaam van alle werkzaamheid in deezen te ontslaan, de verkeerdheid van dit hun gedrag te doen opmerken. Hy erkent gereedlyk, dat zy niet alleen hieromtrent op dezelfde wyze werkzaam kunnen zyn; doch hy beweert, dat 'er, buiten eenige onvermogenden, maar weinige onder ons gevonden worden, welken niet langs den eenen of anderen weg, door lichaamlyke of verstandlyke poogingen, met raad of daad, de behulpzaame hand kunnen bieden, en dus den Vaderlande dienstig zyn. Ter duidelyker voordragte hier van schift hy allen daartoe betrekkelyk in vier Classen; en toont hoe genoegzaam een ieder in zyne soort ten nutte werkzaam kan zyn; toonende tevens, hoe sterk een ieder, als een Voorstander van 's Lands welweezen, onvermydelyk verpligt is, het zyne, naar zyne bekwaamheid en omstandigheden, hieromtrent werkstellig te maaken, of dat hy anders den eernaam van Patriot onwaardig zy. Verder besluit hy dit zyn voorstel met eene opwekkende en aanmoedigende Aanspraak, ter handhaavinge dier Vryheid, welke onze Voorvaders ons verworven hebben, die door het Nageslacht maar al te jammerlyk verwaarloosd is, en tot welker herstelling Nederlands Volk, in de tegenwoordige omstandigheden, ten kragtigste geroepen wordt. De wyze, waarop de Autheur dit alles voordraagt, is manlyk doch tevens bescheiden; en dus, onder eene duidelyke voorstelling van zaaken, zeer wel ingerigt om by veelen invloed te hebben. Hy bedoelt in geenen deele een onbe-

bezonnen yver, maar eene welbestierde vuurigheid voor 's Lands weezenlyk heil; waaromtrent het geen hy in de Burger Societeiten (welker bywooning en handhaaving hy, voor de daartoe geschikten, ten sterkste aanbeveelt,) vereischt, in dit geval ten getuigen verstrekke.

„ Zullen, zegt hy, de Burger-Societeiten weezenlyk voordeel doen, zullen zy in de daad tot onderschraaging onzer Vryheden, Rechten en Voorrechten dienen kunnen; alles moet hier met de uiterste bedagtzaamheid, omzigtigheid en voorzorg behandeld worden; de kundigeren moeten het 'er steeds op toeleggen, min kundigen behoorlyk, naar zy het verlangen, te onderrichten; terwyl deeze laatste, gebruiken zy dit gezelschap niet slechts om den schyn van Patriotten te hebben, en onder denzelven gerust in hunne werkeloosheid voort te gaan, het 'er met alle kragt op moeten toeleggen, zich hoe langs hoe kundiger te maaken; zich van tyd tot tyd meer en meer in de gesprekken van kundiger in te wikkelen, om daar door de vermeerdering en toeneeming hunner eigen kundigheden geduurig te beproeven. Ieder stap, die hier op eenen losfen grond gedaan en ondernomen wordt, kan zo wel ten nadeele als ten voordeele der Ingezetenen uitvallen: kunde, doorzigt, beleid, de verschuldigde hoogachting voor onze wettige Representative Souverainen, maar tevens onwankelbaare moed en heldhaftigheid in het voordraagen en handhaaven van onze waarachtige belangen, moeten alle de overleggingen en daaden dier edele Genootschappen kenmerken. —— Ieder Lid moet hier toe medewerken; niemand moet zich te vroeg kundig achten, te veel op zich zelven vertrouwen, om iets doldriftig door te zetten; zorgen dat niets ontydig verricht worde; niets moet te vroeg geschieden, alle dingen, zullen zy weezenlyk goed zyn, moeten hunne rypheid hebben; maar ook niets, waartoe de tyd daar is, moet verzuimd worden. Wanneer dergelyke Societeiten dus ingericht, dus onderhouden, worden, zyn zy zekerlyk ten allen tyden voor het welzyn des Lands, voor bewaaring der voorrechten, en beveiliging der Burgers van het uiterste nut en aanbelang."

Proef van een Handboek, voor die geenen, welken de Bestierkunde van Vorstelyke Geldmiddelen, Landgoederen en andere inkomsten niet als een ambacht leeren, of, als zodanig willen geleerd hebben, maar die integendeel daarin verstandige en eigenaartige grondstellingen wenschen aan te treffen, en met de Landhuishoukunde den aanvang maaken. Door den beroemden Heere J. CHR. E. SPRINGER, *Lid van de Academie der Weetenschappen te Erfurt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Edam, by* A. Tolk *en te Amsterdam, by* H. Keyzer, 1785. *In gr.* 8*vo.* 252 *bladz.*

In de Inleiding van dit Werk, dat door den Drukker *Aris Tolk* aan de Leden van den Oeconomischen tak van de Haarlemsche Maatschappy der Weetenschappen is opgedragen, toont de Schryver de algemeene noodzaaklykheid en groote waarde van de Lands- en Staats-Huishoukunde aan, geeft ons vervolgens de beste Schryvers in het Huishoukundige op, en deelt ons eindelyk een ontwerp mede van zyn huishoukundig Leerboek, waarvan 1) de Landhuishouding, en 2) de Stadhuishouding de twee voornaamste hoofdverdeelingen zyn. —— By de Landhuishoukunde worden de verschillende soorten van Landgoederen verklaard; de wyze, hoe die verkreegen, en daarna onderhouden worden; hoe men de gebouwen best en ten meeste nutte aanlegge; de kunst om het Vee, den Akker, de Weiden, het Hooiland, den Moeshof, den Wyn- en Boomgaard, de Bosschen te behandelen, Jacht en Visscheryen ten nutte te maaken, Turf te steeken, enz. Dan komen de Dorpen en Gehuchten in aanmerking, en de voorschriften der Landhuishoukunde, om deeze zo wel als het platte land te bestieren, en de In- en Opgezetenen te onderhouden. Vervolgens de verklaaringen van het Rechtsgebied, Lyfeigenen, Verhuuringsgelden, Boerendiensten, Leenverheffingen, Erfpachten, enz. Dan komen de Kerken en Schoolen op de Dorpen, eindelyk de waardeeringen, verpachtingen der Landeryen en derzelver bestiering.

By de Stadshuishoukunde worden de oorsprong, het onderscheid, de inrichting en bestiering der Steden ontwikkeld; wyders de opzichtelyke of wederzydsche gelegenheid der Inwooners, hun onderhoud in soorten en de Burgerrechten, dan het beroep der Burgeren en Ingezetenen, (by voor-

voorbeeld) de Brouweryen, de Tapperyen, de Ambachten, de Krameryen, de Koophandel, eindelyk de Burgerlasten; de hooge of laage Schoolen; de Daglooners, de Jooden en verdachte Perfoonen, die meest in de Voorfteden woonen, welke Voorfteden zelve ook in haare betrekking met de Stad befchouwd worden.

De derde Hoofdverdeeling maaken zulke voorwerpen uit, die de Land- en Stadhuishoukunde met elkander gemeen hebben. Onder deeze voorwerpen der gemeene Landsbeftiering behooren voornamelyk de omloop van het Geld, de Bevolking, de Verdraagzaamheid in 't ftuk van den Godsdienst, de behoedmiddelen tegen het uittrekken der Inwoonderen en tegen vreemde Wervers, het Kerkbeftier en de Overheidsmacht in kerkelyke zaaken, de Zeden en de vreedzaame Staat des Volks, het Onderwys der Jeugd en de Opvoeding, Voorzorgen de gezondheid der Op- en Ingezetenen betreffende, de Wetgeeving ten opzichte der Land- en Stadhuishouding; in 't byzonder de Landbouw, Veeteelt, de Bosfchen, de Jacht, de Veenen, de Steenkoolgroeven, het Maalwerk, de Mynen en Mynfmelteryen, de Zeden en Neering op de Dorpen en in 't gemeen de maatfchappelyke befchikking van elk Dorp, dezelfde befchikking in de Regeeringsbeftelling in de Steden, en voorts alle zaaken welke by de eerfte hoofdverdeeling reeds zyn aangevoerd.

De vierde Hoofdverdeeling eindelyk behandelt de zogenaamde Kamerwetenfchappen, en deeze gaat over de Vorftelyke Goederen, de Hoogheid, de Schattingen in 't gemeen, dan nog de byzondere Vorftelyke goederen, zyne Tafelgoederen, zyne rechten op Grond en Stroomen, Wildbaanen, Leenen, Mynen, Munten, Verbeurdverklaaringen, Verhuuringsgelden, Loteryen, enz.

Zie daar het ontwerp van een huishoukundig Leerboek door den Heer *Springer* gefchetst, waaromtrent hy echter in dit Stuk, dat ons hier vertaald word aangeboden, zich flegts bepaalt tot de eerfte hoofdverdeeling, te weeten de Landhuishoukunde, waarin zekerlyk veele dingen voorkomen die met onze Conftitutie zeden en gewoonten niet zeer ftrooken; doch waarin men ook, gelyk de Uitgeever wel aanmerkt, behalven het genoegen van veele gebruiken in Duitschland te leeren kennen, ook hier en en daar eenige nuttige zaaken voor ons land, en wel voornamelyk voor onze hoogliggende Provincien, zal ontdekken, die een voordeelige betrekking, op de Oecono-

mie hebben; schoon echter deeze weinige Stukken, onzes bedunkens, niet gewigtig genoeg waren om de Vertaaling van dit Werk te onderneemen; waarin zo veele nietsbeduidende en genoeg bekende dingen voorkomen, die daarenboven nog in een onaangenaamen en onbeschaafden styl zyn voorgedragen, die door de vertaaling niet zeer verbeterd is.

Nieuwe aardryksbeschryving voor de Nederlandsche Jeugd, door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgesteld. IIIde Deel. Te Utrecht, by de* Wed. J. van Schoonhoven, 1786. *In 8vo. 592 bladz.*

Wy hebben reeds meermaalen deeze Aardryksbeschryving van den kundigen PERPONCHER aangeprezen als een werkje, dat, hoewel in de eerste plaats geschikt voor kinderen, die reeds voorbereid zyn, ter wier onderrichtinge het met veel vrucht gebruikt kan worden, ook tevens voor meer bejaarden van wezenlyken dienst kan zyn, indien zy lust hebben om een geregeld denkbeeld van de Aardrykskunde, en 't geen daar toe betrekking heeft, te erlangen. (*)

In dit derde of laatste deeltje, waarmede hy zyne Aardryksbeschryving besluit, maakt de Schryver een aanvang met ASIA, en geeft op een aangenaame wyze een beknopt denkbeeld van *Asiatisch Turkyen*, deszelfs ligging, natuurlyke voortbrengzels aart en zeden der inwooners, bergen en rivieren, en de vier groote gewesten, van *Natolie*, *Syrie*, *Thurcomanie* en *Diarbek*, waarin Turkyen verdeeld wordt, en waarby men *Georgie* voegen kan. Op dezelfde wyze geeft hy ons vervolgens een denkbeeld van *Arabien*, *Persiën*, *Indiën*, *China*, *Japan*, en andere nabuurige eilanden. Vervolgens gaat hy over ter beschouwing van *Africa*, en wel voor eerst van *Egypten*; voorts van *Barbarye*, van *Sara*, of de woestyne van Barbarye, benevens de *Canarische Eilanden*, van *Guinea*, de *groene Kaapsche Eilanden*, enz. van *Nigutia*, van *Nubie*, *Abyssynie* en eenige nabuurige streeken. Hierop spreekt hy van *Kaffraria*, en eerst van deszelfs noordoostelyk gedeel-

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* VI. Deel, bl. 373. enz. en VII. Deel, bl. 298 enz.

deelte of *gemengd Kaffraria*, bevattende de kusten *Anian* en *Zanguebar*, midsgaders van de nabuurige Eilanden *Madagascar*, enz, dan van het Noordlyk gedeelte van *Zuiver Kaffraria*, *van Congo*, en van *Zuiver Kaffraria*, Zuid en Zuidoostelyk gedeelte. En hier mede Africa afgehandeld hebbende, gaat hy over tot AMERICA, en handelt in de eerste plaats van *Noord-America*; en wel voor eerst van de Landen rondom *Hudsons Baay* gelegen, voorts van *Canada*; van *Nieuw Schotland* of *Acadia*, benevens de eilanden van *Kaap Breton*; *New Foundland* of *Terre Neuve*, enz. Hierop van de *Vereenigde Staaten van Noord-America*; voorts van *Oost* en *West Florida*, *Louisiana*; en de nog weinig bekende *Westlyke* en *Noordwestlyke Kusten* van Noord-America, van *Mexico*, of *Nieuw Spanje*, *Californie*, en *Nieuw Mexico*, en eindelyk van de *West-Indische* en eenige andere *Eilanden*, tot *Noord-America* behoorende. ——— Hierop laat hy *Zuid-America* volgen, en spreekt eerst van *Guiana*; vervolgens van *Terra Firma*, van *Peru*, van *Chili* en 't *Land van Magellaan*, van *Paraguay*, van het *Land der Amazoonen*; van *Brazil* en de *Zuid Americaansche Eilanden*; en eindelyk van de nog weinig bekende of nieuw ontdekte *Zuidlanden*; en van de *Noordpoolslanden*.

Tot een Staaltje van 's mans Schryfwyze, zullen wy onzen leezeren hier mededeelen het geen hy nopens den aart, Staatkundige inrichtingen en Regeringsvorm van de vereenigde Staaten van Noord-America heeft aangeteekend. Na alvorens van den Amerikaanschen Oorlog, waar by zy hunne Vryheid zo loflyk gehandhaafd hebben, gesprooken, en den beroemden *Washinghton* den verdienden lof te hebben toegezwaaid, gaat hy dus voort.

„ Op dit ogenblik ondertusschen zyn de Noord-Americaanen nog in dien toestand, en hebben dat character, 't welk aan alle volken, die zich in de eerste beginzelen der Maatschappy bevinden, en een groote omwenteling hebben ondergaan, eigen is. Eenvoudig en arbeidzaam, bezitten zy, over 't algemeen, de deugden der Natuur, maar ontbreeken de hoedanigheden en voordeelen, zo wel als de gebreken en nadeelen, die aan sedert lang gevestigde en beschaafde Maatschappyen byzonder eigen zyn. Ook heerschen onder hen die moed en standvastigheid, die yver voor 't algemeene welzyn, en die zucht voor de vryheid, die alle oprichtingen van vrye Burgerstaaten noodwendig verzellen moet; mitsgaders die sterke uitoefe-

ning van alle de zielsvermogens, die, by alle groote omwentelingen, door den ſtryd en de gisting, welke 'er mede gepaard gaan, natuurlyker wyze worden voortgebragt. Maar tevens zyn zy ook niet vry van die wanorders en gebreken, waaraan een, nog niet ten eenemaal gevestigde en geregelde, Burgerſtaat, byzonder na eenen oorlog, en wel vooral na eenen inlandſchen oorlog, gemeenlyk onderheevig is; gelyk mede niet van die zwarigheden en gevaaren, die eene zeer ligt te verregaande zucht tot onafhangkelykheid na zich ſleept. Terwyl onder de menigte van vreemdelingen, welken naar deeze gewesten toevloeyen, elk zyn Volks-Character, en zyn eigen Character, meebrengende, het geheel, door dit bymengzel, min of meer van deszelfs oorſponglyken aart en eenvoudigheid wordt afgeleid.

„ Ten aanzien van 't ſtaatkundige, hebben deeze volken 't voordeel gehad, dat hun ſtaatsgeſtel en regeeringsvorm, reeds vóór de omwenteling, op de wel ingerigte grondbeginzelen der Engelſche Vryheid en Conſtitutie ſteunden; en dat zy, daarop bouwende, en tevens hunne nieuwe wetgeeving ſamenſtellende, in eenen tyd van wysgeerige kennis en verlichting, de eerſte ontwerpen hunner wetten beter dan misſchien ooit ergens anders is geſchied, naar het recht der Natuur, naar den eisch der Vryheid, naar de oorſprongelyke Rechten der menſchen, hebben kunnen inrichten. Indien maar niet eene al te ſterke jaloersheid, voor hunne byzondere Vryheid, de ingezetenen belet die vryheid wel te regelen, en, op den alleen veiligen grondſlag van goede orde en wettige ondergeſchiktheid, te vestigen, of ook de macht, welke 't volk aan zich behouden heeft, om zyn ſtaatsgeſtel telkens te kunnen veranderen, niet te weege brenge, dat zy, nimmer eene vaste Conſtitutie hebbende, geduurig over 't veranderen, of (gelyk 't altyd hiet maar niet altyd is) verbeteren derzelve, onder elkanderen twisten, en dus eene wyde deur tot tweedracht en verwarring openhouden.

„ In de daadlyke uitvoering ondertusſchen ſcheelt 'er nog veel aan, dat alles tot volmaaktheid zy gebragt. Ja wat het Bondgenootſchap zelve betreft, worden deeze Staaten, die, zo ver van elkanderen afgelegen, ook ten aanzien van Koophandel, Landbouw en Fabrieken, zulke verſchillende, ſomtyds mededingende, ſomtyds misſchien reeds ſtrydende, belangen hebben, behalven door de ver-

plich-

plichting der oorfprongklyke acte van Unie, door niets by 't verbond gehouden, dan alleen door 't Congres of de algemeene Vergadering der afgevaardigden van alle de Staaten; het welke tevens met de bezorging der gemeene belangen van 't gantfche bondgenootfchap belast is. Maar de jaloersheid, die elke Staat voor deszelfs eigen onafhanglykheid voedt, maakt reeds, dat aan dit Congres weinig macht gegeeven en weinig gehoorzaamheid beweezen wordt. Dus het te vreezen zy, dat het zelve zich niet altoos zal in ftaat bevinden, om de algemeene belangen, naar behooren, te bezorgen; en nog minder, om de gefchillen, die 'er eens tusfchen de verfcheiden Staaten mogten ontftaan, by te leggen, en 't verfcheuren van den vereenigingsband, welks behoud, in zulk een uitgeftrekt bondgenoodfchap, reeds door den aart der zaake zo moejelyk is, daadelyk te beletten.

„Ook ontbreekt 'er, ten opzichte der inwendige en byzondere inrichtingen van elken Staat, nog veel. De Regeeringsvormen zyn nog niet overal, in alle hunne byzonderheden, volkomen gevestigd. 'Er zyn, (of waren nog onlangs) niet overal genoegzaame middelen vastgefteld, om goede wetten te doen uitvoeren; 't gemeen belang, tegen de onderneemingen of de onwilligheid der byzondere Baatzucht, te befchermen; eene vaste order en goede policie te onderhouden; ja zelfs niet eens, om, overal en in allen opzichte, aan elk Ingezeeten die veiligheid te bezorgen, ter verkryging van welke de Burgerlyke Maatfchappy tog overal is aangegaan. Kort na den Vrede althans, zag men, zelfs in of omtrent Philadelphia, (daar echter een man, die maar twee dagen werken wil, genoeg kan winnen, om 'er een geheele week van te beftaan,) geheele benden van Roovers, uit fommigen der afgedankte Soldaaten en 't flegtfte Volk, uit Europa gekomen, famengerot. Ja zelfs waren 'er toen de vreemde Ministers nauwlyks veilig. En in Zuid-Carolina heeft men gezien, dat de Rechter zelfs van een Diftrict, op weg, van zyne koets, paarden en klederen wierd beroofd. En over 't algemeen zyn 'er de wegen, op veele plaatfen, althans nog, flegt en onveilig, de herbergen niet beter, en in meer dan een opzicht veele dingen nog ongeredderd en in de eerfte opkomst. Dan dit alles zyn omftandigheden, die noodwendig, uit den aart van zulk eene omwenteling en toeftand, als die der Noord-Americaanen zyn, voortvloeijen, en waarin reeds dagelyks verbetering ge-

gefchied, en nog meer door den tyd te wachten ftaat, zo 'er eendracht heerfchen mag.

,, Wat nu de inwendige regeeringsvorm betreft, ieder deezer Staaten heeft daaromtrent, terftond na de fcheuring met Engeland, zyne eigene fchikkingen gemaakt; over 't algemeen echter de voornaamfte grondflagen der Engelfche Conftitutie in 't oog houdende. Alle de vrybezitters, of belanghebbenden by de gemeene zaak, komen jaarlyks byeen, ter verkiezing hunner Vertegenwoordigers, op de algemeene Vergadering, werwaards elk Graaffchap, enz. zyne Afgevaardigden zendt, en die by 't Engelfche huis der Gemeente kan vergeleeken worden. Dezelve befluit over de zaaken der gemeene lasten; benoemt, uit haar eigen lichaam, den Præfident en den Wetgeevenden Raad; kan zelf alleen haare byeenkomften opfchorten; verkiest, met den wetgeevenden Raad, de Afgevaardigden naar 't Congres; kan de befluiten, door even genoemden Raad voorgeflagen, aanneemen, veranderen of verwerpen; en begeeft de meeste politike en militaire Ampten. De Wetgeevende Raad (die 't Hoogerhuis van Engeland kan verbeelden,) heeft macht om de befluiten der algemeene Vergadering, de gemeene Lasten betreffende, te verwerpen, maar niet om 'er verandering in te maaken; alle derzelver overige befluiten aan te neemen, te verwerpen, of met de nodige aanmerkingen te rug te zenden; terwyl men het eens worden moet, alvoorens deeze befluiten van kracht zyn. Ook kan deeze Raad alleen deszelfs eigen Vergadering opfchorten. ——— De Gouverneur, die alle jaar, of wel alle twee of drie jaar, verkoozen wordt, fchynt, in dit Staatsgeftel, den Koning, fchoon met veel minder macht, te moeten vertoonen. Hy kan de groote Vergadering, benevens den wetgeevenden Raad, des noods, byeenroepen, maar niet derzelver byeenkomften; en zyne toeftemming wordt mede, tot de befluiten der beide zo evengemelde Vergaderingen, vereischt. Dus de wetgeevende macht, eigenlyk, by deeze drie, de algemeene Vergadering, den wetgeevenden Raad, en den Gouverneur berust. Ook kan de Gouverneur, zonder toeftemming van beide deeze Vergaderingen, geenen vreede, oorlog of tractaat aangaan. ——— Onder hem ftaat een Ondergouverneur, en men heeft hem, benevens denzelven, eenen Raad toegevoegd, door de algemeene Vergadering, en den wetgeevenden Raad, elk voor de helft, benoemd, dien hy, in bepaalde gevallen, moet raadpleegen. ——— Eindelyk zendt elke ftaat eenige afgevaardigden naar 't Congres,

gres, of de algemeene Vergadering van alle de 13 Vereenigde Staaten; daar elke Staat maar eene ſtem heeft, ofſchoon 't getal der afgevaardigden, van twee, tot zeven konne verſchillen. De afgevaardigden van zeven Staaten zyn genoeg, om een Congres uit te maaken; en 'er moeten zeven, of in zaaken van Financie, negen Staaten eenſtemmig zyn, om eene zaak te beſlisſen. —— Dusdanig zyn de algemeene grondtrekken van de regeeringsvorm deezer Staaten; doch, by elk derzelven zal, omtrent de byzonderheden, in meer dan een opzicht, verſchil plaats hebben.

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Tiende Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1786. *In gr. octavo,* 165 *bladz.*

Dit tiende Deel bevat de vermaarde reistogt van *Wouter Schouten* na de Oostindien, van 't jaar 1658 tot 1665; benevens de merkwaardige togten van *Joan Nieuhoff* na en door de Oostindien, zints het jaar 1653 tot 1671; die, niet minder dan de voorigen, verſcheiden merkwaardigheden, nopens deeze Gewesten en den Handel op dezelven, behelzen. Om 'er, naar gewoonte, eenig byzonder berigt uit mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot het geen ons, in de beſchryving der togten van *Nieuhoff*, wegens *de kust van Malabar*, gemeld wordt.

„ De kust van Malabar (dus luidt het verſlag) begint 50 mylen ten Zuiden beneden Goa, en eindigt ten zuiden van de Kaap Komoryn, op 7 Gr. 30 Min. N. B; zynde eene uitgeſtrektheid langs de kust van 80 mylen. Het land wordt verdeeld in vyf koninkryken: *Kananor*, *Kalekuta*, *Kranganor*, *Koetzyn* en *Koylang*. Andere noemen nog meer kleine koninkryken. Het legt omtrent in 't midden, tusſchen de Linie en den Keerkring van den Kreeft. Het is een aangenaam, vrugtbaar en gezond gewest, overal rykelyk van water voorzien, en van meiren en rivieren doorſneeden. Hoewel deeze wateren meestäl ondiep, en voor gelaadene ſchepen onbruikbaar zyn, kan men 'er egter bezwaarlyk te land reizen. —— Van alle gewesten groeit hier de beste peper. Deeze plagten de landzaaten aan de uitlanders te verkoopen voor goud, zilver en andere goederen. Doch zints de Nederlandſche Maatſchappy een goed gedeelte des lands door de wapenen bemagtigd, en de Portugeezen van daar heeft verdreeven, heeft zy tevens den uitſluitenden Peperhandel aan zich getrokken.

Meu.

Men vindt 'er zeer veele kokosboomen, en onder dezelve die 95 of meer voeten hoog zyn.

„ In de drie eerste maanden van 't jaar zyn de nachten zeer koud, doch de hitte des daags bykans ondraaglyk. De sterke daauw is de oorzaak der nachtkoude. De Winter begint met donder, blixem en regen. In den Zomer heeft men bykans altoos een klaare lucht en zelden regen. 's Morgens omtrent negen uuren begint de Oostewind uit het land, en met Zonnen ondergang de Westewind uit Zee te waaien; de lucht wordt hier door merkelyk verfrischt. Vreemd is het, dat de Landwind zich niet verder dan tien mylen in Zee uitstrekt. Terwyl het op de kust van Malabar Zomer is, heeft men Winter op de nabuurige kust van Koromandel. De oorzaak hiervan is, het tusschen beiden gelegen hooge gebergte *Gate*; waardoor de winden gestuit, en de straalen der Zonne onderschept worden.

„ De huizen, van bamboesrieten gemaakt, zyn veelal laag van verdiepingen, en hebben weinige vertrekken. Aan den ingang, zo van armen als ryken, zyn groote voorhoven of pleinen, met muuren of paalwerk afgeslooten. Op dezelve werden de Reizigers ontvangen en van het noodige voorzien. De paleizen der Koningen zyn meestal gebouwd op Eilandjes in groote Meiren; eenige hebben een halve myl in den omtrek. Volgens zommige zou *Alexander de groote* dit land doorreisd, en 'er alles verwoest hebben.

„ Zy doen hunne maaltyden, zittende op den grond, met de beenen kruislings over elkander. Ryst dient hun tot brood, en water voor den gewoonen drank, als ook eene soort van Arak. Onder het drinken raaken zy den rand van het drinkvat niet met hunne lippen, maar gieten het water in den mond. De Amfioen is onder hen zeer begeerd; zy kaauwen dezelve tot dat zy duizelhoofdig worden, en in slaap vallen, in welken zy zeer genoeglyke droomen hebben. Vooral maaken zy 'er gebruik van, eer ze ten stryde trekken; dit doet hen dermaate onverzaagd worden, dat ze naakt, en als woedende, op den vyand inloopen. Naa dat de Amfioen heeft uitgewerkt, weeten ze zich van het voorgevallene niets te herinneren. Zy moet dus het geheugen merkelyk verzwakken. Menigmaalen, eer *Nieuwhoff* de oorzaak wist, verwonderde hy zich, dat de Malabareezen, kort na dat ze een verbond met hem geslooten hadden, zich hunne verbintenis naauwelyks wisten te herinneren. Van hier dat, wanneer de Koningin van Koylang, by zekere gelegenheid, het vernuft der Hollanderen roemde, hy haare Majesteit den raad gaf, dat haare onderdaanen, in stede van 't veelvuldig gebruik van Amfioen, een maatige teug wyns moesten gebruiken.

„ De Bragmannen zyn in Malabar zeer gezien, om hunne leevenswyze, geoeffendheid en kennis van weetenschappen. Zy ee-

eeten vleesch noch iets dat leven heeft onfangen, en drinken niets dan water. Liever zouden zy van honger sterven, dan iets gebruiken, 't welk door iemand, die niet tot hunnen stam behoort, bereid is. Voor 't overige zyn ze getrouwd, en hebben veelal zeer schoone vrouwen. De Koningen maaken van hun veel werks, en volgen hunnen raad in allen zaaken van aangelegenheid.

„ De opgezetenen van' Malabar worden verdeeld in Vyf geslagten: het Koninklyke, Priesterlyke, dat der Krygs- of Edellieden, de Kooplieden en de Visschers.

„ Door 't veelvuldig kaauwen van Betel, hebben de Malabareezen zwarte tanden, hoe dezelve zwarter zyn, hoe ze in hooger waarde worden gehouden: want het derven van dezelve wordt voor een blyk van armoede aangezien. De vrouwen zyn veelal zeer ontuchtig, tot heimelyken minnehandel genegen.

„ Volgens 't verhaal van zommigen, zou de Christlyke Godsdienst hier zyn ingevoerd, door den befaamden *Franciscus Xaverius*, die, door zyne menigvuldige en groote wonderwerken, veelen tot zyne leer overhaalde, welke zy zeer hardnekkig blyven aankleeven; zo dat alle poogingen, om, in de plaats der Roomschgezinde, de meer gezuiverde begrippen der Hervormden in te voeren, langen tyd vrugtloos zyn afgeloopen. Wyders vindt men onder de Malabareezen nog veele Mahometaanen, die meestal met koophandel of de zeerovery zich geneeren; onder de laatsten zyn zommigen geweldig ryk.

„ Nooit trouwen de Koningen deezes lands, maar houden eene adelyke Juffer tot hun vermaak, die dikmaals door eene andere word afgewisseld. Niet hunne eigen Zoonen, maar die hunner Zusteren, volgen hun op in de regeering. By ontstentenisse van deeze, verkiezen de Ryksgrooten eenen Koning uit hun midden, of uit hunne bloedverwanten. De lyken hunner Vorsten worden met zeer veel staatelykheids verbrand, en de Opvolgers met geen minder omslags in den eed genomen. Zy doen dien met een bloot zwaard in de slinkerhand, en met de rechter op een vat oly, waarin eene menigte pitten brandt.

„ Om een geschil voor het geregt te beslissen, steeken de Malabareezen hunne handen in kookende oly; of neemen een gloeiend yzer in de hand, of zwemmen over eene rivier, die vol hagedissen is: in den waan, dat zy, onschuldig zynde, 'er ongeschonden zullen afkoomen.

„ De vrouw eens gestorven Bramins moet zich, nevens het Lyk haars echtgenoots, leevende laaten verbranden. By weigering van dien, is zy voor altoos geschandvlekt, mag niet hertrouwen, en wordt in het gezelschap van fatsoenlyke vrouwen niet toegelaaten. Voor 't overige stemmen hunne huwelyks-en begraafenisplegtigheden in veele opzigten overeen met die van andere Indiaanen. Alleen merken wy nog aan, dat zy der Koe een byzonderen eerbied toedraagen; een afbeelding van dit

dit nuttig dier ziet men in hunne meeste Pagoden. De wanden en vloeren hunner huizen bepleisteren ze met derzelver drek. Inzonderheid dienen twaalf maagden in het koninklyk paleis, om met een beslag van koemest, tweemaal 's daags, het vertrek te wasfchen, waarin zyne Majesteit zich baadt. Daarenboven betoonen zy aan den Aap en den Elefant godsdienstig eerbewys.

„ Men ontmoet hier eene menigte Landloopers, die met slangen in groote manden het gewest doorkruizen. Op het geluid, welk deeze lieden, op eene soort van zakpyp, maaken, koomen de slangen ten voorschyn, stellen zich recht over einde, en richten eene soort van dans aan.

„ Een volk, van de overige landzaaten onderscheiden, woont in Malabar, op de toppen der bergen; zy zyn bekend by den naam van *Makaaren*: een oprecht en eenvoudig, minzaam en weldaadig volk, kloekmoedig, leerzaam en vernuftig; doch zeer bygeloovig; naardien zy waanen gemeenschap te houden met den Duivel, en hem te raadpleegen over den uitslag hunner onderneemingen. Nogthans doen zommigen hunner belydenis van den Christelyken Godsdienst.

„ Veele boomen en gewassen, die ook elders in de Indien gevonden worden, voedt de Malabaarsche grond; waaromtrent wy alleenlyk aanmerken, dat zy, volgens eene wyze schikking der hemelsche Voorzienigheid, geëvenredigd zyn aan de behoeften der landzaaten, en, in veelvuldige opzigten, tot spyze, geneesmiddel, huisvesting en scheepsbouw, tot een zeer heilzaam gebruik dienen.

„ Wegens het geslagt der Vogelen, tekenen wy nog aan, dat men er Vledermuizen vindt, van zulk eene verbaazende grootte, dat een volwassen mensch zyne uitgestrekte vleugelen, van het eene einde tot het andere, naauwlyks kan overvademen. Voor 't overige zyn ze in gedaante bykans in alles gelyk, aan die in de Nederlanden en elders gevonden worden."

De nieuwe Rapsodist, of verzameling van Uitheemsche Tydschriften. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Eerste en Tweede Stuk. Te Amsterdam by C. Groenewoud, 1786. *In gr. 8vo.* 311. *bladz.*

Reeds zedert twee jaren is 'er een beroemd Fransch Maandwerk uitgekomen, onder den titel *Esprit des Journeaux*, behelzende het merkwaardigste uit verscheiden Engelsche, Italiaansche en Fransche Tydschriften, mitsgaders etlyke oorspronglyk vervaardigde stukjes en Berigten. Uit dit maandwerk inzonderheid verzamelt de *Rapsodist* in deeze eene menigte van byzonderheden, 't welk hem eene mengeling van stoffen aan de hand geeft, welker mededeeling den Nederduitschen Leezer een aangenaam en nuttig onderhoud kan verleenen.

Ver-

Verzamelde Stukken van Vernuft en smaak. Te Leyden by W. H. Gryp. 1786. *In gr. 8vo.* 316 *bladz.*

Eene verscheidenheid van onderwerpen, zo ernstig als boertig behandeld, die tot de Natuurlyke Historie, Geschiedkunde, het Zedelyke en Characterkundige behooren, maakt deeze verzameling leerzaam en gevallig voor een verschillend slag van Leezers, en naar 't onderscheid van omstandigheden. Zie hier, tot eene proeve, eene opmerking, wegens de ydelheid der staatkundige gissingen. De schryver van dit Stukje, spreekende van 't zwak veeler menschen, en 't lastige der neiginge om het toekomende te voorweeten, tekent daarop aan; dat 'er vooral geen algemeener, en teffens geen onredelyker of nutteloozer bekommering is, dan waarmee veele menschen hunne gemoederen ontrusten omtrent staatszaaken, en de belangens of lotgevallen van hun Vaderland; waarover hy zig verder aldus uitlaat.

„ In der daed, in wat geval ook de zucht om het toekomende te weten nog te verdedigen of te verschoonen zy, hier is zy zoo belachlyk als onzeker, en doet ons duizendmaelen zwarigheden verzinnen, of gevallen uitdenken, die 'er nimmer zyn, noch wezen zullen, tegen éénmael, dat wy den spyker eens als by geluk op 't hoofd slaen.

„ Waerom een Vorst of Staetsdienaer dus of zoo te werk gaet, kan niemand dan hy zelve weten, ten zy het hem behaege, zyne beweegredenen te ontdekken, dat zelden gebeurt. Maer als de zaek afgeloopen, en het onderwerp van algemeene beoordeeling geworden is, zal 'er wel ligt eene reden voor op te geven zyn, die de waerelt doet gelooven, dat het waere welzyn van het Vaderland de voornaeme dryfveer was; of schoon eene Minnaery, eene Familietwist, of ook loutere wraekzucht, baetzucht of eerzucht de eerste beweegöirzaeken waren van de geheele onderneeming. Loopt zy nogtans voordeelig af, zy wordt geprezen, terwyl eene andere, die de allereerlykste en lofwaerdigste beginzels had, gelaekt zal worden, wanneer zy, 't zy ook waerdoor dit gebeure, ongelukkig uitvalt.

„ De verschrikkelyke oorlog, door gansch *Griekenland* tegen de *Trojaenen* gevoerd, was, zegt men, alleen te wyten aan de dartelheit eener *Coquette*, die met eenen Prins, dien zy door haere bekoorlykheden had ingenomen, wegliep; en aen de ligtgeloovigheit van een liefhebbenden Echtgenoot, die (goede man!) zich verbeeldde, dat zyn wyf, met geweld, geschaekt en in de uiterste droefheid gedompeld, ongeduldig nae zyne komst verlangde, om haer uit de handen van den schaeker te verlossen.

„ Monsieur *Balzac* bericht ons, dat het weglaten van twee of drie beleefde *Syllaben*, aen het slot van eenen brief meer

dan honderd duizend menfchen het leven kostte. *Bien humble et tres affectioné*, in eene ondertekening aen den Hertog van *Olivarez*, in plaets van *Tres humble et tres obeisfant*, ('t geen de Hertog dagt, dat hem toekwam,) deed hem, onder het fcheuren van den brief, door eenen Prins gefchreeven, zweeren, dat deszelfs gebrek aen wellevendheit den ondergang van zyn land na zich zou fleepen. Dit was de eerfte en beweegöirzaek van 't geen daar na gebeurde; of fchoon zeer weinigen, in dien tyd, hiervan iets wisten; en ongetwyfeld maekten allen, die niet in 't geheim waren, zeer geleerde en bearbeide gisfingen op dingen, waervan men in het *Cabinet* nooit gedagt had, omtrent de oirzaken en uitflagen van den volgenden oorlog. Zy, die gemeenzaem zyn met de gefchiedenisfen der volken, weten, dat 'er foortgelyke voorbeelden in menigte zyn te vinden. En, al kon een *Cicero* roemen, dat hy den ondergang van 't *Roomsch* Gemeenebest veertien jaeren te vooren voorfpeld had; *Cicero* was een Burgemeester, een Raedsheer, en het bewind der zaken was, veele jaeren agtereen, in handen zyner vrienden en bloedverwanten. Daer zyn weinige *Ciceros*. En al ware 'er nog een voorbeeld of twee van zulke ftaetkundige Profeeten by te brengen, 't is best te zwygen, opdat fommigen hier door niet bemoedigd mogten worden, om met hunnen voorfpellenden geest verwoestingen aen te kondigen in het Noorden en in het Zuiden, of ook in 't hart van 't Vaderland; terwyl ze, hoe luid ze ook in Coffyhuizen of Collegien van hunne bekwaamheit fnorken, alle noodige vereischtens tot zulke voorzeggingen misfen.

„ Het gezegde moet intusfchen, niet dienen, om onze Landgenooten af te fchrikken van het lezen der nieuwspapieren; neen, laat hun dagelyks dezelve doorfnuffelen, en zich in ftaet ftellen om te antwoorden, als hun buurman vraagt, wat 'er in America of in de Middellandfche zee gebeurd is. Een edelmoedige zucht voor het welvaren van ons Land, en de rust der waerelt, moet niet uitgebluscht, maer tot een eer gerekend worden voor het hart, dat 'er mede bezield is. Alleen zy een ieder geraden, het buitenfpoorige in dezen te matigen en te bedwingen: en toe te zien, dat een ongeduldig verlangen nae wat nieuws, een belachelyk vonnis vellen over Staetszaken, een al te fterke neiging om agter de geheimen te komen, en wat dies meer is, geene oneenigheden verwekke onder vrienden en bekenden, of aenleiding geve tot ondragelyke onbefchoftheden in de verkeering, tot blinde weddenfchappen, fchadelyke pleitgedingen, en verzuim van bezigheden, waarop elk, die maer een gemeen verftand bezit, gemakkelyk voorfpellen kan, dat doorgaens een gewis verderf van huis en huisgezin zal volgen."

Tot een ftaal van eene andere natuur diene nog de volgende Anecdote van *een eerlyk Regent*.

„ Mr.

„ Mr. *Dugas*, Oppercommisfaris der Koopluiden te *Lyons*, was een-man van naauwgezette eerlykheit en een handhaver der gerechtigheit. De Bakkers dier Stad vleiden zich op zekeren tyd hem te zullen kunnen overhalen, om, ten koste van 't Gemeen, hun Vriend zyn. Zy vervoegden zich gezamenlyk by hem, en verzogten zyne toeftemming ter verhooging van den prys des broods. Hy antwoordde, dat hy hun verzoek overwegen, en hun een zeer fpoedig antwoord zou doen toekomen. In het weggaan lieten zy een beurs met 200 *Louis d' Or*, of de fom van 4800 *Livres*, op tafel liggen.

„ In 't kort by den Regent te rug ontboden zynde om zyn antwoord te vernemen, twyfelden zy niet, of het geld zou hunne zaek krachtdadig bepleit hebben. Maer tegen hunne verwagting, en tot hunne welverdiende teleurftelling, fprak de brave man hun dus aen: „ *Mesfieurs*! ik heb uwe redenen in de „ fchael der Gerechtigheit gewogen en te ligt bevonden. Wat „ de Goudbeurs betreft die gy my gelaten hebt, ik houde my „ verzekerd dat ik 'er een zo liefderyk en edelmoedig gebruik „ van gemaekt heb, als gy 'er immer mee bedoeld kunt hebben. Ik heb dezelve onder de arme Lyders in onzen „ twee Hospitaelen uitgedeeld. Maer daer gy ryk genoeg „ zyt, om zulke groote gefchenken uit te deelen, vermoede „ ik niet, dat het flecht met uwe zaeken gefchaepen ftaet, „ of dat gy voor verlies te duchten hebt; en ik zal daerom de „ prys van het brood doen blyven, zoo als ze voor het inleveren van uw verzoekfchrift geweest is."

Proeve van Poëtifche Mengelftoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootfchap, onder de Spreuk: KUNSTLIEFDE SPAART GEEN VLYT, *en Prysvaerzen. XI de Deel.* I *Stuk. Te Leyden, by* P. van der Eyk en D. Vygh, 1786. *In gr.* 8*vo.* 92 *bladz.*

Deeze bundel doet de voorigen geene oneer aan, zo wat de Prysverfen, als wat de Mengelftoffen betreft: uit de laatstgemelden zullen wy onzen Leezers een Dichtftukje, getyteld CINTHIA, mededeelen.

Waarom, ô Cinthia! (helaas zo wreed als fchoon)
Verachtge dus myn' Cithertoon?
Groeit niet de laage wilg naast honderdjaarige eiken
Die aan de wolken reiken?
Zwicht niet de morgenfter, hoe zilverwit van glans,
Zodra de gouden zon verryst aan 's Hemels trans?
Of hoort ge nooit in groene woudprieelen
Een mindren toon, dan dien der fchelle Filomeelen,

Wier zangrig kropje zwelt
Wanneer 't aan 't luistrend woud zyn teedre liefde meldt?
Ach, Cinthia! —— hoe zou myn zangtoon ryzen,
Woudt gy me eens wedermin bewyzen,
Stemde eens een zuivre lonk den wensch myns harte toe,
Of leedt uw fierheid slechts dat ik u hulde doe.
Maar ach ik klaag vergeefsch —— ô Zangers! die boschaadje
En hof en beemd vervult met uw vryaadje,
Zingt vry en bly, de lieve Lente keert,
Die al 't gevogelt minnen leert.
De planten minnen zelfs; daar zich de taaye wingerd
Of groenende olmen, 't klim om ryzige eiken slingert.
Maar Cinthia, het zy de Lente bloemen strooit,
't Zy zich de ryke herfst met gouden halmen tooit,
Het zy de zomerzon, terwyl de windjes zwygen,
De dorstige akkerlien doet naar hunn' adem hygen,
Het zy de winter woedt, van sneeuw en hagel grys,
Blyft killer dan Siberisch ys.

Vaderlandsche Gezangen voor de Nederlandsche Jeugd, door F. VAN AKEN, *Te Amsterdam, by* J. Weege, 1786. *In gr. 8vo. 98 bladz.*

Het bedoelde van den Heer *van Aken*, by de uitgaaf deezer Gezangen, verdient allen lof: en de tyd zal leeren, of ze zyn oogmerk bereikt heeft. De Gezangen zyn, onzes achtens, niet kwaad; verheven Poezy kan men ze niet noemen, doch dit is misschien het oogmerk van den Dichter ook niet geweest, daar dezelve voor de jeugd geschikt zyn, om dezelve langs deezen weg, al speelende, min of meer iets van onze Vaderlandsche Historie in het geheugen te prenten; ter bereiking van dit oogmerk heeft de schryver wel gedaan met een korte beschryving van den Persoon of de Gebeurtenis, op welke een gezang gemaakt is, achter het zelve, benevens het jaartal, te voegen.

Het Spectatoriaal Schouwtooneel. Zesde Deel. Te Utrecht, by B. Wild, 1786. *Behalven het Voorberigt, 276 bladz. In 8vo.*

Men houdt in deeze verzameling bestendig eene goede keuze van Tooneelspelen in 't oog, waarvan dit zesde Deel op nieuw ten

ten bewyze ſtrekt. *De ſtem der Natuur* werkt kragtig in 't hart van Vader *Boncour*, die zyne Dogter en haaren Beminden het vlugten en aangaan van een huwelyk, tegen zynen wil, vergeeft; daar hy bezeft dat zyne trotſche hoogmoed de bronwel zyner voorige mishandelingen, en in zo verre de aanleidende oorzaak geweest is, tot alle die onheilen, waarin dat ſtandvastig minnend paar gedompeld was geworden. *Tom Jones te Londen* ſchetst ons natuurlyk het bekende geval van *Tom Jones*, en wel inzonderheid de ontdekking der verraderlyke handelwyze van *Blifil*, en der waare geboorte van *Tom Jones* als een Broeder van *Blifil*, een Zoon der Zuster van *Alworthy*, uit een laater geheim aangegaan Huwelyk met *Summer*.— In het derde Tooneelſtuk ſpeelt *Mathurine*, op eene ſchrandere wyze, den rol van *de Beste Moeder*, daar ze een gewenscht Huwelyk van haare Dochter met een braaf inwooner van het Dorp te wege brengt; terwyl ze de oogmerken van een inhaaligen Petit-maitre, die haare Dogter, om het Huwelyksgoed, zoekt te behaagen, en van haaren Minnaar af te trekken, listig verydelt. —— Ten laatſte levert men ons hier nog, *de Schoorſteenveeger Prins en de Prins Schoorſteenveeger*; welk Stuk, door eene toevallige verwisſeling van kleederen, den eenen en den anderen zonderlinge rollen doen ſpeelen. De Prins trekt 'er dat voordeel uit, dat hy agter eenige geheimen komt, en ziet hoe hy in veelerleie opzigten ſchandelyk misleid is geworden: en de Schoorſteenveger bevindt zig meermaals in benarde omſtandigheden, naauwlyks weetende hoe hy zig in zyne vermomming zal gedraagen, zonder ontdekt te worden, 't welk hem egter gelukt; tot dat de Prins weder verſchynt, en zamenloopende omſtandigheden den verkleeden ſchoorſteenveger ontdekken. —— Het comique, dat in dit laatſte ſtuk plaats heeft, doet den Uitgeever, in zyne voorafſpraak, de Tooneelſpeelers waarſchuwen, tegen een gebrek, 't welk, zyns oordeels, maar al te veel op de Nederduitſche Schouwburgen gevonden wordt; dat men, naamlyk, het comique te veel wil vermeerderen, en daardoor te verre van het waarſchynlyke afwykt; terwyl het laage comique zig in plaats van 't hooge comique vertoont. „ Mogten, zegt hy, onze Nederduitſche Tooneelſpelers zig, in de „ *obſervations ſur l'art du Comedien, par Mr. de Hannetaire, Paris* „ 1775, vlijtig oeffenen! dan zouden zodanigen onder hun, wien „ het aan geen gezond oordeel en goeden ſmaak mangelt, die „ theorie in praktijk brengende, hunne kunst aanmerkelijk voortzetten, daar, bij het toeneemen van kundigheid, en ſmaak, „ verſcheide gebreken van onze Tooneelen van zelven zullen „ wijken."

MONTROSE EN AMELIA, *gevolgd naar het Fransche. Te Amsterdam*, *by* P. J. Uylenbroek, 1786. *In* 8*vo.* 84 *bladz.*

Lord *Surrey* en *Montrose*, twee uitsteekende Vrienden, ten tyde van het Protectorschap van *Cromwel*, de eerste de Party van den *Protector* de ander die van den Koning toegedaan, beide verliefd op *Amelia*, dochter van *Mylord Suffolk* der Party van *Cromwel* aankleevende, worden hier ten tooneele gevoerd. *Montrose*, een balling zynde, doch de eerste aanspraak op het hart van *Amelia* hebbende, komt, ondanks de nederlaag zyner partye, te rug in Engeland, gedreeven door zyne hevige liefsdedrift. *Suffolk*, zoekende *Amelia* aan *Surrey* te verbinden, ziet zich in dat oogmerk door die verschyning van *Montrose*, gedwarsboomd. Deeze zich met reden in Engeland onveilig achtende, beweegt *Amelia* tot de vlucht, en gereed staande om met haar dat ontwerp ten uitvoer te brengen, worden zy in het zelve door *Suffolk* wederhouden, die terstond *Montrose* aan den *Protector* wil overleveren; maar door de gebeden van *Amelia* en den edelmoedigen *Surrey* daarin verhinderd word: doch. *Stanley*, wien *Surrey* de te rug komst van den balling onvoorzigtig gemeld hadt, verraadt *Montrose*, die daarop in hechtenis genomen en ter dood veroordeeld wordt. *Surrey* verlost *Montrose* door eene list uit den kerker, naadat zyne voorbede voor zynen vriend by den *Protector* vruchteloos geweest was. *Amelia* en haar Vader doen by *Cromwel* mede voor *Montrose* vruchtelooze beden, maar *Montrose*, door vermomming den kerker ontsnapt, en *Surrey* in zyne plaats gebleeven zynde in de gevangenis, kwam de laatstgemelde in stede van den eersten op het schavot, waar op het volk het staaken der straffe algemeen begeerde, en *Cromwel* drong *Surrey* vergiffenis te schenken; waarop *Surrey* en *Suffolk*, de strenge dwinglandy van *Cromwel* moede, besluiten zich van die gunstige oogenblikken, door de drift des Volks hun verleend, te bedienen, en met *Montrose* en *Amelia* zich weder tot hunnen verlaaten Koning te begeeven. —— Het Tooneelstuk is natuurlyk en fraai, en de Characters zyn over het algemeen sterk getekend; vooral dat van *Surrey*.

Het Huwelyk van Figaro, of de Dag der Zotheid. Blyspel, in vyf Bedryven, door Mevrouwe, M. G. DECAMBON, gebooren VAN DER WERKEN. *In 's Hage*, *by* J. F. de Agé, enz. 1786. *In gr.* 8*vo.* 171 *bladz.*

Mevrouw *Decambon* heeft dit moeilyk Tooneelstuk vry gelukkig vertaald, en den Nederlanders gelegenheid verschaft. om

om een Blyspel, dat veel ophefs gemaakt heeft, van nader by te leeren kennen. *Figaro* (om iets van dit ingewikkeld stuk te zeggen) is de Kamerdienaar van den Graaf van *Almaviva*. Hy staat op het punt om te trouwen aan *Susanna* de Kamerjuffer van de Graavin. De Graaf, een man van een bedorven hart, zoekt by *Susanna* het oud Heerenrecht, dat hy ten wille zyner Graavinne zou afschaffen, by het huwlyk van *Figaro*, den op handen zynde avond nog te doen gelden. *Susanna*, hier toe te naauw verknocht zynde aan *Figaro*, een blygeestige en vernuftige knaap, geeft hem daar van zydelings kennis, die een aantal leugens verzint, waardoor en door andere omstandigheden de jalouzy van den Graaf ontbrandt, die zyne huisvrouw begint verdacht te houden van liefde voor *Cherubyn*. Zekere *Marcellina* intusschen zoekt *Figaro* tot een huwlyk met haar te dwingen, doch hy blykt by toeval haar zoon te zyn. Intusschen bestemt de Graaf met *Susanna* een heimelyke byeenkomst 's avonds in een prieel. *Susanna* geeft daarvan de Graavin kennis, die in de kleeding van *Susanna* zich derwaards vervoegd hebbende, haar kamerjuffer haare kleeding aangetrokken. Dit veroorzaakt eene wonderlyke ontwikkeling, vooral daar *Figaro*, onkundig van de Affpraak tusschen de Graavin en zyne aanstaande Vrouw, den Graaf en de gewaande *Susanna*, in het prieel beluistert. 't Huwlyk van Figaro is de uitslag van alles. Over het algemeen is dit Blyspel zeer fraai, en, schoon hier en daar de waarschynlykheid aan het grappige is opgeofferd, is het de aandacht der Leezers van soortgelyke schriften wel waardig. Alle characters bykans zyn meesterstukken in hun soort.

De Geschonden Rechten der Menschheid, door KAREL VAN EKARTSHAUSEN, *Keurvorstelyken hofraad, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe *en* D. M. Langeveld, 1786. *In gr. 8vo. 226 bladz.*

Een geschrift, dat de aandacht van de vrienden des menschdoms niet geheel onwaardig is, behelzende verscheide verhaalen die zich zeer wel laaten leezen, doch over het algemeen wat overdreeven sterk zyn, en dus den schok, dien zy anders een gevoelig hart toebrengen, missen, of niets dan yzing verwekken. De eene vertelling heeft nogthans meer van dit gebrek dan de andere, en zommigen zyn 'er geheel vry van; zo dat wy deeze onder de leezenswaardige Romans mogen tellen.

J. J. G. SCHELLER, *Aanleiding tot eene taal- en oordeelkundige Verklaaring van de Schriften der Ouden, en tot eene gepaste navolging van Cicero. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1786. *In gr. 8vo.* 449 *bladz.*

De Heer SCHELLER, die reeds met lof in ons Vaderland bekend is door zyne *Praecepta stili bene Latini*, en zyn onlangs vertaald *klein Woordenboek*, heeft dit werkje met het heilzaam oogmerk uitgegeven, om jonge lieden, die door een verkeerden leertrant van onkundige meesters bedorven zyn, op den regten weg te brengen, en door hun, met het wezenlyk nut, 't welk uit de Schriften der ouden te haalen is, bekend te maaken, hunnen lust tot het beöefenen der taalen, waarin die Schriften zyn opgesteld, aan te wakkeren. Uit dien hoofde kan dit werk, schoon verre van volkomen te zyn, echter wegens het menigvuldige goede dat 'er in gevonden wordt, de jonge lieden, die zich in de Latynsche taale oefenen, als een nuttig handboek, waarvan zy zich met vrucht bedienen kunnen, aangeprezen worden.

ASTERIA, *Friesche Lierzang, door* S. STYL; *by gelegenheid van het gebeurde te Utrecht, den 2den van Oogstmaand,* 1786. *Te Harlingen, by* V. van der Plaats, *en te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, 1786. *In gr. 8vo.* 10 *bladz.*

Een stoute en treffende Lierzang van dien bekwaamen Dichter. Dit gedeelte zy een proefje.

Maar binnen 's Lands was hooger nood,
Men merkte uit bange moordgeruchten
Wat lot 's Lands Vaadren stondt te duchten,
Men dacht, ô Witten! aan uw Dood.
Het lot, dat u is wedervaaren,
Zou Gyzelaar noch Gevaarts spaaren,
Zo 't Graauw den losfen toom verwierf;
En God weet, hoe Capellen stierf.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en tegenwoordige Staat en Geschiedenis van alle Godsdiensten, van de Schepping der Waereld tot op den tegenwoordigen tijd, door W. HURD, D. D. *Uit het Engelsch vertaald, Zesde Deel. Te Amsterdam bij* M. de Bruyn, 1786. *In gr. octavo,* 519 *bladz.*

By de aenvanglyke beschouwing van den Protestantschen Godsdienst, in 't voorige Deel, ontvouwde ons de Heer *Hurd* eerst, de Leer, Plechtigheden, Gewoonten en Kerkelyke Tucht der *Lutherschen*, en vervolgens die der *Engelsche Kerke*. Daer by komt nu voorts, in dit Deel, ene beschouwing der Geschiedenisse van den *Kalvinischen Godsdienst*, mitsgaders van die der *Schotsche Kerke*; met een nevensgaend bericht van twee of drie Aenhangen, uit dezelve voortgesprooten; te weten dien der *Afwykers*, welke, onder de benaming van *Burgers* en *Tegenburgers*, in tweeën gesplitst werd, en dien welke zich de *Klassis der Vertroostinge* noemt. By de melding dezer Aenhangen, die ingevolge der Akte van Patroonschap ontstaen waren, en dus niets als byzondere Gezindheden, maer als onderscheiden Partyen, in den Schotschen Eerdienst, te beschouwen zyn, voegt de Heer *Hurd* nog een verslag van twee afzonderlyke Gezindheden in Schotland, naemlyk die der *Cameronianen* of *Bergbewooners*, (welken echter denzelfden Eerdienst hebben als de Schotsche Kerk,) en de *Glasfiten*, doorgaens genoemd *Sandemanianen*, die alle verbintenis met alle openbare en door de Wet bekrachtigde Kerken op den Aerdbodem verwerpen. ——— Na het afhandelen hier van gaet hy over, tot ene voordragt van de opkomst, den voortgang en den tegenwoordigen staet der *Dissenters* in Engeland; waer onder hy, na een voorafgaend verhael van de geschiedenis der *Puriteinen*, ons, in de eerste plaets, voor oogen brengt de *Presbyterianen* in Engeland, en wel, zo als ze, volgens zijn bericht, te onderscheiden zyn, in

Kalvinistische, *Arminiaensche*, *Ariaensche* en *Sociniaensche* Presbyterianen. Verder vestigt hy onze oplettenheid op de *Independenten*, zo *Regulieren* als *Irregulieren*; en vervolgens op de *Anabaptisten*, welke hy, op eene dergelyke wyze als de Presbyterianen, onderscheid in *Kalvinistische* en *Ariaensche* of *Sociniaensche* Anabaptisten; mitsgaders de *Sabbatarissen* of *Sabbathouders*, welken hy insgelyks als *Kalvinistischen* en *Ariaenschen* beschrijft. Hierby komen nog de *Vrienden*, doorgaens genoemd *Kwakers*; en eindelyk *de Nietzweerders*, zo *Engelschen* als *Schotschen*. ——— Het geen aen deze Gezintheden en de voornaemste Partyen in dezelven, byzonder eigen is, ontvouwt de Heer *Hurd* vry naeuwkeurig, en geeft dus den Lezer verscheiden byzonderheden daertoe betrekkelijk aan de hand, die men met nut kan nagaen. Zie hier zyne onderrichting, wegens het tegenwoordige algemene Kerkbestuur der *Schotsche Kerke*.

„ In ieder Gemeente staat ten minste één Leeraar, en somtijds twee; doch overal, daar meer Leeraars zijn dan één, hebben, egter, allen eene even groote magt: want, in de *Schotsche Kerk*, heeft de eene Leeraar geene magt of gezag over den anderen. Behalven den Leeraar worden, in ieder Gemeente, eenige eerwaardige Mannen benoemd, *Ouderlingen* genaamd. Het getal dezer Ouderlingen is grooter of kleiner, naar gelange van de uitgestrektheid der Gemeente. Op eene staatelijke wijze worden zij geordend of bevestigd, voor hun leeven. Hun werk is, de kranken te bezoeken, en, in de afweezigheid der Leeraars, met hun te bidden; zorge te draagen dat de Ouders hunne kinderen op eene betaamelijke wijze opvoeden; onderzoek te doen na alle aanstootelijke en onchristlijke bedrijven, en daarvan verslag te doen aan den Kerkeraad.

„ De Kerkeraad bestaat uit den Leeraar en de Ouderlingen. Dezelve vergaderen ten minste eenmaal 's weeks, en wel, ten platten lande, doorgaans op Zondag, naa de openbaare Godsdienstoeffening. Deeze Vergadering doet onderzoek omtrent de klagten tegen de Leden der Gemeente. Indien deeze klagten hoererij of overspel betreffen, wordt hun de volgende straffe opgeleid. In ieder Kerk staat een zitplaats of gestoelte, in een in 't oog loopende gedeelte van het gebouw; hier moet de misdaadige drie agtereenvolgende Zondagen zitten, en telkens door den Leeraar openlijk bestraft worden. Doch van

dit

dit vonnis mag de overtreeder zich beroepen op de Klasfis, van welken wij ftraks zullen fpreeken.

„ De laagfte rang van Kerkendienaaren, in de *Schotfche* Kerk, beftaat uit de Diakenen. Deeze, even gelijk de Ouderlingen, zijn in getal evenredig aan de talrijkheid van de leden der Gemeente. Zij worden altoos gekoozen uit het midden van deftige en geagte huisvaders. Hun beroep brengt mede, onderzoek te doen na den toeftand der behoeftige ledemaaten, en hun de aalmoezen der Gemeente te laaten toekoomen. Doch zij hebben het regt niet om zitting te neemen in Kerkelijke vierfchaaren.

„ Het *Presbyterium*, of de *Klasfis*, beftaat uit de Leeraars eener zekere landftreeke, welke, naar de gelegenheid des gewests, mag bevatten van tien tot zestien Gemeenten. Uit ieder Gemeente verfchijnt, in deeze zamenkomst, zo wel een Ouderling als een Leeraar. Zij vergaderen om de zes weken. Zij ontvangen de beroepingen van de Kerkeraaden, en verkiezen, uit het midden hunner, Leeraars, welke op de Algemeene Vergadering hunne perfoonen verbeelden.

„ Van de Klasfis ftaat de beroeping open op de *Sijnode*. Deeze is zamengefteld uit alle de leden van drie of vier Klasfisfen. Tweemaalen in 't jaar koomen zij te zamen, om herziening te doen van de handelingen der Klasfikaale Vergaderinge. In beide deeze zamenkomften, wordt de Prefident, of, zo als hij genoemd wordt, de *Moderator*, altijd verkooren uit het midden der Leeraaren. Hij ftelt de zaaken voor, en neemt de ftemmen op. Zo wel in de Klasfikaale als Sijnodaale Vergaderingen hebben de Procureurs vrijheid van pleiten.

„ In rang en aanzien munt boven alle deezen uit, de *Algemeene Vergadering*, welke, in een eigenlijken zin gefproken, mag genaamd worden het *Parlement* der *Schotfche* Kerke. Deeze hooge Kerkvergadering beftaat uit driehonderd vijfenveertig Leden, zijnde gedeeltelijk Leeraars en Ouderlingen, gedeeltelijk Afgevaardigden der Univerfiteiten. Zints de *Revolutie* heeft zij telkens jaarlijks haare zitting gehouden te *Edenburg*, in de laatfte week van Bloeimaand. De Koning zend derwaarts eenen Gelastigden, welke zijnen perfoon vertegenwoordigt. Bij de aankomst van deezen Gelastigden te *Edenburg*, begeeft hij zich, in ftaatelijken optogt, na de Hooge Kerk, alwaar eene Leerrede wordt gedaan, door den *Moderator*

of Voorzitter van het jongst verloopene jaar. Den Godlijken openbaaren Eerdienst verrigt zijnde, begeeft zich de Vergadering na een Vleugel, behoorende tot de Kerk, alwaar een throon staat, overdekt met karmozijn fluweel. Op deezen throon neemt de Gelastigde zijne plaats, en drie treden laager de Voorzitter van het naastverloopene jaar, nevens eenen Klerk of Schrijver, die altoos een Leeraar is, aan eene tafel voor den throon. De Koninklijke Gelastigde, die, geduurende zijne amptsverrigting, den tijtel van *zijne Genade* voert, ontvangt zijnen Lastbrief uit handen des Stafdraagers, en overhandigt dien aan den *Moderator*, welke hem voorts aan den Klerk, of Schrijver, overreikt.

,, Hierna leest de Klerk den Lastbrief voor, eerst in de *Latijnsche*, en vervolgens in de *Engelsche*, taale. Altoos loopt dezelve in den volgenden zin. Hij begint met eene betuiging van zijne Majesteits liefde en hoogagtinge voor de Kerk van *Schotland*; en erkent de gunsten, welke zijn geslagt van die Kerk ontvangen heeft. Hierop volgt eene vermaaning aan die Kerk, om de belangen van waarheid en deugd voort te planten, en bekwaame Leeraars te zenden onder de arme *Hooglanders*, op dat zij, als nutte leden der zamenleevinge, mogen opgeleid worden tot de vreeze des Heeren. Den Lastbrief geleezen en te boek gesteld zijnde, worden 'er twee Kandidaaten voorgesteld, die na den post van *Moderator* dingen; de verkiezing geschiedt bij meerderheid van stemmen. Straks neemt de nieuwe *Moderator* zijne plaats in het gestoelte, en opent de Vergadering met een gebed.

,, Terstond naa het gebed doet de Koninklijke Gelastigde eene aanspraak van den throon; waarin hij een berigt geeft van den toestand der Natie, vrede en eensgezindheid aan de Vergadering aanprijst, en zijn genoegen betuigt over de eere van den persoon zijner Majesteit te mogen vertegenwoordigen, in eene zo geleerde en eerwaardige Vergadering. Thans vertrekt hij. De eerste zaak, welke de Vergadering bij de hand neemt, is het opstellen van een Adres aan zijne Majesteit, 't welk ter hand gesteld wordt aan den Gelastigden, die het voorts behandigt aan den Geheimschrijver van Staat. Vervolgens maakt zij gereed een Ontvangbrief op de Exchequer, om te betaalen duizend ponden sterlings, ter ondersteuning der Armenschoolen in de Hooglanden. Hierop de Afgevaardigden ver-

verkoozen zijnde, loopt doorgaans het werk van den eersten dag hier mede ten einde.

„Den volgenden dag neemen zij zulke zaaken bij de hand, welke, in het naast voorgaande jaar onafgedaan gelaaten waren. Ieder lid heeft vrijheid, om over de voorgestelde zaak zijn gevoelen te zeggen. Regtsgeleerden, alle welken, egter, Advokaaten zijn moeten, mogen, in deeze Vergadering, in alle de betwiste ſtukken pleiten. Gegrond is, derhalven, het zeggen van een geleerd Schrijver, dat de Algemeene Vergadering der *Schotſche* Kerk een oeffenſchool van welſpreekendheid is.

„Zo dikmaals hij het goed vindt, mag de Koninglyke Gelastigde in de Vergadering verſchijnen; doch hij mag geen deel neemen in haare geſchilvoeringen; zelf heeft hij geene ſtem. De zaaken, voor de Vergadering hangende, zijn beroepingen op dezelve of oorſpronklijke regtsgedingen, welke gevorderd worden door middel van dagvaardingen. Van verſchillenden aart zijn de beroepingen, en onder dezelve eenigen, welke voor de Kerkeraaden, Klasſen en Sijnoden reeds gediend hebben.

„Van meerdere aangelegenheid zijn de oorſpronklyke regtsgedingen, en hebben, voor het meerendeel, hun opzigt op de aanſtelling van Leeraaren. Zints den tijd der Hervorminge, tot in den jaare 1649, hadden Kerkelijke Patroonen het regt van begeevinge van opengevallene beroepen; doch, zints dien tijd tot de Herſtelling, of het jaar 1660, wierden de Leeraars door het volk verkoozen.

„Geduurende het tijdverloop tusſchen de Herſtelling en de Revolutie, wierd het regt van Patroonſchap in zyne oude gedaante herſteld; doch ten tijde der Revolutie, toen de Presbyteriaanerij herſteld wierdt, in den jaare 1690, wierd het regt van Patroonſchap afgeſchaft. Ten tijde der Vereeniging (van de twee Koninkrijken *Engeland* en *Schotland*, in 't jaar 1706,) wierdt 'er bevel gegeeven, dat de vastſtelling, bij de Revolutie gemaakt, zou voortduuren. Doch de *Whigs*, door hunne eerzucht, hoogmoed en gierigheid, alle aanſpraak op de Koninklyke gunst verbeurd hebbende, veranderde Koningin ANNA, in den jaare 1710, haar Ministerie, en verkoos zulke perſoonen, welke toenmaals den naam voerden van Hooge-Kerkgezinden. Deeze luiden haatten de Kerk en het Volk van *Schotland*, niet alleen uit hoofde van de eenvoudigheid van hunnen Godsdienst, maar ook om dat zy zich bevlijtigden om te doen, al wat zij konden, om het

 Paus-

Pausdom te onderdrukken, en het tegenwoordige Huis van *Hanover* tot den throon te brengen.

„Om, derhalven, den Jakobitischen aanhang te behaagen, en de leden der *Schotsche* Kerke te zarren, wierdt 'er eene Bill ingeleverd in het Parlement, om het regt van Patroonschap te herstellen. Eenige der *Schotsche* Leden verklaarden zich tegen deeze Bill, als grondig overtuigd zijnde, welke heilloze gevolgen dezelve zou te wege brengen, door het volk tot opstand te lokken en den Godsdienst te onteeren. Anderen, nogthans, hadden meer eigenbaatige oogmerken. En, wat aangaat de *Engelsche* leden, deeze bekommerden zich deswegen niet: de Bill wierdt, derhalven, met kleine tegenkanting, aangenomen.

„Onmogelijk is het te beschrijven, hoe groot een misnoegen 'er ontstondt, onder alle rangen van menschen in *Schotland*, ten tijde als deeze Akte wierdt werkstellig gemaakt. Dit niettegenstaande moeten wij hier aantekenen, tot roem en eere van den *Schotschen* Adel, dat 'er veele jaaren verliepen, eer zij zich bedienden van het voorregt, welk hun bij deeze Bill gegeeven wierdt. Na verloop van jaaren, egter, bedienden zij 'er zich van; en dit veroorzaakte veel kwaads. Prijswaardig, in de daad, was, ondertusschen, het gedrag der *Schotsche* Kerke bij deeze gelegenheden.

„De Patroon moet den Kandidaat aan de Presbijteriën, of Klasfen, voordraagen, binnen den tijd van zes maanden; indien zij hem niet behoorlijk bevoegd oordeelen, mogen zij hem afwijzen. Wanneer zij, integendeel, hem behoorlijk bevoegd agten, doch, ten zelfden tijde, redenen meenen te hebben, dat hij niet aangenaam zijn zal bij de Gemeente, zo dat zijn dienstwerk vrugtloos zou worden, doen zij alles wat zij kunnen, om den Patroon te beweegen om eenen anderen te zenden, die, waarschijnlijk nutter zijn zal. Ja, in zommige gevallen, zullen de Klasfen haare vertoogen en tegenbedenkingen schriftlyk inbrengen, en weigeren tot de Bevestiging over te gaan. Dit veroorzaakt eene menigte beroepingen op de Algemeene Vergadering, van wier uitspraaken, nogthans, geene hoogere beroeping open staat.

„Behalven de Algemeene Vergadering, is 'er eene andere, welke met regt den naam mag voeren van den *Geheimen Raad* der *Schotsche* Kerke: om reden dat dezelve is zamengesteld uit eenige weinige Afgevaardigden, welke de

zaa-

zaaken in orde brengen, die voor de volgende Vergadering moeten gebragt worden. Nogthans hebben zij het gezag niet, om op hunnen eigen naam besluiten te vervaardigen, maar kunnen alleenlijk geschriften opstellen, en onderzoek doen, of de Klasfen gehoorzaamd hebben aan de bevelen der Algemeene Vergaderinge. Deeze Vergadering draagt den naam van *de Commissie der Vergaderinge*, en houdt haare zamenkomsten te *Edenburg*, zo dikmaals zij het goedvindt: want zij zijn aan geen vasten tijd verbonden. Voornaamlijk bestaat zij uit zulke mannen, welke meest vermaard zijn om hunne geleerdheid, wijsheid, godsvrugt, en andere soortgelijke hoedanigheden; welke hen meest in staat stellen, ter voldoeninge van alle die pligten, welke op hun rusten, als Vaders en Schutsheeren der vastgestelde Kerke."

Wysgeerige Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen. Door JAMES BEATTIE, L. L. D. *Hoogleeraar in de Zedelyke Wysbegeerte en Redeneerkunde te Aberdeen, en Lid van de Zeeuwsche Maatschappy der Weetenschappen. Uit het Engelsch vertaald, door* PETRUS LOOSJES, ADRIAANSZ. *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem. Tweede en laatste Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. 298 bl.*

Noodloos is het, in ons Tydschrift, van den Hoog Eerw. BEATTIE, en den Aanleg deezes Werks, thans iets te zeggen: alleen hebben wy den Leezer te rugge te wyzen tot de Aaankondiging van het Eerste Deel deezer *Verhandelingen* (*), waar in wy dien Hoogleeraar in een der allerbelangrykste en hier te Lande zo onverschoonlyk verwaarloosde takken der Wysbegeerte — de *Zedelyke*, hebben doen kennen, als een *Christen Wysgeer*, in zo verre de berigten uit zyn Vaderland ons daar toe in staat stelden; en tevens ons uitlieten over zynen schryftrant. Die zelfde opgeklaarde Geest en dat zelfde Menschlievend Hart vertoonen zich in het tegenwoordig voor ons liggend Stuk, en ook dien zelfden schryftrant alleen veranderd naar eisch der Onderwerpen, welke wy hier ontmoeten.

Deeze Onderwerpen zyn vier in getal. —— I. *Over de Fabelen en Romans.* —— II. *Opheldering van het Ver-*

(*) Zie de *Alg. Vaderl. Letteroeff.* VII. D. I. St. bl. 563.

Verhevene. ——— III. *De Nutheid eener Taalgeleerde Opvoeding.* ——— IV. *Over de Bloedverwantſchaplyke Genegenheid.* Wy zullen van alle, zo verre de beperktheid van ons beſtek toelaat, iets zeggen, om de waarde en ſchikking der behandelde zaaken te doen kennen.

Naa eenige aanmerkingen over het onderwys door Fabelen en Verdichtzelen in 't algemeen, en der Oudheid in 't byzonder, en der naavolgingen van de Hedendaagſchen, verdeelt BEATTIE de Hedendaagſche Fabelleer in Ondicht in twee Hoofdſoorten, de LEENSPREUKIGE en DICHTERLYKE. Het eerſte ſchift hy nader in *Geſchied-* en *Zedekundig* en 't laatſte in *Ernſtig* en *Boertend*, en krygt dus vier ſoorten, over welke hy afzonderlyk handelt, in deeze Rangſchikking: 1. de Geſchiedkundige, 2. de Zedekundige Leenſpreuk, 3. het Dichterlyke en Ernstige, en 4. het Dichterlyke en Boertende Verdichtzel: welke twee laatstgemelde door hem, onder den algemeenen naam van ROMAN, vervat worden. De twee eerstgenoemde handelt hy kortlyk af, om te meer tyd te beſteeden aan de hoofdzaak zyner opgenomene taake: ons nogthans een kort Oordeelkundig verſlag geevende van de voornaamſte Werken, welke tot dien rang behooren.

De opkomst en voortgang van de *Hedendaagſche Romans*, of *Dichterlyke Fabels in Ondicht*, gaat vergezeld van verſcheide ſtukken van aangelegenheid, die groot licht verſpreiden over de Geſchied- Staat- Zede- en Letterkunde deezer laatere Eeuwen; en hier worden bygebragt zo verre zy noodig zyn om het Onderwerp toe te lichten. Dan bovenal bevlytigt hy zich om aan te toonen hoe de *Leenregeering* ten oorſprong ſtrekte der *Ridderſchappe*, welke de geboorte en gedaante gaf aan die ſoort van Fabelſchriften, door ons *Romans* geheeten. Hy merkt op, „ dat het woord *Romance*, van waar ons woord *Roman*, „ een *Spaansch* woord is, en de *Spaanſche Taal* betekent; eene benaaming, eigenaartig genoeg voor den „ aart dier Taale, als voor het grootſte gedeelte uit het „ *Oud Latyn* of *Romeinsch* ontleend. Het ſchynt dat de „ eerſte *Spaanſche Boeken* Fabelagtig waren, en *Romans* „ geheeten, uit hoofde van de taal, werd die naam naderhand, door de andere Volken van *Europa* gegeeven, niet aan *Spaanſche Boeken*, de eigenlyke betekenis „ van dat woord; maar aan eene zekere ſoort van Fabelagtige Schriften."

Ten grondſlage zyner volgende Aanmerkingen, ſchetst hy

hy het Character der oude *Noordsche Volken*, als stoutmoedig en hardvogtig; als die den dood versmaadden of liever het loflyk en voordeelig rekenden in 't gevegt te sneeven; de Vrouwen eerbied toedroegen; en zich bezield vonden met den geest van Vryheid en Onafhangelykheid; en toont, hoe zy de Leenregeering invoerden; welk eene verandering de *Kruistochten* hier in te wege bragten, en de *Ridderschap* deedt gebooren worden. Het Character der Ridderen geeft BEATTIE uitgewerkt op, als Godsdienstig, Dapper, gereed ten Stryde; vol zugt tot vreemde Avontuuren, yverig voor de Regtvaardigheid, vaardig om de Onderdrukten te redden en de Gevangenen in vryheid te stellen; zeer Hoflyk en Beleefd, bovenal omtrent de Vrouwen. Van hier de *Romaneske Liefde*, die eene zo groote rol speelt in de vroegste *Romans*, de daaden der *Doolende Ridderen* beschryvende. De *Troubadours*, in *Provence*, van welke wy hier een verleevendigend verslag aantreffen, maakten 'er hun werk van om de Liefde te bezingen, en andere stoffen, van zeer verschillenden aart, in hunne werken in te weeven. In *Italie* bestondt men eerst, met een goeden uitslag, hunne Schryfwyze na te volgen, en deeden dit ook de *Engelschen*.

„ De eerste Schryvers van deezen trant, stelden," naar BEATTIE's opgave, „Verdichtzels op, verschillende van
„ alles wat men tot nog geleezen hadt. Zy ondernamen
„ het de Helden der Doolende Ridderschappe te beschry-
„ ven. De Wereld was toen onkundig, ligtgeloovig, en
„ kragtig gesteld op wonderbaare en heldhaftige daaden,
„ zy geloofde in Reuzen, Dwergen, Draaken, betoverde
„ Kasteelen en alle bedenkelyke betoveringen. Deeze
„ verschaften de stoffe tot de oude *Romans*. De Doolen-
„ de Ridder kwam voort als Verliefd, Godsdienstig,
„ Dapper, op hachlyke Avontuuren gesteld en Maatig.
„ Eenige Toovenaars waren hem gunstig, andere vyandig.
„ Om eere te doen aan zyne Zielsvoogdesse, en zich
„ haarer waardig te gedraagen, streedt hy tegen den
„ Krygsman, velde den Reus, hieuw den Draak in stuk-
„ ken, verbrak de bezweering der Toovenaars, verwoest-
„ te het betooverend Kasteel, en vloog door de lugt op
„ een houten of gevleugeld Paard; of daalde, met een
„ Toovenaar ten Gids, onverzeerd door de geopende
„ Aarde, tot in de diepste holen op den bodem des
„ Oceaans. Hy ontdekte en strafte den valschen Ridder,
„ bragt den ongeloovigen te onder, of bekeerde hem,

 „ her-

„ herstelde den Vorst als balling zwervende in diens Staa-
„ ten, en gaf de Jongkvrouw, uit de gevangenis verlost,
„ haaren Ouderen weder; hy streedt in de Rei- en Steek-
„ spelen, hieldt Feest in de zaal, en nam deel in den
„ Krygshaftigen Ommegang; of, wanneer de Toovenaar,
„ die zyn vyand begunstigde, overwon, deedt hy boete
„ in de wildernisse, of kwynde in den Kerker, of
„ graasde, misschien in de gedaante van een Paard of
„ Hart, in de valei, tot dat eenig ander dapper Ridder
„ de bezweering verydelde, hem zyne gedaante, zyne
„ wapenrusting en vryheid, wedergaf. Eindelyk, was hy,
„ naa het uitstaan van ontelbaare moeilykheden, rampen
„ en het behaalen van overwinningen, zo gelukkig, dat
„ hy zyne Zielsvoogdesse trouwde, een Heer, een Prins
„ of mogelyk een Keizer, wierd."

In deeze opstellen word op natuur, waarschynlykheid, noch mogelykheid, gelet. Geheel *Europa* nogthans was 'er mede ingenomen. Behalven dat, zo lang deeze smaak voor alles wat ongeloofbaar en gedrogtlyk was, duurde, de waare Geleerdheid en natuurlyke eenvoudigheid der oude Schryveren geen agting verwierf, en deezen in een vergeeten hoek verschooven lagen, ging de drift tot *Romans* zwanger van andere flegte gevolgen. Men scheen, van eenen krygshaftigen aart en vuurige verbeeldingskragt tot dwaasheid toe verrukt door de veronderstelde bekwaamheden en verrigtingen der Doolende Ridderen; kwam in verzoeking om zich daadlyk in dat Character te vertoonen, schoon de Doolende Ridderschap thans als schadelyk gekeurd, en, in eenige gedeelten van *Europa*, door de wetten verboden was. „ Deeze dwaasheid schynt," schryft onze Hoogleeraar, „ in *Spanje* den hoogsten top
„ beklommen te hebben: waar van men de volgende re-
„ den kan geeven. De eerste *Romans* waren in de taale
„ diens Ryks geschreeven. De *Spanjaarden* betoonden
„ zich toen, gelyk nog, een dapper en onderneemend
„ Volk. Lang waren zy verslaafd geweest door de *Moo-*
„ *ren* uit *Africa*, die zy, naa een zevenhonderdjaarigen
„ oorlog, (volgens het verhaal hunner Geschiedschryve-
„ ren) en aan het leveren van drie duizend en zeven hon-
„ derd veldslagen, eindelyk uit *Spanje* dreeven. Zulk
„ een kryg bragt veele wonderbaare Avontuuren mede,
„ deedt de *Spanjaarden* vinnig, romanesk en trots, wor-
„ den, en versterkte hun in hunne verkleefdheid aan hun
„ eigen Godsdienst, en in hunnen afkeer van dien hun-
ner

„ ner Vyanden. ——— Dan de eindelyke uitrooijing der „ Ridderschappe en van alle harsfenschimmen, daar uit „ gebooren, was op handen. Wat Wetten en Geweld „ niet vermogten, werd te wege gebragt door den geest „ en het hekelend vernuft van éénen enkelen Schryver. „ Deeze was de doorlugtige MIQUEL DE CERVANTES SA- „ VEDRA." Van wien wy hier een kort leevensverhaal vinden, als mede van den inhoud zyns onsterflyken Werks de *Geschiedenis van Don Quichot;* „ een Werk, door een „ ieder bewonderd, wegens den geest daar in doorstraa- „ lende; doch 't geen teffens gehouden moet worden voor „ een allernuttigst werk, 't welk eene groote omwente- „ ling te wege bragt in de Zede- en Letterkunde van „ *Europa*, door de wilde droomen der Ridderschappe „ te verbannen, en een smaak voor de eenvoudigheid der „ Natuure te doen herleeven. ——— Dit Werk verscheen „ niet, of de Doolende Ridderschap verdween als sneeuw „ voor de zon. Het Menschdom ontwaakte als uit een „ droom. Zy lachten zichzelven uit, dat zy zich zo „ lang door ongerymdheid hadden laaten om den tuin „ leiden, en stonden verwonderd, die ontdekking niet „ eer gedaan te hebben. Het verbaasde hun te onder- „ vinden, dat Natuur en gezond Verstand een keuriger „ onthaal konden verschaffen dan zy ooit gesmaakt had- „ den uit de hoogvliegende en verwilderde harsfenbeelden „ der Doolende Ridderschappe. Want dat dit weezenlyk „ het geval was, dat *Don Quichot* sterker geleezen wierd, „ en meer in den smaak viel dan ooit eenige *Roman*, „ mogen wy afleiden uit de schielyke en veel vermogende „ uitwerkzels, welke dezelve op de gevoelens des Mensch- „ doms hadt, zo wel als uit de verklaaring des Schry- „ vers zelve, die ons verhaalt, dat 'er meer dan twaalf „ duizend Stuks van het eerste Deel verkogt waren, eer „ hy het tweede voor de Drukpers kon gereed maaken; „ een verbaazend vertier, op een tyd, wanneer de Lee- „ zers en Boekverkoopers een zeer klein getal uitmaakten „ in vergelyking met dat der tegenwoordigen."

Don Quichot gaf den doodsteek aan de *Oude Romans*, en deedt eene nieuwe soort gebooren worden. Men leerde de buitenspoorigheid vermyden en de Natuur volgen. Tusschen beide maakt onze Schryver gewag van eene soort van *Romaneske* Verhaalen, die noch *oud* noch *nieuw* konnen genaamd worden, doch een vreemd mengzel is van beiden, als de *Groote Cyrus*, *Clelia* en *Cleopatra*. In de-

dezelve zyn alle Bedryven en Characters, weezenlyke en verdichte, alle beginzels van Staatkunde en Zeden, *Griekſche*, *Romeinſche* en *Leenſtellige*, zo door een gemengd en verward, als of een Schilder JULIUS CESAR verbeeldde, theedrinkende met Koningin ELIZABETH, JUPITER en DULCINEA DEL TOBOSO, hebbende op zyn hoofd een Lauwerkrans van oud *Rome*, aan 't lyf een *Gothiſche* Wapenrusting, kantte Lubben op zyn handen, een Tabakspyp in zyn mond, en een Pistool, nevens een *Tomahawk*, in zyn gordel.

De *Nieuwe Romans* kunnen verdeeld worden in *Ernſtige* en *Boertige*. Hier ontmoeten wy de beoordeeling van den *Robinſon Cruſoe*, nevens een verſlag van dat Werk, als mede van RICHARDSON's Romans, van ROUSEAU's *Nieuwe Eloiſe*, van MARIVEAUX, LE SAGE, SMOLLET en FIELDING; doch wy kunnen ons tot eene opgave hier van niet inlaaten, en wyzen den Leezer tot het Werk zelve, waar in hy veele nutte onderrigtingen zal opdoen en voorts aantreffen.

Eene Verhandeling, *ſtrekkende tot Opheldering van het Verheevene*, welke de leezing, de herhaalde leezing, verdient van elk, die na het verheevene in Styl dingt. In deezen tragt de Hoogleeraar niet alleen het Verſtand, maar ook het Hart, zyner Kweekelingen te vormen. Wy kunnen, zonder te breed te worden, 'er geene ſchets van geeven; maar vinden ons opgewekt, om 'er uit over te neemen, een ſtuk dat ons in het doorleezen trof. Verſcheide byzonderheden opgeevende, waar in de *Dichtkunst* verheven is, telt hy daar onder. „ De Dichtkunst is „ verheven, wanneer dezelve in de ziel eene groote en „ goede neiging verwekt, als Godsvrugt en Vaderlands„ liefde. Dit is een der edelſte uitwerkzels der Kunst. „ De *Pſalmen* verdienen, boven alle andere Schriften, „ onze aanmerking, wegens derzelver vermogen om God„ vrugtige Gemoedsbeweegingen gaande te maaken; doch „ zy zyn niet alleen in dit opzigt verheven. Van de God„ lyke Natuur behelzen zy de verhevenſte beſchryvingen, „ die 's Menſchen geest kan bevatten. De honderd en „ vierde Pſalm, in 't byzonder, ſchetst de Magt en Goed„ heid der Voorzienigheid in het ſcheppen en onderhou„ den der Wereld, en de onderſcheide ſoorten van Die„ ren op dezelve, met zulk een grootſche kortheid en „ ſchoonheid, dat men te vergeefsch zulks in eenig „ menschlyk opſtel zoekt. De Morgenzang van ADAM

„ en

„ en EVA, en veele andere gedeelten in het *Paradys ver-*
„ *looren*, zyn edele uitboezemingen der Godsvrugt, voort-
„ gebragt in de hartverrukkendste verzen, en THOMSON's
„ Lofzang op de Jaarsaisoenen is, indien wy een onbe-
„ dagt woord of twee overslaan, niet minder.

„ Van de Verhevenheid, welke ontstaat uit de kragtige
„ uitdrukking van Vaderlandlievende gevoelens, zou men
„ veele plaatzen kunnen bybrengen, uit de *Latynsche*
„ Dichters, bovenal VIRGILIUS, HORATIUS en LUCANUS;
„ doch 'er is eene plaats in HOMERUS, die, beter dan
„ eenige anderen, welke my nu voorkomt, tot myn oog-
„ merk dient. Terwyl HECTOR voortrukt om de ver-
„ schansingen der *Grieken* aan te tasten, laat een Arend
„ een gewonde Slang in 't midden zyns Legers vallen.
„ POLYDAMES merkt dit aan als een kwaadspellend te-
„ ken, en raadt hem, bevel ter hertocht te geeven. HEC-
„ TOR verwerpt dien raad vol verontwaardigings. *Zal*
„ *ik my*, luidt zyne taal, *door de vlugt van Vogelen laa-*
„ *ten afschrikken van myn Pligt en het volvoeren der Be-*
„ *velen van* JUPITER? *Laaten zy, aan myne rechter of*
„ *slinkerhand, na 't Oosten of 't Westen, vliegen, ik zal*
„ *den raadslag gehoorzaamen van* JUPITER, *den Koning*
„ *der Goden en der Menschen.* Waarop hy de altoos
„ gedenkwaardige zinuiting laat volgen: „ *Ons Vaderland*
„ *te verdeedigen, is het best van alle Voortekenen!* Indien
„ wy de omstandigheden in aanmerking neemen, en beden-
„ ken, dat HECTOR en HOMERUS beiden in Voortekenen
„ geloofden, moeten wy bekennen, dat dit voorbeeld ver-
„ baazend groot is.

„ Ik zou hier ook mogen aanhaalen, uit het zelfde Boek
„ der *Iliade*, SARPEDON's Aanspraak aan GLAUCUS, welke
„ de edelste Les van Staatkundige Wysheid behelst, en de
„ opwekkendste beweegredenen tot Grootmoedigheid, ik
„ zal dezelve niet letterlyk overzetten; maar my bepaalen
„ tot het algemeene oogwit, en ze in ondicht opleveren,
„ ten einde ze niet schyne een gedeelte van haare waarde
„ te ontleenen van de vervoerende toonen der Dichtkunst.
„ *Waarom, ó* GLAUCUS! *ontvangen wy van ons Volk, in*
„ *Lycia, de eer der Oppermogenheid? Is het niet in de*
„ *hoope, dat wy onszelven zullen onderscheiden door onze*
„ *Deugd, even zeer als wy in Rang onderscheiden zyn?*
„ *Laaten wy overeenkomstig en bestaanbaar daar mede*
„ *handelen, op dat zy, wanneer zy ons de grootste gevaaren*
„ *des Oorlog zien ondergaan, mogen zeggen, dat wy de*

„ *Eer-*

„ *Eer en de Waardigheid, welke wy bekleeden, verdie-* „ *nen. Indien wy, door gevaar te ontwyken, onszelven* „ *konden beschutten tegen den Ouderdom en het Graf,* „ *zou ik noch zelve in de heirspitzen vegten, noch u hier* „ *toe aanmaanen. Doch, laaten wy, naardemaal de dood* „ *onvermydelyk is, en ons van zo veel duizende zyden kan* „ *aanvallen, aanrukken, en, of Roem verwerven door de* „ *Overwinning, of door onze Nederlaage den Roem des* „ *Overwinnaars vergrooten!* Het Stuk is, over 't geheel, „ voortreffelyk, maar de Grootschheid en Edelmoedigheid „ van het slotzeggen kan niet te zeer toegejuicht wor- „ den."

De Derde Verhandeling, betreft een Onderwerp, in ons Vaderland, misschien zo noodig en ernstig overwogen te worden, als in *Schotland*; deeze loopt *Over de Nutheid eener Taalgeleerde Opvoedinge*, en draagt alzins de kenmerken van een meesterlyke hand, van een zuiver oordeel, van een kieschen smaak. BEATTIE brengt de tegenwerpingen, gemaakt, tegen het beoeffenen der *Griekfche* en *Latynsche* Schryveren, tot de vier volgende. 1. Dat die Taalgeleerde Opvoeding de Jeugd verpligt, om veel tyds te spillen in het aanleeren van woorden. 2. Dat men, die Taalkennis verkreegen hebbende, niet bevindt, dat dezelve aan die moeite beantwoordt. 3. Dat de Letteroefeningen strekken, om het vernuft te onderdrukken, en eer om de zielsbekwaamheden te verzwakken dan te verbeteren, en ten 4. Dat 'er, in de Schryvers, veele beschryvingen en leeringen voorkomen, die het Verstand kunnen op den dwaalweg helpen, de Driften ontvonken, en het Hart bederven. ——— Hy beantwoordt dezelve op eene zegepraalende wyze, voor de Taalgeleerdheid, en doorvlegt het met aanmerkingen, die den Onderwyzeren niet min te staade kunnen komen, dan den Leerlingen: beiden zullen zy, vatbaar zynde, voor de taal des gezonden Verstands, hier onderwys ontvangen, en den Hoogleeraar dankzeggen voor zyn Meesterstuk.

Van een geheel Zedekundigen aart, is de laatste Verhandeling, *Over de Bloedverwantschaplyke Genegenheid.* De groote zaak des Huwelyks, en de daar uit voortspruitende betrekkingen, wordt hier gehandhaafd, en aangetoond, dat de Voorzienigheid ten oogmerke gehad hebbe, door deeze vereeniging, drie zeer gewigtige einden te bereiken. ——— als 1. De Voldmring van het Menschelyk Geslacht, op eene wyze, met Deugd, Welvoeglykheid,

heid, en een goed Staatsbestuur, bestaanbaar. —— Ten 2. De Opvoeding van Menschelyke Schepzelen, tot de volbrenging der verschillende pligten op hun rustende, als Redemagtige en Zedelykwerkende Weezens. —— En ten 3. Het geluk der geenen, die deeze verbintenis aangaan. —— Vervolgens beantwoordt hy de drie vraagen. —— Of het met de Natuur overeenkomt, dat de Getrouwden alleen twee Persoonen zyn, één Man en ééne Vrouw? —— Of de Huwelyks Vereeniging het geheele Leeven moet volduuren? —— Of de Opvoeding der Kinderen den Ouderen moet overgelaaten, dan het Algemeen opzigte toevertrouwd worden?

Wy kunnen niet meer, dan deeze hoofdbyzonderheden aanstippen, en de Verhandeling zelve der leezinge, nevens de voorgaande, aanpryzen; ons ten vollen verzekerd houdende, dat allen, die, op *Wysgeerige Stigting*, welke de Eerwaardige Vertaaler betuigt, te meermaalen, 'er uit gehaald te hebben, gesteld zyn, zich niet bedroogen zullen vinden. Alles is ook zo zeer naar 't peil van 't gezond menschen verstand geschikt, dat BEATTIE; voor allen verstaanbaar schryft; is hy ergens overtollig, 't is in het vermenigvuldigen zyner voorbeelden; doch zal men dit ligt verschoonen, als men in aanmerking neemt, dat deeze Verhandelingen grootendeels Lessen zyn, voor de Jeugd geschikt.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatschappy ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam. Te Amsterdam, by C. N. Guerin, 1786. *In gr. octavo* 174 *bladz.*

Het thans afgegeeven Stukje behelst eenige Antwoorden op de volgende Vraag der Maatschappy. „ Welke zyn „ de beste middelen, om de Kinderen der Landlieden in „ ons Vaderland, van hunne eerste jeugd af aan, zo in „ de Dorpschoolen als anderzins, eene genoegzaame kennis te doen verwerven van die kundigheden, die tot „ hun aanstaande beroep van Landbouwen en Veehou„ wen noodzaakelyk zyn? —— En naardien hiertoe, „ onder meer anderen, een gepast, en aan het opgemelde „ oogmerk, voldoende Schoolboek waarschynlyk in aan„ merking komen zal; hoedanig behoort het zelve inge„ richt te zyn, om, door middel van het zelve, van

„ de

„ de oude Ondervindingen, en laatere Ontdekkingen in „ deeze Weetenſchappen, het best mogelyke gebruik te „ maaken?"

De Heer J. F. MULLER, Lid van het Provinciaale Utrechtſche Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen, en Burger der Stad Amſterdam, heeft, met zyne beantwoording deezer Vraage, de Gouden, en de Eerwaarde W. VAN LOO, Predikant in 's Heerarends Kerk in Zuid-Beveland met de zyne de zilveren, Medaille weggedraagen. By deeze twee Verhandelingen hiermede volledig gemeen gemaakt, heeft men ook nog gevoegd twee Uittrekzels uit ingeleverde Verhandelingen, waarvan de eene opgeſteld was, door A. B. FARDON te Amſterdam, en de andere door D. VAN TOL te Rotterdam. —— De gëeerde Opſtellers deezer Stukken geeven verſcheiden aanmerkingen nopens dit onderwerp aan de hand, die de nadere overweeging van des kundigen verdienen; waarom de Maatſchappy het ook raadzaam gevonden heeft, dezelven verder aan te beveelen. Wel byzonder heeft de Maatſchappy zo veel genoegen genomen in het door den Heer MULLER ontworpen Schoolboek, dat het haar aanleiding gegeeven hebbe, om reeds een voorſtel deswegens openlyk aan te kondigen, en daar door bekwaame perſoonen uit te noodigen:

„ 1. Om, naar aanleiding dier Verhandelingen, en wel „ byzonder naar het geſchetſte plan van den Heer MULLER te vervaardigen en uit te werken het eerſte Deel „ van zulk een Schoolboek, beſtaande uit elf Hoofdſtukken, te vinden bl. 36-50.

„ 2. Tot het vervaardigen en uitwerken van het tweede Deel, beſtaande in vyf Hoofdſtukken, te vinden bl. 50-55.

„ Verklaarende de Maatſchappy verder, dat het oogmerk is, de overige deelen mede op gelyke wyze aan „ het Publiek ter bewerkinge voor te ſtellen."

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Eerste Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Broek,

D.

E.

Fa-

M.

Rei-

Schouw-

T.

V.

Ver-

DRUKFOUT.

In het MENGELW. bl. 591. staat *Aq: comm.* ℨ vii.
moet zyn ℥ vii.
staat *Acet. Vini* aa ℨ iv.
moet zyn ℥ iv.

BERIGT voor den BINDER.

Het *Plaatje* van het *Vogelvangen*, te plaatsen in het MENG. tegen over bl. 16

———— van het *Maanlicht*, in de LETT. tegen over bl. 70

———— van een *Chemischen Toestel*, in het MENG. tegen over bl. 102

———— van een *Gepluimde Zee-Anemone*, in het MENG. tegen over bl. 196

———— van den *Dugon*, in het MENG. tegen over bl. 282

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
I DEEL.
EERSTE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
I DEEL.
TWEEDE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
I DEEL.
EERSTE STUK.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-
OEFENINGEN.
I DEEL.
TWEEDE STUK.

